De Dietsche Warande

Zevende Deel.

DE DIETSCHE WARANDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE OUDHEDEN, EN NIEUWERE KUNST EN LETTEREN,

BESTUURD DOOR

J. A. Alberdingk Thijm,

VAN DE RIDDERORDE DES H. GREGORIUS DEN GROOTE.

ZEVENDE DEEL.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN
1866.

INHOUD.

BULLETINS PÉRIODIQUES: N° 1—6.

ERRATA.

Blz. 29, laatste regel der Inleiding ſtaat: "in het" lees: "en het".
" 32, reg. 14 v. b. schrap de komma.
" " " 11 v. o. ſtaat: "vergeet sie", te verklaren: "vergeet hen".
" " aant. 3 lees enkel "verlof" (namelijk "om wat toe ontfangen").
" 34, in de noot 4, ſtaat: "Pastoor?" lees: "Pater."
" 38, " " " 8, " "Tractierden? behandelden"; lees: "het fransche trier, uitzoeken, afzonderen; bij Kilian. segregare, seligere".
" 78, reg. 12, ſtaat "uit te ſpreken", lees: "te verkondigen"
" 80, " 7 v. o. ſtaat: "geboet", " "geschoten"
" 91, staat: "aanzienlijken", lees: "aanneemlijken".
" 102, reg. 19 v. b. ſtaat: "onze", lees: "onzer".
" 131, onderste textregel, lees: "deze kleurt".
" 134, reg. 2, vul in: "dat zij (eig. — ook het voorg. in 't enkelv. te tezen — dat hij) emmers vol geneesmiddelen hebben (heeft), terwijl zij (hij) prullen verkoopen (verkoopt)." Verder: "Zij zijn dwaas die hopen door (quasi)geneesheeren genezen te worden. Geneeskundigen kunnen zeer goed jokken."
" " reg. 9, vul in: "Draayers maken houten drinkbekers en drinkschalen".
" 332, reg. 10 v. o. lees: 28 Mei, 1810
" 335, " 9 v. o. " 17 Maart, 1864
" 494, lees: "taalform", en maak het woord aldaar overal vrouwelijk.

VERBETERING op bl. 307.

Te onrechte noem ik het getal kepers van Egmont onbepaald. Hoewel Jan van Egmont (1344) maar met twee kepers in zijn ſchild zegelde, voerde het Huis toch reeds in 1263 — *gekeperd*; en in den loop der Eeuwen heeft zich het blazoen *gekeperd van goud en keel van* 12 *ſtukken* ſteeds gehandhaafd. Adrianus Junius acht die zes dubbele kepers de zinnebeelden der Ridderdeugden van Gerechtigheid, Dapperheid, Volharding, Voorzichtigheid, Lijdzaamheid en Zachtmoedigheid. *Hist. Bat.* Hft. XIX.

A. Th.

VOORDRACHT

OVER

DE KERK DES H. SERVATIUS TE MAASTRICHT,

gehouden in de Vereeniging "Regt voor Allen [1]" te Amsterdam,

DOOR

J. W. BROUWERS, Pr.

III.

Zou, bij uwe intrede, uw vlugge blik dadelijk op een der pijlers gevallen zijn en op die veelkleurige schachten, dan, ik ben er zeker van, stijgt uw oog al hooger en hooger. De figuren, de slingerpaden, door de kleuren getrokken, laten u niet stilstaan; die kolommen zijn als de ladder van Jacob, gij vindt geen rustpunt dan aan de horizontale lijst, waar het werk der Godheid, die hemel en aarde schiep, wordt voorgesteld. Het *Christus heri*, de Christus van gisteren, eer het menschdom geschapen werd op den zesden dag, het Woord, dat alles geschapen heeft, zal er verheerlijkt worden in eene reeks van tafereelen, aangekondigd door die eerste woorden van den profeet Daniel, C. III: Benedicite omnia opera Domini Domino: het gantsche schepselendom wordt opgeroepen om den Heere lof en prijs te zingen. Wellicht zullen wij hier zien voorgesteld de almacht des Woords, dat uit grondeloze afgronden de wateren omhoog roept en, even als het paviljoen eener tent, rondom den aardbol spant of binnen de palen des oceaans terugdrijft en eenige zandkorrels tegen die aanbruischende golven, waarin walvisch en dolfijnen wemelen, tot grenze zet. Wellicht zien wij de afspiegeling van

---

1 Zie "Dietsche Warande" VI, bl. 520.

het Woord, den glans des Vaders, in de opstijgende zonne aan den hemel en in de wiegelende dauwdruppelen aan het takjen der hegge; wellicht hier Gods milddadigheid, die de aarde met de lente omkleedt, de heuvelen en bosschen met bloemen en zangen omkroont, elders Gods liefderijkheid en Voorzienigheid, wijl het muschjen onder het dak, de trouwe tortel in de rots eene schuilplaats vindt. Doch welke tafereelen hij ook kieze, de schilder moet er het werk der zes dagen, door het Woord volbracht, voorstellen, hetzij in de orde van de Genesis, hetzij volgends eenig andere orde die door kerkleer of symboliek kan gerechtvaardigd worden. Wellicht komt tegenover het werk van elk der zes dagen, een historiesch feit, bij voorbeeld tegenover de schepping der groote wereldzee, het meer van Genezareth en de Zaligmaker, die over de golven wandelt of in het schuitje slaapt en door de leerlingen gewekt wordt, en hen redt. In allen gevalle, het onderwerp is de verheerlijking van Christus, het scheppende Woord, en kon wel niet beter geplaatst worden dan in den middenbeuk, de plaats, waar alle staten en standen en leeftijden Christus komen eeren en aanbidden.

Hebt gij dan, volgends de uitdrukking van David, uwe ziel op de vleugelen der duif, dat wil zeggen, der genade des H. Geestes, der liefde en des gebeds, verheven en het geschapene in zijne hoogten en diepten bezocht en overal de getuigenis van Gods majesteit gevonden, dan zijt gij reeds tot aan het dwarspand gekomen. Gij nadert al meer het heiligdom van het nieuw verbond en de muren zullen meer bepaald over het nieuwe verbond en zijn priesterschap en offerande spreken. Die *Benedicite* is wellicht gezongen geworden tot in de verste verte. Benedicite filii hominum Domino.... Benedicite sacerdotes Domini Domino.... Benedicite sancti et humiles corde Domino.... Zonen der menschen, lofprijst den Heer!... Priesters des Heeren, lofprijst den Heere!... Heiligen en nederigen van harte, lofprijst den Heere! Maar wie zal nu gekozen worden onder de zonen der menschen, onder de priesters des Heeren, onder de heiligen en nederigen van harte, zoo niet vóór allen en boven

allen Servatius, en dan na hem en met hem de andere heilige bisschoppen', die zijnen zetel bekleed, de andere Heiligen of nederige Christenen, die St Servatius' heiligdom meest vereerd hebben? Het is dan ook de hagiographie, de heilige levensgeschiedenis van den verdediger der Godheid van Christus, met die van den H. Lambertus, zijnen laatsten opvolger, die het transsept zal stoffeeren. Zoodanig is ook altijd de hulde geweest, die het penseel der Kerk den Heilige, den martelaar bracht, wien een kerkgebouw was toegewijd [1]. Op het choor, onder de vensters, zullen wij de Heiligen, de vorsten, de koningen, de keizers, die Servatius-Dom begiftigd of bezocht hebben, zien optreden. Grootsch en lofwaardig, dierbaar aan Kerk en land, overheerlijk voor Maastricht is het plan, door den schilder aangegeven! Wij zullen weldra den Godgevalligen roem van ons voorgeslacht verheerlijkt zien — niet op het broze papier van een boekdeel, dat weinigen openslaan, maar op de steenen muren der kerk, die iedere zoon van Maastricht zal beschouwen en verstaan. Die glansrijke en gelukkige dagen van geloof en godsvrucht onzer voorvaderen zijn ons te weinig bekend; de geschiedschrijvers der laatste eeuwen hebben ze geheel verwaarloosd; de mannen, die weleer de stad bestuurden, hebben aan hunne blinde en gewetenloze veranderingszucht toegegeven en alles gesloopt wat nog van de heilige echtverbindtenis tusschen het maatschappelijke en het godsdienstige leven bij onze voorouders kon getuigen. De nieuwerwetsche betweterij verhaalt niet eens meer die stichtelijke gebeurtenissen, die geloofvolle werken, die sinds eeuwen van vader tot zoon gezegd en herzegd werden. Doch nu zullen ons die navolgenswaarde daden weder onder het oog gebracht worden; de zoon van Maastricht en der omstreken zal er leeren, welke groote en heilige mannen den grond betreden hebben, dien hij betreedt en die hem bijgevolg des te dierbaarder wordt. Laten wij den Italiaan bewonderen, hoe Cornelius er in onze dagen de *Divina Com-*

---

1 Men zie Prudentius, Peristeph. 9, de Cassiano. ibidem, 2, de S. Hippolyta en Asterius, de vitis et moribus Pontificum.

media van Dante heeft in fresko geschilderd, hoe Overbeck het *Verloste Jeruzalem* van Torquato Tasso maalde; — weldra zal ons het penseel op de monumentale paneelen van St Servatius-Dom de *St Servaaslegende*, het oorspronkelijke poëma van onzen zoo beroemden middeleeuwschen dichter, Henric van Veldeken, in majestueuze en zedige lijnen en trekken, in een harmonisch spel van kleuren, in tegenstellende en zich toch zacht aansluitende groepen, in zichtbare noten en akkoorden uitvoeren. Wij juichen bij de gedachte, dat bij ons dit heilig verbond tusschen godsdienst, vaderlandsche kunst, dat vóór hunne echtbreuk in de XVIe eeuw zoo vele monumenten gebouwd, gebeeldhouwd en gepenseeld heeft, zal hernieuwd worden. En daarbij, wat een in alle opzichten belangrijk thema is dat leven van St Servaas! Hoe hij Christus belijdt voor de kerkprelaten van het Oosten en het Westen, in het Koncilie te Sardici vergaderd! Hoe hij Christus verheerlijkt voor de bisschoppen van Germanië, in het Koncilie te Keulen! De levensbeschrijving van den eersten Bisschop van Maastricht zal ons in het transsept bewijzen hoe of het levendige geloof in daden spreekt. Wij zullen er heldendaden zien, wij zullen getuigen zijn hoe de Heere, de God, de Christus met woord en daad gevreesd en gediend en bemind moet worden. Wie onzer, indien wij nog Christenen zijn, zou niet de stem van zijn geweten hooren, zou niet zijn hart van angst en vrees voelen beven! Ons geloof en het hunne is hetzelfde.... Maar onze levenswandel? Helaas! de hoop van eens te worden, elk in zijn' staat, wat zij waren, heilige kinderen van de heilige Kerk, zou ons verlaten. Hoe zal onze zwakheid over ons zelven en over al onze sluwe en tevens machtige vijanden triomfeeren? Zonder het te weten, slaan wij eenen verzuchtenden blik ten hooge — en, God dank! alles wat ons oog ontwaart boezemt ons hoop en vertrouwen in. De triomfboog, die het transsept met het choor verbindt, toont u zeven Heiligen, die in dezelfde plaats, die gij nu betreedt, gebeden, vergiffenis verworven, genade verkregen en over alle vijanden gezegepraald hebben.

Zij hebben gezegepraald — niet uit hunne eigene krachten; want zij waren even als wij, de erfgenamen van den gevallen Adam, de kinderen der erfgebreken van Eva; maar ook wij zijn, even als zij, de medeërfgenamen van Christus en de kinderen der Verlossing. Op de grondvest der Apostelen gebouwd, hadden zij en hebben wij dezelfde leer, denzelfden priester, denzelfden Trooster. Dezelfde Christus, die de wereld overwonnen heeft, is met ons, en dat geheim, die oorsprong onzer zwakheid en nederlage, even als het geheim, de oorsprong onzer kracht en zegepraal, wordt ons getoond in het choor, dat ons Christus in de tijd, *Christus hodie*, Christus, als vleeschgeworden Woord de wereld verlossend, openbaart op de steile muurvlakten en in de koepel.

Op den muur, boven de choorbanken, zal de schilder u aan den eenen kant onze eerste ouders en de noodwendige oorzaak der Verlossing voorstellen. De boom der kennis van goed en kwaad beurt zijn' fieren stam en zijne welige takken hoog ten hemel op. De top schijnt zich reeds tot een kruis te willen vormen; aan zijne voeten staat Eva, die alreeds de vrucht van leven en dood, de verboden vrucht, geplukt en geproefd heeft en nu aan Adam overgeeft, die er ook van eet. Aan den tegenovergestelden kant hebt gij het kruis. De ware vrucht des levens hangt er voor ons aan. Onder de armen des kruises staat de tweede Eva, de moeder des levens, Maria, en de vertegenwoordiger der vrijgekochten, Johannes, de maagdelijke Apostel. De andere Apostelen, aan elken kant zes, omgeven den boom der kennis en des kruises. Zij kondigen de ware kennis aan en ieder hunner draagt als bijschrift datgene der 12 artikelen des geloofs, wat hem door de overlevering wordt toegeschreven. De boom der kennis en het kruis wijzen ons naar de koepel, die ons meer in het bijzonder Christus in de tijd, Christus mensch geworden voorstelt.

Deze koepel, boven den eersten opgang naar het choor, rust op vier diagonaalbogen, welker beide velden beschilderd zijn. De verlenging dier diagonaallijnen (door *leliestengelen*) verdeelt de koepelwelf in vier gelijke paneelen. Het

middenpunt is ingenomen door de voorstelling van het Lam, dat hier niet liggend rust, maar ten gang, ten offer gereed staat en het kruis draagt. Tusschen de twee daar rondom getrokken cirkels leest men het opschrift: *Ecce agnus Dei qui tollit*[1] *peccata mundi:* ziedaar het Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld. Het eerste der vier beschilderde koepelvelden, waarheen uw oog zich wendt, stelt u voor den grooten zendeling. Hij vertoont zich onder de gedaante eens jeugdigen zoons, met uitgestrekte armen. Hij daalt uit den hooge, uit den hemel. Bij de aankomst diens zendelings vraagt zich ieder denkend toeschouwer: wie is hij, die daar komt? die daar nederdaalt? en waarom wordt hij gezonden? Het andwoord op deze vragen wordt ons reeds gedeeltelijk en voldoende, als in eene eerste openbaring, in dit eerste tafereel gegeven; toch zal elk der overige tafereelen eene verdere uitbreiding geven aan deze vraag en andwoord, die eerst gantsch en volmaakt in de abside, in de laatste openbaring van Christus, volledigd worden.

Dit veld echter levert ons reeds een voldoende andwoord. Immers de uit de hoogte dalende richting, de tot ons uitgestrekte armen, dat soort van nimbus, der Godheid uitsluitend eigen, zegt ons, wat nog door het bijschrift, terugwijzend op het Evangelie van Mattheus hst. XL, en van S[t] Jan, hst. VI, opgehelderd wordt: dat die groote zendeling is de Christus, de Zone Gods, God, gelijk de Vader die Hem zendt.

Op de tweede vraag: waarom wordt hij gezonden? zal u het andwoord gegeven worden door de twee aartsengelen, die beneden den Grooten Zendeling, gelijk zes andere engelen op het veld, gevormd tusschen de koepel en den triomfboog, plaats nemen. Aan de rechterzijde staat Michaël met het zwaard der rechtvaardigheid (Dan. en Apoc. XII.); aan de linkerzijde staat de Engel der barmhartigheid, de broederlijke geleidsman, Rafaël. (Tob. XII.) De Christus komt dus èn uit *rechtvaardigheid*, om Gods majesteit en recht, door de zonde miskend en geschonden, voldoening te geven, om, gelijk de

1 Als wij ons wel herinneren, dan is die tekst niet naauwkeurig terug gegeven.

ware Izaäk, gelijk het lam, ten offer, ter dood gebracht te worden; èn uit *barmhartigheid*, wat ons gezegd wordt door Rafaël, den engel, die tot Tobias kwam, om hem den weg te wijzen en hem te redden uit doodsgevaar (Tob. VII.), om hem een godgevallig huwelijk te bereiden, om aan het ouderlijke huis den schat, waarover het weleer kon beschikken, terug te bezorgen (Tob. hst. V en IX.), om aan een' grijzen vader het licht der oogen weder te geven. (Tobias XI.)

Het hier tegenoverstaande veld toont ons den Christus, Zone des Vaders, als Zoon van Maria; het Woord is vleesch geworden. Wij zien hem als kind op de armen der Moedèr-maagd. En toch dat kind is de Zoon van God en God, gelijk de Vader; daarom komt de engel, die tegenover het goddelijke kind staat, het wierook, de aanbidding, die Gode alleen toekomt, aanbieden. De Moeder is door de genade van dat kind, waarvan zij als onafscheidbaar is, Maagd gebleven; daarom biedt haar de engel Gabriël de lelie aan. Die Maagd is Moeder des aangebeden kinds, des machtigen Godszoons; daarom is zij (Apoc. XII, 1.) gekroond en met stralen omhuld. De engel biedt haar tevens den scepter aan, ons te gelijkertijd de redenen dier verheffing aangevende in zijn groet, *Ave gratia plena*, die tot bijschrift dient.

Het derde koepelveld, naar het Zuiden gelegen, stelt den Christus voor als Opperpriester (Ps. CIX, Paul. ad. Hebr. V en VII, 21.), als priester in eeuwigheid, volgends Melchisedech. Zijne rechterhand verheft zich dan ook en biedt ons het brood des hemels aan, dat hij gegeven heeft voor het leven der wereld; zijne linkerhand toont ons op dezelfde hoogte den kelk, die bron van alle heiligheid, wat ons het bijschrift zegt: *Sacerdos magnus*, *splendor sanctorum*: Opperpriester, glans der heiligen. Dat goddelijk zielevoedsel (sacramentum), die goddelijke offerande (sacrificium) zal toegedeeld en opgedragen worden van zonne-opgang tot zonne-ondergang — en ziedaar: van waar de zon opgaat komt een engel en van waar ze ondergaat komt een engel. De eerste draagt eene patena; de tweede draagt een' kelk.

In het vierde en laatste tafereel der koepel wordt ons

Christus in biddende houding voorgesteld. Zijne handen zijn doorboord; het zwaard der gerechtigheid heeft zijn offer gehad; de zending is volbracht; de Groote Zendeling is uit den hemel gedaald, het Woord heeft onder ons gewoond; Christus gaat tot zijne hemelen terug. Doch hij zal ons niet als weezen laten. Hij bidt, bij zijn zichtbaar afscheid, de woorden ons toe, door het bijschrift herhaald en die Christus sprak bij zijne hemelvaart: *Pater*, *glorifica nomen tuum*; hij zendt ons den Vertrooster, den H. Geest, die met zijne zeven gaven voorgesteld is onder de gedaante van zeven duiven. De twee engelen, die zich beneden den vijfwondendragenden Christus, den H. Geestzendenden Christus bevinden, belijden diens Godheid en diens menschheid; want de eene is de engel van Gethsemane, die den mensch-God troostte en sterkte, en de andere is in aanbidding. Vinden wij door de engelen de goddelijke en menschelijke natuur van Christus in de eenheid van persoon beleden, niet minder vinden wij door woord en daad van Christus zelven de drievuldigheid van personen in de eenheid der Godheid aangewezen, dan zijne houding en zijne woorden: *Pater*, *glorifica nomen tuum* — Vader! verheerlijk uwen naam! wijzen op den Vader, en Hij zelf belooft en zendt ons den H. Geest: alles ter verheerlijking van éénen naam, van ééne Godheid, die het doopsel bekrachtigt; van éénen naam, waarvan wij dagelijks zeggen: geheiligd zij uw naam. Het bijschrift luidt: *Salvator mundi*, *Rex Majestatis*: Verlosser der wereld, Koning der heerlijkheid. — Dit is als de laatste noot van den lofzang der Verlossing en als de eerste van den lofzang der hemelsche majesteit. *Christus hodie*, de Christus in de tijd, de Verlosser der aarde heeft zich in die vier tafereelen veropenbaard; zij hebben ons onderricht, zoo als Servatius zulks zoude gedaan hebben; laat ons met Servatius den Koning der majesteit, den *Christus in sæcula* erkennen en huldigen, wat in de grootsche schildering der abside, der altaargewelven gebeurt. Daar worden de beden verwezenlijkt, die rondom deze vier geheimen van barmhartigheid en liefde, van verlossing en heiliging, tusschen twee cirkels, het zinnebeeld der volmaakt-

heid, geschreven zijn: Te ergo quæsumus, tuis famulis subveni quos pretioso sanguine redemisti; aeterna fac cum sanctis tuis in gloria numerari. Salvum fac populum tuum Domine [1]. Vraagt God bij den profeet *sacrificium laudis*, de offerande des lofs, des gebeds, dan is dit opschrift best gekozen; wij erkennen, in het eerste gedeelte *onze afhankelijkheid* van God (het holocaustum); wij erkennen, in het tweede gedeelte, Gods *weldaden* (die gij door uw bloed verlost hebt); in het derde gedeelte wordt het gebed dankzèggend en genadevragend: »laat ons onder uwe Heiligen in de eeuwige glorie geteld worden"; en die Heiligen en die eeuwige glorie en de *Christus in sæcula* — ziedaar het thema, dat de abside verhemelt. In het midden ziet gij de glorie van het Woord, dat mensch werd en God is van den beginne, Christus, verheerlijkt.

Bij het zien van dien Christus voelde ik eene rilling mijn gantsche wezen doorschokken! *Regi sæculorum et immortali*,..... *soli Deo honor et gloria*: Aan den Koning der eeuwen, aan den Eeuwige, aan God alleen zij roem en eere! was de kreet, die door alle krachten mijner ziel werd aangeheven. Geen toon ontspringt natuurlijker en vlugger aan het aangeslagen speeltuig, dan die kreet aan mijn hart bij den eersten aanblik van die hoofdfiguur der gantsche tempelschildering. Ik voelde mij als verplet; ik voelde mijn eigen nietigheid — een soort van schrik had zich van mij meester gemaakt! En nogtans ik voelde ook dat mijne nietigheid zich in gebed uitstortte, dat ik mij al langzaam aangemoedigd, ja, aangetrokken gevoelde tot den Koning der hemelen; ik voelde dat mijne ziel zich verhief tot den Oneindige!

Na dien eersten indruk, die mij eene genade was, heb ik mij later afgevraagd: wat tot die tweevoudige zielsaandoening van eerbiedige en zachte vrees en tevens van vreesachtige en zoete aantrekking gelegenheid had gegeven? En ziet hier, hoe ik het mij zelven verduidelijkt heb.

---

1 Deze tekst had veel beter geeindigd met de woorden, *in gloria numerari*: de overgang ware dan zachter; immers het is die glorie welke ons zal getoond worden in het volgende tafereel.

De Oosterlingen stellen dikwerf God den Vader, als ook den Zoon ten halve lijve (in borstbeeld) voor. En zoo voorgesteld, overtreffen deze borstbeelden toch nog in grootte de beelden ten voete uit van Engelen en Heiligen. Daardoor wordt ons de afstand van grootheid tusschen God en de schepselen duidelijk geleerd. Hier is de Christus eene figuur van ten minste vier ellen lang. Hij is zittend, en deze verkorting geeft aan het bovenste gedeelte (bovenlijf) een nog meer indrukwekkend aanzicht en doet het anders wellicht reüsachtige van zulke groote gestalte gelukkig verdwijnen. De voeten, op ongelijke hoogte rustend, staan op wolken en throonen, volgends den Profeet Ezechiël, voorgesteld door vliegende vuurwielen. Wat mijn schrik en vrees nog versterkte — is die zeer uitgebreide gloriecirkel, die, als eene volle zon, den Christus omgeeft. Noch cherubijn, noch serafijn durft dien omtrek overschrijden; het gantsche, anders onaangevulde veld diens cirkels biedt u niets aan, naast den Christus dan die twee geheimzinnige, voor velen half onbegrijpelijke letters (*A* en *Ω*), die beteekenen: ik ben het begin en het einde. Daar zijn slechts twee geschapene wezens, die tot den zetel der Godheid eenigzins naderen; doch ook deze, hoe verheven en gantsch heilig zij ook zijn, durven slechts eene hand schijnbaar over den omtrek des gloriecirkels uitstrekken en dat nog is slechts eene biddende hand. Het is aan de rechterzijde de hand der onbevlekte Maagd, die het vleesch geworden Woord in aanbiddende liefde aan haar Moederhart drukte; het is aan de linkerzijde de hand, die niet onwaardig geacht werd om het Lam Gods in de wateren des Jordaans het doopsel toe te dienen. Nog meer beefde mijn hart toen ik dat boek des levens voor mij zag opengeslagen — dat boek, op welks gezicht de Apostel Johannes begon te weenen, omdat er in zijn hemelgezicht van den apokalyps niemand waardig gevonden werd om die zeven sloten te verbreken! De leeuw van Israël heeft dat boek geopend, toont het ons open aan, gantsch ontsloten, — en bevend dorst ik nog maar half vragen: staat ook mijn naam in het boek des levens aangeteekend? Ik schrikte, maar

ook ik hoopte. En ziet hier wat mij troostte, wat mij opbeurde en mijne liefde wekte. Of de strenge majesteit der Godheid dan wel de ernstige liefderijkheid en zachtmoedigheid des Verlossers zich meest op het langwerpig gelaat uitspreken, durven wij niet zeggen; maar die oneindige Christus is gezeten en staat niet gereed om ter verdelging van de aarde, ten oordeel der zondaren te gaan: hij is gezeten op een regenboog, het zinnebeeld van vrede en geluk. Zijne rechterhand verheft zich, toch niet met de bliksems der rechtvaardigheid gewapend, neen, zij verheft zich om te zegenen! Zoodanige trekken om aan een Christus te geven, kunnen slechts bij de profeten van Jehova, bij Isaïas, bij Ezechiël, bij Johannes gevonden worden — en daar zocht de schilder ze. Voegt bij dat alles het plechtstatige der liniën, de kracht van het koloriet, de harmonie der kleuren van het purperen sluitkleed, van den blaauwen mantel met groene voering, die drapeeringen op zijn Byzantijnsch, doch zonder dat stijve, wat den Byzantijnen meermalen eigen is, den rijkdom van dien breeden mantelboord met diamanten bezet, de glans van dien kruisvormigen nimbus (zinnebeeld der Drieëenheid), niet minder schitterend van edelgesteente, — en gevoelt en zegt of dat niet alles aanbiedt, wat men van diepzinnige opvatting en kunstmatige uitvoering kan verwachten.

Wie zal uw oog aan de rechterhand van den glorierijken Christus, die eens de gekruisigde des Golgotha's was, ontmoeten? O! het hart van den Katholiek heeft het alreeds gezegd, alreeds gevergd! Daar is de plaats van Maria, de Maagd, gantsch zuiver van alle erf- en dadelijke zonde, die ons Jesus tot broeder gaf. En dan, o zeker, zeker, het is eene zalige gedachte geweest, aan het innigste van een godvruchtig, diep gevoelig, kinderlijk harte ontsproten, ons Maria aan te toonen, niet als eene Koninginne, met een engelenstoet omgeven, met de glorie des diadeems omstraald, maar Maria, als eene voorsprekende Moeder. Dat toch hebben wij meer van noode! Dat is beter voor ons, arme kinderen der ballingschap; voor ons, wier leven een dagelijksche strijd is; voor

ons, die zwakheden zonder tal in het binnenste van ons hart dragen; voor ons, van alle kanten door sluwe en sterke en volhardende vijanden omringd. Toen ik Maria zag, die beide hare handen uitstrekt en smeekend verheft, om schatten van genade voor ons te vragen, — toen werd mijne ziel bewogen; ik voelde mijne vereerende liefde tot haar verlevendigd en mijn hart vertederd, en nu nog zeg ik er der christenkunst dank voor. Onze Middelaresse is met eene hemelblaauwe, rijk geplooide kazula gekleed; haar grootsch slepende tabbert is scharlakenrood en de sluier is leliewit; de boord van den tabbert en die van de kazula zijn even prachtvol als smaakvol bewerkt; hare houding en alle hare gelaatstrekken zeggen dat zij gelukkig is van eenen God, die haar Zoon is, genadeschatten te vragen voor ons, arme Christenen, die zij tot hare kinderen heeft aangenomen.

Aan de linkerzijde van Christus zult gij den grootsten onder de zonen, uit eene vrouwe geboren, even als Maria, in staande houding aantreffen. Streng, ja, bijna stijf is zijne houding, zooals het een' grooten boetprediker natuurlijk past. Zijn hoofd is gebogen; hij durft niet, gelijk Maria, zijn oog tot den Christus opslaan, — en op deze wijze wordt ons de afstand van heiligheid en liefde, die tusschen Johannes en Maria bestaat, duidelijk aangegeven. In zijne linkerhand houdt hij het symbolische kruis met banderol en opschrift: *Ecce agnus Dei*: ziedaar het Lam Gods. Hij maant ons nog tot boete aan door zijn stijfafhangend haren boetkleed en moedigt ons aan door het bewijs zijner belooning, door het rijk en grootsch plooiend purper, dat hem ten mantel strekt. Het kleed hangt af tot bijna op zijne voeten, die, zoo als het behoort, niet geschoeid zijn, terwijl de voeten van Maria, zoo als het betaamt, wel geschoeid zijn.

Na over deze drie figuren meer te hebben uitgeweid, mogen wij over het geheel dezer schildering, den hemel voorstellende, in het algemeen zeggen, dat de muurvlakte nergens ledig noch ergens overladen is: de groepen zijn behoorlijk in verband en gelijkmatig geplaatst; ze vormen in zachte beweging hare kringen rondom den gloriecirkel van den aangebeden

God. Hoe nader de kringen tot Christus komen, des te grooter zijn de gestalten, toch alle kleiner dan die van Maria en Johannes. De gelaatkunde der historische figuren is niet miskend; het is een soort van historisch individueel realisme, tot zekere hoogte van typisch idealisme verheven. De samenstemming van gelaat, houding, drapeering en kleur verlichamen ons de gedachte, vormen ons het beeld, zoo als geest en hart, door zielkunde en geschiedkundige overleveringen geleid, dit verlangen. De kennis der schoone vormen is er niet in gebreke gebleven — en, wat zeldzamer is, die schoonheid der vormen wordt ons nooit eene verstrooing, slaat nooit tot lichtzinnigheid over. Wij zijn er van overtuigd dat geen enkele der vaders van het heilige koncilie van Trente, waar zij hunne overtuiging, de meening der Kerk over kerkmuurschildering en beelden uitspraken, hier iets zou kunnen afkeuren. Zelfs Gregorius van Tours en die priester Basilius, aan wien Christus verscheen, zouden in dit opzicht hier alles met christelijke geestdrift toejuichen. Nooit wordt onze aandacht door ondergeschikte bijzonderheden te sterk getrokken, maar blijft, zonder het te weten, gevestigd op het gelaat en de houding, die volmaakte vrede, hemelsche zaligheid en goddelijk leven ademen.

Of er in die groepen en figuren ook harmonische verscheidenheid heerscht, of er ook treffende tegenstellingen in gevonden worden, die desniettegenstaande uit het hart des onderwerps geboren zijn, of de overgangen zonder schok, zachtjens vloeiend plaats hebben, — dit alles zal blijken uit het eenvoudig aanstippen van de vinding en schikking der onderdeelen.

Onmiddellijk na Maria en Johannes komt, op zekeren afstand, aan beide zijden de plechtstatige, koninklijke stoet der 24 grijzaarts uit het boek der Openbaringen [1]. Al is hun grijze schedel met een diadeem omspannen, zij komen allen nederknielen voor den Ouden van dagen, den Christus van de schepping, den Christus van de verlossing, den Christus van de zaligmaking. Na de grijzaarts naderen de ernsthaftige

---

1 Joh. Apoc. C. IV.

rijen der aartsvaders en het geestdriftademende choor der profeten: Abraham, Melchisedek, Mozes, Aaron, David, Noach, Abel, enz. Boven de profeten aan den rechterkant staan de Apostelen, alle gekarakteriseerd volgends de algemeene overlevering; ze zijn gevolgd van hunne opvolgers, de Bisschoppen der Kerk, onder welke men Remigius, Eligius, Martinus en Willibrordus onderscheidt. Als tegenbeeld der H. Bisschoppen, hebt gij aan den linkerkant de H. Vrouwen, en als tegenbeeld der Apostelen, de Belijders der Kerk.

Het is waar, gelijk een spreekwoord zegt, dat men, om de krachten eens schilders te leeren kennen, hem aan het werk moet zien eener historieschildering. Welnu, men oordeele hier over den rijkdom van beschikbare stoffen en over de oordeelkundige keuze, men zal zien dat elke geloovige hier zijn toonbeeld vindt.

Onder de schare der Belijders zal de leerarende Kerk, (Ecclesia docens) vooral optreden! Vooral in onze dagen zullen de voorstanders van het gezag der Kerk, de vertegenwoordigers van bisschopsstaf en driekroon, door getal en verdiensten en waren roem en eere moeten schitteren. Dit diep gedacht tafereel biedt eerstens vier H. leeraren der Kerk aan, die elk vak der kerkelijke wetenschappen en elk werelddeel vertegenwoordigen. Zoo hebt gij de Scripturisten en Azië in Hieronymus; de redenaars en Europa in Ambrosius; dan hebt gij en dichtkunst en welsprekendheid en wijsbegeerte en Godgeleerdheid in den als jongeling met de lauwerkroon, in den als man met den leeraarshoed begiftigden Augustinus, die tevens het luisterrijke Afrika der eerste eeuwen vertegenwoordigt. Nog hooger zal deze klimming stijgen en wij vinden de nooit volprezen synthesis, samenvatting van al die begaafdheden des geestes, van al die schatten der geleerdheid, van al die deugden des harten, van al dien glans der waardigheden in één persoon, in den persoon van hem, die tot heil der maatschappij in de stad Rome de eerste toevluchtshuizen voor weezen en armen liet bouwen, die den gregoriaanschen zang regelde, van hem, die de Anglo-Saxen in 't Noorden, de

West-Gothen in 't Zuiden, de Longobarden in het midden voor Christus en Zijne Kerk veroverde, èn Azië èn Afrika èn Europa met het overige der aarde vertegenwoordigt, in den persoon van Gregorius, die een groote leeraar, een groote heilige en een groote Paus was.

Met evenveel kunde en oordeel zijn de andere belijders gekozen. Karel Borromæus, die telg van adellijken stam, die hersteller der kerkelijke tucht, dat voorbeeld der wereldgeestelijken; Benediktus, de zoon van den gegoeden burgerstand, die eene geletterde opvoeding geniet, de bekoorlijke wereld verlaat, de stichter van het kloosterleven wordt in het Westen en later zijn regel door alle kloosterlingen van het Karolingische rijk ziet volgen; Antonius, de ongeletterde volkszoon, die nog het weinige wat hij bezit aan de armen geeft, arm en afgetrokken gaat leven en als de stichter en het voorbeeld van het monastische en cœnobitische leven door de gantsche Kerk gevierd wordt. Nog twee leeken, voorbeelden uit zeer verschillenden stand zullen ons gegeven worden: de eene leeft in 't midden der eenzaamheid en is het toonbeeld der ermiten, de andere in het midden der maatschappij en is het toonbeeld des huisgezins; deze is de H. Jozef, gene is de H. Aegidius, door afkomst en wetenschap en deugd alreeds roemwaardig, alvorens hij kluizenaar werd. Hij was een Athener van geboorte: dus mogen wij, ter zijner hoogschatting, een woord herhalen van zijn landgenoot, zeggende [1] dat de mensch een *maatschappelijk wezen* is en dat hij, die alleen buiten de maatschappij leeft, een God of een dier is, wat in christenzin wil zeggen, een engel of een beest is.

Na de Belijders komen de H. vrouwen. Wij onderscheiden er vier, gelijk wij aan den rechterkant, achter de Apostelen, vier bisschoppen hebben onderscheiden.

Het is de H. Anna, het toonbeeld van alle deugden, die in het huwelijk der vrouwe ten opzichte van echtgenoot en kinderen passen; de H. Monica, het toonbeeld der weduwe, die

1 Aristoteles. Politica, L. 1, cap. II. n. 4.

haren opgewasssen kinderen dezelfde moederlijke zorgen toewijdt; de H. Helena, met het symbolisch kruis, die keizer en volk ten voorbeeld strekt, en dan weêr de heerlijke synthesis van alles de H. Elizabeth, het toonbeeld van alle deugden, die aan haren staat van jonge princes, van vrouwe, van moeder, van koninginne, van weduwe en van kloostervrouwe eigen waren.

Hoe verre men het dus ook al meent gebracht te hebben op den weg der deugden, men wordt hier overtuigd, dat men nog altijd naar grootere volmaaktheid, die alreeds door anderen bereikt is, kan en moet streven.

Voor alle leeftijden en standen hebben wij reeds onze historische idealen gehad. Nog blijft ons over de morgenstond, de lente des levens, de tijd, waarin de deugd het moeilijkst valt, waarin de kroon der volmaaktheid slechts door aanhoudende offers en verstervingen en martelaarschap bewaard en verkregen wordt. Te recht dan ook vinden wij twee groepen; aan den kant van onze lieve Vrouwe, den groep der maagden; aan den kant van St. Jozef, den groep der jongelingen. En welke onuitputbare rijkdom in de vinding! Welke dichterlijke tegenstelling in de schikking! Gij ziet er twee diakenen: den H. Laurentius en den H. Vincentius; twee leeken, den H. Joris, den patroon der strijdende helden, en den H. Sebastianus, benevens den eersten der lijdende helden, der martelaren, den even moedigen als zachtzinnigen Stefanus.

Tegenover S[t] Joris met lans en schild ontmoeten wij aan de rechterhand des glorierijken Christus, van den zoon der Moedermaagd, de volgende jonkvrouwen: Cecilia met haar harmonisch speeltuig, de standvastige Lucia, de geleerde Katharina, de onverschrokken Barbara, de engelachtige Agnes, en de Maria der gouden legende. Het zijn bekende Heiligen, en toch zou ik in de gantsche geschiedenis niet een meer dichterlijken groep weten aan te wijzen. Gelijk men nieuwe bloemen bij elke lente aantreft, zoo vindt hier de vrouwelijke kunne algemeene deugden voor al de jaren der jeugd en bijzondere deugden voor elken trap der jeugd.

De lente toont ons algemeene schoonheden in een bloem-

hof en bijzondere schoonheden in elk bloemperk, zoo ook toont ons het dichterlijke, leerarende penseel algemeene deugden, die aan elke jonkvrouw gedurende de gantsche lente der jeugd voegen, en ook bijzondere deugden, die meer bepaald door deze of gene Christendochter moeten beoefend worden. Tot dit doel hebt gij het lieve toonbeeld van huiselijke deugd, van ware kinderlijke zorg voor de ouders in de H. Lucia, het toonbeeld der meer ontwikkelde en voor de schoone kunsten gebeelde jonkvrouwe in Cecilia, en het toonbeeld der meer ernstig, wetenschappelijk gevorderde in de H. Katharina. Het toonbeeld van de grootst mogelijke onderwerping aan de ouders vindt gij in die lieftallige Cecilia; het krachtigst mogelijk lijdelijk verzet tegen den zondigen dwang eens vaders vindt gij in de heldhaftige Barbara. Toch kon de eene of andere meenen dat de hoofdles, het noodzakelijkste punt nog ontbreekt. De zon is het geluk en de roem der bloeme, maar doet ook soms en bloem en stengel verdorren. Overal waar een rozestruik groeit en bloeit zullen rozen ontluiken, en overal waar eene jonkvrouw in hare lente treedt zal de liefdezon in heur hart ontgloeien. Hoe edeler ziel en bloed is, des te krachtiger zal die zucht, die kreet, die zang van liefde weêrgalmen en gelijk worden aan de stem en harpe eens engels, die ten Paradijze en ten Hemel roept, of aan het vleemend gekweel, later aan het spottend gelach en geschater eens boozen geestes, die op klippen verschalkt of ten afgrond trekt.

Men toone der jonkvrouwe, hoe zij God of met God den mensch om den wille van God en niet de wereld of den mensch om des vleesches wille moet beminnen, en dan zal men aan de ouders zaligende kinderen, aan de jongelingen zaligende echtgenoten, aan de kinders zaligende moeders geven. En het is ook juist dat punt, die hoofdles, die het meest doorstraalt in het leven èn van eene Lucia, die niet van een heidenschen minnaar wilde hooren en liever alle schande en den marteldood onderging, èn van eene Agnes, die bij den morgenstond der dertiende lente, met schoonheid overgoten en

met rijkdommen omstraald, door zoo vele jongelingen der grootste familiën van Rome gezocht, liever het leven dan hare deugd opofferde, én van eene Cecilia, die reeds tot den drempel des huwelijks gekomen was, zonder dat de wereld eene schaduw hoe zwak ook, op hare engelachtige ziel geworpen had.

Nog twee groepen blijven ons over te bespreken: het is de groep, die beneden, en de groep, die boven de scharen der Heiligen wordt aangetroffen. Welke groepen dienen dit te zijn? Het zijn, in eeuwige jeugd, de Engelen des Heeren. De onderste groep, die van de aarde schijnt op te stijgen en den geur der wierookvaten te zwaaien, draagt de gebeden van de Heiligen der aarde aan den verheerlijkten Christus op. De bovenste groep der Engelen draagt de werktuigen van Christus' lijden, van onze verlossing en van de verheerlijking zijner menschheid. Beneden deze groep is het ontelbare getal der Heiligen voorgesteld. En zij, die vooral Christus hebben leeren kennen, de vier Evangelisten, hebben hunne symbolische voorstelling dicht bij den gloriecirkel. Boven Maria hebben wij den Engel (Mattheus) en aan hare voeten den gevleugelden leeuw (Marcus); boven S[t] Johannes den Dooper hebben wij den arend (S[t] Jan) en aan zijne voeten den krachtigen en gevleugelden stier (Lukas). Zij toonen ons het Evangelie opengeslagen, opdat wij, zoo als Durandus zegt, er onze plichten in zouden lezen; zij houden het in de hand of met den voet, om ons te leeren dat wij in onze werken de doode letter des geloofs moeten verlevendigen en bezielen. De leeuw en de stier, die anders hier wel onaardig konnen schijnen, bevallen ons bijzonder: hunne teekening is zoo krachtig, hunne beweging zoo levendig! Geplaatst op den dierenriem (zodiak), hebben zij eene houding, die een snellen loop verraadt, hunne voeten streven nog vooruit, doch hun hoofd wendt zich eensklaps tot Christus en zij zeggen duidelijk, alhoewel met verschillende uitdrukking: "wij houden stand om U te aanschouwen en we zijn gelukkig!"

En het is die tweevoudige uitdrukking van krachtig leven en innig geluk, die overal uitstraalt. Overal heerscht die in het oog springende beweging naar Christus; die betrekking

van alle onderdeelen tot de hoofdfiguur is allersprekendst! Hoe verschillend de uitdrukkingen en de tinten der gedachten en der gevoelens ook mogen zijn, alles is rijk en eenvoudig, schoon en zedig afwisselend en toch harmonisch één, alles toch ademt rust en vrede en volmaakte zaligheid. Men vinde hier den geest, in heilige ernstige betrachting verzonken, daar het hart, zich in liefderijke bespiegeling badende; men vinde verstand en gevoel tot gloeiende geestdrift vervoerd of in het stille gebed rustend, altijd gevoelt men dat elke groep, dat elke hemelling de overmaat zijner zaligheid uitspreekt in den lofzang, die de bovenlijst bekroont.

Sanctus, *sanctus*, *sanctus*, *Deus Sabaoth; pleni sunt cæli et terra majestatis gloriae tuae:* Heilig, heilig, heilig is God Sabaoth; de hemelen en de aarde zijn vol van uwe glorie.

De hemelen? Wij hebben er, als het ware, eenen blik ingeworpen; wij hebben bespiegeld hoe Christus verheerlijkt is, hoe Christus de zijnen verheerlijkt en hun met het deelgenootschap zijner eigene glorie van eeuwigheid tot eeuwigheid kroont en omstraalt en van oneindigheid tot oneindigheid doorwemelt! de lofzang der schepping onder in de kerk gezongen, wordt hier in de verte, als in echo herhaald, als in eene slotrede herinnerd: — tijd en plaats komen Christus eeren; alle elementen erkennen hunnen God.

Onder de voeten van den leeuw, die ten Noorden snort, en van den stier, die het Zuiden aanloeit, buigt zich de dierenriem. De twaalf teekenen van den zodiak brengen alle maandwisselingen en jaartijden tot het algemeene choor van het geschapendom. In de ruimte tusschen de Engelen, die van de aarde opstijgen, en het standpunt, waar de fries tot koord van den bijna gesloten boog des dierenriems verstrekt, zijn de vier hoofdstoffen voorgesteld. Wij weten niet dat elders de elementen zijn verpersoonlijkt zoo als hier.

Aan elken kant des zodiaks bewegen zich twee elementen, in mannelijke gestalten vertegenwoordigd. De wetten der natuurkunde zijn begrepen en zeer dichterlijk door den schilder toegepast. Het vuur en de wind komen van boven;

de aarde en het water van beneden. Die tegenstelling van het eene element, dat daalt, en van het andere, dat opstijgt, zet aan dit tafereel een bijzonder leven bij.

Bijzonder schoon komt ons de gedachte des schilders voor, om ons alles wat van boven daalt als jeugdig en krachtig en alles wat van onder pijnlijk opwaarts streeft als meer afgetobd, uitgeput en verouderd voor te stellen. Het vuur is voorgesteld als een jongeling, die met zijne rechterhand uit de hoogte licht- en stralenbundels op het aardrijk afslingert. Wat lager, aan zijne zijde, is het water voorgesteld. Het is een man, die alle krachten inspant en zich reeds ter halver lijve aan den drang der golven ontrukt heeft: men ziet het vocht langs zijne lange haren afbiggelen, terwijl hij zijne door elkander gekruisde vingeren in den uitersten nood samenklemt en, geene andere redding meer verwachtende dan van den hemel, zijne armen tot God uitstrekt.

Aan den rechterkant des zodiaks is de lucht voorgesteld als een dalende jongeling, wiens machtige adem, als stroomen van lucht en wind, naar de benedenwereld golft; de aarde is verbeeld door een naar boven zwoegenden man, die, afgesloofd, den grond der velden met het zweet zijns aangezichts heeft bedruppeld, ja beplast, en nu zijn gevouwen handen en smeekenden blik ten hemel heft, om daar hulp en geduld en zegen te vinden.

Onder den dierenriem, de tijd voorstellende, komt de uitgestrektheid, de ruimte de azuren velden des uitspansels ontrollen. Zon, maan en starren zwieren door hare glansrijke baan en roepen van sfeer tot sfeer, van komeet tot komeet, van dwaalster tot dwaalster: *Benedictus Dominus in firmamento cœli*; Gezegend zij de Heer in het firmament des hemels! Beneden zon en maan ziet men den aardbol, die zich boven de fries verheft en aldus een kleiner boog vormt, die gantsch door de fries, als koord, gesloten wordt. De overgang der lijnen wordt op die wijze bevallig! De aarde verheft hare bergen en heuvelen, hare bosschen en velden, volgends Ps. 148.

Op de fries zelve is het dierenrijk, hetzij wild of tam, vliegende of gaande of kruipende, brullende of fluitende of zingende, om op zijne manier den Schepper te loven, afgebeeld. Alle Gods werken moeten God loven! was de kreet van den profeet en is de wensch van ons hart en van onze ziele. Hemel en aarde verkondigen Gods roem, en deze tempel, thands als eene miniature van hemel en aarde geworden, is ook eene veropenbaring van Gods eere, en wij durven het nu vooral, na St-Servaas' muurschildering [1] eenigzins te hebben uitgelegd, tot onze beschouwingen over kerkmuurschildering in 't algemeen weder terugkomende, vragen: hoe kan onze Kerk, die samenvatting van hemel en aarde, onze Kerk, die plaats op aarde, waar Christus tegenwoordig is met Godheid en menschheid gelijk hij in de hemelen is, — hoe kan zij God loven, indien de godsdienstige kunst haar Gods lofzang niet op de lippen legt, niet in en op de bouwstof schrijft? Zonder deze kunst bestaat de zichtbare Christelijke kerk niet voor den maatschappelijken, met vijf zintuigen begaafden mensch. Van al het leerarende, van het profetisch-dichterlijke, van het diep doordachte zinnebeeldige der inwijding van een metselwerk tot tempel van Christus, zoo als die inwijding door de opvolgers van Christus' Apostelen, door onze bisschoppen gedaan wordt, blijft niets bestaan voor den Christen, tenzij de godsdienstige kunst voltrekke wat de Kerk aan God vraagt in de ceremoniën en gebeden dier verheven plechtigheid. De hand des Bisschops heeft de kerkmuren op twaalf plaatsen met gewijde olie geheiligd — kome nu de hand en het penceel der gewijde kunst die heiliging der muren bestendigen en voor ieder en voor altijd zichtbaar en vattelijk maken.

De mensch, naar het beeld en de gelijkenis der Godheid geschapen, moet naar des Scheppers onbereikbare volmaaktheid streven en volgends zijn vermogen Gods werken navolgen,

---

1 Het is de Heer P. Cuypers, die deze kerkmuurschildering ontworpen en de model-teekeningen gemaakt heeft, en het is de heer Klaesener van Dusseldorf die ze onder de leiding van den ontwerper reeds ten deele heeft uitgevoerd.

nascheppen. Daarom ook, wat onze kerkinwijding tot de aanbiddelijke Drievuldigheid spreke, zeggen wij tot onze drie, door Gods geloof bezielde en voor Gods liefde en eere ijverende kunsten, dat ook zij de oppervlakte onzer tempelen komen vernieuwen. De Christelijke kerk heeft door den mond des Bisschops gebeden, en zeker hare gebeden zijn, al is het dan op onzichtbare wijze, verhoord en verwezenlijkt geworden;

O Beata Trinitas, quae omnia purificas, omnia mundas, omnia perornas:

O Beata majestas Dei quae cuncta imples, cuncta contines, cuncta disponis:

O Beata, o Sancta manus Dei, quae omnia sanctificas, omnia benedicis, omnia locupletas; en wij, na den geest en de genade des Alzegenaars, des Algoeden, des Almachtigen over den Christelijken kunstenaar afgebeden te hebben, verlaten St Servatius-Dom, en zeggen tot de gewijde kunst:

O godgewijde kunst, die alles zuivert, alles verciert, o zalige majesteit der godgewijde kunst, die ieder werk vervult, ieder werk afmeet, ieder werk ter zijner schikking brengt, o zalige, o heilige hand der Christelijke kunst, die al wat men in Gods huis ontwaart heiligt, zegent, verrijkt, — komt, vernieuwt de oppervlakte onzer kerken van weleer, kunstenaren! schept ons stoffelijke kerken, die met den geest des Christendoms doordrongen ook ons met dien geest doordringen. Komt — doch gij kunt niet geven wat gij niet hebt; in het gevolg kan niet bestaan wat in de voortbrengende oorzaak niet bestaat; het is niet genoeg om ons die werken te scheppen, dat de kunstenaar in het Christendom leve, neen! het Christendom moet in hem leven, en dan ook, bijaldien hij wezenlijk kunstenaar is, zal het Christendom in zijne werken leven. Hij moet het Christendom, als diepe, als op Gods onfeilbaar woord steunende overtuiging in merg en beenen dragen, dan zal hij ijveren als een leeraar, als een Apostel, om zijn goddelijk leven aanbrengende geloof bij zijne medeburgeren ingang te doen vinden, te ontwikkelen, te bewaren en door glorierijke daden te verheerlijken en beminnelijk te maken;

hij moet zoo al niet zeggen, dan toch in zijn geweten willen en wenschen wat de onsterfelijke Buffalmacco, de leerling van den zijne gantsche eeuw overheerschenden Giotto in deze woorden (aangehaald bij Nettement) sprak: »nous autres peintres, nous ne nous occupons d'autres choses que de faire des saints et des saintes sur les murs et sur les autels, *afin que*, par ce moyen, les hommes, au grand dépit du démon, soient plus portés à la vertu et a la piété." Wij, schilders als we zijn, besteden onze dagen aan het schilderen van heiligen op muurvlakten en altaren, *opdat* de menschen, door dit ons middel, zich meer en meer, ten spijt des helschen geestes, aan deugd en godsvrucht wijden.

Het is niet genoeg dat de ontwerper eener kerkschildering in het algemeene Christendom leve, hij moet grondig het Christendom begrijpen. Wie eene Christenschildering wil maken moet het Christendom met een vurig hart beminnen, hij moet onze heilige godsdienst diep en warm gevoelen. Als ooit ééne kunst gevoel is, dan is het zeker de schilderkunst; de hand, die aan het schilderen gaat, moet zich aan het hart verwarmd hebben; het penceel moet in het gevoelend harte gedoopt worden! Heeft de schilder godsdienstig gevoeld, dan ook zal zijn werk, dan ook zullen wij godsdienstig gevoelen: juist daarom vereeren wij zoo hoog de penceelwerken van eene talentvolle en in waarheid Christelijke kunst. Het was uit den overvloed des harten, dat zoo menig groot schilder in het Italië van weleer putte zoo als nog in het Duitschland van heden; het was hunne christelijke, gevoelige ziel, die zij zochten uit te spreken en te verlichten van hare overstelpende aandoeningen, wat hun meermalen onmogelijk was. In de eenvoudigheid van een oprecht gemoed bekent de bij Dante geprezen meester der Bolonesche school, Vitale, dat hij niet kon overgaan tot het schilderen van eene kruisiging, dat zulke taak *te droevig* voor zijn hart was. In diezelfde gesteltenis van geloovenden geest en beminnend hart hebben Benozzo Gozzoli, Gentile de Tabuano met die gantsche schoole gewerkt, en meesterstukken van Christelijke kunst voortgebracht. Goede

schilders kunnen goede schilderijen maken, kunnen aan alle onderwerpen meer of minder gelukkige kunstvormen geven en kunstwerken meer of minder gebrekkig naschilderen; maar nimmer — en juist dan het minst wanneer ze iets uit zich zelven willen voortbrengen — zullen ze aan hun schepsel een geest en eene gedachte, een hart en een adel van gevoelens weten in te ademen, in te blazen, die hooger en edeler is dan de schepper zelf. De Christen-kunstenaar zal, zijns ondanks, de aangeprikkelde vatbaarheden, de genegenheden, die hem beheerschen verraden, hetzelfde bloed, dat zijn hart doet kloppen, gaat ook door de aderen zijner handen vloeien, gaat ook beitel en penceel bezielen. De schilder, welk een groot theorist en praktisch kunstenaar hij ook moge zijn, die met voorliefde eene Venus schildert en zelfs in hooge mate slaagt, kan niet slagen in het tafereel van eene Moedermaagd. Hij, die in zijn bewuste liefde en geliefkoosde droomen niets dan aardschgezinde schoonheden bezint en bemint, kan geen hemelsche engelen schilderen. Levendig en zaligend staan mij de dag en het uur en de plaats voor den geest, toen ik het eerst de kunstwerken van Fra Angelico da Fiësole mocht aanschouwen! Ik had gemeend meermalen Engelen des hemels in mijne jongelingsdroomen te hebben zien voorbijzweven; maar ik wist niet dat het mogelijk was de stoffeloze schoonheid dier hemelsche zaligheden in stoffelijke uitdrukking aldus af te spiegelen! Doch ook die Angelico had het hart van een Engel, had de liefde van eenen hemelschen geest, hij ging zoo dikwerf tot de Tafel des Heeren den aangebeden God ontvangen, en in 's kunstenaars verhemelde ziele daalden de goddelijke idealen, die hij, meermalen op zijne knieën zittend en biddend, op het paneel aanschouwelijk maakte. De gantsche geschiedenis van den bloei en het verval der schilderkunst bewijst ons dat goede Christelijke kerkmuurschilderingen en beelden alleen door groote kunstenaars, die tevens goede Christenen zijn, kunnen voortgebracht worden. En in deze waarheid, die het gezond verstand *a priori* aangeeft en de geschiedenis *a posteriori* betoogt, vindt gij

de reden waarom zoovele beelden, om en op onze altaren geplaatst, aan de geheimen, die onze kerken heiligen, geen geloof hebben en duidelijk getuigen welk artikel aan het *Credo*, des kunstenaars of ontbrak of ingesluimerd was, vindt gij de reden waarom bij die verzaking des geloofs de zedigheid miskend en de godsvrucht bespottelijk gemaakt wordt. Hoe dikwijls zou de preek van den Priester, sprekende over de godsvrucht en zedigheid, die in Gods huis betamen, niet eerst kunnen toegepast worden op de voorbeelden, op de Heiligen, die daar in Gods kerk staan. Weg dan uit onze kerken met de meeste van die beelden en schilderstukken der laatste eeuwen: het zijn meestal gruwelen in het oog der Christelijke kunst! — In het diepste van mijn geweten geloovend dat ik ijver voor Gods huis, zou ik wenschen dat het mij gegeven werd het voorbeeld na te volgen van onzen goddelijken Meester, toen hij, voor den eersten keer in gramschap ontstoken, de kooplieden uit den tempel dreef en hunne tafelen en banken verbrijzelde, zeggende: weet gij niet dat het huis mijns Vaders een huis van gebed is, en gij maakt het tot een hol van schelmen. Ja, 't is de duivel meer dan God, wien sommige schilderijen en beelden tot glorie en tot aanwas van dienaren strekken. De geestelijke zou met recht uit de kerk jagen den jongen, die aan de voeten der altaren de houding aannam van die Engelen, die dicht bij den Tabernakel geplaatst zijn, en kwam men in de kerk, gekleed zijnde zoo als die Engelen en die Heiligen, men werd door den kerkwachter, den *Suisse*, aan de deur gezet, en zulke beelden worden nog al te dikwerf in onze heiligdommen gevonden! Beter geen beelden dan soortgelijke beelden.

Laten wij oprecht zijn en voor onze overtuiging uitkomen op het gebied der letterkunde, op het gebied der bouw- en beeld- en schilderkunst, evenzeer als op het heden brandende gebied der maatschappij en der politiek. Wij moeten het recht van anderen, wie en waar ze ook zijn, als ons eigen recht eerbiedigen; maar wij moeten ook ons recht niet

laten varen, wij moeten het handhaven (zonder toe te geven in de hedendaagsche kwestie), wij moeten het verdedigen *pedibus et unguibus*, het vasthouden met hand en tand, altijd toch den misleiden van den verleider onderscheidende. Het Christendom is niet een masker, dat men nu aflegt en dan aantrekt, een kleed, dat hier past en daar niet: neen, neen, van daag en morgen en altijd moeten wij getrouwe en dappere volgelingen van Christus en zijne Kerk zijn; hier en elders en overal moeten wij denken en spreken en handelen als mannen van overtuiging en moed, zoo als gij, "Regt voor allen", zulks, zoo verre ik weet, hebt gedaan, en even als gij — ik draag die zoete hoop, die overtuiging in mijn hart mede — in alle dagen der toekomst zult doen: daartoe helpe ons God!

OIRKONDE

VAN DE STICHTING DES KLOOSTERS "JERUSALEM" TE VENRAY, IN LIMBURG,

MEDEGEDEELD DOOR

Prof. W. EVERTS, Pr.

Het handschrift waarvan wij den lezers der "Warande" hier eene kopij aanbieden, is een van de weinige in onze moedertaal geschreven gedenkstukken, waarin ons over het ontstaan, de tegenkantingen en de bevestiging van eene maatschappij op kleine schaal, van een centrum voor zielen-leven, als ik het zoo noemen mag, treffende bijzonderheden zijn bewaard. De mensch immers, ondanks al het uitéénloopende der denkwijzen, is zóó sympathiek aan den mensch, dat hij zich onwilkeurig daarheen getrokken voelt, waar geleden en gestreden wordt. En wij leven, God dank! niet meer in den tijd, toen het herkomen uit de "barbaarsche middeneeuwen" eene afdoende reden was om hen te verachten, die vóór de XVIe Eeuw beroemd waren en bemind werden "als een bernende licht", die »menichgen tot godt hebben getoegen mit gueden exempel ende sueter vermanynge". Er ligt bovendien in de te gelijk naïeve en diepzinnige taal van ons boekje — iets, wat, even als het onbevangen geloof dier tijden, u eerbied en vertrouwen inboezemt.

Wat ons vooral getroffen heeft, bij het lezen van dit HS., is de verbazende invloed, dien de school van Geert Groete (Gerardus Magnus) en Florens Radewijnsz. tot in deze streken, nabij de uiterste grenzen van het toenmalige Gelderland, heeft uitgeoefend. De vier eerste rektoren des kloosters behoorden tot die school, die den grooten Thomas Hamerken (a Kempis), den mystieken Gerlach Petersz. en later, ten

deele, Erasmus vormde. De strenge rigting van Geert Groete, getemperd door de mildheid van zijnen vriend en opvolger Florens, leeft dan ook voort in deze vier mannen. Gelijk de fraters van Deventer, gelijk de kanoniken van Windesheim en Sint-Agnetenberg te Zwolle, voegden ook zij den ligchaamlijken arbeid bij de oefeningen des geestes; ook zij waren als meester Geert Groete, "glorioese preyker ende sielen mynren", en hadden iets — ons handschrift moge 't getuigen — van zijne aan bibliolatrie grenzende bezorgdheid voor 't boeken-schrijven.

Ons HS. vormt een in-duodecimo van veertig papierblaadjes, zonder paginatie. Al is er nergens een spoor van dag- of naamteekening te vinden, men erkent toch duidelijk dat drie handen er de pen gehouden hebben. Het eerste deel, bevattende circa twee derden van 't geheel, is keurig en fiks geschreven, zoo dat men zou aarzelen het voor 't werk eener vrouwenhand aan te zien, zoo niet aan 't einde van het levensberigt des derden rektors, heer Jan van Nydecken, te lezen stond: "*Wij* woerden sijns regiments ghewaer opden solre, inder koeken, ende in allen officien". Het is dus eene der kloosterzusters, en wel eene tijdgenoote van Jan van Nydecken, overleden den 20 April 1500, die dit schreef.

Het tweede deel bevat een verhaal van het verblijf der H. Oda te Venray, ter plaatse waar het Zusterhuis gebouwd is, en verder het vervolg der kloostergeschiedenis onder het bestuur van den Eerw. Hubert van Lochem, die den 15 Dec. 1527 overleed. Het verhaal schijnt niet lang daarna opgesteld te zijn, aangezien er in gezegd wordt: "hij heeft ons voel gueder exempelen achter gelaeten, als alle die geen wael bekent is, die bij sijnre tijt geleeft hebben." Aan het meer geronde, waggelende schrift, is de vrouwenhand kennelijk.

Het derde gedeelte, de biografie der in 1537 gestorven overste, Mechtelt vanden Graef, is, in spelling en schrift, zeer verschillend van de beide vorige, verraadt de lossere mannenhand en dateert, meenen wij, van omstreeks 1550. Het opschrift: "*den beginne des cloesters*" enz. staat op den perkamenten omslag des boekdeeltjes, in schrift van, plus minus, 1700.

Ziedaar wat het handschrift betreft. En Venray, vraagt de lezer, en het klooster Jerusalem?

Venray is nog, als toen, "een schoen darp"; en het plekje waar het "susterhuis" stond, is nog altijd ingerigt "om guetwillige mechden toe helpen, die Gaede gern dienen wolden, ende om den volc een guet exempel toe geven, ende die eer Gads toe vermeeren": want de voorwaardelijke vloek, door den vromen Henrick van Assel over dit huis uitgesproken: "woeste ic dat men hier gheen doechden in werken en solde, soe wolde ic dattet een grondeloes colck weer!" heeft nog geene toepassing gevonden. De H. Ursula beschermt er thans hare kuische volgelingen, en eene te regt geroemde school voor jonge jufvrouwen uit den gegoeden burgerstand zendt van daar, als de rente eener oude schuld, hare met deugd en kennissen verrijkte kweekelingen naar het noordelijke moederland in het naburige Duitschland.

Den Beginne des Cloesters Jerusalem, 1422, tot Venray [1].

In den iaer ons here M iiij hondert ende xxij soe is begunnen die vergaderynge der susteren nu genoempt iherusalem inden dorp van Venraede bij die moederkerke.

Toe Venraede waeren inden tijden twe guede huyslude; die een heite Goert van Voerle, en die ander heyte Sibe Henselmans. Soe quam Goert voerseyt in Siben huys, daer Holtmoelen nu in woent, op een Kersnacht ende seten ende wermden hem naeder Kersmiss en spraken dattet schaede weer dat toe Ray in soe schoenen darp niet een susterhuis en weer, om guetwillige mechden toe helpen die Gaede gern dienen wolden, en om den volc een guet exempel toe geven ende die eer Gads toe vermeeren. Soe sechde Sibe: ic heb een eerbaer dogentlicke maget, ghenoemt Lijsbet van Haen en een dochter Alyt Siben ghenoemt; die solde onse lieven Heer gern dienen in eenen reijnen leven: daer willen wij mede begynnen.

Goert van Voerle antwoerden: dat weer een guet beghijn. Ende sat

---

[1] Letterlijk afschrift, edoch met oplossing der verkortingen.

sijn dochter Metken daer bij, een mechtken van xiij iaeren, ende gaf oer [1] eenen sack mijt een sijde speckes ende die mechden cofften een huys van Jan Wonder ende Alijt sijn huysvrouwe, mit eenen schoenen hoff, teendoer [2] gaende van onser bleycken, doer onse reventer [3] ende der heeren sadel, aen Jan Schoemaekers huis. Mer nae dat wij onse privilegien hebben ghehadt, soe is onse heel weer [4] vrij ende alle onse selve vervoet [5], dat wij in onser weer ende begrijp van onsen cloester vervoeden. Mer wij gelden [6] den pastoer vi hoenre eñ j capuyn ende ij tijns groeten, ende voer sijn canonike porcie ij golde gulden ende twe malden roggen iaerlicx, wt een stuck lants aenden grave daer onse tymmer op staet. Ende die borchgrave [7] lanx onse muer hoert ons half toe. Item inden iaer als onse convent begunnen was, starff hertoch Reynolt van Gelre tusschen Arnem ende Loven ter Lijt, op die Velue, ende hertoch Arnt van Egmont wart ghekaren [8] van den van Nymmegen; soedat dat lant van Gelre ten groeten orloch quam en ten groeten schade.

Toe Nimmegen was een erbaer vrouwe, die hoerde zeggen van die vergaderijnge toe Ray. Die had een dochter, die hiet Beelken van Middeler; die had die guede vrouwe gern toe Ray int convent gehadt. En leyden hoer [1] dochter voerseyt van Nymegen toe Ray; en dat sie te bet volchden [9], soe nam sy een keenken [10] myt hoenich mede, ende gaf oer dochter onder wegen hoenich bruggen, dat sie toe bet volchden [11], en bracht sie soe toe Ray int cloester ende verwarf oer een stadt [12]. Ende want die susteren niet sat en eten, soe nam suster Peterken Poelmans oer brugge, ende lecht sie op suster Beelkens brugge, wt my[n]nen, dat suster Beelken toe bet bliven solde: siet wat my[n]nen! Ende wanneer dan suster Beelken naeder tijt wt gehoechlicheyt Peterken vrachden, waerom sie soe cleijn bleeff, soe antwoerden Peterken ghenoechlicke: dat doen die bruggen, die ick my ontoch ende u wt my[n]nen gaff.

Onse susteren inden beghyn hadden groete persecutie van summigen nabueren ende sunderlinge van de weevers, die hem [13] groeten hoemoet ende smaetheit deden. Ende want onse susteren in den tijden gheen kerke en hadden, en ghengen in die groete kerke, ende hoerden misse ende preyken ende vesper. Eñ soe was daer een we-

1 Heur, haar. 2 Te einde door. 3 Reventer, refectorium of refter.
4 *Sepimentum*, Kiliaan omheining. 5 Vervoogd? beheeren, onder een voogd stellen of houden. 6 Betalen, te goed doen. 7 Burggracht.
8 Gekoren. 9 Opdat ze des te beter volgen mocht. 10 Kannetje.
11 Boterhammen, dat zij te beter volgen zou. 12 Plaats. 13 Haar.

ver, die sat onartlicke mytten bloeten einde voer die susteren ende doe hij doet was, ende men solde oen dragen ten kerckhove, soe viel die kist op den roester [1] ende ghinck van een, ende dat naekte licham lach daer bloet, dattet alman zien mocht.

Doe seghden 'die nabueren dattet een plage [2] weer, want hie soe onartlic voer die susteren gheseten hadde. Wanneer summige van den nabueren droncken weren, soe quemen sie voer der suster huys ende sloegen op die doeren ende vensteren, ende spreken hem onartdige woerden toe, ende ghebeerden [3] off sie die susteren wolden ghevreten hebben. Ende daer en boven leeden sie groeten honger heymelick ende hadden groeten ghebreck van allen dat sie behoeffden.

Wanneer sie solden gaen eeten, soe en hadden sie sumels [4] gheen broet. Soe ghijnck suster Peterke Poelmans sumels wt, totten nabueren om een broet te leenen, ende en dorsten niet lien [5] dat sie soe arm weren ende clachden, sie en conden gheen meel crigen, mer sie en dorste niet seggen dat sie niet een korren roggen en hadden. Sie en hadden geen bedden ende legen hier ende daer bij een in den stroe off in alden boegen van karren, en ghengen langes die tuyne [6] ende plucten neetelen ende ander cruyt daer sie oer moes van mackten. Ende al waeren zij arm ende worden seer vervolget nochtant weren sie onder malckanderen vredich. Ende Godt voechden dat die heer van den lande ende die droescedē [7] weren voer hem, als men vindt inden brieff, den hertoch Arent screff aenden amptman, dat men die susteren niet avervallen en solde, ende die pastoers hebben alle wege gunstich gheweest onsen convent ende voort alle guede luyde hadden onze convent lieff.

Als desen arme susteren sus [8] seten sunder bichtvader, soe was een eerbaer gheleert priester ghenoemt heer Henrick van Assel die lange to Parijs ghestanden hadde ter scholen, ende ic en weet niet wael off hie Meister was. Dese heer Henrick hadde groete vrintschap mit heer Florens broederken [9] toe Deventer, ende ick meyn dat hie nae meister Gherit die Groete to Parijs ghestaen hadde. Ende want hie was een glorioes preyker ende een sielen mijnre ende ginck mitten coevelen [10] aen den hals, als onse broeders toe Deventer, soe hevet

1 Rooster noemt men, op vele plaatsen, den ingang tot het kerkhof om de kerk; dewijl op die plaats certijds een rooster lag, opdat men de gewijde aarde niet naar buiten zoû dragen.

2 Straf. 3 Stelden zich aan. 4 Somwijlen. 5 Bekennen. 6 Heiningen. 7 Drossaarts, landvoogden. 8 Dus, zoo. 9 Misschien: broederkens. 10 Kovel: kaproen.

die prior der regulieren toe Nymmegen seer ghearbeyt dat hie heer Henrick voersseyt ten Grevendael krigen mochte, ghenoempt ten nyen cloester by Goech, om die ioncferen of nonnen helpen to reformieren mit synen gloriosen preyken ende stichtigen exempel, ende schreeff aen die abdisse ende aen den bichter vanden nyen cloester eenen brieff, den ic gheleesen heb, van den eerbaeren ende doechtelicken leven heer Henricks voersseyt. Soe dat die bichter ende die abdisse hem aenemen voer eenen cappellaen. Als hie cappellaen was, soe marckten hie dat eerbaer reijn leven der nonnen ende oer groete abstinencie: als, vullen [1] te gaen ende op den stroe toe slaepen ende voel [2] toe vasten ende alle nacht toe coer te gaen ende swaer ghetijden toe sijngen. Mer een ghebreeck vant hie dat hem seer myshaechde, als dat die nonnen heymelic begonnen cleijn eygendoem toe hebben ende orlof [3] der abdissen, wat toe ontfangen ende summels oeck wat toe gheven; dat soerchlick is den geestelicken luden boven alle sunden. Ende voert soe marcten hie dat die nonnen seer op vrijheyt stonden ende weinich disciplinen van silencium hielden ende voele spraken hielden mitten werlicken luden daer alle geestelickheyt bij vergheet [4], waer om hie groete vlijt dede in sijne sermonen openbaerlicke ende in heymelicken onderwijsen, dat die nonnen hem hier af kenden [5] ende sympelicken wanderden in den drien gheloefden. Mer, leyer [6], vrouwen lude en sijnt niet lichtelick af te trecken van hoeren gevoelen ende staen seer op slapheit ende eygen wil, dat welck groete twidracht onder hem duck [7] maect ende ongeestelicheit, als men vint in voelen cloesteren. Ende want men Godt niet en holt [8] dat hem gelavet [9] is, soe vergheet[en] sie Godt weder ende worden arm ende eeten ende drincken duck qualicker dan nye conventen die nauwe drie gulden des iaers en hebben. Ende want heere Henrick vors. niet en voerderden onder den nonnen ende marcte dat sij bleven bij hoeren ....(hier zijn, op eene nieuwe bladzijde, twee regels opengelaten, en zoo is de zin onvoltooid.).... Soe hevet hie gehoert dat toe Raede een arme nye vergaderinge begonnen was, ende is toe Ray gecomen om die arme susterkens toe visitieren ende ten besten toe raeden ende hevet hem een schoene collacie [10] ghedaen. Doe hie die collacie gedaen hadt, soe hebben die susterkens op hoer knyen ghevallen ende beeden hem om Gads willen dat hie hoer herde [11] wesen wolde; sie

1 In wol gekleed. 2 Veel. 3 Verlof tot uitgaan. 4 Vergaat.
5 Daarboven staat met jonger schrift: *keerden*. 6 Het h. duitsch *leider:* helaas! 7 Dik, dikwijls. 8 Houdt. 9 Beloofd. 10 Toespraak. 11 Herder.

wolden gerne nae sijnen raede doen. En Goert van Voerle ende Sibe Henselmans die beeden oock trouwelic dat hie dat beste om Gads wille doen wolde. En heer Henrick aenmarckte die groete armoede ende ongeti[m]merde plaats ende dat sie geen orloff en hadden vanden bischop van Ludick eenen bichtvader toe kiesen, waer om hie dat niet gerne gedaen en hadt. En oeck want hie een guet man was, wtvloeyende van milder bermherticheit, soe hevet hie niet wael weigeren dorren den armen kijnderen dat broet des woerts Gadts toe breken ende sie ten besten toe stueren.

Onse susteren weren soe arm dat men vier messe bij die lepelen op die taefel lechte, die om gengen; want ellick geen mess en had. Sie droncken duck water, dat sie geen scheerber [1] en hadden ende eeten oer moes duck sonder vet ende smer ende broet, mit een spaenken of mit een holtken. Sie en hadden gheen huysraet of al te weynich ende wenich berijff van husen. Als heer Henrick dijt marcte dat deze ellendige kijnderen hem soe nernstelick ende oetmoedelic beden soe heft hij ghesecht: "Siet lieve kijnder, ghij moeten orlof hebben vanden bischop, dat ghij eenen bichtvader kiesen moegen ende staen onder die beschermynge sancte Lambertus. Ende sulgt ghi dat verwerven, soe moet ghij hebben guede luden die voer u scriven dat ghi van hem krigen een confirmacie dat ghij moegen sitten in eenre vergaderijnge sunder eygendom, in eenen reynen leven ende in gehoersamheit, als die appostelen leveden, ende dat ghij doer uwen bichtvader den rebellegen ende onghehoersamen straffinge doen moegen ende van u jaegen off noet weer [2].

Doe antwoerden Goert ende Sijbe voerseyt, vragende: woe [3] dat men dat begijnnen solde. Doe seide heer Henrick, ick sal bidden Willem van Vloedorp den erffvacht van Rummunde [4] eñ ioncfer Lijsbet vanden Wier en Goert van Vloedorp, dat sie schriven aenden hoegheboeren vorst Heeren Johan van Hijnsberch, bijsschop toe Ludick, om previlegie toe werven.

Als heer Henrick dijt den gueden luden anlechte, soe hebben sie sich willich bewijst ende hebben anden bijsschop gescreven om previlegie ende confirmacie, ende die bijschop hevet die previlegie ghegunt allensselen [5] wat: alsdat sie eenen visitiere kiesen mochten ende eenen bichtvader die des bischops machte solde hebben over die susteren, mit anderen

1 Scharrebier. 2 Als 't noodig was. 3 Nog in den mond des volks te Venray, voor: *hoe*. 4 Erfvoogd van Roermonde. De familie van Vlodrop bestaat daar nog. 5 Nog gebruikelijk in deze streken voor: *allengskens*.

previlegien. Ende heer Henrick verwerff oec previlegia vanden pastoer heer Herman van Loobroeck off Greve. En is bij die arme susteren gecomen ende heeft sijn guet ende gelt mede ghebracht, wael tot vier hundert gulden, omtrent als blauwe gulden die doe ghemeynlic gijngen, die ghemunt weren dat stuck op XIII flamsche groeten ende III doyt ende die VII voer III francsche off keysers alde schilde. Dijt gelt hevet hie vast tot nutticheit der susteren angelacht en tymmerden inden iersten een coecken ende reventer ende gasthuys [1] daer onse sieckcamer nu is mitten kelresken [2]. En daerna tymmerden hie dat lange huys mitten kelre, daer nu onse reventer ende warmhuys is, ende onse kerke, dat groet wonder is waer hij dat gelt krigen mochte, dat hij soe coestelicke tymmerde. Hij tymmerden oeck een huys voer hem ende sijnen medepriester ende voer die eerbaer geestelicke luden, daer nu in woenen onse poertsusteren. Ende hie sechde, doe hie tymmerden dat langhe huys ende selven mitter hant trouwelicke arbeyde: woeste [3] ic dat men hier gheen doechden in werken en solde, soe wolde ick dattet een grondeloes colck weer. Hie was stichtich in bijwesen der susteren ende stijl ende rijp van ghelaet, ende gijnck in allen manieren van cleder als die broeders van heer Florens huys toe Deventer. Ick meyn dat heer Henrick quam bij onse susteren te woenen doe men schreef M CCCC ende XXVIJ.

Van den iersten eerwerdigen Pr [4] heer Henrick.

Ende als voerseyt is was hie een gheleert man ende een costell [5] predicant, soe dat hie duck toe Ray predicte voer al dat volck; want heer Herman die pastoer en conde niet wael predicken: ende hie ruerde strenghelicke die gebreken op den stoell. Waer om summige hem vervolchgeden ende wolden hem doetslaen ende summels iagheden; dat hie hem nauwelick ontquam ende houwen nae hem myt messen ende houwen summels in sijn doer van sijnen huus daer hie hem [6] nauwelic in ontspranck. Deser vervolgijnge was soe voel dattet voerden lantsheer hertoch Arent quam, die selve ghijnck bij dese arme susteren ende troestense ende lavede [7] hie wolde oer bijstender ende hulper wesen, ende schreeff aen den amptman vander Horst eenen scherpen brieff, dat hie dat gewalt [8] der summigen van Ray

---

1 Huis voor gasten, namelijk. 2 Met het kelderken. 3 Wist ik. 4 Pastoor? 5 Kostelijk. 6 Hun. 7 Beloofde. 8 Geweld (tevens beheer).

aff stelde, dat sie deden den armen susterkens, bij sijnen eede [1], den sie hem ghedaen hadden: denwelcken brieff ick ghelesen hebbe.

Ende doe hertoch Arent ierst quam bij dese arme susteren om sie toe visitieren mijt sijnen helberdieres ende raet, soe weren die arme susteren seer verveert. Want die summige nabueren die sechden dat sie kettersschen ende bannige [2] luden weren, ende dat men sie barnen solde [3], soe was daer een ionge suster ghenoemt Metken van Voerle, die liep den hertoch toe ghemoete, ende viel op hoer knyen ende badt ghenaede ende sechden: lieve heer, genaede over my, want ic en bijn noch niet deer een [4]: want sie noch ghijnck in hoeren werlicken cleder ende niet aengenaemen [5] en was. Want al quam sie vroe bij die susteren, nochtant weren wael xv off xvj susteren voer hoer aengenoemen als ic gheleesen heb inden iersten resignacien brieve van oeren gueden [6] voer die schepenen. Doe hertoch Arent dijt sach, soe wart hie lachghende, mijt sijnen omsteenders ende sprack: "Staet op, lieve dochter; ic wil u helper ende u beschermer wesen ende niemant en sal u quaet doen. Doe was Metken al te vroelick ende ginck totten anderen susteren ende sachden hem wat sie ghehoert hadde.

Doe dan heer Henrick bij die susteren woende, soe arbeyde hie nernstelic, dat hie die susteren mochte bynnen halden ende verwarff dat hie een kercke tymmeren mochte ende hebben een kerckhoff; ende dat hie dien susteren oer sacramente doen mochte bij[n]nens huys. Ende hie omtuynden die ghehofften, dat alman niet bij die susteren comen en mochte. Ende hie ghijnck selver tuynen ende staken als een huerlinck. Ende wanneer hie solde gaen eeten soe yamerden den susteren dat sie oeren weerdigen heeren gheen bier en hadden toe gheven, soe deden sie summels een wenich biers onder dat scherber dat hie dranck van doechden. Ende daer wart heer Henrick sieck ende kranck aff, ende seede schemelick [7]: "Susteren, gevet my doch dat bier alleen en̄ dat scherber alleen." Heer Henrick en sochte hem selven in geenen dijngen, ende was seer nernstich die susteren te halden op oer hantwerck ende oeren willen toe breken in allen dijngen, ende sie aff te halden vanden weerlicken luden; daer hij guede hulpe toe hadde, want die weerlicke luden en achten die susteren niet anders dan bannighe ketterynnen, dat welc sie gerne

1 Volgens den eed. 2 Die in den ban zijn. 3 Verbranden moest.
4 Daar in of eene van die. 5 Aangenomen. 6 Brief van goederen-afstand.
7 Schamelijk, ellendig, jammerlijk.

om Gads wil leeden. Wanneer die susteren solden wtgaen, soe mocht hem gruwelen om summige nabueren die sie soe vervolchden ende nae riepen ende summels mit dreck nae woerpen. Ende ghemeynlicken van beghijn onses convents op dese ure, alle die gheen die onse Gaeds huys vervolcht hebben, sijnt quaets doets ghestorven off geplaget geweest, off wtten lande veriaget, doer die ghenaede Gaedes ende hulpe onser patroenen der sueter maghet Maria, sancte Ursula mit hoere gheselschap, sancte Anthonius, sancte Johan Ewangelista en sancte Agnes.

Heer Henrick was ghehalden int hoff van Ludick ende in alle desen landen, als een apostel des landes van Kessel, ende alle guede, gheleerde ende doechtlicke luden hadden hem lieff ende weert, als den Godt mit alsulcker gracij begavet hadde, dat hem alman lieff ende weert hadde. Ende hie was toe Ray een bernende licht, als heer Henrick van Mynden toe Venlo was, die daer in die wey die vergaederinge begonnen hefft wt raede onser broder van heer Florens huys toe Deventer, daer sie beyde onder stonden.

In den iaer ons heeren MCCCC ende XXV soe was een ban in die stadt van Deventer. Ende want onze broders ende die susteren ghehoersam weren den Pauwes, soe toegen sie utter stadt van Deventer nae Zutphen, ende bleven daer VI iaer lanck [1]. Ende daer quam heer Henrick summels tot heer Goert onsen pater ende nam raet, ende

---

1 Na den dood van Frederik van Blankenheim, Bisschop van Utrecht, werd, in 1423, Rudolf van Diepholt, Domproost van Osnabrug, tot zijnen opvolger gekozen. Doch Paus Martinus V weigerde zijne goedkeuring aan deze keuze te geven en benoemde in zijne plaats den proost van Utrecht, Zweder van Culenborg. Tegen dezen verzetteden zich echter de staten van Overijssel, met de steden Deventer, Campen en Zwolle aan het hoofd, met dit gevolg dat Zweder van Culenborg de vlugt moest nemen en Rudolf feitelijk in het bezit des Bisdoms kwam, waarop Paus Eugenius IV den banvloek tegen Zweder, en het interdikt over de hem aanhangende steden uitsprak. In de meeste kloosters werd deze uitspraak geëerbiedigd; en toen de magtige landadel en de overmoedige steden, de kloosterlingen wilden dwingen tot overtreding van het interdikt, namen deze de wijk naar andere kloosters en verbleven er tot de opheffing der straf. Wij zien hier dat de broeders van Deventer eene schuilplaats vonden in Zutphen; die van Windesheim en Sint-Agnetenberg begaven zich naar Lunekerk, in Vriesland. En zóó goed moet de geest der ballingen geweest zijn, dat de schrijver der "*Annales Rodenses*" (Rolduc-Kloosterrade), waar hij, ten jare 1429, verhaalt dat Lunekerk, (Ludinghakercka,) een aan de abdij van Rolduc onderhoorig klooster, door die van Windesheim werd betrokken en in bezit gehouden, zich over dit door zijne abdij geleden verlies troost, met de gedachte, dat de aldaar kwijnende tucht door de broeders van Windesheim hersteld werd. *Annales Rodenses*, *ad. ann.* 1429.

brachte mede twe susteren van Zutphen, die een hiet Fie Lieffarts ende die ander hiet Alijt Hoevincs. Ende Fie die wart moeder gemact ende Alijt verwaerden dat wevehuis. Die susteren in Ghenoy by Venloe hadden ons twe susteren toe voeren gheleent; mer want onse susteren die derde regule niet aennemen en wolden, soe toegen die wederom toe huys. Doe die voerss. Fie ende Alijt een wijlken hier gheweest weren, doe toeghen sie wederom. Ende Lijsbet van Haen was een wijlken moeder; en suster Met Bans was oeck een wijlken moeder, die voersseyde susteren van Zutphen Fenne Bramels ende noch een; mer het en wolde niet lucken. Want die voersseyde susteren guet weren, mer sie en hadden gheen manier te regieren, soe satten die visitierens heer Goert van Moerse pater toe Deventer, heer Derick van Herxsen ende heer Rutger van Hulsbergen (voer een moeder [1]) suster Mechtelt van Angheren aen dat beveel, ende mackten sie moeder ende nemen sie wtten werckhuys.

Van onse eerwerdige matersche Mechtelt van Angeren.

Dese suster Mechtelt was van gueden vrienden [2] ende hadden lange ghedient bij mijn Joncfer van Vorst, ende conde sich seer wael behelpen [3] in allen dijngen, ende had gheweest een camer ioncfer ende beschicte den staet nae der edelijngen wijse, ende was rick ende conde wael schriven ende leesen. Soe kreech sie eenen gueden inval, want sie toe Zutphen ende toe Doesberch ghesien hadde die simpelheyt ende die groete mynne der devoeter susteren die sunder eygendom leveden in reynicheyt ende ghehoersamheyt. Ende sie hadde een suster inden lande van Luyck, ic meyn toe Eyck, daer was sie toe ghetoegen om die te versueken, ende quam bij Venloe in Gheenoy ende hoerde daer van een nye vergaderijnge toe Ray van VIIJ of IX susteren, ende gaff sich over daer bij te woenen. Ende als sie quam voer die suster poerte, sach sie dat arme getimmer en valden [4] hoer handen ende suchte ende spraeck: "O suete Maria, hebt ghij my in alsoe armen huysken gheroepen, nae mijnnen weeldigen ende leckeren daghen." Sie was heerlicken ende staedlicken gheeleet ende quam bij die susteren; daer satmen oer een schoetele moes voer sunder smeer ende weinich anders. Doe dacht sie: die susteren heb-

1 Overtollig. 2 *Vriend* is in Limburg nog gebruikelijk voor: *verwant.*
3 Schikken, redden. 4 Vouwde.

ben dat wael beter, mer sie willen my besueken [1]. Doch sie beyde den eenen dach voer, den anderen nae, ende vernam dat daer reyn armoede was; ende gaff sich soe heelicke tot den dijngen des huys, in cleden, in eeten, ende drinken ende in trouwen arbeyt, dat sie een spiegel des huyses wart ende een opcoemst.

Sie verwaerden [2] dat weven ende vercoffte dat doeck, ende leerde die susteren leesen ende schriven en holtsc [3] op hoer hantwerck, dat sie alle iaers boven die hondert cluyn wullen [4] bijnens huys reyden [5], ende maecten soe guet doeck, dat onse broeders van Deventer ende van Swoll ende van Hulsbergen gelick begeerden toe copen onser susteren grau ende wit, dat sie bereyden. Dese weerde moeder was heer Henrick alte [6] groeten onderstant inder disciplinen: soe wanneer, waer enige stolte derne was in enigen susterhuysen, die loy [7] ende lecker ende eygen wijs was ende onseggelic, die begeerden sie te doen bij heren Henrick ende moeder Mechtelt. En summels nemen sie die een iaer off een half ende trierden [8] sie wael, eñ sanden sie dan wael ghetriert ende discipliniert weder om, ende dan wolden sie gerne doen al dat men hem heyte op datmen sie niet weder en seynden bij heer Henrick te Raede.

Heer Henrick was gebreecklic aen den stein ende onghesont off ghebroeken; nochtant want hij soe vuerrich van geest was, dede hij wercken die sijns gelicken niet doen en conde. Hij had een cleerck, dat een eerbaer knecht was, bij hem, ghenoempt Jan die Vlemynck den hij priester liet wien; eñ eenen leeck broeder ghenoempt Jan van Alpen, ende helt [9] sich van den susteren ter gueder wijs, waer hij conde ende mocht, sunderlijnge bij avende ende alleen mit hem [10] te callen, anders dan mit die mater off ampt susteren, ende had sich daer oeck stichtich ende eerbaerlic in. Hij hielt gemeynlic eenen eerbaere clerck die hem ter myssen dienden. Ende heer Henrick gaff over mit Jan van Alpen ende mit alden susteren sijn guet, reede ende onreede [11], nae raet der visentierens ende vertiegen [12] daer op voer die scepen van Raede, nae wtwijsing eens scepen brieffs daer af sprekende, den ick gheleesen heb. Soe dat heer Henrick sonder eygendom was onder ghehoersamheit sijnre visentierens, ende leveden eerbaerlic ende doechtelic bij die susteren XX iaer lanck. Ende inden iaer M CCCC eñ XLVIJ wart hie cranck eñ starff int beghijn van die

1 Beproeven. 2 Beheerde. 3 Hield ze. 4 Kluwen wol. 5 Gereed maakten. 6 Zeer. 7 Lui. 8 Tracteerden? — behandelden. 9 Onthield. 10 Haar. 11 Vaste en tilbare have. 12 Tradeu.

vasten des IIJ dachs nae sancte peter ad cathedram wonderlic ynnichlick ende devoetelicken, soe dat die bij hem waeren hem duncken lieten dat onse suete Vrouwe bij hem was, mitten lieven heiligen onsen patronen ende mitten heiligen enghelen, nae allen ghestals ende wesen dat hij toenden. Mechtelt van Angheren, onse mater, quam bij hem doe hij sterven solde; want sie noch simpel susteren voeren sonder regule ende beslot, ende sat voer sijn bedde. Doe verhieff hie sich inden bedde ende sprack tot hoer: "Met [1] en siedij niet? Met, en siedij niet?" mit eenen blijden aengesicht. Wat dienst, den hem heer Jan die Vlemijnck ende sijn cleerck dede, daer en begheerden hij gheen susteren toe. Ende als hij sach dat die doet quam, en sprack hie tot Mechtelt van Angheren, die mater: "Mechtelt, ic beveel u dese arme schaepkens, ende sijt [2] wt om eenen gueden pater." Ende want moeder Mechtelt mit hoeren wullen doeck duck toe Deventer toech ende becant was onder die heeren ende paters eñ die susteren toe Deventer, soe hevet die mater geschict aen die paters; ende heer Rutgher van Hulsberchgen sechden tot hoer: "Weert [3] dat heer Goert die pater van Deventer hoer niet en holpe, soe wolde hie oer helpen, ende sechde oeck dat hie gheenen priester en hadde, den hij hoer weigheren wolde, dan alleen heer Marten die na heer Rutger pater wart toe Hulsberchgen.

---

1 *Met*, voor Machtelt. 2 Ziet. 3 Ware 't.

ANNA BYNS EN HARE REFEREYNEN,

DOOR

Dr. H. COLLAES.

Dikwyls werd de opmerking gemaekt, dat de beoefening der oude vlaemsche letterkunde in België vry zeldzaem is. Weinigen hier maken kennis met de werken van Vondel, Cats en Hooft; enkelen slechts zien om naer die werken, welke zich meer door byzondere hoedanigheden onderscheiden. Nogtans, behalve wat den staet kan toekomen van de verlichte eeredienst der groote mannen uit ons vaderland, bieden de voortbrengsels van menigen onzer oude schryvers den liefhebbers van fraeye letteren schoonheden aen, voorzeker waerd om hooggeschat te worden, en hebben die daerenboven by ons voor, dat zy de tael spreken, welke wy, het best om niet te zeggen alleen, kunnen kennen. Doch Anna Byns is onze aendacht waerd, niet alleen omdat zy uit Braband is en in de moedertael geschreven heeft, maer ook om de volstrekte litterarische en moreele waerde harer geschriften, die haer eene schitterende plaets verzekeren in de geschiedenis der nederduitsche letterkunde en zelfs onder de goede dichters van alle landen en tyden.

Daerenboven ontleenen de werken van Anna Byns een nieuw en dubbel belang aen de tegenwoordige omstandigheden en wel, aen de vlaemsche beweging, die nu met drift ontstaet in geheel vlaemsch België, en aen de godsdiensttwisten, die thans schynen op nieuw te beginnen. Ook terwyl de vyanden der katholieke religie, Marnix den bitteren, geleerden en listigen bekamper der roomsche kerk, door het herdrukken zyner werken doen herleven, ware het misschien zaek, onze

defensie te versterken, door eene nieuwe uitgaef van de gedichten dezer begeesterde vrouw. Zoo zoude tevens eene bejammerde leemte gevuld worden in de verzameling der gedenkstukken onzer litteratuer; daer de werken van Anna Byns, niettegenstaende verscheidene herdrukken, zeer zeldzaem geworden zyn. Ongetwyfeld zou zulke onderneming der vlaemsche zaek voordeelig zyn, want zy zou haer een uitnemend voorbeeld teruggeven om na te volgen, met den invloed van Anna's hernieuwden roem, en ook zou zy die andere zaek baten, door de herstelling van eenen harer beste voorvechters in dietsche tael [1].

Anna Byns, wier geschiedenis steeds duister blyft, werd volgens de meeste schryvers, te Antwerpen in het begin der XVI^de^ eeuw geboren, en gaf onderwys aen de jeugd van de ryke moederstad der vlaemsche kunsten en letteren. Zonder anderen grond dan eene geringe gelykenis van naem, giste Paquot, I, p. 348, dat zy eigenlyk *van Byns* heette en uit dit plaetsje, in het waelsch *Binche* genaemd, te huis was. *Anna Byns*, zegt de uitgever van den *Geestelycken nachtegael*, *was eene Maghet kleyn van afkomste*, *maer groot van verstande*, *Godt-vruchtlich van leven*: *eertyts ende inde meeste troubelen van onse Nederlanden met de Jonckheydt binnen Antwerpen t'onderwysen tot vry consten te stieren*, *goede recreatien te oefenen haer generende*. Peppinck schryft hetzelfde in zyne voorrede by het III^de^ boek van Refereynen. Zy

1 Sedert dit geschreven werd, heeft een gentsche drukker eenen prospectus uitgegeven van eene nieuwe uitgaef der werken van A. B., doch deze onderneming schynt gestuit te zyn. Een vroeger ontworpen plan, waarvan prospectus en verder narigt in de Eendragt 1852, VII, 30, 104 en 1853, VIII, 4, na de 1ste aflevering gestaekt, doch nog niet verlaten door de yverige H. H. Edw. van Even en A. Angz. Angillis, beloofde ons ook eene uitgaef van deze dichten met die van andere vlaemsche dichteressen. Er zyn er inderdaed meer van byzonder talent en onder dezelve, Catharina Boudewyns, die tegen de verspreiding der calvinistische leering dezelfde moeite aenwendde als A. B. tegen die der lutheriaensche, en met deze wedyvert zoo wat betreft de rykheid van den zin als de sierlykheid van den vorm. Over C. B. kan men nazien het opstel van den Heer Edw. van Even in de Katholieke Stemmen, 1852, N° 52, en in de Eendragt 1853, 15, 18. De boekery van de Leuvensche hoogeschool bezit afdruksels van hare werken.

bleef buiten alle geestelyke vereeniging, het overgestelde van wat eenigen zonder grond meenen, maer leefde ongehuwd, godvruchtig en van de wereld afgescheiden. Ook woonde zy niet by haren vader, zoo als wel geschreven werd, daer deze vroegtydig stierf. Eindelyk zy schreef van af 1520 en overleed in 1540, volgens de vroegere geschiedschryvers, terwyl de H. Edw. van Even in de Eendragt VI, 62, er op eigene gronden beweerde, dat zy schreef tusschen 1523 en 1548. Doch sedert dien en wel in 1859 heeft de H. Moons in de *Vlaemsche School*, V, p. 152, extracten laten drukken uit de stedelyke archieven van Antwerpen, op grond van welker getuigenissen, hy Anna Byns doet leven van 1494 tot na 1573, haer voor ouders geeft Jan Byns, kousenmaker, en Lysbeth 's Voochts, welke reeds weduwe was voor den 23 Mei 1517, en haer een broeder toeschryft, genaemd Marten, die schoolmeester was en in 1537 reeds met Cornelia Aerts gehuwd was, en eene zuster met name Margareta, welke in den echt trad met Jan Pauwels, zilversmid. Hy giste er by, dat A. B. waerschynlyk het levenslicht zag in het huis *De Wolvinne*, aen de groote markt te Antwerpen en naest het huis *Rooyenburch* gelegen, en later in de Keizerstraet, het huis *Den Rooster* en daerna het huis *St Anna* bewoonde.

Het navorschen van dergelyke punten is waerlyk geene aengename taek noch eene geringe onderneming. Eens zegde iemand dat A. B. van af 1520 schreef en in 1540 overleed; vyftig anderen schreven het na: geen van allen haelt er eenig bewys van aen; zy spreken op hun woord en wy betwyfelen evenmin hunne goede trouw, als hunne vaste meening. Komt een andere (E. v. E.), die zegt dat zy schreef van 1523 tot 1548, doch het 1ste punt zoekt hy zelfs niet te bewyzen en het 2de bevestigt hy slechts door dat op het II^de boek van Refereynen, in 1548 uitgegeven, te lezen staet: *gemaeckt nu nieus by Anna Byns*. Maer, zei toen een derde (S.), als die manier van bewyzen geldt, waerom dan van 1523 gesproken en niet van 1528, daer er geen vroeger gedrukt werk van

A. B. dan een van dit jaer bekend is, en voor wat van 1548 is, moet ik u herinneren, dat gy elders gezegd hebt dat E. Eucharius in 1529 het I^{ste} en het II^{de} boek in het latyn vertaelde. De Heer S. schynt by dit laetste te moeten gissen en de Heer E. v. E. vergeet zich. Het is ja moeyelyk te betwisten, dat A. B. het II^{de} boek omtrent 1528 met het eerste uitgaf en er niet mede tot 1548 wachtte: dit dunkt ons Peppinck stellig te getuigen in de voorrede van een ander boek, dat voor ons het III^{de} is, als hy, van A. B. in 1567 sprekende, zegt: *die over 30 jaren oft daeromtrent vromelyck heeft geschreven als twee diversche boecken*. De Heer E. v. E. nogtans spreekt van deze voorrede, die hem ook scheen te zeggen dat A. B. nog in 1567 leefde, ofschoon hy aen dezen schyn geene waerde hechtte. Aen den anderen kant zou de Heer S. ons gaerne doen gelooven dat A. B. reeds in 1540 overleed en zulks, niettegenstaende gemeld IIIe boek en zyne voorrede het tegendeel verklaren. Nu komt de Heer Moons met nieuwe inlichtingen en hy bewyst uit de archieven, naer hy zegt, dat A. B. in 1494 ter wereld kwam en nog leefde in 1575. M. Moons heeft gezegelde brieven, dat zy zoo; doch laten wy ons eens vragen of het wel van dezelfde A. B. is als de onze, dat het daerin geldt, die, waer ieder van zegt dat zy schoolmeesteres was en veel vroeger dan 1575 stierf. Waerom laet zy dan in 1567 haer III^{de} boek uitgeven door Henrick Peppinck? En als het nu eens niet A. B. was, die die werken geschreven heeft, maer Eucharius of Peppinck? Dat houden eenigen; doch laet ons langzaem gaen.

De werken van Anna Byns, die Miræus verkeerdelyk, als blyken zal, op XVI boeken rekent, bestaen voor ons uit slechts III boeken van refereynen, het eene na het andere en onder verschillende titels uitgegeven: wy laten deze hier volgen naer de afdruksels der Leuvensche boekery:

(I^{e} boek). DIT IS EĒ SCHOON EN̄ *suverlyc boexkē*, *inhoudēde veel schoone* cōstige refereynē, vol scrifturē en̄ doctrinē, vā diverschē materiē, *na wtwysē der regulē*, *als hier int register navolgē*, zeer wel gemaect vāder eersame en̄ ingeniose maecht

Anna Byns, subtylic en *rethorikelic*, *refuterēde ind' waerhz alle deze dolingē eñ groote* abusyē comēde wt die v̄maledide Luytersche secte. Die welckenz alleen *vā allē doctorē eñ uniṽsiteitē: mer ooc vād' keyserlicke majesteyt* rechv̄delic gecōdēneert is [1].

Gheprint Thantwerpen in den gulden Eenhoren buyten die Cammerpoorte by Marten Nuyts (1545?)

(II^de^ boek). Het tweede Boeck *vol schoone eñ constighe refereynē, vol* schrifturen ende leeringhen, van menigerhande saken, na wtwysen der regulen die hier int register navolgē, seer subtylyck eñ Rethoryckelyck gemaect van der *eersame eñ verstandighe maecht Anna Byns, seer treflyck straffende alle Ketteryen ende Dolinghen van desen onsen tyde* [2].

Thantwerpen op de Lombaerde *veste by Jan* van Ghelen (1555?).

Op de requeste gepresenteert der K. M. van wege Martin Nuyts gesworen boekprinter ende librerier vā Antwerpen, is hem geaccordeert ende geoctroyeert wt sonderlinghe gratie dat hy alleen mach drukken ende vercoopen het boek vol refereynen tegen de Lutheranen, gemaeckt nu nieus by Anna Byns met verbot dat nyemandt hem dat na contrefeitē en mach in de privilegie besloten. Ghegheve̅ te Brussel den XVII Novembris anno M CCCCC ende XLVIIJ. P. de Lens.

(III^de^ boek). Gheestelyck Refereyn Boeck verclarende die moghentheydt Gods, ende Christus ghenade, over die sondighe menschen. Daerenboven di warachtighe oorzake vander plaghen groot, die wy voor oogen sien, met veel schoone vermaningen totter deucht, bewysende dat een oprecht gheloove, met een nieu leven in Christo, is den rechten wech om godts toorn van ons te keeren hier peys te vercryghen, ende hier namaels het eeuwigh leven Ghemaeckt met grooter

---

1 De Heer v. E. geeft denzelfden titel met deze teekening: Gheprint Tantwerpen op dye Cammerpoortbrugghe. In den schild van Artois. Bi my Jacob van Liesvelt. Int jaer ons Heeren M CCCCC XXVIIJ den IX dach in Oostmaent.

2 De Heer v. E. geeft denzelfden titel met deze teekening: Gheprint Thantwerpen in den gulden Eenhoren by Martin Nuyts, gheswooren printer by Keyserlycke gratie ende privilegie. 1548.

const, door die eerweerdighe Godtvruchtighe Catholycke, ende seer vermaerde Maghet ANNA BYNS, in den oprechten Gheest Christi seer hooghe verlicht, woonende binnen Antwerpen, ende die Jonckheyt instruerende in het oprecht Catholyck gheloove Int openbaer ghebracht door B. Henrick Peppinck, Minister provinciael, van deser Nederduitslanden, tot Christus eere ende Salicheydt der menschen alle te samen [1].

t'Hantwerpen, by Hieronymus Verdussen, op ons lief vrouwen Kerckhof, aen de Noortzyde, inde X gheboden M D C XI met Coninclycke privilegie. Ghevisiteert by Heer Sebastiaen Baer, Plebaen van onser Liever Vrouwen Kerke.

Het schynt dat biographen geene tien regels kunnen schryven, zonder de een met den anderen in tegenspraek te komen en zelfs questie te maken; dat schynt dan ook eene natuerwet van het vak te zyn. Paquot, zegt E. v. E., brengt over dat Valerius Andreas het III^de^ boek niet kende en dat zegt ook eene oude aenteekening in het afdruksel van het III^de^ boek, van de Leuvensche boekery, welke tevens verzendt naer Bibl. Belg. en naer Bibl. selectissima, Amst. 1744, 202, n° 2148. Doch Paquot zelf meldt slechts het eerste en voegt er by dat Eucharius het vertaelde; verder zegt Paquot, dat Valerius ten onregte de vertaling van een ander aen Eucharius toeschryft, en dan veronderstelt hy juist dat Valerius niet het II^de^, maer het III^de^ bedoelt, zoo als uit de titels, in de *Mémoires* opgegeven, klaer blykt. Deze veronderstelling ondertusschen, is des te verder van juist te zyn, dat Eucharius, naer wy meenen gelezen te hebben, vereeuwigd was voor de verschyning van dit III^de^ boek. — De Heer J. Woutersz, die over Anna Byns in de *Vlaemsche School* handelde, (V. 1859, 122) zegt, dat A. B. drie boeken refereynen schreef en geeft aen het eerste den volgenden titel: Konstighe refereynen vol schoone schrifture ende leeringen begrepen in drye verscheyde boeken,

---

1 Het afdruksel van het fonds van Hulthem geeft denzelfden titel, maer beginnende met deze woorden: Een seer schoon ende suyver Boeck verclarende enz., terwyl het gemerkt is als volgt: Gheprint Tantwerpen by Peeter van Keerberghe op onser Vrouwen Kerckhof in de gulden Sonne. Anno 1567, 12°.

waervan de twee eerste wederlegghen de dolinghen comende uyt de Luter̀sche secte, ende abuysen dezer tyden: het derde toont d'oorsaecken der plaghen, met veel seer stichtighe vermaninghen tot de deught, gemaeckt door d'eerbare ende kloecke Anna Byns, maeght en schoolmeesteresse binnen Antwerpen. Antwerpen 1553. Daerna geeft hy voor tweede, dat, door Peppinck uitgegeven, niettegenstaende deszelfs titel, eensluidend is met dien van de derde afdeeling van den evengenoemden bundel, en eindelyk den "Geestelyken Nachtegael". Nog beweert hy dat Eucharius het eerst aengehaelde overzette in 1529 onder den titel: Apologia.... Dit laetste is ver van het algemeene opinie; maer uit deze titels zou ook nog volgen dat het derde boek reeds in 1553 uitgegeven was, hetgeen wy moeyelyk kunnen aennemen. Jammer is het, dat de veranderingen in de titels, by herdrukken, de identiteit der verscheidene boeken soms verduisteren: ons evenwel zyn geene gezamenlyke uitgaven der drie boeken bekend dan die van 1646 te Antwerpen by Hieronymus Verdussen den Jongen, met titel: Konstighe Refereynen vol schoone schrifture ende Leeringen begrepen in drie verscheidene boeken ghemaeckt door d'Eerbare ende Kloecke Anna Biins maeght ende schoolmeesteresse binnen Antwerpen, en waervan een afdruksel in het fonds van Hulthem is, en die van 1668 geheel aen de vorige gelyk.

Anna Byns schreef een anderen bundel ook van refereynen: *Den Gheestelycken Nachtegael*, in 4 afdeelingen, en welke aen Willems (Verh. ov. Ned. Tael- en Lettk. I, 222) slechts door den catalogus van G. J. Gerard van Brussel bekend was en wel, als gedrukt te Antwerpen, 1620, in 8°. De Heer van Even meldt dit werk als volgt: Den Gheestelycken Nachtegael oft diversche Rhefereynen van de wel vermaerde Maghet Anna Byns. Eertyts van haer wtghegheven tot profyt ende stichtinghe van alle menschen. Nu tot behoefte der Jonckheidt oversien ende verbetert. t'Antwerpen by Hieronymus Verdussen in de Camerstrate in den Rooden Leeuw, 1623, 12°.

Eindelyk schryft men A. B. nog eenige refereynen toe, ver-

vat met andere in een handschrift, thans berustende in de Burgondische Bibliotheek, 19547 — 5847 — 29: van deze zouden er, volgens de H. H. Ruelens en van Even, 16 van Anna Byns zyn en onuitgegeven; (zie Verslag van den H. Ch. Reulens onder de bylagen van het antwoord op het verslag der Knkl. Vlaemsche Tael Comm. en Eendragt t. a. p.); volgens anderen zouden ze allen van haer zyn, en dat op Merten Luther en Merten van Rossum, getrokken uit dezen bundel en uitgegeven door Willems (Belg. Museum, VII, 1843, 75, 77) en overgenomen door den Heer Alberdingk Thym (Gedichten uit de Versch. Tydp. der N. en Z. litteratuer, 1850, I, 206—210) is niet onder de 16, door de eerstgenoemden bedoeld.

Dit handschrift in het formaet van de meeste uitgaven der twee eerste boeken, te weten 12° in den breede, is van schoon schrift, doch zonder ornamenten en telt 171 en eenige niet genummerde blaedjes, behalve eenen ouden omslag van perkament, bedekt met schrift en kwade trekken. Het oorspronkelyk titelblad ontbreekt en werd door een ander blad vervangen, waerop Willems schreef: Refereinen en andere gedichten van Anna Byns: Handschrift van omtrent het jaer 1540. Daerna komt eene Zedelyke vermaning als voorrede, dan eene Inhoudstafel, meldende nagenoeg 200 stukken, dan een Gebed aen Maria, dan een Voorwoord, vervolgens een Voorwerk en eindelyk de dichtjes, van welke eenige met muziekschrift begeleid zyn en de laetste in het latyn. Op een schutblad schreef Willems nog de volgende aenmerkingen, welke ik overschryf, om in eens zyne geheele gedachte te doen kennen, die van vry groot gewigt is: Deze refereinen zyn voor het grootste gedeelte nog onuitgegeven. De gedrukte (in het boek Konstige refereynen van Anna Byns, Antwerpen 1646, 12°) zyn in de tafel met een X aengewezen. Blykens het voorste en achterste schutblad, heeft Engelbert van der Donck, minnebroeder, het afschrift gemaekt. Deze wordt vermeld in een schepenbrief van den 12 April 1548, onder de Seniores en Discreten der minderbroeders te Antwerpen, en onder den naem van pater Engelberti Vanderdonckt. Misschien

heeft hy ook eenige der hier voorkomende stukken berymd, daer men bl. VIII leest: het is gemackt van twee persoonen (doch dit ziet misschien op het voorwerk IX—XII). Dit H. S. is aengehaeld in het werkjen: Historieregels ende bemerkingen wegens de Nederduitsche Rymkonst, Antwerpen by Bincken, 8°, bl. 11 en 12. Broeder Peppinck, die eenige refereinen van Anna Byns in 1566 uitgegeven heeft, was Provinciael der Minnebroeders te Antwerpen. Dit H. S. is door my gekocht in de auctie der H. S. nagelaten door den kanonninck Gasparoli te Antwerpen (get.) J. Willems. Nog staet daeronder aengeteekend: Dec. 1846 fr. 200. Later kwam het handschrift in de boekery van Van Hulthem, met welke het naer de Burgondische Bibliotheek ging, en deze laetste aenteekening is vermoedelyk of wel zeker van de hand van Van Hulthem.

Willems zegt in den titel, dat al deze stukken van Anna Byns zyn, doch zoo spreekt hy niet in de aenteekening, en dat is ook niet zoo; om het vol te houden, zou men de bewering van bl. VIII, dat dit werk van twee personen is, moeten verwerpen: overigens kan men het niet, als men opgemerkt heeft, dat er onder deze stukken zyn van erotischen en van boertigen aerd, vele in het latyn en meerdere van eenen styl, die niet dien der twee eerste boeken is; ook is die meening by niemand gebleven en thans houdt men algemeen het werk voor eene bloemlezing, door een derden persoon en later gemaekt. Wanneer men meent dat dit handschrift van voor 1566 is, komt men eene grootere moeyelykheid tegen, te weten dat het III[de] boek, door Peppinck toen uitgegeven, de andere niet opneemt en er slechts 16 hier en daer uitneemt, terwyl Peppinck dit handschrift nogtans gekend moet hebben, indien het tegen 1540 in zyn klooster opgemaekt werd. Dit doet weder denken aen de vooronderstelling dat Peppinck de schryver van dat boek is. — Maer Willems zegt ook, dat er onder deze stukken zyn, die uitgegeven zyn, en dergelyke teekent hy er 16 aen. Eenige heb ik onmiddelyk herkend; maer wat nu te denken van de H. H. E. v. E. en R. die beweren dat er in dien bundel juist 16

van Anna Byns zyn en onuitgegeven? Maer de 16 bedoelde stukken, het eerst door Willems herkend, zyn niet voor nieuw te houden: andere uit dien bundel zyn misschien ook van Anna Byns, doch omtrent onuitgegevene is niets zeker, noch in de meening van Willems, noch in die van anderen, welke dezen bundel doorloopen hebben, en het ware vry stout die vraeg anders te beslissen.

De Heer Snellaert meent ook nog *Dye groote evangelische Peerle* aen Anna Byns te kunnen toeschryven, op gronden, welke hy voorgesteld heeft in *de Eendragt* (VI, 73, — VII, 41); doch tegen deze meening is nog al veel in te brengen. De hoofdreden derzelve is, dat de schryver der Evangelische Peerle ook eene vrouw is en van welke men niet meer weet, dan dat zy in 1540 stierf, hetzelfde jaer, waerin Anna Byns, volgens hare vroegere biographen, ophield te schryven; dat zy eene zeer godvruchtige persoon was, zoo als men ook van Anna Byns weet; dat zy als Anna Byns, van der menschen onverdraegzaemheid te lyden had; dat hare prozawerken denzelfden byval vonden als de refereynen der dichteres en dat zy ook betrekking met het onderwys schynt gehad te hebben, terwyl algemeen gehouden wordt, dat Anna Byns schoolmeesteres was. — M. Snellaert verwerpt te regt wat Paquot, na Sweerts en na Valerius Andreas, over dit boek zegt; doch dan komt hem twyfel over zyne eerste bewering, omdat Laer, de eerste uitgever van de Evangelische Peerle, zegde dat de schryfster er van is *een notabel verlicht mensch nyet alleen van geslachte maer veel meer van deuchden edel*, daer niemand tot hieraen Anna Byns van edel geslacht deed afkomen.

Deze reden van twyfel is gering; doch de conclusie, zonder twyfel naer de waerheid. Van Essche, zoo teekende de beroemde pastoor van het Groot Beggynhof van Diest en niet Van Ess, geeft in de voorrede van zyne uitgaef van de Evangelische Peerle, ten jare 1546, narigten over de schryfster van dit werk, en de byzonderheden, welke hy van haer verhaelt, getuigen reeds van zyne kennis der waerheid. Zy

stierf, zegt hy, den 17 January 1540, in den ouderdom van 77 jaren. Het is niet noodig, spreekt hy verder, aen te duiden wie zy is, daer zy vol van nederigheid en van ootmoedigheid, zoo lang zy leefde, niet wilde dat zy bekend gemaekt werd, niets van dit haer werk verwachtende, en wat er goeds in kan zyn, opdragende aen God, den eenigen meester van alles, tot wiens glorie zy dit werk zamenstelde, nadat zy zich gedurende meerdere jaren tot deze godvruchtige oefeningen vlytig ingespannen had. Nu, de Heer Moons heeft bewezen dat de schryver der Evangelische Peerle, in 1540 gestorven zynde, niet Anna Byns kan zyn. Verder redeneer ik aldus: een brief van George Gernefelt, bibliothekaris van de Carthuisers te Keulen en gerigt aen Geldolphus Ryckelius, noemt de schryfster van de Evangelische Peerle onder de maegden van het Beggynhof van Oosterwyck, die zich onderscheidden door hare deugden of een heilig leven, (Vita Ste Beggæ, 277) en dat is ook Anna Byns niet, daer zy nooit beggyn was. Eindelyk als M. Snellaert zich gelyk wil blyven, moet hy ook aen Anna Byns het werk toeschryven getiteld: Van den tempel onser sielen devote oeffeningen hoe Godt altyd in ons woonen mach, dat van dezelfde schryfster is als de Ev. Peerle en ook uitgegeven werd door van Essche te Antwerpen by Sim. Coccium, 1543, 8° (de Hoog Eerw. H. De Ram in Vita & opuscula Esschii cum commentario prævio) en toch, dat doet hy niet, zelfs denkt hy er niet aen, want dit werk kent hy ongetwyfeld.

De werken van Anna Byns genoten gedurende anderhalve eeuw eenen ongemeenen byval en werden verscheidene malen herdrukt. De H. Genard (in de Vlaemsche School) geeft dertien jaerteekeningen van uitgaven aen, doch dat is slechts gemeend dan van den eenen, dan van den anderen bundel en een enkelen keer van de drie. De H. E. van Even meent dat iedere bundel ongeveer twaelf mael herdrukt werd, doch dat is slechts eene gissing, die, naer ons weten, voor geen enkelen waer kan gemaekt worden. Wij hebben intusschen de volgende uitgaven kunnen opsporen: van het eerste boek, eene van

1528 te Antwerpen, en deze eerste druk is slechts sedert 1851 by ons bekend geworden, door een eenig afdruksel, vroeger aen sir Richard Heber toebehoorende en thans in handen van den H. Hoogleeraer Serrure. Het werd herdrukt zonder veranderingen in 1545 en in 1564. C. v. H. (van Hulthem) 14 April 1827, in eene noot op het afdruksel der Brusselsche boekery, meent dat het reeds in 1525 uitgegeven werd. Van het tweede boek is bekend als eerste druk, die van 1528 per argumentationem, want er is geen afdruksel van bekend; maer Peppinck schynt te zeggen dat het tweede met het eerste boek uitkwam, en Valerius Andreas, Snellaert en van Even zeggen dat het tweede met het eerste in 1529 door Eucharius vertaeld werd. Het werd zeker uitgegeven in 1548 en 1555 en deze uitgaven zyn geheel gelyk en zonder veranderingen. Het derde boek werd voor het eerst gedrukt in 1567 en draegt onder anderen in den titel *nu eerst in 't openbaer gebracht*; de opdragt, gejaerteekend van 1567, zegt *noyt gedrukt geweest*, en de voorrede, sprekende van Anna Byns, zegt, *die over vyftich jaer oft daeromtrent vromelyck heeft ghescreeven, als twee diversche boeken... nu compt in 't licht het derde boek*. Het werd herdrukt in 1611. Uit deze woorden blykt niet alleen dat de Vlaemsche School te onregt zegt dat deze drie boeken voor 1529 gedrukt, en erger, vertaeld waren; maer men kan er nog uit op maken, dat Anna Byns niet vroeger en niets of niet veel meer geschreven heeft hetgeen de Bibl. Belg. beweert; want Peppinck was best in de gelegenheid om dit alles goed te weten. Ook is by het zien van het derde boek onbegrypelyk, hoe Willems herhaeldelyk kan zeggen dat het reeds in 1566 gedrukt was. De drie bundels werden te zamen uitgegeven in 1646 en herdrukt zonder veranderingen 1668. De H. Woutersz spreekt nog van eene uitgaef van 1555, doch, zoo als wy zagen, is dat niet onvoorwaerdelyk aen te nemen. Van *de Geestelycke Nachtegael* kent men uitgaven van 1620 en 1625; zoo als uit den titel van deze laetste blykt, zyn er ook nog vroegere. Behalve de ons bekende afdruksels, toebehoorende aen partikulieren

als de H. H. De Ram, David, Serrure, van Even enz., zagen wy in de boekery van de Katholyke Hoogeschool, van elk der drie boeken een afdruksel, als ook een van de vertaling van de Evangelische Peerle, en in het fonds van Hulthem by de Koninklyke Bibliotheek te Brussel, een van het eerste boek, een van eene uitgaef der drie, alsmede een van de vertaling van Eucharius: Hic est liber etc. In de katalogussen van de openbare boekeryen der steden Amsterdam, Antwerpen, Brugge, Utrecht, treft men zelfs niet den naem van Anna Byns, noch van Eucharius, evenmin als in die der ons bekende verkoopingen.

Het eerste boek van refereynen werd in latynsche gemengde verzen overgezet door Eligius of, zoo als M. E. v. E. andermael zegt, en waerschynlyk door misstelling, Egidius Eucharius of Houcharius, welken naem de Messager (1851, p. 308) overzet door Houcart of Hoeckaert. Dit werk werd gedrukt by Willem Vosterman te Antwerpen in 1529, 12°, in den breede. Zyn titel is weder byna zoo lang als de geheele credo: men vindt hem aengehaeld by Paquot, 8°, V, 406, en in den katalogus van het fonds van Hulthem.

Iste est pulcher et syncerus libellus continens in se plura loepida, et artificiosa cantica, plena scripturis et doctrinis diversarum materiarum juxta indicium sive Regularum sive Thematū hic in indice sequētiū Primo, perq̄ bene compositus in lingua vernacula, ab honesta et ingeniosa virgine Anna Byns Antverpiana, Et deinde per doctissimum virum Eligium Euchariū in lingua latina translatus, Subtile Rhetorismo refutans in veritate oēs istos errores, et magnas abusiones, emergentes ex maledicta Lutheranorum secta; q̄ non solum ab omnibus Doctoribus & Universitatibus, sed etiam ab Imperiali Majestate, jure condemnata est. Impressum Antverpiæ ap. Guilielmum Vosterman, Anno M D XXIX.

Deze titel, welken wy van het ons eenig bekende afdruksel uit het fonds van Hulthem overschryven, is de letterlyke vertaling van dien van het eerste boek refereynen. Het werkje zelf bevat ook alleenlyk de vertaling van dit boek en wy

kennen geene vertaling van een ander boek, ofschoon Valerius Andreas en anderen, waeronder E. v. E., meenen dat Eucharius ook het tweede vertaelde, en ofschoon de H. W. zelfs schynt te zeggen dat ze alle drie vertaeld werden. Dit is vast, dat wy ook houden dat het tweede reeds gedrukt werd in 1528 en van den anderen kant, dat de Bibl. Belg. I, p. 259, een anderen titel van eene vertaling van refereynen opgeeft, welken wy nooit elders vonden: Apologia rythmica Annæ Bynsiæ virginis Antverpiensis adversus hereticos versu elegiaco reddita. Antv. ap. G. Vosterman 1829; doch deze woorden zeggen niets meer dan die van de andere, en daerby spreekt de Bibl. Belg. van XVI boeken, die zy misschien alle vertaeld meent, terwyl zoo iets, als wy zagen, teenemael onwaerschynlyk voorkomt. Over Eucharius Z. Foppens I, 258, & Messager des sc. et des arts.

Eligius Eucharius, die deel maekte van de geestelykheid der hoofdkerk van Gent en den rang van Magister Artium by de Hoogeschool van Parys bekwam, werd eens, niettegenstaende dat hy in den titel zyn werk eene vertaling heet, de vinding dezer dichten toegeschreven, en ofschoon velen het tegendeel bewezen meenen door de vlaemsche uitgaef van 1528, daer de latynsche slechts van 1529 is, kan die vraeg niet, voor uitgemaekt gehouden worden. Het is inderdaed niet onmogelyk dat deze schryver om verscheidene redenen, zyn werk met eenen anderen naam, eerst in vertaling uitgaf, zoo als de beroemde Heer Conscience vóor eenige jaren deed met zyne *Herinneringen*, welke reeds in de *Revue contemporaine* vertaeld stonden, lang vóor dat ze by ons uitkwamen, of wel hetzelve ook oorspronkelyk in het vlaemsch geschreven hebbende, onder den naem van Anna Byns eerst heeft laten uitgaen. Deze laetste veronderstelling vindt grond in de meening dat Eucharius in 1529 de twee eerste boeken in het latyn uitgaf, terwyl ons slechts eene vroegere vlaemsche uitgaef van het eerste boek bekend is en daerenboven die van 1548 van het tweede, in volle woorden in het privilegie draegt: *gemaeckt nu nieuw door Anna Byns*. Nog komt het

gewis zeer zonderling voor, dat het derde boek voor den eersten keer uitgegeven werd door Peppinck, daer Anna Byns toch in 1567 nog leefde, naer door den Heer Moons thans bewezen is en de voorrede aen M. van Even schynt te zeggen, en dat Peppinck zich daerby het regt aenmatigde, het boek voor eigen rekening *te wydden, aen die doorluchtige hooghe ghebooren vrouwe, Maria van Momorancy, Gravinne van Mansfelt, vrouwe van Condé.* Eindelyk is de merkwaerdige voorrede van dit boek, die ongetwyfeld van Peppinck is, en over hetzelfde onderwerp, behandeld in dezelfde manier en geschreven met denzelfden styl als de refereynen, die er op volgen. Dit derde boek zou dan van Peppinck zyn.

Men heeft te dezer gelegenheid ook het persoonlyk bestaen van Anna Byns betwist: sedert dien tyd werd dit, wel is waer, eene eerste mael bewezen, zegt men ons, door een gelyktydig dokument, gevende eene lyst der toenmalige onderwyzeressen in de stad Antwerpen en thans in handen van den Hoog Geleerden Heer Serrure, en een tweeden keer door het vertoog van den Heer Moons. Doch de Heer Serrure gaf onlangs in het Vaderlandsch Museum, III deel, 3de en 4de stuk, bl. 293, 1860, eene verhandeling uit, over het schoolwezen te Antwerpen in 1579 en 1580, by welke, eene lyst gevoegd is, van de toen aenwezige onderwyzers en onderwyzeressen: in deze komt Anna Byns natuerlyk niet voor, daer zy toen reeds dood was; maer had de Heer Serrure eene andere dergelyke lyst, hy had ze vermoedelyk by deze gelegenheid bekend gemaekt. De bewyzen van den Heer Moons zyn ons daerna en beter bekend geworden; zy spreken stellig van eene Anna Byns. Doch het persoonlyk bestaen van eene vrouw van dezen naem hindert slechts weinig de veronderstelling, dat een ander die refereynen geschreven heeft, daer zy om eene zoo goede daed haren naem heeft kunnen leenen, zonder zelfs haer geweten bezwaerd te hebben en terwyl er van den anderen kant uit de bedoelde schriften zelven, nog een ander bewys straelt: namelyk, dat die van zoo groote kennis in bybelsche en wereldsche schriftuer en ook

in wederleggende godgeleerdheid getuigen, dat het met regt betwyfeld werd of ze van eene vrouw kunnen zyn: Aubert Miræus, de geleerde bibliothekaris der Aertshertogen, zegt zoo, dat hare uitmuntende geleerdheid het vrouwengeslacht te boven gaet. De voorrede van het IIIe boek voegt er dit by: *en siet niet ae, dat een vrouwe van desen derden boeck is authoresse, maer den rechten geest die door haer heeft openlyck gewrocht eñ noch is werkẽde.* Het is toch ook niet te veronderstellen dat de dichter in zoo iets bygestaen werd, en ten slotte kan men zeggen, dat de zwakheid dezer bedenkingen zoo veel te meer bewijst voor de uitgelezene vrouw, welke men deze werken toeschrijft.

Doch houden wy ons thans aen de dichtjes en geven aen zyn lot den dichter over, wiens naem het werk toch niet beter maekt. De onverschilligheid hieromtrent, ware misschien niet vry te spreken van ondankbaerheid, maer wat baet het den doode, de levenden langer met dergelyk geknibbel bezig te houden; immers wie het ook zy, die hier deze glansryke spoor liet van zyne godsvrucht en van zyn genie, hy derft geen aerdschen roem meer en geniet thans het door zyne stichtende werken verdiende loon, gelyk de congreganist van S[t] Maur en de kluizenaer van Port-Royal, die zich geheel aen de lofspraek der menschen onttrokken en hunne belooning alleen wachtten van de goddelyke regtdoening.

Maer aleer wy Anna's refereynen ontleden, zullen wy ons moeten terugzetten in de omstandigheden, waerin ze den dag zagen, omdat aen deze een regtmatigen invloed toekomt op het oordeel, dat men over dezelve moet uitspreken, en het is meestendeels omdat de latynsche tekst zich niet in dezelfde condities voordoet, dat Paquot er van zegt, dat hy de dietsche niet waerd is.

De invloed van Jakob van Maerlant, ruim twee eeuwen te voren geboren, werkte in dien tyd nog op de vaderlandsche dichtkunde. Deze man, met dichterlyk gemoed begaefd en tevens met warmen zin tot wetenschappelyke oefening, wendde

zich af van de romantische poëzy alsdan in zwang. Hy onderwierp het schoone aen het moreel nuttige en wilde het slechts tot dit doen strekken. Alles wat niet zedekundig goed kan geheeten worden of geschiedkundig waer, werd door hem verstooten. Doch dit stelsel, op zich zelven genomen, onberispelyk, had treurige gevolgen in de praktyk en ofschoon de leerdichten van M. en van zyne navolgers, eenen verdienstelyken invloed hadden op de verspreiding des lichts en op de zedelyke beschaving van het volk, gaven zy niettemin aen de middel-nederlandsche dichtkunde, eene rigting die ze aen het kwynen bragt; van af Maerlant inderdaed, dagteekent het tydperk van de rymkronyken, gedichte zedeleeren, dichterlyke beschryvingen der steensoorten en andere dergelyke, die voor de geschiedkunde van de tael of van het volk, soms eenige waerde hebben, maer die van zeer geringe litterarische beteekenis.

Hertog Jan wel is waer, van een merkwaerdig lyrisch talent begaefd, werkte in eenen anderen zin, en de adel door zyn voorbeeld aengespoord, hielp hem krachtdadig om aen de poëzy hare natuerlyke rol weder te geven. Tevens hernamen de toen opkomende kamers van Rethorika de oefening der omtrent vergetene ridderpoëzy. Doch de levenskracht dezer was toen reeds gebroken door den val van het ridderwezen, waeruit zy ontstond, en het lied viel insgelyks kort daerna met zynen schepper. Alsdan hernam de gerymde wetenschap de plaets die zy reeds eens, wederregtelyk in bezit had.

Maer in dien tyd bragt ook de invloed der fransche tael, begunstigd door de hertogen van het huis van Burgondië, aen onze tael den noodlottigsten slag, dien zy ooit ontving. Margareta van Oostenryk, opgetrokken aen het hof van Lodewyk XI, liefkoosde al wat fransch was en maekte van haer hof, een letteroefenings-midden naer den franschen trant. De adel denkelyk geen erg daerin ziende, gaf zich met haer over aen de vreemde tael en poëzy, en het volk zoo als altyd, aepte hen na. De landtael werd met de verbastering

die daervan volgde onherkenbaer, en de dichtkunst eigende zich onbeduidende en kleurlooze siersels.

Intusschen waren de kamers van Rethorika tot het hoogste punt hunner welvaert gekomen en verspreidden deze litteratuer by het volk, dat van hunne geleerdheid verrukt stond. De vorm hunner oefeningen was vooral het tooneelspel, met eene satyrische strekking, kampende in staetkunde voor vryheid, en in godsdienst algemeenlyk der hervorming genegen. De poëzy der rederykers was overpedant en kon hare kille allegoriën niet door die bonte kleederen verwarmen; hunne tael, echte wartael zegt een schryver, was zoo plomp als de jonge poorters zelven; maer de volkszin was met hen.

De godvruchtige poëzy, minder aen den invloed der mode onderworpen, bleef de natuurlyke eenvoudigheid beter getrouw. Zy informeerde gewoonlyk het refereyn en hare zangers, niet door maetschap verbonden, waren eenstemmig der hervorming tegen.

De eerste werden beschermd door de Hooge Regering die met genoegen, het volk schouwspelen en brood zag hebben. Vele edellieden, die prys stelden op de achting en liefde des volks, waren beschermheeren der kamers; maer te gelyker tyd hadden zy er alzoo een toezigt over, opdat zegt de zelfde schryver, de perken der vryheid niet al te zeer door de poëtische geesten aldaer overschreden werden, en om de kerkhervormingsgeest die zich daer het eerst genesteld had, beter in den toom te houden. Doch deze strekking die duidelyker werd toen de hervorming uit Luther's woorden tot eene daed was gekomen, moest anders verydeld worden.

Intusschen had de litteratuer der tweeden zich reeds tegen haer aengegord en deze moreele magt was nog lang niet onbeduidend, ofschoon zamengesteld uit op zich zelf staende persoonen. De eerste plaets wordt hier zonder weerspraek aen Anna Byns toegekend, en dat reeds in haer leven, of kort na hare dood. In dien tyd vereerde men haer gemeenlyk met den naem van nederduitsche Sapho, zoo als in zyne verzen tot den lezer, by het 2de boek, deed Livinus van

Brecht, gardiaen der Predikheeren te Mechelen, gestorven in 1558. Fr. Sweerts van Antwerpen, een leerling van J. Lipsius en ook een dichter, vergelykt haer in een latynsch distichon, eveneens aen Sapho en voegt er by, dat ze alleen hierin verschillen, dat deze de ondeugd leert kennen, gene ze vlieden:

> Arte pares Lesbis Sapho & mea Bynsia, distant
> Hoc solo: vitia hæc dedocet, illa docet.

Peppinck noemt ze in zyne voorrede, eene *godlycke wyse Catholycke maget... in verre lande seer wel bekent.* Aubert Miræus spreekt met nog meer lof van haer, in zyne Elogia Belgica: Dat Marcus Tullius Corneliam de moeder der Gracchen weerdelyck pryse.... zoo vertaelt de uitgever van 1646; maer ons sy desghelycks toe-ghelaten van Anna Byns, Maghet ende Schoolmeestersse van Antwerpen grootelycks te loven: de welcke haere uitnemende gheleertheydt, te boven gaende 't vrouwelyck geslacht, haere onbesmette zeden, ende ten laetsten oock haeren Goddelycken iever, in 't voorstaen ende beschermen des Oude-Gheloofs, d'onsterffelyckheydt hebben. Want als eene andere Eudoxia ende Proba Falconia heeft ze ten tyde van Lutherus sesthien gheleerde Boecken teghen syne valsche leeringhe in Nederlandtsche Dicht ghemaeckt, ende uyt laeten gaen, midts dewelke sy vele van dat ghemeyn volcksken, in den schoot van onse moeder de heylighe Roomsche Kercke ghehouden, ende ontallycke bynae, uyt die dolinghe wederom op den wegh der saligheydt ghebracht heeft.

Alle hedendaegsche schryvers erkennen de verdiensten van Anna Byns en vinden dat hare werken den byval regtvaerdigen dien ze ondervonden; Witsen Geysbeek alleen stemt tegen, in zyn Biogr. Wrdb. der Ned. Dichters, I, 454—457; maer deze schryver is gewis niet vry, van godsdienstige vooringenomenheid. Nogthans zullen we zyne woorden aenhalen, niet alleen om de maet te geven van het kwaed dat men heeft kunnen zeggen van de werken van Anna Byns, maer tevens om eenige loftuigingen op te vangen, van de lippen van

dezen beoordeelaer. Eerst heet hy de dichtjes van A. B. gebrekkige voortbrengselen, misselyk gerymel; doch hier en daer erkent hy eene goede dichterlyke gedachte. Ze zyn eenigzins vloeyender zegt hy, en minder met basterdwoorden doormengd, dan de lamme rederykersgedichten; maer daerom nog in lang niet sierlyk en zuiver van tael. Wy geven toe zegt hy verder, dat Anna's tael zuiverder is dan die der rederykeren, dat hare gedachten en invallen levendiger zyn en hare refereynen ook losser rollen; maer dat is toch ook al..: zy ontbreken teenemael aen kunst. Hare levendige verbeelding zegt hy nog, is eigenlyk onbesuisde geloofsyver, hare vernuftige invallen zyn schimpschoten op de hervorming en hare kracht van uitdrukking bestaet in razen en schelden op Luther, die zeker ook geene hoffelyke uitdrukkingen tegen den paus en de katholieken gebruikte. Tot een staeltje van deze rethorika ontleenen wy aen de Vlaemsche School de volgende bloemlezing: *Luther is een glorieus sottoor en aerdigh stutere, een mutere; de Lutheranen seghenen de Kercke metten hielen; sy eeren Mammon, hooren de ghetyen in Bacchus kercke, daer Venus Clercken in 't wilde singhen; sy brengen den tyd over met brassen, boeleren, bommen, fluyten, dansen en springhen; dat wyf en kinderen souden behoeven, hangen sy aen h..... Kortom al waer iemant schuldich twee boeven, hy sou met een Lutheraen wel betalen.*

Men moet nogthans bekennen zegt van Kampen, in zyne Gesch. der Lett. en Wetensch. in de Nedl. I, 45, dat hare rymen (want zy bragt de wederleggende godgeleerdheid in verzen) niet zoo plat zyn als men van hare eeuw zou verwachten. Hare schoonste plaetsen, zegt hy elders, zyn niet die waer zy uitvaert tegen de Hervormers en de Hervorming; maer waer de groote waerheden van allen, vooral van den Christelyken Godsdienst, haer bezielen (Z. De Vries I, 34). Hare berisping van de zeden hares tyds, is reeds veel zwakker en meer berymd proza. Ten anderen is het ook waer, dat de geestelykheid, verrukt dat een sprankje echt dicht-

vuer in de cellen harer kloosteren verdwaeld was, deze non boven alle mate verheven hebben.

Jeronimo De Vries, in zyne Proeve eener Gesch. der Nedd. Dichtkunde I, 33, is weder toegeeflyker. Anna Byns, zegt hy, heeft by hare tydgenoten met regt veel roem verworven. Sierlykheid, zegt hy verder, kenmerkt nu en dan hare gedichten. Hoewel deze van bastaerdwoorden geenszins vry zyn en de dichttrant gebrekkig is, geven zy echter blyken van eene meer levendige verbeelding en meer vernuftige invallen; hare refereynen en rymen rollen ook eenigzins losser dan die welke by de volgende Vlaemsche en Brabantsche Rederykers gevonden worden. Elders heet hy ze ware en krachtige poëzy, die ons met reden doet verwonderen, en erkent er in, poging om door verschikking van woorden, eenige kadans in hare verzen te brengen.

Willems daarentegen, toont zich in zyne Verh. over de Nedd. Tael en Lettk. I, 222, een groot bewonderaer van Anna Byns en doet hare verdiensten, met welbehagen uitkomen. Hy schryft een keus van refereynen over en stapelt de loftuigingen, waerlyk op een. Zoo roemt hy haer om de cierlykheid van uitdrukking, de levendige verbeelding en de vernuftige invallen. Hy erkent haer, groote verscheidenheid van lyrische stof, bytende ironie en de verwen der ware dichtkunst. Hare verzen rymen zeer gemakkelyk. Hare gedichten zyn zin- en woordenryk, krachtig en kernvol. Van waerlyk dichterlyke beelden en vergelykingen, is haer bundel vol. De Bakker en de Vries haelt hy aen, als getuigen, dat zy zich ver boven alle de nederduitsche dichters van haren tyd verheven toonde door levendige verbeelding en ongedwongenheid in de zamenstelling harer verzen. Zelden zondigde zy tegen de tael. De bastaerdwoorden nam zy doorgaens dan alleen by de hand, wanneer zy door den rym gedwongen, geene echt nederlandsche woorden vinden kon.

Anna Byns yverend voor het geloof, bestreed in hare refereynen, met eene bytende scherpte en eene buitengewoone zeggenskracht, de allengs winnende nieuwe denkbeelden en

bepaeldelyk, zoo als zy zegt, *die vermaladyde lutherse secte.* Zy heft de wapenkreet aen en verwittigt ieder tegen het kwaed. Zy moedigt de getrouwen aen en bedreigt de afvalligen. Zy herinnert de volbrenging der voorzeggingen en de nieuwe beloften van God. Zy ontbloot de gebreken, de ondeugden en de bedriegeryën der ketters en betreurt hunne laetdunkendheid en de *aenstaende desolatie der seden.* Zy waerschuwt van het gevaer van den omgang met de boozen en van de straffen voorbereid aen de ongehoorzamen. Zy toont den oorsprong, de oorzaken en byzonderlyk de gevolgen der Lutheriaensche kettery. In de twee eerste boeken, zegt Peppinck, *verclaert* zy *die vruchten wt Luthers schole gheresen, ende alle andere secten van diversche conditie*, *zy vertoont die groote peryckelē ende schaden*, *daer dorpen*, *steden eñ landen toe komen door valsche opiniën*, *door secten die men vry eñ vranck laet geworden.* Zy wenkt zelfs op valschheden, dolingen en onregtvaerdigheden van het Lutherianismus en roept tegen hetzelve de hulp in, der *theologanten*, *predicanten en wereldlyke vorsten.* Ook was zy zoo eenzydig van blik niet, dat zy de gebreken in kerk en in staet voorby zag en de roomsche geestelyken hebben geen klein aendeel in hare gispingen, maer zy tracht hunne gebreken te leenigen. Zy verdedigde Godsdienst, Priesterschap en Vorstelyk Gezag zegt de H. Alb. Thijm, (Ged. der versch. tydp. I, 160), al gispte zy krachtig wat er in de levensinrichting veler hooggeplaetsten en in den toestand der maetschappy dringend verbetering behoefde. Doch zy gaet niet over tot bepaelde daden of leerstellingen en houdt zich meestal daeraen, van de menschen in het algemeen te vermanen tot terugkeer naer een regtvaerdiger leven, en ze af te wenden van den geest des kwaeds en der doling; in gelyke bedoeling spreekt zy soms tot het hart, met even zoo veel fijnheid en tederheid, als zy scherpte en behendigheid zette in den hekel. De voorrede van het derde boek (uitg. 1611) geeft het voorwerp en het doel van deze refereynen *verclarēde Gods macht zeer crachtich eñ zyn genade ongemetē*, *die oorsake waerdoor het lāt comt*

in destructie ē̄n groote desolatie, met de middel om God te paeyen ē̄n zyn grāschap over ons doen vercoelen, met vele andere schoon propoostē daer in begrepen en vierige vermaningē tot alle geestelyke Prelaten ende Princen, regeerders der landē, dat sy soudē wakē. Eindelyk de uitgever van de vier deelen van den Geestelycken Nachtegael, zegt het onderwerp van dezelve: *De eerste vois des Nachtegaels* SUPERIOR, *begrypende diversche lof-dichten ter eere van Godt almachtich ende onsen Salichmaecker Jesus;* 2° CONTRATENOR, *begrypende de Lof-sanghen van de H. Moeder Godts Maria;* 3° TENOR, *begrypende diversche schoone vermaeninghen tot de deucht, en* 4° BASSUS, *begrypende droeve klachten des sondaers.*

Zoo Anna Byns niet de rol eens theologants of eens wysgeers houdt, om de doling wetenschappelyk te bestryden; zoo zy de kettersche leer afraedt en de roomsche aenpryst, zonder in controversen te treden; zoo zy dogmatiseert en niet discuteert, is het dat zy tot het volk en als dichter spreekt. Voor haer is Luther's ongelyk bewezen en is het genoeg van het aen anderen te wyzen of uit te leggen: zy betaelt met welsprekendheid, vergelykingen en hekel, en zelfs zeer vrygevig met scheldwoorden, tevens alle tegenwerpingen daerlatende. Zoo is het dat zy eenen grooten indruk maken kan. Hare boeken zyn derhalve ook geene traktaten om aen de rationalisten voorgelegd te worden; maer voortreffelyke leerdichten, zeer geschikt om onder de geloovigen verspreid te worden. Scribanus, Duncanus en Coens antwoordden aen Marnix en aen Howard op wetenschappelyk terrein.

Het is onbetwistbaer dat Anna Byns blyken gaf van een schoon talent. Hare expositiën zyn altyd klaer, hare redeneringen eenvoudig en streng, hare toepassingen wonder juist. Zy toont overal een gezond verstand, eenen grooten rykdom van gedachten, woorden en rymen, eene levende verbeelding en eene merkwaerdige geleerdheid. Zy haelt menschen en daden aen, uit de geheele ook litterarische geschiedenis, met eene verscheidenheid die van eene uitgebreide kennis getuigt. De vorm harer dichting stemde wel is waer, met die

der rederykers overeen, maer behalve dat haer de gaef aengeboren was van de tael naer genoegen te kneden, wist zy hare verzen eene *gratie van liefelykheid* te geven, die den lezer verrukt. In kortheid, in klaerheid, in gemak en in aengenaemheid overtreft zy ver de rederykers. Nog heeft zy de wansmakelyke en onnatuerlyke gekunsteldheid der rethorikale rymen tot eene volmaektheid gebragt, waervan men de mogelykheid niet zou aennemen zegt Hofdyk, wanneer hare geschriften niet daer waren. De kracht van uitdrukking, de zuiverheid van tael en de welluidendheid der perioden, zegt een andere, hebben deze reeds verouderde gedichten tot heden doen bewonderen. In een woord, het genie van onze dichteres is de tael meester en weet ze te gebruiken om de rykheid van hare vinding en de scherpte van haren hekel weder te geven.

Men heeft Anna Byns overgesteld aen Marnix en men heeft haer, onder letterkundig opzigt, boven dezen gesteld. Ik meen dit niet te kunnen nadoen, omdat de aerd van beider werken te zeer verschillend is. — Immers de eene toont zich een theologant en de andere een dichter, de eene maekt schimpschriften en de andere liedjes, de eene spreekt tot den hoogmoed en de andere tot de ootmoedigheid, deze is eene hemelsche vrouw, geene een ingelyfde plaeggeest. Het geldt hier niet de voorkeur tot eene der twee strydige leeringen, maer alleen daervan of het wel redelyk is van te zeggen dat eene Anna Byns beter of minder goed schryft dan een Marnix, en my dunkt in de uitspraken over dit punt, meer yver te zien dan philosophie.

Wat de vorm der dichten van Anna Byns betreft, het zyn niets dan refereynen. Het refereyn is een dichtstuk in strofen, van 10 tot 20 verzen en waervan er hier meestal vyf zyn. De naem komt van de herhaling van een zelfde vers op het einde van ieder couplet. Dit vers moet epigrammatisch zyn, draegt den naem van regel en dient tot titel van het stuk: ook heeft het refereyn geen ander onderwerp dan de uitbreiding van de idee in den regel vervat. Ziet hier eenige voorbeelden van regels:

Dit comt meest al tsamen uit Luther's doctrine I, G. IIIJ.
Priesters zyn oock menschen als andere liên, I, E. ult.
Dit zyn deghene die Martinum Lutherum beminnen, II, J. IiIJ.
Elck sie voor hē, wāt sulc voor wȳ venȳ schenken, I, B. V.
Wildy den boom kennen, merct wel sȳ vruchten, I, E. IIJ.
Gheloove sonder werken en maect niet salich, II, E. IIIJ.
Besiet doch, zyn dit Evangelische werken, II, F. IIIJ.
Es sonde duecht, de Lutheranen zyn sancten, II, G. I.

Onder de refereynen onderscheidde men er van drie soorten *in 't wyze*, *in 't zotte en in 't amoureuze*, zoo als de oude kunstboeken zeggen. Anna Byns en de katholyken maekten slechts gebruik van de eerste.

Met de taelkunde willen we ons hier liever niet ophouden. Het zij dan genoeg te doen bemerken, dat een byzonder gebruik van de klinkers alleen opmerking verdient. Ook toont Anna Byns zich vry onkundig van het stoffelijke der verzen, doch zoo als Huysinga Bakker reeds zegde, moet dat aen den kindschen tyd der poezy toegeschreven worden; evenwel zoekt zy hare tael van proza te onderscheiden, door eene buitengewone schikking der woorden, die in hare verzen eene zekere kadans brengt en waer het gebrekkige van vergoed wordt, door het spelen en verdubbelen der rymklanken. Zoo vindt men ook by haer, dikwyls een eensylbig woord, met voordacht op het einde van een vers geplaetst en dat een val maekt, dien anderen misschien aengenaem vinden. Nog heeft zy eene dergelyke manier in het plaetsen der byvoegelyke naemwoorden, die zy meestal achter de zelfstandige zet, hetgeen soms zeer vreemd voorkomt, doch welke schikkingen wy ons niet veroorloven slecht te vinden.

Maar onder de zwakheden van Anna Byns, is er eene die nog al uitsteekt, het is het vaek gebruik van platte woorden, dat iets laegs, iets gemeens aen haren styl geeft: ik ben het niet die dat zeg, het is alleman en daerby Paquot, die het noemt *la naïveté, ou si l'on veut, la grossièreté de ces poésies;* maer ik weet toch dat er iets van aen is: nogthans moet men daerby opmerken dat zulks in haren tyd

niet zoo stootend voorkwam en ook dat de meer noordschen daer niet zoo lastig op zyn als de zuidelykeren. Doch Anna Byns voelde zelf de noodzakelykheid, zich over het gebruik van scheldwoorden te verontschuldigen en doet het door aen te voeren dat *de Lutheranen nog wel eens zoo spytelyk tegen de heilige kerk schryven* en zich te beroepen op het *woord dat de Wyzeman sonder spot seyt: Ghy sult den sot antwoorden naer syn sotheit*. Verder vindt men by haer een zeker getal vreemde woorden vooral fransche, ook al woordspelen als III, 10 v., gedwongene vergelykingen en gekunstelde verzen naer de mode van dien tyd, waervan een sleutel III, 32 &. Doch die gebreken zyn zelden betrekkelyk tot haren tyd, en gering by de schoonheden die in deze boeken te vinden zyn.

Onder de stukken die uitverkozen dienen te worden, tellen wy I, G. IIIJ v. 1° & 2°; I, G. ult. 1°; II, K. VIJ, 1257; III, 12 v. 1°; III, 14 v. 1°.

Boek I°, blad G, pag. IIIJ, verso (Ed. 1668, bl.45):

Wat isser corts al oncruyts ghesproten
Wat isser in duytslant al bloets verghoten
Tot grooten profyte van helschen draken
Kercken berooft ten heeft hem niet verdroten
Wat werter mènich clooster ontsloten
Daer de boeven Christus maechdekens ontschaken
Wat isser daer al die haer gheloeften versaken
Geen werk en maken
Van dat si eens spraken
Wat sietmer al aen dese dwalinghe hanghen
Waer sal dit volcxken ten eynde gheraken. I Cor. 6.
Sommighe op kaken
Dander aen staken
Na wercken sullen si noch loon onfanghen
Dit ghespuys is arger dan broetsel van slanghen
Sie vergheven die sielen met haren venyne
Maer dat men nu gaet dese slimme ganghen
Dit coemt meest al tsamen wt luthers doctryne.

Het volgende:

Die prince der duvelen is ontbonden
En hi heeft zyn enghelen wt ghesonden
Maer selve heeft hy lutherum beseten
Hi leert de menschen leven al warent honden
Noyt veel argher ketter en was ghevonden
Als Arrius heeft hy hem ghequeten
Als thooft van alle valsche propheten
Door zyn stout vermeten
Wilt hy meer weten
Dan al die gheweest zyn binnen duysent jaren
Augustinus schriften, vol dieper secreten
Si al vergheten
Als out en versleten
Jheronimum, Ambrosium, siet men sparen
Ja sommighe segghen dat al ezels waren
En datse nu ligghen in die helsche pyne
Dat alle lande dus qualyc varen
Dit coemt meest al tsamen wt Luthers doctryne.

Boek Ie, blad G, pag. ult. (Alsv. bl. 49):

O eewighe claerheyt diet al doet verlichten — Johan. 1.
Sendet doch u stralen op ons arme wichten — Psal. 47.
Wi roepen tot u om consolatie
Siet hoeveel wolven die schapen betichten
Wie mach ontgaen haer venynighe schichten
Niemant dan die ghi jont u gracie
Op aerden en was noyt booser natie
Naer myn estimatie
Dan dese vertwifelde lutherianen
Si maken onder tvolc twist en turbatie
En disputacie
Op datse alle duechden mochten wtplanten
En men siet hoe datse wtsteken haer vanen
Men laetse betyden dwelc ic beclaghe
Wie stryt daer tseghen, wie coemt hen te baten
Letter yemant, dus segge ic, met herten tranen — Math. 13.
Hierom groeyt de dwalinghe alledaghe.

Boek IIᵉ, pag. vóor blad B. (Alsv. bl. 6):

Ons goede ouders devoot en simpele
Synde van den heylighen gheest gheleert
Recht int gheloove sonder vouwe oft rimpele
Stichten kercken en eerden gods tempele
Maecten beelden en hebben die sancten gheeerdt
De princen zynde ten gheloove ghekeert
Maecten ooc kercken, en stichten canosyen
En hebben met haer goet, gods dienst vermeert
Al haer landen duere, die si hebben beheert
Waeraf zyn comen, dees schoone abdyen
Van den devoten Princen, dat moet elck lyen
Constantinus te Rome, veel kercken stichte
En liet dafgoden tempels, tot godshuysen wyen
Oock Karolus Magnus, in sinen tyen
Van cloosters te doen maken niet en swichte
Warē dees blint: neens, maer claerder vā ghesichte
Dan de kerckbrekers, die (god betert) nu leven
Siende den tyt nu bi doen, seg ic ghedichte
O Christen Religie, waer sidy ghebleven.

Boek IIIᵉ, fol. 12, verso 1ᵗᵉ couplet. (Alsv. bl. 8):

Waer ick my wende, oft waer ick my keere — Sᵗ Hieron.
Slapende, wakende, etende, drinckende
Altyt dunckt my dat ick hoore even seere
Godts trompetten in myn ooren clinckende
Staet op ghy dooden die int graf zyt stinckende
En comt ten oordeele, met haesten fel
Och als ick op desen dach ben dinckende
D'aderen crimpen, t'herte is my ontsinckende
Noyt dach soo vreesselyck, oft ure soo snel — Sopho. 1 d.
Daer sal ondersocht worden, ons heymelyc spel — I Cor. 4 a.
Men sal daer redenen moeten geven
Elck voor hem selven, en hoort sonder rebel — Rom. 14 b.
Hoe wy gheleeft hebben, t'sy qualyck oft wel
D'aldersterckste sullen dan van vreesen beven — Eccl. 12 a.
De boecken sullen opgaen, als staet gheschreven — Apo. 20 d.
Daer wt sal blycken waer oft met wien

Wy teghen Godts wet oyt yet bedreven
Dus mach elck Godts oordeel dan wel ontsien.

Boek III[e], fol. 14, verso, 1[ste] couplet (Alsv. bl. 12):

O onghenadighe doot bloetghierighe beeste	
Ghy vernielet al dat leven heeft ontfaen	
Hoe ryck, hoe schoone, hoe subtyl van gheeste	
Niemant en mach uwen schichte ontgaen	
Ghelyck ons Ecclesiastes doet verstaen	
De wyse sterven ghelyck de sotten	
T'herte verschrickt, hoorende Jobs vermaen	Eccl. 1 c.
Ghelyck vuyl etter, sal myn vleesch verrotten	
Int graf, als een cleet wert geten van den motte	
Eerde werden soo alst is van eerden ghemaeckt	Job 13 d.
Veel brooscher dan glas, oft scherven van potte	
Is de mensch die alle uren ter doot ghenaeckt	Gen. 3 d.
Wy gaen al te niete theeuts spraeckt	I Re. 14 c.
Ghelyck wateren die inder eerden sincken	
Ic seg peynsede, hoe suer dees not wert geeraect	
O doot hoe bitter is u ghedincken.	Eccl. 41 a.

5[de].

Wat baette Salomon, al syn glorie	I Re. 10 a.
Wat holpen Mathusalem, zyn langhe iaren	Gen. 5 c.
Waer is nu Julius Cesars victorie	
Die veel Coningen dwanck met zynder scharen	
Waer zyn de machtighe die voor ons waren	Ber. 3 6.
Die op de beesten der eerden reden	
'T lichaem doot, die ziele ter hellen ghevaren	
En ander zyn opgestaen, in haer steden	
Waer is Absolon die schoone, overleden	II Re. 14 f.
Waer is Sampson, Hercules, groot van crachte	
Haer graven werden met voeten ghetreden	
Sy ligghen in d'eerde als d'ongheachte	
Waer is Priamus, en zyn edel Gheslachte	
Wiens glorie, men in Troyen sach blincken	
Waer is t'Griecksche heyr, dat Troyen t'onder brachte	
O doot, hoe bitter is u ghedincken.	

Dusdanig zyn de werken dezer nederige maegd, welke het geloof alleen moedig en sterk maekte tegen den geest des tyds en wier woorden de katholyken als orakels in eere hielden. Met haer zwygt de belgische poëzy eenen geruimen tyd; haer naem sluit het tydvak der middel-nederlandsche letteren. Intusschen duerde de crisis waeraen zy deel had, nog eenigen tyd, en terwyl Holland afviel naer het vry onderzoek, kwam België tot het geloof zyner vaderen terug en erkende zoo de verdiensten van Anna Byns, zyne bevoorregte dochter, geliefkoosd van God en van de wereld, verlicht door de gracie en door het talent.

Leuven.

HET KUNSTMUZEÜM TE AMSTERDAM.

Wanneer eene beschaving heeft uitgebloeid, dan sterft zij niet altijd zóo geheel wech, dat haar asch verstuift op de winden en er hier en ginds geen enkele voetstap van haren voltrokken loop meer overblijft. Ondanks het hooge zelfbewustzijn van den modernen tijdgeest, wien ieder oogenblik het getuigenis omtrent zijn eigen licht en kracht, omtrent zijne superioriteit boven al het vroegere op de lippen komt, — ondanks de zelfgenoegzaamheid, waarop die tijdgeest roem draagt, — ondanks het kordaat breken met de diepst gewortelde en heiligst gerekende overtuigingen van heel het voorgeslacht, — ondanks de synonymie die tusschen *modern* en *voortreffelijk* en tusschen *oud* en *verouderd* beweerd wordt, ontkent de fiere voorstander der moderne richtingen toch niet geheel, dat de bloei, waarin hij zich verheugt, gedeeltelijk te danken is aan zaden, die uit het verledene afkomstig zijn; en de onmogelijkheid om Salomon te beschamen en iets waarlijk n i e u w s te scheppen, het zij op het gebied der natuur, het zij op dat der menschelijke gedachte, springt alle dagen, bij het ondervragen der getuigen van het verledene, te zeer in het oog, dan dat men zoû meenen geheel buiten den toevloed van vroegere gedachtenstroomen tot de rijke kennis en wijze levenspraktijk gekomen te zijn, waarmeê de tijdgenoot, in zulke kinderlijke blijdschap en opgewektheid, zich pleegt geluk te wenschen. Men gelooft werklijk, dat de beschaving, de kennis van gisteren niet geheel buiten betrekking staat tot die van heden; ja, dat hier meer dan chronologische, dat hier min of meer genetische betrekking aanwezig is — min of meer! — Maar buiten dat — buiten de zaden, die door den ouden boom zijn uitgestort, en waar nieuwe boomen uit groeyen, blijft er ook van den tronk

doorgaands nog wel wat bewaard, en het metselaarspakjen van Hugo de Groot, offchoon de beroemde Pensionaris het humoristische gedeelte van zijn rol er fints lang in heeft afgefpeeld, offchoon het geen delfschen orakelen meer de gelegenheid hoeft te verfchaffen aan den klem der ftaatskerk van de XVII[e] Eeuw en aan de ftadhouderlijke partijfchap te ontfnappen, is nog een kostbaar reliek, want met rijke kleuren is op dien rok de toeftand van 1618 in blazoen gebracht en, in zijn fprekende realiteit, ftrekt het ten zegel aan overleveringen en fchrifturen.

Alles wat de echte kenmerken draagt van het verledene, al is het ook heden niet meer van nuttig gebruik, verdient in deze hoedanigheid te worden gekend en heeft kans als gefchiedgetuige bewaard, ja hooger gefchat te worden, dan het bij zijn leven geweest is. In archieven en muzeüms zijn we gewoon bij elkaâr te brengen, wat als overblijfsels van een vroegeren, een verdwenen toeftand, helpen kan om den nazaat een getrouw beeld van dien toeftand te geven, zijne gefchiedkennis en daarmeê zijne levenswijsheid kan vermeerderen en hem het onvergelijkbaar genot kan verfchaffen met een modernen geest rond te dwalen te midden der figuren van de oude maatfchappij. Geen beter middel om een krachtigen indruk van den driehoek te krijgen dan eerst, een geruimen tijd, op een cirkel te kijken; geen hooger waardeering valt den zonnefchijn ten deel dan wanneer hij luisterrijk is heengebroken door een graauwen hemel. Niet de boer, die zelf van den veldarbeid komt, geniet het meeste het fchouwfpel van de graâge ploeg, die door de klont fnijdt, of van het *dolce far niente* der rustige, blanke koeyen in de frisfche wei: maar veeleer de ftedeling, die eenmaal ter week in het kalme landfchap de ftof van arbeid en overpeinzing uit geest en kleederen gaat fchudden. Wel moet er vatbaarheid bij den waarnemer zijn, maar tevens kontrast tusfchen hem en het waargenomene — wil het hem een genot wezen.

Is het al een groote vreugde voor het gemoed, eene groote verfrisfching, uit het heden in de voortijd zich te kunnen ver-

plaatsen, — even als het een door ieder begeerd genoegen is, als Engelschman of als Hollander, eens in Frankrijk of in Zwitserland te kunnen omdolen, daar de eigenaardige en vreemde indrukken van land en volk te ontvangen, en met onzen geest als te plasſen in de vreemde nationaliteiten, — die vreugde wordt nog merklijk verhoogd, wanneer dat vreemde, of dat oude werklijk ſchoon is en goed, wanneer het werklijk onze moreele en æsthetische persoonlijkheid krachtig in beweging brengt, en dit dan toch altijd doet op ongewone wijze: onze geest wint daardoor aan veerkracht en buigzaamheid; ons gevoelvermogen verrijkt zich met meerdere facetten, die het goede en schoone om ons heen kunnen weêrſpiegelen, en onze ziel, zoo wij niet lichtzinnig en ondankbaar zijn, zal langs meerdere kanten hare ſtralen leeren uit te ſchieten.

Zoo dan, wanneer er harmoniën ſchitteren in hetgeen het nu doode verledene ons vermaakt heeft — dan vooral zullen wij er ons te meer door voelen aangetrokken; dan is dat overblijfſel ook werklijk niet dood meer; dan heeft het meer dan eene voorbijgaande waarde voor den voorzaat en eene blijvende voor den geſchiedlievenden geest, — dan grijpt het onmiddelijk nog op ons tegenwoordig leven in en wij verheugen ons in den warmen polsſlag, dien wij er nog altoos in voelen ſlaan.

Dit maakt een ſchoon beeld of ſchilderij uit de XVIe Eeuw, dat achter eene ſchouw- of kasbetimmering van daan is gekomen, zoo veel heerlijker dan het jachtmes uit de zelfde tijd, dat een houthakker onder den wortel van een boom heeft gevonden.

't Is waar, kan het nu zóo uitkomen, dat dit jachtmes blijkt in dat bosch verloren te zijn door Keizer Karel, terwijl men een koude maaltijd in de open lucht had aangerecht en de jachtgenoten het »Liedt van Tſaerles" zongen, — dan doet dat mes een beroep op inniger ſnaren van ons gemoed; en als we te kiezen hebben, laten wij het ſchilderij misſchien daar, en ſteken het mes in onzen borstzak. Maar als men nu in die ſchilderij of in dat wassen beeld allengskens de fijne, weemoedig-lieflijke trekken herkennen gaat van eens aanſtaanden

Keizers vrouwe, van Maria van Borgondië, en de kunstenaar heeft met de geestdrift en met den eerbied, welke deze Gravinnenfiguur ieder edel gemoed afvergt, dat beeld geboetseerd en getint, bij de naauwgezetste juistheid der profielbepalingen de levendigste bezieling aan zijn doorluchtig model ontleenende — dan zal men het bijna vormloze mes wechwerpen en bedekken dat fchoone en tedere hoofd met een zijden doek en dragen het naar huis en bergen het in een waardig juweelfchrijn.

Wilt gij de voorwerpen der vergelijking hooger opgevoerd hebben? Gij geniet de gastvrijheid op het kasteel eener edele familie in het hooge Duitschland. Met den vader, moeder en tien kinderen aan de ontbijttafel gezeten, die in het midden der zaal wat dicht naar den boogen fchoorfteen is gefchoven, om den grijzen grootvader onder den morgendisch het genot van het heldere knuppelvuur te geven, ziet gij hoe de oudste dochter — het beeld eener bloeyende roos — het brood fnijdt met een mes van eenigszins ongewonen vorm. Het trekt uwe aandacht, en uwe vraag voorkomende, zegt ze, met een blik waar zedige vriendelijkheid en zekere kinderlijke fierheid in vereenigd zijn: "Dat was nog een jachtmes van dien eersten Otto *den Schlüsselträger*, die zijn Keizer het leven heeft gered en daarna in de erflijke Ridderfchap is opgenomen." — "Wanneer mocht hem dat gebeuren, *liebes Fräulein?*" — "*Das war Anno* 1286." Nu wordt dat jachtmes weêr van hooger belang; het is geen dood, of flechts half levend overblijfsel; het leeft, het doet zijn dienst in eene hand, die het recht heeft het te gebruiken en er de zoete plichten der gastvrijheid aan oplegt.

Maar zoo ook, indien gij Brederode heettet en uw tak was in Heer Wolfert, ten jare 1679, noch ook in den tweeling Karel Alexander en Alexander Karel niet uitgeftorven, en gij waart een kleinzoon van Hendrik Lodewijk Pieter, die er zoo veel prijs op ftelde van Maria Theresia den graaflijken titel te ontvangen, en het fchoone borstbeeld in blanke was ftelde, zacht tintelend van leven, die Catharina van Holten voor, wie Reinout

de IIIe zulk een tragiesch lot heeft bezorgd — hoe kostbaar zoû u dan dat hoofd niet wezen, en met wat tranen van liefde zoudt gij 't niet wellicht de eereplaats geven in het kabinet uwer familie-herinneringen, al hingt gij er een zwarte krippen fluyer over heen!

Zoo dan zijn de gedenkteekens van een voorbijgefneld leven belangrijk; belangrijker wanneer zij zich bij het nieuwe leven aanfluiten; allerbelangrijkst wanneer ze niet flechts onze aandacht boeyen door hun merkwaardigheid, onzen geest prikkelen tot werkzaamheid, maar tevens door hunne æsthetische tooverkracht onze geheele ziel tot liefde, tot vereering, tot genieting opvoeren.

Te-recht heeft men op de Ten-toon-ftelling van oudheden te Delft getracht de voorwerpen niet flechts met uiterlijke bevalligheid te groepeeren; maar ze met elkaâr in het rapport te brengen, dat hen verbond in de tijd, waaruit zij dagteekenen. Zoo doende wordt er harmonie, wordt er eenig nieuw leven gefchapen. Door dat ftreven wordt eenigszins te gemoet gekomen in het nadeel der Muzeüms, dat hierin gelegen is, dat zij den kunstzin fomtijds op een dwaalfpoor brengen, de behoefte aan harmonie verftikken, door ongelijkmatige, kwalijk voorbereide prikkeling, en de fchoonheidsliefde de plaats doen ruimen aan verzamelzucht. Men weet, hoe ver deze verbijstering fomtijds gaat. Is bij den eene het oude, omdat het *oud* is, reeds veroordeeld, — bij den andere is de oudheid een brevet en kenmerk van waardij. Ook geven de Muzeüms voet aan het dwaalbegrip, dat de roeping der kunst is, hare beste krachten te bewaren voor de ftoffeering van Muzeümwanden, en niet alom in het leven op te treden, en als de zon alles te verlichten en te verwarmen.

Een kunstvoorwerp behoort, in 't algemeen, niet tot een Muzeüm te worden toegelaten, dan wanneer het in het meer werkelijke leven geene plaats meer heeft.

Het is eene degradatie voor de gefchilderde of geëmaliëerde *broche*, waarmeê de man zijne vrouw verjaard heeft, over te gaan in de glazen kast eener kunstverzameling; even zeer

als het eene degradatie was voor het kerkvaan, waarop de *Madonna di San Sisto* is geschilderd, toen zij de kleine romeinsche pastorij verruild had voor het Dresdensch Muzeüm. Ik erken, dat hier te onderscheiden valt, en de vruchtbare beoefening van Rafaëls ongelijkbaar meesterstuk in de saxische galerij mag doen verschoonen, dat men het kunstwerk aan zijne bestemming heeft onttrokken. 't Blijft echter waar, dat nergends rijke haartresfen zoo goed staan als op het hoofd, waarop zij gegroeid zijn.

Het streven moet dus zijn: de kunstwerken zoo min mogelijk aan hunne bestemming te ontrukken.

Daarom moet men, bij het bouwen van een Muzeüm, zich wel bepaald rekenschap vragen voor welke soort van kunstwerken het bestemd is. Eene verzameling afgietsels van grieksche beelden en bâreliëfs zal een Muzeüm eischen in anderen stijl, dan eene triptyekverzameling, zoo als de Wallraff-Richartz-galerij.

Eene verzameling nederlandsche schilderijen van de XVIIe Eeuw zal niet geborgen kunnen worden in een gebouw, daaraan te Rome of Napels in te ruimen. Een te ruw kontrast is volkomen onæsthetiesch. In Rome en Napels bouwt men anders dan men in Nederland behoort te bouwen: wij hebben hier een anderen hemel, ander licht, een ander klimaat, anderen grond, eene andere verhouding van wegen en wateren; eene andere maatschappelijke inrichting, andere verhouding van beroep en bedrijf, andere uitspanningen, andere zeden, eene andere schakeering van godsdienst- en kunstbegrippen; eene andere historie; andere volksopleiding; een anderen menschentype: in éen woord — al dat gene is anders, wat het charakter der architektuur bij een volk bepalen moet. Hoe is het toch gesteld met onze architekten, die met zoo veel halsstarrigheid het grieksch-romeinsche ontwerp Lange voor den bouw van het aanstaande Muzeüm hebben willen doordrijven? Het staat met hen geschapen als volgt:

Of zij hebben niet opgemerkt, dat de dingen, die daar zoo even genoemd zijn, geraadpleegd moeten worden, als

men aan 't bouwen gaat; of zij vinden, dat Langes bodemloze oud-doriesch omzuilde koepeltempel, en de iönische ingangsportiek in Amsterdam, onder den hollandschen hemel, aan Stads vest of nabij een der Stadsgrachten uitmuntend pasſen.

In 't algemeen kan men toch veilig aannemen, dat zoo min als de Kunst tot het Nederlandsche Volk, langs het Literáriesch Orgaan, in het oud- of nieuw-Grieksch, in het Latijn of in het Italiaansch het woord behoort te voeren, — zij even min langs het Plástiesch Orgaan de taal der vreemde nationaliteiten moet ſpreken. Men moet tot het Volk ſpreken (zoo als het zelf dat krachtig uitdrukt): "*in zijn moérs taal*". En de Kunst, de Monumentále Kunst althands, en in de eerste plaats, ſpreekt tot het Volk, behoort tot het geheele Volk te ſpreken, en zich dus te bedienen van de taal des Volks.

Wat nu is de architektonische Volkstaal in ons Nederland?

De Bouwkunst heeft dit met de Kunst der Letteren in de XIXe Eeuw gemeen, dat geen van beiden eene nieuwe en uitſluitend aan onze tijd eigen taal ter harer beſchikking heeft. Zoowel de grammatische Woorden als de architektonische Vormen, benevens de wetten, waarnaar de volzinnen in Dichtkunst en Bouwkunst beide zijn ſamen te ſtellen, opdat er eurhythmie geboren worde — zijn eene erfenis van het voorgeſlacht. Een even dwaas abrakadabra zoû de vrucht zijn eener nieuw te inventeeren woordvorming en ſyntaxis, als het de vrucht zoû zijn van een nieuw verzonnen bouwkunstig vormenſtelsel.

Buiten de beſtaande Talen, buiten de beſtaande Bouwſtijlen, is het geen individu gegeven eene zedelijke en ſchoone Woorden- of Bouwvormentaal te bedenken. Alleen de k e u z e uit dat voor-handen materiaal is den Dichter en Architekt opgedragen; en tot wat rijke, vruchtbare, bewonderenswaardige uitkomsten die keuze van taal en ſtijl, in woorden- of vormenſchikking, met behoud der redelijkste konstruktie, kan leiden, zie men aan het eerste, het beste meesterwerk onzer dagen — wilt ge kunstenaars van Saxiſchen bloede? — bij voorbeeld de "Helene" van den dichter W. J. Hofdijk, het Hamburgsche Raadhuis van den bouwkunstenaar G. G. Scott.

Deze en gene heeft in de laatste tijden, hier in den kleinen nederlandschen kring, een foort van effekt gezocht in de verkondiging der ftelling, dat er geen nederlandsche bouwkunst beftond van omtrent 1600. Hieruit volgt, dat de talloze gebouwen, die in Nederland gezet zijn in het tijdperk 1570—1625, of *niet* zijn gebouwd, of zijn gebouwd in een onnederlandschen ftijl. Nemen wij een drietal voorbeelden: het Stadhuis van Leiden (1597), de Westerkerk te Amsterdam (1620—31), de oude Beurs (1608—15). Zijn die drie Nederlandsche gebouwen niet gebouwd? Wijt u-zelven de ongerijmdheid der vraag. Zijn het geen Nederlandsche gebouwen? Wat zijn het dan? Waarom zoû het ftadhuis van Leiden, waar het element der Renaisfance zich zoo rijk en zoo kras in uitfpreekt (al geeft Van Mieris den naam van "oud godtiesch" aan den ftijl), meer thuis zijn in Brusfel of Andwerpen? Gij weet dit wel beter; gij weet wel, dat Belgiën zich vooral door tweërlei groote architektonische openbaringen kenmerkt: de Gothiek (en niet in de laatste plaats de jongste — de Gothiek van den *tiers état*, der hallen, raad- en gildehuizen), en de ftijl van Rubbens, of zoogenaamde Jezuïetenftijl. Dat is natuurlijk: de kracht van Belgiën valt niet in de periode der in Holland veldwinnende Hervorming: die periode flaat Belgiën bijna over (men neme altijd in aanmerking, dat de plastische kracht der Zuid-Nederlanders oneindig grooter is dan die van ons, en er, ondanks de vele ftalen van bouwkunst van 1600, aldaar in Isabellaas eerste tijdperk betreklijk weinig en niet krachtig gebouwd is).

Ik beklaag de vereerde kunstkenners in ons midden, die, als de afgoden der heidenen, waar de Psalmist van zingt, oogen hebben en niet zien, *manus habent et non palpabunt*, *nares habent*, en vaak zeer betweterachtige neuzen, *et non odorabunt*, "geen lucht er" zelfs "van krijgen", zoo als Vondel zich uitdrukte, dat ons nieuw, hollandsch-burgerlijk, ons krachtig, werkzaam en moedig, offerwillig en jonk-aristokratiesch tijdftip van 1600 eene bouwkunst had.

Eenvoudiger, fijner, minder weelderig, maar ook min-

der overladen pasten onze architekten en ornamentisten van 1570—1625 een zelfde ſtijlgevoel en vindingsgeest als die van W. Dietterlin op de kolomorden toe en al wat er meê ſamenhangt. Maar onze kunstkritici, de kommisſoriale breedſprakigen, zoowel als de vervaardigers van periodieke artikeltjens, zoowel als de onkundige praatjensmakers onder de *élite* van het publiek, misſen de opleiding en oefening die noodig is, om hunne verbeelding in eene hollandsche ſtad van 1600 te laten ronddwalen en op te merken, wat eigenaardig harmoniesch vormenſtelsel hunne ziel daar toeſpreekt.

Maar onkunde is op het kunstgebied geen beletsel om orakels uit te ſpreken, en, in het hoogste resſort over waarde en onwaarde van kunstwerken uitſpraak te doen — zelfs waar het groote nationale belangen geldt. En bij de enkelen, die nog wat gezien en gelezen hebben, en die zich hebben aangewend wat te voelen voor de architektuur, hebben de begrippen zich vaak in hun hoofd tot zulk een warklomp gezet, dat het eind er van verloren is. Ik bedoel met deze laatste beſchuldiging den perſoon, die, onder den bevalligen pseudonyem van Gosschalk, in den "Nederl. Spectator", eenen anderen inzender aan dat tijdſchrift vijftig dingen laat zeggen, die hij niet gezegd heeft, die hij niet heeft kunnen zeggen; den persoon die, onder het klatergoud van eenige op hoogst bluffenden trant uitgeſtalde kunstwoorden, eenige kwalijk ſamenhangende voorſtellingen aan den man zoekt te brengen, waar de gunstigste lezer geen enkel draaglijk begrip uit ontleenen kan [1].

Of die gebouwen van 1600 geene gebreken hebben? — Gewis, en het is beſpottelijk te gelooven, dat ik, die twintig jaar lang de middeleeuwsche bouwbeginselen verdedigd heb, op eens een blind bewonderaar der Renaissance zoû geworden zijn. Daar zijn beweeringen zoo zot, dat men er zich niet

---

1 Nedl. Spectator, 1864, N° 17, 18, 19. De eenige opmerking, die een weinig juistheid heeft en niet geheel van aanleiding verſtoken is, beſtaat in de beweering, dat men de gewone overhuiving der tempelingangen niet gevoeglijk periſtylia kan noemen; beter is — ingangs-portiek; maar toch niet portiek-alleen: want daar zijn zoo velerlei portieken.

tegen verdedigen kan, of men wordt bijna *complice* van den befchuldiger. Daarom onthoud ik mij ook van den Heer Gosfchalk te beandwoorden; offchoon ik weet, dat die het architektoniesch vraagftuk minder in den grond beftudeerd hebben, van dien op zonderling triomfeerenden toon voorgedragen onzin den indruk hebben gekregen als had de man het grootste gelijk van de waereld. Ik ken geen tweede voorbeeld in de *fastes* onzer periodieke kunstliteratuur van zoo veel onbefchaamdheid bij zoo ongeregelde verftandswerking en zoo hoogst onvolledige kennis. En nog kan men een opgewonden jonkman veel ten goede houden; maar dat de "Spectator" zulke dingen onder zijn fchutse neemt!

Kapitale gebreken hebben de meeste gebouwen van 1600; en dat kon niet anders: want kapitaal, radikaal, was het gebrek der kunstrichting, waarvan zij de vruchten waren.

De geheele Renaisfance draagt het fterk fprekend kenmerk van alle revolutiën. Ik geef toe, dat de revolutiën gewoonlijk de te-rug-werking zijn eener vermetele of ziekelijke, altijd onredelijke overdrijving van zekere levensrichting in het organisme, dat door de revolutie wordt aangegrepen. Misbruik van macht, verflapping van tucht, blindelings toegeven aan buitensporigheden, willeloos gehoorzamen aan zinftreelende gewoonten bij de machthebbenden — ziedaar de verschijnsels, die de onderliggenden prikkelen tot revolutie; maar ook deze is niet zelden (hoe vreemd het klinke) méer dan gevolg dier verfchijnsels, zij is daaraan van nature verwant en eene vrucht van den zelfden boom. De Revolutie sta vijandig tegen den aanwezigen toestand over, — zij heeft er toch dikwerf belangrijke elementen meè gemeen. Overdrijvingen, onbillijkheden, onwaarheden, vertooningen, flikkerende fchijn, in plaats van degelijk wezen, — ziedaar wat de revolutiën doorgaands evenzeer kenmerkt als de toestanden, waaraan zij zich geroepen achten een einde te maken.

Zoo is het ook op het gebied der bouwvormen. De Gothiek verviel in hare laatste periode tot allerlei uitfporigheden. Geen boog kon meer aan zijn binnenzijde de redeloze verciering

der festons ontberen; geen frontaal mocht zich meer kepervormig boven deur of vensťertop verheffen — de weelderigheid der doorbuiging trad voor de redelijkheid der strengere bekapping in de plaats. De zuil (of kolom) had haar aanzien verloren: somtijds wrong zij zich nog moeizaam, met behoud van bazement en kapiteel naar boven, — aan de groote gebouwen, met name de kerken, verzaakte zij geheel haar charakter en ruimde haar plaats in aan rechtstanden, naar beneden doorgetrokken uit de geledingen der boogen; zelfs pinakels en frontaaltoppen kregen de duizeling in het hoofd en wrongen zich rond, en slingerden zich somwijlen dooreen, als of de loodlijn hun levensbeginsel niet ware. Sints lang hebben de toren*daken* opgehouden hunnen naam van *dekken* te ontleenen: de gantsche toren, met zijn spits en kap is een kolossaal liefhebberij-snijwerk geworden, en de teekening van zijn opstand zoû nog het beste kunnen dienen voor een borduurpatroon. De Fransche Romantiek van voor dertig, veertig jaren, die meende de Gothiek te begrijpen en zich ondertusschen aan de monumenten der XVe en XVIe Eeuw vergaapte, bezingt dan ook altoos de *broderies* en *dentelles* der gothische meesterwerken.

Daar dringt de Renaissance de samenleving binnen. De kolomorden stappen in gesloten gelid voorwaards. Tweërlei verschijnselen openbaren zich: ten eerste — de teugelloze luim der ornamentiek van de derde Gothische periode neemt, in hare weelderige sprongen en uitbottingen, sommige konstruktie-elementen en cieraadsvormen der grieksch-romeinsche kunst in zich op; de heraldiek, meer en meer volledige theorie geworden, sedert hare praktijk de gezondste krachten heeft ingeboet, zet dat spel nieuwe afwisseling en verrijking bij. De kunst der kartoetsen en uitgesneden riemornamenten, ontwikkelt zich op groote schaal, en de vindingsgeest der Dietterlins is onuitputtelijk en verwonderlijk. De herleefde studie van het menschbeeld, de beoefening van het ideaal der lichaamlijke schoonheid, verbindt zich daaraan: maar vooral ook het stelsel der grieksch-romeinsche bouwproportiën. Het tweede ver-

ſchijnsel ontſtaat alomme: de ontaarde Gothiek wordt verworpen, verdrongen, om plaats te maken voor de Italiaansche theoriën, onder den naam van de kolomorden bekend: de gothische Domkerk van Milaan ontvangt eene Renaisſance-"*facciata*".

Ziedaar het meest betreurenswaardige in de revolutie, die men Renaisſance noemt, dat zij, geen rekening houdende van beſtaande toeſtanden en historische gegevens, met een waar geweld hare begrippen doordrijft, hare hoofdelementen overal aanbrengt, te pas of te onpas. Te-recht acht de kunst der Renaisſance de Kolomorden, die al spoedig op het sakramenteele Vijftal werden vastgeſteld, de hoofdinhoud harer leer. Door eene zoogenaamde Orde of Bouworde verſtaat men de Kolom met hare onderdeelen (ſchacht, bazement en kapiteel), het pedeſtal, en het Taſlement of de Lijst (in hare verdeeling van architraaf, fries en kornis). In die kolom, in zonderheid met haar taſlement en daar dan bijgevoegd het *entre-colonnement* of de afſtand van de eene kolom tot de andere — daarin, beſchouwd in het licht harer evenredigheden — ligt het eigenlijk wezen der antieke ſtijlen en het geheim hunner ſchoonheid. De evenredigheden der ordedeelen, de afſtand der kolommen onderling, haar getal, — ziedaar wat het charakter geeft aan een grieksch of romeinsch gebouw; daaruit volgt al het overige. Daarin ligt de platte afdekking; ſlechts één ſtap, en aan de ſmalle zijde van het gebouw drukt gij, boven de lijst, met twee elkaâr in een zeer ſtompen hoek ontmoetende ſpanten uit (wier profiel aan de lijst-zelve ontleend is), hoe de bedaking verder is ingericht. Het is geen groote ſprong, dien men te doen heeft tusschen deze twee handelingen: de kolommen (ten einde een eigenlijk huis te scheppen) door een muur te verbinden, en den kolommen eene vierkant gedaante te geven en ze pilasters te noemen. Uit de vierkante deuropening, in dat vierkante muurvak gehouwen, te besluiten tot een vierkant venster, ligt almede voor de hand. Die deur- en vensteropeningen te omlijsten en den bovendrempel kroonlijstgewijze in te richten, is iets heel eenvoudigs, terwijl men daar

dan tevens een hoofdvorm bij aanbrengt, welks beginsel de Antieke met de Germaansche bouwſtijlen gemeen hebben — de noot, de kraagſteen, de konsoole, het zoo onredelijk door onze klassische filozofasters uitgescholden *porte-à faux*; zeer beſchroomd door de Grieken en Romeinen, zeer ſtoutmoedig, krachtig, edel, ja verbazingwekkend door de middeleeuwsche kunstenaars toegepast. In het vierkante muurvak de ronde poort — kenmerkt de Græko-Romeinen niet uitſluitend; is, na hare geboorte in de waterleidingen enz. niets bizonder æsthetiesch. De boog, onmiddelijk op het kapiteel en vervangende de platte lijst, was in het begin der christelijke tijdrekening eene belangrijke innovatie; aanvankelijk zeer gemeen en gedachteloos toegepast, was zij beſtemd de kern te zijn, waaruit zich een rijke, redelijke en weelderige wasdom van uitmuntende bouwvormen, de gantsche Middeleeuwen door, ontwikkelen zoû. De mannen van de Renaissance raakten echter hare ſchoonste en redelijkste toepasſing weder kwijt. De Renaissance had, om met eenigen ſchik in ons Midden- en West-Europa dienst te kunnen doen, een veelvoudiger gebruik der op-elkander-ſtapeling van kolomorden noodig, dan haar, het zij in de dierenperken, het zij in de torens der latijnsche bazilieken, aan de hand werden gedaan; zij riep de hulp van karyatiden, van termen, van allerlei anten, van min of meer gewijzigde dierenbeenen, van zoogenaamde attieken, of opperbouwen in, om ze met hare kolomorden te verbinden: zoo kon men de verdiepingen der huizen, de deuren en vensters, de ſchoorſteenen, de kasſen of kabinetten en dresſoren, en wat niet al, vercieren. Maar van afkomst was de Renaisſance-kunst toch arm; aan het begin der theorie vond men toch altijd die 5 kolomorden weder terug. De Grieken en Romeinen waren, in hunne kunst, aristokratiesch. De massa, de groote meerderheid des volks, het *plebs*, kwam er zoo zeer niet op aan. De kunst gaf zich alleen rekenſchap van de edele behoeſten der Grooten, en zoo werd alle gebouw min of meer het huis der Grootsten, der Goden nagebouwd. Zekere vaste ſymmetrische eigenſchappen moesten aan allen bouw worden ingedrukt. Men begon niet

met te vragen: wat heb ik van binnen? hoe moet er dat van buiten uitzien? Maar men had zijne uitwendige gegevens: zijne kolomorden met hare verbindingsmuren, met dezer deur- en vensteropeningen, men had het voorhoofd der tempels, het voorkomen der frontons of frontispiecen, de hulpmiddelen van pedeſtallen, met verbindingsmuren, ſoebasſementen, of ondermuren en vlakke, loodrechte achter en zij-bekleedingen van hooge tempeltrappen, bovenmuren of attieken; en daarmeê ging men nu aan 't werk. Of er achter die frontispiecen geene ſchuine daken meer waren, wier kantgezicht zij eigenlijk voorſtelden, kwam er ſints lang niet meer op aan; achter het ſtuk voorgevel met pilaster, taſlement, verbindingsmuur en groot venster ter linker hand, werkte men zeer rustig trappen, portalen, kasſen en gemakken weeh, offchoon ter rechter hand achter het zelfde ſtuk voorgevel, met nog een ſtuk er bij, zich de eerezaal uitſtrekte. Eén vertrek, dat in de hoogte van binnen zich over twee op elkaâr geplaatste ordens heenſtrekte, was volkomen gerechtvaardigd.

Een pilaster of een min of meer blindgemaakte vensteropening, die van binnen met een ſchoorsteen korrespondeerde, was volkomen in den regel, als men het van buiten maar niet zien kon, als de "*apparences*" in deze verkunstelde Renaisſance-maatſchappij maar *gesauveerd* waren! Of men al in zoo'n heidenschen tempel niet wonen kon, kwam er niet op aan; men wilde maar tempels, tempels, tempels maken; althands niet bouwen dan met tempelfragmenten. Zoo was de theorie. Wat de Renaisſance daarbuiten geleverd heeft, hebben wij te danken aan het genie der kunstenaars. Dit kon zich echter nooit geheel van de theorie losmaken, en zoo, wanneer men bijv. een dakvenster te maken had, werd het afgedekt, gefrontonneerd, ingepost, geflankeerd en vercierd op zoodanige wijze, dat men niet alleen allerlei lijstkombinatìes voor den dag bracht, die door den bouw volſtrekt niet gemotiveerd werden, maar dat de ſchijnbaar konstruktieve deelen zelven van achteren met ijzeren ſteunsels en trekkers in balans moesten worden gehouden. Maar zulke excessen nu zijn bij de Renais-

ſance-ſtijlen geene levensvoorwaarden. Men kan de redelijke germaansche konstruktie der middeleeuwen behouden en laten zich deze, wanneer daarvoor reden is, naar buiten uitſpreken in Renaissanceproporties, -hoofdvormen en -cieraden.

Ziedaar wat ik gewenscht rekende, dat voor het Muzeüm *Koning Willem de Eerste* gedaan wierd.

Ik wenschte, met het Programma, dat het gebouw ons de belangrijke dagen van het eerste vierde der XVIIe Eeuw herinneren zoû: om redenen hooger uitvoerig ontwikkeld. Maar ik begeerde niet, dat de redelijkheid der konstruktie, of het redelijk verband tusschen konstruktie en uiterlijk in het minst zoû worden opgeofferd. Ik vond het eene heerlijke gelegenheid en het grootsche plan eens Nederlandschen Muzeümbouws alleszins waardig, te beproeven dit vraagstuk op te losſen: doelmatige inrichting, redelijke konstruktie, æsthetische uitdrukking van den hollandschen bouw van 1600 — een tijdſtip, gekozen in het hart zelf des gildelevens en van den bloei der burger gemeenten.

Naar het oordeel der meerderheid van den Jury, had de hoogst bekroonde mededinger in den wedſtrijd, de Heer Ludwig Lange (met zijn zoon), dat vraagſtuk niet opgelost. Men zoû inderdaad blind of krankzinnig moeten zijn, om te beweeren, dat die Heer geleverd had een ontwerp, hetwelk eenigszins den indruk maakte eener architektonische manifestatie van het Nederlandsche leven van 1600. Onverklaarbare en onvergeeſlijke onkunde moge beweerd hebben, dat het Nederland van 1600 zich niet architektoniesch geopenbaard heeft, en dat derhalve heden de architektonische uitdrukking van dat maatſchappelijk moment eene onmogelijkheid is — zij moge deze beweering bevallig hebben afgewisſeld met die andere, dat werklijk de Heer Lange in Renaisſance-ſtijl had gebouwd, dat 1600 was Renaisſance, dat — derhalve — het programma door den H^r^ Lange was gevolgd, — de tijd van mijn lezer reken ik te kostbaar, dan dat ik mij nu nog aan 't weêrleggen van zulken baren onzin zoû gaan zetten. Het pronkgedeelte van den gantschen bouw, de ronde

bodemloze tempel boven op, met zijne oud-dorifche kolommen, weêrlegt feitelijk reeds deze beweering, aangezien in de geheele Renaisfance-periode geen gebruik gemaakt is van zulke kolommen, en zij ook eerst in de laatste eeuw met de vereischte naauwkeurigheid zijn opgemeten. De attiek, die het dak moet verbergen, is ook volkomen onhollandsch, met en benevens het middenfront, de deurportiek: daar is niets aan van de Nederlandsche Renaisfance, niets: of de geheele Akropolis en het geheele Forum moesten in Nederlandsche Renaisfance-ftijl van 1600 gebouwd zijn!

Voor het ontwerp daarentegen, waaraan men de præmie had toegekend, zoo getuigde de Jury, in zijn door den Sekretaris in vereeniging met het lid Godefroy opgemaakt en door al de leden onderteekend rapport, waren, werklijk, inrichting en verciering aan 1600 ontleend. Het bood de gevraagde ruimte aan en was vergezeld van eene haarfijn uitgecijferde begrooting, die de geraamde fom van ƒ 500,000 niet te boven ging. De door mij gewenschte poging was er in gedaan, om de Nederlandsche Renaisfance-vormen te verzoenen met de ware konstruktieve regels. Er waren aanmerkingen op gemaakt. De drie bouwmeesters in den Jury, die, als de meeste onzer architekten, doorvoed zijn van de moedermelk der valfche kunstinstinkten — ik bedoel de fuperftitie der leêge symmetrie, de dorst naar fymmetrie *quand-même*, de gevoelloosheid voor eene eurhythmie, die niet bloot formeel, maar esfentieel is, en veel hooger ftaat, het vreemdelingfchap in onze kunsttoeftanden van voor 1600, de dwaling, dat een gebouw van buiten niet moet laten zien wat van binnen huist, het vooroordeel, dat het dak der St-Stephanuskerk te Weenen, bijv. en van de vleeschhal te Haarlem veel te hoog is, en al dergelijke ziekelijke prædispozitie — die drie Heeren hebben uit éenen mond gekritizeerd, en er was geen weêrleggen aan: want wáar was de meerderheid, die het pleidooi te appreticeeren had?

Het præmie-ontwerp dus, het plan van den Heer Cuypers, volgends de opvatting door hem in zijne Renaisfance-gevels

aangegeven, werd óok, toen het op bouwen aan zoû komen, ter zijde gelegd.

Maar neen, de genoemde ontwerpen werden niet geheel ter zijde gelegd. Zij werden ter hand gefteld aan iemant, dien de Kommisfie, buiten den wedftrijd om, den titel bij uitnemendheid van "bekwaam bouwkundige" geoktroyeerd heeft, en die zoû "daaruit of daarbuiten" een nieuw en bevredigend plan famenftellen.

En wie was nu die "bekwame bouwkundige"? In den Jury hadden zitting gehad: 1° de architekt van het Paleis van den Hoogen Raad, zoo hij nóg een titel moet aanvoeren — de restaurateur van het Paleis van Hollands Graven; 2° een *great unknown*, architekt, naar ik hoor, van het "Leeskabinet" in Rotterdam, een gevel, waar de vijftig of meer bouwwerken, die, hoofd voor hoofd, de bekroonde en eervol onderfcheiden mededingers van het Muzeüm gemaakt hebben, vast zeer ongunstig bij affteken; men had 3° den architekt der Walenkerk, op de Keizersgracht te Amsterdam.

Maar het lag in den aard der zaak, dat, waar de beoordeelden niet gekozen werden, ook de beoordeelaars buiten aanmerking dienden te blijven; het zoû anders zijn, als ware men rechter en partij in de zelfde zaak geweest. Daarvoor heeft men in Holland te veel gevoel van billijkheid en te veel kieschheid. Zulke dingen laat men voor de Ministers van den wijsten der Koningen, in den modelftaat Belgiën over, wien onlangs de meerderheid der Kamer een votum van wantrouwen waardig keurde, toen plotseling de vier Staatsambtenaren van de groene tafel op de banken der Vertegenwoordiging overfprongen en als afgevaardigden des vrijen volks getuigden: wij, Frère-Rogier en Co., geven aan het land de verzekering dat wij eerlijke luiden zijn, al beweert de helft der Kamer het tegendeel.

Dat zoû men denken. Maar — zoo is het toch niet gegaan. Trouwens de keus der Kommisfie werd door het overwicht eener zoo gróote genialiteit onmiddelijk bepaald, dat er geen weêrstand aan te bieden was. Wie had in het land niet van

de opvolgende gevels der Amsterdamsche nieuwe Walenkerk hooren fpreken? Welk vreemdeling had zich niet gehaast om, in onze hoofdftad, het matrozenverblijf van den zelfden auteur, met zijne balkons miniatuur-tinnetorentjens en duidelijk opfchrift: ZEEMANSHUIS in oogenfchouw te gaan nemen, om te zwijgen van het Yacht-club-gebouw te Rotterdam, dat ieder, die ook maar Brusfel of Andwerpen gezien heeft, voorkomt uit te munten door de zedigheid der nabootsing van den thands in die fteden heerschenden huisbouwftijl.

Men ftelde dan den gehouden wedftrijd geheel ter zijde: de Heeren Lange, Cuypers, Radoux, Eberson en Peigniet waren gewogen — maar te licht bevonden. Zij, en hunne vijftien mededingers waren "*on*-bekwame bouwkundigen", en ter elfder ure decideerde de Kommisfie, dat zij zich tot den "bekwamen bouwkundige" wenden zoû, die geprædestineerd fcheen het Muzeüm te bouwen: dat was de Heer A. N. Godefroy, lid van het triumviraat der *deskundigen*, die zitting in den Jury hadden gehad.

Maar wie koos den Heer Godefroy? Wie vertrouwde dit belangrijk mandaat hem toe? Wie waren het die uit éenen mond getuigden: de Heeren Lange, Cuypers, Radoux, Eberson en Peigniet zijn gewogen, en te licht bevonden; niet alleen hunne ontwerpen — ook hunne perfonen, hunne antecedenten — hun gantfche talent — anders toch zouden wij, natuurlijk, met éen dier bekroonden of eervol vermelden eene onderhandeling aanknopen: maar gij, "bekwaam bouwkundige", bekwaam onder en boven de bekwamen, — gij hebt het gewicht; gij hebt de maat, gij zijt een talent *à la taille* onzer kunstbegrippen en kunsteischen! — Wie hebben dat gezegd? Wie zijn het, die zich vermeten hebben dit woord in dat groot nationaal belang te fpreken, en, zonder den Heer Godefroy aan den band van het Programma te leggen, te dekreteeren, dat het geld, in verband met dat Programma door de infchrijvers te geven, befteed zoû worden om het plan uit te voeren, in vrije fchepping, met vrije befchikking over de bekroonde ontwerpen (dat eene leurderij is, aangezien men ze *mag* gebruiken, al of niet), door den Heer Godefroy te vervaardigen?

De Kommisſie beſtaat uit 24 leden. Zijn het dan ten minste drie vierden dier leden geweest, welke geoordeeld hebben, dat men in deze ongewone zaak op ongewone wijze handelen mocht? Hebben ten minste 18 van de 24 gezegd: ja, onze overtuiging is, dat de konkurrenten bewezen hebben zoo ver in "bekwaamheid" bij onzen Godefroy achter te ſtaan, dat wij meenen het Programma ter zij te mogen laten, en hem uit te noodigen een plan te maken, met de eenige bepaling, dat hij zich *al* of *niet* zal bedienen van de bekroonde ontwerpen?

Neen, geen 18 personen zijn daarvoor te vinden geweest. Maar dan toch natuurlijk de grootste helft van de leden der Kommisſie — *la moitié plus un*: dat is immers al armelijk genoeg: 13 van de 24?

O neen, geenszins: geen 13 van de 24 hebben dit votum van vertrouwen op den Heer Godefroy willen uitbrengen.

Maar hoe veel dan?

Iets ongehoords: een derde misſchien: 8 leden?

Neen, neen, neen: ook geen 8 van de 24 hebben meenen te mogen doen wat men gedaan heeft.

De openbare zaak moet in het openbaar behandeld worden. De natie, de kunstwaereld moet niet denken, dat, in eene Kommisſie van 24 notabele personen in de Hoofdſtad er 18, of 12, of 8 zijn te vinden geweest, om de onbillijkheid, de groote dwaasheid te begaan, die openbaar is. Neen, ſlechts 7 van de 24 leden der Kommisſie hebben de handen in elkander willen ſlaan, om den Heer Godefroy den titel toe te kennennen, krachtens welken hij met het maken van het muzeümplan belast was.

Maar waar was dan de meerderheid?

De meerderheid hield zich buiten ſtemming, en zoo heeft dit geval kunnen plaats hebben.

Maar de Heer Godefroy dan? — Hij zal toch te veel kieschheid gehad hebben, om onder zulke omſtandigheden aan het werk te gaan!

De Heer Godefroy is over de zwarigheid heengeſtapt: hij, lid van den Jury, heeft zich belast met de beweering, dat

zijne talenten hooger ſtaan dan die van al de beoordeelden; hij, architekt, heeft zich laten welgevallen, dat ſlechts 7 personen, uit eene Kommisſie van 24, hem waardig keuren een arbeid op zich te nemen, waar de geheele natie belang bij heeft en waarvoor zij hare penningen heeft verſtrekt. Het lid van den Jury deinst er niet voor te-rug, aanleiding te geven tot de beſchuldiging, dat hij uit vreeze van veroordeeld te worden niet heeft gekonkurreerd, veiligheidshalve eerst meêwerkende, om de 19 architekten, die gekonkurreerd hebben, buiten aanmerking te houden voor den bouw van het Muzeüm, ten einde later zelf dat werk op zich te kunnen nemen.

Ik beſchuldig den Heer Godefroy volſtrekt niet van dit opzet, maar de mogelijkheid van zulk eene verdenking moet men zelfs voorkomen. Ook wensch ik, in 't algemeen, nog te betuigen, dat ik, wel verre van eenigszins tegen den Heer Godefroy ingenomen te zijn, de verdiensten, die hij werklijk heeft, volſtrekt niet misken; niet geloof, dat hij bijv. in ſtaat zoû zijn enormiteiten te begaan als de Heer Rose; dat ik zijner kennis van ſommige gedeelten van zijn omvangrijk kunstvak alle recht doe, tevens betuigende, dat de degelijke wijze, waarop ik hem in den Jury aan het werk gezien heb, even zeer als het ronde en vaak geestige woord, waarin hij zijn opinie pleegt uit te ſpreken, wel geſchikt waren om achting en ſympathie in te boezemen: maar te laten geſchieden wat er heeft plaats gehad — dit, inderdaad, kan den Heer Godefroy niet ten goede worden gehouden.

En nu? — zal het Muzeüm gebouwd worden? Wat mijzelven betreft, ik heb in die zaak *le mieux* betracht, al wist ik, dat ſommigen het ook ten dezen *l'ennemi du bien* zouden noemen. Ik beken gulhartig: ik heb de proef willen nemen, of een kordaat en beredeneerd woord, geſproken om recht te verſchaffen aan bouwbeginselen, die zonder eenigen twijfel binnen vijftig jaar algemeen zullen zijn, niet in ſtaat zoû wezen te verhinderen, dat er andermaal in mijne vaderstad een gebouw werd gezet, dat daar ſtaan zoû als een aangekleed geraamte, zonder beteekenis, zonder ziel, zonder histo-

rischen polsſlag. Ik heb willen meêwerken — niet om een lokaal, hoedanig ook, tot ſtand te brengen, waar onze ſchilderijen in zouden kunnen worden opgehangen: maar om een zinrijk, een ſprekend, een beteekenisvol Nederlandsch monument te ſtichten: dit was uit het ontwerp des Heeren Cuypers te maken geweest; door zijne kompozitie, zoowel als door zijne beeldverciering. Zelfs het ontwerp Radoux, *Travailler c'est vivre*, had, met eenige verandering, dit denkbeeld kunnen verwezenlijken.

Ik zal, waar het pas geeft, er mij tegen blijven verzetten, dat er een quazi-Nederlandsch Kunstmuzeüm in de tweede helft der XIXe Eeuw in mijn goed Amsterdam tot ſtand kome, van den ſtempel der meeste in de laatste vijftig jaar hier geſtichte bouwwerken.

J. A. Alberdingk Thijm.

25 Juni, 1864.

HISTORISCHE AANTEEKENINGEN

OVER

LETTERKUNDIGEN EN KUNSTENAARS [1].

VII.

GOVERT VAN KAMPEN (GOVERT FLINCK)

In 't 7ᵉ deel van Van Lenneps Vondel-uitgave komt (bl. 617) een zoogenoemde "grol" van den grooten dichter voor, waarvan den uitgever "de tijd niet gebleken is", en die daarom ook alleen t. a. p. opgenomen is, om den "naam van Van Campen", die er in voorkomt, hoewel, naar het verder heet, "die naam zelf inderdaad alleen als voorwendsel kan beschouwd worden", daar hij, "volgens de Errata" der 4ᵒ-uitgave "wegvallen moet."

Op den dag af kan ik, evenmin als Van Lennep, den tijd van 't versjen bepalen; maar wel heeft het mij ten hoogste bevreemd, dat gene den vrij aanzienlijken *Govert* niet herkend heeft, aan wien Vondel het wijdde, noch de gelegenheid bevroed, bij welke het gedicht werd. Het is blijkbaar eene vrucht van een der Sᵗ-Lucas-avonden, misschien wel den eersten (1653), bij welken Vondel, behalve met andere kunstenaars, ook met zijn welbekenden vriend Govert Flinck aanzat, aan wien hij, toen 't rumoer hem wat al te hevig begon te worden, zijn meening daaromtrent en zijn voornemen om huiswaarts te keeren te kennen gaf:

> Govert! ik verschrik van Kampen,
> Vechten, drinken, enz.
>
> . . . .
>
> Wilt ge blijven? — ik ga schampen.

D. Dec. 1863. V. VLOTEN.

[De gissing van Prof. van Vloten komt mij zeer gegrond voor. Men weet dat Joost en Govert, de dichter en de schilder, bevriend waren; beide, zoowel de Klevenaar als de Keulenaar, deftige, rustige

---

[1] Deel VI, bl. 258 en 408.

luî, ofschoon de laatste een kleine dertig jaar jonger dan gene, en toch geen hartstochtlijk minnaar van luidruchtige bij-een-komsten, als men Houbraken gelooven mag. Govert Flinck is bekend als een man van middelen, die uitmuntend *gelogeerd* was; waarschijnlijk nog beter dan zijn jonger broeder, Ameldonck F. in 1649 "Cruyenier" te Emmerik: tijdens Goverts ondertrouw met een Rotterdamsch meisjen, genaamd Ingitta Thoveling (Juni 1645 [1]), met hare moeder, Maria Dircksen Bos, wonend op het Cingel, was zijn adres, wel is waar, op de Lauriergracht, maar voor beginnenden van deftigen stand was dat in de XVIIe en XVIIIe Eeuw eene woonplaats, die genoemd kon worden; ook leert ons Dr P. Scheltema (*Aemstel's Oudheid*, II, 132), dat hij daar *twee* huizen gekocht had; en hierin heeft hij waarschijnlijk de bekende kunstzaal aangelegd. Govert F. hertrouwde in Mei, 1656, te Gouda met Sophia vander Hoeven. Alleen bij zijne eerste verloving heeft zijn vader, Teunis Govertsen F., "geassisteert". Aldus het Puiboek van Amsterdam, ter verbetering der berichten van Houbraken en mijn geachten vriend Scheltema. A. TH.]

VIII.

DE RIJMER

DER "KLACHTE VAN JAN JANSEN STARTER, OVER ZIJN DERTEL EN ONTUCHTIG LIEDBOEK".

Mijn vriend Busken Huët heeft in den *Gids* van het vorige jaar een beroep op mijne pen gedaan, om zijne welgegronde meening, dat bovengemeld strafdicht den edelen Kamphuysen niet tot maker heeft, nader te bevestigen. Ik ben gelukkig daartoe volkomen in staat, en kan daarbij zelfs wagen eene gissing naar den vermoedelijken maker te doen. Bij 't doorbladeren, ter Rijksboekerij en elders, van zooveel verschillende uitgaven der Stichtelijke Rijmen (tusschen de jaren 1624 en 1695), als daar te vinden waren, is mij gebleken, dat het gemelde gedicht het eerst in de welbekende, langwerpige uitgave "met copere figuren" bij Jacob Calom, 1647, voorkomt, die dan ook in 't voorbericht schrijft: "ick geve nu andermael

1 In de puiaanteekening van 6 Mei 1656 Ingetie Sweling genoemd.

aen den dagh. C. *Sticht. Rijmen* waerby gevoeght eenighe, die *noyt in druk geweest zijn*, welcke ick oordeel *niet de minste* sijner wercken." Wat de "Klachte" betreft, zal hij ons veroorloven moeten, in laatstgemelde meening te verschillen, en evenzeer over die zoo klakkeloos toegedichte vaderschap van 't ding. Wij vinden het toch:

1. Tien jaren later in de 12^e^ (gewone) uitgave, met andere van onzekere herkomst, in een afzonderlijke *vierde* afdeeling van Kamphuysens eigen *Rijmen* gescheiden, en daaromtrent nog volgende onverbloemde betuiging van den dichter Joachim Oudaen in zijn voorzang voor die uitgave:

> Wij weten oock dat iet, uit enkel misverstand
> Of uit voorbarigheid en mangel van goed oordeel,
> Uit 's drukkers eigenbaat en snood bejag van voordeel,
> Ja, dingen, die in stof en tijd hem tegengaan
> Door nieuw en nieuwer druk hier worden bijgedaan;
> Opdat het echter min voor 't zijne wordt gerekend,
> Is 't billijk, dat het sta bijzonderlijk geteekend.
> Des 't geen men zeker weet Kamphuysens niet te zijn,
> Of 't geen m'onzeker houdt en twijfelig voor 't zijn,
> Vertelt het vierde deel —

2. Komen in een wat later uitgave de, door Huët uit die van 1722 aangehaalde, woorden voor dat het "te verwonderen is, dat de auteur (der Clachte), *die nog leeft*, zoo geduldig aanziet", dat zijne verzen voor Kamphuysens worden uitgegeven, enz.

3. Komt in de welbekende *Apollo's Harp*, te Amsterdam bij Jan Hendriksz. en Jan Rieuwertsz, 1658, dezelfde Klacht, maar met een slotcopletjen voor, dat door Colom weggelaten is, en ons op den weg kan helpen, den maker uit te vorschen:

> Die dit liedt zingt of leest, wil na de naam niet vragen
> Des dichters; *ziet op 't eind*, schept gij daarin behagen;
> Ik die 't u geef, geef 't u tot stichting en vermaak,
> Eer ik in 't graf, 't welk niet zal lijden *lange*, *raak*.

De ongenoemde dichter hoort dus kennelijk in *Langerak* thuis, of was daarmeê in verband. Daar nu ook Kamphuysen

in der tijd den Heer van Langerak in de opleiding zijner kinderen had ter zij gestaan, zou men aan hem kunnen denken; maar hij was èn in 1616 — dus vijf jaar vóór de uitgave van Starters Boertigheden — reeds van daar vertrokken, èn, zoo lang hij er was, nog niet dier verzakende wereldbeschouwing toegedaan, die hij vervolgens zoo volhardend beleed. Men dient dus aan een ander Langerakker te denken, en dan ligt in dat weinig geletterde plaatsjen zeker niemand nader voor de hand, dan de vader van den bekenden Letterkundige F. van Halma, die daar in 't midden der eeuw predikant was. Een zoo geletterde zoon van een dorpspredikant veronderstelt een min of meer geletterden vader, en de *Klacht* is juist kreupel genoeg gerijmd en kleingeestig genoeg gedacht, om een niet ongeletterden noch al te vrijzinnigen herder en leeraar der 17e eeuw tot maker te hebben. — Zoolang ik er dus geen ander voor vind, zal ik de vrijheid nemen er Ds Halma voor te houden; Kamphuysen mag er, in ieder geval, niet langer voor aansprakelijk blijven.

Deventer, Dec. 1863. VAN VLOTEN.

WANDALISME.

XXXII.

Men heeft de oude kerk van Renkum gesloopt. Daarmeê is nu de belangrijkste getuige van Neêrlands oudsten kerkbouw vernietigd. Niemant treure daar echter over. Zij is, zoo niet voor de kunst, voor de volledige wetenschap, en voor het leven, dan toch voor de liefhebberij bewaard. De Kommissie voor de overblijfselen der oude Vaderl. Kunst heeft eene fotografie van eene der kerkzijden ten geschenke ontvangen van een notabel lid der gemeente. Zie *Handelsblad*, Dingsdag 10 Mei.

M.

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN EN MUZIEK.)

LE POISON AU RABAIS, gedicht van **Bathild Bouniol.** Parijs, Martin-Beaupré frères. 1864. — Het heeft niet kunnen nalaten ons hier in Holland ten uiterste te verwonderen, dat er in Europa juist nu, bij gelegenheid der verschijning van *La Vie de Jésus* door den Heer Ernest Renan, zulk een groot geroep is opgegaan, en dat zij, die het geluk hebben het geloof niet te hebben verloren, aan den eenen kant hunne verontwaardiging niet luid genoeg konden uitspreken, terwijl zij, aan de andere zijde, elkander opwekten en aanmoedigden om toch het oor niet te leenen aan dat syreenenzingen. Niet, als of wij minder diep betreuren, dat zoo velen in onze dagen tot het ongeloof zijn vervallen, of dat wij in het ongeloof niet erkennen eene bron van de vreeslijkste kwalen voor maatschappij en individu: maar de Hollandsche Katholieken zijn, sedert drie eeuwen nu al, zoodanig gewoon om te hooren en te zien, dat waarheden, hun even dierbaar als de Godheid van Christus, worden geloochend, bestreden, bespot, en hare belijders verongelijkt, verguisd, ja vaak aan den lijve vervolgd, — dat de verschijning van het gemelde boek, 'twelk zoo verbazend middelmatig is, ook als letterkundig gewrocht, ons slechts weinig heeft kunnen aandoen. Voor allen, die, met ons, de konciliën van Nicæa en Trente onderschrijven, is elk exemplaartjen van den scherpen heidelbergschen katechismus niet minder verschrikkelijk en Godonteerend dan de ergerlijke idylle van den Heer Renan. Een denkend mensch zal niet zoo heel veel sterker aangedaan zijn geworden op het oogenblik dat de *Terreur* hare slachtoffers onder de *guillotine* bracht, dan toen de groote misdadiger Arouet de Voltaire zijne leer predikte in vaerzen en proza. Een denkend mensch ontroert zich niet zoo sterk bij het opgroeyen van den boom; de ontroering heeft haar werk reeds gedaan, toen het zaad in den grond werd gestrooid. Daarom zoû den denkenden Christen het afschaffen van het strafwetboek niet sterker aandoen, dan de hedendaagsche losmaking van alle banden, die in dat wetboek nog met ongeschonden zegels prijken. Voor den denkenden Christen is de *moderne* leer niet minder gruwelijk dan hare laatste toepassing zal zijn: de

stoffelijke uitroeying der goeden door de gewapende misdaad. De kern, de levenspit der zoogenaamde *moderne* leer (die ondertusschen op niets minder aanspraak heeft dan op den roem eener XIXe-eeuwsche oorspronklijkheid), haar kracht, haar genetiesch beginsel, de voorwaarde van haar bestaan, hare geheime aantreklijkheid, — is geenszins de ontkenning van het Wonder; de begrenzing van Gods macht en inwerking; de ontthroning van den Koning der glorie; de rehabilitatie van den Geest des kwaads: dat zijn alle slechts omschrijvingen of gevolgen, of vernoemingen voor het eigenlijke punt, waar het op aan komt: dat punt, die kern, die al te vruchtbare ziel, die genetische kracht, wier voortbrengsels ons over het hoofd zullen wassen, ons omgeven en omstrikken, en als reeksen van nachtmerriën trachten te versmooren — is de ontkenning der menschelijke verandwoordelijkheid. Inderdaad — de Hoogl. Opzoomer heeft het goed ingezien: het komt er hier minder op aan, welken rang men aan Christus toewijst, welken werkkring men God veroorlooft in te nemen: verklaar den wil niet vrij, — gij neemt de menschelijke verandwoordelijkheid wech, en het is met God en zijn regeering afgedaan. Met het wechnemen van die verandwoordelijkheid vervalt het begrip van zonde, het onderscheid van zedelijk goed en kwaad. Er blijft alleen een stoffelijk en betrekkelijk goed en kwaad over. De Hoogl. Opzoomer ziet dat zeer goed in: en valt dus de menschelijke verandwoordelijkheid wech, dan hebben de *modernen* het gewonnen: het geestelijk leven, het geheele geestenrijk is daarmeê in den grond geboord en er blijft niet anders over dan wat onze zintuigen waarnemen, plus de onverklaarbare *oorzaak*, of wel — het gebrek aan bewijs dat de dingen noodzakelijk een oorzaak moeten hebben. De Hoogl. Opzoomer neemt zoo niet den naasten, dan althands den zekersten weg; hij heeft de bijl aan den stam van den boom gelegd. Dat liep vroeger zoo niet in het oog. De prædestinatarissen hadden zoo veel exuberant geloof overgehouden, dat men niet opmerkte waar, eindelijk, de ontkenning der wilsvrijheid toe leiden moest. Daarom maken zulke theoriën minder indruk. Maar plaatst men zich daarentegen op het historiesch gebied, neemt men een kwast, om de Evangelie-tafereelen te gaan wechschilderen, dan komen daar allerlei sympathiën tegen in verzet; dan is het niet alleen de rede meer die gelædeerd wordt; maar de heele mensch wordt voelbaar aangepakt. Van daar die hevige opschudding, door het boek van den Heer Renan te-weeg-gebracht. — En wat is het nog gelukkig, dat de *modernen* over het algemeen het

verwoestende hunner beginselen niet inzien. Deden zij dit, en bleven ze volharden — geen omgang met zulke barbaren zoû meer mogelijk zijn. En inderdaad, vele geloovigen, die voelen wat er hun ontnomen zoû worden, hebben moeite te gelooven, dat men de intentie niet heeft om hen zoo diep ongelukkig te maken als zij zeker weten dat ze zijn zouden, indien de modernen hunne beginselen met konsequentie doorvoerden. Hier, in Holland, weten wij doorgaands beter; en ondervinden dagelijks, dat het heusche en vaak goede en talentvolle menschen zijn, die de afschuwelijkste beginselen kweeken en bij hun best voortplanten. Toch moesten de geloovigen zich herinneren, dat God éen is, de mensch twee, maar dat nog een derde potenz werkt, en dat de organen, waarvan de Duivel zich bedient, volstrekt niet altijd het bewustzijn hebben van het doel, dat de aartsvijand der menschen hen doet nastreven.

Het was wel te voorzien, dat het boek van den Heer Renan vooral in zijn geboorteland Bretagne een diepen indruk maken zoû. Inderdaad is zijn boek veel gevaarlijker dan de filozofische vertoogen en losse gedichten van Voltaire en zijne volgelingen, die of door hunne gemeenheid zich verbieden, door hunne spotzucht argwaan opwekken, of door hunne pedanterie verveling te weeg brengen. Bretagne, een der voormuren van het Katholicisme, de bakermat van dien apostel des ongeloofs, van wien ik, ofschoon geenerlei vooringenomenheid mij ten zijnen aanzien bezielen kan, moet getuigen, dat inderdaad zijn boek ook mij onverdraaglijk voorkomt! — het hindert hen in Bretagne vooral, ten eerste, dat er zoo weinig bretonsche pit in steekt, en ten tweede, dat het, met afwijking van vroegere voornemens des schrijvers, nu voor 25 *sous* te koop is:

„Et ce prétendu sage à langue doucereuse
Avec des airs presque dévots,
Emmiellant le blasphème en sa phrase onctueuse,
Détrempée au suc des pavots;

Ce docteur qui, bien sûr, doit savoir quelque chose,
S'il n'est pas très-fort en hébreu,
Encor sur le Talmud qu'il ait fait mainte pose,
Il nous l'affirme, au coin du feu;

Ce sceptique discret, poursuivant ses études
Seulement pour les beaux esprits,

Disait-il, — veut soudain prêcher les multitudes...
Accourez, badauds de Paris!

Quittant son beau costume, il descend sur la place,
Veuve de Mangin et Pradier,
Et comme un pitre obscur, flattant la populace,
Il vient les gros sous mendier!"

Arm volk, roept de dichter uit, laat u door het rabat niet verlokken om het gift te koopen:

„Maintenant, Peuple, à toi cette dernière page,
A toi, courageux indigent,
Frère, dont ce Monsieur veut capter le suffrage,
Quêtant l'estime avec l'argent.

Tu lui refuseras, n'est-ce pas, ton obole?
Tu diras: *Non*, à ce trompeur!

. . . .

Comment n'écarter pas, mari, mais surtout père,
Du foyer ce livre maudit,
Vieux poison réchauffé trop tard par le compère,
Au rabais par le discrédit!"

Daarin zoekt de verontwaardigde christengeest een troost, maar is dat niet met zich-zelven zoo licht eens; de dichter voelt straks, dat niet het diskrediet van het bestreden voorwerp hem de pen in de hand zoude geven. Spoedig herneemt hij dan ook weêr, het volk, waarmeê hij diep begaan is, toesprekende:

„Car même parmi vous, tel dont la foi chancelle,
Par le cœur est encor chrétien,
Et craindrait pour son fils, sa fille jeune et belle,
Le malheur de ne croire à rien!"

Dat is een heerlijke greep, een uit de diepte des harten opwellend instinkt: "Vader, vader, vrees vooral voor wat u het dierst en teêrst

aan het harte ligt: de deugd de *ta fille jeune et belle.*" Inderdaad, dat de Heeren in hun opzet slagen om de verandwoordelijkheid en de wilsvrijheid weoh te nemen (*in effectu* is het wecheijferen van den *welgever* het zelfde) — *et nous verrons!....* God erbarme zich onzer — want het zoû vreeslijk zijn, wat wij zien zouden. Wie maakt zich illuzies over de deugd der menschen, als de voorschriften des buiten den mensch staanden gezachs wechvielen!

Het oprichten van een standbeeld aan den breton Châteaubriand, den auteur van den *Génie du Christianisme*, is een welsprekend protest; vooral om de intentie.

Twee bretons, de Heeren Ad. de Carfort en Francis de Bazonje, hebben het leven van hun studiegenoot, den Heer Ernest Renan, beschreven, die in zijne jeugd bij den H. Aloysius van Gonzaga vergeleken werd. De bekende dichter van Bretagne, Achille Duclézieux heeft daarin een vaers bijgedragen, waarmeê we dit chronijknootjen over de tegenwoordige, zoo veel angst wekkende beweging, in hollandsche vertaling, zullen sluiten.

1 Juli, 1864. ALB. TH.

AAN ERNEST RENAN,

TOEN HIJ HET ZEEBAD KWAM NEMEN TE DINARD, IN BRETAGNE.

Gij — kind van ons Bretagne? O neen, veeleer een Jood,
Die uit het trouwloos bloed van Judas-zelven sproot!
Wat doet gij hier? wat hier? — in 't land der domheid? — Hebt gı
Soms deerenis met ons, en, kleine Luther, schept ge
Behagen in 't idee: "Kom aan! ik reformeer'
"Die goede liên!" — Maar neen! een Luther? 't waar' geen eer
Voor hem die, in zijn val, nog Christus' Godheid eerde:
Terwijl gij, groot profeet! gij, eerste-hands-geleerde,
Maar die wat *laat* verschijnt, ons, nu, ter elfder stond,
Een weefsel van bedrog vertoont in 't Nieuw Verbond!
Apostel van den dag, ver boven al de Vaderen
Uitblinkend in de Schrift; de zelfde Heilge Bladeren
In zoete' idyllentoon verkunstlend tot roman:
Als men slechts op úw spoor er thands in vinden kan.
Gij weet het beter dan de schittrendste geniën,
Die achttien-honderd jaar de waereld aan hun kniën

Te luistren zett'en naar de oraaklen, die uw mond
Thands arm aan licht verklaart, aan waardigheid, aan grond.
Vuur, vuur uw ijver aan, en stem uw hoogste snaren
Die twintig eeuwen in het aangezicht wilt varen,
En schelden fabel, waar geen hoogre Geest in leeft,
De leer die heel Euroop beschaafd, herschapen heeft,
Die Staat en volken stut — hun lucht, hun levensadem.
Zijt gij apostel — heb dan meer als rozenwadem
Als bloemtjens in uw stijl: heb dan een borst vol vuur,
Bekeer 't heelal; geef u ten offer. Geen lektuur
Met gratie toebereid, geen antichambr'editie,
Boudoirformaat, noch -band, geen schrijverskompozitie,
Geen boekverkoopers-zaak worde uit uw grootsche plan!
Een Luther!... gij hebt niets, geen enklen draad er van!
O, zag 'k uw mond althands van bittren spot bewogen!
Wat hartstocht in uw borst, wat zending in uwe oogen!
Maar neen, *ganté*, *laqué*, — voor eigen en voor vreemd, —
Zijt gij een *gentleman*, die hier het zeebad neemt!

De zee! gij kent haar niet! Ik ken haar, en de woorden,
Die ze u naar 't aanschijn werpt, bij 't breken op dees boorden:
Ironiesch vloekt de golf wie aan dit zeestrand riep
(O korrel machtloos zand!) dat Christus haar niet schiep!
Kom met mij, als gij durft, en hier, van een der rotsen,
Staar ginds in d' oceaan en hoor het golvenklotsen,
En waag te zeggen van die dreigend hooge baar
Die langzaam naderrolt: "geen God beteugelt haar".
De felle tocht, die haar doet steigren naar den hoogen
Kwam ze uit uw menschlijk brein, kwam ze uit het stof gevlogen?
Hebt gij, geleerde man! gemeten 't grensloos krip
Dat hier de nacht ontrolt en hult deze aardsche stip?
Die sterren aan den trans, die stemmen in de wateren —
Blaast *gij* haar flikkring aan en spert haar keel tot schateren?
O, zoo ge, een oogenblik uw nietigheid bewust,
Uw hoogmoed rusten liet aan dees verheven kust,
En in uw bakermat u-zelf kost toetsen, heden,
Herdenkend aan uw jeugd, aan heel uw zoet verleden,
Hier, in ons dierbaar land, waar eens der Heilgen krans
Uw jonglingsgeest bekoorde en 't oog ontstak in glans...

Licht dat der zuster beeld, verrijzend voor uw blikken,
U uit uw droeven roes weldadig op deed schrikken:
Zij, arme vrouwenziel, zoo vroeg des aardrijks roof;
Zij, arme vrouwenziel, vervreemd van 't oud geloof! —
Klinkt uit der graven schoot geen enkle stem u tegen,
Wier rouwklacht en verwijt ook u tot rouw bewegen
En u een heeten traan kan lokken op de koon,
Terwijl gij bevend roept: "'k aanbid u, Davids Zoon!"
Dat wonder waar' niet nieuw: de Christus van voor-dezen,
Gelasterd en gehoond, zal nóg Verlosser wezen.

ACHILLE DUCLÉZIEUX.

St Ilan (Bretagne).

1. **DE HEILIGEN WIRO, PLECHELMUS en ODGERUS,** en het Kapittel van St Odilienberg, door **Alb. Wolters.** Roermond, J. J. Romen, 1862.

2. **JAN VAN WEERT en JAN VANDER CROON,** eene bijdrage tot de geschiedenis van den dertigjarigen oorlog, door **Jozef Habets.** Roermond, J. J. Romen, 1862.

3. **HANDLEIDING VOOR DEN VEREERDER VAN DEN H. SERVATIUS,** door **M. A. H. Willemsen.** Maastricht, Van Osch-America & Co., 1862.

4. **KRONIJK of GESCHIEDK. BESCHRIJVING DER STAD en VOORM. HEERLIJKHEID SITTARD,** door **Jos. Russel.** Maastricht, A. Van den Hoeven, 1863.

De Heer Thorbecke roemde onlangs de Limburgers, om hun zin voor maatschappelijke ontwikkeling. Voor zoo ver daaronder vooruitgang in de toepassing der liberale staatsbegrippen verstaan wordt, heb ik geen oordeel over dat oordeel: maar wel sta ik verwonderd, telkens als ik de onderwijsinrichtingen en wetenschappelijke kringen van Limburg bezoek, over de vruchtbaarheid van die smalle landstrook in mannen van geest en geleerdheid. In vele andere bloeyende provinciën van het vaderland wordt de geleerde stand in zonderheid vertegenwoordigd door personen, die niet in de provincie geboortig zijn: maar in Limburg — het zijn overal personen die wel onze taal spreken met een toon en klankvorming die meer op het Hollandsch dan op het Brabantsch lijkt, maar tot uwe verwondering zijn het toch alle Roermonders, Maastrichtenaars, Venloërs, mannen van Weert, van Kerkraede, van Sevenum, van Margraten, *que sais-je!*

Men klaagt wel eens, dat de staatsgescheidenheid van Holland en Vlaamsch-Belgiën de gescheidenheid der literaturen bestendigt; men wijt dit ook gedeeltelijk aan de nog altijd door sommigen vastgehouden *ae* en *ue* in Belgiën. Maar wat klaagt men — als in het eigen land, in den zelfden staat, in de gelijkelijk gewaardeerde Siegenbeeksche bakermat, het Noorden niet weet wat het Zuiden verricht.

Wie onzer literaten heeft kennis genomen van de in hoofde dezes aangekondigde oudheidkundige, historische en hagiografiesch-ascetische geschriften, die lang genoeg geleden verschenen zijn, om te kunnen vergen, dat onze recensenten er kennis van genomen hadden, en toch nog nieuw genoeg om te interesseeren.

En dat zijn geen jongelingsproeven. Dat zijn degelijke monografiën.

N° 1. Met twee uitmuntende afteekeningen der kerk vercierd, levert dit geschrift een even ordelijk en volledig opgezet als keurig geschreven hist.-kritiesch onderzoek naar het leven der Drie Heiligen en het wezen der St-Odilienberg. Het tafereel wordt geschraagd door eene reeks van echte stukken en opgeluisterd door eene dichterlijke legende van Prof. M. Smiets. Eene der belangrijke leemten in onze kerkgeschiedenis wordt er door aangevuld op de verdienstelijkste wijze.

N° 2. Niet minder wint onze Vaderlandsche biografie bij de studie van den Heer Habets. "Wie was Jan van Weert en wie was Jan van der Croon?" vraagt de schrijver. "De meeste Nederlandsche schrijvers van onze dagen hebben de geschiedenis dezer twee helden uit den dertigjarigen oorlog op eene bewonderenswaardige wijs verward en verdonkerd." Dit is, helaas, niets vreemds: men zie bijv. ons art. over Reyer Anslo, den Memlinc van onzen vriend James Weale, Prof. Jonckbloets eigen verandering des titels van Karel de Gr. en zijn XII Pairs — en zie, hoe men nog altijd, overal, de oude dwalingen voortverteld. Tot leden van het Fransche Instituut toe maken van Memlinc nog altijd een zieken soldaat. Ik ben benieuwd, hoe het Velthem vergaan zal.

De Heer Habets levert ons eene fiks geschreven studie op de beide keizerlijke helden, die zijn titel vermeldt en hij ons ook in afbeeldsels voor oogen stelt: Jan van Weert, uit een aanzienlijk kath. friesch geslacht gesproten en Jan vander Croon, een schoenlappersjongen in de limburgsche stad Weert, van gemeen soldaat opgeklommen tot de waardigheid van Baron en tot het ambt van Onderkoning van Bohemen. Alle bronnen zijn met oordeel gebruikt om deze fabelschijn tot werklijke historie te verheffen.

N° 3. En wat te zeggen van het werk des kundigen, gevoeligen en zedigen bewaarders der HH. Relieken bij St Servaaskerk te Maastricht? Het is een devotieboekjen, praktiesch ingericht voor wie de Novene en bizondere gedenkdagen des Limburgschen Heiligen wil houden, dien Heinrik van Veldeken zijne overoude vaerzen heeft gewijd. Geschiedenis, schildering, gebed, overweging, leering, stichting en streeling in alle form biedt dit voortreflijk boekjen ons aan. De Eerw. Auteur moet ons veroorloven met eenigen nadruk den wensch uit te spreken, dat hij, als bewaarder van den schat der St Servaaskerk, ons nog menigmaal verheuge zoo niet met eene zoo ascetische gave, dan met iets leerrijks geput uit de heerlijke monumenten die aan zijne hoede zijn toevertrouwd.

N° 4. Degelijkheid van onderzoek en streven naar volledigheid ontbreekt ook geenszins in deze welkome stedebeschrijving. De Heer Russel voegt bij zijne bekwaamheden een zekeren humoristischen zin, die aan menige opmerking een charakter van geloofwaardigheid en levendigheid bijzet, die ook op zijn stijl een gunstigen invloed heeft. Het werk is met twee platen voorzien en sluit zich gevoeglijk bij den schoonen rei onze vaderlandsche stedebeschrijvingen aan.

A. TH.

MENGELINGEN.

DE JULIBEWEGING. — De Heer J. H. Leliman heeft een petitionnement op touw gezet tegen een zijner kunstbroeders; om dat deze gemeend heeft gebruik te mogen maken van een der rechten, door het program voor het Nationaal Monument den mededingers verleend: het recht namelijk van een bouwstijl te kiezen naar welgevallen. "Wel hoe!" krijt de Heer Leliman: "men zal een stijl kiezen van vóor 1517? Dat nooit! Neen, neen! nog geldt de spreuk *liever Turckx dan Paepsch* — duizend maal liever de profielen der Pallastempels dan die der Domkerk van Utrecht — al zijn hare kanoniken heden ten dage ook nóg zoo orthodox." En de orthodoxe Heeren Leliman, Bosboom en, ja ook! Vosmaer, slaan de handen in elkaâr, als de drie Vaderlanders in den *Guillaume Tell*, en zij schallen uit, dat er het Binnenhof, het Munsterkerkhof en de Westermarkt

van daveren: "Amour sacré de la patrie!" Gij kunt lezen, waarde Lezer; vermoedelijk ook schrijven: morgen zal u het *compromis* onzer dilettant-katechizeermeesters ter teekening worden aangeboden. M.

Ik ontvang zoo even, van de hand des Heeren Leliman, een exemplaar van het boven bedoeld stuk. Grooter onzin werd zelden ten papiere gebracht. 63 personen, die, in het hoofd, "kunstenaars, geschied- en letterkundigen" *genoemd* worden, vereenigen zich, om te vragen, dat de "afgevaardigden der plaatselijke commissiën", bij de beoordeeling der aanstaande modellen, hunne keus vestigen op *Ebenhaëzer* en niet op N O.

Volgends het Programma hebben ondertusschen de afgevaardigden geene keus uit te brengen, en blijft deze aan de Hoofdcommissie en den Prins-Voorzitter overgelaten. Die 63 Heeren vragen dus eene ongerijmdheid; iets dat de billijkheid niet kan toelaten hun in te willigen. Nochtans is die vraag onderteekend, onder anderen, door de Heeren Dr L. R. BEYNEN, Dr R. C. BAKHUIZEN V. D. B., H. J. SCHIMMEL en Prof. J. G. DE HOOP SCHEFFER.

De vraag wordt gemotiveerd door 4 verklaringen: de eerste werpt de geheele germaansche richting, waar het aankomt op het uitdrukken van Nederlandsche personen en feiten der XIXe Eeuw, achter de bank: "De bouwstijl en de geest van het ontwerp N O *kunnen*, zonder in strijd te komen met zich zelve, geene enkele uitdrukking bevatten, passend aan de feiten en personen van 1813". Zoo is dan ook, volgends de hooger genoemde Heeren, het in germaanschen stijl ontworpen monument voor Prins Albert van Engeland eene kolossale dwaasheid. Dat vinden de Heeren Beynen, Bakhuizen, Schimmel, Vosmaer, Scheffer, A. Mees, R. Az., Dr C. Leemans en anderen.

De 2e verklaring is eene tweede ongerijmdheid: die 63 Heeren verklaren namelijk, *dat zij komen zeggen* wat de Jury in 't openbaar, in alle dagbladen, gezegd heeft! Met potsierlijke plechtigheid komen die Heeren daar een manifest van maken!

Ten derde verklaren de Heeren Beynen, Bakhuizen, Schimmel, Beeloo, Burlage, Gerard Keller, P. F. Greive, J. van de Laar, B. Wijnveld, Jr en anderen, dat het ontwerp N O door den maker veel te laag geraamd is. Dat onderteekent gij, Beynen, Schimmel, Keller, Greive! Daar zet *gij* uw hand onder. Wat weet gij daar van?? Immers niets!

De vierde verklaring is de schreeuwendste onbillijkheid, die men zich denken kan. Daar zijn namelijk eenige beroemde buitenlandsche kunstrechters: VIOLLET-LE-DUC, BERESFORD HOPE, REICHENSPERGER, AD. SIRET, JAMES WEALE, DIDRON AINÉ en FERSTEL, die eenparig N O ver boven *Ebenhaëzer* verkiezen. Zij mogen niet oordeelen, zegt het orakel der 63 Heeren, want zij zijn "meerendeels en bij voorkeur" de richting toegedaan, waarin N O ontworpen is. Maar wij, 63-en, wij mogen wel oordeelen, en vergen den palm voor *Ebenhaëzer* — want wij zijn voor de richting, waarin *Ebenhaëzer* ontworpen is.

Zelfs de grijze B. J. Van Hove schaamt zich niet de hand te leenen, tot het te werk stellen van zulke justitie. Dat het jammerlijk fanatisme van sommige onderteekenaars zich tot zoo iets laat opzweepen, begrijpt men; maar ook de Heeren Offenberg, C. Springer, H. J. van den Brink, F. W. van Gendt, Eberson, Rochussen, Egenberger, en H. J. Schimmel (anders de eerlijkheid in persoon!) teekenen zulke mizeries: en dat op het kunstgebied! Is het onkunde der kunsthistorie, of antipapisme? Daar is geen derde bron mogelijk. De eenige verschooning voor mannen als Bakh. v. d. Brink, Beynen, Vosmaer, Schimmel, Beeloo en De Hoop Scheffer is — dat het stuk, bovenaan, op de eereplaats de handteekening draagt van den Heer W. N. ROSE — den man, die de Loterijzaal gerestaureerd heeft. Trouwens, bij hun *te Duce sequar*, worden de Heeren ten slotte gesteund door de beroemde kunsttheoristen B. Looman, C. Zemel, C. Vermeys, F. W. de Virieu, A. van der Steur en J. Maris.

Het meeste leed voel ik over den gemoedelijken Beynen en H. J. Schimmel (dien ik eenige zelfstandigheid toeschreef).

Het onhandigste is het van Godefroy, Metzelaar, Offenberg, Froger, van den Brink, Leliman, en Kamperdijk. Die Heeren bereiden ons en zich-zelven nog menig vrolijk oogenblik: trouwens wederzijdsche welwillendheid wordt op den duur eentonig. Maar: *Rira bien qui rira le dernier.* J. A. ALB. TH.

OIRKONDE

VAN DE STICHTING DES KLOOSTERS "JERUSALEM" TE VENRAY, IN LIMBURG,

MEDEGEDEELD DOOR

Prof. W. EVERTS, Pr.

Vervolg en slot *.

Van den eerweerdigen pater heer Albert van Hijnsberch.

Noch [1] heer Goert die brachte hoer eenen devoeten geleerden man, die heerlick van persoene was ende seer verstendel [2] in geestelicken dijngen, heer Albert vanden Beesten, van Hijnsberchgen gheboeren; die wonderlicke ende lavelicke in heer Florens huys ghewandert hadde, ende mennichgen cleerck tot Godt getoegen mit sijnen gueden exempell ende sueter vermanynge. Heer Albert was een seer geestelic man, ingekeert, die gerne in sijn celle was ende voel badt ende lass ende screef. Ende wat contemplasie hij over hem hadde, dat bewijst sijn oeffeninge die hij plach te hebben, die ic ghesien ende geleesen heb. Ende wat verstant hie had, dat bewijst hie wael in onsen statuten ende previlegien; ende sijn mildicheit hevet hij bewesen inden statuten: dat onse susteren niet soe voel en vasten als ander regularissen, als des maendachs gheen vleysche te eeten ende van des heiligen cruicesdach exaltacionis te vasten ten eenen eeten hent [3] tot paesschen alle daghe, anders dan men inder metten negen lexen holt, ende alle vrijdaghe ter vastelicker spijsen toe vasten, ende wullen te gaen, ende op culten [4] toe slapen ende der ghelicken, die onse previlegien al in handen des paters setten. Hie mach sien, woe hie dat verantwoerdet, ende des ghelicks mitten ghetijden, daer hie sijn mildicheit seer over die susteren in bewesen hevet. Heer Albert was redelicken rijcke van patrimonium, ende had een guede vicarij toe Hijnsberch. Ende

---

* Zie "D. Warande" VII, bl. 27.

1 Moet zeker *Doch* zijn. 2 Verstandig. 3 Tot, door maar eenmaal daags te eten, tot.

4 *Culten*, bed, matras of kussen; in het algemeen iets dat met veêren, haar of iets dergelijks is opgevuld. Lat. *Culcita*.

hie hoerde seggen dat toe Deventer eene guede schoele was ende van die devocie der devoeter broeders, soe [1] toech hie toe Deventer, ende gaff sich gehelicke onder die devoete broeders ende badt dat sie hem om Gads willen aennemen wolden ende ontfangen voer een broeder. Ende gaff sijn vicarij over sijnen broeder, daer hie naemaels groeten scrupel van hadde, ende seer beclagede dat hie nae den bloede ende gunste die vicarij over gegheven hadde. Mer sijn broeder starff gherijnge dat [2] hie niet langhe die vicarij en besadt. Heer Albert gijnck tot heer Florens huys inden iaer ons heren M CCCC ende XXXVI, omtrijnt doe hie XX iaer alt was. Ende gaff zich soe helicke tot Godt in sijnen hantwerck ende in die klercken tot Gaede te trecken, dat hie een exemplaer der doechden was. Hie droech den back [3] mit heer Eggebert vander Beeck (die doe beyde klercken waeren) totten groeten huyse, daer die broeders in woenen, ende groeff mede die fundamenten ende metsselden mede, ende heyde ende stomde [4] in die vasten, ende vastede alle daghe mit eenre cleyner porcien. Heer Goert, die pater van heer florens huys, quam eens bij dat timmer, ende sach dat heer Egbert ende heer Albert sus swaren arbeyt deden, naeden middaghe, ende vraghede den twe klercken Egbertum ende Albertum, off sie oeck sat ghegeten hadden. Soe sechden sie weder ende spraken: "Wij wolden noch wael ellick eenen gueden herinck eeten." Daer nae bestelden heer Egbert [5] aen heer Roloff den procurator, dat men oen een beter porcie gheven solde.

Heer Albert sochte seer die eer Gads ende der sielen salicheit in hem ende in eenen anderen; ende wat oeffeninge hie hadde doer den dach bewijset sijn boexken, dat ic ghesien heb. Daer aff [6] sprekende [7], dat ic liever een karthuser leven halden, dan ic naevolgen wolde sijn oeffeninge. Ende dat selve hij ghewonnen hadde inden gheest mit lesen ende gueden gedachten ende mit beeden, dat heeft hie overvloedelicken in eenen anderen mit sueter leeren aengericht: ende dat toenden hie in sijnen collacien ende vermaenijngen wat hij van bynen in den geest hadde. Sijnre disciplinen is onse convent noch verbeetert inden sloete [8], inden spreeckvensteren ende in silencium, ende anders in allen dijngen die der geestelicheit aen gaen. Het is seer te verwonderen, dat inden beghijn onses convents soe groete armoede

---

1 Daarom. 2 Spoedig, zoodat. 3 Kalkbak. 4 Sprak niet.
5 Het schijnt, dat *Egbert* hier, bij vergissing, voor *Goert* staat.
6 In Limb. nog algemeen voor *van*. 7 Veronderstn: *verklaar ik hier*.
8 Aangaande het slot, de *clausura*.

was in onsen convent, ende soe groeten arbeyt ende discipline, dat daer selden sieken weren, ende bijnen XXX iaeren niemant en starff; waer wt toe mercken is, dat leedige ende lecker luyde duck siekelicker inden licham sijnt, dan strenghe, arbeydende ende abstinenstige luyde. Hie verwarff onsen convent soe herlicke privilegien vanden pastoer heer Ghijsbert vanden Gaet, ende vanden bisschop van Ludick ende vanden legaet Honofrio, alsmen vijnden mach in oeren process. Hie dede dat onse susteren die regule aen nemen, ende dat sie beslaeten [1] worden; ende dat dede hij hier om: want die susteren worden soe voel overloepen vanden vrienden ende nabueren, dat sie niet een moespot sieden en conden, sie en hadden berichtijnge vanden werlicken [2] wiven; ende en conden niet soe heymelic doen of hebben, die werlicke luyde vernemen dat. Des heiligen dages, wanneer die susteren hem beeden solden, soe was soe groeten gheloep van werlicken luden in ende wt te loepen, ende die callachtige susteren, die hadden soe voel te lusteren ende te callen, dat sie sich niet en beeden ende die anderen susteren niet guets en lieten doen. Hij hevet onse convent om laeten mueren, ende hie hevet oeck vast wat ghetimmert; ende was seer vlijttich die susteren tot Gaede te halden, ende dat sie hem wtgijngen [3] in allen dijngen om dat [4] sie hoer verdienst toe bet sochten. Hie hadde voel te lijden van summigen werlicken priesters die hem vervolchden ende lieten daghen, ende mijt schaede ende schanden daer af quemen; ende regierden onse convent lavelicke ende in allen disciplinen XLIIJ iaeren omtrent; ende sterff inden iaere ons heeren MCCCC ende XC, des anderen dages nae Sancten Lucas dach. Ende hie wart begraven in onse coer voer dat hoeghe altaer onder eenen blauwen sarck.

Van der besluttinge ons cloesters Iherusalem.

Inden iaer MCCCC ende LXVIIJ soe wart onse cloester besloeten, ende nae wtwijsinge onser privilegien soe riep heer Albert ten ierstenmael heer Reyner van Helmont, prior ende pater inder Weyen tot Venlo, om die professie toe outfangen; ende daer nae dede hie selve dat. Ende die pater is, die mach dat laeten doen enigen priester werlick off geestelick, als cleden, professien off welen [5], soe duck als hie wil, of selve doen mijt eenre leesender missen, off sijngender,

---

1 Hij werkte uit — *besloten* (gekloosterd). 2 Wereldlijke. 3 Wtgaen, vertijen, renuntiare, sibi renuntiarent. 4 Opdat. 5 Wielen, sluyeren.

woe hie wil. In den selven iaer sande onse weerdige moeder Mechtelt van Angheren ende dat ghemeyn convent twe broeders van Sancten Agata toe Deventer aen den pater van heer Florens huys, biddende om eenen gueden man, die hoer pater ende praevest [1] weer;

Ende wie die eerbaer heer Jasper, pater doe ter tijt, hem sande, den coren sie ghemeynlicke capitteleerkc sonder weder seggen. Soe dan onse convent sich altijt gehoersamlicke gehalden had onder oer visitiers den prior van S^{ten} Agathen to voeren, ende den prior van sinten Agathen, ende den pater van Deventer, ende van Nymegen, ende van Embrijck [2] in die fraterhuyse die welcken, wanneer die pater ende mater ende dat beste deel vanden convent begheren moeghen, visitieren toe samen off een ijtlicke bijsunder, nae nutticheit ende noet ende ghelegentheit der tijt; soe hebben onse broeders tot heer Florens huys, mijt oeren paters, Godt aengheroepen om eenen gueden coer te doen, ende hebben hoer stemmen ghegeven drien priesteren, die alle drie eerbaer gheleerde ende wijse mannen waeren, als heer Willam van Remunde, doe ter tijt procuratoer int clerckhuys over die rijcken, armen ende middelen, eenen toesienden eerbaeren man; ende heer Jan van Nydecken, die die schrivecamer verwaerde, ende was een voergenger inden hantwerck, silencium ende disciplijn te halden, vroe ende laete te coer te gaen, ende onder den clercken wat guets te doen. Hie dede collacie [3] voer die burgers, des heiligen daghes, in die gastcamer, die hem ghern hoerden, want hie een guet predicant was. Ende heer Jaspar hadde groeten ongunst vanden burgeren, dat hie heer Jan wtsette. Die guede man hadde regiment [4] ghehadt, ende was weder toe huys ghecomen butten sijnen schulden. Ende die hem verdreven hadden beclachden dat tot hoeren sterven toe, dat ic wael weet, want ick een wilken [5] gheleent was in dat convent, ende des ghenoch ghehoert heb, etc. Doe hie weder comen was en conde men in hem niet mercken, dan of hie alle tijt een schemel broeder gheweest had, in die schoetelen te waschen, dat huys ende heymelicheiden toe vegen ende toe keren, toe spaden, toe graven, holt toe houwen, sijn vergyffenisse te bidden, bij den jongesten broeder oetmoedelicken neder toe vallen, op die eerde toe sitten ende sijn gebreken toe belien [6] ende raet te vraegen woe dat hie sijn gebreken verwynnen mochte; dat ic gesien heb. Hie was strack van woerden; nochtant sunderlijnge medelidich van herte. Hie was afgesnyden van allen werlicken prelaten.

---

1 Prevoost, præpositus. 2 Emmerik. 3 Voorlezing, voordracht.
4 Bestier. 5 Een *wijlken*, eenigen tijd. 6 Belijden.

Daer hie nochtant om sijns amptes willen wael groete conversacie mede had moegen hebben. Die derde was heer Kerstken van sint Truyden planiere [1] der boeken, nu pater ten Regularissen bij Huesden, daer hie hent [2] tot noch lavelick geregiert hevet, in groeter tribulacien ende armoeden omder vede [3] wil. Doch heer Jan Nydecken die hadde die meeste stemmen. Ende heer Jaspar brachte hem, mitten eerbaeren prior Salentijn van S^ten^ Agathen, toe Ray int cloester ende presentierden hem, ende confirmierden hem in eenen pravest [4].

Van den eerwaardigen priester heere Jan van Nydecken.

Toe weeten dat die ghemeyn broeders heer Jan van Nydecken liever ghehalden hadden, dan enich vanden tween anderen: dan sie gaven hem over om Gades willen. Als heer Jan dat regiment aenghenomen hadde, soe vant hij cleijne provisie opden solder, gheen gelt inder kijsten, quade ordinancie inden doeck toe vercoepen, voele restanten vanden renten. Ende sat hem ter weer als een muer voer dat huys van Christus; ende hevet alle dijngen, op een cort, nochtant mit groeten arbeyt tot eenre gueder ordinancie ghebracht. Hie hevet duck in vaeren sijns lijfs gheweest, ende ghegaen omder susteren willen, dat hie hoer rechten beschermen wolde; ende verblijden sich omden naem Jhesum verworpen ende schendelicke woerden te hoeren, die men hem duck nae riep. Hie hadde een gracij van Godt, dat hie niet ghelavet [5] en wart vanden luyden, woe wael hie oeck dede. Die weerde maghet, moeder Mechtelt van Angheren, was oelt [6] van iaeren; nochtant heer Jan en wolde sie niet afsetten voer hoere doet; want verneyinghe [7] vanden maters of omsettijnge selden guet doet inden conventen. Doch sie starff inden iaer M CCCC ende XCJ op Sinte Jacobs avent, daer hie ende dat ghemeyn convent seer rouwich om was. Soe ghenck heer Jan mitter procuratersche, suster Mechtelt Iacobs vanden Graef [8] ende summighe andere eerbaer susteren aender moeder kijste, ende meende daer groet gelt toe vijnden, soe vonden sie niet dan XVJ golden Rijnsgulden. Die hadde sie gheleent van eenen genoemt Derick Bans.

Toe schicte heer Jan nae Deventer tot heer Jaspar om eene nye

---

1 *Planeren*, bij Kil. *planare*, *explanare* = uitleggen. Hier dus zoo veel als *uitlegger*, *verklaarder der boeken*.

2 Sedert. 3 Tweespalt. 4 Als prevoost = præpositus, overste.

5 Geloofd, geprezen. 6 Oud. 7 Vernieuwing. 8 Grave.

mater toe setten. Doch heer Jaspar beval dat heer Jan ende den prior van S^ten^ Agathen. Ende die hoerden die stemmen. Ende daer wart ghekoren die eerbaer maghet, suster Mechtelt Jacobs voerseit, die, na inhalt onser privilegien, een nye loefte der gehoersamheit van al den susteren ontfangen hevet, ende doe ghelavet [1] heer Jan pravest ghetrouheit, bijstant, ende gehoersamheit, die sie hem wael gehalden hevet totter doet heer Jans.

Ende als men secht: een cleyn guet wast mijt eendracht, ende een groet guet vergheet mijt twijdracht, soe hebben sie beyde mijt trouwen arbeyt der susteren in spynnen, wynnen, waren ende spaeren dat convent merckelicken ghevordert, in renten ende landt aen te coepen, ende in reeden gelde tot eenen groeten vollenst [2] des tymmers des spynhuyses, daer heer Albert seliger dat holtwerck off [3] had laeten maken van broeder Jan van Gheesteren. Nochtant hadden onzse susteren alte groeten schaede gheleeden, doe Raede omgheslagen [4] wart, in roeff ende anderen lasten boven maten. Heer Jan hevet voele lavelicker punten inghebracht of ghereformiert, die teghen die geestelicheit [5] waeren, als vanden [6] reventer niet te eeten of niet te drijncken; gheen achterclap te doen; dat Capittel wael te holden. Ende had sich al te voel te sterven [7] dat die susteren malckanderen niet trouwelicker en vermaenden; ende plach toe zeggen dat 'waer die vermanijnge verghenghe, daer verghenge die mynne'. Mijt corten woerden: wij woerden sijns regiments ghewaer opden solre, inder koeken ende inden brouhuis ende in allen officien. Sin raet was, dat, al had onse convent soe voel gels alst oversien mochte, dattet nochtant gheen renthen of erve meer aen en coffte, om dese reden: ten iersten, want omden rijckdoem soe solde die arbeyt der handen verslappen; ende ledicheit solde inbrengen voel callens ende omgaens ende ander sunden. Ten anderen solden die oversten soe voele mijtten tijtlicken dijngen te doen hebben, dat sie die geestelicke dijngen vergeeten solden, dat een groet ghebreec is inden geestelicken huysen. Ten derden, om die groete onghenaede der schettijngen [8]: soe moet men meer den heeren gheven, dan men duck vanden gueden neemt of krijget. Ten vierden, wanneer die conventen heyten [9] voel te hebben, soe willen die haveluyden [10] ende amptluyden hoer kijnder daer in

1 En heeft beloofd aan. 2 Voleinding. 3 Van.
4 Toen er te Venray een omslag van lasten gemaakt werd.
5 Het geestelijk leven. 6 Buiten den. 7 Versterven, *mortifier*.
8 Schattingen. 9 Heeten, den naam hebben. 10 Gegoeden.

hebben, om ledich te gaen ende wael te leven; ende comen duck mit ledigen handen ende scherpen tanden, ende ligghen den conventen over, heele acht dagen, mijt peerde ende wagen, ende willen des al gheweert sijn [1], ende daer en dorre niemant teghens seggen. Sie schencken eenen haesen off capuyn ende verteeren eenen halven vreschen [2] osse. Woe wael hie gheraeden hevet salmen noch ondervijnden, die langhe levet. Het is soe groete wijsheit eenen gueden raet te verstaen ende te volgen, als te geven. Sijn raet was, dat men gheen lant vercoepen off verbuten [3] en solde, noch renten; want die luyde sijnt bedriegelick, ende dat lant is duc becommert [4], dat die luyden niet en segghen, als ick ondervonden heb [5]. Hie meende dattet landt dat wij mijt onse klocke belueden mochten, dat en solden wij niet vercoepen of vermangelen [6]. Dat wij oock geen kijnder in onse cloester aen en solden nemen beneden XIIIJ iaeren, ende nyemens lichtelick lieten wien [7] op onse convent.

Hem was duck gebeeden dat hie een regulier worden solde; mer hie meenden neen: ten iersten, om des convents willen, dat dan hoer provisie van een pater verliesen solde toe Deventer, die om der ontrouwen, dan niemens weder hem gheven solden; want dat weer of hoer leven Godt niet behagelick en weer, dat, sonder professie, is nae den leven der heiliger apostelen. Ten anderen, om sijnen wil; want hie meenden hie vonde soe voel dat eenen priesterlicken staet ende eerbaeren leven toebehoerden, dat hie hem niet voerder beswaeren en wolde. Ende hie danckten sijnen moederlicken huyse van Deventer, alsoe dat hie van hoeren schaet sich niet scheyden en wolden. O wat stanthaftiger man, die van allen wijnden niet beweegen en wart! Wijn ende die vrouwen doen duck apostetieren [8] die wijsen, dat in hem gheen steede [9] en hadde. Lichtelicke den staet te verwandelen, beteykent een lichte moet.

Nae voel arbeyts, die hie ghedaen had, ende groete trouwicheit voer onse convent, is hie ghevallen in krancheit. Ende liet mysse te doen wesen, omtrent Agneten, inden iaer MCCCCC, ende sterff daernae inden Paescheiligen dagen, op den XX dach in die aprill, in oetmoedighen voelen van hem selven, wael ghebicht ende bericht [10]. Ende onse frater

1 Vrijgehouden zijn. 2 Versch, frisch = groot. 3 Verruilen.
4 Met schulden of verpligtingen belast.
5 In deze en dergelijke uitdrukkingen zoû men eene priorin of procuratrix herkennen, ware dit met het "gheleent worden" van hiervoren over-een te brengen.
6 Ruilen. 7 Wijden. 8 Afvallen. 9 Plaats. 10 Berecht.

heer Jan van Utert, den onse broeders van Deventer hier gheleent hadden in heer Jans krancheit, die begroef hem, in bij wesen des priors van sinten Agathen ende voel ander priesters, in onse choer, beneven heer Albert seliger ghedachten.

Dit is van der heiliger ioncfrouwen Sanctam Oda.

Ick heb gehoert ende eendeels gelesen, datter een heilige ioncfrou geweest is, genoemt sancta Oda, van coninclike geslecht gebaren in Schotlant. Dese heilige ioncfrou was blient gebaren, ende hoerden seggen dat bij dat licham sinten Lambertus te Luyck wonderlike teyken geschieden. Soe badt sij oerlof van hoeren alders ende is bevert [1] gereyst mit enen eerlike gesynne, nae Luidick. Ende als sij quam bij die stat van Luyck, ende haer gesyn sechde dat sij saegen sinten Lambertus kerck, soe heeft sij sich laten heeffen vanden wagen daer sij op sat, ende sprack hoer gebet, ende stonden aen wart sij siende. Ende dancke[de] onse lieven heer ende Sinten Lambertus; ende tot gehoechnis des myrakels, soe is daer getymmert een capeel in sanctam Walburchs eer. Doe dese heilige ioncfrou gesont was worden, ende een schoen suverlike ioncfrou was, soe wolde oer alders ende vriende sij bestaeden ter echt nae oeren edelen geslechte, tegen horen danck ende wille: want sij had hoer reynicheit Got gelavet. Soe riep dese heilige ioncfrou een van oeren trousten dienre ende twe ioncfrouwen, ende gaf hen te kennen, dat sij heymeliken wolde en wech wt Schaetlant trecken, omdat [2] sij niet gedrongen wort oer reynicheit te verliesen. Ende naem een pelgryms cleet ende reysde toe Romen ende tot sinten Mychel oer bevert, ende daernae in Peellant, ende woende te Venraede op die stede daer nu onse nyen peertstal, voer des heeren huys is, mit eenen dienre ende twe ioncfrouwen, inden tijden dat sinten Hubertus gestorven was. Ende sechden due, dat daer op die stede, omtrient daer oer woenynge was, te Rade, solde comen een heilige vergaderynge van susteren. Ende die oversten solden cleyne tympens [3] aen oer coevelen dragen.

Ende want daer voel orloges was inden lantde (sic) soe woende te Rade een deel haefluyde, genoemt die van Wyckrade, die verut-

---

1 Bedevaart. 2 Opdat.

3 Bij Kil. *timp*, *timpe*, *umbraculum calyptrae muliebris.* Dat gedeelte eener soort van vrouwenmantel, dat 't hoofd overschaduwt.

veriaget [1] waren; die woenden op Lijsken Bans hofstat. Dese haefluyden deden sancta Oda ende oer gesynnede groeten overlast. Die heilige ioncfrou van Rade toech te sinten Oeienrade, over Peel, daer nu in oer eer een kanonisye gesticht is. Ende als die heilige ioncfrou genecte [2] nae Maresselen [3], ende quam opten berch aen die wijntmoelen [4] tusschen Ray ende Marsselen, soe sach sy rouwelick om nae dat dorp van Venrayde daer sij geern gebleven had. Ende boechden knijen ende badt God, dat doch Venraede nummer meer verheert [5] of verbrant en worde van den vianden, ende dat geen haefluyden die den gueden nabiren [6] overlast doen wolden, daer niet bedien [7] en solde of lange blieven woenen; ende dat die pestelencie niet gemeynlic overal en solde regnieren, ten weer dat sij van buyten daer ingebracht worde. Ende soe omsiende gesonde [8] sij dat dorp Venrade; ende soe heyt die berch noch den omsienden berch. Ende daar steet noch een heilige stoxken [9] ter memorien; ende alst schijnt, soe ist soe tot deser tijt geschiet, dat sinten Oda gebeden heeft voer dat deerp (sic) van Venrade. Dit heb ic een deels gelesen ende een deels van gueden alden luyden gehoert.

Van onsen eerweerdigen pater heer Hubert van Lochem.

Hiernae quam die vierde pater, geheiten heer Hubertus, van Lochem gebaren, een wael geleert geestelic man. Hij was schoellaster [10] te Deventer geweest. Hij hevet dit gadshuis seer gevordert in tijtliken gueden, ende heeft oec duc voel verdriets gehadt in sijnen tijden, van oerloegen ende van rutteren ende knechten ende groeten schattinge die hij geven moest. Ende heeft oec dit Gadshuis gehaelden in geesteliker dijsseplijnen seer strengelic, alsoe dat hij daer duc om

---

1 Ik veronderstel dat het eerste *ver* bij vergissing geschreven is. Ook de *t* van *ut* is niet zeer duidelijk, en toch zie ik geen middel om er een ander woord van te spellen. — [er wt veriaget? — uut Wijckrade? A. Th.]

2 Naderde. 3 Thans Merselo, een gehucht van Venray.

4 De windmolen staat er nog, en in de nabijheid een kapelletje van de H. Oda.

5 Kil. *Verheeren*, *dominari*. Waarschijnlijk hier in de hduitsche beteekenis van het woord, voor *verwoesten*.

6 Namelijk HUNNE naburen. 7 Komen. Kil. bedijden. 8 Maakte zij gezond.

9 Een *stock-beld* is bij Kil. een uit hout gesneden beeld, *statue*, *simulacrum ex trunco*.

10 *Scholaster* noemde men de leerlingen der middeleeuwsche scholen voor godgeleerdheid.

overclaecht wart. Mer sijn oprechte wanderinge [1] wart van allen gueden menschen gepresen. Hij was een strenge man tegen die gebreken; mer seer guedertieren tegen die geen die hem [2] beteren wolden. Hij heeft ons voel gueder exempelen achter gelaeten, als alle die geen wael bekent is, die bij sijnre tijt geleeft hebben. Doe hij sijn doechtelick leven tot enen saligen eynde gebracht hadt, ende ons omtrijt XVIIJ iaer (geregiert hadt, is hij ge [3]) storven int iaer ons heren M vijf C ende XXVIJ, opten XV^den^ dach December.

Doe men schreef dusent IIIJ hondert ende LXXXIIIJ, toe weten, dat ons eerwerdige salige moder Mechtelt vanden Graef in iersten beginne hoerre bekeringen is gegaen, opten alden begynhof te Graef, dae zy seven iaer eerlick ende doectelick heeft geleeft, metten susteren daer zy by woenden; soe is geboert dat zy op een tyt hoerden predigen: dat dij geestelike menschen, die alle dingen achter gelaeten hebben ende onder gehorsamheyt staen, dat Got hem die zoe hemeliken helt, als daer by synen raet mede halt [4]; doe begreep zy dat in hoer, dat zy niet rusten en conde, sy en quam ter steden daer zy meijnden onser Got met gehelen herten te dienen. Hadt [5] moegelick gewest, zy hadt gegaen over M milen weechs, daer zy van nyemant bekent en hadt geweest, opdat zy Got den here alzoe voel te naerre [6] ende hemeliker had moegen werden. Doe zy ierste quam woenen hier, zoe gaf zy [7] tot alzulcken gehorsamheyt ende onderdanicheyt tot hoeren oversten ende tot alle dingen dat tot onsen geestelicheyt hoert, ende tot medewerdicheyt totten susteren. Sy brach af van al dat geen dat der naturen genoechlick wesen mocht; sij en zolde nummer eens geseeht hebben van enigen dingen die zy inden convent gebracht hadt; nochtans dat zy wael drie hondert enkel gulden inden convent gebracht hadt, behalve al hoer ande (sic) guet gereck [8]. Doe zy omtrent vyf iaer hier hadde gewoent, doe waert zy prokeraterix gemaect, dat hoer seer leet was: dan 'tgebod der gehorsamheyt dat dwanck zy dat syt doen moest. Daer sy hoer omtrent acht iaer zoe doechtelick ende stichteliken in regiert ende bewesen heef bij hoeren oversten ende by den susteren, soe dat zy, doe onse salige alde moder Mechtel van Angeren gestorven was, daer zy mynlick ende doechtelick bij gewandert hadt, doe waer zy gecaeren van den susteren tot eenre moeder,

1 Wandel, levenswijze. 2 Zich. 3 Door ons ingelascht.
4 Dat God daar zoo geheim mede omgaat, alsof het zijne raadslieden waren.
5 Had het. 6 Des te meer nabij. 7 Begaf zij zich.
8 Bij Kil. *ornatus*, *apparatus*; hier voor *gereedschap*, *huisraad*, waarschijnlijk.

ende vanden prior van S. Achten [1] aengesat, welk sy onttinck in groeter bitterheyt ende zij beclaechden zeer hoer onvolkomenheyt. Zy secchten dat sys niet en hadt in de hoefde [2] ende dat sy hoer geveijnst hadt voer hoer oversten ende susteren; daen sy moest der gehorsamheyt volgen. Doe sy dat regyment ontfangen hadde, doe en vant sij niet voel van tyttelicken guet: wy hadden doe niet daen enen hof, toe Holtheeze, gelt renten seer wenich, opten solre van corn niet voel, geen gelt inder kysten dat ons toe hoerden. Ende sy liet alle dingen van gereck in gueder manieren genoech. Sy vant daer seer arme van behoef ende gereck totten susteren. Sy had enen vuerigen geest ende een gesont licham; sy gaf hoer mit alre nernsticheyt totten dyenst Gots ende totter gemeynten by te wesen, soe verre als zie vercomen conde. Sy was vroem ende vlytich in hoeren werck, ende hiet daer ons ock wael toe. Sy was sympel ende eenvoldich in hoeren habit ende clederen. Wij hadden een cranck suster van synnen; wanneer sy [3] merckten dat onse salige moeder wat had, rock of pels, dat hoer gaeden [4], dat wolt sy dan hebben; soe toech onse salige moder hoer clederen wt, ende gave dier suster, ende toech hoer clederen weder aen. Sy had voel mit ons besocht van ruteren, sonderlinge in der tijt doe die garde hier was; daer sy groet gebreck mit ons in geleden hadt. Soe dat in der tyt hoer vrinde hier eenen baede aen hoer seynden om te vernemen woe dattet mit oer ende mitten susteren gelegen waer. Den seechden sy weder dat oer geen dynck swaer en weer, dan dat hoer guede susteren quellick teten hadden, ende water moesten drincken; daer zy oer zelver vrome [5] in hielt, dat wy ons alle te bet leden [6]. Zy was zoe ontmoedich, ende sober, ende onsoekelick in oren eten ende drincken; solt sy wat guets nemen, dat moes men oer mit lysticheyt ende cloeckheyt [7] aen doen, alle tot hoer lester snycken toe. Sy was ock seer vlitich ende nernstelick hoegtyt waer te nemen tot gebet ende devotien die hoer geboeren mocht. Sy was sonderlinge seer vurige int lyden Christi; want sy plach te seggen, wanneer sy eens nae oren begeertten daer in gewest hadt, zoe docht hoer dat sy zoe mit Godt verenicht was, dat tusschen Godt, oeren schepper, ende hoer geen midel en was. Sy was ock seer vrom [8] onse regel ende statuten ende dat totter onser geestelicheyt dienden, te halden, ende ons daertoe te

---

1 S. Agatha. 2 Zij zeide dat zij er te min hoofd voor had.
3 Die zinnelooze. 4 Goeden, gagen = behagen. 5 Krachtig.
6 Opdat wij ons, alle, te beter zouden gedragen (*leden*, *imp. conj.* van *liden*).
7 Slimheid. 8 IJverig.

halden dat wy halden solden. Sy was seer wurich in die gebreken te straffen, te vermanen heymelik ende openbaer; want sy plach te seggen sy en wolt geen vremde sonden op hoer nemen; sy solde mit hoer selfs saken genoch te doen hebben, als sy voer de Heer quam. Sy was zoe waerachtich in hoeren waerden, dat niemant geen achterdencken hebben en dorft, dat sy gesecht had, hy en vant zoe. Sy had ons omtrent XXXIIJ iaer eerlick ende laeflick geregiert, ende inden lesten iaer zoe visitierden onse Heer met eenre groeter swaerre suycte [1], daer sy seer lidsam en verduldich in was totte wtersten toe. Opten vrydach voer Belaeken Paessen ontfinck sy dat werde heylige Sacrament ende den heyligen aly [2] met groeter devotien ende gueden verstant. Sy starf opten Belaeken Paesdach omtren vire uren naeden myddach. Sy was seer mynlick ende gracioes, totten utersten toe guet verstant hebbende. Sy had myt ons gewoent over al XLVJ iaer, myn [3] van sinten Ambrosius dach tot S. Iheronimus dach toe.

---

1 Ziekte. 2 Olie. 3 Meyn? ik meen.

GEVELSTEENEN,

DOOR

J. TER GOUW.

I.

Victor Hugo heeft ergens gezegd, dat de geschiedenis van de eerste helft der middeleeuwen staat geschreven in het symbolisme der romaansche kerkgebouwen; — "ce sont (voegde hij er bij) les hiéroglyphes de la théocratie." — En als nu zijne opmerking juist is, waaraan wij geen oogenblik willen twijfelen, dan mogen wij welligt ook met evenveel regt beweren, dat de geschiedenis onzer poorterijen geschreven stond in de gevels der huizen.

Dit beeldschrift was het symbolisme van 't vrije Stedewezen, opgekomen te midden van velerlei woeling en werking, van onverpoosden strijd en onvermoeiden arbeid. Dit waren de hieroglyphen van den wakkeren en nijveren burgerstand, die, van de dagen "van den goeden Grave Florense" af aan, de kracht en de kern was der maatschappij. Die hieroglyphen — ze zouden voor ons nog volkomen verstaanbaar zijn; want hoe door den tijdgeest ook uitwendige vormen veranderd mogen zijn, in 't innigst van ons wezen voelen we ons nog verwant aan die wakkere en krachtvolle vaderen, en bij elken terugblik in 't verleden erkennen we dat ons leven geworteld is in 't hunne. Maar helaas! ze zijn verdwenen, — op enkele flaauwe sporen na, zijn ze uitgewischt en verloren!

En toch die hieroglyphen — waren ze niet van eeuw tot eeuw vernietigd door dezelfde magtige hand, die de wallen der steden immer wijder uitzette en hare straten verruimde en de telkens hooger stijgende gevels steeds in nieuwer glans

deed pronken — zouden ons zulk een helderen blik doen werpen, niet alleen in een zeer belangwekkend hoofdstuk van de geschiedenis der vaderlandsche architectuur en sculptuur — dat van den burger-huisbouw, — maar ook in heel het uit- en inwendig leven onzer voorgeslachten. Wij zouden in die hieroglyphen nog hunne namen en hunne afkomst hebben kunnen lezen; — wij zouden er hun maatschappelijk en huiselijk leven hebben kunnen bespieden, hun bedrijf en hunne welvaart, hun kleedij en hun huisraad; — ja, wij zouden er hunne gedachten en gevoelens zelfs, hun ernst en hunne ijdelheid, hun hopen en hun vreezen, hunne deugden en hunne gebreken, hunne vroomheid en hunne spotternijen in levendige beelden vertegenwoordigd hebben kunnen zien.

Dat symbolisme der huisgevels, die poorterlijke hieroglyphen — waren ze niet van eeuw tot eeuw uitgesleten of vergruizeld door dat eindeloos wentelende tijdrad en onder die aanhoudende beweging van vooruitgang en stijgende welvaart, wier ingeschapen drift rusteloos naar vernieuwing hijgt, — ze zouden ons duizende dingen hebben geleerd, waarvan we nu slechts onze onkunde kunnen betreuren; — ze zouden het rijkste steenen archief gevormd hebben, dat verbeelding zich denken kan! Een archief, onschatbaar van waarde voor de geschiedenis van onze steden en van ons volksleven, en dat bovendien het voordeel aanbood, van door ieder elk oogenblik te kunnen worden geraadpleegd, daar 't niet achter ijzeren deuren weggeborgen lag. Maar te roekeloos is het, sints eeuwen-her, der vernieling ter prooi gelaten! en ons rest niets, dan er gretig de weinig overgebleven fragmenten van bijeen te zoeken, om er toch nog eenig voordeel meê te doen.

Onze steden? — Ja, zij zijn beschreven en hare geschiedenis is te boek gesteld. Onze stedebeschrijvers hebben die geschreven naar het perkamenten en papieren archief, voor zoo ver zij 't nog vonden en voor zooveel zij 't verstonden; — terwijl inmiddels het steenen archief aan de hand des sloopers werd of reeds sints lang was prijs gegeven. En toch had dit

laatste de historie onzer steden kunnen verrijken met een schat van merkwaardigheden, die er nu niet in te vinden zijn!

Ons volksleven? — Maar wie heeft daar vroeger aan gedacht? — Onze deftige stads-historieschrijvers hechtten slechts aan het *zwart op wit* van keuren en ordonnantiën, en zagen op het bontgekleurde volksleven met onverschilligheid of minachting neêr — omdat zij 't niet kenden. En toch had die geschiedenis van het volksleven — dat is: *ons* leven en *onze* geschiedenis! voor ons van onberekenbaar meer waarde dan al die vervelende verhalen van oorlog en politiek, die men ons steeds als *onze* geschiedenis heeft willen opdisschen! — uit dat steenen archief gloed en leven en rijkdom van stoffe kunnen putten, die nu, leider! voor immer in den maalstroom der vernieling zijn ondergegaan.

En wij — wij dolen om langs de boorden van den vloed des tijds, en zoeken zorgvuldig bijeen wat nog niet in de wieling mogt zijn meêgesleept, of wat verbroken en geschonden weêr op den oever mogt zijn aangespoeld, en pogen nog dat overschot weêr zaam te voegen tot een geheel.

Al wat onze geschiedenis helpt zamenstellen is belangrijk, ook al zijn 't op zich zelf maar kleinigheden. Vergun mij, u eens eenige oogenblikken met een deel dier kleinigheden bezig te houden.

In dat groot en schoon en veelkleurig mozaïk, dat wij onze volksgeschiedenis noemen, is ook het kleinste steentje een belangwekkend deel; en het kleine met het groote werkt er zamen om eenmaal het geheel tot volkomenheid te brengen. Vergun mij dus, uwe aandacht eens tot kleine steenen te bepalen — tot de gevelsteenen.

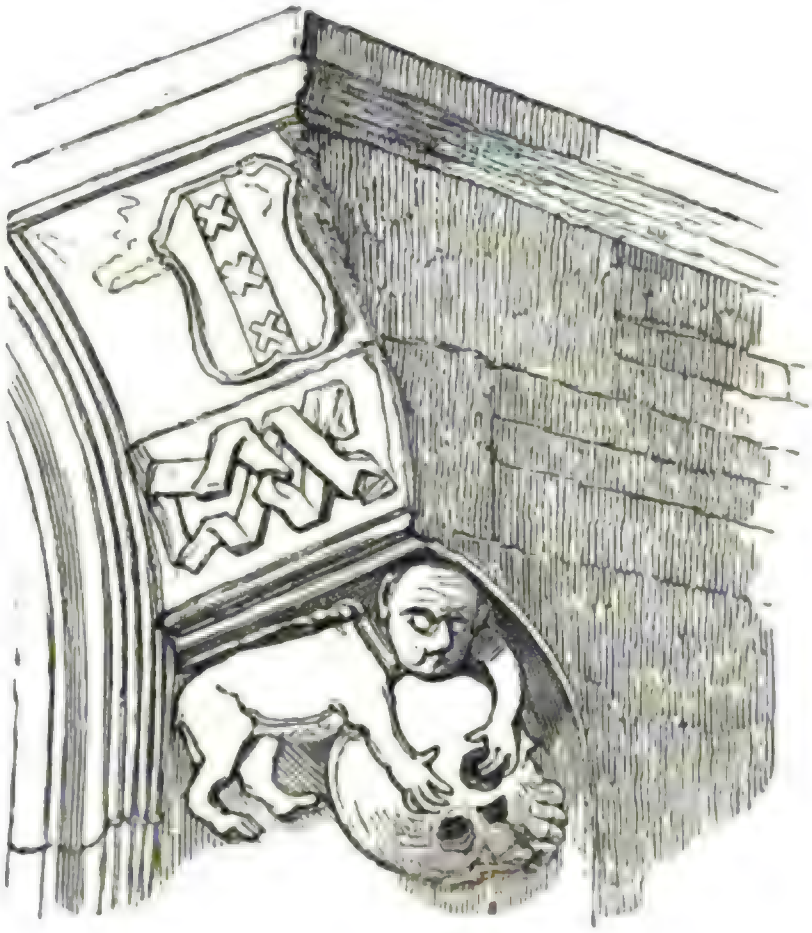
Gij kent ze toch, die meestal kleine vierkante steenen met beeldjes of figuren en opschriften, die, doorgaans wit of graauw, — soms ook gekleurd, maar dit is toevallig, — nog

in de gevels van vele huizen, gemeenlijk ter hoogte der tweede verdieping zijn ingemetseld?

Of zouden u die voorwerpen welligt niet belangrijk genoeg dunken, om er ons een oogenblik meê bezig te houden? Dan wil ik, om uw gevoelen een weinig gunstiger te stemmen, hier vooraf het getuigenis inroepen van een geacht oudheidkundige — van Dr C. Leemans, die, reeds vóór twintig jaren geleden, in Nijhoffs Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde [1] schreef:

"Zeer vele der bas-reliefs in steen, enkele ook in hout uit-"gehouwen, welke die oude gevels versieren, pleiten niet min-"der dan vele andere bouwkunstige versiersels aan lijsten en "bogen, aan deurposten en vensterkozijnen aangebragt, voor "den kunstzin onzer voorouders; getuigen van hun godsdien-"stig gevoel, van hun vertrouwen en van hunne dankbaar-"heid, zoowel in dagen van druk en kommer, als in de tij-"den van voorspoed en welvaart, en leeren ons, hoe zij de "verdiensten op prijs stelden van hunne medeburgers, die met "het zwaard hunne onafhankelijkheid verdedigd, hunnen han-"del beschermd, of door hunne geleerde werken, door nut-"tige uitvindingen en ontdekkingen, den roem van het Vader-"land verhoogd en verbreid hadden. Wij bejammeren het "daarom, dat zoo vele voorwerpen, belangrijk om hunnen "ouderdom, de bewerking of de daarop uitgehouwen voor-"stellingen, verdwijnen, zonder dat naauwkeurige afteekenin-"gen of beschrijvingen ons het verlies eenigzins vergoeden. Men "heeft vroeger *Koddige en ernstige opschriften op luifels*, "*wagens*, *enz.* verzameld en uitgegeven; hoeveel belangrijker en "nuttiger taak zoude het wezen, wanneer men de kunstvoort-"brengsels van vroeger eeuwen, in onze kleinere binnensteden "en dorpen, of dikwerf in de achterstraten onzer grootere ste-"den nog verborgen en verloren, aan de vergetelheid ontrukte "en ter algemeene kennis bragt. Gretig verzamelen wij alles, "wat de geschiedenis der oude kunst kan ophelderen; met

1 IV D^l, bl. 167 en volgg.

Beeldwerk aan het Zuider Portaal der Oude of St Nicolaas-Kerk te Amsterdam.

Op 1/8 der ware grootte.

Kraagsteen aan een der torens van de St Anthoniespoort (Waag op de Nieuwmarkt) te Amsterdam.

Op ca 1/4 der ware grootte.

"belangstelling begint men, ook in ons Vaderland, de over-
"blijfsels van middeleeuwsche bouw-, beeldhouw- en schilder-
"kunst gade te slaan en te bewaren; waarom zouden wij ons
"dan de schakels, waarmede die tijden aan de onze verbon-
"den zijn, laten ontglippen?" —

En na deze voorafspraak leidde de Schrijver zijne lezers door de straten der stad Hoorn rond en wees hen op een aantal gevelsteenen en opschriften, die zijne aandacht getrokken hadden. En de Uitgever der Bijdragen achtte ze belangrijk genoeg, om er ook de afbeelding van een paar dier steenen bij te geven.

Laten wij dan 't voorbeeld, dat Dr Leemans ons te Hoorn gaf, eens te Amsterdam pogen na te volgen; — welligt dat evenzoo de Uitgever der "Dietsche Warande" zich opgewekt voelt om dat van dien der Bijdragen te volgen en u ook een paar afbeeldingen ten beste wil geven.

Zoo ge smaak hebt voor middeleeuwsche kunst en gelukkig genoeg zijt niet te behooren tot het gezelschap der "honderd-en-een botterikken, die over kunst en kunsthistorie *praten*, maar zich nooit de moeite geven er over te *denken*" [1]; — zoo ge behagen schept in die karakteristieke beeldjes, die ze, naar de ingeving van 't genie, voortbragt in allerlei verscheidenheid van opvatting, grillig soms en in de wonderlijkste gestalten, maar altijd treffend door kracht en uitdrukking en ware typen van hunne eeuw, — wandel dan eens naar de Nieuwmarkt, en zie daar aan de beide buitenste torens der oude S. Antonies-poort die aardige mannekens, die u bij den eersten aanblik welligt slechts enkele koppen zullen toeschijnen, maar die ge, na een weinig turens, met lijf en ledematen geheel te voorschijn ziet komen. Gij moet de oogen sluiten voor al wat u omringt, — gij moet de oude lappekramen noch de

1 J. A. Alberdingk Thijm, in *de Gids*, Aug. 1864, bl. 389.

nieuwe Vischmarkt zien — en vooral niet dat moderne meubelmagazijn, dat ter kwader ure hier tusschen gedrongen is, om van een monument een karikatuur te maken!! — gij moet niets zien dan enkel die torens en die beeldjes; en 't zal u van lieverlede toeschijnen, dat zij bewegen en leven, — 't zal u zijn als zaagt ge die oude metselaars weêr voor u, die hier eenmaal, vier eeuwen geleden, voor een anderhalve-stuivers-dagloon, dat reusachtig gevaarte uit den grond hebben opgetrokken. De een komt voor den dag met hamer en beitel in de handen, de andere met troffel en metselsteen — terwijl een derde zelfs schalk genoeg is om de tong uit te steken! Waartoe die ondeugendheid? Is 't niet, alsof die oude vijftiende-eeuwsche beeldhouwer reeds een voorgevoel heeft gehad van de miskenning, die eens in latere tijden hem en zijnen tijdgenooten ten deel zou vallen, en dat hij daarom tegen de "honderd-en-een" zoo even gemeld de tong uitsteekt?

En wandel dan eens verder, naar de Oude-Kerk, en zie daar, ter zijde van den ingang op 't Oudekerksplein, dien aap, die met een doodshoofd speelt. Hij heeft een halsband om, waaraan een touw is vastgemaakt, dat door den muur heengaat. 't Is werk uit denzelfden tijd als die metselaartjes van zoo even.

Vraagt ge wat dat zonderlinge zinnebeeld aan een kerkdeur beteekenen kan? Zegt ge welligt met even strak gezigt als de Stads-historieschrijver Jan Wagenaar dat dit "een spotagtig zinnebeeld" is en "vrij wat afwijkt van de deftigheid, die eene kerke betaamt?" Laat ik 't u dan met een enkel woord ophelderen. 't Heeft geen betrekking tot de kerk, maar tot het kerkhof, dat weleer hier gelegen was; en daar aan uwe regterhand, naar den burgwal heen, stond toen het bekkeneelsvat, dat is, het doodsbeenderenhuisje, — en zoo gaf de middeleeuwsche bouwmeester den voorbijganger eene zedeles in beeldschrift, eene waarschuwing tegen hoogmoed en ijdelheid, wel passende bij die gedenkteekenen der vergankelijkheid:

Hoe stout gij stapt, hoe fier gij prijkt,
En 't hoofd met zijden pluim laat streelen,
Och! eer één enkele eeuw verstrijkt,
Gaan de apen met uw kopstuk spelen!

En wilt ge nog ouder beeldwerk dan dit? Aan de andere zijde der kerk zult ge in een hoek nog een Simson, den leeuw verscheurende [1], vinden, die zeker wel een honderd jaren ouder is.

Maar keeren wij nog eens naar die oude poort op de Nieuwmarkt terug. Regts en links ziet ge er boven de torendeurtjes nog de symbolen van oude gilden, die daar weleer hun kamers hebben gehad. 't Merkwaardigste is hier, tegenover den Zeedijk, dat torentje van 't Metselaarsgild; want terwijl ge zeker met eenige belangstelling al die attributen van 't ambacht, die daar in hardsteen gebeiteld staan, nog eens gadeslaat, treedt u, te midden van al het vischmarkt-publiek, dat om u heen scharrelt, onverwachts de edele Muze der traditie op zij, en wijst u op die aardige vensters van kleine roode steentjes daar boven in het torentje, en fluistert u in, dat ge daar nog de proefstukken ziet, waaraan eenmaal zij, die naar 't meesterschap stonden, hunne kunst hebben getoond.

Die oude steen met letterschrift behoeft u niet lang bezig te houden; — hij behelst slechts een berigt aangaande de eerste-steen-legging der poort; — en wij willen beeldjes zien. Wilt ge naar den Schreijershoek? Maar ge hebt u al dikwijls genoeg verwonderd over dat zielroerend afscheid, dat onze zestiende-eeuwsche janmaats van hunne liefsten namen, — en zeker ook even vaak de opmerking gemaakt, dat onze wakkere voorvaderen, of liever, als ik dat woord gebruiken mag, voormoederen, op dat punt veel aandoenlijker moeten geweest zijn dan wij, daar er toch tegenwoordig niet meer — als zelfs nog in des grooten Drossaarts dagen — "doodteetsters aan Schreyhoek" te vinden zijn.

---

1 't Bekende zinnebeeld van Christus' kracht: Simson de Honigraat uit den muil des leeuws trekkende, gelijk de Verlosser de zielen uit dien der Hel. A. TH.

Laat ik u liever eens naar 't Gasthuis leiden — bijna had ik gezegd de poort door, maar dat behoeft nu niet meer; wij komen er nu zonder poort, en ge hebt maar eenvoudig regts te zien. Daar staat nog een steen uit de dagen van Leicester — de groote steen van 't soldaten-gasthuis, die nog altijd zijn oude plaats blijft bewaren en er nog even krijgshaftig uitziet, al is ook 't soldaten-gasthuis sints lang verdwenen en de poort, die hij versieren moest, toegemetseld. 't Tafereel verbeeldt een legerkamp, naar den smaak dier dagen een weinig "op sijn antycks"; — twee soldaten, de eene met een vaandel, de andere met een haakbus in de hand, kijken u ferm onder de oogen; maar een derde op den voorgrond heeft weinig in te brengen — hij ligt er bij neêr en laat het hoofd hangen, en toont u voor wie die poort daaronder eigentlijk bestemd was. Op den achtergrond is 't vol legertenten, waartusschen eenige soldaten komen uitkijken.

En wilt ge een oogenblik in de naauwe Lomberdsteeg vertoeven, — ge kunt er zien hoe in 't begin der 17e eeuw de vrouwen hare pandjes in "de Banck van Leninghe" bragten "voor een cleyn gelt", — weltevreden dat ze nu ten minste voor "eenych woker te betalen" waren gevrijwaard, en niet meer aan de ongenade der "Lombairden" overgeleverd, gelijk nog kortelings Sion Luz hier de arme gemeente 33½ ten honderd had laten betalen voor de panden, die hij beleende!

En van daar weêr naar de Prinsengracht bij de Leliegracht, waar de beroemde Hendrik de Keyser u zijne kunst in 't beitelen van gevelsteenen vertoont en u in drie keurige tafreeltjes de bedeeling der Huiszitten-armen te zien geeft, — meesterstukken, waarvan ge 't schier betreurt dat het gevelsteenen zijn, die hier onophoudelijk aan de jordaansche baldadigheid zijn blootgesteld en u doorgaans een mooi kopje te weinig en een kwak kalk of straatvuil te veel te zien geven. — Of naar een ander meesterstukje van de Keyser, dat ongelukkig verzeild is naar een hoek, waar weinigen 't zoeken zullen, — de wit marmeren steen met de drie vrouwenbeeldjes, die wel-

eer boven de poort van 't Spinhuis stond, maar nu reeds sedert meer dan tachtig jaren in den zijmuur van 't Werkhuis aan vergetelheid, spinrag en vuilnis prijs gegeven is.

En 't zijn niet de openbare gebouwen alleen, die onze aandacht moeten trekken, — integendeel, wanneer we over gevelsteenen willen spreken, dan zijn het juist de burger-huisgevels, waarop we de oogen moeten slaan. Maar daarmeê wil ik eerst in 't volgend hoofdstuk een begin maken; — we zijn nu nog slechts aan onze Inleiding en werpen maar een blik zoo regts en links in 't ronde. Waarom? Om twee eenvoudige redenen. Als we de gevelsteenen beschouwen, dan bepalen we ons tot de burgerhuisgevels; — toch wilde ik u ook herinneren wat hier en daar aan muren van openbare gebouwen te zien is,— en daarom deed ik dit vooraf. Maar ten tweede. Als we over de gevelsteenen spreken, blijven natuurlijk andere bouwkunstige sieraden buiten onze beschouwing. Toch is er onder die versiering, waarover we zonder schijn van onvolledigheid niet geheel kunnen zwijgen; — ik meen de beelden en koppen, die zoo menig burger-huisgevel nog wel een oogenblik de aandacht van een liefhebber waardig maken. Gij moogt er, zoo 't u lust, eens een wandeling om gaan maken, de stad in 't rond. Hier doen we niet meer dan er eens vlugtig den blik over te laten weiden, want, als ik zeî, zij dienen ons slechts tot Inleiding.

Daar ik van beelden en koppen aan huisgevels spreek, verwacht ge zeker reeds dat ik u voor 't beroemde "Huis met de hoofden" plaatsen zal, met zijn half dozijn goden en godinnen. Gij moogt ze bewonderen zoo lang ge wilt, en u zelfs het spreukje van de meid en de dieven er bij laten vertellen; — en dan, zoo ge de Romeinsche mythologie eens verkiest af te wisselen met een moderne oud-christelijke voorstelling, op de Heerengracht bij de Utrechtsche straat gaan filozoferen voor dien reusachtigen Ridder S. Joris met

zijn draak, gedragen door een olifantskop. Ik wandel intusschen liever eens naar de Oudekennissteeg — en vermaak mij in 't beschouwen van die balkkoppen onder de lijst van den overhangenden bovenmuur aan 't hoekhuis van den Voorburgwal. 't Zijn de grilligste narrentroniën, zoo als geen negentiende-eeuwsche fantazie die meer te scheppen weet. Nog voor korten tijd waren hunne evenbeelden te zien aan 't hoekhuis van de Warmoesstraat en Pijlsteeg; — ze zijn — weggemaakt.

En wilt ge eens een aardige galerij van leeuwen- en saterkoppen zien? Ga dan naar de Joden-Breëstraat; zij staan in den muur, die weleer van 't Leprozenhuis was, en ze zijn nog van 1607. Zij staan er in de verwonderlijkste overeenstemming met zooveel karakteristieke en scherp geteekende troniën als er onder eeuwig negotie-geschreeuw hier dag en avond langs heen krioelen.

De Beurssteeg pronkte weleer ook met haar koppen-galerij; zij had ze van 1612. Thans kan ze nog slechts treuren om 't geen de Genserikken haar hebben aangedaan; — koppen doorgehakt; koppen afgehakt; — likteekens op die gevels, die er even mooi op staan als een afgesneden neus op een aangezigt!

Maar kent ge ook dat belangwekkend geveltje in de Warmoesstraat op den hoek der Oudebrugsteeg, dat, als een wonderlijke staalkaart, van elken tijd iets heeft? Het draagt het jaartal 1621; maar het oudste gedeelte zal wel van 't midden der 16e eeuw zijn. De beelden, die in de nis tusschen de beide bovenvensters en aan de beide hoeken des gevels gestaan hebben, zijn al vóór lang verdwenen; — onder de lijst vertoont zich nog eene aardige collectie van mannen, vrouwen, duivels en engelen, en daaronder een kop met een hoed op, die welligt Koning Filips heeft moeten voorstellen.

Tot op de toppen der gevels verrijzen de beelden. Men vindt ze er van menschen en dieren, van goden en godinnen. Hier is het een Pallas met den helm op 't hoofd en den uil

als cimier [1]; daar is het een groot vrouwebeeld met een anker, een echt Amsterdamsch zinnebeeld [2]; ginds weêr een Mercurius en een Neptunus, die als Amsterdamsche huisgoden der 17e eeuw den top des gevels kroonen [3].

Elders is het geen huis*god*, maar een huis*dier* — een groote hond, die den geveltop bewaakt [4], of een huiskat, die de hoogste plaats heeft ingenomen [5], — en die daar dezelfde dienst bewezen, als waartoe, gelijk we later zien zullen, de gevelsteenen bestemd waren. — Ginds heeft het vlugge hert met zijn breedgetakt gewei op een pakhuisgevel een veiliger rustplaats gevonden dan 't wilde woud hem aanbood [6]. Elders weêr slaat een arend zijne vleugels uit, alsof hij van de gevelspits het luchtruim doorklieven wilde [7]. En in de Koningsstraat kijkt een zonderlinge kaalkop van boven van den gevel op u neder.

Sommige huizen hebben ook medaillons met koppen of borstbeelden in den top van den gevel, en daarvan kunt ge op de Nieuwe Heerengracht over de Parkbrug nog verscheidene voorbeelden op een rij vinden. Vroeger waren er nog meer, die door vertimmering verdwenen zijn. Aan drie huizen naast elkander staan: het gezigt, het gehoor en het gevoel, door borstbeelden voorgesteld; stellig was het vijftal vroeger volledig. Aan drie andere huizen: Cybele, Merkuur en Mars, — waarschijnlijk wel een overblijfsel der zeven planeten.

Een ander soort van bouwkunstig sieraad valt doorgaans minder in 't oog dan 't wel verdient. De Amsterdamsche gevel uit de tweede helft der 17e eeuw is hoog en smal; het bovendeel springt ter wederzijde plotseling met één enkelen trap in en vormt dus twee regte hoeken, die veeltijds

1 Heerengracht bij de Huidenstraat. 2 Keizersgracht bij de Hartenstraat.
3 Singel bij de Driekoningsstraat. 4 Keizersgracht bij de Reguliersgracht.
5 Brouwersgracht bij de Korte Prinsengracht. 6 Brouwersgracht over de Willemsstraat. 7 Reguliersgracht bij de Keizersgracht.

met krullen en lofwerk, maar somtijds ook met groote beelden zijn aangevuld.

De stroomgoden van Y en Amstel — vertegenwoordigers van ouden bloei en grootheid — versieren een gevel op de Keizersgracht bij de Utrechtsche straat, — en zelfs de dolste bewonderaar der regte lijnen en platte vlakken zal moeten erkennen dat ze er hunne plaats waardig zijn.

Op de Heerengracht bij de Vijzelstraat komen Neptunussen en Tritons te voorschijn; terwijl een huis op de Keizersgracht over de Walekerk op de eene zijde Arion, spelende op zijne lier, op de andere zijde Triton, blazende op zijn kinkhoorn, heeft. Op den O. Z. Voorburgwal bij 't Stadhuis zijn het twee Amerikanen met hun jongens en tabaksbalen, die u nog de bron aanwijzen, waaruit de bouwheer zijnen rijkdom geput had.

Beelden van dieren komen almede voor en in allerlei gestalten: leeuwen, beeren, draken, paarden [1]. Terwijl een huis op den O. Z. Voorburgwal bij den Niezel met zijn twee groote walvisschen u nog eene herinnering oplevert aan den tijd, toen nog Groenland en Spitsbergen goudmijnen waren voor Amsterdam; — toen nog de Groenlandsche pakhuizen bewustheid van hunne bestemming hadden; — en toen nog het Y vloten van anderhalf honderd schepen uitzond naar het Noorden, en de Amsterdammer daarbij uitriep: "Dit is een jaarlijksch schouwspel der oogen, dat de zinnen onder 't zien verrukt!"

Wij mogen ons verrukken met de herinnering — en gelukkig wie 't nog kan!

---

1 Heerengracht bij de Utrechtsche straat, 3 huizen naast elkander; — Haarlemmerdijk; — Pijpenmarkt en elders.

DIE WRAKE VAN RAGISEL,

DOOR

E. W. L. EYSSONIUS WICHERS.

Onder de mnl. romans, die geschreven werden met het doel om den lof te verbreiden van Arturs beroemden neef Walewein, van wien Chrestiens de Troies zong:

> cil, qui des chevaliers fu sire,
> et qui sor toz fu reclamez,
> doit bien estre solauz clamez:
> por mon seignor Gauvain le di;
> que de lui est tot autresi
> chevalerie anluminee,
> come solauz la matinee
> oevre ses rais et clarte rant
> par toz les leus, ou il s'espant [1].

behoort ook een gedicht, dat door den uitgever genoemd wordt "Die Wrake van Ragisel", "omdat ten minste dit feit "eene zekere eenheid aan het fragmentariesch samengevoegd "geheel geeft, en de naam van den held des werks, Wale- "wein, niet tot titel kan dienen, daar dit aanleiding zou "geven tot verwarring met (een) vroeger onder dien naam "behandelden roman" [2].

Dit gedicht, dat tot een tijdvak behoort toen de ridderlijke kunst in Nederland diep in verval was [3], is met andere romans in het derde boek van den Lancelot gelascht en loopt van vs. 11161—14136 [4].

---

1 Chevalier au lion, vs. 2400.

2 Geschiedenis der mnl. dichtkunst, 2 d. p. 305.

3 l. l. p. 311.

4 2e Deel van den Lancelot, p. 76—96. Vgl. p. CLXXIII. Eene analysis komt voor in de geschiedenis der mnl. d. of in het 2e deel van den Walewein, p. 94.

Het werd uit het fransch vertaald, blijkens

vs. 12773 Dat walsch seget, daer ict ut screef.

De heer C. Hippeau kreeg in 1853 te Twickenham een handschrift in handen, toebehoorende aan den hertog van Aumale. Dit handschrift, door hem beschreven in de inleiding op "Le bel inconnu" [1], bevat ook een gedicht, getiteld: "Messire Gauvain ou la vengeance de Raguidel". In 1862 gaf Hippeau dit stuk uit.

Het is het werk van een zekeren Raols, van wien geene levensomstandigheden bekend zijn:

vs. 3352 ci commence Raols son conte,
qui ne fait pas à mesconter,
l'istoire fait bon à conter
et à oïr et à retraire.
la matière qui en vient traire
est veritals, si fait à croire.
en vs. 6170 Raols qui l'fist, ne vit après
dout il fesist grennor acontes
qui n'i soit noumés. C'est li contes
de la vengance Raguidel.
nus ne l'porroit trover plus bel
n'avoir, car de lui est estraite;
et por ce doit estre avant traite.

Ziet hier den korten inhoud van dezen "Raguidel":

Koning Artur houdt te Carleon hof. Volgens gewoonte, wacht hij op een avontuur, doch niets doet zich op. Eindelijk ziet hij een schip aankomen, waarin een doode ridder ligt, wiens ligchaam met eene lans doorstoken is en aan wiens vingers zich vijf ringen bevinden. Een brief, bij den doode gevonden, bericht, dat hij, die de speer uit de wonde zou trekken, des ridders wreker zou zijn en geholpen zou worden door dengenen, welke de vijf ringen van de vingers zou aftrekken. Keye en vele andere ridders beproeven vergeefs de lans uit te trekken. Eindelijk gelukt het Walewein, doch

1 Vgl. ook Jonckbloet, Etude sur le roman de Renart, p. 359, 360.

't was hem onmogelijk de ringen van de vingers te trekken. Eenigen tijd hierna bemachtigt een vreemd ridder de ringen. Een knecht bericht dit aan Keye, die, zonder iemand iets meê te deelen, den vreemdeling achtervolgt. Op dezen tocht ontmoet hij een ridder, dien hij in zijne bescherming neemt. Desniettemin wordt Keyes beschermeling door een' ander' ridder gedood en hij zelf uit den zadel geworpen. Keye wordt hierop door Arturs bedienden naar het hof gebracht en aldaar in een' kerker geworpen.

Hierop begeeft Walewein zich op weg. Door een' herder wordt hij naar het kasteel van den zwarten ridder gebracht. Hij vindt daar niemand en gaat eten. Ondertusschen verschijnt de zwarte ridder. Een hevig gevecht, dat breedvoerig beschreven wordt, ontstaat, waarin Walewein overwinnaar blijft. De zwarte ridder bekent nu dat hij ieder' ridder doodde, tot dat hij Walewein in handen zou krijgen, die hem in een tournooi overwonnen — en zijne geliefde, "la dame de Gautdestroit", afgewonnen had. Walewein schenkt hem, zonder zich bekend te maken, het leven en neemt zijn manschap aan.

Beide verlaten hierop het kasteel en ontmoeten jagers van "la dame de Gautdestroit", die een wit hert, den zwarten ridder toebehoorende, vervolgen. Walewein scheidt nu van den zwarten ridder en begeeft zich naar het kasteel Gautdestroit.

Hierop volgt eene uitvoerige beschrijving van de bedrijven, die uitgeoefend werden in de stad en waarvan wij, als bijdrage tot kenschetsing van het middeleeuwsch volksleven, eene vertaling zullen mededeelen [1].

"Velerlei bedrijven werden in de stad uitgeoefend. De een maakt kleederen, d'ander scheert; gene spint, deze....; de

[1] ne vos en devés mervillier,
qu'il i a gens de maint mestier,
en la ville, qui ouvres font.
li uns fait dras, li autres tont,
li uns file, li autres traint,
cil fait saullers et cil les paint,

een maakt schoenen, een ander schildert ze; laarzen maakt deze, gene hozen (beenbekleedingen); bontwerkers kloppen hunne vellen, de een naait ze en de ander legt ze uit; deze snijdt ze en gene verkoopt ze; de een maakt toomen, de ander stijgbeugels; deze maakt breidels, gene zadels, schoon en rijk geschilderd met blaauw. Eenigen herstellen schilden, anderen vervaardigen speren en scherpe punten. Geen huis was er of er werd koopmanschap gedreven. Verschillende messen maakte men. Ook vond men gepolijste helmen. Sommigen maakten maliënkolders, anderen weder degens. Voor de vensters zag men uitmuntend bewerkte ijzeren kousen hangen. Alles wat

---

cil fait botes et cil houssials;
cil peletier batent lor pials,
cil les keut et cil les estent,
et cil les taille et cil les vent;
cil fait lorains et cil estriers;
asés i a de tos mestiers.
li uns fait frains, li autres seles,
d'asur paintes, rices et beles,
et li autre refont escus,
lances taintes et fers molus
font li autre menesterel.
ja ne trovissiés, en ostel,
u ne trovissiés marceandisse.
coutials i font de mainte guisse;
et si trovast on, qui quesist,
elmes fais et qui les forbist;
cil fait haubers et cil espées,
cauces de fer, mult bien ovrées
véissiés as fenestres pendre.
unques riens qui ne fust à vendre
que on ne trovast en cel castel.
fremauls, afices et anel
n'aumosnières, ne dras de soie.
pines d'yvoire; qu'en diroie?
nus ne puet la ricece dire.
cil vent le poivre et cil la cire.

te koop is was in de stad te vinden. Haken, spelden, ringen, tasschen, zijden kleederen en yvoren kammen waren te koop. De een verkoopt peper, de ander was; deze erwten, gene komijn; sommigen alexandrijnsche reukwerken, anderen potten met zalf. Er waren die zich uitgaven voor geneesheeren, die de luî wat

---

cil vent le pois et cil comin,
cil vent l'encens alexandrin,
cius vent boites à ongement;
tels se fait mire qui lor ment,
et tels lor dist qu'il set fisique
qu'il tient à saus plains de rausike;
mais il lor fait por samers vendre.
si fait as fauls de langue entendre
qu'il les garra de l'idropie;
plains est cil de melancolie,
qui par mires aus dents garir.
mire sevent mult bien mentir.
or vos dirai de cels qui ouvrent
copes d'or et hanas d'argent
as provoires de ces mostiers.
cil cange, cil est monniërs,
cil fait borses, et cil fait dés;
cil fait orfrois, estrois et lés,
de pluissors guisses bons et bials;
ces demoiselles font fresials
braiels, coroies, dras de soie.
qui se tenist enmi la voie
mervelles i véist le jor;
maserins font cil tornéor,
justes, baiuls, et escuẹles;
cil fait harpes et cil viëles
cil fait fleces, cil est arciers;
cil taille dras, cil est cauciers;
li uns vent pain, li autres vin;
asés i a dès le matin
dus qu'au soir oisials et poison;
et car de porc et venisson
trovast on en la boceric.

voorjokten en ze vertelden dat zij verstand van geneeskunst hadden...... zij maakten hun wijs dat zij ze van de waterzucht afhielpen...... Geneesheeren kunnen zeer goed liegen. — Sommigen bewerken gouden en zilveren bekers voor de geestelijken van de eene of andere kerk. Hier is een wisselaar, die geld wisselt. Dáár worden beurzen en dobbelsteenen vervaardigd. Sommigen maken franjes, breed en smal. Meisjes maken linten, broeken, beurzen en zijden kleederen. Hij, die op weg is, kan veel merkwaardigs zien...... Deze maakt harpen, gene violen, de een pijlen, de ander bogen. D'een is klêermaker, de ander schoenmaker. Hier verkoopt men brood, ginds wijn. Van den morgen tot den avond is er genoeg gevogelte en visch te verkrijgen, en in het slachthuis is er varkensvleesch en wild in voorraad."

Walewein geeft zich, op raad van een meisje, uit voor Keye, omdat "la dame de Gautdestroit" zich op hem wil wreken, daar hij vroeger hare liefde heeft versmaad. Zij houdt W. broeder, Gaheret, gevangen en laat hem iederen dag geeselen, hopende dat eindelijk W. zal opdagen om hem te verlossen. W. bevrijdt zijn' broeder en begeeft zich met hem naar den zwarten ridder. Diens kasteel wordt hierop belegerd door de lieden van de "dame de Gautdestroit". Gedurende dit beleg gaan de beide broeders weg, om Arturs hulp in te roepen. Onderweg verlost W. de schoone Ydaine uit de handen van een ridder en ontbrandt in hevige liefde voor haar. Zij begeven zich nu met haar naar Artur en ontmoeten weldra een' bode van den zwarten ridder, die hun boodschapt dat het beleg opgebroken is, nadat "la dame de Gautdestroit" vernomen heeft dat W. vertrokken is. Hierop komt hen een bode van Artur te gemoet, die vertelde hoe aan het hof een mantel was gebracht, die alleen haar paste, die kuisch en trouw leefde. Alle dames van het hof, zelfs de koningin, hadden te vergeefs de proef genomen. Alleen aan ééne was het slechts gelukt.

Eindelijk komen ze aan het hof, waar weldra een ridder verschijnt, Druidain, die Ydaine opeischt. Walewein weigert

haar af te staan, doch er wordt bepaald, de zaak door een tweegevecht aan het hof van koning Baudemagus uit te maken. Op weg hierheen ontmoet W. een' ridder, die alweder Ydaine opeischt. Aan haar wordt de keus gelaten om te kiezen, en nu volgt ze den vreemdeling en noodzaakt dezen W. twee honden af te nemen. Er ontstaat tusschen beide personen een gevecht, waarin W. overwinnaar blijft. Ydaine beweert, dat zij W. slechts verlaten heeft om zijne trouw te beproeven, doch hij laat zich dit niet wijs maken. Hierop volgt het gevecht met Druidain, en, hoewel overwinnaar, schenkt W. dezen de schoone, doch ontrouwe Ydaine.

Nu vindt W. het schip, waarin de doode ridder gelegen heeft. Hij begeeft zich aan boord en landt te Escoce. Hier ontmoet hij eene jonkvrouw, die hare kleederen verkeerd aan heeft, omdat zij eene gelofte gedaan had: ze zoo lang zóó te dragen, tot dat ze Walewein ontmoet heeft, die bestemd is om den dood van haren minnaar Raguidel te wreken, die gedood s door Guingasouin. Deze bezit eene dochter, welke bemind wordt door Yder, die met Walewein Raguidels dood moet wreken.

W. ontmoet nu Guingasouin. Een gevecht ontstaat, waarin W. zich vruchteloos bedient van zijne gewone wapens. Hij is gelukkiger met de lans, die in Raguidels ligchaam gezeten heeft. Yder verschijnt ook en doodt een beer, die Guingasouin beschermt. Het gevecht wordt uitgesteld. Na verloop van dit uitstel wordt Guingasouin overwonnen en gedood door Walewein. Dus is Raguidels dood gewroken.

Den overwinnaar komt als prijs de hand van de dochter des overwonnelings toe. Yder, die haar bemint, smeekt Walewein haar aan hem af te staan, hetgeen geschiedt.

Hierop gaat W. naar Arturs hof en vertelt daar zijne avonturen [1].

Wanneer men met het fransche stuk het mnl. vergelijkt, vindt men bij zeer groote overeenkomst eenige punten van verschil.

---

1 Grootendeels gevolgd de analyse van Hippeau, geplaatst in zijne introduction, p. III.

Bij eene oppervlakkige vergelijking reeds blijkt, dat het fransche stuk veel uitvoeriger is in de details dan het mnl. en hoewel dit laatste episoden heeft ingelascht, die niet in het fransch voorkomen, telt het slechts 2975 regels, terwijl "La vengeance de Raguidel" niet minder dan 6176 verzen bevat.

Het mnl. stuk werd, zoo als we reeds zagen, door een afschrijver in het derde boek van den Lancelot gelascht. Eene vergelijking leert, dat het eenigzins gewijzigd werd, om het te doen passen in het groote werk, waarvan het thans een gedeelte uitmaakt, zoo als reeds door den uitgever gegist werd [1]. Om het aan den Graalroman te verbinden, werd het XVIIIe hoofdstuk vervaardigd: "van der joncfrouwen van Galastroet, waer ombe si Waleweine minnende ward" (vs. 11161—11233). Wij lezen hierin dat.... der joncfrouwen casteel

> daer ic hier vore sprac een deel (vs. 11164)

genoemd werd Galastroet,

> om dattene Galaät wan al bloot (vs. 11186).

Dit is vroeger in den Graalroman verhaald. Vgl. vers 2167 vlg.

Verder worden we in dit hoofdstuk voorbereid op gebeurtenissen, die naderhand uitvoerig verhaald worden.

In het gedicht zelf vind ik twee plaatsen, die doelen op gebeurtenissen, in den Graalroman verhaald.

(1) vs. 11719 ende oec hebbic sider verhort
dat sine te voren minde al bloet.
om dat hi sloech die ridders doet
die haren casteel hadden onteracht,
daer Galaat hier vore ombe vacht.
die ridders ontfloen hen som aldaer
ende her Walewein gemoetetse daer naer
ende sloechse doet, ende daeromme, here,
werd sine minnende harde sere.

Vergelijk hiermede vs. 2368 en 2436 van het derde boek van den Lancelot.

1 Geschiedenis 2, p. 312.

(2) Op dezelfde gebeurtenis doelt vs. 11928:

> doen dede si hem vord verstaen
> waer af irst die minne quam.
> omdat hi den ridders haer leven nam
> die Galate ontreden ter stat
> doe hi den toren wan vor dat,
> daer Galate gesciede groet wonder,
> dien die joncfrouwe nu hadde onder,
> ende diemen hier vore oec hiet met
> der joncfrouwen casteel, dat wel wet,
> ende diemen daerna hiet Galastroet
> na Galate, om dat hi uter noet
> den casteel holp gerede.

Het spreekt van zelf dat die plaatsen, welke op den Graalroman betrekking hebben, niet in het fransche stuk gevonden werden. Ze zijn door een vertaler of een afschrijver ingelascht, om het stuk aan den Graalroman te verbinden.

Vs 12633—13034 vindt men ook niet in 't origineel. Dit hoofdstuk is getiteld: "Hoe Walewein wilde weten vrowen gepens." Van waar de compilator deze episode ontleend heeft is me onbekend. In den oudsten roman van Walewein vindt men (vs. 1088—1128) eene passage, die slot noch zin heeft, doch aan een gedeelte van dit hoofdstuk (vs. 12770 vlg.) herinnert. Dáár »schijnt het eene gebrekkige en onoordeelkundig aangebrachte navolging van hetgeen Walewein (hier) gebeurt" [1]. Opmerkelijk is het, dat juist in dit gedeelte, hetwelk niet in het fransche stuk, door Hippeau uitgegeven, voorkomt, het beroep op het fransche origineel (vs. 12775) gevonden wordt. Zeker is dus ook dit hoofdstuk uit het fransch vertaald.

Hierop volgt een verhaal, dat overeenkomt met het tweede gedeelte van den "Chevalier à l'espée" [2]. Hierin wordt verhaald dat een ridder Waleweins geliefde, Ydeine, opeischt; zij zelve zal kiezen en verlaat Walewein. Ydeine herinnerde zich dat Walewein een windhond heeft gehouden. De nieuwe minnaar

1 Zie 2e deel van Walew. p. 223.
2 L. l. p. 35, in verband met p. 98.

moet haar dien terugbezorgen. Tusschen hem en Walewein ontstaat nu een gevecht, waarin de laatste overwinnaar blijft.

In het door Hippeau uitgegeven stuk wordt deze episode, als wij boven zagen, ook gevonden (vs. 4446 vlg.).

Een paar plaatsen zullen toonen dat het mnl. verhaal meer overeenkomt met deze redactie dan met die in den "Chevalier à l'espée". Ideine verlaat Walewein met deze woorden:

(1) vs. 4553 — "comment, fait-ele, est-il ensi?
avés vos moi ici parti?
avés me vos misse en balance?
mult ai en vos porre fiance.
or sai je bien, se m'amissiés,
ja ju parti n'i éussiés.
tos vos estes de moi partis,
qui en faites vos jus partis,
vilainement vos en partés
quand vos de moi vos jus partés.
certes, je prens ceste partie:
m'amors est de vos departie,
or en alés, de vos me part,
car en moi n'arés.I. part:
alés-vos ent, car je vos lés."

Vergelijk met vs. 13086 van het mnl. stuk:

— „ja, Waleweine," sprac Ydeine dan,
settimi nu te dele van desen,
ic sie wel gi wilt mins quite wesen:
gi sijt mins mode ende sat:
gine const mins quite worden niet bat,
het scient wel gi mint mi clene.

(2) vs. 4594 or ai je menti tot à cors
à Druidain, bien doi derver
quant ne puis je mon dit sauver.

Vergelijk met vs. 13104:

nu salic verliesen mine trouwe
an Druideine, dat secgic u,

want ic geloefde hem nu
u te bringene te campe gereet:
dus salic breken minen eet.

Nadat Walewein Druidein overwonnen heeft en hem Ydeine "tere amien" gegeven heeft, komt in het mnl. eene episode voor, die niet in het fransch gevonden wordt. Hierin wordt verhaald: "hoe de jonkvrouw, aan wier minnenyd Walewein "ontkomen was, het meisje gevangen hield dat hem gered "had, en hoe Maurus en Gariët haar te hulp ijlden en het "kasteel belegerden. De beangstigde burchtvrouw stelt voor, "het pleit door een tweegevecht te beslechten. Keye treedt "onder een vreemden naam voor haar op, maar delft het on-"derspit, en zij neemt nu Maurus tot gemaal" [1].

Bij de belegering van het kasteel van Maurus, worden Walewein en zijn broeder bij ongeluk, bij een uitval, buiten het kasteel gesloten (vs. 12260):

doe keerden si ombe saen na das
ende keerden ten bosche waerd tien tiden
daer hen nieman na dorste riden.

Dit wordt in het fransch eenigzins anders verhaald. Ook hier heeft het buitensluiten plaats (vs. 3332):

et quant mesire Gauvains vit
que tuit chacierent cele part
son frere apele si s'en part
et entre el bois qui li fu près.

Doch hier geschiedt het opzettelijk: zij willen namelijk hulp zoeken (vs. 3132):

or di ge que j'irai por voir
por le secors querre orendroit.

Dit zoeken om hulp verbindt de dichter aan de reden waarom Walewein van Arturs hof gegaan is, om Raguisel te wreken (vs. 3097):

---

1 Geschiedenis 2, p. 309.

quant mesire Gauvains entent
que il li dit que il [1] s'atent
à lui de secors et d'aïe,
il li respout: "bien ai oïe
vostre raison vos dites bien.

. . . .

por Diu volentiers vos quesisse
cest secors, se il peust estre.
si vos en vuel dire mon estre:
je vois une aventure querre.
jamais n'entrerai en ma terre
devant que je l'arai trovée.
trop seroit ma honte provée,
s'à la cort retornoie issi.
car je le di, quant m'en parti,
que jamais jor n'i enterroie
dusqu'à l'ore que je auroie
un chevalier de mort vengié
à cui je oi le jor sacié
del cors le tronçon d'une lance."
à icest mot, li muet et lance
li cuers, et lors s'est apensés
del tronçon que fu obliés,
dont il dut la vengeance faire.

Op deze plaats is in het mnl. stuk geene sprake van het vergeten der lans. Eerst later, wanneer Walewein Ideine aan Arturs hof brengt, lezen we (vs. 12545):

mettien heeft die coninc gesproken:
„Walewein, es die riddere gewroken
"dien gi tspere ute traect?"
— neen hi, here (wat hulpt ontsaect?)
ic hebber menech lant om gereden
maer ic quam noisint te gere steden
daer icker iet af conde geweten.
oec haddic dat trinsoen vergeten
daer ickene mede wreken soude.

1 Namelijk Maduc le noir.

De toespeling op het "Fabliau du mantel mautaillé" [1] vindt men in het mnl. (vs. 12303) en in het fransche stuk (vs. 3925).

Van wanneer dagteekent het origineel? Vs. 4972 lezen we:

> si vait cantant
> d' Isseut la blonde et de Tristant
> d' Elaine et de Paris de Troies.

De Tristan ontstond op het einde der 12e eeuw [2]. Benéoit de Sainte-Maure, de schrijver van den roman de Troie, leefde omstreeks de helft der twaalfde eeuw [3].

De dichter Raols was, zoo als we gezien hebben, bekend met den "Chevalier à l'espée". Dit gedicht is, blijkens vs. 18, na den dood van Chrestiens geschreven [4], die omstreeks 1200 stierf [5].

Het gedicht van Raols zal ontstaan zijn in het tweede vierendeel der 13e eeuw, de vertaling valt dan in de tweede helft dier eeuw, in een tijd "toen de beschaafde geest van het ridderwezen had uitgeleefd." ('t Is duidelijk) "dat dit gedicht bestemd was voor ooren, die niet voor fijne kunstvormen geopend waren, voor gemoederen, die een heftigen prikkel begeerden, maar weinig zin hadden voor die galanterie en uiterlijke beschaving, waarop de adel prijs stelde" [6].

De voornaamste fout in beide bewerkingen is het gebrek aan eenheid. Al hetgeen tusschen vs. 335—4870 ligt heeft met het hoofdfeit, de wraak van Ragisel, niet het minste te maken. De mnl. bewerker zondigt nog meer dan de fransche, door het verhaal te lappen aan den Graalroman en er nog een paar avonturen bij te kladden.

De fransche bewerking is in een duidelijken, soms ietwat spottenden toon geschreven. Opmerkelijk is de levendige dialoog, die denken doet aan de werken van Chrestiens.

Hoogst ongunstig steekt bij 't origineel de vertaling af, die in een zeer matten stijl vervat is, hetgeen ook bewijst dat ze

1 Afgedrukt door Wolf in zijn werk "Ueber die lais", p. 342.
2 Walew. 2, p. 130. 3 Geschiedenis 2, p. 385.
4 Hollant, Chrestien von Troies, p. 243. 5 l. l. p. 12—14.
6 Geschiedenis 2, 311.

in een tijdperk van verval der kunst ontstond. De vertaler heeft de meeste details, welke van gewicht zijn voor de kennis der oudheidkunde, weggelaten. Eene dier plaatsen bevat de optelling der neeringen in eene stad (vs. 1810 pag. 64), boven door mij medegedeeld. Alles wat bij kan dragen om tot de volledige kennis te geraken van de geschiedenis der verdichting in Europa, en daarmeê van het volksgenie, verdient in ieder geval de belangstelling van den vriend der beschaving en der kunst en daarom hebben wij het niet ondienstig geacht in de Dietsche Warande de behandelde stoffe ter sprake te brengen.

Delfzijl, Aug. 64.

HET NATIONAAL MONUMENT

VOOR 1813.

Ter zake van deze stof is meermalen het woord genomen in de "Warande". Wij hebben ons op den wedstrijd niet den minsten invloed veroorloofd, en daarom de ingezonden en openlijk ten-toon-gestelde plannen onbesproken gelaten. Toen onlangs door de HH. Leliman, Rose, c. s. een plechtig protest werd uitgevaardigd tegen het eenparig oordeel der Gedelegeerden van de Hoofdkommissie, welke, met afwijking van de gevolgtrekking, op de gronden-zelven, door den jury van beoordeeling aangegeven, N & O boven *Ebenhaëzer* verkozen, hebben wij slechts dat protest gecharakterizeerd (bl. 104). Wij meenen echter in de "Dietsche Warande" een vliegend blad en een vlugschrift over de twee "bekroonde" ontwerpen voor te spoedige vernietiging te moeten bewaren. Het eerste is een andwoord van den ontwerper van N & O, op de beoordeeling en de beschuldigingen van den Heer Vosmaer. Het tweede is ons eigen oordeel over de uitspraak der "Hoofdcommissie" en der afgevaardigden van de "Sub-Commissiën", welken laatsten men, in strijd met het programma, de onberadenheid gehad heeft eene einduitspraak ter voordracht aan Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden af te vergen. Onder I en II deelen wij die stukken onzen lezers mede.

I.

BRIEF AAN DE REDAKTIE VAN HET "ALGEMEEN HANDELSBLAD".

"In uw geacht dagblad van 15 dezer, is door UEd. opgenomen een ingezonden stuk van Mr. C. Vosmaer, getiteld: "De nieuwe gestalte van het Monument-Ontwerp N. O.," en behelzende o. a. eene reeks van zeventien verklaringen, genommerd 1—16 en 18, die even

zoo vele veranderingen betreffen, welke door den ontwerper van *N. & O.*, bij de uitvoering van het *Model*, zouden zijn aangebragt, bij vergelijking met de oorspronkelijke *teekening*.

"De *wijze* waarop in de laatste maanden de strijd tegen mij gevoerd is, heeft mij onthouding opgelegd van alle deelneming daaraan. Nu echter de Heer Vosmaer niet, zoo als anderen, met louter persoonlijke appreciatiën, protesten en deklamatiën, gesteund door geen enkel bewijs, optreedt ter "voorlichting van het publiek," maar verklaart, en ook werkelijk den schijn heeft, *feiten* aan te duiden, die, zoo zij *waar* bevonden werden, tegen het ontwerp N. & O. zouden getuigen, mag ik het stilzwijgen niet bewaren, en zal uw gevoel van billijkheid mij de gelegenheid niet weigeren mij te rechtvaardigen tegenover onverdiende beschuldigingen. Ik ga veel in het stuk van den Heer Vosmaer met stilzwijgen voorbij; o. a. ook wat hij omtrent de restauratie van de Roermondsche Munsterkerk [1] zegt. De processen-verbaal van de over dat punt gevoerde debatten, 's Heeren Viollet-leducs rapport hebben het licht gezien: wien het om de waarheid te doen is kan ze daar vinden.

"Al aanstonds zal de Heer Vosmaer veel van zijne oppozitie terug te nemen hebben, als de brieven, waarbij de Hoofdkommissie de uitvoering in model vraagt van de ontwerpen *Ebenhaëzer* en *N. & O.* openbaar zullen worden. Daaruit blijkt volstrekt niet, dat bij die modellen geen gehoor mag gegeven worden aan de wenken van den jury. De maker van *Ebenhaëzer* heeft het beginsel der geoorloofde wijziging evenzeer aangenomen als ik. Mij dunkt, dat anders ook het maken van een *model*, na de bekrooning der *teekening*, zijne grootste belangrijkheid verliezen zou. Het maken van het model is toetsing van het uitgesproken kunstidee aan de praktijk, aan de uitvoering; en de Heer de Kempenaer heeft met volkomen juistheid gezegd, niet dat het model de werktuigelijke kopie, maar de "getrouwe uitdrukking der bekroonde teekening moest zijn." Dat is waar; dat zijn goede woorden. Uit mijne beandwoording der opwerping van den Heer Vosmaer zal blijken, of ik mij daaraan gehouden heb.

"Ziehier eene korte beschrijving van het monument, die zoowel de teekening als het model rezumeert: Het is ontworpen in den oud-Duitschen, — derhalve (vóor den invloed der Italiaansche Renaissance) ook oud-*Nederlandschen* stijl. Het bestaat uit een voetstuk

1 Zie het Rapport van den Heer Viollet-le-duc in ons aanstaand fransch *bulletin* n° 3.

(stylobaat), dat op het grondvlak in een regelmatig vierkant beschreven is, van nagenoeg 20 el. De stijlobaat bestaat uit 12 treden (zie hieronder N°. 4). Daarop verheft zich het eigenlijke monument, waarvan het voetstuk een regelmatig vierkant vormt van 5 el. Dit voetstuk is verdeeld in drie geledingen, waarop 1°. het opschrift: "Opgericht door het Ned. Volk," enz; "2°. Aan Neêrlands Hoofd en Redder," met de wapens der provinciën, enz.; 3°. de fries met de *haut-reliefs*, gekantonneerd door de 4 beelden der hoofdmannen van 1813 en gesloten door eene lijst. Voorts: de overwelfde zitplaats van den Koning, op 4 zuilen, de kruisbogen, buitenwaarts geschraagd door de 4 beelden van den *Handel*, enz., zittende op kraagsteenen, die zich onmiddelijk op de kapiteelen ontwikkelden en zich aansluiten aan de 4 frontalen; boven deze de 4 beelden *Vrijheid* enz,, omringende de burchtvoorstelling, waarop de Maagd van Nederland postvat. Deze geheele beschrijving geldt letterlijk zoowel van het model als van de teekening. Waarin en waarom ben ik van de teekening afgeweken? Antwoord: *In* de rijzigheid der hoofdverdieping en *om*dat ik de juistheid der aanmerking van den Jury inzag. Daar is maar eene verandering gemaakt, en deze is een gevolg van de ontvangen aanmerking.

"Dat een leek in de kunst de verschijnselen, die het noodwendig gevolg zijn van die eene verandering, als zoo vele op zich zelve staande, ja, willekeurige variatiën van het oorspronkelijk thema zou aanzien, ware vergeeflijk: maar de Heer Vosmaer, die de publieke opinie, misschien de Hoofdkommissie zelve wil voorlichten! Die kunstrechter begrijpt niet, dat, bij meerdere verheffing van een rondboogarkade, de leer der verhoudingen van zelve den rondboog in een *arc en tiers point* (ofschoon juist geen scherpen spitsboog) doet overgaan, dat hieruit de meerdere ontwikkeling van de frontaalhellingen volgt, — in een woord, dat de geschiedenis altijd logisch is, en men zich, op pœne van ongerijmdheden te maken, niet onttrekken kan aan de toepassing der wetten, die de kunstgeschiedenis zelve aan de hand geeft. Trouwens de eenige wijziging van eenig belang, die uit de verhooging der bogen en meerdere stijlontwikkeling gevolgd is, bestaat in de overhuiving der Nederl. Maagd — eene bijzonderheid, die volstrekt geen levensbeginsel van het ontwerp is en, desverkiezende, weg kan vallen.

"Gaan wij nu de 18 grieven van den Heer Vosmaer nog eens kortelijk langs:

"1. "Het monument is smaller *en* langer geworden." Onwaar; de platte grond des models is het zelfde gebleven.

"2. "De geheele stijl is gewijzigd; de overgangs-stijl nu geheel gothiek." Onwaar; de kruisbogen van het gewelf (het essentieelste stijl-element) zijn *de zelfde* gebleven en nu, eenvoudig, bij de meerdere verheffing der arkaden, ook dáar aangewend.

"3. "De 4 leeuwen zijn weg," *concedo.*

"4. "In plaats van een omgaanden trap met 10 treden, vier afzonderlijke trappen — met 12 treden." Het schijnt, dat de Heer Vosmaer hier de architektonische teekeningen, met name de *doorsnede*, niet geraadpleegd heeft; hij zou dan 12 trappen gevonden hebben. Het getal is dus 12 *gebleven*, ongeacht eene weinig beduidende misstelling.

"Bij het weglaten der leeuwen verviel het motief der verbinding van de trappen.

"5. "De stylobaat is aanmerkelijk verhoogd," Onwaar; anders geprofileerd" — natuurlijk; vergelijk 4.

"6. "De krijptachtige dwergzuiltjes zijn veranderd in vierkante pedestallen." Onwaar; de bestaande pedestallen zijn vierkant gebleven, maar verhoogd, bij het vervallen der zuiltjes.

"7. "De hoekpijlers zijn slanker; hun profiel gewijzigd, de kapiteelen veranderd." Onwaar — behalven de lengte; de profielen zijn *de zelfde* gebleven, de kapiteelen zijn *niet* veranderd.

"8. "De rondboog—spitsboog" zie 2.

"9. "De zittende koning is gewijzigd, hij draagt ook geene kroon meer." De zittende Koning is een zittende Koning met mantel *gebleven* — maar zonder kroon.

"10. "Waterspuwers aangebragt, even als in Scott's Albertmonument." Volkomen onwaar; het zijn architektonische *goten* gebleven als op de teekening. Aan het Albertmonument zijn het dieren.

"11. "Aan de frontalen zijn de oranje-appelen weggelaten." Onwaar; aan de topversiering der frontalen is *niets* veranderd.

"12. "De frontalen zijn van hogels voorzien." Zie wat ik boven van de frontaalhellingen gezegd heb.

"13. "Het dak is veranderd in eene vierzijdige, afgeplatte bedekking." Onwaar: de vier beelden zijn alleen verschoven om zich nader aan dat der Ned. Maagd aan te sluiten.

"14. "Op die bedekking verheft zich een tweede tempel." Is het een kunstenaar, die *hier* het woord "*tempel*" gebruikt? Als ik niet beter

wist, ik zou eerder aan een banketbakker denken. Zie wat ik boven van die overhuiving of bekapping gezegd heb.

"15. "Het denkbeeld van *burgt* laten varen." Geenszins: dat denkbeeld is altijd nog even zichtbaar op het model, als op de teekening.

"16. "Ontbreekt bij den Heer Vosmaer.

"17. "Twee tempeltjes op elkander" zoo min verdedigbaar als: "deux dés superposés". De bespottelijke terminologie van *tempeltjes* daarlatende — vraag ik alleen sints wanneer het verboden is twee zuilenordeningen, twee arkaden boven elkaâr te plaatsen? Twee teerlingen, als hoofdelement eener kompozitie op elkander is niet verboden; armoede is geene zonde, maar toch een gebrek.

"18. "De Nederlandsche maagd heeft haar plaats ingeruimd aan eene gebloemde fiaal." Is het mogelijk zoo iets te zeggen? Vergelijk 13—17. Onwaar is het ook nog, dat de Nederlandsche Maagd, onder een gewelf te plaatsen, ontleend zou zijn aan het Albertmonument: dit monument wordt bekroond door een pinakel, die in een latijnsch kruis uitloopt, en aan vier zijden, onder arkaturen, met 4 beelden versierd is, en op de hoeken 4 biddende engelen te aanschouwen geeft.

"Hoe zeer zou ik wenschen, dat de schuld van 's Heeren Vosmaers ongegronde inkriminatiën alleen aan zijne oogen te wijten was; zoo dat er hier geene sprake kon zijn hetzij van gebrek aan oordeel, hetzij aan kennis, hetzij aan onberispelijke trouw."

Roermond, 18 Oktober, 1864. P. J. H. Cuypers.

Aanteekening.

De meerderheid in de Hoofdkommissie heeft verklaard, dat het model zeer "aanmerkelijk" van de teekening verschilt, maar dat het echter niet buiten "aanmerking" behoorde te blijven. Heeft de Hoofdkommissie alzoo het standpunt, door den Heer Cuypers hier toegelicht, als het ware erkend? Waarom dan niet nog eenen stap verder gegaan en zich niet onthouden blindelings, ondanks de tegenbewijzen des ontwerpers van N & O, te blijven beweeren, dat het ontwerp eene navolging is van het monument voor Prins Albert van Saxen-Coburg?

De Best. d. "D. W."

II.

HET HAAGSCHE MONUMENT

EN DE

HAAGSCHE TRIOMFKREET.

"Men zou byna vragen of wy in Nederland leven dan in Abdera."
Mr J. VAN LENNEP.

Wij hebben hier in 't land een blad, dat, in navolging van den *Punch* en den *Kladderadatsch*, door middel van minder of meer geslaagde allegorische karikaturen, in politiek en kerkstrijd, in kunst en wetenschap, zijnen meeningen bij het "zeer geëerd" lezend "publiek" ingang tracht te verschaffen. De *Nederlandsche Spectator* heeft het er op gezet, met zijne spotprenten, de pozitief christelijke en oud-germaansche richtingen zoodanig aan de kaak te stellen, dat niemant meer den moed zal hebben te bekennen, dat hij die belachelijke denkbeelden is toegedaan. Hij levert weder eene proeve van deze zijne pleitmethode in zijn n° van 5 Nov. ll. Dit maal echter overdrijft en bespot hij niet de meeningen zijner tegenstanders, maar hij wijdt zich aan de troosteloze taak zich-zelven belachelijk te maken; te sollen met zijn eigen goden. Hij schrijft letterlijk het volgende:

"Het "dood geboren", het "door alle europeesche sommiteiten afgekeurde" monument-ontwerp Ebenhaëzer heeft in de op 27 Oct. gehouden algemeene vergadering van hoofdcommissie en afgevaardigden 97 stemmen voor zich gehad; het ontwerp N O vijf stemmen.

"Na al wat er voor dit laatste op haren en snaren gezet was, is de nederlaag en haar beteekenis zeer groot. Niet alleen een enkel kunstwerk is hier afgekeurd; de uitspraak reikt verder. Wat men hier moge, en zeker wel weder zal beweren van de zijde van N O, de godsdienst was geen beweeg-

reden tot het verzet; of waar zij bij eenige individuen moge hebben gewogen, dan (l. daar) blijft dit eene overweging van dezen, geenszins van de meerderheid. Er was een ander beginsel dat hier levenskracht toonde, het was de overtuiging dat Nederland sints de 16ᵉ Eeuw met de middeneeuwsch-christelijke richting gebroken heeft, dat deze voor ons geheel en al tot het gebied der musea behoort en dat eene kunstmatige opwekking daarvan is gebleken eigenlijk geen wedergeboorte maar alleen eene galvanische trilling te zijn. Sints 1500 leeft in ons de klassieke cultuur; de 17ᵉ eeuw werd in letteren en kunsten door haar bezield; en tot heden blijkt zij nog te zijn, wat zij steeds geweest is, eene bron van waarlijk humane beschaving, en een krachtig tegengif tegen de oud-christelijke onderdrukking van natuur, zinnen en rede. Bij monde van allen die zich tegen N O verzet hebben, van de 97 stemmen ter jongste vergadering en daaronder door tal van bouwmeesters uitgebragt, heeft de anti-klassieke en middeneeuwsche kunstrichting, met haar symboliek en mystiek, een afscheidsbrief gekregen die haar lang zal heugen."

Men ziet: de *Spectator* is dermate geprikkeld, is er zoo zeer op belust zijne tanden nog eens, voor het laatst, in N O te zetten, dat hij het spoor geheel bijster is en werkelijk hier eene karikatuur levert, niet zoo als hij, *more majorum*, had behooren te doen, van de richting door N O vertegenwoordigd, maar van zijne eigene meeningen. In zijne dartelheid, in den roes der overwinning, maakt hij zulke bokkesprongen en *trousseert* zich zoo verbazend hoog, dat te kijk komt wat hij zich behoorde te schamen — het afschuwelijkst exkluzivisme, dat men zich denken kan. Als wij eene oneerlijke overdrijving van de meeningen der Haagsche wijsgeeren, die den *Spectator* schrijven, hadden willen ontwerpen, wij hadden bijna niet anders kunnen spreken dan hij doet.

Inderdaad — het is van veel beteekenis voor het peil der algemeene kunstkennis en van den aard des nationalen bewustzijns: dat die 97 personen eenparig verklaard hebben, dat de Heer van der Waayen Pieterszen dingen weet te maken van "eigene

vinding", terwijl zijn mededinger, ook waar hij blijkbaar zijne beste krachten heeft ingespannen, iets heeft gemaakt, dat "arm is aan vinding". O gewis, Mijne Heeren van den Spectator! dat zal nu heel Europa gaan gelooven, nu uwe 97 stemmen, en daaronder "tal van bouwmeesters", dat in het officieel verslag [1] gezegd hebben. Al de Akademies en jurys van Ten-toon-stellingen, die den Heer Cuypers hunne diplomen en medaljes hebben aangeboden, zullen nu, na het orakel van die 97 stemmen (die waarlijk niet uit "Raamsdonk" noch uit "Nibbixwoude" komen [2]), eene deputatie tot den Heer van der Waayen Pieterszen zenden, om *amende honorable* te doen over het miskennen van 's mans vindingrijkheid en over de schromelijke vergissing, waarin men, jaar op jaar, vervallen was met den Heer Cuypers te kroonen.

De 97 stemmen, zegt de *Spectator*, kwamen protest aanteekenen tegen de middeleeuwsch-christelijke richting, en hun votum voor *Ebenhaëzer* beteekende vooral, dat de uitbrengers dier stemmen de "klassieke (Nederlandsche) cultuur" der XVIe en XVIIe Eeuw wenschten te huldigen. Die 97 zijn dus nog ruim zoo veel als de volgelingen des doorluchtigen bouwmeesters van 't Paleis van den Hoogen Raad (op het "protest-Leliman") doordrongen van het besef, dat hier *beginselen* in 't spel zijn: 97 denkende koppen, in 's Gravenhage bij-een-gekomen, met het doel om te stemmen tegen den Koning van Pruisen, die schatten aan den "middeneeuwsch-christelijken" Dom van Keulen spendeert, als openbaring van het duitsch-nationale leven ook der XIXe Eeuw; tegen de vrije stad Hamburg, die een "middeneeuwsch-christelijk" nieuw stadhuis bouwt; tegen het protestantsche Neurenberg, dat gothiek wil blijven; tegen Koningin Victoria, die voor haren geliefden Albert een "middeneeuwsch-christelijk" monument laat bouwen, en op hare nieuwe *florins* eene kroon van "middeneeuwsch-christelijken" vorm draagt: 97 denkende Hollanders, enthuziast van Van der Waayen Pieterszen, den vertegenwoordiger der "humane

1 Onder anderen geplaatst in 't *Handelsblad* van 4 Nov.

2 Verg. Spectator t. a. p. bl. 358.

cultuur"; 97, waarvan wij de eenvoudigheid hadden te gelooven, dat er ten minste zeven-en-seventig zouden zijn, die, als hun de *Spectator* zoo veel filozofische intentie toeschreef, met Monsieur Jourdain zouden gevraagd hebben: "Quoi! quand je dis: Nicole, donnez-moi mon bonnet de nuit, c'est de la prose?" 97 wijsgeeren, die den krans drukken op het hoofd van Van der Waayen; 97, die Viollet-le-Duc, met zijn oordeel, een prulkaerel, een domperiaan, een *cafard*, een ik-weet-niet-wat-al vinden, en betooverd uitroepen: "Geef ons van der Waayen! en wij hebben niets meer te wenschen; wij kunnen rustig sterven."

Wij spreken alleen van de architektuur — van den hoofdvorm der beide monumenten — even als de *Spectator*; niet van de beelden noch van het bloot dekoratieve gedeelte. De stijl der Ned. Maagd van N O is dan ook veel meer Grieksch, in den stijl der beste periode, dan die van de Nederlandsche Maagd bij *Ebenhaëzer*. De *Spectator* heeft dus, toen hij juichte, in zijne herkenning der "humane cultuur" van de antieken bij *Ebenhaëzer*, bedoeld het bouwkunstig gedeelte, de profielen der teerlingen, en niet het beeldwerk. Ik verdenk den *Spectator* wel niet van heel veel grieksche en gothische beelden te hebben gezien — maar allicht toch kan hij opgemerkt hebben, dat de majestueuze schoonheid van het eerste bloeitijdperk van den griekschen stijl schier geheel over-een-komt met dat zelfde moment in den gothischen.

Maar toch kan hij lof aan de beelden van *Ebenhaëzer* hebben willen geven, en schijnt hij niet te vermoeden, dat de 97 op dit punt onbeslagen zijn. Hooren wij dan eens een paar trekjens uit hun officieel rapport.

Zij zijn in de rezidentie *gekomen*, zij hebben *gezien*, zij hebben *geoordeeld* en, noodwendig, zoo al niemant *overtuigd*, dan toch de zege wechgedragen. Zien wij hunne trofeën eens na. Van al het beeldwerk — *ronde bosse* en *haut-* of *bas-relief* — dat op het model *Ebenhaëzer* is "aangebragt", ontsnapt alleen de bovenste groep aan hunne kritiek: op al "het overige", zeggen ze, "schijnen niet ongegronde geschiedkundige aanmerkingen te kunnen worden gemaakt". De hoofdgroep,

derhalve, is voor zulke aanmerkingen niet vatbaar. "De bovenste groep mag geacht worden gelukkig te zijn gedacht, als voorstellende:

"*a.* den zich weder oprigtenden Nederlandschen Leeuw, nog niet weder in het bezit van zijnen bundel pijlen;

"*b.* die pijlen in de hand der Nederlandsche Maagd;

"*c.* die Maagd, de Tweedragt belettende zich weder te verheffen,

"*d.* en, om haar te kunnen vertrappen, de Oranjevaan opheffende.

"Dat vaandel, in de hand dier Maagd, en door haar opgeheven, schijnt der Hoofd-commissie toe, de hereeniging van het Nederlandsche Volk met het Huis van Oranje op gelukkige wijze aanschouwelijk te maken; maar daartoe *verlangt zij dan ook, dat het onmiskenbaar blijke, dat dit vaandel de Oranjevaan is.*"

De laatste wensch vooral is allercharmantst van eenvoudigheid, en verdient, evenzeer als de klassifikatie onder *a* en *b* en *c* en *d*, ja, evenzeer als het geheel dezer meesterlijke charakteristiek, ten hoogste door de wijsgeeren van den *Nederlandschen Spectator* te worden gepatrocineerd. Het is (wat het beeldwerk aangaat) het sterkste bewijs, dat, och arme, de 97 Heeren nu met de "middeneeuwsch-christelijke" begrippen voor goed "gebroken" hebben en der "klassieke cultuur" zijn *anheim gefallen*: die grappenmakers! Maar gaan wij verder. Het is niet aardig, dat de "Hoofdcommissie", schoon door de beste bedoelingen bezield, zulk een onredelijken eisch stelt. Zij wil namelijk niet, dat de uitvoering "veelverwig" worde, en toch verlangt zij, dat de Oranje-kleur van het vaandel herkenbaar zal wezen: *vielleicht mittelst der Schraffirungen, Meine Herren?* Ge weet wel: het strepie-*ci* of het strepie-*ça*, rechts of links, zoo als in de heraldiek: och, lieden die wat weten begrijpen elkander met een half woord. Wij kunnen dan ook over die vitterij heenstappen. De Fransche Heraldiek (de algemeen aangenomene) kent, wel is waar, geen oranje; maar bij onze buren in Duitschland hebben zij

wel zoo iets — een vermenging van streepjens en puntjens. 't Zal schoon zijn — daar, boven, in de lucht. In 't geheel is een opgestoken vlag zoo'n uitmuntend ding voor beeldhouwkunst. Dat geeft ieder-een toe, dat een puntige lans, waarvan een "dundoek" afwappert, bij uitnemendheid skulpturaal is. De ouden hebben dat altijd verkozen; de "humane cultuur" wijst aan, met hoe veel voordeel of de plooyen van het opwapperend vaandel kunnen *uitgediept* worden. 't Zal — inderdaad! — schoon zijn. Maar hoe schoon ook — wij kunnen er niet bij stilstaan; wij willen den groep-zelf, door de 97 kundige mannen zoo zeer geprezen, een weinig meer van nabij gaan genieten.

Die "Nederlandsche Leeuw", die zijn bundel pijlen verloren heeft, wie is dat?

Is dat Nederland?

Dan bedoelt men waarschijnlijk den blazoenleeuw der Generaliteit (want een andere Leeuw met pijlen in den klaauw was in 1815 niet bekend). De Leeuw zal dus Nederland voorstellen, dat zijne pijlen, de 7 provinciën, verloren heeft. Dat is een lastig ding voor een land, als het zijn provinciën kwijt is. De Generaliteit had hare provinciën, dat is zich-zelve, verloren. Hoe daar weêr aan te komen? — In dit ongerief zal de Nederlandsche Maagd voorzien. Wie is die Maagd? Is dat Nederland weder? Zal Nederland Nederland aan zijne provinciën moeten helpen? Of is de Maagd het volk, de Leeuw het land? Dan zal het volk het niet meer bestaande land (want 7 provinciën, minus 7 provinciën, is gelijk nul) weêr in het bezit van zich-zelf moeten herstellen. Maar wij hebben nog iets vergeten: het geheel, dat al zijne deelen kwijt is, het land beroofd van zijn provinciën, de Leeuw zonder pijlen, "rigt zich weder op", en dat vinden de 97 juist zoo mooi; dat die niet bestaande Leeuw zelfs kunstjens kan doen en den klaauw uitstrekken naar zijn pijlen. De *Spectator* sprak van "galvanische trilling", maar hier is nog wat sterkers in werking. Hij sprak van de naar huis gezonden *symboliek* en *mystiek*: maar hier zijn de spiritisten aan den gang, dat u hooren en zien vergaat. Och ja, die het gezonde geloof verliest,

is op den weg om zich in het zotste bijgeloof te verloopen.

Het Land, minus het Land, strekt dus de hand uit naar zijn verloren zich-zelf. Het Volk (zullen we maar zeggen) maakt zich gereed aan dit rechtmatig verlangen van het negatieve Land te voldoen. Daartoe houdt het de pijlen of provinciën gereed, het belet de Tweedragt (een derde personaadje — en men heeft de symboliek den schop gegeven?) zich weder te verheffen; en de Maagd, of het Volk, gaat over tot het vertrappen der zelve, der "Tweedragt" naamlijk, en heft, "om dit te kunnen doen," de (kleurloze) Oranjevaan op. Op die wijze zegt de "Hoofdcommissie" wordt de "hereeniging van het Nederlandsche Volk met het Huis van Oranje op gelukkige wijze aanschouwelijk gemaakt".

Maar, daar valt ons eene zwarigheid te binnen. Wij weten, dat de Maagd hier het Nederlandsche Volk voorstelt, om dat zij een pijlbundel in de hand heeft: maar de blazoenpijlen der Generaliteit waren 7 in getal, en stelden de 7 provinciën voor. Mag ik vragen — waarom het Landschap Drenthe, de Heerlijkheden van Grave en Cuyck, de Heerlijkheid Ravenstein, de Meyerij, de Baronnie van Breda, de vesting Maastricht en Staats-Limburg, de O. en W. Indische Bezittingen uitgesloten worden van de landen, die de Maagd zich gereed maakt aan den Leeuw te-rug te geven?

Wat hebben Noord-Brabant en Staats-Limburg, wat heeft Drenthe, ja Zutphen, wat hebben Java en Suriname, wat hebben al die Nederlandsche Gewesten en Bezittingen, die geen "stemhebbende steden" rijk waren, gedaan, om niet door het Volk aan het Land te worden te-rug-gegeven?

Men heeft geklaagd over het verschijnsel, dat de Heeren Koelman en Cuypers, beide, in hunne beeldverciering op toestanden gezinspeeld hebben, die, ten jare 1813, nog niet aanwezig waren: dit is eene allerplatste, allerbotste kritiek (wij komen er hieronder op te-rug); maar inderdaad *Ebenhaëzer* had het "Herstel der 7 Geüniëerde Provinciën" in zijn "gelukkig gedachten bovensten groep" niet mogen symbolizeeren; dat gaat te ver; dat is volkomen onhistoriesch en onrecht-

vaardig. De *Spectator* kan, met ja of neen te zeggen, veel te weeg brengen; maar hij kan toch geen zwart wit maken.

Wij weten, anders, wel waar de schoen dat soort van liberalen knelt. In eene eeuw toen vooral het vernuft de samenleving der beschaafden beheerschte, gold de spreuk:

"Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis";

in onze ernstiger, somberder dagen ontziet men zich niet elkander meesmuilend toe te fluisteren:

"Wij staan voor óns op 't recht, maar gunnen 't aan geen ander."

De bedoelde schakeering van drijvers in het sociale en politische zoû voor niets ter waereld de kalvinistische oligarchie der XVIIe en XVIIIe Eeuwen willen zien herleven; dat is waar: maar — men let wel — zij is afkeerig van het adjektief; edoch niet van het substantief: *calvinisme*, *orthodoxie*, *dordtsche autoriteit*, *belijdenis*, *kerkdefinitie*, *kerk*, omschrijving van wat men aanneemt en wat men is, — *fi l'horreur!* maar oligarchie, zoo'n weinigjen oligarchiesch gezach en geweld, — mids het een *liberalistiesch* oligarchietjen zij, — dat is toch waarlijk zoo verwerpelijk niet. Het eerste gebruik, dat van dit dwangmiddeltjen gemaakt wordt, is een afscheidsbrief aan de "middeneeuwsch-christelijke" richting te geven: niet om dat zij te oud-eeuwsch is: want de *would-be*-heidensche *renaissance*, waar de Heeren het voor opnemen, staat met haar éene been wel in de 82e olympiade: maar om dat zij te *christelijk* is. Men wil ons doen gelooven (als of wij niet beter wisten), dat het Grieksch-romeinsch paganisme meer vaderlandsch is, dan het Christendom.

Men beroept zich op de "klassieke cultuur" der XVIIe Eeuw; maar men verzwijgt, dat ons volk steeds een godsdienstig volk was, en dat, zoo de geleerden de Venusbeeldtjens op hun schrijftafel zett'en en in hunne boeken lieten afbeelden en de Laïs-portretten in hun hart droegen, — dat zelfde volk, waarop men zich zoo gaarne beroept, twee drie eeuwen lang het beginsel der beeldverwijdering Zondag aan Zondag als een der grondslagen van zijn geloof en dienst in de kerken gehuldigd heeft, en dat het daarmeè heeft be-

doeld protest aan te teekenen alom, waar het eene manifestatie der heidensche beeldvereering meende te herkennen. De vraag is niet, of het Volk en de vaderlandsche Staatskerk den rechten man hebben voorgehad, of de Katholieken niet even sterk als de Hervormden de afgoderij veroordeelden, — de vraag is alleen, tegen welk beginsel onze protestantsche voorvaders der XVIIe Eeuw van meening waren op te komen, — toen zij naakte wanden voor hunne kerken duldden, ja, eischten. Was dat gewraakt beginsel niet de beeldvereering, die een der wezenlijkste elementen is van de "klassieke cultuur"? En in naam van de Vaderen der XVIIe Eeuw, in naam der 7 Geüniëerde Provinciën, gesymboliseerd boven op het monument *Ebenhaëzer*, neemt de *Spectator* het nochtans op voor de emancipatie van "natuur, zinnen en rede". Ik ben voor de inkonsequentiën der Vaderen van de XVIIe Eeuw niet verandwoordelijk: maar men moet wel op een zeer dom publiek rekenen, als men den moed heeft een toestand, die geheel door de Dordtsche Staatskerk beheerscht werd, af te schilderen als eene herstelling der rechten van de "natuur, de zinnen en de rede", tegenover de oud-christelijke beteugeling of begrenzing van deze.

Men verwacht blijkbaar van die 97 Heeren, dat zij, in over-een-stemming met de beteekenis aan hun votum door den *Spectator* gegeven, nu in al hunne samenkomsten voortaan "natuur, zinnen en rede" den boventoon zullen laten voeren; en daar de Kerk der toekomst toch wel in het middenpunt der "humane beschaving" zal behooren te staan, verwacht men zeker, van die 97, aanstaanden Zondag de verwijdering uit hunne bedehuizen van al wat de middeneeuwsch-christelijke richting herinnert en daarbij eene luisterrijke viering der emancipatie van de natuur, tegenover het ideaal, van de zinnen, tegenover den geest, en van de rede, tegenover het geloof.

Maar het is waarlijk stuitend, om den zoo door en door onoprechten jubelkreet van den *Spectator*, en de konsequenties der verkondigde beginselen, te bespreken.

Ik zie daar van af, maar ik wil het boven aangeroerd

misverstand der 97 Heeren, wat de natuur en bestemming van een *monument* aangaat, nog even behandelen.

Die Heeren zeggen, dat de Prins in Nov. 1813 niet met een koninklijken mantel mag worden voorgesteld, "vermits er in die dagen aan een Koningrijk der Nederlanden niet werd, noch kon worden gedacht". N. O. heeft Willem I dien mantel gegeven: ergo N. O. heeft een anachronisme begaan.

Ebenhaëzer heeft het Rijkswapen aangebracht, en de schilden der tegenwoordige provinciën en bezittingen des rijks. De stedemaagd biedt ook een kroon aan. Dat is even zeer tegen de tijdsorde. Ook *Ebenhaëzer* wordt dus veroordeeld (hoewel geadopteerd).

Ja, in dit opzicht valt al de beeldverciering van *Ebenhaëzer*, met uitzondering van den bovensten groep, onder de kritiek der 97.

Hoe onnoozel! Het eenig exkuus is, dat het grootste gedeelte van die 97 geen tijd of aanleiding hebben gevonden om de zaak behoorlijk te onderzoeken.

Mijne Heeren! veroorlooft mij u te zeggen, gij, die een monument gaat oprichten, wat een monument is. Een monument, Mijne Heeren en geachte landgenoten! is geen gewoon kunstwerk; is niet iets in de manier der schilderijen van Van Schendel en wijlen De Vletter, zoo als UEd. er waarschijnlijk, in uwe bloeyende steden en plaatsen, in de huizen der welvarendste uwer medeburgeren, vaak hebt aangetroffen.

Men heeft van Van Schendel zeer aardige markttooneelen bij maanlicht, met bedrieglijk brandende papieren kaarslantaarnen op welgevulde appelwagens, waaromheen appelvrouwen en dienstmaagden geschaard zijn, die met vriendelijke gezichten over het blozend ooft onderhandelen; men heeft allerliefste vrijerijen van wakkere uitgetrokken schutterkorporalen met lustige of schuchtere meyerijsche dorpsdeernen, alles met aangename tintjens zeer herkenbaar voorgesteld door wijlen De Vletter. Dat, Mijne Heeren, zijn kopietjens van het dagelijksch leven; dat zijn kunstwerkjens, waarbij geenerlei onordelijke door-elkaâr-haspeling van personen en

momenten plaats heeft: met die appelnegotie en met die minnekozerij wordt aan de chronologie volkomen recht gedaan, en men zoû daarvan zeer natuurlijke en sprekende serietjens kunnen schilderen, verdeeld in *avant*, *pendant et après*. Maar buiten zulke werken, Mijne Heeren, is er nog een ander verschijnsel op dit ondermaansche, dat te recht of te onrechte Kunst genoemd wordt. Dat, Mijne Heeren, is het dollemanswerk, hetwelk door knapen van eene andere *taille* dan de u bekende fijnschilders in de verwonderde waereld geschopt wordt: die knapen dragen den naam van Rafaël, Michele Angelo, Albrecht Dürer, Rembrandt ook al, Thorwaldsen, Cornelius, Alfred Rethel, Paul de la Roche. Deze mannen — want zij mogen den naam van mannen wel dragen — en in den hoogsten zin! — deze hebben weêr andere wetten waaraan zij gehoorzamen. Met uw "korte kronijk" uit den Stichters-Almanak komt ge, bij de beoordeeling der werken, die die mannen maken, niet ver; gij komt er niet meê wech. Zij zullen u naauwlijks aanhooren.

't Klinkt vreemd, mijne kinderkens, maar die dwarshoofden — de grootste geniën in de kunst, die de nieuwere historie heeft aan te wijzen — storen zich niet aan uwe chronologische eischen. Zij hebben de dwaasheid, of de prætensie van te gelooven, dat er voor het ideale andere maatstaven zijn dan voor het materieele. Dat de *tijd*, een van de kenmerken der materiëele orde, in de hoogere konceptiën maar een zeer ondergeschikte rol speelt. In de ideënwaereld wegen de ideën zoo zwaar, dat de vormen haast niets anders blijven dan konventioneele teekens: daarom moet gij, bij Rembrandt bij voorbeeld, de præcizie van tijd en eisch des tijds, kostuum, landaard, enz. niet zoeken. Dürer en Rethel stellen, naast elkander, levende wezens en allegorische personen voor, maar in welke laatste des niet-te-min een zoo forsche adem golft, dat één zucht van dezen, in de schatting van het beschaafd Europa, genoeg zoû wezen om uwe 97 stembiljetten in alle winden te strooyen.

Paul de la Roche, de diepzinnige, fijn beschaafde geest, de

belezene en vormenrijke Franschman, denker, teekenaar en schilder tevens — vleit u niet, dat hij het zoû gehoord hebben, als gij 't, bij zijn leven, zeer bespottelijk zoudt hebben gevonden, dat hij, om het *idee* der vereeniging van kunstenaars uit te drukken, in zijn *hemicycle* mannen uit alle tijden, van alle talen, met allerlei kleeding te gader brengt. Zegt niet, dat De la Roche ons daar in eene hoogere waereld overvoert; dat doet ieder-een, die een monument maakt. Hij ontrukt u aan de gewone stoffelijke orde. 't Is toch niet in deze, dat Napoleon boven op de kolom van de Place Vendôme zoû gaan staan. 't Is niet in de gewone stoffelijke orde, dat het Nederlandsche Volk in de gedaante van een Maagd een groep gaat uitmaken met Nederland, in de gedaante van een Leeuw. Wrijft u de vaak eens uit de oogen, en herinnert u, dat gij hier met een m o n u m e n t te doen hebt. Hier helpen geen provinciale en huiselijke herinneringen; hier helpt geen verschooning, dat het denken zoo zwaar valt. Gij komt hier o o r d e e l e n, over een Monument. En dat is een ding, dat niet præcies in het dagelijksch leven thuis behoort. Dat is nu eenmaal niet anders. Voor de gewone levensverrichtingen heeft men geen monumenten noodig. Maar die monumenten wil, moet zich een oogenblik aan de huisbakken verschijnsels der alledaagschheid onttrekken, en zich afvragen, welke wetten het ideale stellen kan. Eene eerste wet is, dat het idee over den tijd heerscht. In een monument voor een held, of voor een feit, wordt het verleden, het heden, en de toekomst of oplossing van het onderwerp aan-een-geknoopt. De kunstenaar anticipeert, zoo als de dichter. Voor het Nederlandsche Volk is het een behoefte (als dit monument eene waarheid zal zijn) niet af te beelden en na te bootsen wat er in 1815 heeft plaats gehad, maar de hulde uit te spreken, waartoe -15 ons verplicht *). -15 heeft de monarchistiesch-Nederlandsche Soeverei-

*) 't Is niet ten onrechte, dat de Heer Van Lennep den gek steekt met het verwijt der beoordeelaars, dat het monument een onrustig charakter moest hebben, wijl het aan de *omwenteling* van 1813 gewijd was. Men ziet hieruit duidelijk, dat de beoordeelaars wel in eene bepaalde richting hebben geschoten, maar dat zij niet op het doel hebben aangelegd. Zij schieten er dan ook,

niteit van het Huis van Oranje in het leven geroepen — mogelijk gemaakt — dat moet in het monument worden uitgedrukt; ook al zoû de onsterflijke Hogendorp de nieuwe konstitutie nog niet in den zak hebben gehad, toen hij den Prins uit Engeland riep.

Maar gij begrijpt van dat alles niets, niet waar? Het morgen reeds zichtbaar te maken in het heden, en in het heden de herinnering van het gisteren uit te drukken. Gij begrijpt de fotografie; en dat is al heel veel. Gij ziet wel eens een monument, maar gij staat er niet bij stil. Het *onnatuurlijke* van een Hollandsch Amiraal, dat hij in volle harnas in zijn kist óf op zijn graf ligt, vergeeft gij, zoo gij 't opmerkt; maar gij zijt ver van het goed te keuren. Wat zoudt gij u vermoeyen om zulke dingen te begrijpen! Gaat gerust uw gang; stoort u aan de wenken van den Heer van Lennep óok niet. Gij, die aan den weg timmert, lijdt veel berichts — en daarom zullen wij wel ongelijk hebben.

De thezis blijft natuurlijk hier staan, dat een monument niet is de afbeelding van een gegeven oogenblik uit de natuur (zoo als de fotografie); dat in een monument meerdere oogenblikken vermogen en behooren te worden samengevat; dat een monument is iets konkreets.... Maar gaat gij liever voort. Maakt ons nog maar éene reis méer belachlijk in de oogen der vreemdelingen. Er is weinig aan te bederven — als gij het tóch niet vat, en meent te mogen oordeelen over zaken, die gij niet kent.

Het spijt me, dit zeg ik ten slotte, dat de voortreflijke

---

zonder plichtplegingen, volkomen en krachtig — neven. Zij verbeelden zich, dat zij zich gekonstituëerd hebben om eene afbeelding van het jaar -13 in hun monument te geven; maar het jaar -13 moet daar niet, ter eerster plaatse, in uitgedrukt zijn: wel het jaar 1863; niet de stemming van -13, — dat hadden ze, des verkiezende, toen ter tijd, zelf kunnen doen; maar de stemming van ons, van onzen tijdgenoot. Anders had men, voorwaar, van bouw- en beeldhouwkunst geen monument gevraagd; maar van de schilderkunst een tafereel. Het zoû al een zeer ondankbare taak voor bouw- en beeldhouwkunst zijn, de schilderij van eene revolutie te leveren. Maar de beoordeelaars hebben zich blijkbaar niet de minste rekenschap gegeven van de onderscheidene roeping der verschillende beeldende kunsten.

croquis van den Heer Koelman bestemd zijn om de voornaamste en zinrijkste verciering van het Nationaal Monument uit te maken. Als kleine schetsen zijn ze uitmuntend. Welk een humor, welk eene bevalligheid, welk eene juistheid van uitdrukking! Maar zulke dingen brengen onze Kaulbachs en Bendemanns alleen als bijwerk aan; niet als epiesch hoofddoel van de geheele konceptie.

Dit beklag belet echter niet, dat ik het Vaderland oprechtelijk gelukwensch met de aanwinst van een zoo geestrijk teekenaar, een zoo meesterlijk schetser en toetser als de Heer Koelman. Maar een Monument te maken — het genie, den dank, de hulde, de liefde, de hoop van een geheel Volk uit te drukken — dat is eene taak, waar dit potlood en deze sepiatoets niet voor opgewassen zijn.

Men houde mij ten goede, dat ik over het architektoniesch gedeelte het stilzwijgen bewaar. Men heeft het ontwerp *Steen der hulpe* — *Eben-haëzer* — genoemd. Wij wenschen, dat het Monument voor nageslacht en vreemdeling, niet met meer recht den naam van "steen des aanstoots" zal dragen. *Steen der hulpe* is toch ook zeer gepast: men heeft ter dezer zake elkander trouw geholpen: geloof en ongeloof (verschillende woordvoerders in den *Spectator*), broodnijd en sektehaat, oud en nieuw *insuccès* (Rose en Leliman), de Hofstad en de Provincie, hebben de handen in elkaâr geslagen om elkaâr te helpen: moge het blijken, dat zij elkander niet, zoo als onze vaderen in dit waterland plachten te zeggen, hebben geholpen.... van den wal in de sloot.

10 Nov. 64.

OVER EENIGE DRAMATISCHE KARAKTERS BIJ VONDEL.

I.

Vondel, in eenige van zijn vrouwenkarakters gekeurd, gegispt of verdedigd te zien door den Heer A. S. Kok[1], kon niet anders dan eene belangrijke "bijdrage tot billijke waardeering van 's dichters dramatische kunstwerken" opleveren. Wij zijn er dan ook den Heer Kok recht dankbaar voor; zelfs hadden wij gaarne nog meer vernomen van het lieve gesprek, dat spoedig uitsluitend liep over Vondel's vrouwenkarakters in de *voornaamste* zijner dramatische gedichten, en waren soms op het punt de woorden te herhalen, die de Drossaart aan Baak schreef na het lezen van twee vaerzen van Vondel, die niet eens drama maar slechts hekeldicht waren: "ik beken ook, dat my zulke rijmen niet alle daags voor den neus komen, en daarom als er U. E. raadt om weet, zal ik er mijn vingeren na slikken, zoo U. E. gelieft den vriend zulks aan te dienen, nevens mijn' groetenis, ik zal 't gaarne gestand doen." Vele bladzijden hebben wij gelezen met een waar genoegen. De kundige pen, die een Dante vertolkte en een Shakspere niet onbekend liet, was voorzeker in staat ons de verdiensten van Vondel te doen waardeeren, ook op een standpunt dat nog nooit tot uitsluitend onderwerp eener bijzondere studie gekozen werd. Het is nu twee jaren geleden[2], dat er eene voordracht in *Felix-Meritis* gehouden werd ten betoog, dat Vondel grooter genie is dan Milton, dat Vondel verre boven dezen wereldberoemden dichter de kroon spant in het scheppen van karakters, als daar zijn Lucifer en zijne mededuivels, Michaël en zijne heilgenoten, Adam

---

1 Vondel, in eenige van zijn vrouwenkarakters. Een bijdrage tot billijke waardeering van 's dichters dramatische kunstwerken. Voorlezing, uitgegeven ten voordeele van het op te richten standbeeld des dichters, door A. S. Kok. Gedrukt en uitgegeven bij Gebroeders Binger, Amsterdam, 1864.

2 Aldus vóór de bijdrage van den heer Kok.

en Eva, de koning en de koningin van het Eden [1]. Daar nu de Heer Kok ons in zijne voorlezing een edelen kring binnenleidt, waar eene dochter Eva's, "die — o wonder! onder Neèrlands jonkvrouwen en vrouwen — Vondel kent en zijn werken met vlijt en oordeel beoefent," eenige grieven in het midden brengt tegen onzen Vondel en zijne Eva, zoo zouden wij wenschen, mag ons die eer gebeuren, een eerbiedig woord mede te spreken. Dewijl nu aan het edele gezelschap "niets liever is, dan waar van een grieve sprake kan zijn, er zoo spoedig mogelijk te kunnen afstappen," zullen wij dan ook maar ronduit verklaren, dat wij op schier alle punten, die hier gegispt worden, van een lijnrecht tegenovergesteld gevoelen zijn. Waarop onze meening berust, gaan wij aantoonen, en wij zullen onze opmerkingen op zulke wijze trachten uiteen te zetten, dat ze tot andwoord dienen op de voorlezing van den Heer Kok, wellicht tot genoegdoening strekken voor de geopperde grieven en tevens iets, hoe weinig dan ook, mogen bijdragen tot de waardeering van Vondel's bewonderenswaardige vrouwenkarakters in zijne tooneeldichten.

Te recht oordeelde de lezeresse, die, bij den Heer Kok, op bl. 9 het woord voert, dat het beter zal zijn, in plaats van in het algemeen te blijven voortpraten, enkele stukken op te slaan. Vóór alles echter maakt zij twee opmerkingen: 1° dat het niet de scherpe schildering van of de scherpe verwijten tegen enkele vrouwelijke zwakheden is wat haar grieft, maar veeleer het onwaardige in de voorstelling van de vrouw op enkele plaatsen, waar het door niets gerechtvaardigd wordt.

2° Ten andere zegt zij te moeten erkennen, dat men de vraag zou kunnen doen, of het billijk is, bij de opvatting van het treurspel door onze oude dichters, de eischen van karakterschildering te doen gelden.

---

1 Het tafereel dier karakterschilderingen was uitsluitend ontleend aan Lucifer en aan Adam in ballingschap, twee treurspelen die ik, in mijne schatting van Vondel's meesterstukken, nooit van elkander gescheiden heb, al zijn er dan ook zoo velen, waaronder een Witsen Geysbeek en anderen op zijn woord, die zeven meesterstukken van Vondel's tooneel opnoemen en Adam in ballingschap, een stuk des paradijzes waardig, niet eens schijnen te kennen.

Na onzen hoofddichter ook in dit opzicht een veel grooter echt-dramatisch talent te hebben toegekend, dan gewoonlijk gedaan wordt door hen, die vooral op karakterschildering het oog hebben, vindt zij geen stuk meer geschikt om er mede aan te vangen dan den *Adam in ballingschap*, waarin wij Eva, ons aller Moeder, zien optreden.

Na ettelijke schoonheden van het karakter onzer Moeder aangetoond te hebben, worden de trekken aangewezen die afgekeurd, maar, volgends ons bescheiden oordeel, ten onrechte afgekeurd worden. Laten wij dat eerste karakter nogmaals tot een voorwerp van studie maken, en opdat de wrijving der denkbeelden te beter het licht doe stralen, zullen wij de voorlezing van den Heer Kok op den voet volgen. Gelijk bij zijne lezeresse, zal er begonnen worden met het begin van alle vrouwenkarakters, dat is met Moeder Eva. Het toonbeeld, dat Vondel hier ontrolt, schijnt aan Eva's dochter volstrekt niet bevallen te hebben. Veel heeft zij er tegen in te brengen. Hier wordt niet aan Eva toegeschreven wat haar behoort en eigenaardig is, elders daarentegen wordt haar toegevoegd wat haar volstrekt niet past, en Eva zou, ten slotte, "door Vondel meêdogenloos bedacht" zijn. Veelvuldig zijn de bezwaren die tegen Vondel's Eva worden ingediend. Ik wil, zoo spreekt Eva's dochter die meer dan wie ook, het recht heeft de eerste vrouw te verdedigen, ik wil nog niet eens in rekening brengen, dat de "beurtzang" dien wij aanstonds mededeelen — "met uitzondering van de slotstrofe — niets bevat, wat in den mond van Adam en Eva eigenaardig is; zoodat wij de namen van de sprekers kunnen verwisselen zonder ongerijmdheden te ontmoeten. Ik wil de aanmerking als onbeduidend beschouwen, dat een groot deel der gesprekken tusschen Adam en Eva noodeloos vreeselijk gerekt wordt. Ik wil de veleuitdrukkingen, die in den mond van de paradijsouders klinkklare onzin mogen heeten, als kleinigheden laten gelden, uitdrukkingen waarin Adam zoowel als zijn gade jammerlijk uit hun karakter treden. Adam, zeg ik, als hij, bij voorbeeld, beweert dat hij niet weet of hij Eva zuster, dochter

of bruid zal noemen; als hij haar voorspelt, dat zij de moeder van koningen, wetgevers, helden en heldinnen zal worden; als hij van tempels, gewelfd tempelwerk en kerken spreekt; bovenal, wanneer hij in den aanvang van het vierde bedrijf zijn smachten naar het leven in de stad Gods, de stad des Hemels, te kennen geeft. Eva, zeg ik, en deze wel het ergst, toen hij haar voor het eerst aanschouwde en de huwelijksgod haar hand in de zijne vlocht; als zij een weinig verder spreekt van de goden die op aarde heerschen, nadat zij even te voren Adam heeft aangespoord om toch van zijn vrijen wil gebruik te maken; bovenal, wanneer zij tot Belial zegt:

> "God gebood
> Dien boom in 't middenperk te ontvluchten.
> Gelijk de pest en bare dood." —

"Dat alles willen wij echter over het hoofd zien," zegt de voorlezing. Wij *die* van *dat alles* volstrekt *niets* over het hoofd willen zien, hebben dus reeds stof genoeg om te beginnen. Daarom dan ook dadelijk het eerste bezwaar onder het oog gezien.

Daar wordt beweerd, dat, met uitzondering van de slotstrofe, de beurtzang van het eerste Bedrijf niets bevat, wat in den mond van Adam en Eva eigenaardig is, zoodat men de namen van de sprekers zou kunnen verwisselen, zonder ongerijmdheden te ontmoeten, doch wil men zulks nog niet eens in rekening brengen. Deze laatste trek verraadt te veel toegevendheid; wij vragen nederig verlof daarmede geen vrede te nemen. Wij voor ons vinden die uitspraak van te groot een gewicht, en mocht ze op waarheid steunen, wij zouden ze wel ter dege in rekening brengen, daar ons niets zoozeer stuit in een beurtzang, dan te hooren dat er geen eigenlijke beurt noch voor dit noch voor dat personaadje bestaat.

Ware het dan ook niet om eene al te scherpe tegenstelling te vermijden, wij zouden zeggen dat in dien beurtzang, waarvan sprake is, alles, wat in den mond van Adam wordt gelegd, eigen-

aardig aan Adam is; dat in gelijke mate alles eigenaardig is aan Eva, wat van de lippen van Eva vloeit, en dat het onmogelijk is, de namen van de sprekers te verwisselen, zonder de diepe, de ware zielkundige schoonheden van dezen beurtzang, die een meesterstuk is, te verduisteren, ja te miskennen, en zich zelven aan eene ongerijmdheid schuldig te maken. Dit eerste punt zullen wij meer in zijne bijzonderheden en bijomstandigheden beschouwen, om later met snelleren tred over vele kleinigheden te kunnen heenstappen. Die beurtzang dan bekleedt het tweede tooneel, dat wij hier niet genoegzaam aanschouwelijk kunnen maken, tenzij wij een blik terug slaan op het voorgaande tooneel.

Daar zagen wij onze eerste ouders voor het eerst optreden, en op welk oogenblik? Is het bij het vallen van den avond, als menige bloem haar bladeren vouwt en haar kelkje sluit, en de tortel hare lieve oogen onder haar vleugelen bergt, en het dartelende vischjen de schuilplaats zoekt waar het zich des nachts onthoudt? O neen, onze eerste vader rijst op, eer de gouden straal uit het heldere Oost komt op dagen; onze moeder treedt te voorschijn als de roos nog half geloken haar geuren en kleuren gaat ontsluiten. Op hetzelfde oogenblik dat Adam ten tooneele treedt, stijgt ook de zon ten hemel; op het oogenblik dat Eva verschijnt, verheft zich aan alle kanten en weêrgalmt alom de vrolijke morgenzang der vogelen, blijde aan het kwinkeleeren. De Engelen, door God aan den Koning en de Koningin van het aardsche Paradijs tot eerewacht gegeven, staan reeds te wachten, opgetogen van vreugde, dewijl zij het lieve paar zoo blijde kunnen groeten.

Daar treden ze nader, onze eerste ouders, gekleed in witte zijde van erfrechtvaardigheid, geslingerd om hun leden. Dat kleed is zoo fijn van draad, dat de schoonheid, waarmede God den mensch heeft overgoten, er door heen straalt en gloeit gelijk de morgenstraal door de dauwpaarlen die aan de takjes wiegelen; zij treden nader, en de boomen van het Paradijs buigen eerbiedig neêr bij hun voorbijtreden, terwijl

de Godheid zelve een luisterend oor neigt en hare oogen gevestigd houdt op onze eerste ouders. Welke zal nu de eerste daad zijn die zij verrichten? Gewekt uit het welig rozendal, zullen zij bij beurten Gods lofzang aanheffen.

Nu begint de beurtzang, die, volgends de voorlezing van den Heer Kok, niets eigenaardigs voor Adam noch voor Eva zou hebben, dan alleen de laatste strofe, en die, volgends onze meening, niet een enkele sylbe behelst die niet in hooge mate eigenaardig is.

Mogen wij vooraf aan de hoorderen der voorlezing en aan de geachte lezers van deze bladzijden de vraag stellen: Wie is door God tot vorst en koning van het aardrijk geschapen, zoo niet Adam? Eva immers werd hem later tot medehulp en troost toegevoegd. Wien anders dan aan dien koning komt het toe, bij dezen nieuwen dag, in de eerste plaats het woord te voeren? Zou het der waardigheid van Adam niet te kort doen, zou het de beminnelijke zedigheid der vrouwe niet krenken, bijaldien Eva zich haastte het woord op te nemen vóór Adam? Het eerste woord, dat van 's menschen lippen in het Eden en op het tooneel van het geschapendom weèrgalmt, moet het woord van Adam wezen; hem en hem alléén past het, te wijzen op den glans van de verkwikkende zon en het nieuwe leven dat hare stralen over de aarde, Adams rijk, doen zweven.

> Daer rijst het alverquickend licht,
> Dat, laegh gedaelt beneên de kimmen,
> De schaduwen en bleecke schimmen
> Verdrijft van 's aerdtrijx aengezicht.
> De voglezang, aen 't licht ontsteecken,
> Begint met eene morgenwijs,
> Den grooten zegenaer ten prijs,
> Aen alle kanten uit te breecken.
> Ay laet ons beurtewijs den toon
> Der voglen, vroegh aen 't quinckeleeren,
> Navolgen, en 't geluit schakeeren,
> En strengelen tot eene kroon.

Adam blijft zijner waardigheid en heerschap getrouw als hij tot Eva zegt:

> Ick wil u voorgaen met gezangen:
> Ghy mooghtme volgen, rijck van lof.

Deze eerste strofe is dus uitsluitend eigen aan Adam. In den mond van Eva zou ze ongepast zijn; en al wie de namen der sprekers verwisselde, zou bepaald eene ongerijmdheid plegen.

Adam heeft dus, overeenkomstig zijne waardigheid van eerstgeschapene, van koning en van man, de schoonheden van zijn rijk aangewezen aan zijne heilgenote; het eerste woord, dat in den ontluikenden lusthof weêr vernomen wordt, is het woord van Adam. Dat eerste woord van Adams lippen is gericht tot Eva en heeft ten doel om een lofzang, God ter eere, te doen aanheffen, niet alleen door haar, maar ook door hem. Een ieder begrijpt hoe heerlijk deze gedachte is. Een ieder zal ook gevoelen, hoe zielkundig en fijn geschakeerd de wending en de toon van Adam tot zijne bruid zijn. Hij geeft geen bevelen; dat immers is overbodig daar, waar het geringste verlangen wordt te gemoet gekomen als ware het de dringendste wet; zelfs laat hij het aan zijne gade over de stof van hun lofzang te kiezen:

> Maer nu, mijn liefste, van wat stof,
> Van waer den zangk best aengevangen?

Wie zou in Adams vraag niet erkennen die oprechte, die diepe, die teedere uitspraak eener waarlijk minnende ziel, die zoo gaarne aan de heur dierbare vraagt wat zij zelve wil zeggen, wat zij zelve ook wel weet; hij vraagt, omdat het hem zoo zalig is te ondervinden, dat zij denkt wat hij denkt, dat zij verlangt wat hij verlangt, omdat het hem zoo zalig is, op hare lippen de woorden te ontmoeten die in zijn eigen hart rusten. Adam weet dan ook zeer goed, dat zijn eerste lofzang aan God moet wezen, en toch vraagt hij aan Eva en zegt:

> Ay laet ons beurtewijs den toon
> Der voglen, vroegh aen 't quinckeleeren,

Navolgen, en 't geluit schakeeren,
En strengelen tot eene kroon.
. . . .
. . . .
Maer nu, mijn liefste, van wat stof,
Van waer den zangk best aengevangen?

Op deze liefderijke vraag andwoordt ons aller moeder, en haar andwoord is juist wat Adam verlangt, het is in volkomen harmonie met de ziel eener volmaakte vrouwe; want het is een kreet van dankbaarheid die uit hare ziel opwelt, en Éva, op haar beurt, al weet zij dat haar zang ook juist de zang is dien Adam verlangt, al kon er niet de minste twijfel bestaan over de stof die zij tot een kroon zullen strengelen, onderwerpt hem toch nog haar keuze. Haar andwoord luidt dus:

Van wien toch beter dan van God,
De bron, en springveêr aller dingen?
Kunt gy van iet wat lievers zingen?

Haar wil is dus gelijkvormig aan zijn wil; en het eerste loflied, dat het eerste paar aan den Schepper zingt, de eerste zang die de echoos van het paradijs wekt, is een beurtzang van Bruidegom en Bruid, die God dank zegt voor hun overzalig lot.

De vier volgende vaerzen zijn even uitsluitend eigen aan de vrouw, die hare liefde wil uitspreiden over de gantsche aarde en den zang van Gods lof aan dal en berg, aan heester en ceder wil leeren. Aan haar voegt het dus, de eer van het loflied aan te heffen niet aan zich zelve, maar aan Adam te geven en te zeggen:

Hef aen, mijn liefste, op 't hoogh behaegen.
Ick volgh uw voorzang keer om keer.

Hoe heerlijk alweêr dat het edele vrouwenhart Adam aanspoort om God te verheerlijken, en dien zang aan de gantsche schepping te leeren.

Van wien toch beter dan van God;
Kunt gy van iet wat lievers zingen?
Hy is uitdeeler van ons lot.
Hef aen . . . .

En hij stemt in met hetgeen zij zegt en hij zingt:

> Ick volgh uw voorzang keer om keer,
> Opdat de galm de beurtzang leer'
> Aen dal, speloncken, bosch en hagen.
> "Op 't hoogh behaegen."

Tot stof van zijn eersten morgenzang kiest hij, wat Eva, rijk van lof, heeft gekozen, en dat is God. Niet alleen dat, maar Adam bezingt God juist in die eigenschappen waarop Eva heeft gewezen. Zij sprak van God, als zijnde de bron en springveer aller dingen en de uitdeeler van hun lot. Dat drievoudig gezichtspunt wordt nu door Adam bespiegeld en bezongen in de drie strofen van zijne beurt. Hij begint aldus:

> Van u beginnen wy, met reên,
> Zoo dra de zon ter kimme uitrijze,
> Algoede, Almaghtige, en Alwijze,
> Der dingen oirsprong, eenigh een.
> Wy zagen, toen onze oogen zagen,
> U endtloos schooner dan de zon,
> Een' schijn gelijck, die in een bron
> Den mensch gelijckt, ô bron der dagen!
> Wij zagen die ons 't wezen schonck,
> En uit het roode klay bootseerde,
> Een ziel inaômde, en haer vereerde
> Met eenen glans, die uit u blonck.
> Ghy dommelde uwen heldren luister
> In onze ziele, een majesteit
> Van vrijen wille, onsterflijckheit,
> En reden, noit bewolckt noch duister.

Na zulk een strofe gelezen te hebben, verlangt men wel een oogenblikjen te mogen stilstaan, om ze nog eens te herlezen, te bewonderen en in het geheugen te prenten, of liever nog, om ze in het hart te bewaren. Men begrijpt en gevoelt hoedanig onze betrekkingen tot God moeten zijn: Hij, de alwijze en algoede Schepper, en wij het begunstigde schepsel, vereerd met eenen glans die uit de Godheid straalde. Men beseft en weet hoe groot de mensch is, en een ieder

hoort in zijn eigen hart stemmen opgaan die hem toeroepen: O mensch, welk schepsel is gelijk aan u? Gij, vrij als God; gij, onsterfelijk als God! Aan den eersten mensch, aan Adam kwam het toe, de grootheid en de gaven te vermelden, die God den mensch liet te beurt vallen. Aan Adam alleen en niet aan Eva past het, deze strofe te zingen, en er kan van geenerlei naamsverwisseling sprake zijn.

De volgende strofe integendeel klinkt alleen goed op de lippen der vrouwe. Wat immers komt het meest met het plan der Godheid en de bestemming des menschen overeen: dat God het eerst verschijne aan Adam, den eerstgeschapene en koning van het geschapendom, of wel dat Gods veropenbaring geschiede aan Eva, met voorbijgaan van Adam? Is het dus ook niet meer waar en meer dichterlijk en meer uitsluitend eigen aan Adam en volstrekt niet aan Eva, dat ons die eerste veropenbaring van God worde medegedeeld door onzen eersten vader?

En toch wordt door dit voorrecht, aan Adam verleend, niet het allerminst de vrouwe in de schaduw gezet, wat men zou kunnen vreezen bij een ander dichter dan bij Vondel. Vondel weet in de geheimen van zijn genie het middel te vinden om den heiligsten en den innigsten der banden te leggen die bij mogelijkheid tusschen twee zielen bestaan kan. God verscheen aan Adam: welk eene gunst en eere! Hoe zullen alle andere schepselen, aan wie God niet verscheen, den boven allen begenadigden Adam eeren en hoogschatten! Eva slaakt dan ook een kreet van dankbaarheid en zaligheid, bij het vernemen van hetgeen de Almachtige, de Alwijze, de Algoede aan Adam gedaan heeft en roept uit:

> Gelooft zij Godt, die u verscheen,
> En was, en is, en eeuwigh duure.

Zij is opgetogen van bewondering over de verhevenheid van haar Adam, ons aller vader, dien zij meer en meer waardeert en bemint en dien zij aldus rechtstreeks toespreekt:

> Ghy zweemt naer d' edelste natuure,
> En hebt met aertschheit iets gemeen.

Adam, het voorwerp van haar liefde, wordt ook het voorwerp van hare bewondering; Adam is voor haar de weg om God te leeren kennen, Adam is voor haar de bemiddelaar tusschen haar en God. Adam en God zijn voor haar wel onderscheiden; maar zij scheidt noch haar echtgenoot van God, noch God van haar echtgenoot.

Hoe waar gevoeld, hoe innig dichterlijk is het dan ook niet, dat Eva dank zegt aan God voor de weldaden die Hij aan Adam bewezen heeft!

Met diezelfde zielkunde en dat kiesche gevoel gaat de dichter voort, en Adam beschrijft ons het aardsche paradijs. Eva, op hare beurt, is weèr de tolk der edele gevoelens, door het verhaal gewekt, en sluit hij zijn beurtzang met te vragen:

> Hoe zouden wy
> Dien oirsprong alles goets niet loven!

dan hervat zij terecht:

> Geprezen zij de Alzegenaer,
> Die 's menschen hart zoo milt verzadight,
> En met zijn' rijckdom begenadight.

De volgende strofen zijn alweèr even Vondelsch heerlijk, even zielkundig, even onvergelijkbaar dichterlijk; want niemand beter dan Vondel heeft Adam met majesteit omkroond en Eva met hemelschen glans omstraald. Adam heeft de gevoelens van Eva vernomen, Eva is hem meer dierbaar geworden; hij heeft haar lief, nu meer dan voorheen, en waarom? Al wie het eerste paar in het Paradijs meet naar den verbroken staf van 's menschen grootheid, die ons na de zonde is overgebleven, wil den glans en den levendigen straal der zonne afmeten naar het koude beeld dat het koude glas van een fotograaf er van maken kon. Menig andere dichter zou Adam hebben doen spreken van de bekoorlijkheden der Maagd, die God, als om de kroon op zijne schepping te zetten, het laatste schiep, die Hij vormde en bootseerde — niet uit de klei der aarde, waaruit Adam gevormd werd, maar uit het levend

lichaam, uit de ribbe bij het harte van den koning der schepping. Het grootste getal der dichteren zou zich bij het stof gehouden hebben, en na breedvoerig en met welgevallen, *con amore*, er over te hebben uitgeweid, zouden zij Adam hebben doen zeggen, hoe of hij de uit hem en voor hem geschapene beminde. Vondel begreep beter, hoe de niet gevallen Adam, die ondergod op aarde, meer verheven gevoelde, en *nadat* hij Eva heeft hooren God prijzen, roept hij uit:

> *Nu* kenne ick eerst het heil van 't goet
> Der megenootschap, nu ghy blijde
> U weet te voegen aen mijn zijde.

Nadat en *omdat* hij gehoord heeft hoe zij zich bij hem, die God prijst, weet te voegen, stort hij zijn hart uit voor haar, en de Adam van Vondel is even volmaakt in teederheid jegens zijne bruid als in godsvrucht jegens zijn Schepper. Hij gaat dan voort en geeft zijn harte lucht:

> Wat valt my uw genootschap zoet!
> Wat 's eenzaemheit, by 't lief genieten
> Van uwe tegenwoordigheit!
> Mijn hulp, indien ghe van my scheit,
> Zou 't leven my dan niet verdrieten?
> Mijn zuster, dochter, of mijn bruit,
> Hoe zal ick u, mijn liefste, noemen?
> Het paradijs stroit palm en bloemen:
> Voor uwe voeten groeit het kruit.

Deze strofe is dus ook alweêr niet minder uitsluitend eigen aan Adam, dan de appel van zijn oog: al die vaerzen zouden niets dan louter ongerijmdheid zijn in den mond van Eva.

Op die woorden van Adams teedere hoogschatting en liefde, wat zal Eva andwoorden? O! in haar andwoord spreekt zich de gantsche ziel van eene volmaakte vrouwe volmaakt uit. Minnende gehoorzaamheid, grenzeloze zelfverloochening en zaligende liefde spreken immers in deze strofe:

> Wat u, mijn lief, alleen vermaeckt,
> En anders niet, zal mij behaegen,

Van dat het eerst begint te daegen,
Tot dat de zon haer daghvaert staeckt.
Gevolghzaemheit, bescheit, en stilte,
Een vrolijck hart, een blijde geest
Voeght d' eerste bruit, op 't eerste feest.
Dat Godt mijn hart in 't uwe smilte!

Om de eerste grieve, die wij op bl. 2 aanwezen, te verwijderen, is reeds genoeg, dunkt ons, gezegd. Meer zeggen wij dan ook, althands nu niet, over dezen beurtzang, die zoo volmaakt Adams geest en Eva's hart weêrspiegelt; alleen willen wij nog doen uitkomen, hoe deze beurtzang een wezenlijke *cantate* is, die drie verhalen en drie aria's behelst. Hoe eigenaardig is het niet aan Adam, de man, de rede, dat hij in deze cantate het verhaal *le récit*, doe; dat hij het gekende, ik zou bijna zeggen het wetenschappelijke, het filozofische uitlegge, wat hij doet in de hem toegeschreven strofen. Maar ook, hoe eigenaardig is het niet aan Eva, aan de vrouwe, aan het gevoel, dat zij de aria zinge, dat wil zeggen, de gevoelens uitdrukke die het verhaal doet ontluiken. Hoe zou men dan toch hier de namen der sprekers kunnen verwisselen, zonder den helderen, glansrijken dag in een sombere nacht te verduisteren? Het eerste verhaal spreekt van God, het tweede van het paradijs, en het derde van de liefde, die den eersten vader en de eerste moeder bij den morgenstond der schepping bezielde.

Ik voor mij vind dezen eersten morgenzang zoo volmaakt in overeenstemming met beider innigste natuur, waarin de Almachtige voor Adam en voor Eva verschillende harmoniën geschapen heeft, dat ik geen hooger ideaal van het eerste menschenpaar dan de wezenlijkheid, hier bij Vondel aangetroffen, ooit heb kunnen vinden.

Adam immers is de kracht, de rede, het gezag, het hoofd, de man, in één woord, maar hij is tevens de edelmoedigheid, de voorkomendheid, de liefde, ja de teederheid. Voor dat zijn mond de stem van zijne waardigheid en voorrang laat hooren, neigt altijd zijn hoofd tot zijn hart, en beider

wenschen vereenigen zich op zijne lippen tot het woord wat hij tot Eva spreekt.

En Eva is hier wezenlijk bij Vondel: "sainte et immaculée, souriante, gracieuse, pleine d'harmonies et de parfums, ayant un genre de cœur caché dans chaque parole de son esprit tranquille et modeste qui est si riche en la présence de son Dieu et de son époux."

Wanneer door een uitverkoren geest de ziel des menschen kon ontleed worden, dan, dunkt mij, zou elk vezeltje, zou elk onmerkbaar punt dat door de ontledende of scheikundige hand wordt aangeroerd, zich in een bijzonderen klank en toon en harmonie oplossen. Wanneer dan die uitverkorene al die klanken, al die toonen en harmoniën mogt hooren en met zijne ooren drinken en in zijn hart opvangen, alwaar ze eeuwig weêrgalmend zouden leven en zweven, — die uitverkoren geest, dunkt mij, zou dan des menschen ziel goed kennen. En zoo goed heeft, naar mijn gevoelen, Vondel hart en ziel van Adam en van Eva gekend, gevoeld en teruggegeven.

Ik ken geen dichter, die onzen eersten ouders bij hun eerste verschijnen zoo verheven een standpunt heeft weten aan te wijzen!

Wordt vervolgd.

WANDALISME.

XXXIII.

In den *Ned. Spectator* van 26 Nov. dezes jaars bevestigt de Heer Dr C. Leemans, Lid van hetgeen hij noemt: de "Commissie der Kon. Akademie van Beeldende Kunsten voor de overblijfselen der oude vaderl. kunst", onze mededeeling van "D. W. VII, I, bl. 94, betreffende de slooping der Renkumsche kerk en hare fotografische afbeelding. De Heer Leemans neemt ons echter zeer kwalijk, dat wij dit bericht putteden uit het *Handelsblad*, en niet uit de verslagen, die de "Commissie", wij erkennen dit dankbaar, de beleefdheid had ons toe te zenden.

Uit die verslagen blijkt, dat 's Heeren Leemans' medelid der "Commissie", de Heer architekt Rose, de kerk, bij gelegenheid dat hij in de geldersche landouwen verwijlde, "vluchtig onderzocht" heeft, en dat deze Heer "de uitkomsten van zijn onderzoek in een uitvoerig verslag" heeft nedergelegd. Op grond van zijn "vluchtig" onderzoek heeft de Heer Rose verder getuigd, dat "de kerk volstrekt geene æsthetische waarde heeft, maar als stellig van romaanschen (?) oorsprong voor de geschiedenis van den vaderlandschen (!) kerkbouw van zeer hoog belang moet geacht worden". Voords heeft de zelfde Heer Rose aan den Heer ingeniëur Fijnebuik de noodige aanwijzingen gedaan om gelegenheid te geven, dat er teekeningen van het gevonnist bouwwerk gemaakt konden worden. Dat leeren ons de verslagen; maar wordt de Lezer er veel wijzer uit, dan uit het bescheiden bericht van het *Handelsblad*? Wij lezen de verslagen wél; dáarover moet de Heer Leemans zich niet beklagen: Verg. "D. War." VI, bl. 494: maar wij belijden met schaamte, dat ze ons niet alleen niet

wijzer,... dat ze ons ook niet *beter* maken. De ondervinding leert, dat uit gestadige ergernis op den duur kregelheid geboren wordt; kregelheid is soms de moeder van liefdeloosheid, van gebrek aan deernis — en ziedaar de reden, waarom de "D. War." te dikwerf de schouwplaats van onmeêdoogende kastijdingen is. Dit verschijnsel moet, in zijn oorsprong, aan daden als het vernielen der Loterijzaal onder het patronaat, - en het sloopen der Renkumsche kerk met de goedkeuring, - der "Commissie", bovengenoemd, geweten worden. Als wij echter zeggen, dat de Heeren Rose c. s. niet aan onze zedelijke volmaking bevorderlijk zijn, erkennen wij toch in geenen deele, dat wij zouden schuldig staan aan "slordigheid", "oppervlakkigheid", of ook zelfs aan "kwade trouw", zoo als de Heer Leemans dat betuigt — maar geenszins betoogt. Het feit handhaaft zich, ondanks het welgeschreven artikel van den Heer Leemans, in volle kracht: dat de Renkumsche kerk gesloopt wordt, of waarschijnlijk reeds is; dat daarmeê is vernietigd een werk, "dat voor de geschiedenis van den vaderlandschen kerkbouw van zeer hoog belang moet geacht worden", volgends de getuigenis van den Heer Rose; dat de "Commissie", voornoemd, genoeg meent gedaan te hebben met een *uitvoerig* verslag over een *vluchtig* bezoek aan te hooren, met aan een ingeniëur te rekommandeeren de maten naar eisch op te nemen, met eene welgeslaagde fotografische afbeelding van het gebouw te accepteeren. Ziedaar, met en benevens de leer, dat de oudste kerk van het land een *romaansch* gebouw is, en dat een hoogst belangrijk bouwwerk zonder æsthetische waarde kan zijn, de trofeëu der "Commissie", waarvoor wij verzuimd hebben ons eerbiedig te buigen. Het doet ons leed, dat de H[r] Dr Leemans ter dezer gelegenheid de lof schijnt te willen verbeuren, hem op blz. 29 van ons *Bulletin*, VI, N° 3 toegezwaaid.

MENGELINGEN.

EEN STRIJK-QUARTET VAN HAYDN. — Niets is indrukwekkender dan vier muzikanten voor hunne lessenaars te zien zitten.

Het zijn vier werklieden, die een belangrijken arbeid verrichten. Zij hebben de tevredenheid en naïve fierheid der timmerlieden die het meesterproefstuk toonen.

Men onderhoudt zich nog zachtjens in de zaal, als de inleiding hare eerste akkoorden uitzendt: dat dient tot ontvlechting der denkbeelden van den maker, dat verwarmt de uitvoerders. De groote klaarheid is nog niet noodig; met moet de oogen niet met de middagzon verschrikken. Reeds luistert de menigte.

De vier instrumenten zijn in vollen quatuor; zij gaan stapvoets om zich niet aanstonds te vermoeden. Mij dunkt, dat vier reizigers elkander aan het avondeten in den herberg ontmoet hebben; zij staan 's morgens vroeg op, drinken een teugjen, terwijl zij vrolijk in de vlakte voortstappen.

De hemel is blaauw en er waait een frissche wind.

Het onderhoud wordt levendiger; de viool vertelt zijnen vriend, den tweeden viool, eene aardige grap; de alto heeft ze gehoord en zegt ze den violoncel over, die haar als een braaf burger man, in zich-zelven ernstig herhaalt om ze te onthouden en er zijn huisgezin op te trakteeren.

Bijwijlen spreken de vier reizigers te zamen; maar de twee violen, levendiger van aard, loopen vooruit, deelen elkander vertrouwelijkheden mede, en laten den alto en den bas achter, die niet blijven zonder te babbelen.

Van tijd tot tijd rust men uit om des te beter te loopen. Meen echter niet dat het onderhoud zal vallen. Een uitroep gaat van de eene zijde op, dat is de alt; eene vraag van de andere, dat is de viool. En eene beminnelijke dwaasheid heerscht onder de vier gezellen, die elkander de vrolijkste dingen der waereld vertellen.

Maar het al te langdurig lachen wordt onvoegzaam.

De viool onderbreekt de scherts door eene nog al keurige geschiedenis te verhalen. De eerlijke alt begrijpt de geschiedenis goed, want

hij is er getuige van geweest, en hij voegt er zelfs andere bizonderheden aan toe, welke de viool niet kende.

Gij moet de deelneming van den violoncel voor dat verhaal zien: hij doet uitroepingen, die niet afwisselend zijn, maar schoon van oprechtheid. "Ach! mijn Hemel!" herhaalt hij ieder oogenblik, "ach! mijn Hemel!"

De droevige geschiedenis is zoo wel verhaald, dat alle vier over die zoo treffende gebeurtenis zuchten. Eensklaps bemerkt men een dorp in de verte, men vergeet alles, den vrolijken kout, de droefgeestigheid, de vermoeidheid van den weg, om elkander de hand te drukken.

De baan is afgelegd, de vier vrienden scheiden.

CHAMPFLEURY.

Dr M. A. PERK, TE RAGATZ. — Deze Heer heeft een reisjen in "Opper-Italië" gemaakt [1]. Hij schijnt een goedig man: want al wat hem overkomen is acht hij de moeite waard mede te deelen. Binnen de eerste dertig bladzijden vindt men reeds duidelijk bewijzen van 's mans hoog opgevoerd zelfbewustzijn en zijn heldenmoed. Te Ragatz moest een zijner laarzen gerepareerd worden. De schoenmaker was niet thuis; de vrouw had een ziekelijk kindtjen op den arm, dat zij vreesde niet te zullen behouden. Z. Eerw. zeide tot haar, dat wij, in ieder geval, "als het oogenblik komt om de kinderen af te staan, ze in zulke liefderijke, trouwe handen overgeven;" — "De arme!" roept D^o uit: "Zij scheen daar nooit ofte immer van gehoord te hebben en van die woorden weinig of niets te begrijpen."— "Verbaasd" zag zij hem aan; en D^o nam hieruit aanleiding haar te beklagen, "die bij het lijkje van haar kind zou staan, weenend en zonder hoop, zonder hulp en zonder staf" (bl. 26). Wat zegt ge, lezer, van zulk eene onnoozelheid? Die schoenmakersvrouw in Graauwbunderland, die niet aan de onsterfelijkheid gelooven zou, om dat zij 's Heeren Perks zoogenaamd "evangelische" toespraak niet verstaan heeft! Op de volgende bladzijde was D^o "tusschen die bergen" zeer *bang*; "in die eenzame streek," "onbekend met de taal"... "als vreemdeling gemakkelijk te herkennen". — "Ziet, mijn hart klopte sneller", zegt hij; en die evangelische helden waren nog wel met hun driën! Men ziet wel, dat zij met de middeneeuwsche ridderdwaasheid „gebroken" hadden. [Zij] "stapten ferm door, verdwaalden niet, maar waren blijde toen

[1] M. A. Perk, pred^t te Dordrecht. Uit Opper-Italië. Schetsen en ontmoetingen, indrukken. Schiedam, Roelants, 1864.

[zij] weder in het hôtel kwamen." Blz. 29 lucht D° zijn wrevel tegen de Engelschen. "Nog slechts één passagier kwam plaats nemen naar Chur: een Engelschman, even vervelend als de meesten zijner landgenooten, behoorlijk voorzien van alpenstokken en veelkleurige *plaids*. De man vond goed niet te antwoorden op ons vriendelijk "bonsoir, Monsieur!" Hij wilde met ons niets te doen hebben en trad weder naar buiten; daar vond hij het zeker pleizieriger dan in ons gezelschap!" — Hoe is 't mogelijk! En dat van zoo praktische Heeren, die het "Land, wo die Citrone blühen" bereizen, om de gouden vrucht bij wijze van pakjens insektenpoeder in hunne bedden te leggen — en die daarvan aangenaam weten te vertellen (bl. 163). M.

HAAGSCHE KIESCHHEID. — Men las onlangs in de dagbladen: "'s Gravenhage. Het voorstel, om de onkosten van het geschenk in zilver aan HH. MM. den Koning en de Koningin bij het 25-jarig huwelijksfeest aangeboden, bedragende de som van *f* 9000, te vinden uit de meerdere ontvangsten op den post "Gedistilleerd" is met algemeene stemmen aangenomen. Het is gebleken, dat het Gedistilleerd gedurende de eerste 6 maanden van dit jaar ongeveer *f* 14.000 boven de raming heeft opgebragt."— Men ziet, uit al dergelijke besluiten van officiëele lichamen, hoe allergunstigst de moderne beschaving werkt op de publieke kieschheid en volkssmaak. Kan men zich eene gepaster hulde denken, gebracht aan de Soevereinen van het land, aan den Koning en — aan de Koningin, dan het hun bestemde Zilveren-Bruiloftsgeschenk *te vinden* uit de opbrengst der belasting op het Gedistilleerd? Wat aangename herinnering voor het koninklijk Gezin, dat dit prachtstuk te zamen gebracht is uit de aansprakeloze penningskens eener anders weinig geachte afdeeling der maatschappij — de trouwste, vrijzinnigste en meest.... in-nemende der vaderlandsche kroegbezoekers. Wat humanitair en alleszins onzer gevorderde begrippen waardig denkbeeld van den Gemeenteraad der Hofstad, den ongelukkiglijk beschonken geraakten landgenoot, den man, met wien de natuur het wreedaardig spel speelt hem onbestand tegen de werking van het geestrijk vocht te maken, toch, in zijn zwijmel, nog de zoete gedachte in te prenten, dat hij belangrijk heeft mogen meêwerken tot de viering van het nationale feest: dat, met andere woorden, uit zijn stinkenden mesthoop, het schoonste en geurigste feestbloemtjen ontsproten is.

Eere de Hofstad! Dáar heerschen verlichting en fijne toon. Men

waant zich, te midden van den Haagschen Gemeenteraad, overgeplaatst in het Hotel Rambouillet, of ten minste bij een der *petits levers* van Louis XIV. R.

DE BEREBIJT. — Een der oudste en meest erntfeste amsterdamsche pleiziertuinen, buiten de (gewezene) Utr. Poort, schijnt te denken, dat Amsterdam diep genoeg gevallen is, om niet meer te weten, waar hij staat. Hij annonceerde voor eenigen tijd, in 't *Handelsblad*: "Tuin de Berebijt, voorbij het Paleis van Volksvlijt: — Buitengewoon Concert, door de Amstel-Kapel".

BELANGRIJKE TEEKENS VAN KUNSTLEVEN OMSTREEKS SEPT. DEZES JAARS. — Wij betreuren zeer, dat de twee onmisbaarste en tevens lastigste eigenschappen van dit ondermaansche ons beletten eene uitvoerige beschouwing reeds heden, in te stellen over de genoemde teekens: het ontbreekt ons daarvoor aan *ruimte* en *tijd*. De "Warande" moet in de waereld; wij kunnen dus de ontvangen indrukken niet verwerken; maar wij willen hier toch aanteekening houden van de bedoelde verschijnselen.

In Belgiën, waar elke krachtige Eeuw getuige van een krachtig kunstleven geweest is en dat Van Eyck, Massys, Rubens, Gallait noemende, telkens een tijdperk aanduidt van hoogen, onovertroffen kunstbloei, hebben drie Ten-toon-stellingen plaats gehad van het grootste belang: de Andwerpsche, waar de moderne kunst, in al hare kleurenpracht geschitterd heeft — het zij dat het kiesch en toch machtig penceel van Carl Muller het Rozenwonder der H. Elisabeth schilderde (N° 653), het zij dat Leys zijne schitterende en zelfs grootsche karikatuur der Eeuw van den "goeden Hertoge Philips" leverde op een doek van twaalf of meer vierkante ellen (N° 595), het zij dat Alma Tadama (N° 30, 31), Amaury-Duval (N° 32), P. Charles Comte (N° 173), Dell' Acqua (N° 274, -75), Mev. E. Escallier (N° 381), Leu (N° 588) of Florent Willems (N° 1111) ons deden uitroepen: "notre siècle vaut ses devanciers"; de Mechelsche, waar de kunst in hare omvangrijkste en vruchtbaarste, hare meest maatschappelijke rol optrad, — gelijk zij het dagelijksch leven, vooral het kerkelijk leven der Middeleeuwen opluisterde en verheerlijkte; de Brusselsche, waar de herleefde monumentale schilderkunst uit Frankrijk, Duitschland en Belgiën zich ten rijkste in hare kartons aan de bewondering der ernstige kunstvrienden ten beste gaf.

Hoe gaarne zouden wij reeds heden van elke der drie ten-toonstellingen hier eenig verslag geven! Wij moeten ons vergenoegen met aanteekening te houden van het feit, en van onze vreugde daarover. Men dringt ons op, dat wij niet houden van de moderne, zoogenaamde realistische kunst: het is waar, dat er in het realisme een gevaar schuilt, een gevaar van miskenning der ideale richtingen: maar als het realisme, zonder te protesteeren, zonder te beleedigen, het leven in zijne krachtigste uitingen op de daad betrapt, en zich daarbij niet vergrijpt zoo min aan het Eerste als aan het Zesde voorschrift van den mozaïschen Dekaloog, noch ook aan de eeuwige beginselen der goede Smaak, die met goede Zede op het innigst verbonden is, — dan juichen wij er in van gantscher harte, en prætendeeren de warmste bewondering en sympathie voor gewrochten van zulk realisme over te hebben. Het is ook niet waar, dat wij het kunstgebied te zeer beperken, dat wij in de mate der naaktheid van het geschilderd menschbeeld onze geestdrift voelen afgestemd, alsof zij-zelve behoefte had aan een warmen pelsrok om een vurig woord van hulde te kunnen spreken. Ten eerste: wij protesteeren niet, zoo als Didron te-recht en met diepte aanmerkt, tegen het *naakte*, maar tegen het *ontkleede*. En dan nog aarzelen wij niet te zeggen, dat het uitgeschudde Polen van Wauquière (N° 1097 — niet te verwarren met 566) ons geroerd, en in geen enkel zijner deelen ontsticht heeft. Maar voor schilderstukken, die tot het ressort der policie op de publieke huizen en hun ameublement behooren (als bijv. N° 368, van Charles Durand, N° 388 van Victor Fassin, N° 591 van Emile Levy (dat bovendien wanstaltig is), N° 861, van J. Serres, enz.) nemen wij het niet op. Zoo lang er policie is (en wij zien geen kans het zonder deze instelling te doen) moeten hare beginselen door de welgezinde burgers worden toegepast — door ieder in den kring zijner bevoegdheid.

De Ten-toon-stelling van Mechelen heeft een onberekenbaar nut gedaan aan de volkssmaak in Belgiën; talloos zijn de bekeeringen tot den zuiveren ornamentstijl, door die ten-toon-stelling uitgewerkt. Links en rechts om zich heen, hoorde men, bij die chronologische reeksen monstransen, kelken, cibories, wierookvaten enz. "ziet eens hoe slecht dat latere afsteekt bij de XIIIe Eeuw". En deze indrukken gaan in het leven over. Die vormen zijn volstrekt niet louter kerkelijk, al zijn de kerkzaken het zorgvuldigst bewaard en daarom de sprekendste getuigen voor de vroegere schoonheidsbegrippen. Wat het ornament betreft (de vormen onmiddelijk uit de architektuur spruitend

daargelaten), is er, even als ten aanzien van het menschbeeld en de drapeering, veel verwantschap tusschen den vroegsten bloei der atheensche kunst en dien der XIIIe-eeuwsche. Die tegenwoordig altijd kontrast zoeken tusschen het Grieksche en het Gothische bewijzen, doodeenvoudig, dat zij in het begrip der quæstie tien jaar ten achteren zijn en geen reisgeld genoeg verteerd of hun' oogen den kost niet gegeven hebben.

De Brusselsche Ten-toon-stelling was niet de minste van de drie. Men heeft daar kennis kunnen maken met de voorgangers van Flandrin, de fransche tijdgenoten van Overbeck en Cornelius in dezer vroegere levensperiode: Victor Orsel en Alphonse Périn.

Dat was ons inderdaad nieuw, en Frankrijk heeft eene reize te méer bewezen, dat het, ook op den wijden oceaan der hoogere ideën, niet door de europeesche beschaving op sleeptouw genomen wordt, maar altijd meê aan 't hoofd staat van de krachtigste en edelste levensopenbaringen.

Een nog weêr ander blijk van opgewekt æsthetiesch leven is te ontleenen aan het te Amsterdam gehouden Kongres der Sociale Wetenschappen. De zittingen der Derde Sektie zijn in zonderheid het tooneel geweest, waar dat blijk geleverd werd. Is er dan, op dat theoretiesch gebied, met zoo veel geestdrift over de wonderen der kunst gesproken, of met zoo veel heimwee naar nieuwe openbaringen der Hemelsche Schoonheid verzucht? Daar is wel zóo gesproken en de ademhaling van dat heimwee is er niet geheel door andere hartstochten verstikt: maar de kennelijkste zijde van het blijk was van negatieven aard. Men heeft de vraag gesteld: *l'art chrétien existe-t-il?* heeft ze bestaan? kan ze bestaan? De ontkenning moest noodzakelijk gebouwd worden op de miskenning der absolute hoedanigheden, van Hem, aan wien de christen kunst haar naam ontleent. En aan die miskenning heeft het dan ook niet ontbroken. Indien een oogenblik de banier *Nil nisi per Christum* werd opgestoken, geschiedde dit niet wijl men wist, dat ze voor het slijk, waar de kwalijk opgevoede tegenwrijters meê gestreden hebben, beveiligd zoû blijven; maar wijl zeker banierdrager zich de livrei geenszins schaamt van den aangespogene bij Matthæus XXVII, 30 — en dat de banier gedragen moet worden! ja, met Gods hulp, voort zal gaan gedragen te worden; ondanks de lasteringen der Doopverzakers van elke schakeering; ondanks het doodelijk zwijgen van een half dozein orthodoxe predikanten en een half dozein dito kerk-senioren, die de gemeene kongrestaal, twee dagen lang, rustig hebben aangehoord.

A. Th.

NOG EENE PAGINA MENGELINGEN. — Wat zal het zijn? — Een woordtjen van lof voor de aardige tooneelgroepen, bij *Arti*-s feestviering? van verwondering, dat D° Meyboom zijne feestreden aan eene woordspeling met het *realisme* gewijd heeft en dat *la part du bon Dieu* in die reden ons de waarheid van het spreekwoord op nieuw heeft doen inzien *que les absents ont toujours tort?* — Les absents? — Gij huivert een beetjen bij de vraag. Dat is altijd nog een goed teeken. — Zullen wij spreken over het vele goede en ware, in Huets waardeering van Van Lennep, of over het misbruik, dat men van zijne zandvoordsche leesklantjens maakt? — Een ruim veld zoû ons het proces-verbaal der Monumentvergadering nog kunnen leveren, wier laatste besluit door "eene stem" uit ons midden in deze aflevering besproken wordt: die loko-Voorzitter die zegt: kiest maar, vrienden, of *N O* of *Ebenhaëzer*; gij kiest altijd goed; het zijn, beide, meesterstukken: uwe keus zal altijd de kunst, het land, u-zelven waardig zijn,.... en die daarop den Sekretaris uitnoodigt de burger luî te vertellen, dat *N O* "onbruikbaar" is; die eenvoudige provinciaal, die, na Van Dams bijtende kritiek van *Ebenhaëzer* en van zijn benéden de kritiek schatten van *N O*, zegt: "Kom kom, jongens! zanekt er maar niet langer over; stemt maar! We wisten immers allemaal, bij het betreden *dezer* zaal, reeds voor wie of we stemmen zouden. Niemant van ons kwam onbeslagen ten ijs." — Of zullen we eene aanbeveling geven van de bij Van Doorn verschijnende reeksen van genealogische quartieren? welke verzameling de *Spectator* zegt, dat oudere, dergelijke vervangen moet, en dat uit genealogiën bestaat, welke "kwartierstaten" betiteld worden. De *Spectator* zal zeker wel weten, welke oude verzamelingen der quartieren van Nederlandsche familiën hij bedoelt. Zoû hij het niet weten?.... Maar men kan ook *alles* niet weten. Weet hij wat genealogische quartieren zijn? Zijn dat genealogiën? Rara, *Spectator!.. Vous ne vous rappelez pas?*

— Oplossing:

Quartieren zijn de volledige reeks der bizondere stammen, waartoe de grootouders van X en verder die gene zijner voorouders behooren, tot welke hij in de zelfde generatie staat.

M.

GEVELSTEENEN,

DOOR

J. TER GOUW.

II.

En thans willen we tot ons eigentlijk onderwerp overgaan, en rigten 't oog op de gevelsteenen, — die basreliefs met zinnebeeldige of bijbelsche voorstellingen, met beeldjes van allerlei aard en figuren van alle soort, — want het aantal dier steenen is nog zeer groot, en de aard der voorstellingen in de ruimste verscheidenheid.

Over 't algemeen zijn de oudere steenen de kleinste, later worden ze van lieverlede grooter, en men vindt er, vooral uit de voorgaande eeuw, die vrij groot zijn. Hunne plaats is gewoonlijk aan de tweede verdieping; maar sommige ook staan hooger; 't is zelfs niet zeldzaam ze aan den top van den gevel te vinden, waar ze al bijzonder weinig in 't oog vallen, — en 't geen ons zelfs bijna zou doen gelooven, dat onze voorvaderen meer dan wij gewoon waren, het oog naar boven te rigten! — Sommige huizen zijn dubbel bedeeld, en hebben een gevelsteen zoowel aan de derde als aan de tweede verdieping, of ook wel een dubbelen steen, waarin twee voorstellingen naast elkander te zamen gevoegd zijn. 't Geschiedde, wanneer een nieuw huisheer zich een nieuw gevelblazoen koos; — de oude steen bleef dan staan, en er kwam een nieuwe bij. Zoo ziet ge, bijv. op de Prinsengracht bij de Brouwersgracht *het dorp van Slooten* en *'t gekroond scharlaken* in denzelfden gevel. Maar somtijds ook werden bij her-

bouwing de oude en de nieuwe figuren in één steen vereenigd, en zoo ontstonden die dubbele steenen, waarvan ge een voorbeeld vinden kunt in de Wijde Kapelsteeg van 1691. De regterhelft vertoont: "het out vergulde kalf", (een kalf met een kroon boven den rug) en de linkerhelft: de stad IJsselstein. Daar men nu hetzelfde kalf (een blazoen, dat welligt eenige betrekking heeft tot de naburige Kalverstraat) ook nog vindt aan 't huis daarnaast met het jaartal 1653, zoo wijst ons dit vrij duidelijk aan, dat die steen zijne dubbele gestalte aan een verandering van 't oorspronkelijk blazoen te danken heeft, en daarom ook het kalf *out* heet.

Dr Leemans sprak van de gevelsteenen als "in de *achterstraten* onzer grootere steden verborgen en verloren"; hier te Amsterdam zien we ze over de gantsche stad verspreid, zoowel in de laatste uitlegging als in het oudste gedeelte der stad; — zoowel in de aanzienlijkste wijken als in de achterstraten. Men vindt ze op Heeren- en Keizersgrachten, en in Jordaan en Duivelshoek en in de naauwste steegjes.

Wat hij echter opmerkte aangaande het soms al te onverwacht *verdwijnen* dier steenen, — dit is ook hier maar al te waar. Verscheidene, die ik zocht, waar ik die weleer gezien had, vond ik niet meer. Zoo herinnerde ik mij, van voorlang geleden, een zonderlinge voorstelling op Oostenburg met het bijschrift: "De lucht doet wondre", — hij was niet meer. Zoo was ook vroeger *de zoete inval*, voorgesteld door een kwâjongen, die in een suikervat buitelde, een geliefkoosd symbool, dat aan meer dan een gevel voorkwam, — men ziet het niet meer.

En dat verdwijnen dier gevelsteenen gaat nog immer voort. Sedert ik de lijst, die voor mij ligt, heb opgemaakt, zijn reeds een paar jaren verstreken, en niets is zekerder, dan dat sommige, die daarop voorkomen, ook reeds den weg van alle steen gegaan zijn en in den biksteenkelder hun graf gevonden hebben; — 't zou echter wat al te veel moeite zijn, om nog eens met de lijst in de hand alle grachten en straten

en steegjes rond te wandelen, en men zal 't mij wel ten goede gelieven te houden, wanneer ik soms een enkelen steen mogt noemen, die niet meer in wezen is; het zal dan ten minste een bewijs zijn, dat hij er onlangs nog geweest is.

Andere steenen verdwijnen maar tijdelijk; zij gaan soms jaren lang schuil achter die groote houten borden, waarmeê men tegenwoordig de gevels bevracht, en komen dan later weêr onverwachts te voorschijn, zoo als, onder anderen, *de blinde ezel* op 't water bij de Vrouwensteeg, die daar al een geheugenis van drie eeuwen heeft. Maar wat zonderlinger is, sommige gevelsteenen leiden een nomadisch leven, en verhuizen van den eenen gevel naar den anderen.

"De Wackere Hont" stond in 't begin der 17e eeuw "in de Calver-straet", — getuige het titelblad van Pontanus' *Amsterdam*. Veertig jaren later stond hij op den Dam tusschen de Beurssteeg en Kromelleboogsteeg, blijkens een zeer zeldzame ets van Zeeman, voorstellende den brand van 't stadhuis, waarop de figuur duidelijk te zien is, — en daar staat hij heden ten dage nog.

Aan 't hoekhuis van den Binnenkant en de Kalkmarkt stond vóór honderd jaren in den zijmuur een gevelsteen met een schip met het jaartal 1592; — men ziet dien duidelijk op eene teekening van Vinkeles, berustende in de Verzameling van den Heer Louis Splitgerber. Daar nu evenwel het Nieuwe Waals-eiland eerst in 1646 betimmerd is, zoo moet deze steen van elders daarheen gekomen zijn.

Erger is het, wanneer steenen met merkwaardige afbeeldingen de wijk gaan nemen naar achterbuurten, gelijk onze Erasmus gedaan heeft, — doch hierop komen wij later terug.

Bij achttiende-eeuwsche vertimmeringen heeft men dikwijls de gevelsteenen, die vermoedelijk er niet zeer oogelijk meer uitzagen, weggenomen, en daarentegen de voorstelling aangebragt in het krulwerk of andere versieringen aan lijsten of deurposten. Menig voorbeeld is daarvan op te merken, vooral in het soms zoo weelderig oprijzend sierloof boven achttiende-eeuwsche deuren, dat ons nog wel eens denken

doet aan de hoog gekuifde kapsels dier dagen; — want was mijnheer goed gekapt, en mevrouw nog iets mooijer, hun deur en hun gevel mogten in die dagen ook hun eigenaardig kapsel niet ontberen! — Maar zoo vinden wij dan in die "bouwkunstige versiersels aan lijsten en bogen, aan deurposten en vensterkozijnen" doorgaans nog voorstellingen van reeds verdwenen gevelsteenen terug.

De ouderdom der gevelsteenen is zeer verschillend. De meeste, die wij thans zien, zijn uit de 17e en de eerste helft der 18e eeuw. Enkele zijn nog uit de 16e eeuw.

Een der oudste staat in den gevel op de Texelschekade aan 't hoekhuis van 't Damrak, en is van 1558; hij stelt Loth en zijne dochters voor. Eene zeer fraaije *Kruisdraging* in de Enge Kerksteeg bij 't Oude-kerksplein — dus weleer tegenover 't kerkhof — schijnt ook uit het midden der 16e eeuw te zijn. Naast Christus zijn er de drie christelijke deugden: geloof, hoop en liefde voorgesteld. En nog voor weinig tijds geleden zag men er op den O. Z. Achterburgwal bij de Molensteeg twee van 1561, met de wapens van Holland en Amsterdam. In de Prinsenhofsteeg staat er nog een aan een poortje van 1560, aan de S. Pieterspoort een van 1584, op het Rokin aan den hoek der Lombardsteeg van 1588, en in de Kalverstraat bij de Begijnensteeg van 1599. Ook het steentje in het pakhuis *de Duif* op de Kromme Waal bij de Bantammerstraat schijnt uit het laatst der 16e eeuw te zijn.

Oudere steenen echter dan van de tweede helft der 16e eeuw zal men hier aan geen burgerwoningen vinden, omdat de steenen gevels zelf niet ouder zijn. Verreweg het grootste getal is uit de 17e eeuw en de eerste helft der 18e eeuw; maar toch zijn er ook nog van later tijd. Op den Kadijk ziet men *de 3 bloeijende korenaren* van 1777 en *de Pelikaan* van 1779. Ja zelfs zijn er enkele uit onzen tijd. Zoo vond ik op de Prinseneilandsgracht *de Stoomboot*, — een geheel nieuwen gevelsteen, waarop een stoomschip met drie masten is uitgehouwen.

Maar hoewel ik beweer, dat geen gevelsteenen ouder zijn dan de tweede helft der 16ᵉ eeuw, zoo volgt daaruit niet, dat er vóór dien tijd aan de houten gevels geene figuren zouden gestaan hebben; — integendeel, zij waren er in de 15ᵉ zoowel als in de 17ᵉ eeuw, — doch zij waren niet van steen, maar van hout, gelijk de gevels zelf.

In 1432 woonde de Schepen Pieter Claasz. van Neck in een huis waar *de Keyser* voor stond. En omtrent denzelfden tijd stond voor een ander huis *het Vagevuur*; — en dat die figuren op houten borden stonden, bewijst ditzelfde vagevuur, daar het op zekeren vastenavond door eenige feestvierenden baldadig in brand gestoken werd.

In de Gasthuissteeg stond in 1477 een smeerhuis, dat *de Pereboom* heette. In 1481 was er een huis, waar een *haan* voor stond, en waar de Schepen Pieter Laurensz. in woonde. Tenzelfden tijde stond ergens ook *de Zwaan* in den gevel; daar woonde toen zekere Klaas, die voorkomt als kapitein der wakende burgerij in de wijk van S. Jacobstoren. Aan een huis, in de Warmoesstraat op den hoek der "Waterstege", die sedert de Guldehandsteeg genoemd is, hing *de gulde hant* uit, en daar woonde een andere Klaas, die ook kapitein was, in de "homanscap", die waakte aan de Nieuwe brug. Weêr een ander huis had *de Ster* in den gevel, en wij vinden als bewoner daar weêr een kapitein, Michiel genaamd, die met zijn "homanscap" waakte aan de S. Antoniespoort.

Deze voorbeelden, die ligtelijk nog met een aantal andere te vermeerderen zouden zijn, bewijzen dat het gebruik der figuren in de gevels hier al vrij oud is.

Dʳ Leemans noemde de gevelsteenen getuigen van "den kunstzin onzer voorouders"; — en zeker heeft hij daarmede niet willen beweren, dat alle die steenen voorwerpen van bijzondere kunstwaarde zouden zijn, dit kan natuurlijk slechts met enkele 't geval wezen; zij kunnen niet alle van Hendrik de Keyzer zijn, en meesterstukken moeten zeldzaam zijn, anders zijn 't geen meesterstukken meer. Maar de zin zijner bewering zal wel in 't algemeen deze zijn: dat eene bij de

gantsche bevolking zoo verspreide liefhebberij in beeldwerken sterk pleit voor de ontwikkeling van den kunstzin.

Belangrijk noemde hij die voorwerpen vooreerst om hunnen *ouderdom*, ten andere om de *bewerking*, en ten derde om *de daarop uitgehouwen voorstellingen*; — en wij zijn dit volkomen met hem eens.

Over hunnen *ouderdom* heb ik reeds gesproken. Wat de *bewerking* betreft, er zijn er onder de gevelsteenen vele, die inderdaad fraai en met veel zorg bewerkt zijn; op menigen steen ziet men beeldjes, waarop 't oog met welgevallen rust. Maar ook zijn er vele, die, 't zij door ouderdom, of door beschadiging, 't zij door 't herhaald oversmeren met de verfkwast, naauwelijks meer te herkennen zijn.

Andere steenen zijn belangwekkend, om *de daarop uitgehouwen voorstellingen*. En dit behoeven niet altijd historische tafereelen te zijn; — een enkel beeldje, een eenvoudige figuur is dikwijls voldoende, om levendige herinneringen uit het verleden op te wekken, en ons te verplaatsen in de toestanden van voorheen. En op sommige steenen vindt men afbeeldingen van voorwerpen uit vroeger eeuw, die men mogelijk elders zoo niet ligt vinden zou. Want al moge men beweren, dat uit denzelfden tijd, waaruit die gevelsteenen zijn, overvloed van prenten, teekeningen en schilderijen bestaat, waarop men alle mogelijke voorwerpen vinden kan, — de plastische voorstelling op den gevelsteen heeft toch iets eigenaardigs, dat prent of teekening niet geven kan, en 't is daarom grootelijks te betreuren, dat zoo vele dier steenen onophoudelijk vernietigd zijn.

En wat was nu het doel dier gevelsteenen? Waartoe dat beeldwerk en die zinnebeelden? — Dat doel was zeer eenvoudig: om in een tijd, toen de nummering der huizen nog niet uitgevonden was, aan 't huis een naam en aan den bewoner een adres te geven.

En dat dit werkelijk het doel dier steenen was, bewijzen ons niet alleen zoo vele adressen, als ons nog uit ouden tijd bekend zijn, bij voorbeeld: "Cornelis Anthoniszoon, Schilder, achter de Nieuwe Kerck, *in de Schrijvende handt*",

1544; — "Ambrosius Janszoon, Boeckvercooper, woonende in de Hal-steegh *in de boeck-binders winckel*", 1604; — "Marcus Willemsz. Doornick, Boek-verkooper bij de Nieuwe-brugh op de Tesselsche kay, *in 't Kantoor-inkvat*", 1662; — maar 't wordt ons ook nog door sommige bijschriften op de gevelsteenen zelve duidelijk aangewezen. Zoo leest men, op de Appelmarkt onder eene afbeelding der stad Vollenhove: "*dit is* in Vollenhove"; op den Nieuwendijk onder de afbeelding van een Gooisch boertje: "*dit is* in de Oude Gooijer van Naarden".

En daarom ook, wanneer soms de oude gevelsteenen verdwenen, en nieuwe zinnebeelden de vroegere vervingen, werd daarvan in de brieven der huizen zorgvuldig melding gemaakt: "waer weleer..... in de gevel plach te staen".

Maar van waar nu de oorsprong van dat blazoeneren der huisgevels met beelden en figuren? Want had men blootelijk ten oogmerk om aan 't huis een naam en aan de bewoners een adres te geven, dan had men dit doel ook op eenvoudiger wijze kunnen bereiken, en er ware daartoe juist geen beeldwerk noodig geweest.

De oorsprong dier gevelversiering is werkelijk te zoeken in den kunstzin onzer voorouders. Hadt ge hun een letter of een cijfer aan hun deurpost of luifel willen geven? Daarvoor zouden ze wel hartelijk bedankt hebben; daartoe waren ze te veel liefhebbers van al wat beeldrijk en zinnelijk was. Misten zij onze fijne beschaving en gladde polijsting nog, zij hadden ook onze koele, prozaïsche stemming nog niet; — zij waren vol zin voor al wat dichterlijk en schilderachtig was; — daar was een poëtisch element in hunne ziel, en een beeld maakte op hun geest vrij wat levendiger en aangenamer indruk dan een stijve letter of een dorre cijfer.

Schreef de krijgshaftige adeldom der middeleeuwen ook op schild en helm namen of cijfers, om zich kenbaar te maken in strijd en tournooi? Of plaatsten ze daarop beelden en figuren van allen vorm in bontgekleurde en schilderachtige ver-

scheidenheid? — En de poorterschap streefde in alles den trotschen adeldom na —, ook in 't blazoeneren. Deed de baron zijn wapen beitelen en schilderen boven de voorpoort van zijnen burg, — de poorter volgde hem na. Het huis van den burger was *zijn* kasteel, en zoo goed als de baron blazoeneerde hij zijn voorgevel met wat hij zich ten zinnebeeld gekozen had.

Zoo staan de gevelsteenen in hunnen oorsprong inderdaad eenigermate in verband met de heraldiek. En die invloed der heraldiek op de gevelsteenen is, ook nog in later tijd, duidelijk op te merken.

Vooreerst is de gedaante van vele figuren op de gevelsteenen juist zoo als zij op de wapenschilden voorkomen. Zie, bij voorbeeld, in de Handboogstraat of in de Goudsbloemstraat de afbeelding van een Meermin, of op de Rozengracht die van een Meerman, 't zijn de heraldieke figuren. De Struisvogel is immer de heraldieke met het hoefijzer in den bek. Ook de Pelikaan, die nog al dikwijls voorkomt, verschijnt altijd in die "bijzondere en eigenaardige houding", die de heraldiek haar toekent, terwijl ook 't getal harer jongen op de gevelsteenen altijd *drie* is, even als in de wapens.

Ook de *plaatsing* of *stand* der voorwerpen in de gevelsteenen herinnert ieder oogenblik aan de heraldiek. Twee stokvisschen verschijnen *en sautoir*. Zeven bloemen staan 2, 3, 2. Schuiten ziet men, vooral op de oudere steentjes, in een stand zoo als zij nimmer op 't water kunnen drijven, maar wel in een schild kunnen staan, t. w. op haar kant met de holte naar den toeschouwer.

Ten derde. Ook de *soort* der figuren, die meest voorkomen, doet aan de heraldiek denken. Onder de bloemen zijn dit de roos en de lelie, juist dezelfde die ook in de wapens 't meest voorkomen.

Ten vierde. Het *getal* der voorwerpen is zeer dikwijls *drie*, even als op de wapenschilden. Doch op de gevelsteenen staan zij altijd 1, 2, terwijl op de wapenschilden de gewone plaatsing 2, 1 is. Maar alweder niet zonder reden, want het veld

van den gevelsteen is vierkant, terwijl dat van 't schild driehoekig was.

De *kleur* der figuren, zooveel die op de gevelsteenen is aangeduid, is almede heraldisch. De gouden leeuw, de witte leeuw, de roô leeuw, de blaauwe haan, de blaauwe lelie, de groene laars, de groene hekel, het groene hert, de zwarte hand, de zwarte bijl. Goud komt echter wel het meeste voor.

Eindelijk heeft men 't ook aan denzelfden invloed toe te schrijven, dat de voorwerpen op de gevelsteenen zoo dikwijls gekroond voorkomen. Men kent in de heraldiek die soort van kroon, welke, onderscheiden van de waardigheidskroonen, geenerlei rang aanduidt, — die, als heraldieke figuur, in het schild boven allerlei stukken, maar vooral op den kop der leeuwen, en zoowel in kleur als metaal verschijnt; — en die, als helmkroon tevens op den helm soms den wrong vervangt, als middellid tusschen den helm en 't helmteeken. Dezelfde kroon van drie of vijf eikenbladeren is het, die doorgaans ook op de gevelsteenen voorkomt, en ons alle mogelijke voorwerpen gekroond doet aanschouwen: "de gekroonde stang" (Reguliersdwarsstraat) en "'t gekroont Leeuwarden" (Bethaniestraat); "de gekroonde haring" en "de gekroonde jaaglijn" (Reguliersbreestraat); "de gekroonde waterhond" (Leliestraat) en "'t gekroont Compas" (Jodenbreestraat). Een enkele maal slechts zag ik een kroontje van anderen vorm, en wel op de S. Ant. Breestraat de gekroonde bot met eene *gravenkroon*, — zeker eene achteloosheid van den steenhouwer; maar die hem te eer te vergeven is, omdat ook in de wapenkunde zelf, in de laatste eeuwen, ten opzigte der kroonen, onnaauwkeurigheid genoeg is ingeslopen.

(*Wordt vervolgd.*)

OVER EENIGE DRAMATISCHE KARAKTERS BIJ VONDEL.

II.

Het is ons niet ontgaan dat de Voorlezing van den Heer Kok, op blz. 21, "eene vergelijking van Vondel met uitheemsche dichters in vele opzichten ongepast en ondoenlijk acht." Wij zijn van een ander gevoelen. Ons komt het voor, dat in alle opzichten niets belangwekkender en leerzamer kan zijn, dan wel twee groote geniën naast elkander te doen optreden, om te beter hunne trekken van gelijk- of ongelijkvormigheid op te teekenen, en hunne gezindheden of genegenheden van gelijke en ongelijke aantrekking of afkeerigheid, zoo in de keuze als in de bewerking der stoffe, voor ieders oogen aanschouwelijk te maken.

De Heer Kok zal ons die stelling niet betwisten; want hij zelf, ondanks de beweering op blz. 21, geeft ons, op zijne heerlijke bladzijden (45 en volg.) eene breedvoerig ontwikkelde vergelijking tusschen Vondel's voortreffelijke schildering in het karakter van Hageroos uit het landspel de Leeuwendalers en die van Silvia "in het meest klassieke en beroemdste herdersdicht, dat de Italianen als het gevierde model aanwijzen — den Aminto van Torquato Tasso." Elders hoopt de Heer Kok — en wij met hem — dat hij ons bij gelegenheid nog eens proeven van Vondel zal kunnen mededeelen, "vooral om ze gelijkluidende plaatsen of voorstellingen bij Dante tegenover te stellen."

Van de gelegenheid, die ons door de Voorlezing over eenige vrouwenkarakters in Vondel's dramatische werken wordt aangeboden, maken wij gebruik, om uit onze voor twee jaren in *Felix Meritis* gehoudene redevoering de vergelijking mede te

deelen, die wij destijds instelden tusschen Vondel's voortreffelijke schildering in het karakter van Eva en die van het meest klassieke en beroemdste heldendicht, dat Engeland als het gevierde model aanwijst in het *Paradise Lost* van John Milton. Niet onaardig zal het wezen, een vrouwenkarakter van Vondel te zien vergelijken, daar bij zoodanig eene schildering van een groot dichter uit het Zuiden, hier bij die van een groot dichter uit het Noorden.

Nu dan, wij hebben het eerste verschijnen van Eva bij Vondel gezien en hare eerste daden en woorden naauwlettend gadegeslagen. Aan de zijde van de Nederlandsche Eva verschijne thands de Engelsche Eva.

Bij beide dichters is het dezelfde spreker, Lucifer of Satan, die het Paradijs beschrijft en Eva ziet optreden. Het beeld dat ons van het eerste menschenpaar geteekend wordt, zoo door Milton als door Vondel, moeten wij elders ten toon stellen; hier mogen wij geen blik afwenden van Eva's karakterschildering.

Even als de denkende schilder zijn achtergrond, zijne natuur, zijne morgen- of avondlucht kiest en kleurt en berekent naar de hoofdgedachte, naar de hoofdfiguur, zoo zal ook Vondel, zoo zal ook Milton wel het uur berekend hebben, waarop Eva voor het eerst zal optreden. Dat uur, en niet minder de omgevende natuur zal medewerken om ons Eva in het ware daglicht, in haar ware karakter te laten aanschouwen. Welnu, bij Vondel verschijnt Eva voor het eerst met den eersten frisschen, helderen morgenstraal bij het ontluiken der bloemen en het kwinkeleeren der vogelen. Engelen des hemels vormen de lijfwacht des konings en der koninginne van het Eden. Zij staan te wachten — die Engelen des hemels, om eerbiedig hunne hulde en hun morgengroet het eerste menschenpaar aan te bieden, en waar het voorbijtreedt, daar neigen zelfs de boomen eerbiedig hunne bladeren — en zangrijke toppen. Bij Milton daarentegen komt Eva den eersten keer voor den dag in het IV[e] Boek; zij komt met Adam van hun werk terug; zij zet zich onder een boom

op het gras neder en begint haar avondeten. Zij heeft een tamelijken appetijt; want, zegt ons Milton in vier trekken, die zijn Adam en Eva karakterizeeren, "zij hadden zich bij den aangenamen arbeid in den hof niet meer ingespannen dan noodig was, om het labberende koeltjen zoeler te vinden, hunne rust des te rustiger en hun gezonden honger en dorst meer genoegelijk te maken."

> Under a tuft of shade, that on a green
> Stood whisp'ring soft, by a fresh fountain side
> They sat them down; and after no more toil
> Of their sweet gard'ning labor than suffic'd
> To recommend cool ZEPHYR, and made ease
> More easie, wholsom thirst and appetite
> More grateful, to their supper-fruits they fell.

Hun maaltijd in het Paradijs, het moet gezegd worden, was vooralsnog niet te weelderig; zij vergenoegden zich met vrij soberen kost. »Zij plukten zich voor hun avondmaal vruchten, aangenaam voor den smaak als nektar, die de van zelf neêrbuigende takjes hun aanboden, terwijl zij op het zachte, met bloemen overdekte leger gezeten waren. Zij (zogen uit) verzadigden zich aan lekker vruchtenvleesch, en als zij dorst hadden, schepten zij uit den zwellenden stroom in den bolster van de gegeten vrucht."

> Nectarine fruits! which the compliant boughs
> Yielded them, side-long as they sat recline
> On the soft downy bank damask'd with flow'rs.
> The savoury pulp they chew, and in the rind
> Still as they thirsted scoop the brimming stream.

Zoo als het meermalen gebeurt, dat rondom den burgerdisch het wakkere katje en de getrouwe hond loopen en springen, zoo zien wij ook bij Milton rondom den disch der eerste wereldburgers,

> About them frisking plaid
> All beasts of th'earth, since wild, and of all chase
> In wood or wilderness, forest or den;

Sporting the lion ramp'd, and in his paw
Dandled the kid: bears, tigers, ounces, pards,
Gambol'd before them, th'unwieldy elephant
To make them mirth us'd all his might, and wreath'd
His lithe proboscis: close the serpent sly
Insinuating, wove with gordian twine
His braided train, and of his fatal guile
Gave proof unheeded: others on the grass
Couch'd, and now fill'd with pasture gazing sat,
Or bedward rummating:

"alle dieren der aarde, sinds wild geworden, en waarop men thands jacht maakt in wouden en wildernissen, in bosschen en holen: de leeuw verlustigt zich en vleit zich neêr en wiegt het lam tusschen zijne klaauwen; beeren, tijgers, luipaarden en panthers maken snaaksche sprongen voor Adam en Eva, en de logge olifant spant al zijne krachten in en, om hen te vermaken, draait en kromt zijnen buigzamen snuit; de listige slang sluipt er zachtkens bij, slingert in een gordiaanschen knoop haar kronkelenden staart en geeft ongemerkt blijken van hare noodlottige sluwheid; andere dieren liggen, verzadigd als ze zijn, met stijf starenden blik uitgestrekt op het gras; andere gaan, al herkaauwende, naar hun rustplaats."

Ziedaar het lieve gezelschap dat Milton rondom de vrouw, de zachtmoedige koningin van het Eden, vergadert. Men gelieve zich na dit tafereel uit Milton te herinneren, hoe Vondel ons de natuur schetst, die Eva bij haar eerste optreden omgeeft.

. . . . men hoort den schellen nachtegael,
Den voorbo van de zonne en heldren morgenstrael.
'k Hoor levenwecker met een morgenkoelte opkomen,
En lieflijck klateren door klatergout en boomen.
Men hoort vier sprongen uit een bron en waterval
Van eenen heuvel zich uitspreien overal.
Dit tuight ons klaer genoegh wat bodem wij betreden.
Hier vloeit d'Eufraet. Hier bloeit de hof in 't Oostersch Eden,
Het rijck van Adam en zijn gade aen hem getrout.

De zon, aen 't rijzen, zal den lusthof verf en leven
Bijzetten, Adam met zijn gade, hant aen hant,
Doorwandelen den hof, die, heerelijck geplant,
Hen luttel min ziet dan aertsenglen begenadight,
En uit Godts vollen schoot, naer lijf en ziel, verzadight.
Maer laet ons schuilen, eer het licht koome opgeschoten
In 't heldere ooste, en uit het weeligh roozendal.
Heer Adam, met zijn bruit, geweckt, op 't aenzicht vall',
En zijnen leenheer loof, die hem 't bezit van Eden
Te leen geschoncken heeft, en, onder zijne treden,
Den boomgaert zegent. . . . .
Hij zwaeit een myrt; zij rieckt een roos, versch afgepluckt,
En noch geloken. Al 't geboomte neight en buckt
Eerbiedigh neder, waerze aendachtigh heenetreden.
De hemel luistert naar hunne aendacht en gebeden.

En wanneer er bij Vondel sprake is van disch en maal, dan wordt er met dankbaarheid gezegd:

Hier bloeit de boom, die 't leven voedt,
En geesten koestert in onze aêren,
Door 't ooft, gedeckt met zilvre blaêren,
Dat 's menschen graegheit eeuwigh boet.
De dau, die 's morgens valt van boven,
Is zuiver man en leckernij
Op onze tong. Hoe zouden wij
Dien oirsprong alles goets niet loven!
. . . .
Laet 's hemelsch rey den disch met zijn gewijde hant
Voorzien van dierbaer ooft, gewassen aen die tacken,
Dat 's menschen leven voedt, en tegens het verzwacken
De zenuw stijft en sterckt; het bloet in eenen staet
Bewaert op zijn gewight, en ingeschape maet;
. . . .

En gedurende den maaltijd, als ook daarna, heeft Eva met Adam rondom zich — niet beeren en tijgers en panthers en den zwaren olifant, die toen alreeds dezelfde kunsten schijnt gemaakt te hebben met zijnen snuit, waarmeê zich nu de kinderen amuzeeren, maar wel zingende en dansende chooren van

engelen, die aan het bruiloftspaar eerbiedig oorlof vragen, in dezer voege:

> O geluckige gepaerde,
> Bruigom met laurier bekranst,
> En ghij bruit, daer 't al om danst,
> Wat in hemel en op aerde
> Zich in uw geluck verblijt,
> Gunt uw gasten datze om strijt,
> Gode en u ter eere, trippelen,
> En rondom u heene hippelen.

In hunne voorzorg om den koning en der koninginne te behagen, hadden zij alreeds met elkander als beraadslaagd en gezegd:

> Dansenwe, Godts naem ter eere,
> Die gelieven t'zamenvoeght,
> Zoo gezalight, en vernoeght.
> Laetze beide, keer in keere,
> In het midden van den rey,
> Op kornet en hofschalmey,
> Harpen, luiten, fluiten, veêlen,
> En de bevende orgelkeelen,
> Trippelende zwey in zwey,
> D' eene ronde in d' andre mengelen,
> Tegens stroom, en dan voor stroom,
> Binnen menschen, buiten engelen.

Dewijl wij nu eens over huishoudelijke zaken gesproken en het zelfs gewaagd hebben, — doch slechts op het voetspoor van Milton — het hoofdstuk van de keuken ter tafel te brengen, zoo moeten wij nog zoodanig een tweede tafereel ophangen, waarin Eva zich alweêr in zeer verschillend daglicht geplaatst ziet. Bij Milton en bij Vondel wordt een der hemelsche geesten afgevaardigd naar het aardsche Paradijs. In welk midden zal des hemels afgezant den vorst en de vorstin van het nog onverloren Paradijs mogen te gemoet treden? Hoe zal zich het karakter van Eva, dat wonder van Gods schepping, ontwikkelen? Met welken luister zal zij niet omstraald zijn?

Slaan wij het V[e] Boek bij Milton open, en terwijl Adam "aan de deur van een frisch prieeltje zit; want de zon in top schoot in rechte lijn haar gloeiende stralen ter verwarming des aardrijks; het was warmer dan zulks voor Adam noodig was", voegt de dichter er bij.

> ADAM discern'd, as in the door he sat
> Of his cool bow'r, while now the mounted Sun
> Shot down direct his fervid rays to warm
> Earth's inmost womb, (more warmth than ADAM needs:)
> And EVE within, due at her hour prepar'd
> For dinner savoury fruits, of taste to please
> True appetite, and not disrelish thirst
> Of nectarous draughts between, from milky stream,
> Berry or grape;

En waar was Eva dan? O, "Eva was binnen en maakte *stipt op haar uur* het middagmaal klaar: lekkere vruchten, die aan een wezendlijke eetlust konden bevallen, zonder dat zij nogthands de lust doen vergaan om zich tusschenbeide aan nektarzoete dranken uit een melkgelijken stroom, bessen of druiven te verfrisschen." Adam roept haar toe:

> to whom thus ADAM call'd.
> Haste hither EVE, and worth thy sight behold
> Eastward among those trees, what glorious shape
> Comes this way moving; seems another morn
> Ris'n on mid-noon; some great behest from Heav'n
> To us perhaps he brings, and will vouchsafe
> This day to be our guest. But go with speed,
> And what thy stores contain, bring forth and pour
> Abundance, fit to honor and receive
> Our heav'nly stranger.

"Spoed u herwaarts, Eva! zie; want het is waardig dat gij het ziet, wat heerlijke gestalte richt oostwaarts tusschen die boomen hare schreden op ons aan." Eva heeft ter naauwernood hare oogen kunnen opslaan of Adam zegt haar alweêr: "maar ga, spoed heen, en wat gij in uw voorraad hebt, breng het voor den dag, zet een overvloed op, toereikend om onzen hemelschen vreemdeling te eeren en te vergasten."

Slaan wij ook een blik in het nog onverloren Paradijs van onzen Vondel. Ook daar dalen 's hemels afgezanten neder en ontmoeten den vorst en de vorstin, — niet hem in den lommer zittend, noch haar in de keuken druk bezig. Ook bij Vondel is het Adam die het eerst den Engel ziet: hij behoeft Eva niet te roepen, want zij was aan zijn zijde; de Engel zag bruid en bruidegom genaken, hand aan hand,

> Een rey wachtenglen volght van achter op hun spoor,
> En streelt met blijden zang 't aendachtige gehoor.

Eva wordt hier in dezer voege aangesproken door Adam:

> Ay zie, mijn liefste, wat geluck zal ons gemoeten?
> Daer komt het hemelschdom met zijne zuivre voeten
> Den grond van dezen hof bezwieren uit de lucht.

Het karakter van Milton's Eva ontwikkelt zich meer en meer op een gebied, dat ons in haar andwoord aan Adam naauwkeurig wordt aangeduid [1]).

Waarop Eva hem andwoordde:

"Adam, geheiligd deel der aarde, door God bezield! een kleine voorraad is voldoende, waar de voorraad door alle jaargetijden heen, voor het dadelijk gebruik rijp aan den steel hangt, buiten hetgeen, door spaarzame bewaring, meer vastheid ter voeding aanneemt en de overvloedige sappen verliest; doch ik zal mij spoeden om van elken tak en twijg, van elken boom en plant de uitgelezenste en saprijkste vruchten te plukken, en onzen hemelschen gast zoodanig te onthalen, dat hij, dit alles ziende, zal erkennen, dat God Zijne goedertierenheden zoowel op aarde als in den hemel heeft ten toon gespreid."

> To whom thus EVE. ADAM, earth's hallow'd mould
> Of GOD inspir'd! small store will serve, where store,
> All seasons, ripe for use hangs on the stalk;

---

1) Ten einde alle verdenking te voorkomen, dat onze vertaling wellicht de schoonheden van Milton's denkbeelden niet teruggeeft, zullen wij voortaan letterlijk de vertaling aanhalen van den heer Schimsheimer, die, uit bewondering en hoogschatting voor Milton, nog eens eene vertaling bewerkte in 1856.

Save what by frugal storing firmness gains
To nourish, and superfluous moist consumes.
But I will haste, and from each bough and brake,
Each plant, and juiciest gourd, will pluck such choice
To entertain our Angel-guest, as he
Beholding shall confess, that here on earth
God hath dispens'd his bounties, as in Heav'n.

Milton laat ons tevens zien, welke verhevene gedachten de vorstin van het Eden al heeft en welk denkbeeld zij wel moest hebben van dien hemelschen gast. Scherp luistere men toe; want het is Milton zelf die spreekt en het verhaal voortzet. "Dit zeggende, vertrekt zij terstond, het oog met overleggende blikken, het hart met het gastvrij denkbeeld vervuld, welke keur van vruchten te kiezen, in welk eene orde ze voor te dienen, hoe ze zoodanig te schikken, dat de verschillende smaken niet onvoegzaam dooreengemengd of kwalijk gepaard worden, maar *smaak boven smaak* door de aangenaamste afwisseling zijnen eisch ontvangt."

So saying, with dispatchful looks in haste,
She turns, on hospitable thoughts intent
Wat choice to chuse for delicacy best,
What order, so contriv'd as not to mix
Tastes, not well join'd, inelegant, but bring
Taste after taste, upheld with kindliest change:

Dan haalt zij voor Adam en Rafaël 1° de vruchten van Amerika, Oost- en West-Indiën; 2° die van Klein-Azie; 3° die van Afrika, en 4° die van Europa. Men overtuige zich. Milton zingt:

Bestirs her then, and from each tender stalk
Whatever earth all-bearing mother yields
In INDIA east or west, or middle shore
In PONTUS, or the PUNIC coast, or where
ALCINOUS reign'd, fruit of all kinds, in coat
Rough, or smooth rind, or bearded husk, or shell,
She gathers; tribute large! and on the board
Heaps with unsparing hand:

"Hiermede hield zij zich thans ijverig bezig, en plukkende van de teedere stelen, al wat de aarde, de alles barende moeder, thans in Oost- en West-Indiën, in de landen van het midden, in Pontus, aan de Punische kusten, en daar, waar Alcinus regeerde, voortbrengt."

Voor het drinken is Eva ook bezorgd:

> for drink, the grape
> She crushes (inoffensive must) and meathes
> From many a berry; and from sweet kernels press'd,
> She tempers dulcet creams; nor these to hold
> Wants her fit vessels pure: then strews the ground
> With rose, and odors from the shrub unfum'd.

"Tot drank perst zij uit de druiventrossen eenen *onschadelijken* most, uit verschillende beziën eene aangename meede, en bereidt uit geperste smakelijke kernen eenen zoeten room, om welken te bevatten, het haar aan geene *zuivere vaten* ontbrak; daarna *bestrooide* zij *den* groenen *vloer* met rozen en welriekende heestertakjes."

Bij Vondel ontwikkelt zich het karakter van Eva in stilte en zedigheid. Zij hoort het woord van haar echtgenoot, die haar niet gebiedt om spoedig naar de keuken te loopen, maar met haar den hemelling te gemoet treedt. Bij Milton heeft zij die eer niet; daar gaat Adam alleen den Engel verwelkomen, terwijl zij voor de tafel zorgt. Bij Vondel wordt haar hulde gebracht door den Engel, doch zij, zedig gelijk het der vrouwe betaamt, andwoordt niet zelve op die lofspraak, het is haar bruidegom dien zij laat andwoorden, en die op zijne beurt haar lof spreekt en aan God, die in zijne Algoedheid hem zulk een schat uit liefde heeft toegevoegd, zijn dank brengt.

> Wy neemen uwen wensch en zegen danckbaar aen.
> De rijckste vader stort in zijnen onderdaen
> 't Genarijck hart uit, door ontelbaer tal van goeden.
> De vrucht van 's levens boom is maghtigh ons te voeden
> Met alle leckernij, die lijf en ziel vernoeght.
> Hy heeftme deze gade uit liefde toegevoeght,
> Op dat ick haeren troost en noodthulp zou genieten.

De schildering van Eva's karakter zal bij Milton nog sterker gekleurd worden. Eva moet bij Milton de tafel dienen:

> Raised of grassy turf
> Their table was, and mossy seats had round:

"Deze tafel was te zamen gesteld van groene zoden en de zitplaatsen rondom van mos."

Op die tafel had zij niet alleen alle werelddeelen, Amerika Azia, Afrika en Europa vertegenwoordigd, maar ook nog alle jaargetijden, hoewel het bezoek van den engel in den herfst schijnt plaats gehad te hebben.

> And on her ample square, from side to side,
> All Autumn pil'd, though Spring and Autumn here
> Danc'd hand in hand. A while discourse they hold;
> (No fear lest dinner *cool*) when thus began
> Our author: Heav'nly stranger! please to taste...

"Terwijl Eva op het ruime blad aan alle zijden de schatten van den herfst had opeengestapeld, — ofschoon hier lente en herfst hand aan hand ten reie gingen, — onderhielden zij zich met aangename gesprekken, zonder zorg dat de maaltijd door vertraging *koud* en smakeloos worden zou, totdat onze eerste stamvader den engel tot eten noodigde, zeggende: "Hemelsche vreemdeling! wees gediend."....

> but Eve...
> Stood t' entertain her guest from Heav'n

Eva bleef dan ook recht staan,.... om haren hemelschen gast te dienen.

Maar Adam en de Engel namen plaats:

> so down they sat
> And to their *viands* fell,.......
> with keen dispatch
> Of real hunger, and concoctive heat
> To *transubstantiate*

en zij vielen op de spijzen met den hevigen spoed van we-

zentlijken honger ... en met de kokende hitte om de *transubstantiatie* te doen plaats hebben [1].

Eva, die later alleen moest eten, "bekroonde ondertusschen met aangenamen drank hunne stroomende pokalen",

> and their flowing cups
> With pleasant liquors crown'd.

Ook spreekt zij, gelijk het eener tafeldienster betaamt, gedurende den heelen maaltijd geen enkel woord meê, en de gastheer doet haar de eer niet aan, haar een woord toe te voegen. Milton laat zelfs Rafaël, als ware hij een slecht opgevoede engel, weggaan, zonder Eva, de gastvrouw, te groeten.

Maar onze Vondel, o! hij weet voor Eva, in gelijke omstandigheden als bij Milton, andere kleuren te vinden. Bij hem is het Eva niet die dient, maar die gediend wordt. En door wie? Door engelen des hemels, aan wie de aartsengel Gabriël in dezer voege zijne bevelen geeft:

> Pas het paer, als ick 't gebiê, te kranssen
> Met eeuwigen lauwrier, gebroght van 's hemels transsen,
> Doorvlochten met robijn, en hemelsch diamant.
> Laet 's hemelsch rey den disch met zijn gewijde hant
> Voorzien van dierbaer ooft,

Indien Milton in de medegedeelde vergelijkingen zoo ontzachlijk achterstaat bij Vondel, ons kan niet het verwijt aangedicht worden, dat wij juist de minst gelukkige stukken bij Milton uitgezocht hebben. Immers wij konden geene andere kiezen, die ons bij de beide dichters in zoo hooge mate dezelfde toestanden en bijomstandigheden aanboden. Juist dan, wanneer twee dichters aan hetzelfde onderwerp hunne krachten beproeven en ons dat zelfde onderwerp, hier de karakterschildering van Eva, in de zelfde gelegenheden, onder de zelfde invloeden, voor oogen stellen, kan men best het onderscheid en het verschil dier twee mededingers, hun klimmen en hun dalen en hunnen onderlingen afstand meten.

1 Di Heer Schimsheimer blijft hier in gebreke.

En desniettegenstaande wordt er eene heele reeks van gebreken in Vondels karakterschilderingen van de paradijsouders opgesomd door de dame, die Vondel leest en hem op blz. 14 der Voorlezing zoo geducht de les leert. Dat kan men ons tegenvoeren. Wij dan zullen aan de Voorlezing hoogachtend en vriendschappelijk onze diensten aanbieden, om zoo spoedig mogelijk, waar van eene grieve en zelfs van vele grieven ten deze sprake is, te kunnen afstappen. Niet minder dan zes grieven worden op blz. 14 in het midden gebracht. Adam en Eva zouden jammerlijk uit hun karakter getreden zijn en soms klinkklaren onzin verkocht hebben. Bij voorbeeld, Adam, als hij beweert:

1° Dat hij niet weet of hij Eva zuster, dochter of bruid zal noemen;

2° Als hij haar voorspelt, dat zij de moeder van koningen, wetgevers, helden en heldinnen zal worden;

3° Als hij van tempels, gewelfd tempelwerk en kerken spreekt;

4° Bovenal wanneer hij in den aanvang van het vierde bedrijf zijn smachten naar het leven in de stad Gods, de stad des Hemels, te kennen geeft.

In plaats van nu hier toe te geven, dat onze eerste ouders viermaal en driemaal klinkklaren onzin verkocht hebben, verpanden wij liever en zonder de minste vrees ons woord, vooral wat het geldt of niet geldt bij de bank der Estheliek, totdat wij onze bewijzen hebben ingeleverd, ten betoog dat Vondel, weleens pandaanteekenaar bij de Bank van leening, vier parelen van het eerste water en twee en-een-half goudstuk van goed allooi door Adam en zijne gade ten tooneele deed brengen.

1° Adam zegt niet te weten of hij Eva dochter, zuster of bruid zal noemen, en met zoo iets te zeggen treedt hij, volgends de Voorlezing, buiten zijn karakter.

In dat gevoelen deelen wij niet. Ons bevreemdt dat gezegde niet, noch achten wij het tegen of buiten Adams karakter. Adam is geen lid van het een of ander archeologiesch genootschap;

hij heeft zich niet tot taak gesteld de genealogie van Eva stipt aan te teekenen. En dat zelfs eens aangenomen, en al had hij zich met der woon te Amsterdam komen vestigen, hoe zou hij dan bij den buurtmeester zijne gezellin hebben aangegeven? Zou hij haar wellicht als zijne dochter aangegeven hebben? Zij immers is uit hem geboren, of liever geschapen. Als zijne zuster? Zij is immers zijne natuurgenote, met wie hij als een broeder met zijne zuster leefde. Dit wordt duidelijk genoeg door Vondel op verscheidene plaatsen, hoofdzakelijk in het IV^de^, doch ook al in het II^de^ bedrijf, te verstaan gegeven. Daar immers wordt de engel Gabriël, op last van God, naar het Paradijs gezonden, waar hij moet

> Den koning groeten, met den intrê van zijn rijck,
> En zijne koningin, en, onder 't heusch bejegenen,
> Hun heil toewenschende, de twee gelieven zegenen
> In 's allerhooghsten naem, en kroonen blij van geest.
> . . . . het heerlijck bruiloftsfeest
> Bekleeden.

De Godheid, zoo spreekt de engel tot Adam en Eva,

> Zent ons van boven, om u heil in dezen staet
> Te wenschen in zijn' naem, *op dat* de dageraet
> Der weerelt schooner rijze en opluicke in u beide,
> De bruiloft innega, op 't goddelijck geleide,
> En d' eendraght u getrou verbinde door den bant
> Van 't onderling verbont, bezegelt hant aen hant.
> En ghy, o zuster, bruit, en dochter van uw' hoeder,
> Genarijcke Eva, licht der maeghden, ...
> . . . .
> Wat wil uw naem en faem zich wijt en zijt ontvouwen,
> Indien d' alzegenaer, die u zoo hoogh verheft,
> En dus te prijck zet, in deze echt zijn ooghmerck treft!
> Gedooght nu datwe u beide, in 's hooghsten naem, bekranssen,
> Terwijl de hemelen al juichende om u danssen.
> Ontfangt dees kroonen, ghy die dus geluckigh paert.
> Een grooter kroon wort u in eeuwigheit bewaert.

De band is gesloten, de band is gezegend; de bruilofts-

disch wordt op Gods last bereid, en Eva, die geschapen was om Adams bruid te worden, mocht dus ook wel van de eerste stonde harer schepping zoowel met den naam van bruid als met den naam van dochter en zuster begroet worden. En ook deze gedachte, om ons hier, *na* dat God "het huwlijck der gelieven sloot", nog altijd het paradijspaar als een allezins maagdelijk echtpaar te doen optreden, vinden wij zoo heerlijk. Het paradijspaar is niet gelijk aan de echtgenoten der volgende eeuwen, *ἀλλ' εἰσιν ὡς ἄγγελοι ἐν τοῖς οὐρανοῖς* zegt de Evangelist, patroon der schilderkunst; ze zijn gelijk de engelen in de hemelen. Dat denkbeeld houden wij voor verheven en des dichters waardig, niet omdat wij het gebod, aan onze eerste ouders gegeven: *crescite et* MULTIPLICAMINI allerminst beschouwen als niet verheven en des dichters onwaardig, maar omdat bij Vondel zoo doende, Adam en Eva meer geest dan vleesch zijn; omdat zij verre boven het gewone standpunt der andere menschen staan; omdat hier nooit of nimmer met vader Cats en zijns gelijken van een "vrouwelijk dier of vrouwdier" zou kunnen gesproken worden. Dit nogthands is het geval bij Milton. Die verheven dichter, zeker om ons een verheven gedachte van Eva en haar karakter te geven, schildert ons Adam — later met dien van Vondel te vergelijken — die zich in het Paradijs verveelt, dewijl hij geen gezellig verkeer heeft. "De dieren," zegt hij in zijn VIII[ste] zang, "verheugen zich, een ieder met zijne gelijke, de leeuw met zijne leeuwinne.... Veeleer kan de vogel met het viervoetige dier, de visch met den vogel, de os met den aap verkeeren, dan de mensch met het dier. Dit past het minst van allen."

wherein the brute
Cannot be human consort: they rejoyce
Each with their kind, lion with lioness;
So fitly them in pairs thou hast combin'd:
Much lefs can bird with beast, or fish with fowl
So well converse, nor with the ox the ape:
Worse then can man with beast, and least of all.

Waarop God hem onder andere zaken dit andwoordt: "Ik wist, vóór dat gij spraakt, dat het voor den mensch niet goed ware, alleen te zijn; en Ik bestemde u *hen* niet tot gezellen, die gij zoo even voor u zaagt; zij werden enkel tot u gebragt om u te beproeven en te zien, hoedanig gij zoudt kunnen oordeelen over hetgeen voor u voegzaam is. Wat Ik eerlang tot u brengen zal, zal u, wees er verzekerd van, behagen, het zal uw evenbeeld, uwe geschikte hulpe, uw ander ik, de volmaakte vervulling van den wensch en het verlangen van uw hart zijn."

I, e're thou spak'st,
Knew it not good for man to be alone:
And no such company as then thou saw'st
Intended thee; for tryal only brought,
To see how thou couldst judge of fit and meet.
What next I bring shall please thee, be assur'd,
Thy likeness, thy fit help, thy other self,
Thy wish, exastly to thy heart's desire.

Eva werd aldus geschapen en tot Adam geleid, die haar spoedig naar elders leidde, gelijk Milton vermeldt.

Daar de Voorlezing, met haar oordeel over Josef aan het Hof, ons later een stap op theologiesch gebied zal doen zetten, zoo zullen wij reeds nu een blik in die richting werpen. Daar wordt een gebrek van dat tooneelstuk op den hals geschoven van Vondel's theologie, het is dus billijk dat wij ook het schoone aanstippen, waarvoor wij vermeenen ons ook hier aan Vondel's theologie verplicht te mogen rekenen.

Ons komt het dan voor, dat Vondel gedacht heeft aan de plechtigheden en gebruiken der Roomsche Kerk, want nergens wordt de vrouw meer dan bij die Kerk geëerd, nergens zoo veel als bij die Kerk gehuldigd en geëerbiedigd. Hij moet dus het oog gehad hebben op de *sponsalia*, de *ondertrouw*, die eenigen tijd voorafging en eerst later door de *trouw* gevolgd werd. Dat gebruik heeft Vondel, onzes erachtens, ook hier in het Paradijs willen aantoonen. Waarom anders die engel, die van God gezonden wordt om hen te zegenen, te

kroonen, den bruiloftsdisch te bereiden, "opdat de dageraat der wereld schooner rijze en ontluike, de bruiloft innega"? Dat door de ondertrouw de waarde der bruid hooger stijgt bij den bruidegom, wordt ons door den grooten dichter en kerkvader, den heiligen Augustinus, volgends de aanhaling bij Chateaubriand, bevestigd, als hij zegt: "constitutum est, ut jam pactæ sponsæ non statim tradantur, *ne vilem habeat* maritus datam quam non suspiraverit sponsus dilatam:" "de verloofde bruid wordt niet terstond gegeven, opdat de man haar niet gering schatte, bijaldien hij, als verloofde bruidegom, niet verlangd en gezucht heeft naar het einde van dat uitstel." Doch er bestaat eene andere reden, waarom wij het voor eene diep zielkundige en dus hoogst dichterlijke schoonheid houden als Adam vraagt:

Mijn zuster, dochter of mijn bruit;
Hoe zal ik u, mijn liefste, noemen?

Het is in de uitstorting van het volle gemoed, in de eerste ontboezeming zijner liefde jegens haar, die blijde zich weet te voegen aan zijne zijde, en met hem de goedheid des Scheppers en de schoonheden van het Paradijs weet te bezingen, dat hij zijn hart lucht geeft. En dat hart getuigt hem, dat hij voor Eva, de uit hem geschapene, gevoelt al de liefde, die een vader voor zijne dochter heeft. En dat woord van dochter, hoeveel liefde het ook uitdrukke, het is niet genoeg om de liefde van Adam uit te drukken; hij bemint de onschuld, de paradijsmaagd, niet alleen gelijk een vader zijne dochter, ook nog gelijk een broeder zijne zuster bemint, en ook dat woord van zuster, ook die liefde, gevoegd bij de liefde des vaders, put nog Adams liefde niet uit; hij immers heeft de hem van God gegevene lief, gelijk een bruidegom zijne bruid. Om zijne ziel dan ook uit te drukken weet hij als het ware geen raad. Omdat hij niet weet welk woord, welke benaming het meest liefde te kennen geeft, daarom weet hij niet, hoe Eva te noemen, en daarom geeft hij haar die drie liefdenamen, omdat hij haar die drievoudige liefde toedraagt.

Alle woorden, die slechts liefde en slechts heilige liefde uitdrukken, zijn hem welkom, en met eene wending, die eene onzekerheid en eene te doene keus schijnt te verraden, neemt hij, voor de diepe uiting des harten, alle die woorden te gelijker tijd te baat. Even zoo, dunkt mij, zou eene jeugdige moeder, die verscheidene kinderen heeft, waarvan ze elk lief heeft als den appel van haar oog, hare liefde jegens den innig geliefden vader uitdrukken, met hem al de namen van die aangebeden kinderen toe te voegen, als om op zijn hoofd alleen al de liefde over te brengen, die zij elk kind afzonderlijk en allen kinderen te zamen toedraagt. En niet minder zou een bruidegom zijne bruid, die een haar teeder beminnend vader alreeds door den dood verloren had en nu ook nog hare moeder ten grave ziet dalen, uit de volheid zijns harten kunnen toespreken en troosten, met te zeggen: ik zal uw vader zijn, ik zal uwe moeder zijn; en dat zou willen zeggen: zooveel als uw vader u beminde, zal ook ik u beminnen; het harte, dat u uwe moeder toedroeg, zal ook ik u toedragen. Het is zóó waar, dat dit de taal van een innig beminnend hart zou zijn, dat de goddelijke Verlosser zelf, de Schepper en herschepper der zielen, die taal gesproken heeft, toen men hem op een tijd dat hij het woord des heils aan het volk verkondigde zijne handen over zijne leerlingen zag uitstrekken en deze liefdevolle woorden hoorde spreken: "ziet hier mijne moeder en mijne broeders. Want al wie den wil van mijnen Vader doet, die in de hemelen is, deze is *mijn broeder en zuster en moeder*." Zoo ook ongeveer sprak Adam, en hij deed, onzes erachtens, wel. Zijne vraag aan zijne gàde is recht dichterlijk, en Eva's andwoord, in den morgenzang medegedeeld, zou nog schooner dan de vraag zijn, indien zulks mogelijk ware.

Verheven is de gedachte om het vroeger gesloten huwelijk, "ratum sed non consummatum", nu door een afgezant van God, door den aartsengel Gabriël, den engel der genade, te laten zegenen. De engel der genade roept tot zich en neemt met zich Michaël, de kracht en den moed, als ook

Rafaël, de lieve en trouwe vriendschap. Deze twee waren als wachtengelen in het Paradijs gevestigd, maar de engel der genade daalde voor deze bijzondere zending rechtstreeks uit den hemel. Wij mogen wel lijden, dat Vondel's hart en geest ook hier de Moederkerk volgden.

In Gabriël, den engel der genade, die in naam en op last van God het echtpaar zegent, herkennen wij den priester terwijl wij in Michaël en in Rafaël de twee getuigen terug vinden. Het *coram parocha et duobus testibus* laat niets meer te verlangen over.

Gelijk Châteaubriand, in zijn *Génie du Christianisme*, in de XIXe eeuw verlangde dat de dichter het huwelijk zou beschouwen, wanneer hij onder anderen deze vraag stelt: "Quand on songe que le mariage est le pivot sur lequel roule toute l'économie sociale, peut-on supposer qu'il soit jamais assez saint?" zoo heeft Vondel, die zelf een "génie du Christianisme" was en is, alreeds in de XVIIe eeuw het huwelijk beschouwd en geheiligd.

Onlangs nog schreef de heer Guizot, dat in het huwelijk de grondslag ligt van het zedelijk lot der vrouw. Welnu, men zal zien met welken godsdienst en tusschenkomst der genade en beschikking van God zelven het eerste huwelijk, de grondslag van het zedelijk lot der vrouw, bij Vondel voorbereid en bevestigd werd; men gelieve toch ook tevens te zien of Milton het karakter van Eva weet te verheffen en die ernstige, godsdienstige, ja heilige daad van God die Eva aan Adam geeft, als heilig weet voor te stellen. De beide Eva's van de beide dichters verschillen weêr als zon en maan. Het is in Milton's achtste zang dat Adam, na ons gezegd te hebben hoe hij "uitgeput nederzonk, herstel zoekt in den slaap, die hem door NATUUR, als tot hulp geroepen, oogenblikkelijk overviel en zijne oogen sloot, doch de CEL zijner verbeelding, zijn inwendig gezigt openliet".... en hoe God "bukkend, Adams linkerzijde opende, van daar eene ribbe nam, *nog warm* van de levensgeesten van het hart en van het frisch stroomend levensbloed. Groot van omvang was de *wonde*, doch spoedig was zij weder met *vleesch aangevuld* en genezen....

"Zij (Eva), ofschoon op goddelijke wijze tot mij geleid, nogtans de onschuld en maagdelijke zedigheid, hare deugd en de bewustheid harer waarde maakten dat zij aangezocht wilde zijn en niet ongevraagd zich kon laten winnen; niet zich aanbiedend en niet zich verzettend, maar schuchter ontweek zij; doch dit maakte haar voor mij te beminnelijker, of, om alles te zeggen, de Natuur zelve, ofschoon vrij van zondige gedachten, werkte zoodanig in haar, dat *zij*, *mij ziende*, *terugkeerde. Ik volgde haar*; zij wist wien zij eerbiedigen moest, en met eene gehoorzame waardigheid leende zij het oor aan mijne reden."

Ziedaar Eva die wegloopt, en Adam die haar naloopt. Men vergelijke en waardeere Vondel en Milton. Na het pas aangegevene herderskoutachtige verhaal van Eva's eerste ontmoeting, laat de Engelsche dichter volgen, dat Adam

To the nuptial bow'r
I led her blushing like the morn.

En hoedanig nogthands wordt ons, door denzelfden dichter Châteaubriand, en volgends dezelfde theologie, van Vondel, die de groote huwelijksdag geschetst?.... "Mais enfin le mariage chrétien s'avance; il vient avec un tout autre appareil que les fiançailles. La démarche est grave et solennelle, sa pompe silencieuse et auguste; l'homme est averti qu'il commence une nouvelle carrière. Les paroles de la bénédiction nuptiale,.... en frappant le mari d'un grand respect, lui disent qu'il accomplit l'acte le plus important de la vie; qu'il va comme Adam devenir le chef d'une famille!.... La femme n'est pas moins instruite. L'image des plaisirs disparait à ses yeux devant celle des devoirs. Une voix semble lui crier du milieu de l'autel: "O Eve! sais-tu bien ce que tu fais?.... Sais-tu ce que c'est que de porter dans tes entrailles mortelles l'homme immortel et fait à l'image d'un Dieu?"

Met zoodanig een geest van heiligen ernst heeft Vondel alle tafereelen bezield, die met het huwelijk in verband staan. Alles is met zulk een adem van heilige schoonheid doorwemeld en omspeeld en verheven opgevat, als hadde hij ge-

dacht wat onlangs het dichterlijk woord van Mgr. van Tulle in dezer voege uitte: "Le mariage chrétien est une grande chose. On dit qu'il a été institué pour la multiplication des hommes; il serait plus juste de dire qu'il a été institué pour la multiplication des dieux, pour la formation des dieux d'ici-bas."

Bij Vondel sprak Eva zelve, al was het in een anderen geest, van "aertsche goden".

Doch het is niet alleen op eene bijkomende dichterlijke schoonheid, die Vondel in zijne theologie heeft kunnen vinden en hier zoo smaakvol heeft toegepast, dat wij de opmerkzaamheid der lezers vestigen. De aard van elk "Verloren Paradijs" en "Adam in ballingschap" vorderen, dat *elk* kind des menschen van 's vaders en van 's moeders kant in waarheid zegge met den koninklijken harpzanger: "in iniquitatibus conceptus sum et in peccatis concepit me mater mea", "in ongerechtigheden ben ik ontfangen, en in zonden heeft mij mijne moeder ontfangen." Het is dus een noodzakelijk vereischte, door de innige geschapenheid van zoodanig een dichtstuk gevergd, dat het huwelijk van het eerste ouderenpaar niet voltrokken worde vóór den zondeval. Dat heeft Milton geheel over het hoofd gezien, en is bijgevolg over eene grondwaarheid van zijn onderwerp en deszelfs waarschijnlijkheid gestruikeld, waar Vondel integendeel die waarschijnlijkheid en die waarheid in rijke en lieftallige poëzie heeft weten te verheffen, dank zij het uitgangspunt van trouw en ondertrouw, dat hem zijne theologie aanwees.

2° Het wordt in Vondel afgekeurd als klinkklaren onzin, dat Adam aan Eva voorspelt, dat zij de moeder van koningen, wetgevers, helden en heldinnen zal worden.

Met den besten wil van de wereld kunnen wij niet vinden dat zulks wezendlijk afkeuring verdient; noch dat Adam, aldus sprekende, uit zijn karakter treedt. Is hem dan niet gezegd: *crescite*, *multiplicamini et* DOMINAMINI, vermenigvuldigt u en heerscht. Waarom zou het niet in Adam's karakter liggen, te spreken van zijn nageslacht? Heeft de Engel hem alreeds niet toegesproken in dezer voege:

> O stedehouder van het opperste gezagh
> Op aerde, zijt gegroet, eerste oirsprong der geslachten,
> En stam der spruiten, daer de weerelden op wachten:

Adam, die met zulke wetenschap begaafd is, dat wij in vers 669 zelfs Lucifer met verwondering hooren uitroepen over Adam:

> Wat zaecken zijn hem niet natuurelijk bewust,
> Oock boven zijn natuur?

waarom zou hij niet kunnen gewagen van het kroost, dat hem zou geboren worden? En dewijl hij »een majesteit van vrijen wil" bezat, en ook zijne afstammelingen vrij zouden zijn gelijk hij, hun stamvader, zoo kon het niet anders of hij moest voorzien dat de een meer dan de andere een goed en krachtig gebruik zou maken van dien vrijen wil, en er dus, in vergelijking met anderen, helden en heldinnen zouden gevonden worden. Zoo menigwerf is ons reeds onder het oog gebracht dat God,

> Die om den mensch den hemel schiep,
> Oock lichaemloze hemelingen
> Die hy tot 's menschdoms dienst beriep;

dat Adam bevelen aan zijne engelenwacht geeft, die, altijd aan zijn woord gebonden, dat woord vervult. Hij, wien alle zaken natuurlijk bewust zijn en ook zoo vele zaken boven zijn natuur, moest dus de hierarchie der hemelsche geesten, de onderscheidene chooren der Engelen kennen, en kon dus licht bevroeden dat er ook eene hierarchie onder de menschen zou plaats vinden, en er dus eenige onder hen koningen zouden zijn: *multiplicamini et* DOMINAMINI. Wat de onbezielde natuur aangaat, zou immers elk kind, dat hun de hemel zou schenken, over die natuur heerschen als een koning, *dominamini*. En dáár in het paradijs, zeer zeker zou het de moederlijke rozenstruik niet gesmart hebben, als het afzetzeltje werd afgesneden; daar zou het eerste stemgeluid van het pasgeboren nachtegaaltje geen toon van weemoed en nooddruft, maar wel van jubelende en dartelende levensvreugd geweest zijn, en op dat gebied werden er niet dan *koningen* geboren.

3° Vondel laat Adam tot Eva spreken van tempels, gewelfd tempelwerk en kerken; en dat zou geen klinkkare onzin zijn? Neen. Het is een heerlijke, allezins niet slechts te rechtvaardigen, maar te bewonderen greep des dichters. Inderdaad spreekt ons Adam van eene stad, van poorten, elk een perle, van straten »met klinckklaer gout bevloert" enz. Hij spreekt van den hemel, en ziet hem, even als hem de arend van Pathmos gezien en in zijn Apokalyps beschreven heeft. Is dat niet eene bewonderenswaardige vinding van onzen dichter, dat hij ons, bij de morgenstond der schepping, door het nog niet gevallen ouderenpaar den hemel, die ons wacht, juist zóo laat beschrijven, gelijk hij bijna een en veertig eeuwen later, bij de herschepping des menschen, beschreven werd door den apostel der liefde, Johannes, als zijnde het hemelsche Jeruzalem, de stad Gods?

Voor Adam en voor Johannes gaat dezelfde hemel open. Dat verband tusschen die twee tijdstippen wordt door den kundigen lezer gevoeld, maar is niet uitgedrukt. Het is dus eene verborgene schoonheid die door menig een niet gezien wordt. Maar voor iedereen is te zien en te hooren, dat Racine in zijne nooit volprezen Athalie aldus spreekt in het IIIe bedrijf VIIe tooneel:

> Mais d'où vient que mon cœur frémit d'un saint effroi?
> Est-ce l'esprit divin qui s'empare de moi?
> C'est lui-même: il m'échauffe; il parle; mes yeux s'ouvrent,
> Et les siècles obscurs devant moi se découvrent.
> Lévites, de vos sons prêtez-moi les accords.

En dan ziet de majestatische Joad in de toekomst,

> quelle Jérusalem nouvelle
> Sort du fond du désert brillante de clartés
> Et porte sur le front une marque immortelle?
> Peuples de la terre, chantez!

Wij weten niet, qu'un peuple de la terre, dat ooit iemand gezegd heeft dat Racine of liever dat Joad buiten zijn karakter gegaan is, met dit profetisch gezicht te ontrollen. Nu dan,

ditzelfde vindt plaats bij Vondel. Maar bij Vondel, bij den ongevallen mensch gebeurt zulks met minder ophef. Adam zag gemakkelijker dan Joad de geheimen der toekomst, den luister van het onsterfelijke Jeruzalem. De *Voorlezing* ook schijnt het niet bemerkt te hebben: en toch heeft Eva, in het begin van Adam's profetisch gezicht, duidelijk en letterlijk gezegd, niet:

> Lévites, de vos sons prêtez-moi les accords,

maar

> Geluckigh zijnze, die met engelen verkeeren.
> De milde bruiloftsdisch vereerde ons hemelspijs,
> En manne en druif, gegroeit in 't aerdtsche paradijs,
> Die al het ander ooft door leckerny verdoven:
> Maer 's engels rede ging al 't bruitsbancket te boven.
> *Hy schoof de nevels van het menschelijck gezicht,*
> *En toonde ons welck een stadt de Godtheit in het licht*
> *Hier boven boude.*

Daar Adam dus eene stad, de stad Gods zag, zoo kon hij, ook zonder klinkklaren onzin, gewagen,

> Hier rijst geen tempel, noch gewelleft tempelwerck;
> Want d' onbepaeltheit van Godts wezen is de kerck, . . .

Volgeuds onze meening, blijven aldus èn Adam èn Eva, waar zij van den hemel spreken, zooals zij doen, volmaakt in hun karakter. Indien men niet zou willen, dat in het Paradijs zaken genoemd werden, die eerst later zijn uitgevonden, dan wierd alle beeldspraak, alle taal zelfs, onmogelijk.

Vondel's Adam wordt "bovenal" dan meer gegispt, "wanneer hij in den aanvang van het vierde bedrijf zijn smachten naar het leven in de stad Gods, de stad des hemels, te kennen geeft." (bl. 14)

Wij bekennen ronduit, dat wij dat begin van het vierde bedrijf, die geheele samenspraak van Adam en Eva, allerheerlijkst op zich zelve en hoogst dramatisch in het tooneelstuk zouden durven noemen. Het zij ons geoorloofd de redenen onzer meening aan te stippen.

God had het eerste menschenpaar geschapen; Hij had het een overgroot geluk en zegen en slechts een klein en allergemakkelijkst gebod gegeven. En welk lot was Adam en Eva beschoren, indien zij zonder smet den Allerhoogsten eerden: het hemelsche Paradijs te genieten en God te aanschouwen, heilgenoten van de hemelsche geesten te worden! Dat de mensch, nu voor God en zijn hemel geschapen, naar God en zijn hemel trachtte en verlangde, ja smachtte, is in volmaakte harmonie met zijn heele natuur. Wie zulk verlangen, de natuurlijke vrucht eener onbedorven natuur, afkeurt, moet ook afkeuren dat op leliënstengelen en rozenstruiken leliën groeien en rozen bloeien. Overigens heeft zich de 14ᵉ bladzijde der Voorlezing bepaald vergist; het is immers Adam niet die zijn smachten naar de stad Gods te kennen geeft. Vondel wist te goed wat beter aan Eva en wat beter aan Adam voegt. Waar eene verrukking des harten, waar eene extase van liefde plaats vindt, waar "de goddelijke galm van 't heilig bruiloftslied den band ontknoopt, die ziel en ligchaam hield gebonden;" waar de ziel, op hemelschheid verslingerd, en verslonden, geen aardschheid meer gevoelt en, in zuivre vlam verkeerend, de eerste bron zoekt, waaruit zij haren oorsprong nam; waar de liefde tot den hemel, de zucht naar grooter heil het gestelde tijdpunt niet schijnt te kunnen afwachten, — daar voert een Vondel niet den man, niet Adam op, neen, daar legt hij die woorden van ongeduldige liefde en smachtend verlangen naar grooter geluk op de lippen van Eva, de vrouw.

En hoe verheven en meer dan engelachtig schoon in het oog van God en mensch ontwikkelt zich hier het karakter van onze eerste moeder!

Men denke toch eens niet meer aan de Eva van Milton, die, gelijk wij pas hebben moeten aantoonen, als de huisvrouw van een pachter, den vloer met bloemen en takjes bestrooit, alle mogelijke mondbehoeften en voorraad en alle soorten van vruchten, ruw of glad van schel, in baardige hulzen of ruige basten op tafel brengt; men hoore liever

de Eva van onzen dichter, daar zij haar trouwgenoot aanspreekt met deze woorden:

> Waer staenwe, in 't paradijs, of daer de starren blaecken?
> Wat treckt verrukt mijn' geest om hoogh? mijn voeten raken
> Geene aerde. d'Aerde ontzinckt den voeten in 't verschiet.
> De goddelijcke galm van 't heiligh bruiloftsliet
> Ontknoopt den bant, die ziel en lichaem hiel gebonden.
> De ziel, op hemelschheit verslingert, en verslonden,
> Gevoelt geen aerdschheit, en, verkeert in zuivre vlam,
> Zoeckt d'eerste bron, waeruit zij haeren oirsprong nam.

En wat verder, naar hooger verzuchtend, gelijk het rennende hert naar frisssche waterbronnen, roept zij uit:

> Geluckigh zijnze, die met engelen verkeeren.
> . . . .
> Maer 's engels rede ging al 't bruitsbanket te boven.
> Hy schoof de nevels van het menschelijk gezicht,
> En toonde ons welck een stadt de Godtheit in het licht
> Hier boven boude, daer, de balling uitgesloten,
> De redelijcke ziel, den lichame ingegoten,
> Haer burgerrecht verwacht, indienze zonder smet
> Den allerhooghsten eert, naer d' ingestelde wet.

Aan de vrouw, die naar Gods hemel dorst, voegt het een vurig zielsverlangen in zoo verheven beeldspraak te uiten als deze:

> Zoo alle leden eens veranderden in oogen
> Van hemelsche adelaers, uit liefde tot dees stadt,
> Noch zagen d' oogen zich aen dit gezicht niet zat.

In die beschrijving der hemelstad, nu voor hun oogen ontsloten, wedijveren zij met elkander. Het eene andwoord is nog meer dan het andere des Paradijses en hunner onsterfelijkheid waardig en blijft toch altoos in de innigste harmonie met elks ziele. Waar Adam, als man, spreekt van den grondslag, daar zal Eva, als vrouw, spreken van edelgesteente, van aspis en safier, smaragd en ametyst en nog vele anderen, waarvan de een niet voor den anderen wil

> "In 't praelen wijcken. Elck is moediger in 't proncken."

Waar Adam, als man, ons van de hoogte en kracht der muren spreekt,

> "De muuren steigren hoogh, en dicht aen een geklonckèn;"

daar spreekt ons het vrouwen-karakter weêr van schoonheid, glans en luister en meldt dat daar

> De poorten, elck een perle, en elcke schoone straet
> Met klincklaer gout gevloert, gewilligh doorgang geven
> Aan alle geesten, die hier heene en weder zweven.

Hoort Adam. Nog meer verhevener wordt zijne taal, zijne gedachten en zijne beelden:

> Hier rijst geen tempel, noch gewelleft tempelwerck:
> Want d' onbepaeltheit van Godts wezen is de kerck,
> Waerin hy wordt gedient van nimmertelbre geesten,
> Die hem aleluia op endelooze feesten
> Toezwaeien, en den lof voortwentelen, zoo lang
> De juichende englegalm beantwoort het gezang.

Eva zal nog hooger streven. Hare hemelsche beeldspraak is weêr aan glans en heerlijkheid ontleend; zij stijgt hooger dan Adam, zij dringt door tot het eeuwigschijnend licht, waarnaar zij uit al haar harte wenscht.

> Hier rolt geen zonnekloot ten ende van haer baene,
> Noch 't ongestadigh licht der wisselbaere maene
> Verlicht dees groote stadt, daer 't eeuwigh schijnend licht
> Van 't al vernoegende en verzadende aengezicht
> Den schoonsten dagh verleent, een' dag, waer naer wy menschen,
> (Och of die dagh verscheen) uit al ons harte wenschen.

Hoe heeft men kunnen zeggen dat Vondel de vrouw bij den ingang van het leven der aarde meêdogenloos bedacht heeft? Wij zullen voortgaan met te bewijzen dat Vondel in zijne Eva een boven alle berisping, ja een boven allen lof verheven karakter, vrouwenhart en vrouwenziel geschapen heeft. Zijne ongevallen Eva is ons het levende ideaal. Ook zij doet ons uitroepen met Dante, als hij van de tweede Eva, de nooit gevallene, de Moeder van het Leven, zingt:

Donna, se' tanto grande, e tanto vali,

. . . .

In te magnificenza, in te s' aduna
Quantunque in creatura è di bontate.

Paradiso, C. XXXIII.

wat de Heer Kok in dezer voege vertaalt:

Zoo groot, zoo machtig zijt Ge, o vrouwe,

. . . .

In U is grootmoedigheid, in U vereent zich
Al wat er goeds kan zijn in eenig schepsel.

Wat Eva in persoon aangaat, zij heeft driemaal misdaan — om te beginnen — althands indien de Voorlezing gelijk heeft. Eva, en deze nog het ergst, zou jammerlijk uit haar karakter getreden zijn: 1° als zij spreekt van de echtgelofte, door Adam afgelegd, en van den huwelijksgod, die haar hand in de zijne vlocht.

Meermalen is ons alreeds te kennen gegeven (vers 296), dat God aan Adam en Eva "verscheen, gelijk een vader, hun trouwde en minzaam t' samenbracht; dat God later nog (vs. 349 en volg.) zijn aartsengel Gabriël afvaardigde, om de twee gelieven *te zegenen* in 's Allerhoogsten naem;" zelfs Asmodé getuigt (vs. 707), dat God "het huwlijck der gelieven sloot;" en Gabriël had ook al gezegd:

Godt, die u paerde door zijn hemelsche genade;

Eva zal dus in vers 1271 wel kunnen zeggen:

....toen ghy my eerst aanschouwde,
De huwlijxgodt mijn hant in d' uwe vlocht en trouwde.

Er zal dus geene afkeurende aanmerking meer gemaakt worden, dan wellicht over het eerste halfvers, waar Eva aan Adam als verwijt toevoegt:

Dat hebt ghe niet belooft, toen ghy my eerst aanschouwde.

Dat Adam belofte heeft gedaan, vóór dat hem Eva, de grootste schat van het Paradijs, werd toevertrouwd, vinden wij bijzonder goed gedacht, omdat daardoor Eva in onze ach-

ting hooger en hooger rijst. Wij hebben gehoord in de vorige tooneelen, hoe oneindig veel aan Adam gegeven werd, doch nooit hebben wij vernomen dat hij daarvoor eenige belofte heeft moeten afleggen. De Godheid zelve is hem verschenen, en heeft hem met haar eigen glans omschenen, en heeft hem met onsterfelijkheid begiftigd en met een vrijen wil gekroond, maar heeft voor dat alles geen belofte gevraagd. God heeft aan Adam ten verblijve het Paradijs geschonken, en toch heeft Adam geen belofte behoeven ten pand te geven, althands het dichtstuk doet ons zulks niet vermoeden. Nergens wordt ons gezegd dat Adam, "de vorst die God alleen voor zijnen leenheer houdt", zich aan eenige belofte gebonden heeft, toen hij voor het eerst het Paradijs en zijne bloemen, de aarde met hare vruchten en hare wateren, de lucht en hare vogelen, den hemel en zijne zon aanschouwde; maar toen hij voor het eerst Eva, die God hem tot medehulp gaf, aanschouwde, toen heeft hij, zoo als ons hier uitdrukkelijk bevestigd wordt, belofte gedaan, en die belofte heeft hij gedaan met betrekking tot Eva.

Ons lacht dat denkbeeld als eene dichterlijke schoonheid aan. Kan men ooit het karakter der vrouwe meer aanzien geven en Eva meer eer en recht laten wedervaren, dan wel met haar slechts aan haar echtgenoot te geven, onder deze haar vereerende voorwaarde, dat ook hij geheel en onvoorwaardelijk voor haar leve, gelijk zij voor hem? Zoo immers luidt de wederzijdsche belofte, die Vondel's theologie van elk bruidspaar vordert. Eene tweede dichterlijke schoonheid, die in Vondel's theologie voor elke dochter van Eva ligt opgesloten en ons voor den geest zweeft, wanneer er gesproken wordt van hetgeen Adam, de bruidegom, aan Eva, zijne bruid, belooft, vinden wij aldus hierin, dat die belofte is, volgends de uitspraak van "Aemstels vrouw",

> . . . . . . het krachtigste ciment
> Dat harten bint, als muuren breecken
> Tot puin in 't endt:

vinden wij hierin dat die belofte een op aarde onverbreekbaren band legt tusschen

Twee zielen, gloênde aen een gesmeet
Of vast geschakelt en verbonden
In lief en leedt.
De bant, die 't harte bint
Der moeder aen het kint,
Gebaert met wee en smarte,
Aen hare borst met melck gevoedt,
Zoo langh gedraeghen onder 't harte,
Verbint het bloet.
Noch sterker bint de bant
Van 't paer, door hant aen hant
Verknocht, om niet te scheiden,
Na datze jaeren langh gepaert
Een kuisch en vreedzaem leven leidden,
Gelijck van aert.
Daer zoo de liefde viel,
Smolt liefde ziel met ziel,
En hart met hart te gader.
Die liefde is sterker dan de doot.
Geen liefde koomt Godts liefde nader,
Noch is zoo groot.

Buiten Vondel's theologie, die van geene echtscheiding houdt en de onverbreekbaarheid van het huwelijk handhaaft, hebben wij deze dichterlijke waarheden en ware dichterlijke schoonheden nergens gevonden.

Het is deze belofte van onscheidbaarheid, die Eva in het oog heeft, nu Adam van haar wil scheiden en zij hem zijne vroegere belofte herinnert. Wel is waar, begrijpt zij niet goed meer die belofte van Adam, dien wil van den God des huwelijks, die elken man van Vondel's theologie ten plicht maakt, zijn vader en zijne moeder te vergeten en te verlaten, eerder dan zijne echtgenote niet geheel aan te hangen. Dat Eva nu wil hebben dat Adam zelfs zijn God verlate en zijn gebod uit het oog verlieze, om haar te volgen en haar te gelieven, dat juist kenschetst ons dat Eva hier spreekt NA haren val en zich reeds tegen Adam begint te verzetten, even als zij zich tegen God verzet had. Geschied- en zielkundig is deze

trek van Eva's karakter; want Vondel laat haar toen alreeds in heerlijke vaerzen bewaarheden, wat sinds zoo vele eeuwen getuigen ondervonden te hebben: *ce que femme veut, Dieu veut.* Eva immers zegt bij Vondel:

> Gebruick uw' vrijen wil, en toon my d' eerste blijck
> Van liefde, in 't volgen van mijn allereerste bede.
> Zy lijdt geen weigeren. Gevolgzaemheit baert vrede.

Eva had, om God in kennis en wetenschap gelijk te staan, de verboden vrucht gegeten; het serpent had haar gezegd, dat zij zou veranderen in een Godin. Indien Adam er ook van at, zou hij veranderen in een God, en Eva kon dus en moest zelfs, in hare verdwaaldheid, denken en zeggen, wat door de Voorlezing misprezen wordt:

> De Godtheidt heerscht omhoogh; hier heerschen *aertsche goden!*

Niet minder dichterlijk schoon dan theologiesch waar is deze tegenstelling van Eva, de onschuldige, en Eva, de schuldige, de gevallene. Doch hierover straks. Of de groote kommentator van Vondel, de heer van Lennep, allezins gelijk heeft, daar hij de uitdrukking "van huwlijxgodt" wat *al te* mythologiesch klinkende vindt in den mond van Eva, en de vraag stelt of Vondel zulks gedachteloos zou hebben neêrgeschreven, zouden wij willen betwijfelen. Al was het eene louter mythologische uitdrukking, nog zouden wij ze, in het V^e bedrijf, in den mond van de *gevallene* Eva, wier verstand thands door de zonde verduisterd is, recht op haar plaats vinden. Het zou ons als een voorbode zijn van dien drom goden, die zich het nakroost van die Eva in het vervolg der eeuwen zal scheppen. Zulke uitdrukking alsdan is ons een bewijs te meer van de rampzalige verandering, die de zonde in Eva alreeds heeft aangericht en in Adam en het Paradijs nog aanrichten zal. En dat is het doel van Vondels treurspel. Ook kan bij ons de gedachte geen ingang vinden, dat Vondel zulks gedachteloos zou geschreven hebben. Neen, wij gelooven dat Vondel — en Eva — hier bedoeld hebben den waren en eenigen God, aan wien zij wilde gelijk worden en die haar in den

beginne verscheen en met Adam trouwde. Het geldt hier dus zooveel als de God, die ons huwelijk sloot: aldus de huwelijksgod. En dan herkennen wij eene dichterlijke schoonheid en een karaktertrek van »de Godin", waar zij op dien toon van gemeenschap, van gelijkheid met God spreekt; of, wilt gij, dat zij met dien toon van oneerbiedigheid, van miskenning, van verachting spreekt van God, wiens gezag zij miskend, wiens gebod zij veracht heeft. De gevallene Eva mocht zoo spreken; deze hare uitdrukking, in welken zin men ze naar onze aanwijzing ook opvatte, duidt Eva's val aan, en dat te doen zal wel de gedachte van Vondel geweest zijn. Of onze uitlegging de ware is, *ex visceribus rei*, laten wij gaarne aan het oordeel van den grooten kommentator over. Mogen wij in het voorbijgaan klagen over de tafereelen, die de teekenstift ons aan den ingang van elk bedrijf geschetst heeft? Alle vijf zou ik willen toejuichen, doch mag niet. Een kunstenaar, die Vondel nooit gelezen heeft, zou niet ongelukkiger in zijne opvatting hebben kunnen zijn. Het is niet Vondel's tooneelstuk, dat zij in lijnen, de taal der oogen, vertalen; het is geheel wat anders en ook honderdmaal minder dichterlijk.

Gaarne mochten wij lijden dat wij ons daaromtrent vergisten, gelijk de Voorlezing zich vergist, wanneer zij de vrij uitgebreide tweespraak over den hemel, welke niet minder dan honderd vaerzen beslaat, zou willen rangschikken onder die gesprekken van Adam en Eva, die er in het algemeen gegispt worden, als te lang gerekt, doch, naar onze zienswijze, zonder gegronde reden. Om de verdiensten van een dichtstuk te schatten, heeft men het recht dat werk te nemen zoo als het daar ligt, zonder op plaats, tijd of persoon des werkers acht te geven; maar om de verdiensten van den dichter zelven naar recht en billijkheid te waardeeren, dient men tevens in rekening te brengen èn de eeuw, èn het land, èn de andere persoonlijke omstandigheden, die den schrijver begunstigd of belemmerd hebben. De Voorlezing, in hare aangestipte gisping, bedoelt minder de verdiensten van den dichter dan de verdiensten van het dichtstuk, en kan

met alle recht dat standpunt innemen. Wij willen dan ook niet in aanmerking brengen, dat Vondel's eeuw en Neêrlands volk, even als het Grieksche tooneel en volk, ontzachlijk veel hielden van lange verhalen en beschrijvingen. Wij willen slechts het stuk op zich zelve beschouwen, en dan vinden wij dat deze verrukking des geestes of liever des harten een der gelukkigste grepen is van Vondel en eene van de grootste krachten, die dit meesterstuk bezielen. Dit zullen wij aantoonen bij den val, waar Vondel alleen en ver boven Milton en Châteaubriand staat. Wij eindigen dit artikel niet, met ons te herinneren dat Milton voor het oog van Eva een *gordiaanschen* knoop laat maken, en haar, die pas eenige dagen in het Paradijs was, doet spreken van de opvolging der jaargetijden, als ook van wandelingen, *au clair de la lune*, maar dat Vondel best een woord van één lettergreep uit zijn werk had kunnen laten wegvallen: dat geven wij dan ook geheel en al toe. Eva had beter gedaan met dat woord van *pest* »niet over haar lippen te laten gaan, al kon" zij er dan ook zooveel van weten als Milton's Eva van de wisselbeurten der seizoenen.

HET HERLEVEND HEIDENDOM.

De jongste aflevering van den "Beffroi", het tijdschrift van den moedigen en geleerden voorvechter der Middeleeuwsche Kunst, W. H. James Weale, begint aldus:

"In den aanvang dezer Eeuw besteedden de archæologen hunnen tijd aan de uitsluitende beoefening van de gedenkstukken der ouden, vooral van die der Grieken, Romeinen en Ægyptenaren. Zij doorzochten het puin hunner tempels; zij gaven zich volijverig over aan de doorsnuffeling der fundeeringen hunner villaas, aan de opsporing hunner beeldwerken, vazen en penningen, aan de ontcijfering hunner opschriften. Zij schreven verhandelingen zonder einde over de scherven van eenig vaatwerk, en tot twistgedingen werden de verklaringen van verminkte texten somtijds opgedreven. De christelijke monumenten bleven in die tijd zonder eere; er waren slechts uitstekende vernuften die er zich meê bezighielden.

"Verandering ook ten deze liet zich niet wachten. Het Klassicisme verloor van zijne volksgunst, en de Middeleeuwen kwamen in de mode. De romans van Sir Walter Scott en Victor Hugo brachten veel tot deze omkeering in de geesten bij en tot de ingenomenheid met hetgeen men den Gothieken Stijl noemde.

"Den Hemel zij dank, die tijd is voorbij. De Middeleeuwen maken niet meer een opgang als van eene nieuwe mode; deze, de mode, heeft hare plaats ingeruimd aan ernstige studie, aan nadenkende bewondering, aan oordeelkundige navolging. De Christelijke Archæologie, twee woorden, die vóor eenige jaren zelden bij elkaâr stonden, heeft, tegenwoordig, hare hoogleeraren aan de Akademiën en Seminariën, hare

stem in de pers, en hare eigene en onafhanklijke genootschappen. Overal houdt men zich met de te lang verwaarloosde christelijke oudheden bezig, en hoe meer men er zich meê bezig houdt, hoe grooter belangstelling men er aan wijdt."

Dit verschijnsel, zegt de schrijver, is gelukkig en troostvol: "want, terwijl de Heidensche Oudheden alleen de geestvermogens bezig houden, doen de Christelijke Oudheden meer — zij spreken tot het hart."

Over het geheel onderschrijven wij gaarne de hier in de eerste en tweede plaats ontwikkelde denkbeelden; maar op het laatste gedeelte hebben wij een paar aanmerkingen. Het komt ons al aanstonds onrechtvaardig voor, te zeggen, dat de schoonheid, die uit de Heidensche Kunst tot ons spreekt, het hart niet aandoet: maar vooral kunnen wij de gerustheid van den schrijver niet deelen wat aangaat de ruimte der plaats, die in onze maatschappij de beoefening der christelijke oudheid inneemt. Het is als of hij zegt: "Eerst regeerde het Klassicisme; toen reageerde het Romantisme; nu drijft de studie der Christelijke Monumenten boven, en geen wonder, — want het Heidendom prikkelde, met zijne overblijfsels, alleen het verstand, terwijl de Christelijke Kunst ook tot het hart spreekt."

Wij erkennen meê, dat vroeger alleen het klassicisme regeerde; wij verheugen ons insgelijks dat de reaktie van het romantisme voorbij is: maar wel verre van ons te kunnen diets maken, dat de christelijke kunstbeoefenaars thands het veld vrijhebben, en daarmeê de beweging in hare balans is hersteld, nemen wij heden ten dage eene reaktie tegen het romantisme en gothicisme waar, die vele theoristen en kunstenaars niet voortdrijft tot aan de beoefening der eerste christeneeuwen, maar veel, veel verder te-rug; niet tot aan de romeinsche beschaving, die, zoo zij geen uitsluitend *voorwerp* van studie voor de renaissancisten was, toch steeds als de *trechter* is te beschouwen, waardoor de lucht van Griekenland overdreef naar het Westelijk Europa, — neen, velen streven heden te-rug naar Hellas-zelve. Daar is in dit helle-

nisme van onze tijd, van een æsthetiesch standpunt beschouwd, vergelijkenderwijze veel goeds. De tegenwoordige studie gaat dieper, is onbevangener, hare rezultaten zijn klaarder, zuiverder, en daarom, voor kritiek en historie althands, rijker en bruikbaarder dan die van de herleving des heidendoms in de XVe en volgende Eeuwen; maar daar staat tegenover, dat zij voor de maatschappij, voor het christendom nog veel meer gevaren inheeft dan de studiën in de tijd der renaissance en veel stelliger den ondergang des christendoms (indien deze mogelijk ware) tot konsequente uitkomst hebben zoû. Men beoefende in de XVe en XVIe Eeuwen met een hartstochtelijken ijver de schriften, de beelden en bouwvormen der antieken: maar men bezat geen logische konsequentie, geene onafhankelijke kritiek genoeg om te voelen, dat het stelsel van moraal, hetwelk tot punt van uitgang strekte aan de theoriën en het bedrijf, waarvan die kunstwerken de vrucht waren, in vele opzichten de tegenvoeter was van het zedelijk stelsel der christenen; ook zag men voorbij, dat eenig stelsel van zedelijkheid ondenkbaar is (voor de weinigen althands die zich de moeite van het denken willen getroosten), zonder op zijne beurt een dogmatiesch-godsdienstig en tevens een natuur-theoristiesch beginsel tot grondslag te hebben, — en begreep dus niet, dat op het zelfde altaar onmogelijk het beeld der H. Maagd Maria en dat van de antieke Venus beurtelings kon worden ten-toon-gesteld.

Het inzicht der onvereenigbaarheid van de beide stelsels van zede- en schoonheidsleer, dat der Antieken en dat der Christenen, ontbreekt ook heden nog den meesten theoristen (onder de theoristen rekenen wij ook alle kunstenaars, geletterden en beschaafden, die oordeelen over kunst en litteratuur). Maar hierin zijn de Moderne Theologen en de van hunne beginselen doortrokken Sentiments-Christenen konsequent, dat ze begrijpen: er is voor ons uit de beoefening der Grieksche Kunst voordeel en steun te putten. Zij redeneeren konsequent, wanneer ze zeggen: het domineerend æsthetiesch charakter van den Griekschen bouw wordt door de

horizontale lijn vertegenwoordigd: de horizontale lijn parallel met de aardvlakte; de christelijke richting vindt een groot behagen in de opstrevende lijnen der Gothiek; vindt werkelijk daarin een beeld, een prikkel, een genot, over-eenstemmend met hare behoefte aan het bovennatuurlijke: een stelsel, dat alle bovennatuur negeert (om welke reden de Moderne Theologie met meer pas zich Antieke Negatie noemen zoû) kan in het æsthetiesch verschijnsel der Gothiek geen bevrediging vinden; veel meer in den type der Grieksche Kunst [1]. Dit gaat ook door voor beeldkunst en litteratuur. Fyzische doelmatigheid, uitgedrukt in de eurhythmie der lijnen, — ziedaar de helleensche schoonheid. De ziel in het beeld te-rug te vinden, vooral tranen van verlangen naar de gemeenschap met God en zijne Heiligen in de bovennatuur, dit kan de Moderne richting niet verlangen. Daarom ook vindt zij hare grootste verkwikking in de realistische schildering of beschrijving van het leven om ons heen; daarom staat, bij hare konsequente vertegenwoordigers, het komieke ver boven het verhevene, "Reinaert de Vos" boven de "Vier Heemskinderen", Molière boven Corneille, Staring boven Bilderdijk.

In één woord, zoo men zich in eene grondige beoefening en verspreiding van christelijke kunstbegrippen heden ten dage verheugen mag, daarnaast valt eene zeer natuurlijke herleving van het Heidendom in de kunst op te merken. Deze richting zal toenemen in gelijke mate als op elk gebied de Moderne Theologie vaster voet krijgt, of liever dieper sporen drukt. De Moderne Theologie kan, konsequent, het æsthetiesch effekt der klassieke kunst niet maar met dat der christelijke gelijk stellen. Daar pulseert in beiden een verschillend bloed; en verwant aan den grooten Minervatempel is de Moderne Theologie; niet aan de *Sainte-Chapelle*. Wij erkennen, dat de

1 Tot het begrip der meerdere voortreflijkheid van den middeleeuwschen boven den klassieken bouw, uit het oogpunt van konstruktie — zijn de studiën onzer theoristen nog niet doorgedrongen. Daarom laten wij dit, voor 't oogenblik, buiten behandeling.

Grieken geenszins alle bovennatuur uitsloten; wij laten ook niet onopgemerkt, dat de edelste Grieken zich het moderne realisme schamen zouden: maar onbetwist is er tusschen de Moderne Theologie en het Hellenisme oneindig meer affiniteit dan tusschen gene en het Christendom.

Wij herhalen: bij eene stemming der gemoederen als de hedendaagsche, is dus de beoefening der klassieken, als opvoedingsmiddel, duizend maal gevaarlijker dan in de tijd der *Renaissance*, toen de maatschappij nog vol was van geloof; en daarom heeft heden de Bisschop van Aquila welsprekend kunnen waarschuwen tegen die beoefening in dat Rome, waar de Renaissance eenmaal zoo hoog gevierd werd, en heeft zijne rede te Rome een welwillend en toestemmend gehoor gevonden.

De volgende verhandeling van voormelden Kerkvoogd, is gehouden in eene zitting der *Accademia della religione Cattolica*, in tegenwoordigheid van zeven Kardinalen, twintig Bisschoppen en de bloem der romeinsche bevolking. Hare stof staat in zulk een eng verband met de beginselen der æsthetiek van de "D. Warande", dat men zeker met ons de bekwame hand zal dankbaar zijn, die het stuk in onze taal heeft overgezet. A. Th.

REDEVOERING.

Eminentiën,

Hoogwaardige en Zeer Geleerde Heeren!

Toen de groote spaansche schrijver, Donoso Cortes, deze beroemde woorden uit zijne pen liet vloeien:

"De maatschappij is stervende, de uiterste deelen zijn reeds koud, het hart zal weldra volgen," legde hij eene stelling bloot, die mogelijk wel wat overdreven en al te pijnlijk was, maar voor een gedeelte eene groote waarheid verkondigde. Verscheidene teekenen bekrachtigen zijne treurige voorspelling, vooral in onze dagen,

waarin wij Europa als op eene noodlottige helling zien, die snel naar het verderf der zielen en naar den ondergang der maatschappij voert. Dagelijks getuigen schrikbarende verschijnselen, die, helaas! niet zijn te wederleggen, van den bedenkelijken toestand.

Het is waar dat men nog in de maatschappij de uiterlijke orde ziet bestaan, die door de kracht van oude gewoonten wordt in stand gehouden.

Men kan niet ontkennen, dat men van eenen anderen kant eene zekere stoffelijke welvaart en het streven naar eene soort van associatie van het menschdom bespeurt.

Bijna geheel Europa is met spoorwegen doorsneden, met een net van elektrische telegraafdraden overdekt, vol onmetelijke werken, waaruit het genie der kunsten en der werktuigkunde straalt. De mensch heeft zich van de stof meester gemaakt; hij heeft het licht en de elektriciteit, die twee weêrspannigste vloeistoffen, tot zijn gebruik doen dienen.

De steden worden al prachtiger en prachtiger; van alle zijden verrijzen trotsche paleizen; de schouwburgen worden talrijker; in niet ééne eeuw heeft men zooveel pracht en luister gezien.

Maar wat beteekent die pracht, die luister, indien de waarheid niet in den boezem dier groote vereeniging, zoo tuk op genoegens, zetelt; indien de gerechtigheid niet heerscht, indien de sterkte de overhand over het recht bezit; indien de algemeene drijfveer niet het algemeene, maar het bijzondere belang is? Beschaafde manieren, een prachtig uiterlijk — zij zijn hier niets anders dan een zijden kleed dat eene schaamtelooze boeleerster bedekt, niets anders dan een wit marmer dat tot deksel van een stinkend graf dient.

Want wie zou durven beweeren dat de waarheden niet onder de kinderen der menschen verminderd zijn? dat de begrippen van het goede, van rechtvaardigheid en billijkheid niet omvergeworpen, niet ontreinigd zijn? Hooren wij niet alles beleedigen, belasteren, ontkennen, tot zelfs de verhevenste leerstellingen, de heiligste waarheden, de Kerk, het Christendom, God zelven! Wij zien de vermetelste schendingen van het recht des menschen toegelaten en toegejuicht, de Christenen elkander onderling ellendig vermoorden, in Amerika, in Europa, op drie vierde van den aardbol, om gevoelens, om ijdele begrippen, alsof de wereld niet meer door eene standvastige, steeds aan zich-zelve gelijke gerechtigheid, maar door de veranderlijke luimen der menschen geregeerd wordt.

Waaruit ontstaat dat vreemde verschijnsel? Hoe is de moderne maatschappij, die zoozeer op de hoogte van elken vooruitgang is, tot zulk eenen trap van verstandelijke en zedelijke vernedering geraakt?

Geroepen tot de eer, de zittingen onzer Akademie te sluiten, heb ik, gebruik makende van de vrijheid, die mij verleend is, ondernomen om tot onderwerp mijner redevoering de oplossing van dit vraagstuk te kiezen: eene oplossing, die trouwens aan een kind der Christen Kerk niet moeielijk kan vallen.

Ik ontveins het mij zelven niet, dat ik, met deze stoffe, aldus omschreven, tot onderwerp te kiezen, mij blootstel aan de benaming van een overdreven, onverbeterlijk pessimist. Niettemin het vertrouwen, dat uwe wijsheid, uwe godsvrucht en het belang, dat gij in het heil der zielen en in eene betere toekomst der maatschappij stelt, mij inboezemen, doet mij volkomen gerust zijn. Ik durf mij vleien dat gij, wel verre van het mij ten kwade te duiden, het integendeel zeer gepast zult vinden, dat ik mij heb voorgenomen, de kenteekenen en de oorzaak der ziekte, waaraan ontegenzeggelijk de moderne maatschappij lijdt, te onderzoeken, ten einde het middel te kunnen aanwijzen, dat, zoo niet het eenige, dan toch zeker het voornaamste is om die ziekte te genezen; een geneesmiddel dat haar gewis zal baten, wanneer, zoo als dezelfde Donoso Cortes zeide, allen, die daartoe verplicht zijn en de macht bezitten, het van ganscher harte en behoorlijk willen aanwenden.

Ik begin, zonder verdere inleiding.

Wanneer men ernstig en zonder ingenomenheid, met het oog op God en de geschiedenis, onderzoekt wat Europa was, nadat het Christendom er de zedelijke orde in geplant en de beginselen der beschaving verspreid had, en daarbij overdenkt tot welk een staat het thans gekomen is, kan niemand ontkennen dat het door de zwaarste zedelijke en maatschappelijke ziekte, die er ooit bestaan heeft, is aangetast. In andere tijden, wel is waar, bestonden er in Europa hevige en bloedige oorlogen, volksberoerten die min of meer de bestaande orde omverwierpen, scheuringen en ketterijen, die den boezem der geheimzinnige bruid van Jesus Christus verscheurden. Groote wanordelijkheden gaan vergezeld van groote ongelukken! Maar, zoo ik mij niet bedrieg, kan niet één dezer kwalen, hetzij in *hoedanigheid*, hetzij in *uitgestrektheid*, vergeleken worden met die welke thans Europa verpesten.

Wat hare hoedanigheid betreft, zoo worden dagelijks alle beginse-

len van orde, van gezag, van godsdienst, van eigendom — beginselen, die den grondslag en de kern der maatschappij uitmaken — aangetast. Wat hare uitgestrektheid aangaat, deze kwalen zijn niet, zoo als eertijds, begrensd en beperkt tot een enkel gedeelte van den aardbol, tot één koningrijk of tot ééne provincie; maar zij verwoesten geheel Europa en andere deelen der aarde, en, hetgeen wel verdient overwogen te worden, naarmate de jaren voorbij gaan, wordt het kwaad erger en wint het meer grond. Nu zijn alle ziekten te onderscheiden aan hare kenteekenen. Maar welke zijn dan de kenteekenen der ziekte die Europa teistert? Voor zoo verre men die kan ontdekken, laten zij zich brengen tot vier voorname, te weten:

Het Rationalismus of de vrijmaking der rede van alle goddelijk gezag in het stuk van leerstellingen.

Het Sensualismus of de vrijmaking van het vleesch van alle goddelijk gezag in het stuk der openbare en bijzondere zeden.

Het Cesarismus of Regalismus, dat wil zeggen: de vrijmaking der maatschappelijke macht van alle goddelijk gezag in politieke zaken.

Het anti-Christianismus, dat is: de afkeer, of liever de onverzoenlijke haat, dien zoovele lieden tegen al wat bovennatuurlijk is en tot de kerkinstellingen behoort, aan den dag leggen.

En, om met het eerste kenteeken te beginnen, is het niet een schouwspel dat de ziel met droefheid en angst vervult, de hedendaagsche europeesche maatschappij in eenen verstandelijken dampkring te zien leven en ademen, ongetwijfeld de meest bedorvene die er sedert de stichting van het Christendom ooit bestaan heeft? De monsterachtigste dwalingen die reeds zoo dikwijls weêrlegd en veroordeeld zijn, de valschte drogredenen, de vermetelste loocheningen, de verschrikkelijkste lasteringen zijn, door de goddeloozen, te midden der volkeren, die zich nog beschaafd noemen, in omloop, en als vergiftige atomen in den maatschappelijken dampkring verspreid, bederven zij de denkbeelden, de neigingen en de onschuldigste verzuchtingen der geloovigen. Na een achttien-honderdjarig bestaan van het Christendom, hoort men zonder te rillen in het midden van Europa woorden als deze: "God is slechts een woord; het Evangelie, een verdichtsel; "het Christendom een oud, versleten menschelijk voortbrengsel; Jesus "Christus is een gewoon, hoewel tamelijk edel mensch; de ziel, eene "hersenschim; de waarheid en de dwaling, veranderlijke dingen, "naarmate van de luchtstreken en van de eeuwen; het goede en het "kwade, begrippen van overeenkomst; het tweegevecht, de zelfmoord,

"de koningsmoord, zijn soms onder de heldhaftige en roemrijke "daden te rekenen."

Deze en andere godslasteringen, die nog gruwelijker zijn, worden stelselmatig voortgeplant en door middel van dagbladen, brochures, boeken, schouwburgen, liederen en volksgebruiken in het breede verspreid! Zoo verliest het geloof, door zoo vele aanvallen geschokt, elken dag van zijne kracht onder de christelijke menigte. Dit maakt, gelijk allen zien, de vreugde der goddeloozen en de smart der vromen uit. Hoe velen in Europa hebben reeds het geloof verloren, en, om de waarheid te zeggen, hoe velen zijn slechts Christenen in naam! Welk eene zwakheid, welk eene afvalligheid! Men zou bijna vragen, welke donkere wolk de zon der waarheid voor de menschen verbergt. De geesten raken gants beneveld, de geleerden zien slechts de rede, en zeggen dat de rede alléén in alle dingen oppermachtig moet zijn, de maatschappij moet regelen, den staat bestieren, en zelfs dat er geen andere eeredienst, geen andere godsdienst dan de godsdienst der rede en de eerdienst der vrijheid bestaat [1].

Dank zij dezen afschuwelijken beginselen, die zich door de bovenaangehaalde middelen verspreiden en inderdaad het zedelijk wetboek van het grootste deel der wereldlijke geleerden zijn, is des menschen scheiding van God en der aarde van den hemel in bijna alle landen òf reeds voltooid, òf op den weg der voltooiing. De litteratuur en de kunsten verwijderen zich hoe langer hoe meer van de christelijke begrippen; de geschiedenis heeft de tusschenkomst van God ter zijde gesteld; de natuurlijke zedeleer en rechtvaardigheid worden ten koste der evangelische voorschriften opgehemeld; de politiek en de maatschappelijke wetenschappen worden afgezonderd van de feiten, door de Openbaring bevestigd; de wijsbegeerte wil van de godgeleerdheid gescheiden zijn; het verstand tracht zich van het geloof los te rukken; zoodat de mensch in den waan verkeert, zich zonder God te kunnen besturen, of, wat op hetzelfde neêrkomt, zelf zijn God, zijn einde, zijn alles te zijn. Dit scheidingsbeginsel dringt ongemerkt in de christelijke familiën en in alle huiselijke en maatschappelijke betrekkingen. Hieruit volgt, dat de godsdienst langzamerhand uit de oefeningen, uit de gebruiken, uit de volkstaal en uit den huiselijken kring der gedoopte volkeren verdwijnt.

Het tweede kenteeken der ziekte, waaraan Europa thans lijdt, is

---

1 Jacques, *Liberté de penser*, Nummer van 30 November 1850.

het Sensualismus, of de vrijmaking van alle goddelijk gezag in het stuk van zeden.

Wanneer wij de levenswijze gadeslaan, in nagenoeg alle rangen der maatschappij gevolgd, dan vinden wij niets dan eene onbeteugelde drift in alles wat de zinnen streelt, zonder dat men zich stoort aan de geboden van God en nog minder aan die der Christenkerk. Het schijnt dat men in onze dagen alle vleeschelijke lusten, alle driften wil heiligen door de spreuk: *Sit fortitudo nostra lex justitiae: Mijne kracht is mijn recht* [1]. De mensch schept er hoe langer hoe meer behagen in, om zich een slaaf van duizende nieuwe begeerten en van duizende zelfgeschapen behoeften te maken. Zijne voornaamste bezigheid bestaat in het zoeken naar de middelen om de uiterste grenzen in de de weelde der kleeding, in de spijzen en in alle soorten van zingenot te bereiken. Om aan deze driften te kunnen voldoen, vernielt hij zijn leven en treedt hij zijn geweten met voeten. Hij spreekt van niets anders, hij beoogt niets anders dan de verfijning van het stoffelijk welzijn, door alle menschelijke beschaving dienstbaar te maken aan zijne begeerlijkheden.

Wat volgt nu daaruit? De heilzame voorschriften van het aloude Christendom komen, vooral sedert eene halve eeuw, in vele streken en bij een groot aantal menschen geheel en al in onbruik. De wetsovertredingen vermenigvuldigen, de aanslagen op de goede zeden, de zelfmoord, het tweegevecht; eene zaak, verschrikkelijk om te noemen! de kindermoord, de volslagen onboetvaardigheid, vreeslijke teekenen van eene bedorvene maatschappij, zijn thans tot eene hoogte gestegen, onbekend zelfs bij het heidendom in de slechtste dagen van zijn schandelijk bestaan.

En wat het eigendommelijk karakter onzer zinnelijke en slechts naar stoffelijke nuttigheid jagende eeuw uitmaakt, — het is de verwaarloozing, de verachting, de laster eindelijk van alle die behoedmiddelen, waarmede de christelijke godsvrucht de liefelijkste der deugden had omgeven, omdat zij wist dat deze gelijk is aan eenen helderen spiegel, die door den minsten onzuiveren adem verduisterd kan worden. En ofschoon die behoedmiddelen in alle tijden en in alle landen, waarin het geloof heerschte, door ieder niet werden aangewend, toch eerbiedigden allen die ten minste in theorie en zelfs in het gebruik dat anderen er van maakten. Maar is er heden ten dage een middel, dat onze

---

1 Boek der Wijsheid, II, v. 11.

zoo bij uitstek rationalistische en zinnelijke eeuw niet door hare spotternijen in minachting poogt te brengen, niet door hare verachting vernedert, niet door hare lasteringen aanrandt? Gebeden, sakramenten, godvruchtige oefeningen en vooral versterving der zinnen zijn bijna barbaarsche woorden voor hen, die in onze dagen den schijn van geleerden willen aannemen. Dit zijn goede dingen voor de onnoozelen, voor lichtgeloovige oude vrouwtjes en bijgeloovige jonge meisjes.

Het derde kenteeken is het *Cesarismus* of *Regalismus*, dat wil zeggen: het alvermogen van den mensch en van den staat in kerkelijke en maatschappelijke aangelegenheden. Toen het Christendom het eerst zich over de wereld verspreidde, was het menschdom onder het juk van Cesar gebogen, alle macht was in de handen van één man vereenigd, alle recht in zijnen wil opgesloten, en die man noemde zich *Divus imperator*, en hij was te gelijker tijd *Summus Pontifex*. Om die monsterachtige dwingelandij te breken, verdeelde het Christendom die macht. Naast den Keizer plaatste het den Opperpriester. Aan den Opperpriester gaf het de zielen, aan den Keizer het lichaam ter bestiering. Aan den Opperpriester de geestelijke, aan Cesar de burgerlijke maatschappij. Naar de grondstellingen der hiërarchie vereenigd, zonder zich te vermengen, zoo als de ziel en het lichaam vereenigd zijn, vormden deze twee maatschappijen eene enkele persoonlijkheid en gingen met eenen vasten tred hare volmaking te gemoet. De menschelijke vrijheid werd geheel verzekerd, doordien de keizerlijke willekeur onmogelijk was gemaakt; en gedurende eene reeks van jaren hield zich de orde in de christelijke maatschappijen, vooral in Europa, onwankelbaar op het evangelische beginsel staande, zoo als de pyramiden der woestijn op haar voetstuk van graniet.

Maar het is van vier eeuwen dat het geheime werk dagteekent, hetwelk de moderne regeeringen aandrijft om zich te secularizeeren, dat wil zeggen, om zich van het geestelijk gezag los te scheuren, door, in de plaats van Gods bestuur, de onbeperkte regeering der menschen te stellen: en juist hierin bestaat het Cesarismus. De wet- en de rechtsgeleerden, vooral sedert Machiavel, doordrongen van de leerstellingen van het oude romeinsche of cesarische recht, werkten als om strijd, met oogmerk eene geheele verandering in de traditioneele politiek van het christelijke Europa te voorschijn te roepen. Zij zagen aan het hoofd van het maatschappelijke gebouw slechts eene zaak, het hoofd van den staat, dat wil zeggen: den Cesar als Keizer en als

Opperpriester. Zij brachten het zoo ver bij de christenvorsten, die zoozeer van de heidensche keizers verschillen, dat de overtuiging bij hen ingang vond, dat in hunne staten hun wil de opperste macht moest zijn. Zij herinnerden zich het werk des Christendoms niet meer, dat de twee machten zoo wijselijk van elkander had gescheiden, om aan de volkeren de vrijheid der goddelijke gerechtigheid te verzekeren, die de regel en de meesteresse der wereldsche vorsten is. Zoo begonnen de vorsten zich wantrouwend jegens hunne moeder, de Kerk, te gedragen; hare voorschriften aanziende als willende hunne macht verminderen en aanvallen, nu eens met open vizier, dan weder in het geheim.

Dit werk der duisternis, van dag tot dag vorderingen makende, is thans tot zulk eenen trap gestegen, dat de Kerk, bijna op zich zelve staande, zich voor het grootste gedeelte van haren eigendom beroofd ziet. Zij ziet hare heilzame werking op de harten verzwakt, haren maatschappelijken invloed vernietigd, de vrijheid harer bewegingen belemmerd, alsof de eeuwige tucht en het leven der Kerk niet rust op dezelfde grondstellingen, die door Jesus Christus gevestigd zijn, maar op staatkundige motieven, afhankelijk van den vrijen wil eens menschen. Door allerlei afpersingen wil men haar zelfs tot haren oorspronkelijken staat, zonder toevluchtsoord dat haar behoort, zonder geldelijke middelen, zonder macht, terugbrengen, en haar, als in de tijden der vervolgingen, arm, verlaten, aan alle beleedigingen en luimen der regeeringen blootgesteld, prijs geven.

En wat nu te zeggen van het vierde kenteeken, de aanvulling der andere? Ik heb den haat genoemd, dien men het bovennatuurlijke en alle kerkelijke instellingen had toegezworen. Die haat neemt in hevigheid toe, naar mate de Christenkerk zich onversaagder tegen de menschelijke boosaardigheid verzet, die er zoo vurig naar haakt om voortaan van alle banden bevrijd te zijn. Men moest geene oogen hebben om te zien, hoe in zekere klassen der maatschappij, vooral in die waarin men aanspraak op kennis maakt, niet alleen tegen de katholieke leer, maar tegen het Christendom in het algemeen ten aanzien van zijne leerstellingen, van zijne geheimen, van zijne zedeleer, van zijne gebruiken, van zijne hiërarchie, van alles wat tot zijn gebied behoort, haat en verachting worden aan den dag gelegd, een haat en eene verachting die zich door smaad, door laster en door eene hardnekkige vervolging openbaren. In de laatste eeuw was het wachtwoord der vijanden van het Christendom: *Vertrappen wij den*

eerlooze! En men weet wat dit goddelooze woord te beteekenen had. En heden ten dage, het is verschrikkelijk om te zeggen, is de oorlogskreet: *Laat ons den duivel aanbidden!* en dit gevloekte woord wordt in alle hoeken van Europa herhaald.

De godslasteringen van Proudhon, van Feuerbach, van Renan en van zoo vele anderen daarlatende, die Satan in plaats van God stellen, wie weet niet dat men in den boezem van christelijke volken zoo ver gekomen is, dat men openlijk vereenigingen met reglementen, kontributies, geregelde vergaderingen en uitgaven heeft ingesteld tot *uitroeiing van het Christendom*, tot *uitroeiing der maatschappij*, om *God den oorlog te verklaren*? Men is zoo ver gekomen, dat men openlijk in proza en in dichtmaat voor het aanschijn des hemels verkondigt, *dat men tot den vrede der ziel geraakt door de ontkenning van God: Non est Deus!*

Maar verwekt het, buitendien geen afschuw, dat wij in ons midden, onder den schoonen italiaanschen hemel, door geleerden en niet geleerden, schaamteloos in de openbare bladen of in brochures tegen de Kerk, tegen hare geheimenissen, tegen hare leerstellingen, tegen de bisschoppen en de geestelijkheid hooren schelden, en zulks onder de schaduw van eene regeering, die door middel harer wetten en instellingen, tot schande van het klaarblijkelijkste recht, kracht aan zulke leerstellingen geeft? Dergelijke handelingen zijn zoo duidelijk in strijd met de regels van eenig kerkelijk leven, dat men, om iets van dien aard te vinden, tot de eeuwen der wreedaardigste vervolgingen moet opklimmen, toen het Christendom, nog in zijne wording, het voorwerp van den vinnigsten haat der vorsten was.

Hoe vluchtig ook beschreven, deze zijn, zonder dat men het kan loochenen, de kenteekenen, die het karakter der ziekte waardoor het moderne Europa is aangetast, verklaren. Dit aangenomen zijnde, is het, dunkt mij, natuurlijk om te zoeken vanwaar die ziekte gekomen is. Om behoorlijk op deze vraag te antwoorden, gelooft gij, even als ik, dat het voldoende is om te onderzoeken, of de wereld reeds vroeger door dezelfde ziekte aangetast is geweest en of de oorzaak, die haar voortbrengt, ook naauwkeurig bekend geweest is.

Er valt niet aan te twijfelen of de wereld is eertijds ook door die groote ziekte besmet geweest. Toen onze goddelijke Zaligmaker op de aarde nederdaalde, was het geheele menschdom, uitgenomen alleen het joodsche volk, toen nog weinig bekend en nog minder gewaardeerd, tot de blindste en schandelijkste afgoderij vervallen. Die afgoderij had de

menschen tot eene verschrikkelijke bedorvenheid gevoerd, zoo als men niet alleen in den Zendbrief van den H. Paulus aan de Romeinen, maar ook bij Tacitus, Suetonius en vele andere heidensche schrijvers kan zien.

De grondtrekken, die het oude heidendom uitmaakten, werden door de blinde menigte aangenomen; maar, zoo als tegenwoordig in het geletterde Europa, zij, die op eenige beschaving des geestes aanspraak maakten, waren rationalisten, die min of meer openlijk met den godsdienst des volks den spot dreven. Zij dreven den spot met de priesters, met den grooten en goeden Jupiter en zelfs met de grondregels der natuurlijke rechtvaardigheid, in zulk eene mate, dat de ernstige Lactantius met recht van hen heeft kunnen zeggen, dat zij de deugd in hunne boeken en niet in hunne harten hadden; *in libris, non in pectore, habebant bonitatem....* Uit dit algemeene ongeloof sproot de politieke gelijkheid van alle eerediensten voort. Voor hen waren alle godsdiensten dezelfde, omdat alle voor hen even waar en even valsch waren. Daarom nam hunne regeering de uiteenloopendste godheden in haar Pantheon op, en liet zij de meest verschillende godsdiensten en vereeringen van alle volken en van alle natiën toe.

Even als tegenwoordig, vertoonde zich het Sensualismus of de vrijheid des vleesches bij de heidensche volkeren, in eene materiëele beschaving tot de hoogst mogelijke verfijning opgevoerd. Deze beschaving, geen ander doel hebbende dan het stoffelijke welzijn des menschen, bracht in de burgerlijke samenleving twee groote tegenovergestelde rezultaten voort: dáár eene ongekende pracht, hier eene buitengewone ellende. Het geheele leven van het oude Rome, in de dagen van zijn verval, liet zich in een onverzadelijken dorst naar goud en genoegens samenvatten, *panem et circenses.* Om het geld te kunnen opstapelen, plunderde men de provinciën. Geene grens was er in de romeinsche wereld meer heilig tegenover de behoefte aan genot. De buitensporigheden en ongeregeldheden van allerlei aard waren algemeen en aan de orde van den dag. Echtscheidingen, zelfs om de nietigste oorzaken, waren dagelijksche gevallen; het houden van bijzitten was voor de hoogste klassen eene eer; de prostitutie was wettig en openbaar. Vervolgens, als men zoo verre kwam dat men de middelen niet meer bezat om aan de grove zinnelijke behoeften van weelde, vraatzucht, ontucht en eerzucht te kunnen voldoen, dan maakte de zelfmoord een einde aan een leven dat ondragelijk was geworden.

Vervolgens ontstond het Cesarismus. Het kwam tot stand door de

vereeniging van alle wereldlijke en geestelijke macht in de handen van den Cesar, die zich *Imperator et Summus Pontifex* noemde. Die man, die keizer, despoot, afgod, goddelijk wezen, *divus*, had tempels, altaren, wierook, offeranden. Hij was het levende recht; zijne grillen, zijn afkeer, zijne neigingen waren de onbeperkte wetten der wereld, die voor hem nederknielde. Van daar dat axioma dat zekere moderne rechtsgeleerden niet vergeten hebben: *Alles wat den vorst behaagt, heeft kracht van wet: Quidquid principi placuit, legis habet vigorem.* Zoo zag men dan ook gedurende verscheidene eeuwen het gantsche menschdom, ten minste in het toenmaals bekende en bezochte gedeelte der aarde, gekluisterd en sidderende, beurtelings verbleeken en beven aan de voeten van een monster; nu eens een Sarmaat, dan weder een Traciër, wiens wil als het noodlot beschouwd en wiens persoon als eene godheid aangebeden werd. Die regeering der kracht kon niet bestaan, zonder aanhoudende beroeringen tusschen de dwingelandij en de regeeringloosheid te veroorzaken en den politieken moord tot eene gewoonte te doen worden.

Naauwelijks werd het Christendom over de aarde gepredikt, of er vertoonde zich in de heidensche wereld, als een gevolg dezer drie vereenigde elementen, een vierde verschijnsel van nog ernstiger aard: het was de woedende haat tegen den nieuwen godsdienst en tegen allen, die het durfden wagen aan de volkeren de rechten van God en het beginsel der vrijheid te verkondigen. Deze haat gaf zich lucht in de verschrikkelijke vervolgingen, die ieder kent en die zoo lang aanhielden, totdat het heidendom geene kracht meer bezat en opging in zijn eigen bederf.

Eene zaak die waarlijk opmerkzaamheid verdient! Terwijl de romeinsche wereld aan alle dwalingen en bijgeloovigheden het burgerrecht verleende, altaren en tempels oprichtte, wierook en gebeden aan de meest uiteenloopende en eerlooste godheden opdroeg, zoodanig dat de H. Leo kon zeggen, dat het romeinsche keizerrijk zich daarom te meer godsdienstig waande, dewijl het niet eene enkele dwaling verwierp: *Magnam sibi videbatur assumpsisse religionem quia nullam respuerat falsitatem* [1]: zelfs op dat oogenblik vereenigde het al zijne woede tegen het Christendom en tegen de waarheid. Deze haat openbaarde zich door den laster, die de Christenen van alle rampen des keizerrijks beschuldigde, door verbanning, vogelvrijver-

1 Serm. I in nat. App. Petr. en Paul.

klaring, gevangenis, door de verschrikkelijkste folteringen, door den wreedsten dood. Uit alle deelen van het keizerrijk verhief zich de bloeddorstige kreet: *De Christenen voor de leeuwen! Christianos ad leones!* Alle folteringen werden beschouwd als de rechtvaardige straf eener sekte, die, volgens het zeggen van Tacitus, den haat van het geheele menschdom verdiende, *odio generis humani.*

Wij gelooven nu dat de oorzaak van die verschrikkelijke ziekte der heidensche wereld duidelijk en met volkomene zekerheid bekend is. Sedert den oorspronkelijken opstand, verviel de mensch, wanneer hij aan zijne eigene krachten was overgelaten, tot de afschuwelijkste afgoderij. Door hem het begrip van God, het ware licht des verstands te doen verliezen, bracht zij er hem toe om in de bevrediging zijner driften zijne hoogste zaligheid te zoeken en aan de schepselen die eer te bewijzen, die alléén den Schepper toekomt. Allengskens kwam de zonde, bij alle volkeren der aarde, zich in eenen staat van overheersching, en zoo als het gewoonlijk gaat, duurzaam in de geestelijke en maatschappelijke orde vestigen. Vandaar komt het dat de H. Paulus, in zijnen Zendbrief aan de Romeinen, om in weinige woorden den verschrikkelijken toestand der heidensche wereld uit te drukken, zegt, dat het eigenlijk was *de doodelijke regeering der zonde*; *regnavit peccatum in mortem* [1]. Een slaaf der zonde werd de mensch, een slaaf van den duivel, die onder verschillende benamingen in de plaats van God werd aangebeden: *Omnes dii gentium dæmonia* [2]. Inderdaad, had hij zich als de heer der wereld gevestigd, als de God en bestierder van het heelal, volgens de duidelijke uitdrukkingen der H. Schrift: *Princeps hujus mundi* [3], *princeps potestatis aeris hujus* [4], *Deus hujus sæculi* [5]. Om kort te gaan, was de heidensche wereld, in hare heidensche natuur en in de instellingen en zeden, die uit dat bederf en die verblindheid moesten voortspruiten, beschouwd, een stand van zaken waarin alles God was, uitgenomen God zelf. Ten slotte kwam alles op Satan terug, die onder alle gedaanten verheerlijkt werd, zoo als de H. Paulus het aan de ongeloovigen van Ephese verklaart: *Ambulastis in delictis et peccatis secundum sæculum mundi hujus, secundum principem potestatis aeris hujus* [6].

De wereld, beschouwd als de schepping Gods, de natuur als het werk van God, de mensch als het evenbeeld en de gelijkenis van

---

1 Ad Rom., V, 26. 2 Ps. 95. 3 Joann. XII, 31; XIV, 30; XIV, 11.
4 Ephes. II, 6. 5 II Cor. IV, 14. 6 Ephes. ubi supra.

God, waren goed, maar in het verderf gedompeld; en dit verderf had zijnen eeredienst en zijne wet: zoo was de wereld die den duivel tot vorst en god had, den vader des kwaads, dien Jesus Christus is komen verjagen. Indien dus dezelfde kenteekenen, die den staat der heidensche wereld aanduiden, tegenwoordig zooveel het mogelijk is zichtbaar zijn in eene wereld die christelijk was en het nog is; indien heden ten dage, even als vóór het Christendom, de wetten, de begrippen, de eenvoudigste gebruiken van het openbare en bijzondere leven zóó diep gezonken zijn, dat de mensch voor alles onverschillig is geworden en alleen overgegeven is aan hetgeen de zinnen streelt en op de stoffelijke genietingen betrekking heeft, dan wee ons! *Væ nobis!* Men zal moeten bekennen dat wij tot het intellektueele en moreele verderf van vroeger terugkeeren, en dat de moderne maatschappij zich snel in den bezoedelden mantel wikkelt van het oude heidendom.

Ongetwijfeld zullen de christelijke natiën, de katholieke volken, die aan God en Christus door het doopsel des geestes en der rechtvaardigheid zijn toegewijd, niet vergaan: de Kerk, zoo als zij met Jesus Christus, haren bruidegom, vereenigd is, zal ook niet vergaan, zij zal blijven staan tot aan het einde der wereld. Maar het valt niet te betwijfelen, dat heden ten dage, zoo als eertijds, de waarheden verminderen, dat de mensch het juk des geloofs afwerpt, dat de zeden vervallen, dat de strijd van het ware met het valsche, van het goede met het kwade, van de wijsheid met de zotternij zich hernieuwt. Het valt niet te betwijfelen, dat de oude vorst dezer aarde, door den goddelijken Verlosser verjaagd, als hij zegt: *Nunc princeps hujus mundi ejicietur foras*, nooit in zijne duivelsche arglistigheid heeft opgehouden zijne pogingen aan te wenden om den verloren grond te herwinnen. En daar God het voor het heil der uitverkorenen en voor den roem en de glorie zijner Kerk toelaat, komt hij langzamerhand in het midden der christelijke volken met een gezag en eene heerschappij terug, weinig verschillende met die, welke hij er uitoefende vóór zijne plechtige nederlaag op den berg Kalvarië.

Nog eens, men kan het niet meer in twijfel trekken, dat het tegenwoordige Europa zichtbaar naar het *heidendom*, of om het nog duidelijker te zeggen, naar het *satanismus* terugkeert. Merkt gij niet hoe de buitensporigste bijgeloovigheden weder te voorschijn komen? Inderdaad, wat zijn zij anders — die millioenen draaiende en sprekende tafels, die klopgeesten, die verschijningen, die bezweeringen, die ge-

sprekken met de dooden, die zich plotseling over de oude en de nieuwe wereld hebben uitgebreid? Wat beteekent die ongehoorde hernieuwing van geheime praktijken en die duizende personen, die in de voornaamste steden van Europa en Amerika daartoe hunne toevlucht nemen?

En die dagbladen, die uitgegeven worden om het *spiritismus* te verspreiden en niet ophouden te schreeuwen, dat *de godsdienst der geesten* (dat is te zeggen der duivels) *de godsdienst der toekomst is*, — wat zeggen zij anders, dan dat na een achttienhonderdjarig bestaan van het Christendom, zij het ook slechts in Europa, de onzinnigste en schandelijkste theoriën, de klaarblijkelijkste duivelsche praktijken weder te voorschijn komen en zelfs onder de Katholieken een groot aantal personen winnen, die er niet het minste bezwaar uit maken tot zulke gruwelen hunne toevlucht te nemen, even als men voor twee duizend jaar de orakelen van Delfos, van Dodona, van Delos, van Epidaurus en van duizend andere plaatsen van het oude heidendom raadpleegde? Wat bewijzen zij anders, dan dat er in Europa en in Amerika reeds duizenden en misschien millioenen afgodendienaars zijn, die den geest des kwaads raadplegen, ter zijner beschikking staan en door dien ouden overheerscher der eeuw bezield worden, die sedert zijne nederlaag op den Kalvarieberg onder de zielen eene ongekende verwoesting aanricht!

Hier volgt dus natuurlijk de vraag: uit welke oorzaak nemen, nadat het Christendom achttien eeuwen heeft bestaan, zulke buitensporigheden al hare werkdadigheid, al hare macht in den schoot der christelijke volkeren terug? Hoe en door welke middelen zijn de nieuwere volken zoo ver gekomen, dat zij naar de heidensche volken ten tijde van hunnen ondergang gelijken? Immers, wanneer ieder uitwerksel zijne oorzaak heeft en gelijke uitwerkselen gelijke oorzaken verraden, kan het kwaad, dat wij aantoonen, niet anders ontstaan dan door een onmiddellijk en dagelijksch verkeer der christelijke volkeren met het heidendom. *Zeg mij met wien gij verkeert en ik zal u zeggen wie gij zijt.* Niets is zóó waar. Onder de groote pogingen tot wanorde en afgoderij, waarvan de geschiedenis der Hebreërs gewaagt, is er niet ééne, die niet door de gewijde schrijvers aan den omgang der Joden met de heidensche volken wordt toegeschreven, een omgang, dien God hun uitdrukkelijk verboden had, om hen voor die groote buitensporigheid te bewaren; evenzoo kunnen wij ook met zekerheid getuigen, dat hetzelfde den christelijken volken der nieuwere

tijden is overkomen, uit hoofde van de besmettelijke aanraking met het heidendom.

Toen de Zoon Gods in de volheid der tijden op de aarde kwam, vond Hij de geheele wereld, eenige overblijfsels van het joodsche volk uitgenomen, in de diepste duisternis van het heidendom gedompeld.

Als verwoester van het werk des duivels, *ut dissolvat opera diaboli*, zoo als men in den H. Joannes leest [1], wierp hij het rijk der zonde omver en vestigde op zijne puinhoopen het rijk der gerechtigheid, *ut finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia sempiterna* [2]. Het ging niet zonder moeite; maar na dien verwoeden strijd van drie eeuwen, dien ieder kent, verdween het heidendom met zijne goden, met zijne tempels, met zijne kunsten, met zijne letterkunde, met zijne geheele bedorvene en verleidende beschaving uit de oude wereld voor den glans der christelijke wijsheid, de bron van al wat waar, goed en schoon in de latere eeuwen is. Het Christendom bracht eene geheele verandering in den toestand der aarde teweeg; de burgerlijke maatschappij vestigde zich op den vasten grondslag van den godsdienst en der ware vrijheid in Jesus Christus. Zoo ontstonden of bloeiden weder de rijken van het vernieuwde Europa.

Van dit oogenblik af kreeg alles eene andere gedaante. Wijsbegeerte, letterkunde, kunsten, politiek, zeden, gebruiken, feesten, instellingen, alles vormde zich naar het christelijk model, alles werd bezield door God, alles werd in betrekking met God geregeld: deze toestand was de tegenvoeter van het heidendom. Op deze wijze zag men Europa, dat christelijk geworden was, gedurende vijftien eeuwen zoo in het geloof als in de zeden, zoo in de wetten als in de wetenschappen en in de kunsten, die groote verhoudingen ontwikkelen, waardoor het, steeds de Kerk eerbiedigende en gehoorzamende, al meer en meer naderde tot de volheid van Jesus Christus, het eeuwige en goddelijke voorbeeld van alle volmaaktheid.

Trouwens, wij willen niet zeggen dat in die eeuwen van geloof alles zuiver goud was. Wij weten dat de ketterijen, het schisma en andere schandalen nooit hebben opgehouden den boezem der Kerk te verscheuren; dat de kiem van het erfelijke kwaad, de getuigenis

---

1 I Joann. III, 8, in hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera diaboli.
2 Daniel, IX, 24.

van het ongeluk der oude tijden, bleef bestaan in het hart van Adams zonen, die verplicht waren door boete zich daarvan te reinigen; dat de geest des kwaads nooit ophield zich van tijd tot tijd door eenige poging tot oproer, hetzij op het verstandelijk, hetzij op het zedelijk gebied, in het midden van het nieuwe volk Gods te openbaren. Men weet dat de tegenstrever van al wat goed is zich beijverde om het goddelijk werk te vernietigen; maar men weet ook, dat de Kerk den roem had, zoo als het haar plicht is en zij daartoe de macht bezit, om steeds zijne ongerechte plannen in duigen te werpen.

Inderdaad, zoo er in het tijdperk, bekend onder den naam van Middeleeuwen, onwetendheid en wanorde bestonden, regeerde toch het geloof de wereld, en de Kerk, door de algemeene achting omgeven, kon zich als de bewaakster der maatschappij vertoonen. Duizendmaal in doodsgevaar, werd de maatschappij duizendmaal gered en herrees nog grooter uit het midden der gevaren. Van het Oosten tot het Westen bestond er maar een en hetzelfde *Credo*, en zoodra het zich deed hooren, verdwenen de ketterijen en scheuringen in zake van godsdienst en maatschappelijke beginselen. Op deze wijze kon het christelijk Europa zich niet alleen staande houden, maar als eene enkele familie aangroeien: het was overal hetzelfde doopsel, dezelfde gehoorzaamheid aan de Kerk, dezelfde christelijke geest in alle dingen.

Ongetwijfeld hadden er vele misstappen plaats, zelfs ernstige en zeer groote; maar de overtreding was veeleer het gevolg der drift, eene zwakheid des harten, dan eene overlegde boosaardigheid. Daarenboven werd zij bijna altijd door tranen van boetvaardigheid uitgewischt en dikwijls door verhevene offers en heldendeugden geboet. De ketterijen waren niet duurzaam, de scheuringen slechts voorbijgaande. Men vond er geen schaduw van rationalismus, geene echtscheiding, geene verwarring of gelijkstelling van eerediensten, geen voortdurend en algemeen aangenomen cezarismus, geene centralizatie van macht, die de vernietiging der ware volksvrijheden is. Het Christendom regeerde en poogde van dag tot dag al dieper en dieper in de instellingen en zeden der maatschappij door te dringen, terwijl deze te gelijker tijd, vrij van ernstige omwentelingen, de grootheid en het geluk der machtigste staten verkreeg.

Er kwam echter een tijd dat de christelijke rede op nieuw met de heidensche rede in aanraking kwam, een tijd, waarin Europa zich tot elken prijs naar het voorbeeld der heidensche wereld wilde herscheppen.

Na de kruistochten deed die aanraking, naauwer en algemeener geworden zijnde, in de hersens eene soort van gisting ontstaan. Tot nu toe had Europa eene volmaakte beschaving gehad, die geheel op het Christendom gebouwd was; maar toen de inname van Konstantinopel door de Turken had plaats gehad, werd dat groote gebouw tot op zijne grondslagen geschokt. Deze schok moest aan de gevolgen van de verjaging der Grieken uit Byzantium worden toegeschreven, die een toevluchtsoord in Italië en in het Westen kwamen zoeken.

Naauwelijks waren zij ontscheept of zij begonnen met trotschheid over het oude Griekenland te spreken, van zijne beroemde scholen, van zijne wijsbegeerte, van zijne welsprekendheid, van zijne dichtkunst, van zijne kunsten, van zijne groote mannen, van zijne vrijheid, van zijne godsdienstige en maatschappelijke instellingen, in één woord, van zijne voormalige, zoo als zij zeiden, roemrijke beschaving. Weldra ontwaakten er een ijver en eene ongekende bewondering voor de dingen der oudheid. In Rome zelve, toen men heidensche monumenten en werken van heidensche kunst ontdekte, kende de vervoering geene grenzen meer. De verheerlijking dier gloriën, die van het tooneel der wereld verdwenen waren en toen in den geest der menschen herleefden, was voor het verstand een sluier, die de ware gloriën van het Christendom verduisterde en ze mismaakt deed vinden in vergelijking met de gloriën uit vroegere tijden: verleidelijke illuziën voor de zinnen van den vleeschelijken mensch.

Griekenland, zegt Cousin, die er mede bekend is, *bezielde niet alleen Europa, maar bedwelmde het* [1].

Verwonderlijke ommekeer des verstands, maar ook niet minder noodlottig dan groot! Men bespeurde niet dat men dien hoogen trap van kunst en beschaving der ouden wel kon bewonderen, maar dat op de oude heidensche wereld eene andere en ver daarboven verhevene wereld met betrekking tot het leven en het eigenlijke doel daarvan gevolgd was, en dat de indrukmakende schoonheden der eerste en alles wat deze goeds en waars kon hebben tot sieraad der tweede moesten strekken en als de ladder beschouwd worden om tot meer verhevene schoonheden te geraken. Men schreef al deze schoonheden, hetzij ware of valsche, aan de natuurlijke krachten van den mensch toe, en vergat dat dit geheele verledene te zamen genomen niets anders was dan eene voorbereiding, die in de oogmerken der Voorzienig-

---

1 Cours d'histoire de la philosophie, I, 360.

heid dienen moest om tot de bovennatuurlijke grootheid van het Christendom te voeren. De waarheid is, dat van dit oogenblik af het vrije denken en het rationalismus zich werkelijk in Europa vertoonden, en het duurde niet lang of zij waren volwassen.

Het vijfde Koncilie van Latranen, dat in 1512 werd gehouden, haastte zich wel om ze in hunne monsterachtigste openbaringen te veroordeelen; maar de voornaamste rationalistische scholen van Griekenland waren reeds weder in hare eer hersteld geworden; reeds had de bloem der europeesche jeugd er eenen nieuwen geest bekomen, die later de *moderne geest* genoemd werd. Ook kunnen wij zeggen, dat dit tijdstip het laatste uur van het oude Europa aangaf: kunsten, letterkunde, wijsbegeerte, politiek, beschaving, alles werd veranderd. Toen verschenen de afgodsbeelden wederom in het midden van Israël. De verbodene vrucht begon op nieuw den blik van Eva's zonen tot zich te trekken. De noodlottige kiem der vleeschelijke wellust, die nooit versmoord, maar alleen beteugeld en ingesluimerd was geweest, herleefde in het hart van den mensch der Middeleeuwen bij de naauwe en dagelijksche aanraking met het oude heidendom, dat wil zeggen, met eene geheel van het christelijke element afgescheiden zinnelijke beschaving en grootheid. Weldra zag men dat hij zich geheel alléén ontwikkelde en in weinig tijds aller hoofden en harten overmeesterde. De bliksem ontmoette den bliksem, het gift vermengde zich met het gift. Langzamerhand stapelde zich eene massa anti-christelijken weerzin opeen, die, dagelijks aangroeiende, zich door de volgende manifestatiën lucht gaf.

Vooreerst: het *Protestantisme*, dat op de geestelijke en kerkelijke orde het voornaamste reeds opgekomen beroeringsmiddel, de leer van het vrije denken, toepaste en het *bijzondere gevoelen* in de plaats van het kerkelijk gezag stelde; vervolgens het *Voltairianisme*, dat onder eene meer bepaalde vorm alle goddelijke openbaring loochende; eindelijk de *Omwenteling*, die nieuwe rechten aan de wereld verkondigde. Die rechten van den mensch, onafhankelijk van God, zijn geëindigd met zich in de gezelschappen der vrijmetselaars, der socialisten, van de verkondigers der solidariteit, der vrijdenkers in te lijven: gezelschappen die openlijk gevestigd zijn, wat zeg ik? gezelschappen die door zekere regeeringen erkend zijn en gelijke rechten bezitten; gezelschappen waarvan het erkende doel de vernietiging van het kerklijk centrum, het laatste bolwerk der maatschappij, de uitroeiing van het pozitieve Christendom en de loochening van alle Godsbegrip is. Dat

men met de geschiedenis in de hand de waarheid zoeke, en men zal noch eenen juisteren oorsprong, noch eene sterkere oorzaak van het moderne heidendom, waarmede de geheele christelijke maatschappij zoo diep is besmet, vinden. Er bestaat een tijdperk dat Europa in twee geheel tegenovergestelde tijdvakken verdeelt: het oude tijdperk, waarin Europa zelfs ten opzichte van zijne vorm christelijk was, en het moderne tijdperk, waarin Europa weder heidensch wordt. Dit tijdperk is de XVe eeuw, algemeen met den aangenomen naam van eeuw der *Renaissance* bestempeld.

Toen was het dat Europa openlijk zijn christelijk verleden, zijne godgeleerdheid, zijne wijsbegeerte, zijne letterkunde, zijne politiek, zijne kunsten, zijne instellingen, in één woord, zijne geheele christelijke beschaving begon te verloochenen, en er zich op toelegde om *herboren* te worden, door zich eene kunst, eene litteratuur, eene wijsbegeerte, eene politiek, eene beschaving geheel buiten zijn godsdienstig geloof en zijne geschiedkundige overleveringen te scheppen.

Van dit oogenblik af begon er tegen de christelijke tijden, die dit nieuwe leven waren voorafgegaan, een oorlog van smaad en lasteringen; en wel op zulk eene wijze, dat geene andere samenzweering ooit met meer behendigheid en meer eensgezinde volharding werd geleid.

Van dit oogenblik af werden de eeuwen, gedurende welke het Christendom zoo bloeiend geweest was, en de groote mannen, die het had voortgebracht, de kunsten en wetenschappen, die het had doen ontstaan, al de groote ondernemingen, die het had bezield, een voorwerp van spot en verachting. De Middeleeuwen, wier wanorde aan de Kerk gelegenheid gaf om hare grootste macht en wijsheid te ontvouwen; de eeuwen van Gregorius VII, van Syivester II, van Innocentius III; de eeuwen van den H. Bernardus, van Albertus den Groote, van den H. Anselmus, van den H. Thomas, van den H. Bonaventura; de eeuwen van Cimabuë, van Giotto, van Fra Angelico der groote kathedralen, der bewonderenswaardige goud- en zilversmederij, der glasschilderkunst en van honderdduizend andere wonderen, de vrucht van het genie des Christendoms, werden niet anders meer genoemd dan eeuwen van *onkunde* en *barbaarschheid*. Mocht het Gode behagen, dat nog in onze dagen, ondanks de geschiedkundige meesterstukken, die de verdiensten en de wijsgeerige, letterkundige en artistieke waarde van dat christelijk tijdperk hebben hersteld, allen met verontwaardiging zulk eenen onzinnigen laster verwierpen!

Met de stelselmatige minachting der christelijke eeuwen paarde zich nog de dweepachtige geestdrift voor de heidensche eeuwen. Men schreeuwde luidkeels dat het schoone in de kunsten, in de poëzij, in iedere soort van letterkunde geenszins in de werken des Christendoms te vinden was; dat, uit die verschillende gezichtspunten beschouwd, de kerkvaders beneden de oude klassieken stonden; dat het aanleeren der taal en letterkunde uit de eeuwen van Perikles en van Augustus het eenige middel was om den smaak en de sierlijkheid van uitdrukking te vormen: iets, dat volstrekt noodzakelijk was om niet als een barbaar uit de republiek der letteren verwijderd te worden.

Deze overdrevene loftuitingen ter goeder trouw aangenomen zijnde, beschouwde men de uitroeiing der christelijke modellen bij de leerwijzen als een regel. Alleen de boeken der heidenen, de noodzakelijke en verplichte meesters der jeugd, deden thans hare ooren tintelen van de loftuitingen, de bewondering, de geestdrift, die de voortbrengselen van het antieke genie opwekten. Ik zeg hier geen enkel woord, dat niet door honderd geschiedbladen kan bewezen worden. De noodzakelijke gevolgtrekking van dat alles was wat die moest zijn. Als onbetwistbaar beginsel aangenomen zijnde, dat het heidendom niet alleen de ware bron van het letterkundige, maar ook van het artistieke, wijsgeerige en maatschappelijke schoon is, moest alles, wat niet zijnen stempel droeg, ter zijde worden gelegd of vernietigd als een overblijfsel van het ouderwetsche en der barbaarschheid.

Diensvolgens zag men drie eeuwen lang de ijveraars voor dien godsdienst van het schoone onze inheemsche monumenten verminken en vervalschen, de christelijke schilderingen onzer kerken overkladden, niet de minste waarde hechten aan de letterkundige en zelfs wetenschappelijke werken der vroomste schrijvers en der heiligste doktoren, verrukkelijke gezangen der liturgie, beschrijvingen der heiligen, legenden, dit alles op den vuilnishoop werpen onder de benaming van *mysticismus* en *scolasticismus*, wat weet ik het? de geheele christelijke instelling bederven en de openbare pleinen en tuinen, de gallerijen en de trappen der paleizen met heidensche standbeelden, niet zelden van eene onkiesche naaktheid, bezetten. Het scheelde niet veel of men had in de grieksch-romeinsche tempels, die men begon weder op te bouwen, de *godheden* van den Olympus geplaatst. Welk eene buitensporige drift voor de oudheid en die er nog wel aanspraak op maakte klassiek te zijn; die geen denkbeeld had van God, van den hemel, van de

deugd, van Jesus Christus en daarvoor niet het geringste gevoel van liefde inboezemde!

Hoe zou, trouwens, wat gebeurd is, niet hebben kunnen gebeuren? Hoe zou de studeerende jeugd, dagelijks zoowel in de scholen der letteren als in die der kunsten en wetenschappen hetzelfde lied hoorende opdreunen, te weten, dat de menschheid, in welk vak het ook mocht zijn, nooit iets had voortgebracht, dat met de voortbrengselen der oude Grieken en Romeinen kon vergeleken worden, — hoe zou, zeg ik, de jeugd in het algemeen niet onverschillig hebben moeten worden voor alles, wat het Christendom in zijne werken, in zijne instellingen en in zijne groote mannen bezit, die men hem niet leerde kennen, of die men aan zijne schatting als een voorwerp van spot en verachting voorstelde? Hoe zou zij integendeel geene achting en zelfs geene bewondering en geestdrift voor die werken, die mannen, die instellingen en al die heidensche dingen hebben opgevat, die men haar dag aan dag en gedurende den geheelen tijd van hare letterkundige en wetenschappelijke opvoeding als de eenige type van het schoone in alle vakken, als de eenige modellen voorstelde, die men volstrekt en uitsluitend moest bestudeeren, om hen na te volgen, zonder hoop hen ooit te kunnen bereiken, veel minder hen te overtreffen, omdat zij het toppunt van volmaaktheid waren?

Het tegenovergestelde zou een wonder geweest zijn. Wij weten immers met welke stijfhoofdige vasthoudendheid de mensch tot in zijnen ouderdom de indrukken bewaart, die hij in zijne jeugd ontvangen heeft. Dit alles vooropgesteld zijnde, dat wil zeggen, de mensch veranderd zijnde in een mensch der oudheid, de gedachten, de genegenheden, de gebruiken, de zeden, de studiën, de minnarijen, dit alles heidensch zijnde, — hoe zou hieruit niet onvermijdelijk zijn voortgevloeid dat Europa ziek werd, en ziek aan dezelfde ziekte der oude wereld, dat wil zeggen der heidensche wereld?

Deze gewoonte om de dingen van het oude heidendom ten koste van de christelijke voortbrengselen te verheffen en zonder omzichtigheid te beoefenen, — deze gewoonte, sedert vier eeuwen begonnen en in den grond overal voortgezet, kon op het eerste gezicht onschuldig schijnen, omdat de maatschappij geheel van het Christendom was doordrongen; maar de bewondering langzamerhand aangroeiende, is daaruit een *anti-christelijk* stelsel, ik schroom niet te zeggen een *anti-maatschappelijk* stelsel voortgesproten, dat het wezen-

lijke gevaar voor onzen tijd uitmaakt. Zien wij niet hoe de apostelen van onze monsterachtige nieuwigheden zich beijveren om de christelijke wereld tot den gewaanden roem, grootheid en voorspoed der oude eeuwen van Athene en Rome terug te brengen, dat wil zeggen tot de eeuwen van het oude heidendom? Is dit niet hetzelfde, wat het orakel van het Vatikaan, onze onsterfelijke Heilige Vader Pius IX in de Encykliek van den 8^n December 1849, openlijk van den Stoel der waarheid verkondigt: *Ecclesiae hostes, ad Italorum animos a fide catholica abalienandos, asserere.... et quaquaversus clamitare non erubescunt, catholicam religionem Italiae gentis gloriae magnitudini, ac prosperitati adversari.... quo Italia pristinum veterum temporum id est* ETHNICORUM *splendorem iterum* [recuperaret]...." [1]

Eene waarheid, zoo verheven als onwederlegbaar voor ieder die er over wil nadenken! De zaak is, dat de aanlokkelijke bewondering der oudheid, die men doet ontkiemen en in den loop der opvoeding aanvuurt, bij de jeugd vurige en uitzinnige verlangens naar de instellingen der grieksche en romeinsche republieken doet ontstaan. Door een bedriegelijk prisma bekeken, boezemen zij de verachting, den afkeer, den haat voor de christelijke maatschappij in en bijzonderlijk voor het Pausdom, dat er de hoeksteen van is. En aangezien de middelklassen van deze beginselen doordrongen zijn, moet het niet vreemd schijnen, dat in alle politieke omwentelingen, die er sedert eene eeuw hebben plaats gehad, de advokaten, de geneesheeren, de geletterden, de artisten, in hunne jeugd met dusdanige studiën gevoed, er slechts aan gedacht hebben om eene regeering in te stellen, waarvan de voornaamste vormen aanleiding konden geven tot de onophoudelijk herhaalde oproeren en vermetelheden van het oude Griekenland en van het oude Rome.

Slaan wij de geschiedenis van onzen tijd open: naauwelijks is men er in geslaagd de bestaande orde te storen en het gezag, dat haar beschermt, te schokken, in plaats van de bijzondere gesteldheid des lands te bestudeeren en daarin de middelen te zoeken om de misbruiken te doen ophouden, die de tijden en de driften steeds in de menschelijke instellingen laten insluipen; in plaats van het karak-

1 Ten einde de gemoederen der Italianen van het Katholiek geloof af te trekken, schamen de vijanden der Kerk zich niet aan te voeren, ja, alom rond te bazuinen, dat genoemde godsdienst den voorspoed, roem en grootheid van het Italiaansche volk vijandig is... die haar den luister der oude, dat is *heidensche* tijden zouden terug schenken.

ter der inheemsche beschaving, de eigenlijke nationaliteit, uit het Christendom geboren en afgeleid, te raadplegen, neemt men onmiddellijk zijne toevlucht tot de oude heidensche konstitutiën. Vandaar de gedwongene invoering van statuten, die men onmogelijk den christelijken volkeren kan opdringen. Vandaar dat opperste gezag, dat alle ander gezag tot zich trekt; een monsterachtig gezag, dat, op eene plaats of in eenen persoon vereenigd, alle persoonlijkheid, alle vrijheid vernietigt. Vandaar dat de goederen, de rechten, de personen als de eigendommen van den Staat verklaard worden. Vandaar de nieuwe benoemingen van *triumvirs*, van prefekten, van kwestoren, aan de overledene republieken ontleend, alsof namen de macht hadden om zeden en instellingen in het leven te roepen, die niet uit zich zelven, maar uit de natuur der dingen geboren worden. Vandaar die denkbeeldige konstitutiën, die aan een volk gegeven worden, dat eene levenswijze, een karakter, zeden, sympathien, eene taal heeft, die het alleen toebehooren en vreemd en afkeerig van die regeeringsvormen zijn. Vandaar de regeering der macht, de wreedheid, de burgeroorlog, de fusilladen, de galgen, de wanhoop van allen om het onmogelijke te moeten verdragen. De praktische toepassing van hetgeen ik zeg, die haren oorsprong vindt in de gebeurtenissen der laatste eeuw, ligt duidelijk en bedroevend onder onze oogen!

De ziekte der moderne maatschappij, zoowel als de oorzaak dier ziekte ons bekend zijnde, zoo vraag ik: Zou een zielzorger, een bisschop, een lijdelijk toeschouwer bij zulk een droevig schouwspel kunnen blijven? Is het niet een zijner belangrijkste plichten, alle middelen te zoeken en aan te wenden, die hem het meest gepast voorkomen om zooveel als in zijn vermogen is dien roof der zielen te doen ophouden, den vijand van het goede te bestrijden en de rechten der christelijke wijsheid terug te eischen, aan wie alleen het onderwijs toebehoort? Ik voor mij, ik beken het, ik zou op mijn sterfbed eene groote wroeging gevoelen, indien ik niet dusdanig handelde en indien ik er mij niet op toelegde om middelen te vinden, die, ofschoon niet van eene onmisbaar werkende kracht zijnde, ten minste eene groote waarschijnlijkheid beloven dat zij zullen baten.

Na de zaak van alle kanten betracht, gewikt en gewogen te hebben, ben ik het met de uitstekendste mannen eens, dat het ware middel om eene zoo ernstige ziekte te genezen, hetzelfde is dat Jesus Christus aan de Apostelen voorschreef, toen hij hun de zending toe-

vertrouwde om de heidensche wereld tot het Christendom te bekeeren: Ik heb het ONDERWIJS genoemd. EUNTES, DOCETE!

Het voorstel daartoe is thans geene nieuwigheid meer. Dit middel is zoo zonneklaar, dat het bij de eerste verschijnselen der hedendaagsche ziekte door het V^de Koncilie van Lateranen, vervolgens door het Koncilie van Trente aangegeven en dikwijls, ofschoon zonder praktiesch gevolg, door de geleerdste mannen aangeraden werd. Onder velen zullen wij alleen Erasmus, Wilh. Buddæus, Gabriel de Puyherhault, den beroemden Jezuïet Possevin, den kardinaal Silvio Antoniano, den franciskaan Dumas, Mallebranche, Fleury en verscheidene anderen noemen [1]. De bestaande omstandigheden, die deze ziekte nog ernstiger maken, in aanmerking nemende, zoo kan dit middel nog een laatste reddingsmiddel zijn, indien men het heil der Kerk en de zaligheid der zielen ernstig ter harte neemt.

Inderdaad, wanneer het onderwijs, en hieraan valt niet te twijfelen, de heidensche instellingen in hare eer heeft hersteld en het heidendom heeft doen bewonderen, zoodanig dat het in de maatschappij bijna alle posten, waaruit het verjaagd was, heeft heroverd, dan is het zoo klaar als de dag, dat het krachtigste en eenige middel om het nog eens te verjagen, ten minste om er de verderfelijke uitbreiding van tegen te gaan, in eene krachtige anti-heidensche tegenwerking bestaat, een onderwijs, geheel doordrongen van katholiciteit. En omdat de inval van het heidendom heden ten dage algemeen en aanhoudend is geworden, moet thans die christelijke terugwerking meer dan ooit aanhoudend en algemeen zijn. Ik bedoel dat men het katholicisme in de maatschappij door alle poriën, onder allerlei vormen en door alle mogelijke middelen moet aanwenden en dit op de *innigste en volmaaktste* wijze.

Ik zeg *innig*. Het heidendom de onbeperkte ontkenning zijnde, zoo is het duidelijk, dat, om eene volstrekte ontkenning te bestrijden en te vernietigen, men haar eene even volstrekte bevestiging moet tegenoverstellen, en zulks *daar waar zij kan worden aangenomen en te rechter tijd*.

De volstrekte bevestiging is de katholieke bevestiging. De ge-

---

1 1° Ciceronianus, sive optimo dicendi genere. 2° De Transitus hellenismi ad christianismum, in folio, 1535. 3° De Tollendis et expungendis malis, libris in 8°, 1639. 4° Raggiomento, etc., e Bibliotheca Selecta, etc., in 4°, Rome, 1592. 5° De l'Education chrétienne des enfants, Rome, 1784. 6° Le Triomphe de l'Académie chrestienne sur la Prophane, Bourdeaux, 1641, 7° Traité de morale, C. X. 8° Choix des Etudes, passim.

schikte plaats, hierdoor versta ik al degenen, die vatbaar zijn om haar aan te nemen, vooral de geleerden, die naar hun evenbeeld de volksklassen vormen; niet te vergeten de jeugdige zielen, die nog onbesmet door de dwaling en de zonde en voor alle goede indrukken vatbaar zijn. *De rechte tijd* is die der opvoeding; een beslissende tijd, waarin de gewoonten voor het overige leven gevormd worden, volgens de spreuk, door den H. Geest geheiligd: *Adolescens juxta viam suam, etiam cum senuerit, non recedet ab ea* [1].

Indien wij met dezen gunstigen tijd geen voordeel weten te doen, om ons van het veld, dat nog vrij is, meester te maken en in de zielen de waarheid, dat wil zeggen, de katholieke bevestiging, vrij van alle mengsel, te zaaien, dit kostbare zaad aan te kweeken en te beschermen tot dat het diepe wortelen geschoten en zijne takken tot eenen krachtigen wasdom verspreid heeft; indien wij, integendeel, er mede voortgaan om in die zielen de groote heidensche ontkenning te zaaien, ter goeder trouw geloovende, dat met het eenvoudige onderwijs van den Katechismus (die meestal slecht geleerd en spoedig vergeten wordt) het gemakkelijk is de jeugd voor de christelijke waarheid te ontvlammen, zoo als zij het voor de heidensche vorm is; indien wij haar de weldaden van den Kalvarieberg doen bewonderen met de gelijktijdige verheffing der maatschappelijke instellingen van Rome en van Athene, dan zullen wij gewis het heidendom niet overwinnen. Wat zeg ik? Wij zullen onfeilbaar dezelfde uitkomsten erlangen, die sinds drie eeuwen verkregen zijn, dat wil zeggen, dat het kwaad al erger en erger wordt en alle middelen, uitgenomen de christelijke opvoeding, onvoldoende zullen blijken of slechts enkele personen zullen redden, maar nimmer de maatschappij zullen genezen of eene enkele natie in den schoot der Kerk terugvoeren.

Wil men hiervan het bewijs? Op het oogenblik dat het kwaad zich in Europa begon te openbaren en te verspreiden, had de Kerk toen gebrek aan onvermoeide werklieden, aan ijverige verdedigers, aan voortreffelijke predikers, aan geleerde apolegeten, om de waarheid te staven, om de ketterijen te beschamen, om de Kerk, hare leerstellingen, hare wetten, alle voorrechten van den Heiligen Stoel en alle waarheden der geestelijke en maatschappelijke orde te verdedigen? — Zekerlijk niet. In de volgende eeuwen heeft het ook niet aan diepzinnige wijsgeeren,

---

1 Spreuk. XXII, 6. Indien de jongeling op den rechten weg is, zal hij, ook als grijzaard, dien niet verlaten.

aan geleerde geloofsonderwijzers, aan begaafde dagbladschrijvers ontbroken, die, dag en nacht op de bres, geen oogenblik hebben opgehouden de geheimenissen, de zedeleer, den ritus, de wetten der Kerk te verdedigen, te wreken en op alle mogelijke wijzen te verklaren.

De plechtige en dikwijls herhaalde waarschuwingen van den Heiligen Stoel hebben niet opgehonden de menschen tegen de valsche leerstellingen te wapenen. De Bisschoppen hebben het hun toevertrouwd onderpand des geloofs steeds ten grondslag hunner vermaningen gelegd. Geestelijke en wereldlijke schrijvers hebben in alle vormen verdedigingsgeschriften uitgegeven. De katholieke leden der Akademiën hebben alle punten der geloofs- en zedeleer en van het christelijk recht beredeneerd, onderzocht, aangetoond en handtastelijk verdedigd.

En ondertusschen heeft men het kwaad, ondanks al die uitstekende middelen, niet op zijnen bijna triomfantelijken tocht kunnen tegenhouden. In de XVIe eeuw slaagde men er niet in, te beletten, dat het systeem der dwaling half Europa veroverde, noch dat het in de XVIIe eeuw het burgerrecht verwierf en met het Katholicisme gelijke politieke rechten verkreeg. Men belette niet dat het kwaad, van ketterij, tot bepaald ongeloof verviel, en dat het in de XVIIIe eeuw door het encyklopedismus en voltairianismus den diepsten wortel schoot. Men belette niet dat daaruit de omwenteling werd geboren, die niet met de eeuw, welke zij met bouwvallen en bloed overdekte, eindigde, maar die van eene fransche eene europeesche geworden is. Welk eene verschrikkelijke macht, die, van dag tot dag den christelijken geest meer uitdovende en den haat tegen de pozitief christelijke leer tot waanzin opvoerende, van overwinning tot overwinning zoo ver gekomen is, dat zij zelfs het bestaan der maatschappij bedreigt en de wereld in twee vijandelijke, van top tot teen gewapende legers verdeelt: het eene, waarin zich de partij der orde bevindt, die beschroomd en vreesachtig is; het andere, de partij der wanorde, wier ongehoorde vermetelheid alles dreigt uit te roeien.

Het kon ook niet anders gaan. De revolutie, eene verzameling van denkbeelden en beginselen zijnde, heeft men niet alles aangewend om haar te bestrijden. De revolutie aanvallen, bestaat niet alleen hierin om de valschheid harer leerstellingen aan te toonen, hare noodlottige plannen bloot te leggen, de menschen door de akelige schildering harer laatste gevolgen te verontrusten: dit alles is niet aanvallen, het is op zijne hoede zijn. Willen wij zeggen dat het niet noodig was te redetwisten, te wederleggen, te betoogen? Neen, zeker niet,

wij zeggen alleen en wij houden staande dat zulks niet voldoende was. Sedert drie eeuwen hebben de kampvechters der waarheid al hun genie, alle hunne krachten aangewend om de kwaal te genezen, en wij hebben gezien hetgeen zij gewonnen hebben en er den vinger op gelegd. Wij zeggen dus: men moest het eene doen, maar het andere niet verzuimen: *Hæc oportebat facere, et illa non omittere.*

Door het verzuimd te hebben, is juist het tegendeel ontstaan van hetgeen men verwachtte. Terwijl de strijders voor den godsdienst en voor de maatschappij zich op de bolwerken bevonden, om den inval van het kwaad tegen te houden, bracht de opvoeding, ofschoon door zeer godsdienstige en met de beste bedoelingen bezielde meesters bestuurd, de opkomende geslachten in volstrekte en aanhoudende aanraking met het kwaad zelf, dat wil zeggen met het oude heidendom, waarvan men hun de mannen, de instellingen en voortbrengselen deed bewonderen. Daaruit is voortgevloeid dat, tegen de bedoelingen der vrome leeraars en zonder dat zij er zelfs de oorzaak van bevroedden, steeds nieuwe krachten uit hunne handen naar het vijandelijke leger overliepen, waardoor de vermetelheid der tegenpartij moest aangroeien.

Dit alles in overweging nemende, zijn wij gerechtigd te verklaren, dat, als men voortgaat te doen wat men tot hiertoe gedaan heeft, de zieleherders in hunnen ijver te vergeefs alle middelen zullen aanwenden om onder hunne kudde den geest van godsdienst en zedigheid terug te brengen; te vergeefs zal men de predikingen, de onderrichtingen, de missiën, de godvruchtige oefeningen, de goede dagbladen en de goede boeken vermenigvuldigen, de vrucht zal nimmer aan de kweeking beandwoorden. Het werk zal steeds onvolmaakt blijven. Tegen eenen enkelen persoon, die van zijne dwaling terugkeert, zullen er twintig in hunne verdwaaldheid volharden, en de strijd zal met klimmende woede voortgezet worden.

Het wordt door niemand ontkend, dat al die middelen uitmuntend zijn; maar zij zullen nooit de uitwerking hebben, die men er van verwacht, zoo lang men er niet in slaagt de middenklasse te hervormen, die, men moet het bekennen, het invloedrijkste gedeelte der moderne maatschappijën is. Want om te worden hetgeen zij zijn moet, dat wil zeggen, om hare onverschilligheid en hare verachting van den godsdienst in liefde en bewondering te veranderen, is het vooral noodzakelijk dat zij sterker dan ooit met de kennis van het Christendom

worde doordrongen. De hedendaagsche opvoeding is met hare heidensche schrijvers, met hare heidensche wetenschap, met hare heidensche bewondering bij de tegenvoeters van dien type van ware opvoeding aangeland.

Zoo moet, voor alles, de noodzakelijke hervorming tot heil der maatschappij daarin bestaan, om de middenklasse christelijk op te voeden. Nimmer zal men hierin slagen wanneer men haar niet onderwijst en opvoedt met christelijke boeken, niet alleen op het gebied der letteren, maar ook op het gebied der wijsbegeerte en van alle wetenschappen, die heden ten dage min of meer met rationalismus en sensualismus zijn besmet, die de kern van het heidendom uitmaken. Anders te handelen, het stelsel vol te houden, dat men tot hiertoe gevolgd heeft, is met opene oogen de nederlaag te gemoet snellen.

De geschiedenis van het verledene is de voorzegging der toekomst. Het is dus duidelijk, dat men alleen van de *intieme toepassing* der christelijke beginselen bij het onderwijs der jeugd, in de eerste jaren van hare letterkundige en wetenschappelijke opvoeding, het heil der maatschappij en hare ernstige terugkeering tot het Christendom verwachten kan.

Het is niet voldoende dat die toepassing der goede beginselen intiem zij, met andere woorden, dat plaats en tijd gunstig zijn, zij moet nog daarenboven *geheel volledig* zijn. Dit wil zeggen, dat het Christendom alle soorten van onderwijs doortrekken moet, waarvan zich de wereld als van een wapen bediend heeft om het hart der maatschappij te treffen.

Velen hebben geloofd dat de voorstanders van de christelijke hervorming van het onderwijs slechts eene eenvoudige letterkundige kwestie hebben behandeld, eene kwestie over grieksch en latijn, eene kwestie, aan wien men de voorkeur zal geven, aan Prudentius en Sedulius boven Virgilius en Horatius, aan de plichten van Ambrosius boven die van Cicero. Indien de strijd van dien aard geweest was, verdiende hij ter naauwernood besproken te worden. Maar zoo is het niet gelegen.

De zaak is van het hoogste gewicht; het is eene godsdienstige en eene maatschappelijke kwestie van den eersten rang, het is de levenskwestie van den tegenwoordigen tijd, omdat het eene kwestie van moreel gezag is die over de toekomst der maatschappij moet beslissen, of, zoo als drie eeuwen geleden de zeer geleerde Jezuïet

Possevino zeide: *het is het punt waarvan het heil der wereld afhangt*: *l'unico punto, da cui dipende la salute del mondo* [1]. Het geldt inderdaad de opvoeding, die den mensch vormt; de opvoeding van den mensch, die de maatschappij vormt; de openbare opvoeding, die het tijdperk der jongelingsjaren omvat, waarin de gedachten en neigingen de indrukken ontvangen die zoo lang als het leven duren; het geldt de opvoeding der middenklasse, alvermogend zoowel in het goede als in het kwade, omdat de wijze van denken dier klasse en de besmetting harer gewoonten, harer begrippen, harer voor- en tegeningenomenheden al de andere naar haar evenbeeld vormt, de zeden herschept en den toon aan de maatschappij geeft; zoodanig dat wanneer zij bedorven is, zij de geheele natie bederft.

Zoo ver als thans de zaken staan — en zij staan op eene hoogte die den mensch met angst over de toekomst der maatschappij vervult — moet men het stelsel van opvoeding tot in den grond hervormen: *Door het heidensch onderwijs verloren*, *schreef* Donoso Cortes, *kan de wereld alleen door het christelijk onderwijs gered worden*. Deze hervorming moet daarin bestaan, dat men de christelijke schrijvers en het christelijk element op eene breede schaal niet alleen bij het letterkundig onderwijs, maar ook bij het onderwijs van alle wetenschappen invoert. Er valt niet aan te twijfelen: indien men wil dat Europa niet ophoudt christelijk te zijn, dan heeft het geen ander middel om de groote lijnen der christelijke en nationale beschaving, die zoo geweldig door de onnatuurlijke beweging der XVe eeuw vervalscht en verbrijzeld zijn, te hernieuwen en voort te zetten.

Indien men vóór alles de christelijke herstelling van het letterkundige onderwijs verlangt, dan is het omdat dit het eerste is, dat de christelijke rede met de heidensche in naauwe aanraking brengt. Indien het rijk des heidendoms, dat de Kerk vernietigd heeft, door middel van de letterkundige opvoeding, die geheel van het heidensche element was doordrongen, uit zijne puinhoopen is herrezen, dan is het duidelijk dat men het op nieuw alleen kan vernietigen, indien men begint met eene letterkundige opvoeding, waarin het christelijke element geheel en op eene breede schaal is opgenomen. Dit is de eerste en onmisbare voorwaarde eener ware maatschappelijke wedergeboorte. Alle andere hervormingen, uitgenomen deze, tot stand te brengen, is met de eene hand opbouwen en met de andere afbreken;

1 Raggionamento, ubi supra.

het is tot den ondergang geraken: *Unus ædificans et unus destruens, quid prodest illis nisi labor* [1]?

De beklagenswaardige toestand, waarin de maatschappij gedompeld is, legt ons den plicht op, datgene te doen, wat in andere tijden wellicht minder noodzakelijk zou hebben kunnen schijnen. In vroegere dagen, zoo als ten tijde der Renaissance en in de volgende eeuw, was de maatschappij nog geheel christelijk. Eene christelijke atmosfeer omhulde, om zoo te zeggen, de zielen der jonge lieden en bewaarde die voor het omringende heidendom. Toen was er mogelijkheid de noodlottige uitwerkselen eener aanraking niet te vreezen, die nog niet al hare vruchten had voortgebracht. Maar thans valt het kind, dat naauwelijks de wieg heeft verlaten, in het brandende element van den modernen tijdgeest, die een geest van ongeloof en onverschilligheid, van ongebondenheid en loszinnigheid is. Tegenwoordig, zoo als voor eenigen tijd de bisschoppen van Beyeren wijsselijk tot hunnen koning zeiden: "tegenwoordig is, ongelukkiglijk, het familieleven niet meer "wat het eertijds was; het dreigt zelfs van dag tot dag het onder-"pand des geloofs en de aankweeking van het christelijk leven te "verlaten [2]."

Het is dus heden ten dage niet meer voldoende, aan de kinderen een weinig katechismus van buiten te laten leeren, hun eene oppervlakkige kennis, om zoo te zeggen een tint van godsdienst, die te vroeg wordt uitgewischt, mede te deelen. Er is behoefte aan een degelijk, omvattend, zakelijk godsdienstig onderwijs, dat geschikt is om op het verstand en het hart der jeugd zulk eenen diepen indruk te maken, dat zij tegen de menigvuldige en onvermijdelijke aanvallen van het ongeloof beschermd is en het christelijke gevoel bij haar krachtig ontwikkelen kan. Trouwens, het is onmogelijk om aan de jeugd een dusdanig onderrigt te geven, indien men niet ter gelegener tijd begint met haar boeken te verschaffen, waarin alles te zamen, de godsdienst, de oude talen en de letterkunde geleerd wordt. Daaruit volgt de noodzakelijkheid, die het ongeluk der tijden van uur tot uur dringender maakt, om de christelijke boeken op eene breede schaal in de programma's der studiën in te voeren.

Inderdaad, indien men, in plaats van door de lektuur en de opstellen, de vertalingen en alle andere schooloefeningen, den geest der

---

1 Eccl. XXXIV, 28.
2 Zie l'Osservat. Rome, 21 Aug. 1864.

jonge lieden aanhoudend met Miltiades en Themistokles, met Epaminondas en Pomponius Attikus, met de Brutussen en de Gracchussen, met de konsuls en de volkstribunen bezig hield; indien men de opkomende geslachten, in plaats van ze met ijvervolle zorg de geschiedenis der veroveringen, der veldslagen, der wraakoefeningen, der bloedbaden, en der minnarijen van de heidensche goden en helden te leeren, dank zij de methode, die algemeen moest aangenomen worden door allen, wien de opvoeding der jeugd ter harte gaat, in eenen naauwen en aanhoudenden omgang opleidde:

Met God, tot de menschen sprekende door de H. Schrift;

Met de kerkvaders, door hunne onsterfelijke werken sprekende;

Met de martelaren, door hunne heldhaftige daden sprekende;

Met de heiligen, onze voorouders, door hun leven, schitterend van verhevene en dagelijksche voorbeelden van ootmoedigheid, van geduld, van moed, van liefdadigheid, van vergevensgezindheid, van alle voor den Christen noodzakelijke deugden sprekende en waarvan geen enkel woord in de heidensche boeken te vinden is, die er zelfs den naam niet van kenden;

Indien, in plaats van tot onderwerp voor een opstel Mucius Scevola op te geven, die zich de hand in tegenwoordigheid van Porsenna verbrandt, of Lucretia, die hare magen aanspoort om de beleedigingen, harer kuischheid aangedaan, te wreken, men der jeugd de waarlijk verhevene voorbeelden van eenen Laurentius aanbood, die op de gloeiende kolen in tegenwoordigheid zijner beulen den christelijken heldenmoed vertoont, of van eene Agnes en van eene Lucia, die zich te midden der gevaarlijkste verleidingen rein en zuiver bewaren, en zoo van duizend anderen; indien, zeg ik, men dit alles in de letterkundige scholen in praktijk bracht, wie zou dan durven staande houden dat de jonge lieden geene degelijke en uitgebreide kennis van den godsdienst, van zijne geheimenissen, van zijne wetten, van zijne plechtigheden, van zijne gedenkteekenen, van zijne kerkvaders, van zijne heiligen zouden ontvangen? Daaruit zou geboren worden wat heden ten dage algemeen ontbreekt en met de bestaande leerwijze steeds ontbreken zal, de liefde tot het Christendom en de bewondering, die het inboezemt, grondbeginselen van onkreukbare getrouwheid en van heldhaftige zelfopoffering.

Inderdaad, gelijk het thans noodig is, met oogmerk om den jongen lieden de heidensche schrijvers te doen verstaan, aanhoudend in de mythologie en in de oudheid te schommelen en hun

hoofd met dingen op te vullen, die zelden nuttig en maar al te dikwijls verkeerd of schandelijk zijn; evenzoo zouden de onderwijzers in de leerwijze, die ik voorstel, verplicht zijn om hun de christelijke boeken te doen verstaan, de voornaamste zinsneden uit de H. Schrift, de beroemdste gebeurtenissen uit de geschiedenis der Kerk van het volk Gods, de mysteriën en de wetten van het Christendom, de bewonderenswaardige feiten uit het kerkelijk leven, de krachtige werking van de instellingen en van de groote mannen der Kerk tot heiliging en beschaving der wereld aan te halen. En bestaat hierin niet alle godsdienst? Zoo zouden deze gelukkige onderwijzers, dank zij zulk een stelsel, alleen door de wetenschappelijke noodzakelijkheid om de schrijvers, die zij verklaren, goed te doen verstaan, hunnen leerlingen werkelijk en op eene grondige en beredeneerde wijze meer godsdienst leeren dan men zelfs in de katechizatiën kan doen, en gedurende den tijd van zes of acht jaren dat de studiën duren, zouden zij hun eene volledige kennis der H. Schriften, der moraal en der christelijke geschiedenis verschaffen.

Op deze wijze zou, zoo als het behoort, het godsdienstige onderwijs plaats hebben. Men moet er zich niet in vergissen, de godsdienst de alpha en omega van den mensch en der wereld zijnde, moet, bij eene goede leerwijze, uit alle boeken stralen, die der jeugd in handen worden gegeven, zich door alle verstandelijke oefeningen, waarmede zij zich bezig houdt, bij haar bestendigen, door alle omringende voorwerpen indringen, in één woord, door alle zinnen aangebracht en om zoo te zeggen door alle poriën ingezogen worden.

Zoo doende en zoo doende alleen zou de godsdienst een verlicht en door het geheele onderwijs bevestigd gevoelen worden, waaruit zij zou voortkomen, zoo als het licht van de zon en de geur uit de bloem voortkomt. Zoo doende en zoo doende alleen zou het degelijke en kernachtige onderwijs ware geloovigen vormen. Eene natuurlijke methode en die zoo met de rede overeenkomstig is, dat zij overal, zoowel in China als in Mexiko aangenomen is. Door haar blijft de Chinees een Chinees, de Turk en de Arabier Mohammedaan. Het is door diezelfde methode dat de volkeren, die onder het Evangelie geboren zijn, Christenen en Katholieken zullen blijven: zoo niet, dan nimmer.

Wij beroepen ons op alle onpartijdige mannen, indien de jonge lieden aan de christelijke letterkunde den tijd besteedden, dien zij bijna uitsluitend aan de heidensche letteren wijden, zouden zij zich dan niet de leer en de schoonheden van het Christendom eigen ma-

ken, niet wat de vorm betreft, maar zoo als die wezenlijk zijn? Wat zeg ik? in de bewondering, in de achting en in de liefde, die de godsdienst hun inboezemt, zouden hun verstand en hun hart aan de christelijke waarheden als geketend blijven, en bij de aanvallen van het ongeloof en der slechte zeden, die hen te midden der wereld wachten, zouden zij onwrikbaar blijven.

Dusdanig zou, wij herhalen het, de vrucht van hunnen langdurigen omgang met de christelijke schrijvers zijn.

Indien op de aldus aangenomen christelijke letterkunde eene goede wijsbegeerte en een even christelijk onderwijs in de kunsten en wetenschappen, zoo als het tot aan de XVe eeuw bestond, volgde; indien, in één woord, het geheele onderwijs der jeugd en het bestuur van haar leven waarlijk, oprechtelijk en degelijk christelijk waren, wie zou dan durven beweeren, ten minste zoo men niet geheel aan de menschelijke natuur wilde wanhopen, dat daaruit niet eene omwenteling zou voortspruiten, die in staat was om het tegenwoordige te verbeteren en de toekomst te redden?

Wij kennen wel de moeilijkheden, die den godsdienstigsten onderwijzers belet hebben de hand aan zulk eene groote hervorming te slaan. Aanvankelijk heeft men zich verbeeld, men heeft geloofd dat de jonge lieden door dit stelsel, ofschoon zij veel in godsdienstige kennis en vroomheid winnen, aan de andere zijde in goeden smaak en sierlijkheid zouden verliezen. Aangenomen dat dit moest gebeuren, hetgeen in het minst niet waarschijnlijk is, is er één katholiek huisvader, die, tusschen deze twee dingen moetende kiezen: den smaak of de ziel te bederven, een oogenblik zou kunnen aarzelen? Is er één Katholiek, die, met oogmerk om zijn geloof en zijn eeuwig heil te bewaren, elk verlies niet als gewin zou rekenen? Wie zou niet herhalen met den H. Hieronymus, wien men verweet de heidensche klassieken verlaten te hebben: *Van twee onvolmaaktheden, is eene heilige onsierlijkheid beter dan eene zondige welsprekendheid: Multo melius est ex duobus imperfectis rusticitatem sanctam habere quam eloquentiam peccatricem* [1].

In de tweede plaats, was het voornaamste doel der opvoeding nooit om goed te leeren spreken, maar om goed te leeren leven; niet om redenaars, maar om goede Christenen en uitmuntende burgers te vormen. Overigens is het de waarheid, dat juist het tegenovergestelde plaats

---

1 Epist ad nepotian.

vindt van hetgeen men vreest. Wij geven er ons bisschoppelijk woord op ten onderpand, gesteund op eene tienjarige ondervinding in ons seminarie en in de seminariën van vele andere bisschoppen [1]. Verre van iets bij de invoering der christelijke boeken in de scholen te verliezen, winnen er de letterkunde en het latijn zelfs veel bij. Dit is gemakkelijk te begrijpen.

Het Christendom heeft niet één woord uit de heidensche taal verbannen; van een groot aantal heeft het de beteekenis veredeld: op den ouden stempel heeft het nieuwe beeldenaars geslagen, om de nieuwe begrippen te kunnen uitdrukken waarmede het Evangelie de menschheid heeft verrijkt. Door het veranderen van godsdienst, is de spraakleer, die op de onveranderlijke grondvesten der rede gebouwd is, niet van natuur veranderd. Zoo wordt het mechanismus der taal, dat wil zeggen de woorden en de volzinnen, waaruit zij is samengesteld en waaraan zij hare schoonheid als ook de orde, door de wetten der redeneerkunde opgelegd, ontleent, even goed in de christelijke schrijvers geleerd.

Daarenboven is het een onmetelijk voorrecht, die van en met hen te leeren. Hunne taal is inderdaad de sleutel van alle letterkundige schatten en van alle archieven uit het christelijke Europa. Op deze wijze zullen de jonge lieden het ware christelijke latijn, het latijn der liturgie, het latijn der geschiedenis en der inheemsche monumenten, vooral het latijn der groote katholieke natie leeren kennen, waaraan zoo veel gelegen ligt om het te behouden en te verspreiden. Wat het kleine getal van diegenen betreft, welke de bijzondere roeping zouden gevoelen om zich in de studie der heidensche letterkunde te volmaken, zij kunnen dit naar hun believen doen en zoo als zij het verkiezen. Maar over het algemeen moet het onderwijs tot werktuigen boeken en tot voorwerp eene letterkunde hebben, zoo christelijk mogelijk. Dit is het krachtigste middel, niet alleen om den geheelen ondergang, waarmede de latijnsche taal en letterkunde bedreigd worden, tegen te houden, maar om die des te beter te bewaren en op nieuw te doen bloeien.

De oorzaak hiervan is hoogst eenvoudig. Wanneer de jonge lieden hunne studiën met christelijke schrijvers voltooien, zullen zij de gewoonte aannemen, ja, zij zullen verplicht zijn het eene of andere

---

1 Per l'esperienza che ormai da dieci anni ne abbiamo fatto nel nostro seminario, come molti altri vescovi adoperarono nei loro.

latijnsche boek te lezen, ware het ook alleen des Zondags. Terwijl degenen, die het kollegie verlaten, niets dan Cicero, Horatius en Virgilius kennende, meestal reeds den volgenden dag die ter zijde leggen, verplicht als zij zijn om zich met andere en gewichtiger studiën bezig te houden. Ik geloof dat ik hier, zoo als elders, het getrouwe orgaan der ondervinding ben. Ik voeg hier nog bij, dat onze jonge lieden, wanneer zij de Hymnen der Kerk, de Psalmen, de Evangeliën en eenige kleine verhandelingen der kerkvaders geleerd hebben, er een groot vermaak in zullen scheppen, die in de geestelijke gezangen te hooren herhalen, of, bij hunne godsdienstige oefeningen, het zij in de afzondering of in den huisselijken kring te overdenken.

Maar wat van nog meer gewicht is, bij de ernstige gebeurtenissen des levens, bij het ontwaken van het geweten, bij groote vreugde en diepe smart, zullen zij weten waar zij hunne toevlucht kunnen nemen, en de behoeften des harten zullen hen er toe nopen om dat boek of die verhandeling te lezen, het best met hunnen gemoedstoestand overeenkomen.

Vervolgens zegt men, dat men bij het aannemen dezer voorgestelde leerwijze, die zoo blijkbaar noodzakelijk is voor het heil der maatschappij, bijna, om zoo te zeggen, wijzer wil zijn dan de Kerk, die het tot heden gevolgde systeem niet alleen niet veroordeeld, maar zelfs beschermd en begunstigd heeft. Daar de tijd mij niet veroorlooft volledig op deze tegenwerping te andwoorden, wil ik er mij alleen toe bepalen om eenige feiten in het geheugen te roepen.

Zoodra de heidensche geest dreigde zich van de scholen meester te maken, beijverde zich de Kerk om het gebruik der christelijke schrijvers aan te raden, aan te moedigen en zelfs te bevelen, zoo als zulks altijd had plaats gehad vóór het tijdperk dat zoo ten onrechte de *Renaissance* wordt genoemd.

Het vijfde Koncilie van Lateranen, dat in het begin der XVIe eeuw werd gehouden, schrijft ons voor: *Ut magistri adolescentes nedum in grammatica et rhetorica instruere debeant, verum etiam docere teneantur ea quæ ad religionem pertinent, ut sunt præcepta divina; articuli fidei, sacri hymni et psalmi, ac sanctorum vitæ* [1].

---

1 Labbé Concil. t. XIX, bl. 881. Edit. Venet. 1732. "Dat de onderwijzers gehouden zijn niet slechts hunne leerlingen, in taal- en redekunst te onderwijzen; maar ook in 't geen den godsdienst aangaat, als zijn de goddelijke voorschriften, de artikelen des geloofs, de gewijde hymnen en psalmen en de levens der Heiligen.

Het Koncilie van Trente, in de tweede helft dierzelfde eeuw gehouden, wil dat de jonge lieden in de seminariën leeren: *Grammaticam, computum ecclesiasticum, aliamque bonorum artium disciplinam, Scripturam, libros ecclesiasticos, homilias Sanctorum* [1].

Het Koncilie van Rome van 1725, ofschoon niet algemeen, maar niettemin zeer gezaghebbend, hetzij om de plaats waar het gehouden werd, hetzij om het gezag dat het bijeenriep en voorzat, schreef insgelijks voor: *Sacræ scripturæ, Catechismi, aliorumque ecclesiasticorum librorum lectioni* (alumni) *diligenter incumbant* [2].

Door de gewichtige omstandigheden bezield, waarin Europa zich thans bevindt, toont de regeerende Opperpriester Pius IX nog duidelijker dezelfde bezorgdheid en dringt op dezelfde aanbevelingen aan. In zijne encykliek *Inter multiplices* van den 21n Maart 1853 beveelt hij met ronde woorden, op eene breede schaal het christelijk element in de scholen in te voeren, en wel in de verhouding van zoo niet boven, dan althands met de heidensche klassieken gelijk staande: *Germanam dicendi scribendique elegantiam discendo, tum ex sapientissimis sanctorum Patrum operibus, tum ex clarissimis ethnicis scriptoribus ab omni labe purgatis* (juvenes) *addicere valeant* [3].

Hoe wenschelijk ware het, dat men zonder verzuim overal en naar de letter de wenschen en bevelen van den algemeenen Meester en Leeraar hadde opgevolgd! Indien men gedurende twaalf jaren op eene behoorlijke wijze in het letterkundige onderwijs der jeugd het christelijk beginsel had ingevoerd, wie weet hoeveel van onze italiaansche jonge lieden, die thans door de revolutie zijn medegesleept, aan dat ongeluk ontkomen zouden zijn? De christelijke beginselen, gedurende hunne opvoeding diep in hunne harten geprent zijnde, zouden heerlijke vruchten van gematigdheid en wijsheid hebben voortgebracht. Dank zij dat machtig tegengift, zouden zij voor de verleiding der sektarissen bewaard zijn gebleven, die met het bedriegelijke lokaas der begrippen van vrijheid en vaderland, zoo als de

1 Concil. Trid. Sess. XXIII, Cap. 18. "De taalregelen, de kerkelijke jaarrekening, en verdere nuttige wetenschappen, de Schrift, geestelijke boeken, en de Homeliën der Heiligen."

2 Concil. Rom. Anni 1725. Constit. Bened. XIII. *Creditae nobis.* "Dat de leerlingen met allen ijver de H. Schrift, den Katechismus en andere geestelijke boeken zouden lezen."

3 Opdat de jonge lieden door hun toeleg de regt sierlijke schrijf en spreekwijze, zoowel uit de geleerdste werken der H. Vaders, als uit de beroemdste der heidensche schriften, van allen smet gezuiverd, zich mogen eigen maken.

Heidenen die opvatt'en, en waarvoor zij vatbaar gemaakt waren op hunne eerste scholen, hen in hunne netten hebben verstrikt.

Ik vrees, Mijneheeren, van uw geduld misbruik te hebben gemaakt; maar ik heb het geraden geoordeeld om met deze gelegenheid mijn voordeel te doen, ten einde het ernstige onderwerp, dat ons bezig houdt, te behandelen. Aan den eenen kant is het niet vreemd aan het doel onzer Akademie; aan den anderen kant is er geen dierbaarder voor het hart van eenen bisschop, van eenen priester, of zelfs van iederen Christen, welke de opvoeding die aan de kinderen der Christenen, aan de gedoopte zielen, aan de zielen, door het bloed van Christus teruggekocht, moet gegeven worden, als de ernstigste zaak beschouwt.

En deze plechtige gelegenheid heb ik om twee redenen uitgekozen. Ten eerste, om voor eene vergadering van zoo vele mannen, die uitsteken door hunne geleerdheid en door hun gezag, de verkeerd geplaatste vooringenomenheid tegen de voorstanders van de christelijke hervorming der studiën weg te nemen.

Ten tweede, *om zelf eene duidelijke en openlijke verklaring af te leggen, dat, volgens eene tienjarige ondervinding in mijn seminarie, zoo als in vele andere, de zoo ingebeelde en gevreesde ongelegenheden zich nergens voordoen; dat het integendeel bewezen is, dat men met de christelijke leerwijze de gelukkigste rezultaten verkrijgt, uit welk gezichtspunt men de opvoeding der jeugd ook beschouwen wil.*

De letterkundige studiën verzwakken niet; verre van daar, zij worden krachtiger naarmate zij vollediger worden. Zelfs de kennis der heidensche schrijvers, bij het licht des geloofs en op den behoorlijken ouderdom verkregen, wordt veel nuttiger, naarmate men beter de ontwikkeling van verstand en hart verzekert. O! mocht de regel, met zoo veel gezag door den algemeenen Meester en Leeraar voorgeschreven, overal getrouwe opvolgers vinden! Dan zal men zien welk groot nut daaruit voor de Kerk en de maatschappij zal voortspruiten.

Ofschoon het waar is dat de hel nimmer de overhand zal hebben, zoo als zij nimmer de overhand heeft gehad; ofschoon het ontwijfelbaar is dat de Kerk, in wier midden Jesus Christus beloofd heeft tot aan het einde der tijden te zullen zijn, onverzwakt in hare éénheid, vol kracht en jeugdig vuur in den band der geloovigen met hunne herders en van deze met haar zichtbaar opperhoofd is, is het niettemin ook waar dat zij door vele vijanden en door te vele

onedele zonen, die haar den oorlog aandoen, is omringd. Wanneer zal zij dan volkomen zegevieren, zoowel over de eersten als over de laatsten, en luisterrijk en bedaard haren gang naar hare eeuwige bestemming kunnen voortzetten? Het zal op den dag zijn dat de opkomende geslachten overvloedig met hare zuiverste melk gevoed en ruim aan de heilrijke bronnen verzadigd zullen zijn, waaruit de levende wateren springen, die alléén aan de natiën het volmaakte geluk, het ware licht, de ware deugden, de ware vrijheden, de ware grootheid en aan de menschen het leven der glorierijke onsterfelijkheid aanbrengen [1].

---

1 De Bisschop d'Aquila geeft vervolgens de naamlijst der christelijke klassieken en van enkele heidensche schrijvers op, die in zijn seminarie gevolgd worden. Onder de eersten bevinden zich de *Biblia Parvula*, de *Homiliæ selectæ S. Gregorii*, de *Selectæ Sanctorum vitæ*, de *Excerpta e Poetis christianis*, de *Epistolæ SS. Bernardi et Cypriani*, *Apologeticus Tertulliani* etc. "De enkele blootlegging," voegt er de geleerde prelaat bij, "van de leerwijze, die met een altijd toenemend goed gevolg in ons diocees door de jonge lieden, die zich hetzij tot den geestelijken stand, hetzij tot de burgerlijke betrekkingen voorbereiden, gevolgd wordt, toont dat wij de Encykliek van den Heiligen Vader, ernstig hebben opgenomen, terwijl zij voor vele anderen eene doode letter gebleven is: *Utinam saperent et intelligerent!*"

DE SNEDE DER KERKGEWADEN.

De kunststijl van tijdvakken, die niet, gelijk het onze, vreemd zijn aan alle soort van plastiesch *Gesammtleben*, spreekt uit alle vormen, bij wier schepping 's menschen geest en fantazie niet geheel werkeloos zijn gebleven. 's Menschen kleed is geene onbeduidende openbaring van dien stijl; 't geeft eene allermerkwaardigste getuigenis van zijne fantaizie; van haren rijkdom, van hare gezondheid. Dat is eene waarheid, die wij niet kunnen nalaten te handhaven, al zoû het ondervragen van dien pols, het opmaken van die balance ook, met betrekking tot onze tijd, een allertreurigst andwoord wegens de gezondheid en den rijkdom onzer plastische fantazie moeten uitlokken. Ieder is het hierover eens, dat de type van ons fatsoenlijk Heerengewaad afschuwelijk is; in smakeloosheid, in zinledigheid, in doodschheid (waar de sjofele lappen van een bedelaar gunstig bij afsteken), door geen ander tijdvak geëvenaard wordt. Wáar echter vruchtbaar *Gesammtleben* ontbreken moge, niet in het van weelderig geloof en scheppende liefde blakend middenpunt des Christendoms. Geen wonder dus, dat de leer der kleedingsvormen elders uit de maatschappij verjaagd, zich met vurigheid te-rugtrekt tot binnen de innigste grenzen van het Kerkelijk Leven, en, als een beeld van de kerkgemeenschap en het kerklichaam, nog bij het Leger eene afschaduwing vindt: want ook hier is nog geloof en liefde, gezach en zelfverzaking, offerwilligheid, vereering van het objekt (= kracht tot schoonheidsschepping).

Het is niet zoo geheel toevallig, noch zonder beteekenis en recht, dat de kleerenmakers in een vroeger tijdperk, hier en daar schreuders (snijders, insnijders), maar bij de vormlievende Vlamingen wel bepaald "schepperen", scheppers ge-

noemd werden. Een mensch aankleeden, is: eene gedachte in vormen uitdrukken. De kleeren maken den man; dat wil zeggen, dat de getuigenis door het kleed van den man afgelegd, zoo duidelijk, zoo volledig, zoo ondubbelzinnig pleegt te wezen, dat men, iemants kleed ziende, met het zelfde recht onderstelt te weten wat daarin verborgen is, als men uit den titel van een boek tot den inhoud besluit.

De gevel of façade van een huis is geen belangrijker kunstgewrocht met betrekking tot inhoud en bestemming van het bouwwerk, als het kleed van den man of vrouw. Het hemd is nader dan de rok. Maar de rok is toch ook al heel na; veel nader dan het huis. Een kleerenmaker behoort, wat de eischen betreft, die men zijn verstand en smaak mag doen, niet zoo heel veel lager te staan dan een bouwkunstenaar; en wij zouden niet alleen liever het snijderstalent bezitten van den ook als schilder beroemden Jean de Maubeuge dan de bouwbedrevenheid van menig architekt onzer dagen, maar wij aarzelen niet te betuigen, dat wij verlegen zouden zijn, zoo de bouw der nieuwste haagsche ministeriën onze handteekening droeg, terwijl wij ons volstrekt het snijderstalent niet zouden geschaamd hebben van Fédé, den beroemden *jeune premier* der amsterdamsche fransche komedie van den jare 1834 of daaromtrent.

En is het nu wenschelijk, dat in het burgerlijk leven de lieden, zoo als het gemeenzame spreekwoord zegt, aan hun rokjen te kennen zijn — de geheele natuur leert ons, dat het zelfde verschijnsel, ook in verhevener orde zich openbaart. De winter slaat ter koestering van het aardrijk den blanken sneeuwmantel om, wier schittering in de zonnestralen ons voorspelt, dat bloei, licht en leven aanstaande zijn. Het tedere bloesem- en loverkleed der lente geeft ons de hoop op rijpe en rijke vruchten, en de nazomer haast zich door het goud zijner appels en oranjes ons uitzicht naar Gods weldaden overvloedig te vreden te stellen. De zonneschijn is de glimlach der natuur, na het doorgestane onweêr en die zonneschijn is het lieflijke feestkleed, dat voegt aan te-rug gekeerde kalmte en blijmoedigheid.

Trouw aan den natuurregel is in het bewustzijn der volken diep de overtuiging gegrift, dat de koninklijke mantel het zinnebeeld is zijner soevereiniteit (den præzident der republiek, die slechts gedelegeerde is, gunt men naauwelijks den staatsierok); dat een goed officier zijn epaulet niet laat beleedigen; dat de kroon schier het palladium is van het hoogste gezach. Dit laatste voelt men zoo diep, dat ook in landen, waar men alle begrip der waarde aan een speciale kroon (al ware ze die van Karel den Groote of Koning Alfred!) verloren heeft, — de liberale staatsdienaren en dagbladtheoristen toch nog altijd den koning onder de geheimzinnige benaming van de Kroon dezigneeren.

Al wat tot de stoffelijke orde behoort is aan elkander verwant en wordt tot eene zekere hoogte geregeerd door de zelfde wetten; zoo zijn dan ook de H. Kerkgewaden en bekleedingen ten allen tijde voor uitdrukkingen en zinnebeelden van ideeën, niet zelden van verhevene geheimen gehouden. Meer dan eenig ander stel van bekleedingen, zullen dus de kerkgewaden den dienst moeten waardig zijn, dien zij verstrekken.

Geen wonder, dat uitstekende prælaten, geleerde liturgisten en talentvolle kunstkenners zich met dat onderwerp zeer dikwerf, in den loop der eeuwen, uitvoerig hebben beziggehouden.

Men leze er nu nog eens het artikel van Dr Bock over na [1].

't Is van algemeene bekendheid, dat van vele zijden in onze dagen stemmen zijn opgegaan, om de snede vooral der gewijde Misgewaden te-rug te brengen tot het charakter dat haar in vroeger tijdperken kenmerkte. Op vele plaatsen is men reeds weder overgegaan tot de aanvaarding der schooner en zinrijker vormen.

Wij verheugen ons, bij de onzekerheid, die op dat punt bestaat, hier het schrijven te kunnen overleggen, dat, van de Kongregatie voor de HH. Ritussen uitgegaan, de inzichten van het Hoogste Geestelijke Gezach aan het Episkopaat kenbaar maakt, en waaruit blijkt dat de zaak nog volstrekt ongepræ-

1 "Dietsche Warande", V, bl. 255, 357.

judiciëerd is. Wij kunnen daar bij voegen, dat de beroemde archæoloog Dr Muller, Bisschop van Munster, op uitnoodiging van Z. Heil. eene uitvoerige historiesch-liturgische memorie over deze stoffe bewerkt. Mgr Muller is bekend als een der ijverigste en geleerdste voorstanders van de christelijke kunstherleving onzer dagen en van de theoriën van Dr Bock.

---

[1] Schrijven van de H. Kongregatie der Ritussen aan Z. D. H. den Bisschop van Gent.

"Hoogeerwaardige Heer en Broeder,

"Daar het, door de mededeelingen van eenige HEw. Bisschoppen, "en andere Geestelijken, en Leeken, ter kennis van den Heiligen Stoel was "gekomen, dat eenige Diœcezen in Engeland, Frankrijk, Duitschland

1 De oorspronkelijke text luidt als volgt:

"Reverendissime Domine uti Frater,

"Quum, renunciantibus nonnullis Rmis Episcopis, aliisque Ecclesiasticis, et "Laicis viris, Sanctam Sedem non lateret quasdam in Anglia, Galliis, Germania, "et Belgio Dioeceses immutasse formam sacrarum vestium, quae in celebratione "Sacrosancti Missae Sacrificii adhibentur, easque ad stylum, quem dicunt gothi- "cum, elegantiori quidem opere conformasse;........ Sacra Congregatio legiti- "mis pro tuendis Ritibus praeposita super hujusmodi immutationibus accuratum "examen instituere haud praetermisit.

"Ex hoc porro examine quamvis eadem Sacra Congregatio probe nosceret "sacras illas vestes stylum gothicum prae se ferentes praecipue saeculis XIII, "XIV, et XV obtinuisse, atque tamen animadvertit Ecclesiam Romanam, "aliasque latini ritus per orbem Ecclesias, sede Apostolica minime reclamante, "a saeculo XVI, nempe ab ipsa propemodum Concilii Tridentini aetate, usque "ad nostra haec tempora illarum reliquisse usum; proindeque, eadem perdu- "rante disciplina, necnon Sancta Sede inconsulta, nihil innovari posse censuit; "uti pluries Summi Pontifices in suis edocuere Constitutionibus sapienter monen- "tes immutationes istas, utpote probato Ecclesiae mori contrarias, saepe per- "turbationes producere posse, et fidelium animos in admirationem inducere.

"Sed quoniam Sacrorum Rituum Congregatio arbitratur alicujus ponderis "esse posse rationes, quae praesentem immutationem persuaserunt, hinc, audito "Sanctissimi Domini Nostri Pii Papae IX oraculo, verbis amantissimis invitare "censuit Amplitudinem Tuam ut, quatenus in sua Dioecesi hujusmodi immuta- "tiones locum habuerint, rationes ipsas exponere velit, quae illis causam dederunt.

. . . .

"Interim Amplitudini Tuae fausta omnia a Domino adprecor.

"Amplitudinis Tuae,

"Romae die 21 Augusti 1863. "Uti Frater,

"(*Sign.*) C. Epus Portuen. et S. Rufinae Card. Patrizi, S. R. C. Praef.

"D. Bartolini, S. R. C. Secretarius.

"Rmo Domino uti Fratri Episcopo Gandavensi."

"en Belgiën den vorm der heilige gewaden, welke bij de opdracht "van de Allerheiligste Misofferande gebruikt worden, veranderd, en "volgends den stijl, welken men gothiek noemt, wel is waar met "sierlijker bewerking (kunst) vervaardigd hebben..... zoo heeft de "Heilige Kongregatie, aangesteld om de wettige Ritussen te bewaren, "niet nagelaten omtrent die veranderingen een naauwkeurig onder-"zoek in te stellen.

"Tengevolge nu van dit onderzoek, hoewel de H. Kongregatie zeer "wel bekend is, dat die heilige gewaden, welke den gothischen stijl uit-"drukken, voornamelijk in de XIIIe, XIVe en XVe eeuw in zwang "waren, maakt zij toch evenzeer hierop opmerkzaam, dat de Romein-"sche Kerk, en de andere Kerken van den Latijnschen Ritus over de "(gansche) wereld, zonder eenig verzet van den kant des Apostolischen "Stoels, van de XVIe eeuw af, namelijk ongeveer sedert het juiste "tijdstip van het Koncilie van Trente, tot op deze onze tijden toe, "het gebruik dier gewaden heeft achtergelaten, en tevens, onder "voortduring derzelfde tucht en niet zonder raadpleging des Heiligen "Stoels, geoordeeld heeft, dat geene nieuwigheden konden ingevoerd "worden; gelijk meermalen de Pausen in hunne konstituties geleerd "hebben, wijselijk waarschuwende, dat die veranderingen, als tegen-"strijdig met de gevestigde gewoonte der Kerk, dikwerf wanordelijk-"heden kunnen voortbrengen en de gemoederen der geloovigen ver-"ontrusten.

"Maar daar de Kongregatie der Heilige Ritussen oordeelt, dat de "redenen, welke de tegenwoordige verandering hebben doen ont-"staan van eenig gewicht kunnen zijn, zoo heeft zij besloten, na de "uitspraak van onzen Allerheiligsten Heer Paus Pius IX gehoord "te hebben, uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid allerminzaamst uit "te noodigen, om, voor zooverre diergelijke veranderingen in uw "Diocees mochten plaats gehad hebben, de redenen zelve bloot te "leggen, welke hiertoe aanleiding hebben gegeven.

. . . .

"Ondertusschen smeek ik over uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid "van den Heer alle soort van voorspoed af.

"Uwer Doorluchtige Hoogwaardigheid,
toegedane broeder, "(*get.*) Kard. Patrizi,
"Præf. der Kong. van de H. R.
"D. Bartolini, Sekret. der Kongregatie.

"Rome, den 21^n^ Augustus 1863."

HISTORISCHE AANTEEKENINGEN

OVER

LETTERKUNDIGEN EN KUNSTENAARS [1].

IX.

De Roemster van den Amstel.

Niettegenstaande de verzekering van Scheltema, dat er "weinig twijfel" bij hem was, wie voor de "dichteres" van dit bekende stroomdicht te houden, heeft toch niemand het, op zijn voetspoor, voor goed aan Anna Roemers durven toeschrijven. En, mijns inziens, terecht. Wel wordt er in den "Hymnus" zelf van een *Anna* gewaagd, en noemt ook een daarachter gevoegd versjen (aan *Momus*) dien naam; maar dit bewijst niets voor zijn dichter. Integendeel, deze was èn geen vrouw èn vermeldt ons daarenboven zijn eigen toenaam ronduit aan 't slot van den "wensch" achter zijn gedicht. Daar toch lezen wij:

> Vaert ook wel, gy schoone *Velden*,
> Die mijn name spelden;

in klankspeling blijkbaar op de slotregels van den Hymnus zelf:

> laet nu u schoone *Velden*
> Wanneer 't dy maer gevalt, een veel roemrijcker melden.

Hoe nu uit dit *Velden* Anna Roemers of Visscher zou te maken zijn, laat zich niet verklaren. Wij zullen het integendeel wel voor den naam van denzelfden "liefhebber der Poësy" te houden hebben, die, ettelijke jaren na Bredero's dood, dezes spel van "Het daget uyt den Oosten", op verzoek van Van der Plassche voltooide, en die zich ons daar tweemalen (onder den Rei in 't 1e bedrijf, en onder de afkondiging in 't vijfde),

---

1 Bl. 91 en volgg.

noemt. Was *hij* dan wellicht eene *zij*, en heette die *zij* Anna? Ook niet; want niet alleen stelt Van der Plassche hem ons als "liefhebber" voor; maar ook hij zelf noemt zich, in zijn "Hymnus", een "zoon" der Amstelnymf, die hem

> "Heel vriendelijck ontmoet, heel minnelijck (hem) seyt:
> Weest welkom, lieve *Soon!*"

Maar hoe dit dan met die *Anna* te rijmen, van welke het daar heet:

> "hoort doch *Anna* roemen
> 'Dit waterjeughdigh liedt, dat s'op haer cyther speeld',
> En door haer soete sangh ons loome geest meest streeld',
> Daer se op der Amstels sael haer als een Clio toonde,
> En by de soete schaer van d'Amstelnymfjens woonde;

en van wie daarenboven, in de reeds aangehaalde rijmen, aan Momus, gezegd wordt:

> Ghy, die hier *Anna* hoort
> Op d'Amstels groene boord
> Dit waterdeuntjen queelen. —

Dat de in deze beide plaatsen bedoelde *Anna* werkelijk Tesselschades zuster is, komt mij vrij waarschijnlijk voor; maar zij is een geheel andere dan de Amstelzanger zelf, tusschen wien en haar, die hij in zijn verzen opvoert, men niet genoeg onderscheiden heeft. Alles laat zich zeer eenvoudig verklaren, wanneer men slechts behoorlijk in 't oog houdt, dat *Velden* en *Anna*, de dichter en de kweelster van 't waterdeuntjen, twee verschillende personen zijn, en wanneer men in dat "waterdeuntjen", waarna de Stroomgodin en hare Najaden luisteren, het "Afscheydt aen de selve Amstel" ziet, dat nu achter 't gedicht volgt, maar beter daar ter plaatse ingelascht ware. Dit zou dan werkelijk een afscheidsvers van Anna (Roemers) aan haar geboortestroom zijn, en daarop alleen dat zeggen in 't versjen tot *Momus* slaan:

> Het is een maegd die prijst, enz.

Velden, die met haar bekend en waarschijnlijk bevriend was, haalde hare verzen bij zijn verdicht bezoek in 't paleis der "*Stroomgodin*" zelvė aan, en noodigde deze uit daarna

te luisteren; terwijl het versjen tot *Momus* oorspronkelijk niet tot zijn *Hymnus*, maar tot het "*Afscheydt*" behoorde, en wellicht door *Anna* zelve al aanstonds daarbij gedicht was. Eerst in later tijd werd het niet daarvan alleen, maar ook van den bekenden *Hymnus* zelven verstaan.

Die Velden trouwens, een anders, buiten Bredero's spel, onbekende grootheid, was denkelijk dezelfde M. v[an] Velden, van wien, in 1631, een eigen spel werd uitgegeven, "Calesvie's sterfdagh" getiteld, en dat "op d'oude Camer *in liefde bloeyende*" werd opgevoerd. (Zie den Catalogus der Bibliotheek van Letterkunde, III, bl. 172). v. VLOTEN.

X.

De Rijmer van Jan Jansz. Starters Klachte.

Ik haast mij, hoe eer hoe beter, den Eerwaarden D' Halma te ontheffen van de verdenking, als ware die *Klachte*, naar eene vroegere gissing in deze *Warande* (VII, bl. 94), van hem herkomstig. Niet hij maar een zijner Remonstrantsche ambtsbroeders is er blijkbaar de maker van; en wel niemand anders dan Kamphuyzens vroegere ringbroeder in Harmelen, D' Kristoffel van Langeraek. Even als Kamphuyzen door de rechtzinnige partij afgezet, en daarop een poos uitlandig, schijnt hij zich later te Amsterdam metterwoon te hebben gevestigd. In den laatsten versregel van zijne rijmen wordt dus niet op den naam der plaats (*Langeruck*), maar zijn eigen (*Langeraek*) gedoeld. v. VLOTEN.

XI.

Daniël Heins in Zeeland.

Blijkens het meêgedeelde in een vroeger deel dezer *Warande*, bracht de dichter Daniël Heins een groot gedeelte zijner jeugd in Zeeland door. In welke plaats echter? — Naar men zegt,

en ook de Heer Angillis in der tijd in de *Warande* schreef, in Ter Veren. Ik lees evenwel in Hondius' bekende *Moufeschans* (bl. 530):

> Van de neghen maecht-Godinnen
> Die den grooten Heyns beminnen;
> Die hem lang en vele jaeren
> Hebben trouwelick ghetouft
> *Hier, ter Neusen*, in 't vergaêren
> Van al 't gheen dat haer behoeft.
> Alles wat der Griekschen pracht
> Oyt te voorschijn heeft ghebracht,
> Off te Roomen is begonnen,
> Heeft den Heyns *hier* afghesponnen.
> Nemmermeer can ick mijn ooghen
> Wt mijn vensters uytwaert slaen,
> Off mijn gheest moet my vertooghen
> Waer dees Phoebus heeft gestaen,
> En gheleyt het fundament
> Van zijn naem, alom bekent,
> Die, om al de rest te weten,
> Licht ter Neusen heeft vergheten.

Het komt mij daarom voor, dat men Ter Veren met Ter Neuzen zal moeten verwisselen, daar Hondius van hem al te bekende dingen spreekt, om aan de minste vergissing zijnerzijds te denken. Elders kan daarentegen zeer licht het een met het ander verward zijn. V. VLOTEN.

Deventer, Mei 1865.

XII.

Opmerkingen betreffende Vondel [1].

1. (HANS DE WOLFF.)

Mijne eerste opmerking is eene vraag. In een der brieven van prof. Baudius, [Amstel. 1639, 12°], door hem in April

[1] In navolging van onderscheidene medewerkers in dit tijdschrift, deel ik een paar opmerkingen mede, die mij, bij het bestudeeren van Van Lenneps uitmuntende uitgaaf van Vondels werken, voor den geest kwamen. Zij zijn meestal ontleend aan boeken, die tegenwoordig niet zoo veel gebruikt worden als ze verdienen, namelijk aan de verzamelingen brieven der hollandsche geleerden uit de 16e en 17e eeuw, welke betreffende onze Letterkunde en hare beoefenaars, een schat van bijzonderheden bevatten, die men elders te vergeefs zal zoeken. Dr W. BISSCHOP.

1607 uit Leiden aan J. van Wouwer te Hamburg geschreven, vindt men op bl. 406: "Ik begin met de zaak van Niburnius: wiens boekposten alle, ik op mij genomen heb af te doen, gelijk dan ook de meeste reeds betaald zijn: maar, zoo als ik u bij eene vorige gelegenheid geschreven heb, bij de optelling is een fout gemaakt en bij vergissing eene rekening van vijftig Gld. Ned. overgeslagen. Reeds vroeger heeft Rumpius mij bericht, dat Niburnius' grootmoeder goed gevonden heeft, dat die som hierheen zou overgemaakt worden; doch Hans de Wolff wil het niet uitbetalen, omdat hij er niets van gehoord heeft[1]". Is deze Hans de Wolff identisch met den schoonvader of met den zwager van Vondel? Van Lenneps aanteekeningen hebben mij geene inlichting verschaft.

2. Chronologiesch erratum.)

Eene tweede opmerking betreft de tijdsbepaling van een der kleinere dichtstukjes van Vondel. De Heer Van Lennep deelt (II bl. 201) het bijschrift meê, door Vondel gemaakt op de vertaling van *Lucanus' Burgerkrijgh der Romeren*, door D. Heyndrick Storm. Hij plaatst dit stukje op het jaar 1623. Vondel heeft het echter vroeger gemaakt. Immers in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde komt een exemplaar van Storms vertaling voor, uitgegeven in 1620. Vondels bijschrift is dus op zijn minst drie jaar ouder, dan Van Lennep opgeeft. Daar ook op enkele plaatsen eene eenigzins andere lezing en spelling gevonden worden, deel ik het hier naar die oudere uitgaaf mede:

---

1 "Ordiar a Niburnii negotio, cujus omnia nomina dissolvenda suscepi et pleraque jam expunxi. Sed ut alias ad te scripsi, in subducendis rationibus fuit error calculi, praetermissumque per incogitatum caput quinquaginta nostratium florenorum. Significavit mihi jam pridem Dn. Rumpius ipsam Niburnii aviam consensisse, ut huc ea summa mitteretur, sed quia nihil hac de re scriptum est ad Hans de Wolff negat se quidquam numeraturum."

Op den Burgher-krijgh der Roomeren.

KLINCKERT.

Wat voordert Brutus deughd dat zy den Dwingelanden
Wt haren zetel ruckt, en breeckt de troonen af,
En sticht een vryen Staet, nae datse nu den staf
Tarquin gheweldigh heeft ontwronghen t' zijnder schanden:

Als 't Romulynsche volck zijn eyghen inghewanden
Gaet rijten met het Stael dat eertijts wonden gaf
d'Uytheemschen vyand, en gaet draghen na het graf
d'Erlanghden vrydom met vermenghde en bloed'ghe handen?

De ſtaet-ſucht eens soldaets was veler Helden dood,
En Roome een hart ghelagh, als 't aensagh en most lijen
Dat Caesar met Laurier omvlochten op zijn Koets

Keerde uyt de slachtingh van soo braven burgherijen
Als oyt Italien had ghestooft in haren ſchoot,
En won den Scepter met verlies van zoo veel bloedts.

J. V. VONDELE.

In 't voorbijgaan voeg ik, bij 't geen van Lennep t. a. p. bl. 200 vermeldt, dat behalve Hooft en Vondel, ook Bredero, Dr Nicolaus van Wassenaer en anderen, die zich achter hunne zinspreuken verschuilen, gedichtjes ter eere van Storms vertaling gemaakt hebben; en dat de uitdrukking door v. Lennep, ten opzichte van Hoofts klinkdicht gebruikt, sterk gekleurd is.

3. (Burgemeester de Graeff.)

Noch in zijne beschouwingen over den *Gysbreght van Amstel*, noch in zijne uitwijding over de bekende Amsterdamsche familie de Graeff (III, bl. 467), vermeldt van Lennep, dat een der leden dezer familie aandeel gehad heeft in het ten tooneele brengen van het hovengenoemde treurspel. Toch is dit het geval geweest. Mijn zegsman is, meen ik, onwraak-

baar, 't Is iemand, die in 1637 te Amsterdam woonde, en met elk, die op geleerdheid aanspraak maakte, vriendschappelijk omging, althans goed bekend was. 't Is namelijk de hoogleeraar G. J. Vossius. Deze schreef den 6e Januari 1638 aan zijnen en Vondels gemeenschappelijken vriend de Groot een brief, waarvan het slot aldus luidt:

"Gij zult zeker Vondels Gijsbrecht van Amstel, dien hij aan U heeft opgedragen, reeds gezien hebben? Sommigen hebben zich, in naam van den Kerkeraad zoo ik mij niet vergis, tegen de opvoering verzet. Ten laatste heeft men aan den burgemeester de Graeff opgedragen om het stuk met aandacht over te lezen. Hij heeft er niets in gevonden, waaraan men zich met grond zou kunnen ergeren; want dat het geheele stuk, zoo als men zeide, eene roomsche tint had gelijk ook de schrijver zelf, kon niet in aanmerking genomen worden; de handelende personen toch moesten in overeenstemming zijn met hun tijd, niet met dien der hervorming. Eergisteren is het stuk dan ook voor de eerste maal gespeeld en wel met groote toejuiching, daar de verwachting reeds zoo lang gespannen was geweest [1]."

Uit dezen brief (te vinden in *G. J. Vossii Epistolae*, Londini 1693, fol. I, p. 311), volgt dus, dat het stuk van Vondel, eer het gespeeld mocht worden, gekeurd is door de Graeff en dat het, na zijn gunstig oordeel, voor het eerst den 4e Januari 1638 vertoond is.

Deze de Graeff, een magistraatspersoon van zeer veel invloed, is in het begin van October, en wel den 6e of 7e, deszelfden jaars gestorven. Dit blijkt uit een anderen brief van Vossius aan de Groot (*l. l.* I, p. 328), gedateerd 14 Oc-

---

1 Amstelium Vondelii, quam illustri tuo nomini inscripsit, jam ut puto videris. Diu quominus ageretur, obstitere aliqui Presbyterii, ut arbitror nomine. Tandem id Consuli Gravio commissum ut perlegere cum cura vellet. Dixit se nihil invenire, quod jure offenderet. Nam quod dicerent, *παπίζειν* totum drama, uti et authorem, id sibi parvi ponderis videri; eo quod personae debuerunt introduci, non ad tempora reformationis, sed temporibus suis accommodatae. Nudius tertius primo actum id drama, idque majore tanto cum applausu, quanto diutius elusa fuerat populi exspectatio.

tober 1638. Daarin schrijft hij o. a. "Consul Gravius ante octiduum mortuus est." Neemt men *octiduum* streng op, dan valt de sterfdag op den zesden, neemt men het in den zin "voor acht dagen" zoo als wij zouden zeggen, dan valt hij op den zevenden October.

4. (Cornelia Vossius, verloofd?)

Aan een ieder is de zware slag bekend, waardoor den 28 Januari 1638 G. J. Vossius getroffen werd, toen zijne oudste dochter, de bevallige en talentvolle Cornelia, op een togtje dat zij met haar zuster, broeder en een paar bekenden over het ijs van Amsterdam naar Leiden deed, jammerlijk omkwam. Een ieder kent het, zeide ik, is het niet uit de gedichten van Vondel, dan toch zeker uit Van Lenneps schoone novelle. V. Lennep stelt Cornelia voor als verloofd aan den zoon des Poolschen Gezants. En het is niet te loochenen dat er in het gedicht van Vondel (III, bl. 177, 178) een paar uitdrukkingen voorkomen, die zijne opvatting schijnen te staven. Toch is er een groot bezwaar tegen. In de brieven van Vossius komen er drie voor, waarin hij dat treurige ongeval vrij uitvoerig beschrijft. Een is aan Meursius gericht (l. l. I, p. 308); een aan Casaubonus (I, p. 314); een aan J. J. Pontanus (I, p. 315). In geen dezer brieven maakt Vossius met een enkel woord, zelfs niet in de verte, van hare verloving gewag. Wat moeten wij nu aannemen; wist Vossius de verloving zijner dochter niet, of was Vondel in de war? [1]

5. (Hugo de Groots ballingschap.)

Uit het voorgaande is, meen ik, gebleken van hoeveel belang de brieven van Vossius zijn voor het naauwkeurig kennen der gebeurtenissen van die dagen. Het zij mij geoorloofd

1 Of heeft Van Lennep van een onvervreemdbaar recht des romandichters gebruik gemaakt: de bescheidene verdichting en staving van het niet-onmogelijke en æsthetiesch-doelmatige? A. Th.

dit nog met een enkel voorbeeld aan te toonen, voor zoo ver het met Vondels werken of des heeren Van Lenneps aanteekeningen in verband staat.

In 1632 was Hugo de Groot in ons land teruggekeerd en hield in Amsterdam zijn verblijf. Zijne vele vrienden en aanhangers trachtten te bewerken, dat hem verlof gegeven werd om in het land te blijven. Vergeefs, de Staten van Holland namen een zoo kras besluit tegen de Groot, dat hij zich niet langer veilig achtte en naar Hamburg vertrok. Van Lennep vermeldt (t. a. p. III, 144), de pogingen door de regering van Amsterdam aangewend om hem in het land te houden. Doch eere wien eere toekomt. Niet minder dan Amsterdam, hebben Delft en Rotterdam gedaan, al wat in hun vermogen was, om het banvonnis in der tijd tegen de Groot uitgesproken, te doen opheffen. Zie den uitvoerigen brief van Vossius aan den Bisschop van London (l. l. I, p. 191). Nog langen tijd hebben de Rotterdammers gehoopt, dat de Groot voor goed in het land zou terugkeeren. Immers eerst drie jaar later hebben zij eenen Pensionaris ter vervanging van de Groot benoemd. Zoo lang hadden zij zijn post onvervuld gelaten.

HET STANDBEELD

VOOR

JOOST van den VONDEL.

Het model op de ware grootte is voltooid. De reusachtige dichter is op zijn taboeret gezeten, met de rustigheid van een kunstenaar, die zeker van zijn zaak is, maar tevens met de gereedheid tot opstaan, die aan den strijder voegt. Aan het hof van Koning Midas zoû zijner Muze *le tabouret* misschien betwist zijn: aan ieder ander hof zoû men hem den koningszetel waardig rekenen: wel te verstaan — aan hoven, die nog Hoven waren, en waar men inzag, dat de Kunst de eerste plaats toekomt in die huishouding. Maar nog liever dan thronend in eene paleiszaal, zien wij den dichter hier op zijn vercierde zitbank, en met den linker voet op een schabel. Op de aldus gebogen knie houdt hij een dichtgeslagen schrijfboek; de rechter hand met de stift, voor de borst gebracht, legt de bezielde uitdrukking van het ten Hemel gericht oog en het geheele hoofd nader uit.

Aan zijne voeten ligt Virgilius, die Vondels leidsman geweest is nog in meer opzichten dan hij die van Dante was. Het is eene gelukkige gedachte van den beeldhouwer geweest het boek van Virgilius hier aan te brengen. Men ziet, in onze dagen, in Vondel gaarne voor alles den polemischen dichter: van liberale zijde wordt hij doorgaands geprezen om zijn remonstrantismus = anti-mouringhianisme (men was toen 200 jaar vroeger, en 200... paardekrachten zelfstandiger en pozitiever dan Abr. des Amorie van der Hoeven); van konservatief-aristokratische zijde wordt zijne huldiging der Burgemeesters en groote Heeren hooglijk gewaardeerd; van katho-

lieke zijde vereert men vooral de godsdienstige harp zijner laatste periode en de sabelslagen aan Westerbaen c. s. toegebracht: maar men mag niet miskennen, dat Vondel, ondanks die krachtige uitingen zijner oorspronklijke natuur, toch het onmogelijke gedaan heeft, om in zijn tijd een deftig geleerde te wezen, die de antieke waereld in hooge eer hield niet alleen, maar daar, voor de helft, met zijn beelden en tafereelen in ademde. Virgilius is voor hem de dichter bij uitnemendheid, gelijk hij 't voor de geheele Renaissance was, die den ongekunstelden Homerus nooit schijnt begrepen te hebben. Vondel weet geen passender cieraad voor zijne grootere komposities dan de half-vaerzen van de mantuaansche zwaan, hij, die Virgilius twee maal vertaald heeft en hem als Vade-Mecum geheel in zijn geheugen schijnt geprent te hebben. Vondel is, in alles, een man van zijn tijd geweest, en behoorde even min thuis in het godsdienstig synthetiesch leven der middeleeuwen als in onze analytische sfeer. Dank zij dezer analyze, dat wij hem waardeeren kunnen.

De *Spectator* heeft noode gepermitteerd, dat Royer aan Vondel een lauwerkrans op den schedel heeft gedrukt. Is er wel één land in Europa, waar de letterkundigen *durchschnittlich* minder dichterlijk voelen dan hier? Is er wel éene hofstad, waar de Muzen minder op haar gemak zijn dan in den Haag? Is er wel één orgaan, dat op hoogen (soms ook lagen) toon over æsthetika spreekt, en daarbij zoo schraal onderlegd is? Die lauwer mocht Vondel niet ophebben, indien toevallig op het St Lucasfeest de gildebroeders hem niet gekroond hadden. Maar de mannen die dus oordeelen, veroordeelen niet den beeldhouwer, maar den dichter-zelven. Hooft heeft nooit een laurierkroon op het hoofd gehad en toch zegt Vondel van 's Drossaarts portret door Sandrart, dat de schilder daarbij twee dingen

"heeft vergeten:
"De Duitsche lauwerkroon en Fransche Koningsketen."

Ieder-één heeft dit altijd een uitmuntenden greep van Vondel

geschat en het verheugde ons dan ook innig, toen we, bij de Zweedsche Koningsketen van Vondel, de Duitsche lauwerkroon hem zagen dragen.

Kieschheid verbiedt ons over de verdiensten van het jongste groote werk des Heeren Royer uit te weiden. Wij hebben nooit geaarzeld, waar feiten te verdedigen waren, deze in bescherming te nemen, ook al spraken die ter eere van personen, aan wie banden van vriendschap of affiniteit ons hechtten: maar bij het zien van een standbeeld gaat het als bij het hooren eener sinfonie: de *omtrekken* er van aangeven, zegt weinig: men moet er vóor staan en voelen, en vergunning hebben zijne getroffenheid uit te jubelen. Wij gelooven echter te mogen zeggen, dat de *Vondel* niet het minste is van de kolossale standbeelden, door den Heer Royer ontworpen en uitgevoerd. Die den seventigjarigen krachtigen kunstenaar in de laatste maanden op zijne steigers aan het werk heeft gezien — zal zich niet verwonderen, dat, achter den blik van dat oog en den druk van dien boetseerstok, eene nog altoos jeugdige ziel huist, waar de kategorie der Micaële-Angeloos met warm broederlijk gevoel ten allen tijde hare rijen voor openen zal, ten spijt der zelfbewondering van het platste realisme, en der frazenmakerij eener onopgevoede, onbelezene en onbedrevene kritiek. J. A. A. Th.

MENGELINGEN.

HET EERSTE BOEK VAN DEN LANCELOT, IN 'T MNL.— Hoe meer de beoefening der Mnl. letterkunde toeneemt des te meer gedichten vindt men tot die letterkunde behoorende, die ons een blik doen slaan in het leven der voortijd. Onder die gedichten nemen de ridder-epopœen zeker de voornaamste plaats in. Mogen de didactische werken in menig opzicht belangrijk zijn, uit een æsthetisch oogpunt verdient het ridderepos de voorkeur. Hoeveel is er echter niet verloren gegaan, toen bij het begin eener nieuwe maatschappelijke inrichting nieuwe behoeften ontstonden en de gedichten van Karel en Artur niet meer aan de smaak voldeden. De fragmenten van riddergedichten, in de banden van boeken gevonden, bewijzen hoe die schoone gewrochten der middeneeuwen onder de schaar van boekbinders geleden hebben.

Eerst in de laatste jaren zijn er fragmenten van Arturromans gevonden.

Prof. Serrure vond een brok van 390 verzen, welke, zoo als Dr Jonckbloet heeft aangetoond, tot den Walewein behoorde [1].

In de "D. Warande" [2] werd meêgedeeld, dat Prof. Bormans twee bladen perkament, bevattende 720 regels van den Percheval van Chrestiens de Troyes, gevonden had. Wij weten dat omstreeks 5000 verzen van den P. door een afschrijver in den Mnl. Lancelot geinterpoleerd zijn [3], welk stuk niet veel ouder kan zijn dan Maerlants leeftijd. Het fragment van Bormans behoort tot "een HS., dat omtrent 1300 schijnt geschreven te zijn. (Het) bevat o. a. de verzen 37535—37583 en 38613—88680 van het 2 boek van den Lancelot, maar volgen deze niet verder, juist naar de opgave van den Heer Jonckbloet voor 't fransche origineel. De varianten zijn niet menigvuldig, behalve waar de inlassching der stukken in den Lancelot eene transitie vereischte."

Een tweede fragment van 296 versen van den Percheval werd gevonden door Prof. Deycks, die het uitgaf onder den titel Walewein [3].

---

1 Zie "Algem. Konst- en Letterbode", 1850, nº 42.

2 3de Jaargang, p. 114. 3 Gesch. 2, p. 152. Lancelot 2, CLXVIII.

3 Carminum Epicorum Germanicorum fragmenta.

Prof. Serrure deelde in het 4 deel van zijn Vaderlandsch Museum een fragment van 396 versen mede, dat hij noemde "de ridder met de kar." Dit fragment behoort tot het eerste boek van den Lancelot. 't Origineel van Gauthier Map is te vinden in Jonckbloets uitgave, 2 deel, p. XCV. Serrure's fragment is daarvan eene zeer letterlijke vertaling. Deze vondst is van gewicht, om dat hierdoor bewezen wordt, dat het eerste boek van Gauthier Maps Lancelot ook in het Mnl. vertaald werd. Tot dusver waren slechts de drie laatste boeken bekend.

Delfzijl, Februarij. WICHERS.

MODERNE BESCHAVING EN KIESCHE SMAAK (II.) — Wij laten natuurlijk geene gelegenheid voorbijgaan, om in het licht te stellen met hoe veel recht onze Eeuw minachtend op alle vroegere tijdvakken neêrziet; niet alleen op de barbaarsche middeleeuwen, ook op de tijdvakken van Philips den Goede, Leo X, en Lodewijk XIV. Indien het toch wáar is, dat de zedelijke kracht van het korporatiewezen, de offerwilligheid, die alleen vrucht van een levendiger geloof kon zijn, de heldenmoed, die thands uitzondering, voorheen bijna regel was, in onze dagen meer en meer vervallen, — van den anderen kant worden wij hoe langer hoe verlichter, geleerder, kritischer, en wordt met name smaak en takt tot de fijnste gevoeligheid en het keurigst onderscheidingsvermogen opgevoerd. Onlangs gaven wij verdienden lof aan den Haagschen Gemeenteraad, die uit de belasting op het gedistilleerd de fondsen had afgezonderd ter betaling van het zilveren Bruiloftsgeschenk, door de "Heechen en Daemes van 's Gaevenhaege" het koninklijk echtpaar aangeboden. Dit lag trouwens op den weg eener korporatie, die een logement exploiteert (dat van Scheveningen) en derhalve van nabij kennis maakt zoowel met de liefhebbers van absinthjens als van andere, minder aristokratische, maar toch algemeen wel gewilde bittertjens.

Op het gebied der *convenances* — de smaak is toch, volgends La Harpe, niets anders dan een sentiment exquis des convenances — geeft de belgische regeeringspartij weinig aan de haagsche hofheeren of *would-be-so* toe. Geen wonder alweêr! In Den Haag toch heeft men een zuivere en fijne smaak niet *door*, maar wellicht in weêrwil der monarchistische traditiën: ieder-een begrijpt in onze dagen, dat veeleer de modelstaat Belgiën, met zijne zoo zeer aan rechtvaardigheid en alle edele gevoelens hechtende liberale partij, aan 't hoofd

der beschaving staat, en derhalve uitblinkt in de sfeeren der æsthetika. Een doorslaand bewijs is nog onlangs daarvan geleverd. Van ouds is Belgiën beroemd door zijne volksfeesten: reeds in den duisteren voortijd! Wat moet het dan heden niet zijn! Den 16ⁿ December was het de verjaardag van Belgiëns geliefden monarch, Leopold den Iⁿ, Koning der Walen, groot liefhebber *de ce bon vieux flamand*, waar De Vries denkt, dat Z. M. het middelnederlandsch door verstaat [1], en die met recht ook Koning der Vlamingen mag genoemd worden, sints die wijste van Europaas Vorsten, *à la barbe* van zijn fransquiljonsch Ministerie, met zoo veel *énergie* en vaderlijke liefde heeft doorgedreven, dat aan de grieven der Vlamingen zoû worden te gemoet gekomen. Het gantsche land was dan ook op de been en bedacht om den Vader des vaderlands op eigenaardige wijze te verjaren. En wat heeft men den Koning aangeboden? In zijne Rezidentie heeft men, op de oude schilderachtige markt, voor het bekende Broodhuis, op 's Konings geboortedag, ingewijd de beelden der Graven van Egmont en Hoorne "gezamenlijk naar het schavot tredend". "Beiden zijn voorgesteld als voorwaarts stappend, terwijl ieder den ander met den arm om 't lijf vast houdt." Aldus de beschrijving van den *Nederlandschen Spectator* [2]. De *Spectator* zegt, dat het een "vrijheid" is deze Heeren aldus *bras dessus*, *bras dessous*, voor te stellen; want dat zij niet in dier voege naar de gerichtsplaats getreden zijn; maar dat men deze vrijheid ten goede mag houden, alzoo zij "in de latere beschouwing onafscheidbaar vereenigd zijn geworden". Het is voorwaar een schoone gedachte den Koning Leopold aldus op zijn geboortedag dezen groep aan te bieden. Egmond en Hoorne, die niet alleen

"Den Coninc van Hispaniën"

trots den beste, "altijt ghetrouw" bleven, die niet alleen het "fidelle au Roy jusqu'à la besace" tot iets anders dan eene gemeene dronkenmans-ironie hebben gemaakt; maar die hun leven hebben opgeofferd, ten blijke van trouw aan den Soeverein. Wat een pleizier voor Koning Leopold, dat, bij monde van Egmont en Hoorne, ook z i j n e ministers, z i j n e legerhoofden, z i j n e vliesridders hem schijnen toe te roepen: "Sire, wij feliciteeren u van harte met uwen geboortedag, en wij hopen het even goed met u te maken als deze féaulx chevaliers gedaan hebben met hunnen soeverein."

1 Zie het motto voor het *Mnl. Woordenboek*.
2 Blz. 35, N° V, 4 Feb. 11.

't Blijft altijd wel een vreemde zaak, dat de Hertog van Alba personen, die zoo trouw aan hun Koning waren, heeft doen onthoofden — uit loutere liefhebberij; neen, uit broodnijd. De Hertog van Alba wilde zich ontdoen van alle groote mannen, die hem overschaduwen konden, en daarom heeft hij de te-recht beroemde Graven voornoemd aan zijne ijverzucht opgeofferd. Wat dan ook een schavot minder vrolijks op een verjaardag hebbe, wordt hier ruimschoots opgewogen door de beteekenis der hulde: trouw aan den Koning tot in den dood. En om de triestige "nevendenkbeelden" geheel wech te nemen, heeft men, onder uit het sterk geidealizeerd schavot, dat overigens door twee bronzen schildwachten behoorlijk bewaakt wordt, eene vrolijke waterfontein laten ontspringen. De *Spectator* klaagt hier over "verwarring van denkbeelden" — maar hoe zoû die onder het tegenwoordig, zoo "verlicht", Ministerie in Belgiën mogelijk zijn? M.

ONEDELE SPEKULATIE. — Men verzekert, dat, eer de brand van het Muzeüm Booymans algemeen bekend was, verscheidene der voornaamste liefhebbers en verzamelaars van schilderijen zich bij onderscheidene kunstschilders vervoegd hebben en aldaar van de onkunde van deze hebben misbruik gemaakt, door hen alle schilderijen, die zij voltooid of ook maar gekoncipieerd hadden, af te koopen. De kunstenaars, namelijk, niet wetende, dat te Rotterdam zoo vele schilderijen eene prooi der vlammen geworden waren, hebben al hunne landschappen, winters, binnenhuizen, stadsgezichtjens, kaarslichten, enz. enz. tot den gewonen prijs van 6, 7, 800 gulden aan de listige koopers afgestaan, en zelfs nog weêr nieuwe bestellingen aangenomen; terwijl de minste nagedachte leeren moest, dat na de plaats gehad hebbende ramp de prijs der schilderijen met 30, 40, 50 % moest stijgen. Maar hoe kan men tegen onedele praktijken op zijne hoede zijn? — Wij vernemen ook, dat, na dezen brand, niet minder dan 33 fotografen weder kunstenaar geworden zijn — daar de behoefte aan schilderijen zich allengskens meer en meer knellend zal doen gevoelen. Eere dien menschlievenden fotografen! Zij zouden werkelijk verdienen door eenig Duitsch Potentaat niet slechts in den *foto*-grafen-, maar in den werklijken "Grafen-stand" erkend te worden. M.

HEEREN STAATSRADEN. — Onder de ten vorigen jare benoemde "Staatsraden, in buitengewone dienst" komt, behalven eenige

andere illustraties op verschillend gebied [1], ook de wakkere Prof. Buys voor. Wij vernemen, dat deze benoeming als eene proefneming te beschouwen is, hoe de redakteuren van den "Gids" zich dergelijke distinktiën laten aanleunen, en dat eerlang ook de andere leden der redaktie van dat met lof bekende tijdschrift, zoowel als die van den "Ned. Spectator", van den "Navorscher" en van het "Leeskabinet" tot de genoemde hooge betrekking zullen bevorderd worden. Men zegt dan ook, dat Potgieter, Busken Huet en Limburg Brouwer alleen van schrik voor zoo iets zijn weggeloopen. Anderen,

"die 't ligt beter vatten"

beweeren, in tegendeel, dat de Minister, meenende het nu toch wél genoeg met kunsten en wetenschappen gemaakt te hebben, van oordeel was niet aan den "Gids" verdiend te hebben gekritizeerd te worden zoo als Huet 't zich onderstaan heeft en dat toen (na eene korrespondentie met 's Hage) de bekende klove in de redaktie gevallen is, "wijd als 't graf".

Men zal misschien denken, dat het bovenstaande eene kiesche insinuatie is van ons, om de aandacht wegends dergelijke onderscheiding ook op de redaktie van de "Dietsche Warande" te vestigen; maar ofschoon onze vriend de redakteur ons geene missie gegeven heeft om in zijnen naam te spreken, kunnen wij wel verzekeren, dat het gerucht, bepaald zóo als wij het meêdeelden, ons is ter oore gekomen, en dat wij, om bijbedoelingen, die men ons *zoû* kunnen toeschrijven, niet gemeend hebben het te mogen achterhouden. Wij hebben óok vernomen, dat het personeel der administratie over het glazen paleis eerlang in aanmerking zal komen, en dat, met den titel van *hofrath*, ook nog andere personen eerlang onderscheiden zullen worden [2]. K. P.

---

1 Deze zijn de Heeren Bleeker, Camp, Rammelman (Elzevier), F. v. Heukelom, Kingma, J. W. L. van Oordt, v. Overstraten, A. van Rijckevorsel, Rijke, van Son, van Sonsbeeck, en van Swieten.

2 Als reeds gepræpareerd noemt men de diplomen van de Heeren Rose en Metzelaar, de bouwkundige rechter handen der Regeering. De Heer Metzelaar heeft dezer dagen eene nieuwe aanspraak op onsterflijkheid verworven, door zijn oordeel, dat het Muzeüm Koning Willem III brandvrij (dat is, zegt het gerucht, van ijzer) behoort gemaakt te zijn. Dit zoû dan wel 4 ton méer kosten: maar dan had men ook een ijzeren muzeüm, dat even min zoû kunnen verbranden als de beurs van Andwerpen en een dozein ijzeren fabrieken en magazijnen in Europa en Amerika!... Gelukkig, dat het beschaafd Europa geen Hollandsch leest — bij zulke op-een-hoopingen van abderitismen!

DE GELEERDE Fr. GERUNDIO beschrijft in 't Spaansch zijne reizen door Frankrijk, Belgiën en Holland en heeft in D[l] II geen lof genoeg over voor den schilder *van Dyck*, "¡ qué fresura! ¡ qué tintas! ¡ qué vivacidad de tonos despues de cuatro siglos de antiqüedad!" En wie is die Van Dyck? — Juan van Dyck, een der broeders "inventores de la pintura al óleo". Uitmuntend: Van Dijck = Van Eyck! (Tom. II, bl. 130, *Viajes*. 1863, Madrid, Joaq. Bernat) Antoon v. D. wordt later, bij afwisseling (bl. 221) ook van Dack en Van Dick genoemd. Tegenover bl. 284 is het Haagsche bosch afgebeeld "El bosque de Hayas en la Haya" vol gebergten, rijk met bosschen beplant. Bl. 333, Amsterdam rust meer dan 2000 schuiten tot de haringvangst uit, enz. enz. Maar heeft ons Abdera ook eigenlijk wel recht op eene ernstiger beoefening? M.

LEVE DE DEMOKRATIE! — In Schwerin is het getal personen behoorende tot den adel in 20 jaar, van 138,144 tot 136,586 verminderd. Vroeger 27 pC[t] der bevolking, thands 25. Het aantal geboorten buiten huwelijk is "daarentegen" veel vermeerderd. De gewone proportie is 3 : 1; te Rostok alleen nog 6 : 1; er zijn gemeenten, zegt de "Kölnische Zeitung", hoewel weinige in getal, waar zeer zelden kinderen uit wettige huwelijken geboren worden. *Handelsbl.* 28 Feb. 65.

TWEE NAAMSVERANDERINGEN. — De Gemeenteraad van Amsterdam heeft besloten, op het verzoek der bewoners van de *Ellendige steeg* den buitenchoortrans der Nieuwe-Kerk voortaan Willem-Eggert straat te noemen (*Handelsbl.* 18 Mei), en de naam van het oorlogsstoomschip *Watergeus* staat in dien van *Marnix* veranderd te worden (ib. 19 Mei). Daar hebt ge dus gebruik en misbruik van geleerdheid; eeredienst en afgodsdienst aan de theorie, aan de abstraktie bewezen, ten koste van de praktijk en, wat meer is, van de rechtvaardigheid. Daargelaten of de Heer Ter Gouw met zijne gissing omtrent de herkomst van den steegnaam gelijk heeft — zal niemant het eene overdreven hulde vinden aan den beroemden Willem Eggert, den moederlijken oudgrootvader van Jacob van Campen, bewezen, dat eene der straten van Amsterdam naar hem genoemd wordt, en wel de buitenomgang van zijn kerkchoor. Daar zijn wel eens ongelukkiger namen uitgedacht geweest: *rue de l'industrie* en *rue des arts* te betitelen, wat met de nijverheid en de kunst niets bizonders, veel minder onderscheidenlijks, te maken heeft, mag men voor brusselsche

onzinnigheid overlaten. Maar hoe komt men aan het verdrijven van den Watergeus, om den Heer van St Aldegonde triomfantelijk in te halen? Wat heeft de schrijver van den "Byen-corff" der "Roomscher Kercken" met onze zeemacht uit te staan? Marnix is in de oogen van $^4/_5$ onzer bevolking de hatelijkste personifikatie van het anti-papisme: Smout en Trigland zijn hun minder onaangenaam dan die schaamteloze dilettant theoloog, wiens schimpschrift in kwetsende gemeenheid (bij al 's mans vernuft) door geen ander geëvenaard wordt. En het mooiste is, dat men waarschijnlijk met den *Watergeus* den schop te geven, een grief heeft willen wegnemen: maar zoo'n stoutmoedige Watergeus — zoo'n kaerel, die, met handen aan het lijf, en een geestdrift op zijn manier in het hart, steden inneemt en een groot monarch den oorlog verklaart — waarlijk, daar zijn oogenblikken dat hij, door zijn koenheid, ons zijn wreedheid vergeten doet. Niemant van ons heeft zich dan ook ooit aan de benaming van dat vaartuig gestooten: al was de keus, in der tijd, wel wat ongepast. Men moet daarentegen wel weten, dat alle eer, die aan Marnix, den verguizer der Moeder Gods, bewezen wordt, den huichelenden dichter, die "den Coninc van Hispaniën altijt geëert" heeft, eene bloedige beleediging is, den Katholieken van alle schakeeringen aangedaan. A. Th.

HAAGSCHE KIESCHHEID. III. — Bij de ter-aarde-bestelling van den verdienstelijken Lubeck, waarvan eene dichterlijke schets gegeven wordt in het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage, zijn de slippen van het lijkkleed gedragen door de Heeren B. J. van Hove, S. J. van den Bergh, J. J. H. Verhulst en Ph. Koelman — de laatste als vertegenwoordiger der beeldhouwkunst. Mevrouw Offermans-Van Hove heeft een immortellenkrans op de lijkkist gelegd en de Heer Offermans heeft eenige dichtregelen van den (sedert overleden) dichter Withuys uitgesproken. Ook de Heer F. Coenen, vertegenwoordiger der afdeeling van de Maatschappij van Toonkunst der Hoofdstad, verleende het "prestige", zoo als het Dagblad zegt, van zijn naam, door bij de plechtigheid te adsisteeren. Men ziet hieruit, dat ook katholieke Nederlanders de nagedachtenis van Lubeck zijn komen vereeren; trouwens men weet genoeg, hoe, op muzikaal gebied, de verhouding staat. Maar daarom rijst ook de vraag, of het wel fijn gevoeld was, bij deze gelegenheid het lied van Luther uit te voeren *Ein fester Burg ist unser Gott*, dat, de verdienste daargelaten, een partijlied is. M.

HAAGSCHE KIESCHHEID. IV. In 's Gravenhage verneemt men met bijzonder genoegen, dat Mevr. Offermans-van Hove "*tot buitengewoon Corresponderend Lid van den "Cercle artistique, littéraire et scientifique" te Antwerpen is benoemd*" (*Handelsbl.* 22 Mei, 1865). Wij twijfelen of een welopgevoed mensch dit genoegen der Hagenaars billijk zal vinden. Naar het ons voorkomt verheft het de voorstelling eener hoogst begaafde en daarbij beroemde kunstenares niet bizonder, dat men zich haar voortaan heeft te denken met inktvlekken aan de fraaye vingers, al heeft zij die ook opgedaan bij het schrijven van een brief aan welgemelden *cercle*. Het verrijkt het beeld van een *child of song* zoo als Mevr. Offermans, eene zangeres van den echten stempel, hoegenaamd niet, of zij al of niet brieven kan en mag schrijven aan de Heeren van den *cercle artistique*. Mevr. Offermans is in het openbaar leven eene hoogst artistieke figuur — maar niet met een perryaansche pen in de hand: 't Is een zangeres — de harp voegt haar als attribuut, niet de inktflesch, met haar bitterzuren inhoud. 't Is eene onvergeeflijke prætensie van den andwerpschen *Cercle* (die, ondanks zijn franschen naam, blijkbaar niet aan het Hof van Lodewijk XIV manieren heeft geleerd), eene vrouw, die door niets de blaam heeft uitgelokt tot de blaauwkousen gerekend te willen worden, eene kunstenares, wier zieleleven zich vooral behaagt in het vlechten der bloemen van den zang, - naar de schrijftafel te trekken, om den *Cercle* met korrespondentie-artikelen ten dienste te staan. De roem eener voortreflijke vrouw gaat van Mevr. Offermans uit; hare vingeren zullen dus, edel en vaardig, zich kwijten ook van het *flechten en weben* van de lauweren en het gebloemte, waar Schiller van spreekt: het pedant etiket van korrespondeerend lid eeniger maatschappij kan zulk eene persoonlijkheid niet anders dan ontcieren, al leent zij zich zeker met een uitnemende zedigheid tot het vervaardigen der schrifturen, die, met chariteit en huishouding in verband staande, het ware schrijfdomein zijn van de vrouw [1].

B.

---

[1] Wij plaatsen gaarne dit artikeltjen, vooral in onze tijd, nu men de onbevalligheid ver genoeg drijft om de *crinolines* zelfs in onze stoffige katheders te laten rondwoelen; maar het letterkundig talent, zich in eene vrouw openbarende, willen wij daarmede geenszins berispt hebben, veel minder geminacht. Het komt er maar op aan, dat men onderscheid maakt tusschen verschijnselen als Madame de Sévigné en schrijfsters *ex professo*, welke laatste alleen bij uitzondering, door hare buitengewone gaven, vergeeflijk kunnen maken, dat zulke geniën zich met hare blanke vleugelen door het slijk der letterkundige voorstudiën hebben moeten sleepen. RED.

FERNANDO LE BOSSU, door **Mme Adolphine Valter.** Breda, Broese en C^{o}. 1864. — Te-gelijk met een nieuw romannetjen uit de bordeelkollektie van den Heer Ch. Paul de Kock, verscheen bovengemeld romanesk verhaaltjen. Zijn de eerzame Broese en C^{o} werklijk uitgevers van Mev. Adolphine Valter, of hebben zij de eer, dat hun naam op dit omslag staat, te danken aan het koopen van 65/60 exemplaren? In beide gevallen is onze nationaliteit door deze bizonderheid gekompromitteerd. Dat een jonkman zoo'n flaauw schandaalboekjen geschreven had — men kon het hem vergeven: maar als een vrouw de lust om zaken te vertellen als waarvan dit aan elkander hangt, voor kunstvuur neemt, en dan met minachting durft neêrzien op hare zusters die "kousen stoppen" en "borstrokken lappen" — dan wekt zij niet alleen medelijden, maar ergernis. Mevrouw Valter (Walter?) heeft geen talent en zal het nooit krijgen, al herhaalt zij ook tot haar sestigste jaar (zij kan nu 38 zijn), "qu'elle commence seulement à se risquer dans la carrière littéraire". Als het mensch geen kousen kan mázen, dat ze dan werklijk stoppen leere, of eenige neering opzett'e — maar niet langer door hare laffe, *would-be gaillarde* pseudo-novellen de sexe onteere, waartoe zij behoort en wier miskenning, ook voor de rechtbank eener kunsttheorie die de zedelijkheid zoû uitsluiten, alleen aan geniën als Mad^{me} George Sand veroorloofd wordt. X.

Dr L. S. P. MEYBOOM — OMNIS HOMO. — "Ik ben mensch — niets van het menschelijke reken ik mij vreemd," zeide een oude. Aldus ook de genoemde geleerde. In *Arti et Amicitiæ* sprak hij ter gunste van het realisme en won zijne zaak door eene woordspeling. In *Natura Artis Magistra* schijnt hij over eene andere zijde van het menschelijke — hoewel niet over het ideale gesproken te hebben. Het was niet bekend, dat Dr Meyboom eene specialiteit in de natuurlijke historie was; maar men kan licht nagaan, dat hier het levend voorbeeld — de dieren — aan zal vullen wat de levende les te wenschen laat. Het is een goed idee om, te midden der interessante bewoners van den, door het vulgus dus genoemden, apentuin, te spreken "over de oudste bevolking der aarde vóór de tegenwoordige". Zie *Handelsbl.* 15 Feb. ll. M.

PÆDAGOGIEK. — Sints de mensch de natuur volkomen onder de plak heeft, en van *niets iets* kan maken: van vloeibaar vuur en water eene schimmelplant, van een beetjen schimmel en andere plant-

aardige dingen een groot getal beesten; van kleine dieren, grootere, van apen menschen en van ongerijmdheden deftige theoriën: onder anderen ook van menschen, die de persoonlijkheid van God ontkennen, ter zelfder tijd sentiments-christenen, *bidders*, — sints dat oogenblik genereert *behoefte* noodzakelijk *produktie*: of liever men heeft voor hazepeper geen hazen meer noodig; met andere woorden: nu wij maar eerst een overgroot getal hoogere scholen hebben zal het morgen wel krielen van hoogst bekwame leeraars. Het publiek rekent dan ook zichtbaar op eene algemeene ontwikkeling *de la bosse pédagogique*. In 't *Handelsbl.* werd onlangs (11 M') eene *bonne* van de "P. of W[aalsche?] Godsdienst" gevraagd om 2 kinderen, van 3 en ca 1 jaar in de "allereerste beginselen eener fatsoenlijke opvoeding te *onderrigten*".

M.

GEPASTE ZUINIGHEID. — Men heeft wel eens gezegd, dat wij, Hollanders, geen slag van feestvieren hebben. Niets is onbillijker dan deze grief. Bij voorbeeld: Het Goevernement heeft bepaald, dat de oorlogsfeiten van 1813—15 te Leiden feestelijk herdacht zouden worden en wel door de militairen, die aan de krijgsverrichtingen dier dagen hebben deelgenomen. Dat heeft het Goevernement bepaald; dat heeft de Minister van Oorlog ter kennis der Provinciale Kommissarissen gebracht; dat hebben deze aan de Burgemeesters der gemeenten medegedeeld. Dien ten gevolge hebben zich bij de laatstgenoemde magistraatspersonen de bedoelde militairen aangemeld.... en werkelijk werd aan een goed getal hunner voedsel en huisvesting te Leiden bij de bedoelde gelegenheid verzekerd. Maar al spoedig werd het getal gerechtigden zóo groot, dat de Minister aan den Kommissaris in Zuid-Holland en deze aan de Burgemeesters heeft doen weten, dat verdere "opgaven en aanvragen buiten aanmerking zouden blijven". Men heeft dus gasten gevraagd — en toen zij opkwamen, heeft men gezegd: "Vrienden, ik ben gevoelig aan je bereidvaardigheid; maar ik kan je niet herbergen. De kosten loopen te hoog. Gaat dus maar weêr rustig naar huis, en troost u met de wetenschap, dat in allen geval je makkers, de eerst opgekomenen, getrakteerd zullen worden." *Handelsbl.* 7 Juni 1865. Is dat eene handeling voor een Staat, die prijs stelt op zijn fatsoen en op den roem van solvabel te zijn? M.

FAILLIET-VERKLARINGEN TE PARIJS. — In de maand Mei hebben er 144 plaats gehad. Dit cijfer is veel hooger dan dat der vorige maand. *Handelsbl.* 9 Juni. Er is dus *alle maanden* een

cijfer van failliet-verklaringen in de hoofdstad der moderne beschaving. . R.

EEN VERDIEND SUCCES. — Op de parijsche ten-toon-stelling van dit jaar zijn of waren ingeleverd, aangenomen door de Kommissie, en in den vollen dag geplaatst: o. a. 400 schilderstukken van zulk een gemeenen stempel, dat zij uit de holen en... *boudoirs* der ontucht naar den kunst-*salon* verzeild schenen. Elke fatsoenlijke vrouw, die den *salon* bezocht, was gedwongen, met of zonder blos, die dingen — die heldenstukken der kunstprostitutie — voorbij te gaan. Dat is fraai: als de kunst het zóo ver brengt, dat zij alle zedige vrouwen de oogen doet neêrslaan: dat is de triomf van het realisme: want — de ontucht, wat men met een stadhuiswoord *zwijnerij* noemt, is — verklaren de Heeren der moderne beschaving — iets zeer reëels; *c'est dans la nature, or etc.* De patriarch van die moderne libertinaadje ging volstrekt zoo ver niet: Voltaire zeide: *mon cul aussi est dans la nature,... cependant je ne le montre pas.* 's Mans achterkleinkinderen doen dat wel; en nog wel wat ergers. En waren ze nog maar geniën! — al hing hun dan van achteren de duivelen-*staart* tusschen de vleugels — er ware nog eenige grootschheid in.

Dat liberalisme, dat realisme, dat modernisme leidt tot zulke uitkomsten. Niet alleen het Christendom, alle STIJL-beginsel, alle ernstige school, die zich-zelve eerbiedigt, en walgt van de *Contes* van La Fontaine zoowel als van Rabelais, komt daartegen in verzet. Onze Koninklijke Akademie van Beeldende kunsten bewandelt dan ook den loflijksten weg, met niet slechts de goede traditiën te handhaven door hare lessen: maar ook te bevruchten door hare bekrooningen. Daar is onder hare leerlingen een jong beeldhouwer, een weeskind, met name DIRK SIMONS; deze is door de Akademie aanbevolen voor hetgeen men in andere landen noemt *le grand prix de Rome*; hij heeft een proefbeeld geleverd, voorstellende "David, God dankende voor zijne overwinning van "den grooten Philistijn"". De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft, na keuring der proef, den jonkman werklijk een Goevernementspensioen, ter voortzetting zijner studiën, toegekend. Dat is een goede daad van de Regeering. Moge de jonkman, in zijn kunstenaarsloopbaan, steeds de zaak van het Schoone en Goede, die tevens die van het Betamelijke en die van zijn eigen behoud is, getrouw blijven! M.

DE AFSTAMMING

DER

laatste Heeren van Brederode.

Mijn vriend de archivaris Scheltema heeft, in een zijner belangrijke bundels, verslag gegeven van een opstel, waarin de aard en het verloop der betrekking geschetst werd tusschen Reinout den Derde van Brederode en de jonkvrouw, uit welke de Brederoden van Bolswaert geboren zijn. Den Heere Scheltema was het handschrift met enkele andere bescheiden verstrekt door Mr A. A. J. Meylink, tot wiens familie de Heeren van Brederode, naar de Heer Scheltema zegt, zouden behooren [1].

Ik twijfel er aan, of wijlen de Advokaat en geachte volksvertegenwoordiger Meylink wel uit het geslacht der Brederoden gesproten was; ik weet ook niet, of, door aanhuwelijking, de Graaf Henrik Lodewijk Pieter van Brederode, vader der bekende tweelingen Carel Alexander en Alexander Carel (in wie de Brederoden-van-Bolswaert zijn uitgestorven), familie kon zijn van de voorvaders des Heeren Meylink; maar ik weet wel, dat 's Heeren Meylinks tijdelijk bezit dier schrifturen met de mogelijkheid eener zoodanige verwantschap niets gemeen had, en ik twijfel ook, of het voor die verwantschap uit de stamtafel des Heeren Meylink wellicht te putten betoog eenig hooger reliëf aan die oorkonden zoû bijzetten. — Ik hecht anders groote waarde aan de bizondere geschiedenis der verschillende deelen onzer bevolking, onder anderen ook uit de geslachtregisters te ontleenen: doch ik wil alleen maar zeg-

---

[1] "Oud en Nieuw", II, blz. 251.

gen, dat, voor het onderwerp waarmeè wij ons hier gaan bezighouden, de mindere of meerdere waarfchijnlijkheid van verzwagering tusfchen het Huis van Brederode en de familie Meylink mij voorkomt van weinig gewicht te zijn.

Wat dan ook mijne eigene bevoegdheid betreft om eenige bijdragen te gaan leveren over de boven aangekondigde ftoffe, ik kan daarvoor geene hooge rechten, die aan *confanguïniteit* of *affiniteit* zouden ontleend moeten worden, laten gelden; en, om de onbeleefde waarheid te zeggen, ik ben zeer te-vreden, dat ik den onbehaaglijken tweeling bovengenoemd, zoo ver ik kan nagaan, geheel niet in den bloede befta. Het is mij een lust een tiental der in levensgrootte geschilderde portretten van den katholiek gebleven tak der vier fpreekwoordelijk beroemd geworden Hollandsche Geflachten in mijne kamers te zien hangen; ik voel dat ze, om zekere redenen, bij mij méer thuis zijn dan bij een ander beoefenaar onzer vaderlandsche oudheden; ik denk ook, dat ik met minder onverfchilligheid dan menig ander hunne gefchiedenis zal kunnen behandelen: maar hooger ftijgen mijne privilegiën niet. De "Baron", later Graaf, Henrik Lodewijk Pieter beftaat mij niet nader, dan dat mijn oudoom Rutger Braamcamp [1],

---

1 De Braamcampen leveren eene aardige bijdrage tot de gefchiedenis der *Nederlandsche Katholieken buiten Nederland*. De drie zoons van den wijnkooper Johannes Braamcamp (getrouwd met Hendrina van Beek, wed. v. Gerrit Wintingh, in Febr. 1699): Gerret (de bekende kunstverzamelaar), Rutger (wijnkooper en -kuiper als zijn vader), en Herman, — waren alle drie in den handel te Amsterdam, en maakten een groot fortuin. De oudste broeders ftierven zonder kinderen na te laten, en de genealogische lof, hulde en hoop, het zij van de XVIIIe-eeuwsche dichters-tafelfchuimers, het zij van neefjens en nichtjens, bij zilveren en gouden bruiloften, kwam, met een ftouten fprong, dan ook altijd maar neêr op de nakomelingen van Herman. Mijn overgrootvader zong, bij eene dier gelegenheden, of leverde althands een vaers, waarin gezongen werd:

"Ziet! uw broeder vond zyn loon
In eene onverbreekbre trouwe
Van eene Adelyke Vrouwe
In het magtig Liffabôn.
. . . .
Twee paar telgen, hem geboren,
Geeven van talenten blyk
Tot eene eer voor 't magtig ryk!
Daar de Vorst hun trouw mag roemen,
Zyn Ministers, Ridders, noemen,
Zuilen van zyn Ryksgebied,
Uit uw braave Stam gefprooten,..
enz.

De ten vorigen jare afgetreden portugeesche Minister Dom Anselmo Braamcamp is dan ook werklijk een telg van eene dier fpruiten, en het geflacht,

gemachtigde van de Douairière van Brederode, Vrouwe Margareta Ursula van Zeller, geweest is, bij het huwelijk van den jonkman, met *la Signora* Cornelia Maria Catarina Andrioli (eene "oomzegster" van den milaneeschen Markies), en dat bij den 28e Nov. 1760 met het bruidspaar "voor Commiſſarissen" isgekomen, om den akte van ondertrouw te verlijden.

De Jonkvrouw van Zeller, uit de bekende geldersche familie van dien naam, had, namelijk, in Portugal het hart van den Kapitein-ter-zee in Portugeeschen dienst, Heer Lodewijk Pieter v. Brederode, weten te veroveren; onze familie was in de XVIIe Eeuw lichtelijk aan de Zellers verwant geraakt en Rutger Braamcamp, die veel zaken deed op Lisſabon, was dus de natuurlijke korrespondent en gemachtigde tot deze huwelijksonderhandeling [1].

Ik ſtel mij dan, met of zonder erfrecht, voor, om nog eenige onbekende bizonderheden uit het archief der Brederoden aan het licht te brengen, en daarbij het handſchrift, waarvan mijn vriend Scheltema ſlechts den inhoud mededeelde, in zijn geheel uit te geven.

Maar alvorens over te gaan tot de geſchiedenis der láatste Heeren van Brederode, gun men mij een oogenblik het woord over de éerste.

Zeer bekend is de vereerende XVe-eeuwsche charakteristiek van vier der voornaamste hollandsche riddergeſlachten:

> Brederode die edelſte,
> Waſſenaer die outſte,
> Egmont die rijckſte,
> Arkel die ſtoutſte;

duidelijk ſchijnt hare beteekenis: Brederode, om alleen van dit geſlacht te ſpreken, is de edelste onder de Edelen, wordt, op de lijsten der dagvaarten, vóor de anderen genoemd, om

---

veelvoudig verbonden met portugeesche Edelen, heeft zelfs eene zijner dochters, in 't begin dezer Eeuw, de vrouw des erfzoons van den Onderkoning van Indië zien worden: Maria Theresia Braamcamp namelijk, gehuwd met D. Joad Maria de Saldanha e Castro.

1 De Zellers zijn kath. gebleven; nochtans had Arent van Zeller, wegens de Ridderſchap van 't Quartier van Nijmegen, de Unie van Utrecht meêgeteekend.

dat het geflacht van Brederode ftamt uit het geflacht der Graven van Holland zelven: Brederode voerde, zoowel als zij, *den leeuw van keel, in het gouden veld*, al kwam er de breuke bij voor den jonger zoon, een *barenfteel* (*lambel*) *in het fchildhoofd*, of wel *een filet of ftok, uit den rechter bovenhoek over alles heen.*

Maar Brederode deelt dit onwraakbaar bewijs zijner afkomst uit Hollandschen Bloede met een Huis, dat vroeger in 's lands oorkonden genoemd wordt dan Brederode-zelf: met het Huis van Teylingen. Als Willem, de eerste met zijn toenaam persoonlijk optredende Heer van Brederode, met zijn *neef* (*consanguineus*) Dirc van Teylingen den overdrachtsakte zegelt van het goed Gravenbroec (in 1269) [1], — dan zal er in het blazoen der beide Heeren geen verfchil zijn te zien [2], al voerde Teylingen de barenfteel van zilver: want de ftempelfnijders dier dagen drukten de kleuren in de velden en ftukken der wapens niet uit.

Het is intusfchen nog altoos onzeker hóe Teylingen en Brederode uit Holland ftammen. Dirc Drossaet, de ftamvader der Brederoden treedt, als jonger broeder op van Willem van Teylingen (zoo als ieder-een tegenwoordig toegeeft [3]), in 1215 [4], 1226 [5], 1230 [6], enz. en zegelt vóor de gebroeders Dirc en Philips van Wasfenaer. Willem van Teylingen zegelt, als getuige, in een brief van Graaf Floris IV, van April 1233 [7], onmiddelijk na de Gravin, vóor den Proost van Deventer, ja, vóor 's Graven eigen broeder, den ruwaart, Jonkh^r^ Willem.

Bewijst dit dat Willem van Teylingen den Grave nader

1 V. d. Bergh, in Nijhoffs *Bijdragen*, N. R. III, 187.

2 Zie dat van Teylingen bij Ter Gouw, in Nijhoffs *Bijdragen*, T. a. p. bl. 21, IV, 76, en v. d. B. III, 344.

3 Ter Gouw, t. a. p. IV, 81. Na vijf en een halve eeuw tobbens, is men eindelijk het eenvoudig getuigenis van een tijdgenoot, kapelaan op den huize Brederode, gaan gelooven: "primus ibidem dominus (in Brederode), frater domini de Theylinge, Theodoricus droffact dicitur". Wilh. Procurator: uitg. van Matthæus, *Veteris ævi analecta*, IV, bl. 165.

4 V. d. Bergh, III, 186. 5 Door Kluit uitgegeven.

6 Van Mieris, *Charterb.* D[l] I, 205. 7 V. d. Bergh, t. a. p. III, 190.

bestond dan de Jonker van Holland, zoo als de Heer van den Bergh schijnt te vermoeden? — Mij dunkt van neen. Onder een brief van Dirc VII en zijne heldhaftige vrouw, gegeven in 1203, volgen de getuigen elkander in deze orde: Graaf Otto van Benthem en "B. filius ejus", Hugo van Voorne, Rutger van Meerheym, Wouter Spierinck, "*Balduinus frater noster*, *Margareta soror nostra et quam plures alii*". Heeft men nu eene nadere betrekking tusschen het Hollandsch graaflijk echtpaar en Rutger van Meerheym en Wouter Spierinck te onderstellen, dan tusschen hen en hun broeder en zuster, die achteraan geplaatst en bij *de rest* gerekend worden?

Men heeft ondersteld, ja schier verzekerd[1] dat een Graaf van Holland zich met eene Vrouwe van Teylingen misdragen had, en dat hieruit de Brederoden geboren zijn. Maar men komt met die onderstelling niet verder en het betoog levert geene oplossing. Het zijn de Teylingens die den voorrang hebben, nog boven de Brederoden. In 1226 heet het: "Willelmus de Theylinghe et Theodericus Dapifer, frater ejus"; in 1230: "W. d. T. et Th. frater ejus"[2]. Waarom zouden die beide Heeren geen volle broeders zijn? Waarom moet er een "romanesk avontuurtje", zoo als men 't genoemd heeft, ondersteld worden, opdat naast den oudsten zijtak van Holland, die het zilveren lambel voert, een tweede zijtak het lazuren zoû kunnen voeren? Wáar waren de échte Heeren van Teylingen — toen aan Wilhelmus de eereplaats bij 's Graven zetel en aan zijn broeder de plaats náast hem in de openbare stukken gewezen werd? Voerden die echte Heeren van Teylingen (waar dan geen bescheid van is) een ánder wapen dan den leeuw van Holland met een barensteel?

De Heeren van Teylingen behoorden reeds in de XIIe Eeuw tot 's Graven eerste Mannen: de vergelijking van verschillende charters leert dit onbetwistbaar; al is het waarschijnlijk dat de getuigen juist niet altijd naar stellige rangordening opgenoemd worden. Onder een charter van 1162 geschiedt de op-

1 Ter Gouw, t. a. p. IV, 81. 2 V. Mieris, t. a. p. I, 205.

noeming der getuigen aldus: "*Laici*: beatæ memoriæ (?) Florentius Hollandienſis Comes et frater ejus Robertus, Theodoricus Perſijn, Hugo de *Theylinc*, Iſbrandus de Harlem et fratres ejus: Gerardus Malot et Meynſo [1]"; in 1174 gaat Isbrandus de Harlem en zijn broeder Gerardus, met nog anderen, aan Wilhelmus de Theylingen vooraf [2]; in 1198 is het alleen de Heer van Voorne (als Burggraaf van Zeeland?), die, behalven 's Graven moeder, broeders en zusters, op Willelmus de *Theylinge* den pas heeft [3].

Bij den Heer van Voorne wordt zijne erfelijke hoedanigheid van Kastelein of Burggraaf van Zeeland [4] niet genoemd, maar toch hem de eereplaats gegeven — wie weet of de Willem van Teylingen, die, onder Floris IV, zoo hoog in aanzien ſtond bij den Graaf [5] dit misſchien niet, méer dan aan zijne maagſchap (gestaafd door het geſlachtsblazoen — *van goud met een leeuw van keel*), meer dan aan de belangrijke diensten, door hem in den oorlog met Gravin Adelheide bewezen, te danken had aan eene hooge, hoezeer dan ook ongenoemde, betrekking door hem bekleed.

In den brief van 1198 voert de Graaf, onmiddelijk na "Willelmus de Theylinge", een Arnoldus als "*dapifer*" op: "Arnoldus *dapifer meus*, Henricus frater ejus". Uit dit voorbeeld, geſteund door vele anderen, valt echter tevens af te leiden, dat de broeders vaak na elkander genoemd werden, ongeacht hunne bediening: aldus, in 1200, Simon, Jan en Ysbrant van Haarlem. Even zoo vonden wij boven, in 1162, een (ouderen) "Iſbrandus de Harlem et fratres ejus"; in 1145 ontmoet men aldus: "Godefridus de Renen et filius ejus Hugo, Alardus de Wiſſenhurst et frater ejus Winemarius (Winemarus?), Henricus Freſo ac frater ejus Wigerus". In 1207 ontmoeten wij de volgende reeks: "Rogerus de Merchem (Meerheim?), Hugo de Worn (Voorn?), Theodoricus de Alcena (Altena?), Simon et Johannes de Isbrand de Harlem, Willielmus de *Tylinge*"; in 1213, onder een brief van Keizer Otto IV: "Bal-

1 V. Mieris, t. a. p., I, 108. 2 Ald. 117. 3 Ald. 132.
4 V. d. B. t. a. p. 5 De zelfde, 190.

duinus comes de Benthem, Bernardus de Horſtmarre, Hugo de Forne, Godefridus de Bredha, Wilhelmus de *Thelinge*"; in het zelfde jaar roept Gr. Willem I als getuigen in: Hugo van Voorn, Boudewijn van Altena, Jan van Heuſden, Willem (Gerardus?) van Wieldrecht, Hugo van Stryen (?), Diederik Buch (Bukel?), Willem van *Theylingen*, Godeſchalk enz.; in 't zelfde jaar: "Petrus de Dunis, Daniel de Tholen, Petrus de Middelburch, abbates; Hugo de Vorne, Godefridus de Breda, Wilhelmus de Riſſwici, Theodericus de *Theylinge*, Jacobus Caſtellanus de Leyden". Men zoû bij de opmerking, dat de Heer van Teylingen later dan andere Edelen genoemd wordt, terwijl hij onder de regeering van Floris den IVe het éerste zegelt, met den Heer v. d. Bergh nog een oogenblik kunnen gelooven, dat eenige bizonderheid, tot de *chronique ſcandaleuse* der XIIIe Eeuw behoorende, daarvan de oplosſing geeſt: maar de fantazie mag zich zoodanige voldoening niet veroorloven. In den brief toch van Ada, dochter van Floris III, Markgravin van Brandenburg, van 1205, zijn de getuigen aldus gerangſchikt: "*Willem van Teylinge en Diederic ſijn broeder*, Arnold van Rijswijk en ſijn broeder Henrick, Gijſelbrecht van Tilburg, Philips van Wasſenaer." Hier dus heeft men, zoo men wil, het zelfde teeken van blakende gunst, dat, ten jare 1233, den argwaan onzer XIX[e]-eeuwsche diploomvorschers gaande maakt; en van eenige *amourette* tusſchen de Gravin van Brandenburg met den Willem of Dirc van 1205 heeft men toch nooit hooren gewagen. In 1298 doet zich trouwens reeds bijna het zelfde verſchijnsel voor: behalven den Burggraaf van Zeeland, wordt Willem van Teylingen door niemant vóorgegaan dan door "Ada mater mea, Willelmus frater meus, Comes Friſiæ, Margareta ſoror mea", en "Florentius frater meus". Wil dat zeggen, dat reeds Dirc VII iets te verbergen had, en zullen wij, om een graaflijke tripotaadje in 't geſlacht van Teylingen te ſingeeren, opklimmen van Willem II tot Floris IV, van Floris IV tot zijn vader Willem I en van dezen nu weêr tot zijn broeder Dirc VII of zijn vader Floris III, — die om zijn zuiverheid van zeden door de geſchiedſchrijvers zoo zeer geroemd wordt?

Eer ik afstap van de gunst, waarin de Heeren gebroeders van Teylingen bij de Graven stonden, moet ik toch nog even op de onwaarschijnlijkheid wijzen, dat de Willem & Dirc van 1203 de zelfde als de Willem & Dirc van 1230 zouden zijn. De Dirc, die in 1203 zegelt, zal toch wel niet veel later dan in 1180 geboren wezen, en zal hij dan in 1230, als persoon van ten minste 55 jaar en waarschijnlijk reeds Heer van Brederode, nog op die wijze onder 's broeders patronaat worden aangeduid?

Het is zeker, met al die personen van den zelfden doopnaam in de geslachten, uiterst moeilijk de vaders en zoons uit elkaâr te houden, en slechts aarzelend zoû ik het hypothetische ontwerp eener geslachtlijst der Teylingens in 1162—1282 durven overleggen: niet-te-min wil ik deze opmerking nog maken.

Daar bestaat een brief van Graaf Floris den V[e] in 1274. Daarover staan als getuigen: Dirc van Teylingen, Willem van Brederode, Dirc van Wassenaer, Nicolaes van Cats en Willem van Egmont. Teylingen zegelt hier dus vóor Brederode. De gevolgtrekking ligt voor de hand: dat Teylingen ook hier voor de oudste *branche* te houden is. Wordt dit door de zegelwapens bevestigd? — Mocht men het tot dus ver algemeen aan- en overgenomene geloof schenken, dan zoû men zeggen: ja! Brederode heeft daar een lambel met 5 hangers in zijn schild [1]; het wapen van Teylingen wordt algemeen geblazoneerd met 3 hangers. Voerde Teylingen de 3 hangers, dan ware dit volkomen in de orde. De Graaf zegelt met den leeuw, zonder lambel; de oudste zijtak heeft het lambel met 3, de jonger tak dat met 5 hangers. En dit zelfde wapen werd niet alleen door Willem van Brederode gevoerd, maar reeds door zijn vader Dirc Drosfaet [2]. Het zal ook wel niet gewaagd zijn te beweeren, dat de voormelde Dirc van Teylingen de zoon is van dien Willem, aan wien Gravin Ada in bewaring is gegeven; de zelfde dus die aan zijn *neef*, den hier genoemden Willem van Brederode, ten jare 1269 Gravenbroec verkocht

1 Zie Ter Gouw, t. a. p. IV, bl. 76.
2 Zie den zelfden Heer Ter G. t. a. p., III, bl. 21.

heeft en dan ook wel de zelfde die, volgends het Egm. nekrologium, in Nov. 1281 overleden is.

Misschien zal men, met den Heer Ter Gouw herhalen, dat de 3 hangers van Willem van Brederode door hem als jonger zoon eens vaders, die de 5 hangers voerde, tijdelijk, tot 's vaders dood waren aangenomen: maar ten eerste is het volstrekt niet bewezen, dat Dirc Drossaet in 1274 nog leefde; en ten tweede erkent ieder-een thands, dat deze Dirc Drosfaet de zelfde Dirc van Teylingen, des ouden Willems broeder, was, die óok een lambel met 5 hangers heeft gevoerd [1].

Maar zie hier, wat het schoonste van alles is: dat, zoo ver tot heden blijkt, niet alleen geen Brederode in de XIIIe Eeuw de barensteel met drie hangers gevoerd heeft: maar ook geen Teylingen.

De archivaris Dr P. J. Vermeulen heeft, op verzoek der Heeren van den Bergh en Ter Gouw, het zegel van Brederode aan den brief van 1274 naauwkeurig geëxamineerd, en bevonden dat de barensteel 5 hangers had. Op mijn verzoek heeft de zelfde verplichtende geleerde dat van Teylingen aan het zelfde charter nagezien; en zie, in d° 10 Aug. ll. schrijft mij Dr Vermeulen, "het zegel van Teylingen vertoont op ridderschild en paardedek den leeuw, zeer duidelijk gebroken door een lambel met vijf hangers".

Van de XIII[e] Eeuw — waarin Brederode steeds voorkomt als in rang aan Teylingen ondergeschikt — bestaat er geen zegel van Brederode met een drieledig lambel: maar wie heeft van de XIII[e] Eeuw een zegel van Teylingen gezien, dat dit eenvoudigst teeken van zoonschap of jonger broederschap vertoont? — Zie hier, wat de archivaris D[r] L. Ph. C. van den Bergh in d° 17 Aug. mij omtrent dat vraagstuk schrijft: "Het oudste mij bekende zegel van Teilingen, is dat van Dirk; afgebeeld bij Kluit, *Hist. Crit.* Tab. 14 en hangende aan eenen brief van 1239. Hier heeft de lambel vijf punten. Evenzoo is het op een zegel van Theodericus miles domini de

1 Ter Gouw, als boven, bl. 21.

Teilinga, hangende aan eenen brief van 1271 in het rijks-archief. Ook hier zijn de *vijf* punten zeer duidelijk. Eindelijk bezitten wij nog een ander los zegel van denzelfden, jaartal onbekend, en een verschillend in wit was, waarvan het rand-schrift afgesleten is, en beiden vertoonen weder de vijf punten."

Uit de bewoordingen, waarmeė de "Ridder Theodoricus, Heer van Teilingen", wordt aangeduid, volgt, dat hij niet opkomt als een jonger zoon uit den Huize Teylingen; volgt, dat hij 't volle wapen van Teylingen voerde: en hij voerde een lambel met 5 hangers! Uit de plaats, die Brederode in de charters inneemt, volgt, dat hij ónder Teylingen ſtond. Hij voerde dan ook geen lambel van eenvoudiger geleding dan Teylingen. 't Blijkt derhalve niet, dat eenig Hollandsch Huis vóor 1296 den Hollandschen Leeuw met een drieledig lambel gevoerd heeft. Twijfel is geoorloofd, of men met het vijfledige iets anders dan met het drieledige heeft willen te kennen geven. In de middeleeuwsche wapenbeſchrijvingen wordt althands het getal hangers der barenſtelen of palestenen in den regel niet genoemd [1].

Het is wel zeer natuurlijk, dat latere theoristen, het lambel aantreffend met 3, 4 en 5 hangers, gemeend hebben, dat elk der hangers het zij een zoon, het zij een generatie voorſtelde; maar zoo ver mij bekend is werd daar nog nergends het bewijs voor geleverd. Bilderdijk, meen ik, zegt, dat de *tweede* zoon eėn drieledig lambel voerde: dat de eerste hanger den vader, de tweede den oudsten zoon, het drietal den *puîné* voorſtelde. Het zoû inderdaad belangrijk zijn, indien door ſfragistische en andere bewijzen deze leer geſtaafd kon worden. De auteur van den "Grimbergschen Oorlog" kent ze niet. De oudste en tweede zoon van Heer Arnout breken 's vaders wapen respektievelijk door 3 koeken en een ſchuin kruis. De oudste zoon van Heer Godevaert Screyhane voert een rand om het ſchild; de tweede tandeert dien rand. De oudste zoon van Heer Arnout van Hombeke voert het lambel, de *paleſteen van laſoere* (het getal hangers blijft onvermeld);

1 Zie Heelu, Sl. v. W. v. 4490, uitg. v. Willems, bl. 169; Belg. Museûm, V, bl. 110; D. Warande, II, bl. 428.

"d'ander een rant"; de tweede dus geen lambel met méer hangers, maar, in plaats van de barenfteel, den rand. Zoù misfchien de barenfteel met 3 hangers door den kleinzoon uit de oudste *branche*, bij 's grootvaders leven, gevoerd zijn? Maar men mag toch niet aannemen, dat het lambel met 3 hangers van de zegelende Heeren van Teylingen en Brederode in de XIIIe Eeuw alleen te verklaren is uit het nog bestaan van grootvaders (of dan in dit speciale geval vaders), die nooit zegelden?

Ik ben eenigszins geneigd het getal hangers in vele gevallen voor willekeurig te houden; zoo als het getal lelies op het *semé de France*, het getal fchaakruiten op het wapen van Marck, het getal kepers op dat van Egmont, enz.

De Heer van den Bergh heeft dan ook opgemerkt, dat "Dirk Heer Symonszoon van Teilingen", die in 1283, als breuke, den leeuw driemaal (2, 1) en omgewend voerde, zijn leeuwtjens een barensteeltjen van 3 hangers op de borst geeft [1]. Doch de Heer van den Bergh gelooft niet, "dat men tot nog toe een zegel der Teilingen uit de 13e eeuw kent, waarbij één leeuw met eenen lambel van drie punten voorkomt". Zeker fchijnt het mij, voor het overige, dat de keus der breukform in vele gevallen van de gewone blazoenftukken afhing [2].

Dit alles verzwakt echter niets aan de bewijzen, dat Brederode na Teylingen komt, en uit den zelfden ftam spruit.

In 1296 vindt men, van Brederode, een zegel met twee koppen en zonder wapenfchild; dit teeken behoort meer tot de emblematiek dan tot de heraldiek. Het fchijnt, dat reeds in 1290 de H[r] van Brederode met dat teeken zegelde. Dat hij 't in en na 1296 liever gebruikte dan den leeuw met het lambel, bevlekt door de deelneming van Willem van Teylingen aan de famenzweering tegen Floris V, is geen wonder.

---

1 Indien zijn vader Simon een jonger broeder van Willem van T. en Dirc Drussaet was, behoeft ons deze *brisure* geenszins te verwonderen; zoo min als dat de zoon zich Symonszoon noemde: hij was dan een tijdgenoot van Dirc den Gravenbroeker.

2 Zie, des geneigd, "D. War." II, bl. 430.

Geen wonder is 't ook, dat Dirc de Goede van Brederode, in 't begin der XIVe Eeuw, liever dan het lambel van Teylingen te gebruiken, den ftok (eene andere, gelijkwaardige breuk) over zijn Leeuw van Holland aannam; en even-min, dat toen later de gedachtenis van Teylingen meer en meer verloren ging, toen de wrok, bij het regeeren van andere ftamhuizen bekoeld was, toen Brederode meer en meer belust werd op de erfelijke faam van uit Arnout, uit Holland, als oudsten zijtak (ja, als oudsten zoon) te zijn voortgefproten, hij het van ouds bekende lambel weder aannam, en wel met 3 hangers, om dat de wapenkundigen der latere middeleeuwen dit misfchien eene hoogere eer rekenden, als ziende hierin het kenmerk van ouder afkomst.

Het is bekend, dat de gefchiedenis van het Huis van Teylingen fteeds met een dichten nevel in vele harer tijdperken omfluyerd is; nochtans weet men, dat onder de zeven groote "Baenroetsen", die vielen met Willem IV in den flag bij Stavoren, Heer Simon van Teylingen genoemd en bij een dichter van 1400 aldus "verwapent" ftaat: [1]

> "Die vijffte wapende hem van goude,
> Een leeu van keel...
> Van filver een baren fteel:
> Dit waren fijn wapen al gheheel."

Met het Henegouwsche Huis fchijnen de Teylingens goed geftaan te hebben. Tegen de aankomst van het Beyersche fchijnen zij naar Quesnoy [2] te zijn verhuisd. Hoe de beide meest bekende Augustinussen van Teylingen hun beftonden blijkt tot dus verre niet; Vondel verzekert ons, dat de beroemde Jezuïet,

> "Vergetende 't out ftamhuis van 's Lants Graven,
> Waeruit zijn bloet was wettig voortgefproten,"

"ootmoedig leefde in vreê" [3]: maar het laat zich ook om nog

1 Belg. mus. V, 104.

2 V. Leeuwen, *Bat. Ill.* bl. 1116—1120.

3 Simon van Leeuwen drukt een gewijsde af van 't Hof van Holland, waarbij, ten jare 1584, over het adelijk jachtrecht van de nakomelingen der Heeren van Teylingen wordt gevonnist: Deze Nimrods beweeren gefproten te zijn uit een broeder van Heer Willem III van Teylingen (overl. ten jare 1284) met name Dirc. Boven wees ik op de onwaarfchijnlijkheid, dat de broeders van

andere redenen begrijpen, dat, éerst, ná 1296 en tóen na 1343, de Teylingens den Brederoden het voeren van het wapen met een drieledig lambel niet hebben betwist — indien het ál waar zij, dat het drieledige op ouder herkomst zoû wijzen.

Men heeft (wij komen tot ons eigenlijk onderwerp te-rug) trachten uit te vorschen in welken graad Willem van Brederode en zijne zuster Catharina aan den Graaf-Koning Willem verwant waren, dat de Graaf den eerste zijn bloedverwant — *nobilis vir, consanguineus noster* — noemen kon [1] en dat de kapelaan van den huize Brederode, Wilhelmus Procurator, zeggen kon, dat Catharina eene nicht des Graven was: *neptem ſuam, filiam videlicet nobilis viri Theodorici dicti Drofſaet, tunc domini de Brederoede* [2]. — Tot heden weten wij nog niet of in deze uitdrukkingen ter eerster plaats gezinſpeeld wordt op de afkomst van Willem en Catharina, gelijk die uit hun geſlachtswapen ſpreken zoû.

De chronijkſchrijvers geven aan Jonker Willem bovengenoemd, oom en waarſchijnlijk peetoom van den Roomsch-Koning, eene dochter, met name Aleyde en deze tot vrouw aan Dirc Drosfaet. Willem en Catharina zijn kinderen des Drosfaets — ſcheen de tijdrekening er zich niet tegen te verzetten, dan verklaarde dit huwelijk en rechtvaardigde de aanduiding der bloedverwantſchap. Als echter Jonker Willems oudste broeder, Floris IV, werklijk in 1210 is geboren, als Jonker Willem werklijk op zijn 17e jaar is overleden, dan

---

1205 de zelfde als die van 1230 zouden zijn. Ik ben bovendien geneigd, den Willem, die in 1283—84? — overleed, voor een broeder te houden niet van Dirc Drusfaet, maar van den Dirc van 1269 (den Gravenbroecker), † Nov. 1281; en dan kan deze Dirc een geſchikt ſtamvader voor de Teylingens van 1584 wezen. Zij ſtellen, zelven, hunne afkomst aldus: Simon v. T. jongste broeder van Dirk IV v. Holland; zijn zoon: Gerard v. T.; voords: Gerard II; Hugo; Willem; Willem II; verder: Willem en Dirk, gebroeders; uit Dirk: Simon en Dirk; uit Simon weder een Dirk; Floris; Dirk; Floris en Lucas, gebroeders; uit Floris, † te Quesnoi: Augustijn; voords Job, en eindelijk Augustijn en Jan, gebroeders. Volgends dit zelfde ſtuk zeggen Augustijn en Jan van Teilingen, dat hun wapen ſedert 1296 is *gedeeld* geworden, voor de eene helft "met koleur van ſable ofte zwart".

1 In 1247, 1256: zie V. d. B., t. a. p. III, 189.

2 Wilhelmus Procurator, bij Matthæus, IV, bl. 82.

kan Jonker Willem geen grootvader zijn van Willem van Brederode, die in 1244 als volwasfen grondbezitter optreedt, en dus in 1224, niet later, dient geboren te zijn. Maar in een naam en een oud feit is dikwijls meer waarheid dan in een oud jaartal: wie weet hoe de chronologie hier nog is te-recht te brengen! De B^{on} d'Ivoy van Mijdrecht heeft reeds aangewezen, dat het geboortejaar der drie broeders, Gr. Floris IV, Bisfchop Otto, Jonkheer Willem, niet later kan vallen dan de eerste jaren der XIIIe E.: men weet, hoe licht de oude kopiïsten over een eeuwtjen heenftapten.

Naar mijn oordeel is, in elk geval, bij het vraagftuk te zeer uit het oog verloren, dat men niet alleen Brederode had t-huis te brengen, maar dat men vooral ook een goed heenkomen voor Dirc Drosfaets ouder broeder Willem van Teylingen, voor zijn vader (Willem? en zijn grootvader?) Hugo van Teylingen moest zoeken, en wel een heenkomen, waar met pas de roode leeuw op het gouden veld boven de tent kon vastgeflagen worden. Het Huis van Teylingen, met zijn herkomst uit Holland in het hartjen der XIIe Eeuw, kan in geen minnarijtjen uit het begin der XIIIe zijn grondflagen vinden.

Te Egmond was het graffchrift bekend, van Sicco of Siegfried, Graaf Aernouts jongsten zoon, die een huwelijk beneden zijn ftand fchijnt te hebben aangegaan, en daarin las men:

> "Stirps de Siccone
> Proceffit in hac regione,
> Florens divitiis,
> Viribus, ingeniis." [1]

Men heeft dit, zoo-lang de voorftelling gold van Joannes a Leydis, die Brederode veel ouder maakte dan de XIIIe Eeuw [2], fteeds op deze familie toegepast.

Maar flaat het er inderdaad niet op?

---

1 Zie de aanteekeningen van Broeder Leo, achter Jan van Leydens *Annales Egm.* uitg. door Matthæus, bl. 151.

2 "De origine et rebus geftis Dominorum de Brederode", uitg. van Matthæus, *Veteris ævi analecta*, II, bl. 299—310. Trouwens Jan van Leyden voert de genealogie op (langs de Kaarlingen en Pipinus van Troyen en Suffene, Japhets zoon) tot — Adam en Eva.

Wij wisten geen weg met die Heeren van Teylingen uit de XIIe Eeuw. Als zij het eens waren, die eene eeuw vroeger de nakomelingen van dien Sicco geweest zijn, dan zoû uit den ſtam van Sicco toch werklijk dat beroemde geſlacht van Brederode zijn voortgekomen: want Dirc Drosſaet, hun ſtamvader, was immers een broeder van den Heer van Teylingen, en daar is geen enkele reden, om te gelooven, dat het zilveren lambel in een blaauw veranderd is dewijl hij geen Heer van Teylingen tot vader zoû gehad hebben. Bilderdijk ſlaat hier, met twee woorden, den ſpijker op den kop: »Sigfried (of Sicco; ook Sivaart) uit wien" (1°) "de Teilingen en "(2°) de "Brederoden". Deze rangregeling, wel is waar in ſtrijd met de voorstelling van "meeſt alle de oude chronijken [1]", bleek ons, boven, de eenig ware te zijn, en zoo zal voortaan het gevoelen van den Baron van Spaen, met zekeren ſchroom, in zijne brieven aan Kluit ontwikkeld, eene onomſtootbare historische ſtelling zijn [2]. Voor zijne "conjecture", dat er een vroeger en later geſlacht van Brederode beſtaan zoû hebben (vóor en ná de helft der XIIIe Eeuw), zal wel niemant het meer opnemen.

Willem, Heer van Brederode, vermeld ten jare 1244, ſproot dus werklijk uit een jonger zoon van Teylingen, die Dirc Drosſaet of Dapiſer genoemd werd, en indien Brederode dus al niet wederrechtelijk den Hollandschen Leeuw voert, dan diende het vaersjen toch wel te luiden:

Teylingen die edelſte,
Wasſenaer die outſte,
Egmont die rijckſte,
Arkel die stoutſte.

De vaersmaat zoû er bij winnen; maar zij zoû in de XVe Eeuw eene onwaarheid verkondigen: want na het noodlottig jaar 1296 had Teylingen opgehouden tot de *Edelen* te behooren: het geſlacht ſtond ſchuldig aan Vorstenmoord, en als de huizen van Woerden, Aemstel, Velsen, Zaenden, Benschop

---

1 Simon van Leeuwen, *Batavia Ill.*, bl. 1116: "Simon, als *jongste* broeder tot ſijn erfdeel de Heerlijkheid van Teilingen verkregen hebbende," etc.

2 Van Wyn, "Huiszittend Leven", II, bl. 12.

en Renesse ſcheen Teylingen, na den moord van Floris V, in Holland en Zeeland geen toekomst meer te hebben. Heeft het Henegouwsche Huis in later tijd Teylingen weder in genade aangenomen, het belett'e niet, dat de luister, die den naam van Teylingen, den Hollandschen liebaart met het lambel, eenmaal omgeven mocht, overging op den Huize van Brederode.

En dit Huis is nooit in gebreke gebleven om dien luister zoo mogelijk nog te verhoogen. De Gravenkroon in deze gewesten, die later het voorwerp der begeerten werd van een niet minder doorluchtig Geſlacht [1], zweefde den Heeren van Brederode ſteeds verlokkend voor het oog [2]. Voor een deel is daar, ongetwijfeld, hunne gehechtheid aan de Hoeksche Partij uit te verklaren. De leus: "Brederoed, hooge moed" van 1448 was niet zonder recht gekozen.

De Vliesridder Heer Reinout de IIIe althands durfde ze volhouden: hij verwierp uit zijn wapen niet alleen het *filet*, waarmeè, na 1296, Dirc de Goede van Brederode [3] gezegeld had, het *parti* van Henric van Brederode [4], de quartileering met Valkenburg van Dirc Henricszoon, het bekende 1e hoofd der Hoeksche partij, en 's vaders quartileering met Vianen en Ameyde, maar zelfs de aaloude barenſteel. Men weet, dat de Keizer de aanmatigingen des trotschen Barons nadrukkelijk te-keer-ging. Karel V liet niet toe, dat ook maar uit de verte de hand naar de Gravenkroon dezer Landen werd uitgeſtoken. Intusſchen was Heer Reinout hier welgegoed, de eerst ingeſchrevene der ridderſchap was hij met aanzienlijke ambten door den Keizer bekleed, zijne krijgsdeugden verhoogden den luister van zijn naam en hij herwon 's Keizers gunst, na de beſlechting van het ernstig geſchil over zijne afſtammings- en regeeringsprætensiën.

---

1 Willem III deed aan Engeland, in Juli 1672, den voorſlag onder de vredesvoorwaarden op te nemen: "La ſouveraineté des ſept provinces pour le prince d'Orange": Prof. Fruin in Nijhoffs *Bijdragen*, N. R. 3e D. blz. 293—295. Koning Karel II herinnert den Prins, *dat zijne voorouders daar altijd naar getracht hebben.* Ald. blz. 301.

2 Lees daarover echter Bakhuizen van den Brink, in den *Gids*, 1845, I, bl. 546 en volgg.

3 1307, 1312. 4 1321—1343.

De rol, die zijn onhebbelijke zoon Hendrick van Brederode gefpeeld heeft, is overbekend [1]. Deze verwoester van Mariënwaert en zoo véle kerken en kloosters, met hunne nationale fchatten van kunst- en boekwerken, wist zich in onze gefchiedenis zulk eene in 't oog loopende plaats te verwerven, dat fommige republikeinen, in vervolg van tijd, beweerd hebben, dat niet Willem de Zwijger, maar Hendrick van Brederode als de "hoofdgrondlegger" der nieuwe ftaatsorde te vereeren was [2]. Met zijn dood in 1568 verdorde de oudste tak der Brederoden, daar hij geene wettige kinderen naliet [3].

In den 30-jarigen Johan Wolfert, den zoon van dien Veldmaarfchalk van Holland, ftierf, ruim 100 jaar later, het nakroost ook van des vierden Reinouts jonger zoon uit, en met zekere argloze genoegdoening plegen de oudheidkundigen te vermelden, dat het verbroken familiewapen der Brederoden met dezen Heer te Vianen werd begraven.

Het fterven van dezen jongen man verdiende wel een beter gevoel op te wekken. Men herinnert zich Vondels heerlijke verzuchting om een manlijk oir uit Johan Wolfert geboren te zien:

> "Een telgh die weder bloeyen doe
> Den grijfen ftam van Brederoe,"

en hoe fchilderachtig hij fpreekt van

> "De Moeder, die nu met een fchaer
> Van fchoone dochtren defen fegen
> Verbeyt, en wenscht om 't blijde jaer
> Gelijck een roofengaerd om regen," [4]

Het fchijnt, dat vaerzen als de "Rhijnftroom" op het hof te Vianen niet kwalijk klonken noch opgenomen werden. 't Is des te meer te betreuren, dat de zielswensch van den dichter met zoo weinig goed gevolg bekroond werd. Volgends Prof.

---

1 De tijdrekening vordert echter het aandeel, dat een Brederode had aan den moord der XIX Geestelijken in den Briel, den 9n Juli 1572, op rekening van den bastert Lancelot te plaatsen. Zie G. Estius, *Hift. Mart. Gorc.* cap. XVI (Ed. Nam. 1655, bl. 190.).

2 Daaronder zelfs Bakhuizen van den Brink, t. a. p., bl. 452.

3 Zie Van Hall, Hendrick Gr. v. B. blz. 195 en 216.

4 Van Lennep, III, bl. 33.

Voet, die Raadsheer in de vierfchaar dier vrije heerlijkheid was en de archieven der Brederoden tot zijn dienst heeft gehad, zoowel als de mondelinge getuigenis der familie, overleed Anna van Nasfau, de moeder der "fchoone dochtren" in 1636. Mr van Lennep en Dr van Vloten zeggen, in hunne uitgaven van Vondel (volgends Van der Aa, *Biogr. Woordenboek?*) 1630, en plaatsen derhalve den "Rhijnftroom" in 1629. Mij komt het, op æsthetische gronden, hoogst onwaarfchijnlijk voor, dat Vondel vóor 1630 dat lierdicht gefchreven zoû hebben; maar bovendien, het jaartal 1636 voor de dood van Johan Wolferts eerste vrouw, en dan 1633 voor de vervaardiging van den "Rhijnftroom", is om twee redenen (behalven het gezach van Voet) zeer aannemelijk. Ten eerste de 5 "fchoone dochtren" kunnen in 1630 nog niet geboren zijn geweest. De Vader is van 12 Juni 1599. Laat hij op zijn 20e jaar getrouwd zijn, dan is zijn oudste kind geboren in 1620. Dat was een jongetjen, dat vóor den Doop overleden is. Het kind van 1621 was ander-maal een jongetjen, dien het zelfde lot trof. In 1622 kan Walraven geboren zijn, die ook jong ftierf; toen zijn er vier dochtertjens na elkander ter waereld gekomen, waarvan drie vóor den Doop overleden [1], en geen enkel groot werd. Wij zijn dus inmiddels tot het jaar 1626 genaderd; eerst in 1627 kan dus *en bonne généalogie* de Gravin van Dohna en in -28, -29, -30 en -31 haar viertal zusters geboren zijn, met wie zij de "fchaer" uitmaakte. Ten tweede: Brederode is hertrouwd in 1638 [2]. Zijn oudste (in 't leven gebleven) zoon, het eerste kind van zijne tweede gemalin, is geboren in dat zelfde jaar. Het komt ondertusfchen nog al waarfchijnlijk voor, dat Brederode Louise Christina van Solms niet lang na de dood van Anna van Nasfau, die hem, helaas, geen erfzoon gefchonken had, ten huwlijk zal genomen hebben, zoodat hij al fpoedig met den vurig verlangden opvolger verheugd werd.

---

1 Zie hierover P. van den Broeck, *De Doorluchticheyt v. Brederode*, 1657, bl. 81 en verg. Voet, Fransche uitgave, bl. 167.

2 Van Hall, t. a. p., bl. 241.

Groot moet dan ook de ſmart dezer begaafde Gravin van Solms geweest zijn, toen zij, nog geen 2 jaar na de dood van haren man, den veelbelovenden Hendrick verliezen moest [1]. Naar Frankrijk getogen, om zich in de oorlogskunst te oefenen, ſtierf hij te Amiens, op zijn 19e jaar — niet aan de "mazelen", zoo als de Heer van Lennep opgeeft, maar aan een val met

---

1 Den brief, waarbij haar kennis van dit overlijden wordt gegeven, laat ik hier volgen.

Madame
Madame la Douagiere de Brederode.

Madame,

Quoique je ſache que les annonciateurs de mauvaiſes Nouvelles ne ſoient pas pour l'ordinaire bien receus; j'ay oui neanmoins eſtre de mon devoir de ne vous en point taire une qui vous cauſera beaucoup de triſteſſe, aſſavoir la mort de Monſieur le Comte de Brederode voſtre Fils, lequel Dieu a retiré à ſoy, le premier jour du mois de Iuillet 1657. apres une fievre continue qui l'a travaillé trente jours durant. Le Seigneur a mis fin à ſes travaus & l'a un jour de dimanche entre neuf & dix heures du ſoir introduit en ſon repos. Si le ſoin que l'on a pris d'un Fils qui Vous eſtoit extremement cher peut Vous donner de la conſolation en voſtre affliction, Vous la devez recevoir tres grande; car je Vous aſſeure, Madame, qu'il a eſté traicté avec tous les ſoins imaginables, eſtant logé dans une des meilleures hoſtelleries d'Amiens, ou il eſtoit viſité tous les jours par trois des plus celebres Medecins d'Amiens, par un Apoticaire & par un Chirurgien, & a eſté veillé, ſoingné & ſollicité par ſes ſerviteurs avec autant d'aſſiduité que l'on en peut deſirer des plus fidelles & affectionnés, & Comme, Madame, Dieu s'eſt ſervi de Vous pour le faire elever & inſtruire ſoigneuſement en la vraye connoiſſance de Dieu, il a en ſa maladie penſé principalement au ſalut de ſon ame; pour aider a ſa conſolation, il m'a fait l'honneur de m'envoyer appeller fort ſouvent & a pris plaiſir à l'entretien des choſes ſainctes, ce ſur tout a l'Exercice de la priere. Dès le commencement de ſa maladie il s'eſt détaché de la terre, & s'eſt reſigné entierement a la providence de Dieu; il nous a donné juſques au dernier ſouſpir de ſa vie des teſmoignages de ſa Foy et de ſon Eſperance. De ſorte que, Madame, Vous avez tout ſujet de Vous conſoler par l'aſſeurance que Vous avez [pu] prendre, que comme Monſieur a vécu au Seigneur, il eſt mort au Seigneur & trionfe maintenant avec luy en ſa gloire. [J'invo]que Dieu de tout mon cœur, Madame, [pour] que là ou il fait abonder l'affliction, il faſſe ſurabonder la conſolation, Vous conſerve avec ceus qui Vous reſtent, pour ſa gloire, & co[mble] Voſtre tres Illuſtre famille de ses plus ſaintes & meilleures benedictions. C'est le ſouhait ardent de celuy qui Vous eſt avec tout reſpect,

Madame,

Voſtre tres humble & tres obeiſſant ſerviteur
Pinette, Paſteur d'Amiens.

A Amiens ce 1 Juillet
cIɔ Iɔ clvii.

zijn paard en daarop gevolgde koorts [1]. Het ſchijnt dat op den huize Batenſtein, behalven dichters van den eersten rang, als Vondel, ook poëeten van den derden, als zekere H. Moringh, en rijmelaars beneden kritiek als P. vanden Broeck werden ontvangen. Toen de viaansche prædikant Decanus, bij gelegenheid der begraving van het naar herwaards vervoerde lichaam des jongen Edelmans, op 14 Aug. des genoemden jaars, de kern zijner in druk gegeven lijk- en lofrede, zal hebben uitgeſproken [2], voegde de (bij Witsen Geysbeek en Van der Aa onbekende) Moringh de treurende moeder eenige dichtregels toe, waaruit ik de volgende overneem:

"'t Is waer, Godts hant heeft u wat ſwaer gedruckt:
Vw' Outsten Soon die heeft hy wegh geruckt
Op 't onverſienst', en in ſijn besten tijdt,
Een wonde, die een Moeders hart doorſnijdt!
Nochtans Me-Vrouw, kom droogh u tranen af:
Heer Wolphardt leeft, die weſen ſal den ſtaf
Van al u vreucht: Ay! ſtelt dit uyt u ſin;
Is *Joſeph* doodt, — noch leeft u *Benjamin*."

Meer welkom zullen die gevoelige vaerzen geweest zijn, dan in het zelfde jaar de vertaling van Voets Historie in neêrduitsch kreupelrijm; door den genoemden Vanden Broeck. In dezen quartijn, met zekere pracht van heraldieke cieraden uitgevoerd, werd nog op het leven van den jeugdigen Hendrick gerekend: maar wij weten, dat niet alleen hij in zijn vroegsten bloei ten grave daalde, maar dat ook de Benjamin, waar Moringh van ſpreekt, zijn dertigsten verjaardag niet bereikte. Heeft M. C. van Hall de grafplaat naauwkeurig afgeſchreven, dan ſtierf hij $\frac{5}{15}$ Juni 1679, en niet, zoo-als mijn vriend Van Lennep opgeeft, 21 Juli. In dezelfde noot der fraaye Vondeluitgave, waarin deze datum vermeld wordt, leze men ook regel 11 v. o. in plaats van Walraven, Wolfert. Had de Heer van Lennep, in plaats van deze noot, ons een tafe-

---

1 Voet, bl. 174.

2 "Trooſt-Bootſchap des Doodts — in een Predicatie geappliceert op het Godtſaligh affterven van ſijn Graeflijcke Genade, Loffel. Mem. Hendrick van Brederode enz. — door Bernhardus Decanus, Dienaar J. C. tot Vianen." Utr. 1657.

reeltjen op Batestein geſchetst, onder het beſtier van de degelijke Christina van Solms: bij voorbeeld, het ziekbed van Johan Wolphardt, waar hij zijn zoon Hendrick (den door Vondel hem toegebedene) tot zich roept, en hem "weynigh uyren voor ſijn doodt" laat beloven, "dat hy het Vaderlandt ende inſonderheydt de waere Ghereformeerde Religie in de welcke hy ſijn Heer Vader ſagh ſterven, ende die hy doe oock al-rede beleden hadde, met goet ende bloedt ſoude voorſtaen eñ beſchermen [1]", — de Lezer zoû zeker niet te klagen gehad hebben, het oordeel zich voorbehoudend of de verklaring die Jeremias de Decker aan "Joan Wolfaerd" in den mond legt, tot dezes eere ſtrekt:

> "Al voelde ick 't Graefflijck bloed nogh door mijn aeren ryen,
> Ick hebbe niettemin den Nederlandſchen Staet
> Van 't Graeffelijcke jok kloeckmoedig helpen vryen [2]."

Naast den gematigden epischen ſtroom nu dezer familiegeſchiedenis, vloeit eene aanvanklijk vrij ſmalle, maar allengskens in aanzien toenemende romaneske rivier. Het zijn de lotgevallen van den zelfden deftigen Reinout III met Catharina Goosſens dochter en die van hunne nakomelingen. Blijkbaar heeft Reinout nooit met Catharina een voor de ſtaatswet geldig huwelijk aangegaan. Hunne kleinkinderen hebben dat ook niet geloofd, en hunne nakomelingſchap, die den 4ⁿ Sept. 1780 door de Keizerin Maria Theresia in den Gravenſtand werd opgenomen [3], wordt in het vorstelijk diploom voorgeſteld als geſproten uit het feit, "que Renaud Sʳ de Brederode et Souverain de Vianen et Catherine van Wezel, iſſue d'une ancienne famille noble du Duché de Clèves, auroient *donné naissance* à Renaud de Brederode, Sʳ de Bolswert, qui non seulement auroit été reconnu par son Père, mais même par lui investi de la Terre et Seigneurie de Bolswert," alzoo zelfs niet uit een *gewettigd* huwelijk, zoo als in het bekende

1 "Trooſt-Bootſchap", bl. 183.
2 "Rijm-oeffeningen", 2ᵉ *en leſte boeck des vervolgs*, 1668, bl. 74 (Ed. 1726, II, bl. 180).
3 "Listes des Titres de Noblesse", 1847, bl. 245.

ſtuk van de "kundige" Alkmaarsche Heeren Jacobus van den Toorn en Jan van Panders beweerd wordt. De B[on] D'Yvoy van Mijdrecht heeft dus, in dezen, goed gezien [1].

Het wapen der Brederoden, dat, bij ſlot van rekening, door Keizer Karel V bepaald was te zijn: "*d'or, au lion de gueules, armé et lampassé d'azur, au lambel à trois pendants du même, posé en chef*", wordt, voor dezen tak (gewoonlijk Brederode van Bolswaert genaamd), door de Keizerin aldus geblazoneerd: "*d'or, au lion de gueules, armé et lampassé d'azur au lambel de même, ayant pour suports deux griffons d'or*"; terwijl Hare Majesteit er de bevoegdheid aan verbindt "*de faire surmonter l'Ecu desdites armoires* [lees: *armoiries*] *d'une couronne de comte à perles et de l'accompagner de deux banderolles, tenues par lesdits griffons, celle à dextre aux armes de l'Ecu et celle à feneſtre aux armes d'Arckel;... ladite couronne surmontée d'un Dragon paſſant au naturel, couvert d'un Drap d'or, chargé en cœur desdites armoiries* [2]." Men ziet dus, dat, bij de Rijkskancelarij, het manlijk oir der Brederoden, voor zoo ver zij vertegenwoordigd werden door den rooden leeuw met de blaauwe barensteel op het veld van goud, niet gerekend werd, het zij in 1568, het zij in 1679 te zijn uitgestorven.

Maar gaan wij nu over tot de mededeeling van het in den aanvang beſproken handſchrift. Ik veroorloof mij, bij den druk, geene veranderingen, dan dat ik enkele herhalingen wechneem en de woordvoeging *eenigszins* regel. Het eigen handſchrift van Jonker Hendrick van Brederode ſchijnt niet meer te beſtaan; wat ik heb voor mij liggen is eene kopie van de tweede helft der XVII[e] Eeuw.

---

1 "Verh. over de beweerde gewettigde afſtamming der Heeren van Brederoden van Bolswaard." 1791. Zie verder Scheltema, *O. en N.* II, 61.

2 Aldus in het oorſp. diploom, onder mij berustende.

HANDSCHRIFT VAN JONKER HENDRICK VAN BREDERODE,

KLEINZOON VAN HEER REINOUT III.

Het is redelijcken, eerelijcken ende, naer mijn gevoel, oock kriftelijcken, dat de kynders, die int leven bennen, de eere ende reputatie van haer overleede Ouders voor-ftaen ende befchermen, wanneer fulckx vereyft [werd], aengefien het oock haer lieden principaelijcken aen-gaet ende oock [weder haer-lieder] naer-comelinghen mede aengaet ende in eere houdt, als fy de ouders in een duechdelijck leven naer-vollegen.

Nu ift foo dat ick wete, datter weenig menfchen fijn in defen tijt, die bekent bennen met 'tgeene ick by defe metter waerheit fal verhaelen, ende by memorien fal naer-laeten; want die voor defe fulckx wél hebben geweten, al over-lang fijn gefturven, ende daerdoor [de fake] uyt de memorie van de naer-comelingen vergaet; [uytghefeyt] dieghene alleenelijcken die 't van haer ouders hebben mogen hooren feggen.

't Is dan te weten, hoe ende in wat voege Joncheer Reynnoult van Brederode, mijn vader Saliger gedachten, met beyde fijn fufters, Sandarina ende Sara van Brederode, mede Saliger gedachten, gecomen ende gedefcendeert fijn vanden ouden huyfe van Brederode. Ick hebbe niet kunnen voorby-wefen, fulckx te [befchrijven], te meer daertoe beweecht fijnde geworden alfoo mijn onlanckx ter handt quam een boeckxken inhoudende de "Genealogie van 't doorluchtich Huys van Brederode" (met dien Tytel), waerinne verhaelt werdt, van [fekere] naturelijcke [af-comelinghen] van Brederode, die welcke daer feer recommandabel ftaen, foo van haer alliantien als anders, ende daer naer achteraen simpelijcken mentie werdt gemaeckt van mijn vader Saliger gedachten, ende van beyde fijn fufters voornoempt, [als] "vanden Huyfe van Brederode", fonder yts meer, fonder eenych onderfcheyt ende distinctie; als of die [van] foo gering gecomen waeren; daer, ter contrarien, foodanighe ende groote onderfcheyt tuffchen beyden is, by foo veere daer yts, in dier gelijcken faecken, by verftandighe per-

foenen, onderfcheyt kan geoordeelt werden; ende is feecker, datter onderfcheyt is, ja meer als ick daervan foude willen verhaelen, om nyemant te fchandalifeeren.

Terwijle dan fulckx de eere van mijn deuchdelijcke overleeden ouders aengaet, ende de eere van mijn, ende mijn kynderen, foo dunckt my, dat my nyemant ongelijck kan geven van in kort te verhaelen ende met waerheyt hier te ftellen, wat mijn vaders moeder Saliger gedachte, in haer jonghe jaeren ende jeucht, is overcomen, by den Heere Reynnoult van Brederode, Hoogloffelijcker memorien; haer afkomft, ende eerlijck, deuchdelijck leven, tot den uyterften toe; dat fy is gecomen geweeft tot een feer hoogen ouderdom; naer het af-fterven van haeren Heer voorens gemelt, is comen te overlyden, oudt fijnde ontrent feventich jaeren, fonder oeyt te hebben willen hylicken, naer de doot van haeren voorgemelten Heere, als hier naer int vervolch sal beweefen werden.

Voor Eerft:

Heere Reynnoult, den derden van dien name, Heere van Brederode, Vryheer van Vyaene ende ter Ameyde, Baron van Averincourt, Burchgrave van Utrecht, Rydder vande Ordre vanden Gulden Vliefe, hadde getrout des Graven dochter vander Marck, daer hy by hadde verfcheyde kynderen, foonen ende dochteren, waervan één troude aenden Grave van Mansvelt, Stadthouder van Lutfenburch, mede fijnde een Heere vanden Gulden Vliefe; de 2e dochter troude aenden Broeder vanden Kardinaal Grandvelle, Grave van Granvelle, Heere van Chantonetto in Bourgoingje, ende noch een dochter troude aen den Grave van Yffenburch. Sijn soon Henrick, die, naer fijn vaders doot, Heere van Brederode werdt, door dien fijn oudfte broeder in Ytalien was overleeden [ende] daer naer toe mofte gaen uyt reden hier-naer verhaelt, Henrick voornoempt troude, naer fijn vaders doot, Amelia des Graven dochter van Nyennaerden, Meurs ende Limburch, die welcke alfamen, fonder wettighe naer-comelinghen nae te laeten [1], fijn defer werelt overleeden.

---

1 In het *Woordenb.* van Van der Aa wordt gezegd, dat Hendrick van B. geen bastaartkinderen gehad heeft, — want dat Sara eene b.-dochter van Reinout III geweest is. Inderdaad getuigt hier Reinouts kleinzoon, dat hij eene Sara tot moei gehad heeft (ik kom, op deze, hier achter nog te-rug) maar dit belet niet, dat ook een zijner natuurlijke nichten dien naam kan gedragen hebben. Vervou, aangehaald door Van Hall, fchijnt zelfs vrij veel prijs te ftellen op zijne verwantfchap met Hendricks bastaartdochter. Van Hall, t. a. p. blz. 216.

Dietsche Warande

REINOUT III VAN BREDERODE

Desen bovengemelten Heere Reynnoult van Brederode, naer dat sijn Echte Huysvrouwe was overleden, is gebeurt dat quam ten huyse vanden Heere van Schagen, binnen Haerlem, [al-waer hij aentrof] een seer schoone jonge Juffrouwe, genaempt Katarina van Holten, die by die Vrouwe was comen wonen om goede norituren (? manieren?) te leeren (sijnde noch geen achttien jaren oudt), alsoo haer ouders van qualiteyt waren, ende groote middelen; op die welcke dese Heere verliefde, ende siende met geender handen middelen tot sijn voornemen te mogen comen, [nam] hy voor dese jonghe persoon te doen betrappen ende te ontvoeren. [Hy] op de gelegentheyd daertoe wachtende, [sijnder] die gesien hebben dat, [doe] dese jonghe Juffrouwe binnen Haerlem gynck naer een burgers huys om yts te kopen, [sy] door sijn Hellebardiers werd opgevat ende gedragen met gewelt in een besloten koetswagen; [die] soo metter haeft uyt de stadt reden ende haer gebracht [hebben] op het Huys te Kleef, in sijn landen van Brederode, alwaer dien Heere haer met gewelt heeft gehouden, [sy] groot misbaer maeckende, treckende het hair uyt haer hooft. Te meer haer droefheyt vermeerderde, [daer sy] boven soodanich gewelt, [noch] wel wiste dat sy met vaste beloofte van ondertrouwe verbonden was aenden soon van den Heere van Schagen, die daer naer, ter oirsake van sulcken ongeval, van droefheyt aen de teeringhe is comen te sterven.

Nu dan dien Heer, haer soo by de drye maenden hebbende gehouden als gevangen, evenwel tot sijn voornemen niet kunnende [comen], heeft haer ten lesten op eenen tijd die deure open gedaen, tegens haer seggende: "Gaet nu heene: ick sal laten verluyden, dat ick mijn genuegen van u hebbe genoten, en dat ick u nu moede ben." Waerop sy meenende haestig uytteloopen tegens hem seyde: "Ghy meucht my schenden voor de weerelt, maer voor Godt sal ick onnosel weesen." Hetwelcke dien Heer siende, haer wederom terugghegreep, in sulcker voegen haer noch houdende [tot hy], in 't lest, door vaste troubelooften, aen haer gedaen, voor Godt den Heere, om een wettigh houwelijck, naer behooren, met haer te voltrecken, op die conditien tot sijn begeerte is gecomen.

Nu dan desen Heere, met sodanigen middelen ende conditien tot sijn voorneemen gecomen sijnde, heeft daer[nae] deselleve Juffrouwe seer eerelijcken ende treffelijck van het Huys van Kleef doen halen, met verscheyden Edelluyden, ende als sijn echte vrouwe, binnen sijn Stadt Vyanen in doen haelen, ende daer naer in sulcker voegen met

haer huys [gehouden, op ſijn huys Bateſteyn te Vyanen, als ſijn echte huysvrouwe, den tijt van ontrent veertien jaren; in welcken tijt hy by haer verweckt heeft vier kynderen, twee soonen ende twee dochteren: den oudsten soon, genaempt Phlips, is heel jonck geſturven; den tweeden soon Reynnoult, mijn vader ſaliger gedachten; de eerſte dochter genaempt Sandarina, de tweede dochter genaempt Sara.

Hier en tusſchen waren de voorkinderen ſeer qualijcken te vreeden, en brachten ſooveel te weegen, by den Keyser Karolus den Vijfden, door den Kardinael Grandvellen, ende den Grave van Mansvelt, Stadthouder van Lutſenburch, als mede door den Grave van Yſſenburch, beneffens den broeder vanden Cardinael Grandvelle, die welcke alle drye elckx een Dochter hadden van dien Heere Reynnoult van Brederode, — dat dien Keyſer ſchreeff aen dien Heere van Brederode, dat hy de persoon, die hy by hem hadde, niet en ſoude trouwen; ende beletten hiermeede dat hy [de] gedaene belooften by ſijn leven niet konde naer comen. Dat was daer die voorkynderen meeſt voor vreesden, ende continueellijcken groote quellinge mijn vaders moeder aendeeden, ende haer naer-ghingen om haer te achterhaelen; van gelijcken op haren [1] vader lettende, ende op die brieven, daer hy haer mede gaf die qualiteyten, die in die brieven gebruykt werden; quetſende haren Heer Vader ſeer hier meede, [ſo dat hyſe met ſijne gramſchap bedreyghde]: het welcke ſy door haer goed verſtant en kloeckheyt altoos voorquam.

Gelijck ook tuſſchen beyde gebeurde, dat [van] den outſten [ſoon] van dien Heere, genaempt Philips, daer hier in 't beginſel is van geſproken, was by den Keyser aengebracht, dat dien hem vervoeght ende aengeſpannen had met die troppen van Merten van Roſſom, die hem tegens den Keyſer hadde gerebelleert, ende dat [wel] door doen van ſijnen Heer Vader. Waer van den Keyſer, door 't aenbrengen, in quaet achterdenken gecomen [ſijnde] op dien Heer Reynnoult van Brederode, als of hy hem, ſoo de ſaeke van Merten van Rossom hadde willen gelucken, Graef van Hollandt hadde willen maeken, daerop ſchreef aen dien Heere, dat hy ſijnen oudſten soon Phlips van hem ſoude ſetten ende onterven, of dat [de Keyſer] ſoude [moeten] gelooven 't geene men hem van ſijn perſoon hadde geſeyt; waer door dat dien Heer genootſaeckt was ſijn ſoon naer Ytaliën te ſenden, daer hy oock is overleden als hiervoren is geſeyt. Maer in 't vertreck quam [hy] oock mede by mijn vaders moeder, ſijn af-

1 Namelijk: der voorkinderen.

ſcheyt nemen, by hem hebbende ſijnen broeder Henrick, die daer naer Heer van Brederode werd; en 't ghebeurde, dat hy tot mijn vaders moeder ſeyde: "Catharina, u is wel bekent, dat alle mijn ſwarigheyt mijn overcompt van mijn heer vader," waer mijn vaders moeder maer simpelijck op antwoorde: "Heer van Vyanen (soo wierden hy genoempt), dat ſulckx van u heer vader compt is mijn onbekent."

Vertrocken ſijnde, ſoo ghynck die voornoemde Henrick die men Heere van Haverincourt noemde, by ſijn heer vader mijn vaders moeder bedragen, tegen hem ſeggende, dat in dien tijt ſijn broeder Phlips, nemende ſijn afscheyt van haer, tegens ſijn broeder hadde geſeyt: "Heer van Vyanen, ick beklaech u uyten gront van mijn hart, dat u Heer vader oorſaecke is van alle u verdriet; ende hy die u vader is ſulx niet en behoorde te doen, ende 't daerom te ſwaerder valt."

Den Heere, ſulckx hoorende van ſijn voornoemden ſoon, was ſeer quaelijcken te vreeden, als dat van [haer] niet verwachtende, [maer] was evenwel niet ſonder naer-dencken van ſijn ſoon ende in quaet vermoeden dat gepractiſeert te hebben.

Des middags daer aen over tafel ſittende, mijn vaders moeder groote veranderinge ſiende aen haeren heere, [die] vreemd in weeſen [hem] toonde, anders als ſy gewoon was van hem, de tafel opgenomen ſijnde, haeren Heere aenſprack, ende vraegde wat de oorſaecke was, dat hy ſcheen op haer ſoo quaelijcken te vreeden te weeſen, datſe niet en twijffelde, of daer moſte yts gepaſſeert ſijn, waer van ſulckx quam; waer op dien Heere antwoorde: "Katarin, het is goet dat gy mijn [er 't] eerſt van aenſpreeckt."

Ende vraegde haer wat propoſten sy met ſijn ſoon [by] ſijn vertreck gehadt hadde, waerop ſy antwoorde: „Nu ſie ick watter gaende is," ende voorts verhaelde, van woort tot woort, 't geene sy tegens den outſten ſoon hadde geſeyt, waerop dien Heer wederom tegen haer ſeyde om een proef daer van te doen: "Ghy ſult mijn ſoon Henrick roepen, in mijn cabinet, ende ick ſal ſtaen verburgen, daer ik ſal kunnen hooren, 't geene gy mijn ſoon ſult vragen, ende 't geene hy u wederom ſal antwoorden;" dat ſoo geſchiede.

By ſijn ſoon [dan] ſijnde, op haer verſoek om [hem] eens alleen te spreecken, vraegde ſy hem, of ſy meer als ſoodanige redenen, of woorden, met ſijnen broeder, in ſijn affcheyt nemen, hadde geſproocken of gehouden als die geene die ſy luydelijcken wederom herhaelde, waer op die Heer Henrick antwoorde: "Wel Catarin, ick en heb u oock anders niet hooren ſeggen; ende wie ſeyt anders?" niet

wetende dat ſijn Heer Vader daer int verburgen ſtondt. [Deſe] ſulcks hoorende, terſtondt voorts quam; ſijn ſoon ſeer beſchaemt ſijnde, vermits hy op luegens by ſijn Heer Vader werd bevonden, daer door noch quaeder hart op mijn vaders moeder droech ende beloofd ent haer te vergelden.

Waerover ſy haer beklaegde aen haeren Heere, ſeggende: "Wat ſal ick doen met mijn kynderen, of Godt den Heere u vóor mijn haelde?" daerop dien Heere haer antwoorde, deze woorden: "Katarin, en hebt geen ſurge, alle dat ick u belooft hebbe, ſal ick u naer-comen. Soo ick met verstandt come te ſterven, ſal daer wel in voorsien."

Terwijle deſen tijt ſoo duerden heeft ſy continuellelijcken, als de echte vrouwe, ſurge gedragen voor de ganſche huyshoudinghe, ende met groote wijsheyt alles geregeert, ende tot elcken reys, acte van voldoeninghe genoemen, by dien Heere geteeckent, waer van weynige onder mijn bennen ende hier naer achter met alle waerheit geſtelt. [1].

Dat deede ſy principaelelijcken ten aenſien van de voorkynderen die welcke het ſeer op haer hadden gelaeden, uyt reedene van 't geene haer was overcomen van haren [2] Heer vader, ſijnde nochtans soodanich ontſchuldig ende onnoſel.

Voorders is warachtich, dat die ſelleve Joffrouwe Catarina van Holten was een Dochter van ſeer rijcke ouders (als reedene, tot bewijs daertoe, in 't lest ſal verhaelt worden), ende van haer Vaders ende Moeders ſyde ſchoone middelen hadde te verwachten; nochtans den voorgemelten Heere van Bredero, ten aenſien van 't geene hy haer hadde aengedaen noeyt en begeerde dat ſy eenighe beſterffenisse, van Vader of Moeder, of van vriendes ſyde, ſoude aennemen ofte erven, ſeggende: "Heb ick haer ongelijck gedaen in haer bloet, ick "ſal haer geen ongelijck doen in haer goet, ende dat voldoen;" hetwelcke hy oock al ter ſtondt heeft gedaen, vollegens de donnatiën ende beſeegelde brieven, daer van ſijnde: Eerst eene ſchoone groote uytterweerdt by den Durpen van Lexmondt, daer beneffens een vande ſchoonste huyſen, in dien tijt, binnen Vyaenen, aen de Voorſtraet, volkomentlijck gemuebleert ende voorſien, omme daerinne te wonen naer ſijn overlyden; daerenboven veel ſchoone yuweelen ende klenodien, allen het welcke hy haer gaf, alleen om haeren wille daer meede te doen, vollegens die gift-brieven onder mijn berustende, als oock noch daer by andere goederen ende Landen. Sonder dat hy op dien tijt

---

1 Zie Bijlage A. 2 Namelijk: "hunnen".

dachte aende kynderen by haer verweckt, als by-naer in 't left, in 't Jaer ons Heeren 1554, haer gevende de krijtende tienden vande Stede ende Landen van Vyanen, ende van alle die Durpen daer onder behoorende, alles naer luyt van die brieven daervan, waerinne hy mijn Vaders Moeder maer de lijftocht geeft, totdatfe, naer fijn overlijden, mochte comen te hylicken, dat als dan de Lijftochte foude cefferen ende defelve krijtende tienden fouden komen op fijn kynderen by haer verweckt; welcke conditiën [hy], inde andere goederen die hy haer gegeven heeft, niet en heeft geftelt.

Evenwel heeft hy fijn twee dochters voornoempt, mijn Vaders Sufters, met eenighe Landen ende Cappitaelen van renten voorfien; fonder fijn foon Reynnoult mijn vader Zā: met eenighe goederen voorfien te hebben; fulx [hy] ongetwijffelt wel hadde voorgenomen te doen daer-naer; mijn vader noch feer jonck fijnde, van omtrent vijf jaren, min of meer.

Hier en tusfchen was mijn vaders moeder feer begaen, ende continuellelijcken bedacht of bevreest, over die dreygementen vanden voorgemelten Heere Henrick, fijnen voorfoon. Hierdoor hadde fy geerne gefien, dat haer oudtste Dochter Sandarina, by het leven van haeren Heere mochte ten Houwelijck toegefeyt werden, om een voorftander te mogen hebben, naer het overlyden van den Heere.

Ende het was op dien tijt foo, dat een van de befte ende voornaemfte edelluyden uyt het Lant van Gelder, verfochte en geerne toefeggen hadde gehad, van de voornoemde oudtfte Dochter Sandarina, die doen begon haest twaelf Jaren oudt te werden.

Defen Edelman was Heer Johan van Arckel van Asperen, Heer van Vuren, Rydder, wettich gedefcendeert van 't doorluchtich Huys van Arckel; waer op mijn vaders moeder feer aen-hief aen haeren Heere, dat men dat houwelijck aen een fodaenighen Edelman toeftond, ende te fluyten tot een vaft toecomende Houwelijck; het welcke dien Heere niet en begeerde te confenteeren, feggende: "Sy is noch al te jonck", ende mijn vaders moeder daerop antwoorde: "Ja, Heere, wat fal ick doen, of ghy mijn ontviel in dien tijd? Wie fal mijn, ende mijn kynderen voor-ftaen?"

Daer dien Heere wederom ferieufelijken op antwoorde: "Ick fegge u, foo ick met verftant kome te fterven, ick fal wel maecken, dat fe gehylijckt fal werden; dat ick u belooft hebbe fal ick u houden, ende naer comen." Daermede moefte fy te vreden wefen.

Ende dien Edelman quam daer naer te hylicken aen de eenighe

Dochter vanden Heere van Roen, wiens Moeder was Schoonhoven, een treffelijck adelijck Huys, daer hy by kreeg een eenighen Soon, ende een eenighe Dochter, genaempt Tonyna (Jovina?) van Arckel ende van Asperen, die welcke is geweest mijn Moeder, alsoo mijn Vader, (saliger gedachten) sijnde gecomen tot in de Dertich Jaren, heeft haer ten houwelijck versocht, ende gekregen, met groot contentement van de vrunden aen wedersijde, vollegens de Documenten ende Hylicksche voorwaerden, onder mijn berustende.

Dus sijnde als de echte huys-vrouwe van den Heere van Brederode den tijt van omtrent veertien jaren, min of meer, soo passeerde daer weynich, sonder haer advis of raet; waerdoor sy bekent is [en] gehouden geweest voor een seer uytnemende verstandighe vrouwe. Dat oock bewesen wert hier door, ende mede boven 't geene voorseyt is, dat den Heere van Batenburch ende van Hunneppel gerene hadde, ende versochte ten houwelijck een vande voordochters van desen Heere, welcke, 't schijnt, tot dat Houwelijck, niet seer genegen is geweest, [so dat den Heer van Batenburch voorsz.] daerover aen mijn vaders moeder selver schreef om haer fafoir [1] te mogen hebben in sijn versoeck, ende dat hy van sijn maitresse hadde verstaen, dat sy door haer groot credit by den Heere haren vader veel in haer saeke konde doen ende voorspreecken. Dese brieven sijn noch verscheyde onder mijn bewaert, ende by den Heere van Batenburch sellever geschreven ende geteeckent.

Daer by blijckt in wat een weerde, dat sy gehouden is geweest, ende het groot gesach dat sy gehadt heeft, als een echte vrouwe soude mogen hebben. Dit blijckt oock uyt de goederen daer dien Heere by sijn leven haer mede begiftichde, die al wel veel importeerden ende dat [ghefchiede] ten aensien van het ongelijck, haer aengedaen: anders soude hy haer die, in sulcker voegen, in geen volcomen eygendom hebben gegeven, maer wel haer leven lanck, of tot sy hadde mogen comen te hylicken naer sijn overlyden, ende langer niet; om die kynderen by haer [nae] te laten daervan niet te frustreeren; comende te hylicken ende daer-naer wederom kynderen krygende, by haeren man in dien tijt, welcke kynderen hem niet konden aengaen, maer als vreemdt [souden] sijn. Daer door wel te bedencken is, dat hy wat anders in den sin heeft gehadt, met sijn drye kynderen by haer verweckt, om die te goeden ende te voorsien in 't lest van sijn leven....

1 Faveur.

Hoewel ſy nooyt, naer het overlyden van dien Heere, heeft tot eenigh Houwelijck willen verſtaan; ſijnde toch ſoo jonck, [ende] noch over de twee of dryen dertich jaeren niet out; daer by ſeer ſchoon, naer de weerelt te ſpreecken, ende van een groot verſtandt, daer ſe [van een yghelijck] voor gehouden werdt, ende van een ſeer deugdelijck leven, ende godtvruchtige converſatien, waervan men in dien tijt honderde van attestatien ſoude hebben mogen gekregen hebben. Oock [inder tijt] als dien Heere van Brederode haer dat ongelijck aendeede, [gheheel] het Landt daer doen van waegde, ende de Vrouwe van Schagen, daernaer, tegens dien Heer van Brederode ſeyde, als hy eens wederom by haer was gecomen, ſeggende: "Heere, hoe mocht ghy dat doen!"

Hier intusschen, dien Heere van Brederode ſieckelijck geworden ſijnde, [ende] mijn Vaders moeder, doen leggende aen de maeſelen, is [hy] by haer gecomen, [ſeggende] om ſijn ſieckte naer Bruyſſel [te willen] reyſen. Mijn vaders moeder vraegde hem: "Waerom hij daer nu naertoe wilden, terwylen hy hem soo qualijcken bevondt, [ende hy] antwoorde haer: "Om dat ik mijn niet wel en bevindt ſal ick naer Bruyſſel reyſen, [want] dat ick maken wil en kan ick hier niet doen; dat moet voor mijne confraters, de Heeren vanden Gulden Vlieſe gedaen werden. Dat ick u belooft hebbe ſal ick u houden, ende naercomen;" [ende] is daer op vertrocken.

Het is ſeeker, ſoo ick daer [nae] meer gehoort hebbe van Gerechtsgeleerde, dat geen Heere vanden Gulden Vlieſe mach testament maecken, ſonder datter eenighe Heeren van den Gulden Vlieſe overſtaen, als getuyghen ende daerom moſte nootſaeckelycken deſen Heere naer Bruyſſel, daer die Heeren toe becomen waren, terwylen hy van meening was [de] belooften te voltrecken, aen mijn vaders moeder gedaen; ende is oock wel te begrijpen, dat indien hy ſodanighe meeninghe niet en hadde gehadt, ſoo ſoude hy, nu ſieckelijken ſijnde, wel hebben te Vyanen gebleven, daer ſijn ſepelture [ende] graftſteede ſoo heerlijck was gemaeckt by hem ſelve, als noch blijckt, [opdat] comende te overlijden [hy] daer ſoude begraven werden; gelijck dat ook is geſchiedt; [want] te Bruſſel geſtorven [ſijnde], [is hy] daer te Vyanen in ſijn ſtadt gebracht ende in die ſelve ſepelture geleyt.

[Soodat het wel een groot wonder ſoude ſijn geweeſt, ſoo hy, geen ſeer groote redenen ende oorſaecke ſoude gehadt hebben om na Bruſſel te reyſen; was het niet] om ruſte te hebben van ſijn voorkynderen, ende te vooroomen haer dagelijckſche quellinge, ende [den uytſlagen]

van een door dwanch hem opgedronghen testament, waerby hy ſijn voorkynderen, elcks haer portien, van de Heerlijckheeden ende Landen geeft, tot haer contentement, [maer] in 't letst van dat Testament, wel expreſſelijcken conditioneerden dat hy begeert, dat ſijn kynders of erfgenamen dat ſullen naercomen, ende gerustelijcken laeten beſitten, alle die goederen, die hy mijn vaders moeder hadde gegeven, vollegens die brieven daervan ſijnde, of die [ſy] daervan hadde, ſonder daer yts tegens te doen of [laten] doen; daerby voortgaende, gelijck hy oock by dat testament expresſelijcken bedinckt dat sijn kynderen of Erfgenamen naer comen, 't geene hy van meeninge was noch meerder te maecken; dat bennen de eigen woorden van hem in dat Testament, waervan ick de coppye autentique in mijn huys hebbe, ende onder mijn beruste.

Waeruit men kan oordeelen, dat hy niet als met die meeninghe naer Bruſſel getogen is om daer ſijn belooften, aen mijn vaders moeder gedaen, met volcomen macht ende autoriteyt te voltrecken, want indien hy ſoodanige meeninghe niet en hadde gehadt, was het niet noodich geweest daernaer toetereyſen; sieckelijck ſijnde [ende dan oock] daer onlancx overleden.

Hier en tuſſchen mijn vaders moeder, geneſen ſijnde van de kyndere-maeſelen, ſulx hoorende, is terſtont gegaen van 't Hof, ende gynck wonen in 't huys te Vyane, dat dien Heere haer hadde effen van te voren gegeven, om naer ſyn doot daer in te woone. Daerop terſtont naer Bruſſel getogen; daer comende, vernam naer het Testament dat dien Heere voor ſijn doot gemaeckt hadde; trachte copye daeruyt te hebben, sollisteerde daerom aen den Grave van Bosſu, die mede een Heere vanden Gulden Vlieſe was en die mede hadde geſtaen als getuyge in die qualiteyt, over het testament, beneffens den Heere Cardinael Grandvelle, wiens broeder, als voorſeyt is, een dochter getrout hadde van dien Heere Reynault van Brederode, maer en konde geen coppye becomen, kreeg voor antwoort, dat het was in handen van den Koninck, om te doen approbeeren, ende dat dien Heere haer wel gedachtigh hadde geweest, en getoont dat hy [haer] lief hadde gehad. Voorts is het Testament heel achter weegen gebleven; ende is wel te gelooven ende te bedencken, dat, door de groote autoriteyt van den voorſeyde Kardinael en den Grave van Mansvelt, den Grave van Yſenburch, ende den broeder van den Kardinael die alle drije aen den huize van Brederode gehylickt waren, hebbende elx een dochter van dien Heer, als voorſeyt is, dat ſelſde Testament

gefcheurt is ende de goederen onder de anderen gedeylt is of anders foo 't best te gelooven is, [behoudende] het Testament dat dien overleeden Heere eenigen tijt te vore gemaeckt hadde, als hier voren mede is gefeyt, met diergelijcke conditien, voornoempt: [want fy] alle omftandigheeden, wel infiende, dat dien Heere op fijn uyterften gedaen heeft, waerom hij naer Brusfel was gereyst, daer wel volbracht heeft 't geene hy aen mijn Vaders moeder hadde belooft, by dat Testament [en dat hy] 't geene hem by fijn leven, door fodanige Hooge autoriteyt was belet geweest, te volbrengen gelijck hier voorn: is verhaelt. Ook was al de weerelt binnen Bruffel de mont daer vol af, dat dien overleeden Heere by dat Testament sijn [sone] Reynault mijn Vader ende beyde fijn fusters hadde gelegitimeert ende erfgenamen gemaeckt, in alle Heerlijckheeden, ende goederen, naer de doot van fijn voorkyndere by foo veere die quame te overlyden fonder wettige kynderen naer te laten (dat oock gefchiedt is) ende dat middelertijt defelve fijn voorkyndere, uyt de aldergereetfte goederen, erffelijcken, fonder tegenfeggen, aen fijn foon Reynault mijn Vader, foude uytkeeren de fomma van *fes duyfent Gulden*, jaerlijx. Dit en konde oock niet verholen blijven, door dien [de] Grave van Bossu, fijnde een Heere vanden Gulden Vliefe, ende daerdoor meede als getuygen in eede geftaen over dat Testament, ende daervan discourfen hebbende ende fijnen Hoofmeefter, ende Hoofgefin sulx hoorende, het voorts uyt ftrooyden gelijck fulx altijt gefchiedt in dergelycken facke by namen aen die groote in deefe weerelt. Soo dat [er geweeft fijn] die van dien overleeden Heere fijn Testament [feyden] dat het achterweegen [was] gebleven, meede door de [fchuld der] Teftamenteuren, die al famen meest partydich waren, als door alliance ende houwelijcken aen voorkynderen verbonden fijnde, die welcken foodanig Testament alte fchadelijcke was.

Mijn Vaders Moeder, nu niet anders kunnende uytrichten te Bruffel, eer fy wederom vertrock fprak noch aen den Hoofmeester van den Grave van Bosfu, [die] in 't affcheyt nemen noch tegens haer feyde: "Juffrouwe, ghy fijt wel gelukkich met u kynderen, die ghy by dien overleeden Heere hebt: u [en de uwen] foo te gedencken!" ende is daerop wederom te Vyanen gecomen.

Ende voorts is Heer Henrick van Brederode, die nu den oudften was, door dien fijnen outften broeder in Ytalien was overleden, Heere van Brederode ende van alle die heerlyckheden geworden.

Defe Heere Henrick, te Vyanen gecomen fijnde, terftont naer hem nam, in weerwille van de moeder, haer drye kynderen nog jonck fijnde,

ende [wilde] die op ſijn hof doen opvoeden als ſijn eygen Broederen ende Suſters, in recompenſe (ſoo men wel gelooven magh), dat hy meende te voldoen, van 't geene te Bruſſel van weege dat Testament was gedaen ende gepaſſeert; dat wel een arme voldoeninge was voor hem. Heeft oock daernaer mijn vader ter ſchoole beſtelt naer Kuelen, by andere Graeffelijke kynderen, ende ſeer treffelyken onderhouden, ende [is] daernaer van Keulen naer Leuven vertrocken.

Middelertijt [heeft hy] veel groote quellinge aen mijn vaders moeder gedaen, gedachtich ſijnde 't geene voorſeyt is, haer ontnemende alle haer goederen, die ſijn Heer vader, haer by ſijn leven hadde gegeven, in haer Huys alle haer kaſten ende kiſten doende toeſeegelen, ſoodat men niet meer en konde doen als hy deede.

Waerdoor mijn vaders moeder genootſaeckt was, aen den Koninck of ſijnen raeden te gaen klagen, [ende] een mandement tegens hem [te] lichten, dat alsnoch tot getuygenisſe onder mijn beruste, ende aen het licht brengt alle het gewelt ende ongelijck, dat die Heere haer aendeede.

[Sy] wederom te Vyanen gecomen ſijnde, liet hy haer in haer huys gevangen neemen ende ſcherpelijcken bewaren, ſoodat ſe haer ſaeken niet en konde vervoorderen, ende ſeer ellendich daeraen was, bedroeft ende verlaten van haer kynderen, ende van alle de weerelt, ende vol verdriets, door 'tgeene haer overcomen was, ende noch overquam, ſijnde noch ſoo jonck, van omtrent drye en dertich jaren, min of meer.

Dit dus ſtaende, heeft eindelijk dien Heere Henrick hem bedenckende, in ſijn gemoet, ende beſwaert vindende met mijn vaders moeder haer overcomen, alle haer goederen wederom gegeven, ende daernaer groote vruntſchap met haer gehouden, dickwils haer ten eete verſocht, ende groote eere aengedaen, naer dien tijt. Voorts heeft ſy haer in alle ſtillicheyt begeven ende geleeft, wonende in haer Huys te Vyanen, [al-waer ſy] in haer eenigheyt wonende, leyde een ſeer deugdelijck leven, altoos ſeer droevich, ſoodat haer kynderen van ſchool komende, haer moeder altemets quamen aenſpreecken, [ende] ſulcx ſiende, van weege haer Moeder ſeer bedroeft werden; 't welcke niet ſonder reden en was.

Terwylen ſy dus woonde, is het ſeecker, ende waerachtigh, dat ik van mijn vader Saliger gedachten, ende beyde ſijn Susters, mijn moeyen, dickwils hebbe hooren seggen, datter tweemael in verſcheyde reysen ende tyden twee van de beste Edelluyden haer verſochten ten

houwelijck, die [openbaerlijck] feyden: "Wy weeten wel hoe alles is "toegegaen tuſſchen den Heere Reynoult van Brederode, ende u per-"ſoon," ende daerom grotelijcx aenhieven, om haer ten houwelijck te hebben; [ſy] evenwel noyt daertoe en heeft [willen verſtaen; of-ſchoon ſijnde in 't best van haer leven, ſchoon ende aengenaem. Waerdoor wel te oordeelen is, [datſe] is geweest van eene ſeer eerlijcke ende deugdelijcke natuer, ende van een genereus gemoet, ende dan oock wel te bedencken, dat ſy haer beenderen geſteecken heeft niet lichtveerdelijck, ende onbedacht, in de eerſte instantien, als dien Heere Reynoult van Brederode haer dat gewelt aendeede, gelijcken hiervorens is verhaelt; [altijt aenhoudende] op die conditien der belooften van een wettich houwelijck, als mede hiervorens is ge-ſeyt, ende [waer aen] voorts haer [volgende] leven, in alle deugden ende Godtvruchtigheyt, ja men mag wel ſeggen, ſeer heylichlijck [be-antwoort heeft], tot den ouderdom van omtrent ſeventich jaren [toe], als ick van mijn Ouders hebbe hooren ſeggen.

Wordt vervolgd.

CALAME.

De verkoop der nagelaten studiën en teekeningen van den beroemden zwitserschen landschapschilder heeft met recht de aandacht der kunstenaars en liefhebbers (althands in de landen, waar men zich op de hoogte der kunstbeweging houdt!) tot zich getrokken. De ten-toon-stelling van die vijfhonderd geschilderde studiën, dat tal van aquarellen in kleuren en sepia, uitmuntende teekeningen en schetsen, gaf ons de juiste maat van het talent van Calame aan en stelde ons in staat om het geheel van zijn werk te waardeeren. Om meer dan éene reden was Calame in Nederland zeer bemind, wij meenen onzen lezers dus niet onaangenaam te zijn met een paar bladzijden aan de nagedachtenis van dien goeden en grooten kunstenaar te wijden.

Ofschoon nog jong van jaren, verwierf hij een belangrijk succes op de ten-toon-stellingen van Parijs, en de antwerpsche Akademie nam hem welhaast onder hare eereleden op. Wij ontleenen aan den veilingskatalogus de volgende levensbizonderheden, daarvoor door den behuwdvader des kunstenaars verstrekt.

Alexander Calame, in 1801 te Neufchâtel geboren, verried reeds in zijne prilste jeugd den grootsten aanleg voor de kunsten. In plaats van aan de spelen zijner makkers deel te nemen, bracht hij zijnen tijd door met kleine afbeeldingen te maken, die hij voor éen of twee stuivers verkocht; en deze stuivers dienden hem om zijnen voorraad van papier en potlooden te hernieuwen, gelukkig als hij was wanneer hij eene prent kon koopen die hij nateekende en op de ware grootte teruggaf. Hij verhaalde dikwijls, dat het een der zoetste oogenblikken zijns levens geweest was, toen eene dienstmaagd,

die schik had in zijne liefhebberij, hem heimelijk zijne eerste verfdoos had gekocht. Hij kreeg eindelijk de vergunning, op de vliering van het ouderlijk huis zijne werkplaats in te richten, en daar eene oude tafel in gebruik te nemen. Met een van vreugde kloppend hart snelde hij daarheen, om al zijne vrije oogenblikken aan het wrijven van kleuren met slaolie en aan het proeven nemen met de schilderkunst te besteden. Hij was veertien jaren oud, toen zijn vader, het slachtoffer der kwade trouw van eenen handelsvennoot, alles verloor wat hij bezat en, diep getroffen door dien slag, ziek werd, stierf, en zijn huisgezin zonder middelen achterliet.

Calame moest toen de school verlaten om zijne moeder, die hij innig lief had, te hulp te komen, en verkreeg te Geneve eene plaats in het bankiershuis van den Heer Diodatti.

Hij verwierf zich spoedig de achting en de bescherming van zijnen patroon. Zoodra zijn kantoorwerk was afgeloopen, keerde hij naar huis te-rug en bracht dikwijls een gedeelte van den nacht met het kleuren van prenten voor kooplieden door; de geringe opbrengst hiervan ter zijde leggende, om de schulden te betalen uit de langdurige ziekte zijns vaders ontstaan.

De Heer Diodatti, door zijn aanleg getroffen, ried hem zijn kantoor te verlaten en betaalde voor hem drie maanden onderwijs bij den voornaamsten landschapschilder te Geneve. Van toen af kreeg hij les van den Heer Diday, die spoedig het grootste belang in hem begon te stellen en hem als den besten zijner leerlingen beschouwde. Door met het krieken van den dag op te staan, bracht hij het door zijnen arbeid zoo ver, dat hij alle schulden van het ouderlijk huis betaalde.

Het hart vol erkentelijkheid en door snelle vorderingen aangemoedigd, kon hij reeds kleine studiereizen ondernemen, waarop hij, gierig op zijn leertijd, noch regen, noch wind, noch sneeuw ontzag. Hij was alleen met zijne kunst bezig.

Eindelijk overwon hij de moeilijkheden, die de ontwikkeling van zijn talent tegenhielden, en kon hij zijne eerste schilderij ten-toon-stellen, die door de *Société des Arts* te Zurich werd

aangekocht. Het was, in dit tweede tijdperk van zijn geluk, dat hij aan zijne moeder 144 francs kon brengen, den prijs voor eene enkele schilderij. Deze uitkomst verdubbelde zijnen ijver; omstreeks dezen tijd vervaardigde hij zijne eerste lithografie. Zijne eerste groote schilderij werd bij inteekening door het muzeüm van Geneve in 1838 aangekocht en verwierf hem te Parijs de gouden medalje, tweede klasse, en eenige gunstige dagblad artikelen. Om dezen tijd had hij het ongeluk zijne moeder te verliezen. Het volgende jaar trad hij in het huwelijk en deed in 1840 eene reis naar Parijs, waar hij twee groote schilderijen ten toon stelde, waarvan de eene de vallei van Ansasca en de andere eene instorting van rotsen voorstelde. Deze tentoonstelling verschafte hem de gouden medalje, eerste klasse, en werd zijne schilderij door Koning Louis-Philippe aangekocht. Het volgende jaar verkreeg hij het kruis van het legioen van eer, voor eene schilderij, die door den Heer Scheletter, konsul van den Koning van Beyeren te Leipzig, werd aangekocht en *een Rukwind in een eikenbosch* voorstelde; welke kunstvriend hem nog daarenboven twee andere groote schilderijen bestelde: een *Gezicht op den Montrose* en de *Tempels van Pæstum*. Laatstgemeld onderwerp voerde hij ook uit voor de Heeren de la Rive en Kunkler te Geneve. Het verschafte hem ook ten onzent de gouden rijksmedalje en in België de Leopoldsorde.

Nadat hij voor den Koning van Wurtemberg twee groote schilderijen had vervaardigd, verkreeg hij de orde van de Wurtembergsche Kroon, die den persoonlijken adel verleent; in het volgende jaar ontving hij het kruis van den Nederlandschen Leeuw. Hij had achtereenvolgends van den Koning van Pruisen twee medaljes ontvangen, eene der eerste en eene der tweede klasse, vervolgends te Geneve eene medalje eerste klasse en op de algemeene ten-toon-stelling te Parijs de groote medalje, eerste klasse. Zijne fortuin werd dagelijks grooter en veroorloofde hem in 1844 den winter in Italië door te brengen. Bij zijne terugkomst werd zijn atelier door verscheidene prinsen en vorsten bezocht. De Groothertogin

Maria van Leuchtenberg, dochter van den Keizer van Rusland, bezocht gedurende haar verblijf te Geneve met hare twee dochters, de Princessen Marie en Eugenie, alsmede met den Groothertog Nicolaas, haren broeder, zijn atelier; hij kreeg van haar verscheidene bestellingen en prachtige geschenken.

Hij ontving ook bestellingen van de Keizerin-weduwe, van de regeerende Keizerin van Rusland, van den Groothertog Michaël en van de Groothertogin Helena, en Keizer Alexander begiftigde hem met het ridderkruis van St Anna van Rusland. Hij was ook gevoelig voor de eer van het bezoek van den Groothertog-troonopvolger van Mecklenburg-Strelitz, met wiens vader hij in briefwisseling gestaan had. Op den ouderdom van veertig jaren had hij vijf verschillende ridderteekenen en negen gouden medaljes ontvangen en was lid van verscheidene Akademiën. Ondanks al deze onderscheidingen, waarvoor hij niet ongevoelig was, bleef hij steeds even zedig. Hij had het ongeluk drie zijner kinderen te verliezen, een verdriet, dat zijne gezondheid ondermijnde, die reeds sedert jaren zeer geschokt was door de vermoeienissen der reizen, waarop hij, geheel door zijn genie bezield, dikwijls door ziekte werd overvallen en, van alle hulp verwijderd, op het herstel zijner krachten moest wachten, om weêr op reis te kunnen gaan en naar huis te keeren. Zijne gezondheid werd met den dag bedenkelijker; hij vertrok naar het Zuiden, doch, helaas! te laat. Na een jaar ziek geweest te zijn, werd hij aan zijn gezin en aan zijne vrienden ontrukt, die hij steeds ten hoogste gesticht had door zijne oprechte godsvrucht en kinderlijk geloof. Hij stierf in de maand Maart van 't jaar 64 te Mentoni in den ouderdom van drieën-vijftig jaren.

Hij heeft voor den uitgever Delarue een groot aantal lithografiën en gravuren vervaardigd en, als zijn laatste werk, twee groote platen: *de Stortvloed* en *de Eenzaamheid*, die zijn eigendom gebleven zijn, voltooid.

Zijne studiën, die hij met zoo veel zorg bewaarde en nooit heeft willen verkoopen, ondanks de sommen, die men hem daarvoor dikwijls aanbood, kunnen toonen tot welk eene

hoogte hij de navorsching der waarheid en de nauwgezetheid dreef.

Aangenaam zou het ons zijn, breedvoerig het verhaal van dat korte doch werkdadige leven, in zijne aandoenlijke eenvoudigheid terug te geven. De tegenstelling van dat nederige debuut en die schitterende eerbewijzen, zoo snel en zoo roemrijk verkregen, komt ons voor eene nuttige les in zich te bevatten. De oprechte en kiesche hulde, die de door ons gevolgde levensbeschrijving eindigt, kenmerkt in twee woorden volmaakt den stijl van Calame. Zonder in de overdrijving van sommige liefhebbers te vervallen, die, voor zijne watervallen, den naam van (den ouden) Van Everdingen en zelfs dien van Ruysdael uitgalmden, willen wij gaarne erkennen dat het talent van Calame zich door eene groote waarheid en eene groote zorg ook in de minste bijzaken kenmerkt. Zijne menigvuldige studiën leveren er het treffendste bewijs van. Bij den eersten aanblik dof en koud, hebben zij weinig aantrekkelijks; de vaste rotsblokken, de bruisende stortvloeden, door de gesmolten sneeuw veroorzaakt, een plantengroei van een overdreven en bijna hard groen, een koud en helder zonnelicht, het licht der gletsjers, — dit alles vormt een geheel dat niet wegsleept.

Blijft men echter eenigen tijd voor die schilderingen verwijlen, dan wordt men gemeenzamer met die exceptioneele natuur. De schuimende en brekende golven vertoonen, door hare doorschijnende vloeistof, de planten en kiezelsteenen harer bedding, drupsgewijze verspreiden zij zich en besproeien de helling der heuvelen, die met een dik mos, gelijk aan een zijachtig fluweel, omzoomd zijn. De boomgroepen krijgen eene behoorlijke ruimte en maken zich van den grond der bergen los; de kale kruinen der dennenboomen teekenen aan den hemel met eene verwonderlijke juistheid hare onregelmatige omtrekken. De wolken drijven op de toppen, terwijl een doorschijnende damp de donkere schaduwomtrekken der rotsen uit de vallei verzacht. De zon brandt niet, het is waar, doch haar levend licht verheldert, ver-

licht de gletsjers en de groenende valleien en werpt hier en daar op de rotsblokken eenen schitterenden weêrschijn. Het penseel van Calame munt vooral uit door de steenlagen basaltisch en de bergwouden rotsachtig te maken. Hij toont de natuur, de kleur, den vorm van elk steentjen aan, hij kenmerkt elke mossoort en het geheele plantenrijk in zijn waar charakter.

Wij zijn werkelijk in het midden van dien onontwarbaren chaos verplaatst, dien de bergbewoners het einde der wereld noemen.

Eenige zeetooneelen, studiën van dennen-, kastanje- en pijnboomen, stortvloeden, gletsjergezichten, het panorama eener diepe vallei of het vergezicht van een meer tusschen bergen, somtijds de details van een bundel kruiden, een levendig landschap of de hoek van eenen steilen weg, — ziedaar de onderwerpen die Calame met de meeste liefde behandelde. Eene aanhoudende en diepe studie der natuur verraadt zich in elk doek; maar men herkent er ook de koude temperatuur der bergen en de zon der napelsche kusten in, die niet warmer is dan die der ijsgletsjers van den Mont-Blanc.

Te vergeefs beijvert zich Calame om de rijke tinten van den herfst terug te geven: zijne rosachtige boomen hebben den rijkdom niet van die door de zon verschroeide natuur.

Die hoedanigheden en zelfs de gebreken van Calame beletten hem niet een onberispelijk teekenaar te zijn. Zijne bekwame teekenstift geeft met eene bewonderenswaardige waarheid de bergachtige streken, de pijnen en rotsen terug.

Deze nauwgezetheid, deze angstvallige getrouwheid geeft eene groote waarde aan zijne lithografiën. Er zal een dag komen, en mogelijk is die niet ver meer verwijderd, dat de verzamelaars elkander zijne platen zullen betwisten.

Het publiek heeft zich gunstig getoond jegens een talent, dat intusschen niet dat bekoorlijke noch die schitterende fouten bezat die somtijds meer dan de goede hoedanigheden bekoren. De studiën van Calame, waarvan de gemiddelde prijs zich tusschen twee- en driehonderd francs heeft staande gehouden,

zijn gunstig opgenomen. Indien eenige merkwaardige stukken geene hooge prijzen hebben opgebracht, moet men de oorzaak daarvan waarschijnlijk aan den al te grooten toevloed van landschapstukken toeschrijven, bijna alle in dezelfde koude en heldere gamme opgevat, die bij de liefhebbers in 't algemeen niet hoog staat aangeschreven.

Gevolgd naar F. PETIT en J. J. GUIFFREY.

EEN DERTIGJARIG APOSTOLAAT,

DOOR

W. WESSELS, Pr.

»Ik verwijt namelijk aan Mevrouw Bosboom dat zij nu eens door misplaatste scherts, dan weder en meestentijds door even kwalijk geplaatste moeilijkheden, bij den lezer het geloof vernietigt in hare kunst en hem jammerlijk ontnuchtert."

C[d]. Busken Huet, "Gids", Nov. 1864.

Mejufvrouw A. L. G. Toussaint, later Mevrouwe Bosboom, verplicht nu reeds een matigen menschenleeftijd lang, onze nederlandsche letterkunde door de bearbeiding van hoogst verdienstelijke romans en novellen, waaraan zij het predicaat van historisch wenscht toegekend te zien. In courantenstijl heeft gedurende dat gansche tijdperk (eene knorrige bui van Boudewijn zaliger ongerekend) de periodieke pers de gewoonte gekregen te betuigen, dat die lettervruchten met "onverdeelden bijval" door het nederlandsch publiek ontvangen worden.

Alleen de Heer Busken Huet, die alles aandurft, heeft onlangs eenige voorwaarden tot den lof geformuleerd, waar de begaafde Dame aanspraak op heeft. Ofschoon het woord *geloof* in ons motto bij ons wel eene andere beteekenis hebben zal dan bij het geestig oud-lidmaat der Gidsredactie, achten ook wij het niet ongepast, van een eigen standpunt eenige bezwaren tegen de *faits et gestes* van Mevrouw Bosboom voor te dragen, bereid om, na de zedige uiteenzetting daarvan, weder bedaard te gaan zitten luisteren als zij het woord neemt, en dat gedeelte van het nederlandsche publiek, hetwelk zich den titel van *het* publiek aanmatigt, naar hartelust in de handen te laten klappen.

Wij nemen aanleiding tot onze vitterijen, of als men wil tot ons protestje, inzonderheid uit het jongste, in den *Gids* geplaatste gewrocht der schrijfster.

Als ijverige Protestante, met hart en ziel der orthodoxie toegedaan, zal 't der bekwame en geniale schrijfster wel niet ten kwade worden geduid, dat zij haar vernuft en hare pen ten dienste heeft gesteld der overtuiging die zij aankleeft. Dat echter de wijze *hoe* en de middelen *waarmede* zij den strijd voert, velen, ik mag zeggen talloozen, min aangenaam aandoen, kan niemand en, naar men mag onderstellen, ook haar zelve niet verwonderen. Of zou zij, de met zoo veel verstand en inzicht in het menschelijk hart bedeelde, er onbewust van zijn, dat zij sedert jaren aan hare pen de taak heeft opgedragen om duizenden harer landgenooten te grieven en elken voorstander van recht en billijkheid pijnlijk aan te doen? Een eigenaardigen indruk althans maakt het op de nederlandsche Katholieken, in eene lange reeks van verhalen hunne geestelijken, zeden en gebruiken in een bespottelijk, vaak hatelijk daglicht te zien stellen en aanhoudend ten hunnen opzichte hetzelfde thema te hooren variëeren, waarvan *domheid*, *heerschzucht*, *bijgeloof*, enz. den grondtoon uitmaken; maar ook elk rechtschapen hart moet het ergeren, dat men niet alleen het gedrag van enkelen steeds op rekening stelt van al hunne geestverwanten, maar er ook op uit is om op alle wijzen, al is het zelfs ten koste der historie en der eischen van het verhaal, te hoonen.... wat men niet kent en te minachten wat men niet verstaat.

Men mag het ook wel een zonderling verschijnsel noemen, iemand, die, wat hare grondbeginselen en denkbeelden omtrent God en den Christus betreft, met het Katholicisme in zekeren zin harmoniëert en aan den anderen kant de leuze vrij onderzoek, verdraagzaamheid [1] (immers ook zaligheid voor

---

1 Ik versta door verdraagzaamheid: niet de gelijkschatting van opiniën, die men onwaar acht, met zijne eigene, die men voor ontwijfelbaar waar houdt en die daartegen overstaan. Dit toch is bitter onnoozel, daar het eene miskenning en verloochening zijner eigene overtuiging is. Ik versta door verdraagzaamheid:

allen?) in hare banier voert, ja met geestdrift verdedigt, zulk een toon te hooren aanslaan.

De Heer Huet noemt onze gevierde landgenoote "door en door protestantsch;" maar dit kon zij, in mijn oog, toch wezen, zonder juist zulk eene verouderde en hatelijke wijze van strijd voeren voor te staan. Dat schelden en tieren en verwijten was goed voor 300 jaren, doch tegenwoordig is het eene anomalie, en die zoo handelt, van hem kan men zeggen dat hij niet op de hoogte van zijn tijd is. En zou de orthodoxie er wel zoo veel baat bij vinden, al geloofde de menigte dat de Pausen gewetenlooze intriganten en moordenaars, de katholieke geestelijken schelmen, ontuchtigen en domooren waren? Zou door al dat schrijven en wrijven één Katholiek orthodox zijn geworden? Wij gelooven het niet, en de vrucht der vijftig deelen van Mevr. Bosboom's hand zal dus grootendeels bestaan in een aangekweekten afkeer en verachting tusschen de zonen van hetzelfde vaderland. Dit echter kan de roeping der ware kunst niet wezen. Streed zij nog voor eigen behoud, men zou voor zulk een doen menige verontschuldiging kunnen vinden. Doch van de papen en monniken, waartegen men te velde trekt, hebben hare geestverwanten wel het minst te vreezen. Mij dunkt dat "de ware religie" vrij wat verschrikkelijker vijand dan Rome heeft in hetgeen men moderne theologie noemt; zoodat men haar zou mogen toeroepen: gord eerst de wapens aan tegen de samenzweerders van binnen, voor gij den strijd aanvangt tegen de vijanden van buiten; red eerst u zelve van eigen ondergang, voor gij veroveringen zoekt bij anderen; wied eerst het onkruid uit uw eigen akker, voor gij de hand slaat aan dien van uw buurman.

Deze aanmerkingen, meende ik, moesten voorafgaan, omdat zij ons de waarde van Mw Bosbooms streven doen beseffen en ons tot de overtuiging brengen, dat zij eene scha-

---

te verschillen in gevoelen met anderen, zonder haat of afkeer te koesteren; die gevoelens te bestrijden, zonder daarom de personen verachtelijk of hun gevoelen, door gezochte scherts en de oprakeling en verdraaiing van dingen, die tot de zaak niets afdoen, tot een voorwerp van afschuw te maken.

duw heeft nagejaagd en nog naijlt. De arme papen en monniken der zestiende eeuw hebben al zoo veel op hunne rekening, dat er nog best iets bij kan, zonder dat zij daarom onder dien last in het niet zullen wegzinken. Al dat declameeren over hunne domheid, hun bijgeloof, hunne tirannie en vadsigheid; al die anathema's, die men hen over het celibaat laat uitspreken, doch die men liefst niet van iemand der sekse hun in den mond hoort leggen, — het heeft zijn prestige verloren. Ik wil hier liever niet uiten wat ik zelf denk over de karakters, die zij haren geestelijken personen toedicht, en de wijze, waarop zij hen deze in woorden laat blootleggen, maar bij voorkeur haren hoffelijken criticus Huet het vonnis laten vellen over de schildering van Joannes Pistorius, die als eene pastoors-type in "het Huis Lauernesse" figureert. "Wie lust heeft" — aldus spreekt hij, na de aanhaling van het XIIe hst. — "kontrolere mij en vorme zich een eigen "oordeel over de wijze, waarop mevrouw Bosboom ter aange-"duide plaatse dien jongeling het anathema laat uitspreken "over zijn eigen priesterschap. Ik zeg niet dat dit hoofdstuk "bij uitnemendheid geschikt is om op een regenachtigen zon-"dag door kostschoolhouderessen te worden voorgelezen aan "hare internes; of dat de schrijfster in hare teekening van "Pistorius juist ditmaal bij uitzondering die soberheid in acht "genomen heeft, waarnaar men in hare werken te dikwijls "vruchteloos zoekt; of dat ik er voor mij zelven eenig bij-"zonder behagen in schep om roomsche priesters te hooren "toornen tegen het celibaat."

Dit is de taal van een welgeplaatst hart. Of echter ook deze woorden deszelfden, die de aangehaalde plaats voorafgingen en daarin bevestiging vonden: "zij heeft een open oog voor het zinnelijke", een compliment of iets anders zijn, is moeilijk te zeggen. Zeker is het, dat het oog der schrijfster verkeerd ziet. Want het zinnelijke, waarvoor haar oog zoo open is, ziet zij veelal daar, waar zij het niet moest of niet kon zien. Waar het eene onteering en verlaging is in den mensch, waar het eene verkrachting van eer en deugd en eene schand-

vlek is, daar valt het onder haar oog, en niet wijl het er werkelijk altijd bestaat, maar omdat zij het er *wil* zien. Dat oog deugt dus niet, of — men moet een hart hebben dat aan geenen reinen levenswandel in de ongehuwden meer kan gelooven; maar dan.... wee dat hart, wee de maatschappij! De man, wiens zinnelijkheid zoo in het breede wordt uitgemeten, is nog wel een harer helden, die de hervorming omhelst, natuurlijk huwt, doch, volgens mijn oordeel, zeer onnatuurlijk met "het bewustzijn het witte priesterkleed heilig gehouden te hebben", als protestantsch martelaar sterft. Waartoe nu mag men met recht vragen, het zinnelijke van dien held op den voorgrond gezet en met zulke grove trekken geschetst, daar dit hem noodwendig in de openie van ieder fatsoenlijk man zal doen dalen? Waarom, het *ex uno disce omnes* hier zoo vermetel toegepast, en die *omnes* aan de verachting prijs gegeven? Hiermede moest de ondeugd vau Pistorius goedgemaakt en gewettigd worden. Maar indien ooit de feilen van eenig held onhandig werden vergoelijkt, en ten koste van anderen werden bedekt., dan zijn het zeker de zijne. Het ligt niet in mijn plan een critiek te leveren op het eerste werk onzer schrijfster; ik wil slechts doen gevoelen dat zij toen, zoo wel als nu, met twee gewichten woog, alles beoordeelde volgens haren haat of liefde, en in hare verblindheid in den eenen brandmerkte wat zij in den anderen bijna tot deugd verhief. Ik geloof dat al de lieden van dien stempel, of er veel of weinig waren doet niets tot de zaak, door elken onbevooroordeelden man van de lijst der *honnêtes gens* zullen geschrapt worden, en moeilijk een goed figuur, in eene novelle die de heldentijd van het protestantisme behandelt, kunnen maken. Van daar dan ook dat de katholiek evenmin eerbied kan hebben voor den man die M^w^ Bosboom verheerlijkt — al verlangt zij ons in hare bewondering te doen deelen — als voor de anderen van dezelfde soort die zij vertrapt in het slijk. 't Valt zeker moeilijk, bijv. voor den augustijner "wtghelopen" monnik, den schrijver der gemeene en liederlijke *Tischreden*, achting te koesteren; en al droeg hij een kap, elke Katholiek

zal hem daarom, en daarom alleen, eerbied weigeren en aan al de genen die in het eene en andere zijns gelijken waren. Met afschuw zal hij zich om die reden ook afwenden van de portretten van geestelijken, door onze romancière opgehangen. Het zal paradox schijnen, en toch beweer ik dat zij aan al de lieden van dat slag, zonder uitzondering, groote verplichting heeft en hun eerder een lauwerkrans om den schedel had mogen vlechten, dan hen zoo aan de kaak te stellen. Want laat ons oprecht zijn, de zaken zijn nu eenmaal zoo, die en dergelijke lui zijn immers hare geestelijke vaders naar den geloove. Waren er onder de geestelijken dier dagen niet zoo velen geweest, hunner roeping onwaardig, Mw Bosboom zou tegenwoordig dergelijke romans niet hebben geschreven. Maar dit als eenen algemeenen karaktertrek dier dagen af te beelden, gedoogt de historie niet. Wij laten hier de eischen des verhaals nog buiten quaestie.

Zoo men op het gebied der verdichting al recht hebbe om dergelijke personen op te voeren, iets anders is het, of men recht hebbe om dergelijke wezens als karakter typen van den toenmaligen geestelijken stand ten toon te stellen. 't Is zeker ook makkelijk, de papen en monniken der XVIe eeuw als de vreeselijkste dwingelanden af te schetsen en als personen, die in 't burgerlijke overal den baas speelden, voor te stellen, doch moeilijker zal het zijn, zich daar over te verantwoorden. De gansche maatschappij dier dagen was toen niet gelijk nu, en die de houding der geestelijkheid van toen tegen die eener moderne maatschappij overstelt en in verband daarmede beoordeelt, krijgt in alles eene valsche verhouding, waarbij licht en schaduw noodwendig verkeerd vallen. En hiertoe wordt men licht verleid, omdat men vergeet dat het menschdom van 1500 in alles anders dacht en deed en was dan het tegenwoordige. Men stelt evenzeer onze voorouders van voor 300 jaren geheel verkeerd met nieuwerwetsche, indien ik zoo spreken mag, en aan onzen tijd ontleende gevoelens voor, als men "het gemeen met de priesteren" laat ijveren tegen de Hervorming en de gegoede

burgers er voor de poorten laat openen. Immers welke ook de afkeer ware, dien sommigen van het spaansche juk hadden, zij openden hunne steden slechts aan de Staatschen, onder beding van de handhaving van hun geloof. En was er iemand voor het tegendeel, dan was dit het gemeen. De overgave van Dordt, Gorcum, den Briel, Amsterdam en andere steden bewijst dit. En dat de Hervorming meer door dwang van enkelen werd opgedrongen, dan uit overtuiging omhelsd, zal geen geschiedvorscher, die tevens een vriend der waarheid is, ontkennen. Onze neigingen, onze voorliefde, onzen tegenzin en onze vooroordeelen toe te kennen aan personen, die men in eenen geheel verdichten roman laat optreden, kan er door, doch op dezelfde wijze historische personen in een historisch verhaal te metamorphoseeren, hiertoe heeft men geen recht. En aan dit gebrek gaan de historische verhalen onzer begaafde landgenoote gewoonlijk mank; zij schildert ons het menschdom der vorige eeuwen niet zoo als het werkelijk bestond, maar gelijk zij het gaarne heeft. Men haalt de schouders op als men ziet hoe zij de geestelijken van dien tijd in kleeding en handeling toetakelt, en schudt het hoofd waar men leest dat de orthodoxgezinde meisjes zoo verschrikkelijk vroom waren, dat zij niet durfden opzien op straat, walgden van een fraai kleedje en het zonde achtten te dansen. Onaangenaam wordt men gestemd bij al de onhistorische voorstellingen der gebruiken, zeden, godsvrucht, van het gansche geslacht met één woord, dier dagen.

Ik wil niets op het recht van verdichting afdingen, dat niet alleen de schrijver, maar ook elke andere kunstenaar heeft ten opzichte zijner onderwerpen; maar dit zal men toch moeilijk kunnen loochenen, dat het zijne grenzen heeft, grenzen, die uit den aard der zaak voortvloeien, grenzen ook, die men zich zelven door de keuze zijner stoffe gesteld heeft. Aan ieder onderwerp toch, dat men in proza, dicht- of schilderkunst wil veraanschouwelijken, ligt een denkbeeld ten grondslag, dat zijne gevolgen noodwendig medebrengt, der verdichting den weg zelven voorschrijft, de groepeering en de stoffeering van personen en za-

ken regelt en zekere eischen stelt, waarvan men niet kan afwijken, zonder de waarheid te kort te doen. Die romans samenstelt uit onderwerpen, aan onzen tijd ontleend, zal toch den krijgsman, dien hij opvoert, geen harnas mogen aantrekken, eenen helm opzetten en een speer in de hand geven, alsof hij een dappere ware van 1300. Maar hoeveel meer zal er nu bij zulke verhalen in 't oog moeten gehouden worden wanneer men er het bijvoegelijk naamwoord *historisch* voorzet! Dan is men in vele dingen geheel afhankelijk van de historische waarheid. Niet alleen mag men zijne personen in geen gewaad steken, welk ook, en laten handelen en spreken volgens de ingevingen eener weelderige phantasie, maar het feitelijk bestaan van alles moet geëerbiedigd worden. Die personen laat optreden, welke geene typen zijn, behoort dit aan te geven, of hij zondigt tegen de wet die hij zich zelven op het titelblad gesteld heeft. Wil men eene klasse van menschen karakteriseeren, dan zwijge sympathie of antipathie, en ongeoorloofd is het, haar om die reden met iets fraais of leelijks op te schikken. De decoratie van het geheel moet volgens de eeuw, die men wil veraanschouwelijken, zijn ingericht. Doch ook geene moderne menschen in een oud pak worden er geduld. Het leven van het uitgekozen tijdvak behoort men in al zijne kleuren te zien te krijgen, en de feesten, die men aanricht, en de rouw, waarin men rondwandelt, zoowel als de hartstocht, dien men botviert, en de deugd, die men beoefent, moeten hunnen eigenaardigen stempel dragen. De lezer moet uit zulk een verhaal niet alleen leeren hoe men toen gekleed ging, maar ook hoe men sprak en handelde en gezind was. Zich zelven er in verdiepende, moet hij de wereld, waarin hij leeft, geheel uit het oog verliezen en met zijnen geest in een vroeger verleden omwaren. En hieruit kan men nu afleiden, welk een nadeel voorstellingen zoo als die van Joannes Pistorius toebrengen aan de waarde der Historische Romans van M^w Bosboom Toussaint. En niet alleen in »het Huis Lauernesse" vindt men de kerkelijke personen op die wijze gekarakteriseerd; maar ook in elk der andere verhalen treft men een dito wezen aan,

in 't lange en breede afgeteekend en omschreven, opdat geheel Nederland zegge: zoo zijn ze.

Zij voerde dien stand ook wel eens met een ander aangezicht ten tooneele, doch dan verpersoonlijkt als aartsdom of bijgeloovig, als heerschzuchtig of vol van eene gods-vrucht, die elk bezadigd mensch volslagen waanzin zou noemen, of wel vol van eene satanische listigheid om zich te verrijken en te verheffen. In ieder geval kan men zeker zijn dat, welke priesters zij ook in hare romans laat optreden, het veeleer gepersonifiëerde duivels of ezels dan menschen mogen heeten.

De Gids, gelijk men weet, pretendeert eene liberale richting in ons vaderland te vertegenwoordigen. Ook zijn er die dit van zeer nabij ondervonden hebben. Het gevolg daarvan schijnt geweest te zijn, dat dit tijdschrift in een historisch romantisch verhaal van Mw Bosboom: "de verrassing van Hoey in 1595", een veldtocht heeft geopend tegen papisme, inquisitie, monachisme, jezuïtisme en andere *ismen* meer, die domheid, bijgeloof, zedeloosheid, heerschzucht en list kunnen vertegenwoordigen. Ach ja! hij ziet de bende al aanrukken met nijptangen, haken, schroeven, raderen, roosters, klemhouten en andere tormenten der inquisitie; hij ziet ze naderen — die graauwe kappen, waarin domme, grijnzende gelaatstrekken zijn verborgen, en achter haar, o hemel! de Jezuïeten met hunne listen en lagen en restrictiones, en de alarmtrom roerende, maakt hij elken Nederlander opmerkzaam op het nakende gevaar. Ten minste dit zou men afleiden uit den toon die wordt aangeslagen in "de verrassing van Hoey in 1595".

Daarin haalt de schrijfster eens recht haar hart op aan al de genoemde *ismen*, en hebben wij er tot nog toe — want het vervolg komt met October (?) — geene lieden in aangetroffen als Joannes Pistorius, toch zijn ze nog van het slechtste allooi. Zij heeft voor zulke schetsen eene bijzondere gave, en hare onbekendheid met menschen van dat soort en met de gebruiken en het geheele bestaan van de katholieke Kerk en het katholieke leven maakt haar dit gemakkelijker; want nu

kan ze alles fatsoeneeren volgens haren evangelischen haat, zonder dat gewetenswroeging over scheeve en onjuiste voorstellingen haar kan pijnigen. Echter blijft het ook waar, dat de liefde blind is, even als de haat. En gelijk deze twee vele zaken uitleggen in het dagelijksch leven en dikwijls het antwoord geven op menig *waarom*, zoo ook verklaren zij al het onhistorische in den historischen roman "de verrassing van Hoey". Zij geven ons tevens den sleutel der onnatuurlijke en onware voorstellingen, die er op iedere bladzijde in worden aangetroffen, en tegelijk den maatstaf ter beoordeeling harer overige romans in dit opzicht.

Al loopen onze gevoelens en die van den Heer Huet hemelsbreed uiteen, en al vreezen wij niets zoozeer als de zegeviering zijner beginselen, gejuicht hebben wij niet over zijne verwijdering van den Gids en evenmin de handelwijze, hem aangedaan, gebillijkt. Eene redactie, die het met de schennis eener hemelsche majesteit zoo nauw niet neemt, had, dunkt me, ook in de onberaden uiting van eenen warmen ijver voor de eer onzer litteratuur, niet zoo spoedig de aanranding eener aardsche behooren te zien. Waar de Heer Hoekstra een God onttroonend "nuttigheidsbeginsel" debiteert, daar mocht de Heer Huet wel den een of anderen wereldburger over den hekel halen. En toch noemen wij het heroptreden van M^w^ Bosboom in dit tijdschrift ook een verblijdend teeken, altijd hare hatelijkheden tegen andersdenkenden er afgerekend. Dit toch strekt ons ten bewijze dat het een zuiver theïstisch en christelijk standpunt gaat innemen. Wat echter niet wegneemt, dat wij eenen terugkeer tot de raas- en scheldmethode der XVIe en XVIIe eeuw zeer zouden betreuren.

Het onderwerp des bedoelden romans is, voor zooverre het uit de tot hiertoe uitgegeven hoofdstukken blijkt, de inneming van het kasteel der luiksche stad Hoey door de Staatschen, op een vastenavond, — terwijl de burgerij en de bezetting feest vierden, dansten en eene tooneelvertooning bijwoonden op het stadhuis in 1595 — onder geheime medewerking van protestantschgezinden, die tot de noblesse en gegoede burgerij be-

hoorden, en de overgave der stad, in weerwil van het verzet der kanunniken, die zich (hoe en in welke betrekking zij daar waren is onbekend) daar bevonden, der monniken en van het gemeen. Men ziet het, alles is er door onze beroemde romancière op berekend, om eens duchtig onder dat volkje rond te slaan. Voor dat iemand soms schrikke bij het vernemen dat hier ook de Jezuïeten in 't spel worden betrokken, zeg ik vooraf dat zij de directie der tooneelvertooning — die ook hun werk was en de bruiloft te Cana in Galilea voorstelde — hadden op zich genomen. Dit was zeker eene gelukkige vond, voor iemand met een streven als zij, al is het wat onnatuurlijk en er met de haren bijgesleept. Doch dat doet er niet toe, als zij er maar eens goed van krijgen, dat is de zaak! En als men dan in 1595 een *bal masqué* op een stadhuis wil geven, — zal men het toch wel eenigszins anders dienen in te richten, dan of de Heer Hausmann te Parijs het had aangericht. Trouwens om aan alles een moderne fransche tint te geven, gebruiken de sprekende personen een macht van fransche termen die in het tijdvak Rabelais-Amyot niet altijd even juist karakterizeeren.

Hoeveel bekwaamheid ik haar ook toeschrijve, geloof ik toch niet dat hare liturgische kennis groot genoemd mag worden. Zij maakt onder anderen gewag van feestdagen, die in den katholieken kalender nergens zijn te vinden en ook vroeger niet te vinden waren. Wijl het interessante van een gesprek soms juist hierop rust, wordt er, zoo als men gevoelt, door zulk eene onwaarheid alle waarde aan ontnomen. Bij voorbeeld "Allerkinderendag", waarschijnlijk analogisch gevormd naar de twee kerkelijke feesten, die men in de eerste dagen van November viert. *Aller*heiligen, *Aller*zielen: dus ook *Aller*kinderen; het woord *dag* ter verduidelijking er bijgevoegd. Aan eene protestantschgezinde jonkvrouw worden, sprekende over eenen speelgenoot harer jeugd, de volgende woorden in den mond gelegd: "Eens toen hij mij op Allerkinde-
"rendag geschenken kwam brengen.... en u bijkans toornig
"deed worden, om dat hij met zoo veel devotie de polsier-

"lijke paapsche heiligenprentjes uitkraamde." Wat zat het er in die dagen al jonk in!

Evenwel kan die schets onmogelijk naar het leven genomen zijn van 1595, den geïmproviseerden feestdag nog daargelaten, want toen zoomin als nu bestond er een dag waarop aan de kinderen prentjes werden uitgedeeld. Wel mag men daarom deze historische voorstelling zoo potsierlijk noemen als die prentjes.

Niet alleen worden er door haar feestdagen aangevoerd, die niet bestaan, maar ook heiligen gecanoniseerd, van wie in het roomsche martelaarsboek nergens wordt gesproken. Zoo hooren wij een inwoner van Hoey de H. Patientia aanroepen. Gelijk uit den onderhavigen roman blijkt, waren de menschen in die dagen geleerder dan nu, want zij wisten allen iets van 't latijn. De mogelijkheid nu bestaat, dat zij de latijnsche benaming van de eene of andere deugd (want zij waren ook zeer dom, al wisten zij iets van 't latijn) voor eene heilige versleten en er het bijv. nw. *Heilig* voor geplaatst hebben. Ik kan ten minste anders niet verklaren hoe de H. Patientia (geduld) in de wereld gekomen is.

Maar ook de wijze, waarop sommige geestelijke personen worden opgeschikt en handelend opgevoerd, zou men potsierlijk kunnen noemen. Daarbij toch wordt niet gevraagd, welke dracht de Kerk, die al deze dingen tot in de geringste bijzonderheden heeft bepaald, aan dergelijke personen voorschreef, en hoe zij volgens de liturgie moesten handelen, maar alleen een private smaak geraadpleegd. Hierop afgaande, zou men zeggen dat M^w Bosboom in het opzichtelijke en schitterende valt: want de kanunniken van Hoey worden door haar uitgedoscht met al de sieraden, die eene levendige phantasie iemand slechts vermag aan te trekken: zij maakt er bisschoppen van. Hare kanunniken dan — want zij zijn geheel haar eigen fabrikaat — dragen paarsche tabbaarden en gouden kruisen, met edelgesteenten bezet. Zij dragen ook den bisschoppelijken titel van Monseigneur (die, tusschen twee haakjes, pas in de laatste honderd jaar uit Frankrijk in Hol-

land is overgenomen). Hare liturgie — want zij heeft eene eigene — laat die heeren de kerkelijke gewaden aantrekken, waarmede gewoonlijk de vesper gedaan wordt, als zij eene louter burgerlijke handeling gaan verrichten en protest gaan aanteekenen tegen de overgave der stad. Zij dragen daarbij *koorkappen*. Of zij eenig denkbeeld heeft van dat kerkelijk kleed, durf ik niet verzekeren, want de uitdrukking "zij hebben koorkappen *op*" is zeer oneigenlijk en men hoort ze nimmer van die wijde tot op den voet afhangende mantels die men *omdoet*. Aldus toegetakeld en zeker zuchtende onder hunnen last (want ge begrijpt de monseigneurs waren zeer lijvig), wandelen zij door de straten naar het stadhuis, de trappen op, en verschijnen voor den raad der stad.

Als een karakteristieke trek hoe de geestelijken in die dagen op het volk werkten, moet zeker ook eene plechtigheid dienen, die wij een der bedoelde kanunniken zien verrichten, voor hij het gevoelen "van het gemeen" inwint omtrent de overgave der veste. Hij haalt een kruisbeeld te voorschijn, kust het en heft het op voor de menigte, die er eerbiedig het hoofd voor buigt. Ik voor mij zie in deze handeling niets berispelijks, maar veeleer iets prijzenswaardigs, doch daarom staat het in "de verrassing van Hoey" niet opgeteekend. Mij is het echter hier alleen om de historische waarheid te doen. En dan geloof ik dat men dit vreemdsoortig kerk- of volksgebruik gerust voor eene vrucht van loutere phantasie mag houden. Onder de gebruiken van dien tijd schijnt ook behoord te hebben het formeeren van processies, als er het een of ander ontwerp, waar de geestelijkheid tegen was, bij de regeering aanhangig was; gelijk men tegenwoordig Aprilbewegingen op het touw zet, om het een en ander te keeren, met hetzelfde doel organiseerde men toen eene processie. Dit deden de paters, om de overgave der stad af te wenden. Om alles een akelig aanzien te geven, zingen deze de *profundis*, een psalm, dien men slechts bij begrafenis-plechtigheden hoort, en onder dien doodenzang trekken zij ook naar het raadhuis. Of zij er ook in 't zwart bij waren, wordt niet gemeld, wel dat het volk er voor op de knieën

viel. Dit nu gebeurt alleen bij processies met het Allerheiligste, waarvoor de menigte knielt als het voorbij gaat, gelijk men 't nog in België zien kan; bij andere processies nooit, omdat er dan geen reden voor is. Wij kunnen dus dit verschijnsel niet anders verklaren, dan door aan te nemen dat die vreemdsoortige processie, met dat ongewone akelige en bij dergelijke gelegenheden nooit gebruikelijke lied, de Hoeyers als 't ware bedwelmde en ter aarde deed storten.

Er moest ook in "de verrassing van Hoey" in een levend beeld worden vertoond, wat de katholieke Kerk door den afstand van de wereld verstaat, dien de religieusen doen, en wat voor waanzinnige dweepers deze wel zijn. Of geen enkele der boven aangehaalde monniken zich hiertoe leenen wilde, weet ik niet; maar dit is zeker, dat men bij gebreke van een wezenlijken monnik, er slechts een geïmproviseerd heeft. Er bevindt zich iemand in het kasteel van Hoey die monnik wil worden. Bij voorraad wordt hem eene pij aangetrokken, hoewel hij nog buiten het klooster en niet eens aangenomen is; zijn gezicht ziet er ook heel afgevast en akelig vermagerd uit, als ware hij reeds jaren lang in de orde geweest. De broeder van een staatschen officier heeft het eerst de Kerk verlaten, doch later is hij tot haar teruggekeerd, doch teruggekeerd, gelijk hij verzekert, uit "vrees" — niet voor de dood, maar voor de marteling der inquisitie. De Staatschen, voor wie hij deze bekentenis aflegt, verlossen hem uit zijne gevangenis. Nu zou iedereen denken dat die ellendige lafaard wederom tot zijne vorige overtuiging zal teruggaan. Neen! Hij is op een gelukkig oogenblik door zijnen biechtvader in een dweeper herschapen. Dit moet eigenlijk in deze schildering uitkomen. Zijn protestantsche broeder Frank komt bij hem, terwijl hij met zijn hoofd op de trappen van een autaar ligt, om eenig blijk van broederlijke liefde, van hem, dien hij zoo ellendig terug vond, te ontvangen, en hem te bekeeren. Doch hij wil nergens van weten. Een oogenblik dreigt de broederlijke liefde de overhand te zullen hebben; maar dan drijft zijne zucht om alles te verzaken weêr boven. Onder het uitslaan

van allerlei teksten, anders niet gewoon onder de Roomschen, stoot hij Frank van zich af. Hij tiert en gilt als een razende: »vade retro Satanas", »Heilige Drievuldigheid, geef mij de overwinning!" enz. Frank trekt hem eens bij de kap en doet hem heel natuurlijk de vraag, »of er dan een godsdienst is die de broederliefde tot zonde maakt." Maar de andere blijft bij zijn a propos en is er zelfs niet af te brengen door eene andere redeneering van hetzelfde allooi. Op alles, wat Frank heel bedaard weg zegt, wordt slechts geantwoord met de woorden en de houding der grootste waanzinnigheid. Iedereen verwacht nu dat de broederlijke officier, als hij zijnen rampzaligen broeder zoo moet verlaten, een hartverscheurend schouwspel zal aanbieden, en is reeds gespannen hoe hij zich wel zal gedragen op dat vreeselijk oogenblik. Maar als men hem dan dood bedaard ziet vertrekken met een "vaarwel, broeder!.... sinds wij niet meer samenstemmen!" en een snikkend "welk weêrzien!" "hoe dat bange voorgevoel onbedriegelijk blijkt;" "dit is erger dan de dood," en daarmede basta, zonder dat er naar dien lieveling wordt omgezien, dan wordt men aangedaan als iemand, die op een heeten zomerschen middag eensklaps een ijskoud stortbad krijgt, en men wordt overtuigd dat zoowel het eene als het andere affectatie is; doch affectatie om te smaden. Welk eene onwaarheid in die personen van binnen en van buiten! Hoe wordt alles verwrongen en den natuurlijken loop des verhaals geweld aangedaan, om toch maar de katholieke religieusen te kunnen hoonen, door hen als waanzinnigen af te schilderen! De zelfverloochening van het religieuse leven moest aan de kaak gesteld worden, daarom maakt men iemand, die niet eens monnik is, maar alleen het plan heeft dit te worden, tot een monniks-type, hem voorstellende als een van het verstand beroofden dweeper, gelijk er slechts gevonden worden in het brein onzer romancière of in een gesticht voor krankzinnigen. De andere monniken, steeds als vadsigen, luien, dommen voorgesteld, zijn deugnieten: hier aanschouwen wij nu zeker een type der *goede* monniken van die dagen. Arme historie!

Om analogisch feesten en plechtigheden, die niet bestaan, het

aanzijn te geven, hierin zal niemand onze schrijfster evenaren. Wij hebben er reeds proeven van gezien. Ik kan echter op nog meerdere wijzen. Zoo lezen wij dan ook van de *vroeg*metten, alsof er ook *late* bestonden, denkelijk gevormd naar *vroeg*mis. De eerste worden geklept op een tijd dat dit in geen enkel klooster gebruikelijk is, en de anderen gedaan op een oogenblik dat de Kerk het verboden heeft, namelijk, in 't holle bijna van den nacht. Analogisch is ook eene *choor*vrouwe gevormd uit een *choor*heer. Gelijk men weet, worden de kanunniken soms choorheeren genoemd; maar choorvrouwen bestaan er in de katholieke Kerk niet. Evenwel wil ik haar om deze nieuwe en ongehoorde creatie niet hard vallen, daar zij misschien door den titel, dien de vrouwen van protestantsche kanunniken [1] dragen, op het dwaalspoor kan zijn gebracht. Vandaar die choorvrouwen in 1595.

De vreeselijkste wezens, die men te voorschijn ziet treden, zijn, na de Jezuïeten, de biechtvaders. Van hen staat geschreven: "het is vreeselijk te vallen in der priesteren hand." Geen Maleier is dan ook zoo bang voor een blank officier, als de Hoeyers het zijn voor de biechtvaders. Het zijn lieden, die hunne biechtelingen overal met argusoogen nasporen en op de hielen zitten. In onzen tijd zou iedereen zich heel spoedig aan de leiding van zulk eenen zielbestierder onttrekken en eenen anderen, des noods iemand, aan wien men onbekend is, zoeken, doch toen ter tijd schijnen zij er zoo slim niet op geweest te zijn of konden zeker onder de plak dier controleurs niet uit. Uit alles zou men ook afleiden dat de Hoeyers zonder uitzondering bijna ieder oogenblik te biechten gingen bij die gehate wezens: een groot verschil voorwaar met onzen tijd, nu er talloozen maar eens in 't jaar komen, het uiterste wat is voorgeschreven.

Al die dingen komen mij zeer onwaarschijnlijk voor, wijl

---

1 Vele k. kanunniken goederen werden het deel van eene corporatie protestantsche heeren, die niet alleen het genot der inkomsten, maar ook het genot van den titel verlangden en zich kanunnikken en hunne vrouwen kanunnikessen noemden.

de biechtvader buiten de biecht niets over zijne biechtelingen heeft te zeggen. Wil men in eene katholieke gemeente iemand controle laten uitoefenen, laat het dan den Pastoor doen. Deze is de herder die waken moet. En wie der lezers van M^w Bosboom zal kunnen gelooven dat de Hoeyers nog al eens gingen biechten, als hij elders heeft hooren verkondigen dat de biechtvaders, "vooral waar het heeren van rang geldt, van de verplichting tot geheimhouding soms worden ontslagen", en dat de biecht als middel wordt gebruikt om over sommige menschen verslag te kunnen uitbrengen nopens hun karakter en om goederen aan de orden te laten vermaken [1]? Of zou dat eene ontdekking der 19e eeuw zijn? 't Is te hopen voor de Hoeyers.

Hoe onbekend de schrijfster met den geest der katholieke Kerk is of ten minste den schijn aanneemt het te zijn, blijkt uit hetgeen er bij de beschrijving der vastenavond-feesten, waaronder het kasteel verrast werd, hier en daar doorstraalt. Zij wil duidelijk insinueeren, dat de Hoeyers het vieren dier feesten bijna als een kerkelijken plicht beschouwden, misschien wel om daardoor de vroomheid der orthodoxgezinden, die van al die ijdelheden wars waren, beter te doen uitkomen. Die overdreven zucht echter om toch maar de katholieke Kerk te kunnen verguizen en de orthodoxie in een stralenkrans te hullen, heeft haar, dunkt mij, hier een onnoozel figuur doen maken. 't Is immers algemeen bekend, dat de katholieke Kerk al de dartelheden dier dagen verfoeit en zelfs al het mogelijke doet om de haren er van terug te houden; gelijk het ook wereldkundig is, dat, terwijl den geestverwanten onzer landgenooten al dat vasten enz. een gruwel was, zij de ijdelheden der Kerk, dat is, alles, waarbij pret te maken viel, met hand en tand vasthielden en er meer gebruik van maakten dan de Katholieken. Men denke aan kermis, St. Nicolaas, St. Hubert, vastenavond enz.

Elk een kent ook het verbod om in den vastentijd bruiloft

---

1 Deze opeenstapeling van leugens en lasteringen kan men vinden in "Graaf Pepoli", III dl., Guldens-editie.

te houden, en toch wordt een vurig aanhanger van het papisme, en wat nog erger is, ook een kanunnik, die "een vroom man was", afgeschetst als niets daarvan wetende. Maar der hervormgezinde dame, die men over wil halen om in die dagen te huwen, zeide het gevoel wat de onbekendheid der kerkelijke wet den vurigen en geletterden voorstanders der Kerk, verborg. Zij vindt dat dit niet *past* in zulk een tijd.

Van diezelfde jonkvrouw wordt ook verhaald, dat zij lang geweigerd had "toe te treden tot de Kerk", dat beteekent hier, de eerste H. Communie te doen, alsof elk een niet wist dat men door het doopsel tot de Kerk toetreedt, en het zoogenaamde lidmaat worden, hetgeen bij de Hervormden gebruikelijk is, bij de Katholieken geen plaats grijpt. Hoe weinig alles in onzen historischen roman den stempel draagt van het katholieke leven en denken en doen van 1593, zal ik hier niet behoeven te zeggen.

Als eene andere bijzonderheid, hieromtrent, kan zeker dienen, het veelvuldig maken of slaan van het teeken des kruises in dien tijd. Men deed dit toen niet alleen in de kerk, niet alleen als er eenig onheil dreigde, maar ook bij sommige tooneelvoorstellingen als er een wonder werd nagebootst, gelijk geschiedde bij de reeds aangehaalde tooneelvoorstelling op vastenavond. Toen men daarbij, het wonder der bruiloft te Cana nadoende, de verandering van het water in wijn vertoonde, "sloegen eenige naïve vromen het teeken des kruises met dezelfde piëteit, als zagen zij in de kerk het hoogwaardige opheffen." Wel zeker, er is niet aan te twijfelen, het zal juist zoo gegaan zijn! Ziedaar echter eene overdrijving, die enkel uit de zucht om belachelijk te maken kan zijn voortgevloeid, doch waarvan het kleingeestige geheel en al op de schrijfster terugslaat.

Als eene karakteristieke bijzonderheid uit de laatste jaren der XVI[de] eeuw, mag ik zeker niet onopgemerkt voorbijgaan, dat de Jezuïeten toen de Hervorming bekampten door het navolgen der kluchten van de Rederijkers. Wat echter boven alles de aandacht van elken beoefenaar der litteratuur waardig is, is, dat men, die kluchten nadoende, dit in 't latijn

en wel in "berijmd latijn" deed. Zulk eene ontdekking moet wel in staat zijn geheel en al den indruk weg te nemen van de verdenking, die iemand op onze romancière geworpen heeft: "zij heeft niet gedaan hetgeen men studeren noemt in de litteratuur." Dit kan nu niet meer gelden van iemand die op dat gebied zelfs nieuwe ontdekkingen doet. D' van Vloten had van deze nieuwe bijzonderheid in zijne geschiedenis der letterkunde heel goed gebruik kunnen maken.

Gelijk men uit de weinige aanhalingen, die vooraf gingen, reeds heeft kunnen opmerken, steken de orthodoxgezinden zeer gunstig af bij de andere menschen van het jaar 1595. Waaraan dat verschijnsel is toe te schrijven, kan ik niet verklaren, doch zeker is het, dat zij, behalve in vele andere dingen, ook in smaak en kunstzin wel bijna eene eeuw vooruit waren. Den overigen hinderde het bovengenoemde plompe schouwspel niet. Maar de hervormingsgezinde jonkvrouw, die met de anderen van hare soort bij die tooneelvertooning tegenwoordig was voor den schijn, bij haar "stiet zich het ontwakend, doch nog onbewust kunstgevoel van dien tijd", al was het dan "slechts weinig". Van den anderen kant (want wij moeten eerlijk zijn) kon die dame bijna geen latijn en roept daarom haren cavalier toe, die haar uitnoodigt het spel bij te wonen: "ik versta zooveel latijn niet", doch de Roomschgezinden — zij wisten er integendeel meer van, al meende Charles dat de overige juffers er niets van zouden verstaan: want zij juichten met handgeklap een latijnschen proloog, die in berijmd latijn werd voorgedragen, toe. Nu zal men vragen, waarom zooveel tegenstrijdigheden en onwaarschijnlijkheden op een gestapeld? Dat komt — eene zonderlinge reden — wijl de mis in het latijn gebeurt. Dit moest gefletrisseerd worden. Is alles echter waar, wat in dien historischen roman van dien tijd wordt opgedischt, dan waren de lui van Hoey nog zoo dom niet. Nu is het al wel als iedereen kan lezen en een goeden brief schrijven; maar toen waren dan de burgerlui zelfs niet vreemd aan het latijn. Voorwaar, eene verrassende ontdekking!

Hoezeer men in "de verrassing van Hoey" op de hoogte van

het kerkelijk recht is, dit kan men opmaken uit het feit, dat een vroom en achtenswaardig kanunnik een huwelijk koppelt tusschen neef en nicht, zonder het minste bezwaar, hoewel zulk een huwelijk voor de Kerk ongeldig is.

Wij zullen de inquisitie, het geliefde thema, dat overal, hoe dan ook, bijgehaald wordt, om belang en verrassing aan de verhalen bij te zetten, maar laten rusten. Die zich van het leugenachtige der voorstellingen hieromtrent in onzen roman wil overtuigen, hij leze de geschiedenis. Wat er ook waar zij van de spaansche inquisitie, zoomin in Luik als in onze nederlandsche gewesten is zij op de spaansche leest geschoeid geweest, zoo zij er is ingevoerd. De vreeselijke dingen, die Mevr. Bosboom er in haren roman van verhaalt, behooren geheel tot het rijk eener verhitte phantasie. Om aan te toonen hoe weinig de begaafde vrouw weet van den werkkring, de inrichting en ambten der inquizitie, — want gelijk zij analogisch onbekende feestdagen vormt, zoo ook creëert zij hierbij, door een *opper-* of *onder-* voor sommige priesterlijke functiën te zetten, nieuwe waardigheden, — hiervoor is de plaats niet in dit tijdschrift.

Men vindt ook in de historische tafereelen, waarover ik hier spreek, woorden zoo vreemd en onverstaanbaar, dat het de moeite waard is, ze als curiosa op te teekenen. Zoo wordt er gesproken van »paternosters" *slaan* voor *bidden*, alsmede van »de grijns", die de geloovigen op aschdag »ter hand" hadden toen zij de kerk uitgingen, een woord, over welks beteekenis men gerust eene prijsvraag mag uitschrijven, zonder vreeze dat één Katholiek ze zal kunnen beantwoorden. En wie verstaat een zin als deze? »Het volk was bovendien aan die bouworde (dat de kapel van Hoey, waar de bisschoppen de mis lazen, eene opene gaanderij had) het voorregt verpligt, bij feestelijke gelegenheden *de hoogwaardigheid van den dag* naar haar heiligdom te zien opgaan in haar pleeggewaad." Ik geloof niet dat de schrijfster zelve ons den zin dezer woorden zou kunnen uitleggen. Als eene eigenaardigheid van het soldatenleven dier dagen diene, dat de militairen dagelijks de mis bijwoonden,

waarbij *wastoortsen* brandden. Wat is die soort van menschen toch veranderd!

Ik heb er boven op gewezen, hoezeer onze romancière er op aast, de katholieke geestelijken als slaven der zinnelijkheid voor te stellen, misschien hiertoe wel aanleiding vindende in het zedelijk gedrag van den schrijver der *Tischreden* en dergelijken. Zeker om het contrast, moeten het ook de Jezuïeten, de felle bekampers dier exemplaire mannen, in dat opzicht, en ook in dat der domheid, ontgelden.

Volgens haar, hadden zij in 1593 reeds eene school te Hoey en waren zij, wier roem in de wetenschap enkel door partijdigen haat kan miskend worden, de opstellers van het wanstaltige, smakelooze en gedrochtelijke middeleeuwsche tooneelspel, dat op dien vastenavond vertoond werd, "waarin geen sprake was van kunst in de schikking van den gang der gebeurtenis", waarin "Jozef en Maria elkaêr om strijd, middeleeuwsch — mystiesch en alledaagsch plat, hun besluit mededeelden om het bruiloftsmaal van hunne verwanten (sic) bij te wonen met hunnen zoon", dat bestond "uit scherts van de grofste soort en gemeenheden, uit het lager leven gegrepen". En dat alles, nota bene, in "berijmd latijn". Het scheen (altijd volgens onze schrijfster en alleen volgens haar) toen ook het gebruik bij de leden dier orde te zijn, dat de rector er zich ook in mengde, want deze gaf, "gedoscht in zijn ordegewaad" (dat zij niet hebben), "een verwaterd verhaal van het eerste wonder des Heeren, in latijnsche verzen beschreven". Men late al een Dom Agostino als een type der Jezuïeten optreden door zijne list en kunst van intrigueeren, bij de lasteraars en haters dier orde is deze opvatting nu eenmaal een geloofsartikel geworden; maar om van hen ook typen van domheid op te voeren, dat kan er toch in geen enkelen roman, maar het minst in eenen historischen roman, door.

Het zijn ook de leden dezer toen pas opkomende orde, wier onberispelijke levenswijze en strenge zedelijkheid evenzeer schitterden als hunne geleerdheid :— iets, wat hunne felste tegenstanders in hen huldigden — die als de bevorderaars der onzede-

lijkheid worden voorgesteld. Zij, de hevigste vijanden der Rederijkers en hunne kluchten, waaraan de Hervorming zoo veel te danken heeft, — al riepen toen de orthodoxe dames, volgens Mw Bosboom, wraak over hunne onstichtelijke voorstellingen — zij worden afgeschilderd als de navolgers dier vaak ongebonden en de k. Kerk verachtelijk makende spelen. Eene protestantsche schoone verzekert, "dat sommige der spelen "hunner scholieren in dartelheid den rijmen der rhetòrijkers "niets toegeven". En het spel was zoo aanstootelijk, dat er gevraagd wordt: "Hoe kwam het, dat tal van zedige vrouwen, "jonge meisjes en bejaarde matronen toezagen en toeknikten "zonder schroom, zonder schaamte? Het was de zege der "gewoonte, die haar allengs had vereelt en verstompt."

Wat zoo even onze aandacht trok omtrent het kunstgevoel, zien wij ook hier weder omtrent het zedelijk gevoel uitkomen. Want dezelfde protestantsche dame meende dat zij »thans zou kunnen luisteren zonder kwetsing voor haar godsdienstig gevoel." Doch zij bloosde zoodra zij begreep waarom men lachte. Het was scherts van de grofste soort: het waren gemeenheden uit het lager leven." En dat, in weerwil zij zooveel latijn niet verstond, en Charles verklaard had, dat niemand der andere juffers er iets van zouden verstaan. Doch deze tegenspraak daargelaten, het wonderlijkste is zeker, dat het zedelijk gevoel der protestantsche, die in denzelfden tijd en dezelfde omstandigheden leefde als de overigen, zoo ontzaggelijk veel meer ontwikkeld was, dan dat der andere Hoeyers, die kruizen maakten en vroom waren. Geloofde de schrijfster dat er ook toen nog wonderen konden gebeuren, dan mocht zij dit verschijnsel er gerust onder rekenen. En ook die afkeer van de kluchten der rederijkers, door de Hervormingsgezinden getoond, zal voor elken geschiedvorscher ook wel eene geschiedkundige paradox wezen.

Of die beschreven kanunniken in Hoey, dat geene cathedraal had, bestaanbaar zijn, ik wil hierover niet twisten, hoewel ik het niet kan gelooven. Want de kanunniken resideeren bij de metropolitaan-kerk, en als geestelijke raad hadden zij niets

met het tijdelijk bestuur des bisschops te maken. Dat de prins-bisschop van Luik als suffragaan (suffragant zegt de schrijfster), wat zijne wereldlijke heerschappij betreft, iets had uit te staan met zijn geestelijk hoofd, den Aartsbisschop, is niet te denken en, naar mijn oordeel, slechts aangehaald, om het gesprek der kanunniken met de *raads*heeren over de overgave der stad aan den gang te houden. Doch eene orde, wier geleerdheid door — ik mag zeggen — niemand betwist wordt, wier klassieke zin en werken genoegzaam toonen dat hare leden onmogelijk als makers van een walgelijk, dom tooneelspel kunnen optreden, op die wijze aan het nederlandsch publiek voor te stellen, dat is beneden alles.

Wij weten het wel, waar de katholieke Kerk ter sprake komt, "de oude Godsdienst", waarvoor een liberaal als de Heer Huet nog eerbied kan hebben, kiest onze landgenoote de zijde van Garibaldi, al is het ook in haar eene vreeselijke inconsequentie; en men ziet hieruit, dat de leuze, waarvan weleer de liefelijke boorden van Maas en Waal weërgalmden: "liever Turksch dan Paapsch", in sommige boezems nog niet is weggestorven. Doch zóó de historie te verwringen, aldus de personen, geheel tegen hunnen historischen aard en hun karakter in, te laten handelen, dat is toch den haat wat ver gedreven. Ik kan mij begrijpen dat de Jezuïeten voor M^w Bosboom alles behalve aantrekkelijke lieden zijn, omdat zij zich als de meest gevreesde tegenstanders opwierpen van hetgeen haar het liefste is; maar hen zonder eenige historische bescheiden als bevorderaars der zedeloosheid onder hunne leerlingen af te beelden, dat zal geen rechtschapen man kunnen vergoêlijken. Bij zulk een waagstuk had men ten minste eenig citaat uit een boek aan den voet der bladzijde mogen verwachten, om de ongeloovige verbazing van den lezer bij zulke ongehoorde dingen te ontwapenen. Wij verbloemen het niet, menige gezalfde des Heeren toonde zich in de dagen, waarin ons de schrijfster terugvoert, zijner roeping onwaardig, doch de Kerk, die ze als eene pest uitwierp, behoeft zich des zoozeer niet te schamen, maar eigenlijk veeleer de geest-

verwanten van Mr Bosboom-Toussaint, die ze opnamen, hen op het gestoelte der eere plaatsten en aan de voeten dier Gamaliëls zich nedervlijden, om hun woord op te vangen. Kan men echter van deze niet eens het bewijs leveren, dat zij hunne scholieren of anderen door zedelooze voorstellingen bedierven, gelijk de schrijfster van de Rederijkers verzekert, nog veel minder zal dit het geval zijn met de Jezuïeten. En hoe kan het dan de schrijfster eens historischen romans, ik zeg niet met haar godsdienstig, maar met haar kunstgevoel overeenbrengen, om de "eerwaarde Paters" zulke daden te laten verrichten?

De geestige criticus, aan wien ik het motto, boven dit opstel geplaatst, ontleende, zegt dat onze romancière "evangelistenbloed" door de aderen stroomt, en hij had er wel mogen bijvoegen: van de kwaadaardigste soort. Immers, wat bij den grootsten hater der katholieke Kerk nog genade zou vinden, het vindt geene genade bij haar: ik bedoel de liefdadigheid der monniken, het wegschenken van hunnen overvloed aan de armen. Dit wordt hun in de verrassing van Hoey zelfs tot eene grief gemaakt. Men oordeele! Toen de stad aan de Staatschen overgegeven was, "stoven de leiders (de monniken) en "volgers (het gemeen) al te zamen denzelfden weg langs, om "als vossen in de holen (kloosters) weg te schuilen, tot ze "als wolven weêr onder de kudde zouden mogen rondwoeden. "Dat soort van volkje, 't welk liever bedelde dan werkte, "zorgeloos voortlevende in het drieste en domste bijgeloof, "het vond daar zijne voedsterheeren."

Ik zal, na al het voorgaande, wel niet behoeven te betoogen, dat Mr Bosboom-Toussaint, door op die wijze te handelen, geheel als eene *femme de parti* tusschen de mannen van den liberalen *Gids*, dien men wel orthodox-liberaal zou mogen noemen, figureert; eene *femme de parti* echter, vol van eenen doodelijken haat tegen al wat katholiek is, en die ik, wat zij ons ook opdissche van het roosten en braden der inquisitie in het land van Luik, best in staat zou achten om den post van Groot inquisiteur over papen en monniken waar te nemen en bij eene Brielsche executie voor te zitten. Ik geloof ook niet dat er

in de laatste jaren één katholiek werk is uitgekomen, waarin zij, die niet tot de Kerk behooren, voor een honderdste deel zoo worden uitgemaakt, met zoo weinig evangelische liefde worden behandeld als in de weinige bladen, waarop *de Gids* zijne lezers onthaald heeft, de Katholieken worden mishandeld en gegriefd in alles wat hun lief en dierbaar is. "Zij heeft van hare pen den hefboom gemaakt eener godsdienstige reactie"; maar tegen wie en hoe wordt er geageerd? Heeft de orthodoxie dan zoo veel van het Katholicisme te vreezen? Zou de moderne richting niet veel vreeselijker vijandin voor haar zijn? En bestaat dan *reactie* in leugen en laster opeen te stapelen, de geschiedenis en het eigenaardige van tijd en zeden te verwringen, om haat en verachting en niets dan dat tegen Rome in te boezemen? Of men nu al gelooft dat al de monniken wulpsch, de Pausen booswichten waren, die slechts intrigueerden en den adel op het schavot brachten, om zich zijne goederen toe te eigenen [1], en men niemand voor zoo dom en bijgeloovig houdt als de Katholieken, zou daarbij haar geloof zooveel winnen? Zal iemand daardoor bekeerd worden? Of men nu al behendig het eene met het andere wete te verwarren en al die gruwelen der inquisitie en der Pausen als een gevolg van den katholieken godsdienstvorm, indien ik zoo spreken mag, weet aan te preken, daarmede zal de partij van onze schrijfster al heel weinig gebaat zijn. Daarom zeg ik dan ook, dat men van ik weet niet welke razernij moet bezield zijn tegen het Katholicisme, om het op die wijze aan de kaak te willen stellen.

Als daarom iemand een voorstander is van het den Jezuïeten ten laste gelegde: "het doel heiligt de middelen", dan is het zeker M^w Bosboom-Toussaint. Zij bekommert zich noch om de kunst, noch om de geschiedenis, noch om het gebod "gij zult geen kwaad spreken", als zij de Kerk slechts vergui-

---

1 Zie "Graaf Pepoli". Daarin vindt men Sixtus V en in hem het Pausdom voorgesteld als ontslaande van de geheimhouding der biecht, als iemand valsch latende beschuldigen en ombrengen om het geld. "Lieg maar toe," zegt Voltaire, "er blijft altijd iets hangen."

zen kan. Doch waar men zich zulk een heterogeen doel voorstelt bij de kunst, gaat deze onvermijdelijk ten gronde.

Het lust mij niet hier op te halen van hetgeen hare geestverwanten deden in de twee voorgaande eeuwen, hoe zij intrigueerden en andersdenkenden vervolgden, Oldenbarneveld onthoofdden, Arminius [1] met zijne volgelingen een doodelijken haat toedroegen, Huig de Groot verdreven in ballingschap, met één woord, al de gruwelen, die onze schrijfster van de inquisitie uitgevonden en veraanschouwelijkt heeft, in werkelijkheid volvoerden.

En wie kan, na al de onnauwkeurigheden in stijl, in de voorstelling van personen en feiten, na al de onwaarheden en onnatuurlijkheden van zeden en gebruiken, gelooven aan de kunst van haar, wier talenten intusschen alleen de nijd kan miskennen? Wat den historischen roman tot historischen roman maakt, wordt overal met voeten getreden. De decoratie van het geheel — zij moge schitterend zijn, zij deugt niet, omdat zij geheel tegen de historie en het bestaan der katholieke Kerk aandruischt. Het volk — het moge dom, het moge bijgeloovig geweest zijn en vaak een kruis geslagen hebben, het was een volk vol levenskracht en vuur. Het waren ferme borsten, de mannen van die dagen, misschien wel wat ruw; maar kwezelachtige nuffen, die voor een biechtvader als een schoothondje beefden, die zich alles lieten aanleunen en in eenen kanunnik Onzen lieven Heer zagen,— die ze zoo afschildert kent ze niet. De roomsche lieden van 1595, "in de verrassing van Hoey" geschetst, zij zijn dan ook niet van dat jaartal. Zij behooren enkel tot het rijk der droomen en tot de uitwerkselen eener idée fixe.

Het woord, dat men hier of daar over een katholiek gebruik, dogma, feest of kleedingstuk heeft opgevangen, wordt gretig, maar, gelijk men bevroeden kan, ten nadeele der katholieke Kerk geëxploiteerd, doch, eilaas! averechts verkeerd,

1 Toen tijdens de synode van Dordt de Remonstranten zich, krachtens het beginsel van vrij onderzoek, tegen de vaderen, de geestverwanten onzer schrijfster, aankantten, werden er 200 remonstrantsche predikanten ontzet, zeer vele, onder welke Episcopius en 13 andere theologen, verbannen, en werd het aanhangen van remonstrantsche gevoelens voor eene halsmisdaad gehouden.

omdat men de dingen slechts ten halve weet. Wellicht heeft daarom onze romancière tot hiertoe gemeend, al wonder ervaren te zijn in de gebruiken en zeden en rubrieken onzer Kerk. Wij verzekeren haar bij deze plechtig en consciënciëus van het tegendeel. Met groote assurance wordt alles wel zoo hatelijk mogelijk gefatsoeneerd en er over getheologiseerd, doch van zulk theologiseeren zou onze leekedichter ook zeggen:

Neen, voorwaar, dat gaat niet aan.

Dat en volk en geestelijkheid in de XVIe eeuw gebreken aankleefden, zal wel niemand, die gezond oordeelt, ontkennen. Maar men merke wel op, dat al de grieven, die onze schrijfster den Katholieken van 1593 aanwrijft, bijna dezelfde zijn, die men in een tal van pamfletten aan de tegenwoordige belijders van het Katholicisme hoort verwijten. Het katholieke leven van *dien* tijd, ook met zijne gebreken, en wil men, belachelijkheden, vindt men in "de verrassing van Hoey" niet terug. Een kapitaal gebrek, dunkt me, in een historischen roman.

De Kerk, met hare gebruiken en plechtigheden, met al hare annexen, was toen niet anders dan heden. En nu vraag ik: mag, neen, moet elke katholieke lezer van dat verhaal zich er niet te huis gevoelen? Zal hij niet de gevoelens van zijn hart, zijn inzicht, zijn doen in de handelende personen behooren terug te vinden? De mindere ontwikkeling der menschen van toen moge de oorzaak geweest zijn, die hunnen eenvoud, hunnen godsdienstzin op eene andere, ons misschien aanstootelijke wijze, te voorschijn deed treden, katholiek zijn ze, en als zoodanig zal elke Katholiek van later in hen zijne geestverwanten moeten erkennen, zelfs al zou hij ze beschouwen als de dupe van hetgeen men domheid en bijgeloof noemt. Ik vraag hier niet wat bijna ondoenlijk is voor eene Protestante; maar alleen wat een roman, vooral wat een historische roman vereischt, om te beantwoorden aan zijne roeping en de onverbiddelijke eischen der kunst. En wanneer er waardigheidbekleeders of gedistingueerde personen voor zijnen geest worden getooverd, personen, zoo als hij ze nog ziet en huldigt

in zijne kerk, zal hij ze dan niet oogenblikkelijk moeten herkennen aan hun kleed, aan hun spreken, aan hun geheele voorkomen, of mogen vragen: wat zou dat voor een hansworst zijn? De katholieke lezer van thans — hij heeft geene andere gevoelens dan de Hoeyers van 1595, al drukten zij die wat anders en eenvoudiger uit. Daarom zal hij, bij eene dramatische voorstelling van hun burgerlijk en kerkelijk bestaan, zich zelven er in moeten weèrvinden.

Bij de schildering hunner kerkelijke plechtigheden en van het vieren hunner feesten, van hun mis hooren en biechten gaan, moet hij zonder nadenken onderkennen wat hij nu nog ziet en hoort en doet in zijne kerk. Alles moet, met één woord, harmonieëren met zijn gemoed. De toon van het geheel moet katholiek zijn, zelfs al zou men een onedel nevendoel hebben, namelijk om het katholieke geloof aan spot en minachting prijs te geven. De gebreken, die men in het volk en zijn geloof wil doen uitkomen, moeten zoo zijn voorgesteld, dat ook iemand, die blind ware voor de feilen van dien tijd, zou moeten bekennen: indien dat geschied is, kan het niet anders dan op die wijze geschied zijn. Maar hoe karig moet daarom het kunstgenot zijn, dat hij zal smaken bij het lezen van een verhaal als „de verrassing van Hoey" en andere van dezelfde hand, waarin het menschdom van vroeger en zijne priesters, met al de aantijgingen en grieven, die de hedendaagsche dagbladpers en de pamfletten tegen het tegenwoordig Katholicisme uitbraken, worden opgeschikt! Hoe moet hij zich niet ergeren als hij daarbij alles verwrongen en op eene onware en onnatuurlijke wijze ziet voorgesteld! Een Protestant, vooral een met den haat en de vooroordeelen van onze schrijfster behebte Protestant, moge zich daarom te huis gevoelen in hare verhalen; voor den Katholiek, die op elke pagina bijna moet roepen: dat is onwaar, dat kan zoo niet gebeurd zijn, dat is onnatuurlijk, — hij kan zoo niet gedaan hebben, — wat zou daarmede bedoeld zijn? of soms de schouders moet ophalen bij zoo veel onnoozel, dom en wijsneuzig geklap, — is dit onmogelijk.

Men moge nu al een anachronisme door de vingers zien,

de kunst en de geschiedenis mag men toch zoo niet verknoeien, al is het uit apostolischen ijver. Men zal toch ook alles naar waarheid dienen voor te stellen en niet zoo als dit het beste uitkomt met zijne onverdraagzaamheid. Onze romancière is te beangst om te vallen in "de vreeselijke handen der priesteren", dan dat zij niet allen omgang met Katholieken zou schuwen, en deze zouden wellicht ook niet vereerd zijn met het gezelschap van iemand, die zoo denkt over hen en hetgeen hun dierbaar is; doch in ieder geval, hierin ligt de oorzaak dat hare portretten van Katholieken noch gelijken op de vroegere, noch op de tegenwoordige, en dat de taal van het katholieke leven haar zoo geheel vreemd is. Die de dingen op honderd passen afstand beschouwt ziet ze niet goed en dikwijls verkeerd. Vondel begreep dat beter, hij stelde zich in betrekking met menschen van allerlei slag en beluisterde en bespiedde hen van nabij, om zich hunne taal en denkwijze en zeden eigen te maken, voor hij het waagde, personen, wier bestaan hem niet genoeg bekend was, op te voeren. Vandaar is hij in alles zoo waar, zoo natuurlijk. Doch de kunst was bij hem tevens — en dit is ook onontbeerlijk — hoofddoel.

De schilderingen, die M^w^ Bosboom Toussaint van haar eigen kerkgenootschap ons te zien geeft, zij gelijken. Zij zijn naar de natuur gecopiëerd, zoo men wil. Doch grootendeels niet naar die van 1595, doch van veel later. Bij de teekening der personen, zou men zeggen dat zij zich zelve als model genomen heeft. Nu is deze zwakheid nog al te vergeven, want elk een ziet zich zelven het liefst en houdt het zijne voor het schoonste. De historische roman echter is hieromtrent zoo toegevend niet. Hij is een streng en meêdoogenloos heer, waar het zijne rechten geldt, en aanzien van personen kent hij niet. De geschiedenis van den tijd, waarin de "verrassing van Hoey" speelt, is te goed bekend, dan dat men ons zou kunnen wijs maken, dat ten tijde toen de Hervorming nog niets meer was dan eene soort van revolutie, waarbij het volk niet eens goed wist wat men wilde, en het papisme met al zijne annexen nog in

merg en been zat — er reeds zoo vele lieden in eene katholieke stad als Hoey gevonden werden, geheel van dat alles ontdaan en zoozeer protestantsch in hun doen en denken, alsof zij van der jeugd af aan in de hervormde leer waren opgevoed en nooit iets anders gehoord hadden. Al die voorstellingen van bijbelleesters [1], die in de binnenkamers stil haar hart ophalen aan eenen bijbel, het zijn teekeningen, genomen naar groepen van neepjesmutsen achter de dicht toegeschoven neteldoeksche ondergordijntjes op een zonnigen zondag-middag, eenige jaren na de Dordsche synode, doch niet van het einde der XVIe eeuw te Hoey. Al die bijbellezers, die hunnen kostbaren schat in ijzeren kasten wegstoppen, al die crypto-Hervormden, uit overtuiging der ware religie toegedaan, in de duisternis van den nacht den Heere dienende en over dag zich aanhangers "der baäldienst" huichelende, het zijn uitvloeisels eener overspannen en blinde godsdienstige verbeelding, die met alle geweld ook catacomben aan haar kerkgenootschap wil toekennen, doch waarvoor de plaatsen en de personen haar wel altijd zullen ontbreken. Al deze valsche en scheeve voorstellingen, zoowel als die der katholieke Kerk, zij komen uit dezelfde bron en zijn te verwachten van iemand, die den historischen roman slechts als een middel aanziet ter verspreiding van evangelisch licht en waarheid onder hen, die nog zitten in de donkere schaduwen "der baäldienst".

1 Mevr. Bosboom zal het zeker als een gunstig teeken voor hare partij aanzien, dat er eene nieuwe bijbelvertaling van katholieke zijde te Leuven en in hare woonstad bewerkt wordt. In weerwil dat zij zonder schroom of schaamte durft beweren in haren "Graaf Pepoli", dat de kardinalen en de katholieke vorsten tegen de overzetting des Bijbels waren, door Sixtus V verordend, verzekeren wij haar dat er verschillende bijbeloverzettingen in de levende talen, ook in onze moedertaal, lang voor Luther aanwezig waren, hetgeen niet zeer gunstig voor hare kennis der bijbeloverzettingen pleit en ook hare hoop op bekeering merkelijk moet verflauwen. In de XIe eeuw had men reeds overzettingen van meerdere bijbelboeken in het Slavisch, in de X^e in het Russisch, in de IVe in het Gothisch door den Bisschop Ulfilas, in de VIIIe en IXe in het Angelsaksisch. Toen de boekdrukkunst was uitgevonden, beijverde de Kerk zich nog meer om den Bijbel in de moedertaal over te brengen, en van dat tijdstip tot aan de Reformatie verschenen er ten minste 20 uitgaven in het Duitsch, waarvan de eerste in 1460 of 1462 te Mainz. De oudste fransche vertaling bewerkte den kanunnik Guiars de Moulin in 1294 en werd gedrukt in 1498.

Doch bij zulk een hoofddoel moge de orthodoxie baat vinden, zeker niet de historische roman. Er is iets comisch in, iemand met den grootsten ernst — want aan de goede trouw van Mevr. Bosboom twijfel ik niet — moderne afbeeldingen voor die van veel vroeger te zien aanbieden. Doch de liefde is blind. Maar dat al die zure en betrokken orthodoxe gezichten, zulke gefronste voorhoofden vol gepredestineerde rimpels, geweldig afsteken bij de vrolijke Hoeyers, die eens lustig vastenavond houden, zal wel iedereen met mij eens zijn. Geen non is zoo onthecht van al het aardsche, zoo warsch van alle ijdelheden der wereld als de protestantsche schoonen dier dagen, uitgenomen op het punt van .... het celibaat; zij hebben veel op met jonge heeren; en kieskeurig, om zich van wie ook, als 't maar geen papist is, te laten omhelzen, zijn zij niet. Dat is zeker om het contrast zoo voorgesteld. Dat evenwel al die renaissance — het zij mij vergund dit woord in een wijderen zin te bezigen — te midden dier geheel middeleeuwsche tafereelen zeer misstaat en de verhalen door dergelijke contrasten niet in waarschijnlijkheid en natuurlijkheid winnen, vordert geen betoog. Eéne zaak verwondert mij, dat de Staatschen ook niet met getrokken kanonnen en geweeren zijn gewapend en per spoor arriveeren, om Hoey in te nemen.

En aldus worden dan het Katholicisme en de Orthodoxie elk op zijne wijze aangekleed en wordt het eerste gestoken in het pak van een arlequin, de andere in het sombere en strenge gewaad eener geheel van de ijdelheid der wereld afgestorvene, volleerde, dweepende ijveraarster tegen Rome en voor de ware religie; echter niet volgens elks toenmalig feitelijk bestaan en volgens de kunst, maar volgens de gunst, waarom ik de woorden van den Heer Huet hier tot de mijne maak: "men moet ook hier in het oog houden hoe deze schrijfster "steeds gejaagd heeft naar een heterogeen wit, den historischen "roman utiliserend als orgaan voor haren geloofsijver, en om "dit verheven doel ook de hand ligtend met haren stijl," doch voeg er bij: ook met de geschiedenis en de kunst.

ONUITGEGEVEN VERZEN

VAN

Noydekin, Pieter Vreugdegaer, Jan Vrouwentroost, Jan van Gulick, Augustijntjen van Dordrecht, en anderen,

MEDEGEDEELD DOOR

Dr J. VAN VLOTEN.

Bekend is het nog onuitgegeven Haagsche Handschrift (N° 721), waaruit indertijd Hoffmann van Fallersleben voor Bilderdijk de fragmenten van Noydekyn uitschreef, die deze vervolgens in zijn *Taal- en Dichtkundige verscheidenheden* III meèdeelde. Sedert werd over datzelfde Handschrift nog door Zacher geschreven (Haupts *Zeitschrift* I), en ontleende er Jonckbloet enkele aanteekeningen voor zijne *Middennederl. Letterkunde* aan. De laatste achtte het tevens "te betreuren, dat er nog zoo goed als niets van uitgegeven was." En inderdaad, hoe betrekkelijk weinig dichtverdienste een aantal der in 't Handschrift vervatte verzen hebben, eenige zijn lang niet onaardig, en alle voor onze kennis der Nederlandsche letteren en zeden in den Beyerschen Graventijd van 't meeste belang. Buiten de drie of vier oudere fragmenten van Noydekyn, die er met zijn naam in zijn opgenomen, en een paar oud-fransche stukjens, houdt het een reeks van deels zuiver Nederlandsche, deels half- deels heel-Duitsche verzen in, die, zoo in taal als inhoud, den tijd harer herkomst verraden. Bij zeer enkele slechts — een paar van Augustijnken, één van Pieter Vreugdegaer — zijn

de namen der sprekers genoemd, bij de anderen zou men er slechts in den blinde naar kunnen gissen, en ze op eenige der verschillende namen stellen, door Jonckbloet uit de grafelijke rekeningen opgedolven. Dat wij, buiten beide genoemden, bepaaldelijk nog Jan van Gulick en Vrouwentroost hebben genoemd, steunt op de taal en inhoud van enkelen, daar ons des eersten vaderstad bepaaldelijk op hem als den maker en steller van heel- of half duitschgetinte verzen wijst; terwijl de toenaam van den laatste zich geleidelijk uit den vleyenden inhoud van andere zou verklaren. Wij zullen de lezers zelf in de gelegenheid stellen, daarover te oordeelen; zonder het geheele Handschrift toch voor de pers te bestemmen, zullen wij er hier achtervolgens ettelijke stukken van in 't licht geven, en beginnen daartoe met de fragmenten van Noydekyn, voor zoover die nog niet in behoorlijken vorm het licht zagen. Buiten die bij Bilderdijk, is er (gelijk men weet) een door Le Jeune, maar in onleesbaren vorm, uitgegeven [1]. Wij geven dat dus hier op nieuw, maar laten een enkele verbetering op Bilderdijks lezing van 't eerste zijner fragmenten voorafgaan.

Op den 16e versregel (bl. 165): "doch wil *sijn* bi den moede bliven", teekent deze aan: "dit vers is mij onverstaanbaar"; en dat is waarlijk geen wonder. In het Handschrift daarentegen luidt het zeer verstaanbaar: "doch wil *som* bi den moede bliven", 't geen zoo met het voorgaande als volgende een goeden zin geeft. De door Bilderdijk, bij v. 21, 54, en 65, als verbeterde lezingen aangegeven woorden, *wiven*, *weder*, en *weecht* staan reeds werkelijk zoo in 't Handschrift, en schijnen slechts onjuist voor hem te zijn afgeschreven. Al de overige versregels, gelijk ook die van 't derde fragment, zijn geheel juist. Over het tweede zie later; wij laten thans eerst dat van Le Jeune, in nauwkeurig afschrift volgen, en voegen er de vier reeds door Zacher meègedeelde regels bij, die er in 't Handschrift bijna onmiddelijk op volgen, en aan 't slot waarvan Noydekyns naam geschreven staat:

---

1 Zoo dit althans van Noydekyn is, wat ons zeer twijfelachtig voorkomt.

In sorgen heb ic gesin [1] altoes,
Sint min herte yerst [2] vercoes
Te poten enen wijngaert
Die mi dicke [3] zuere waert.
Hi staet op enen berg so hoege,
Ende die gront is so droege,
Dat hi gewassen niet en can;
Sint dat icken [4] ierst gewan,
Sone [5] is hi gemeret [6] niet;
Des doget min hertze [7] groet verdriet.
Sus [7] so leve ich [7] sonder heil,
Want die berg is so steil,
Dat mi te climmen is so zwar
Ende hem vrucht te brengen dar;
Des leve ick in wanhope zere,
Hoe noetdorftich dat ick were,
Dat icker wijn af drincken sal
En heb geluc oft goet geval.

Liet ic die mane in 't water scinen,
Ende elk man begaen metten sinen,
Ende prijsde loever und gras,
So bleve ic Noydekin als ic was.

In 't Handschrift zelf zijn deze laatste regels van de vorige afgescheiden door een min verstaanbaar Duitsch onderschrift "Jo moes ick" en de beide volgende regels:

Hoep, troest, wil, minne und moet
Maken menigen lichten voet.

De vraag is dus, in hoever ook de eerste van Noydekin zijn; daar zij daarenboven tot opschrift voeren: "min vrouwe heyt Wendelmoet", zoo schijnen ze eerder op een min gelukkig geplaatsten hartstocht van den dichter te doelen, dan van gelijke strekking met Noydekins viertal te zijn, en werd een en ander (naar 't schijnt) slechts door den afschrijver met elkander in verband gebracht.

1 *Geweest.* 2 *Eerst.* 3 *Dikwerf.* 4 *Ik hem.* 5 *Zoo en.* 6 *Toegenomen.*
7 Duitsche schrijffouten voor *ik*, *herte*, en *des*.

Twee andere fragmenten van langer adem bleven nog tot dusver onuitgegeven. Zij luiden als volgt:

1.

Nu dit wile hordic [1] lesen
Ein [2] deel van deser werelt wesen,
Daer hordic menige vremde worde [3];
In dien worden ic verhoerde
Een point, dat wil ic u vertrecken,
Want men bads mi niet te decken [5]:
God ende die werelt, dese twee,
Die zullen te rechte zin ghevee [6]
Die na den punten niet en werken,
Want men macher doecht an merken.
Nu mogedi vragen: "Noydekin!
Wat mach dat edel punte zin,
Dar God ende die [7] werelt beyde in rust?"
Hi machs hier horen, wie dat lust:
Dats 't leven dar boven, zo en is niet [8],
Ghi edel heren dit beziet,
Bekent u, waen [9] dat ghi zijt comen,
Bekent, dat scheiden, het sal u vromen [10].
Kent uwen God voor uwen Here,
Eert uwen Here, dats u ere.
Ic segge, dat men ter warheit vint,
Die sinen Here niet en mint
Sin Here latene [11] ongeloent.
Wat in desen worden woent,
Dat kenne ende merke elc man;
Ic en wil noch ic en kan
Noch en dar [12] dar niet af spreken;
Hem mach nemmermeer gebreken
Der werelt lof noch Goeds ere
So wie dat eert sinen Here.
Die Heren moten Heren bliven,
Dat soude te recht elc vroet man scriven;

---

1 *Hoorde ik.* 2 *Door Een.* 3 *Woorden.* 4 *Verhalen.* 5 *Verhelen.* 6 *Vijandig.* 7 Lees: *entie.* 8 Waarschijnlijk door den afschrijver bedorven; ik weet er althans niets van te maken. 9 *Van waar.* 10 *Baten.* 11 *Laat hem.* 12 Thans *durf.*

Mar den Heren es één dinc bevolen,
Dat blijft van mi al onverholen,
Dats: dienst te lonen bi bescheide [1];
Die Here was wijs, die dat dede,
Want God die loent sinen vrient,
Die met goeder truwen dient.
Die dienst soude zin vor ogen,
So mocht elc mensche na dienst pogen [2].

2.

Die Coninc Ere woude opgeven
Sin wapen bi sinen leven,
Nochtan dat hi gheruerich was [3];
Sin dochter Minne troude her das
En zegede: "Vader! doet dat niet;
Min brueder Duecht, die ghi hier ziet,
Ic ken 't, hi es u oudste sone,
Sin beghin is herde scone;
Hi moet een luttelkin beherden [5],
Sullen hem uwer wapen werden,
Laten pinen [6], wat hi mach.
Is dat hi criget sulc beiach,
Dat ghine [7] willike [8] croent,
So es hem herde wel geloent.
Vader! dat's min hoechste raet,
Ende enich man, die na u staet,
Die sal mi wesen onderdaen;
Want ic hebbe van u ontfaen
Een mechtich [9], edel conincrike,
En kinne nieman min gelike [10]
Sonder [11] u, Heer Vader!
Aen u staet al min dinc algader."

---

1 *Naar billijkheid.*

2 Hier toe schijnen ook nog de volgende regels betrekkelijk, die een blad of vier later voorkomen:

Diene wel ende wes getrouwe;
Vrou Ere is die Vrouwe,
Si sal di lonen na din recht,
Bistu Here ofte knecht.

3 *Hoewel hij nog roerig, tierig was.* 4 *Vertrouwde zich te zeggen.*
5 *Aansterken.* 6 *Zich moeite geven.* 7 *Gij hem.* 8 *Gaarne.*
9 Duitsch voor *machtich.* 10 *Mij gelijk.* 11 *Buiten, behalve.*

Her Doget sprac: "dat's wel geseget[1];
Wie al zin dinc an u dreget,
Van minen vader wert hi verleent,
Is 't dat hy 't in truwen meent.
Min Oem, Her Ruwe[2] is so mechtich,
So edel und so bedachtich,
Hine laetse nemmermee bederven
Die na uwer hulden werven."
Dus volget Vrou Eer Ver[7] Minnen rade
Ende Har[3] Doget dient op genade,
Ende Har[3] Trouwe zijt[4] in die stad,
Daer Eer, dar Minne, dar Docht[5] in sat.
Ver Milde sprac: "ic bin verdreven;
Mar sag ic Minne in Eren leven
Ende trouwelike Doecht hanteren,
Et en mochte niet falgieren,
En war werder[6] dan ic bin.
So wie wil keren sinen zin
An coninc Ere, an Vrouw Ver[7] Minne
An Docht, an Trouwen, hi sal winnen
Lof in den hemel ende op der erden.
Dat comt hem van hoeger werden
Diemen Jhs Xps noemt,
Die alle dinc ten besten doemt[8].
Wie God gan, dat hi criget Ere,
Danket Gode; dats Noyden[9] leere.

Het tweede der door Bilderdijk meêgedeelde fragmenten is èn minder juist èn onvolledig uitgegeven; wij nemen 't hier daarom nogmaals over, en voegen er de zes volgende regels, die er kennelijk meê zamenhangen, bij:

Dit seyt Noydekin:
Et is Vrou Eren wal gevallen,
Si mach Vrou sin van allen,
Beyde in denken und in werken;
Dat mach men alle dage merken

---

1 *Gezegd.* 2 *Rouw.* 3 *Heer.* 4 *Zit.* 5 *Deugd.* 6 *Meer waard.* 7 *Vrouw.* 8 *Oordeelt.* 9 Dat de dichter hier niet zijn verkleinnaam Noydekin, maar zijn eigenlijken naam *Noyde* schrijft, maakt natuurlijk geenerlei bezwaar.

Wat in den lande nu ghesciet,
Dat en telt men ter Eren niet:
Liegen, driegen, achtersprake
Stelen, roven, vredebrake
Dats algader worden ere,
O wach! huden und ymmermeere.
Vrou Ere [1] zeghet dus mi:
"Lof of hof, daer ick niet en zi,
Daer moet Vrou Sceemte buten staen."
Her Erentrijch sprect, na mijn verstaen:
"Vrou Eere, Vrou Sceemde moeten hoven,
Sal men den hof mit eeren loven."

ZEDELIJKE GISPINGEN, WENSCHEN, EN VOORSCHRIFTEN [2].

Die ene stede bezeten heeft,
Daer reden ende recht leeft,
Die sal men eren om die stede
Ende oec om sin rychliohede;
Al was hi wt Beyerlant geboren [3]
War hi tot dien stoel vercoren,
Ter wage dar men 't recht sal gronden,
Was hi dan in dien gevonden,
Dat hi den stoel gelike doet,
Den sal men [4] houden over [5] vroet.
Den goeden vroeden sal men eren,
Wildi na mine worde leeren.
Och! die dat toe brengen mochte
Dat d'een om tsanders [6] orbors dochte,
So bleven onse goede volc bi goede.
Mer ummer is mi in den moede,
Dat die rike stad te Romen

1 Elders: "Her Erentrych": dat echter blijkbaar onjuist is. Jonckbloet (III, 312) schrijft: "verscheiden spreuken in 't Haagsche Handschrift gaan op den naam *Erentryc*, dat wellicht een pseudoniem is." 't Is echter, gelijk men ziet, niet dat, maar een zinnebeeldig persoon, even als Vrouw Ere, Vrouw Schaamte. Wij deelen later nog een paar uitvoerige zinnebeeldige verzen meê, waarvan dezelfde Erentrijk de held is.

2 Van verschillende hand. 3 Kennelijke zinspeling op een der Beyersche graven.

4 *Men hem.* 5 *Voor.* 6 Thans *des anderen.*

Te groeten vordeel was gecomen,
Dat dede, men plach dar woel te doen; —
Nu — woent die Paus tot Avenyoen.

3.

Een gheslachte origet ere
Om ander daet, daer bi zere
Ende ondanc wert te lande;
Ende desgeliics is menigerande,
Dat ter werelt nu gheschiet;
En [1] kan 't al gescriven niet.
Si vive [2] zin nu te hove comen,
Ende hebben min [vrouw] Eere genomen
Veel van haren gerechten goede;
Ende is 't als ic mi nu vermoede,
So salt vele meer noch doen.
Sint die tijt, dat here Plumerion
Metten heren so geweldich was,
Dat hi hem die plumen las,
So mocht elc goet man wel scuwen
Den Hof, des moegdi in mi getruwen;
Ende Liegart, zire [3] suster zone,
Die groeter eren is gewone,
Dat hi ter eren rade gaet,
So seggic, dat hem anxtlyc staet [4],
So wie der heren goet beghert
Sine const es nemmermeer so wert.
Ende meyster Baraet [5] van Lozane [6]
Die draget bonte cleider ane,
Omdat hi ridder scinen soude,
Ende dat hi scotvry [7] wesen woude,
So mocht wal elc man droeven
Die der werelt...... [8] proeven;
Ende zin veynoot [9] Visevase
Die brocht die heren so te dwase,
Dat si hem mynden ten oren.

---

1 *Ik en.* 2 De vijf later genoemde: Plumerion, Liegaert, Baraet, Vizevaze, en Schalkaert. 3 *Zijnre, zijner.* 4 *Dat het er leelijk met hem uitziet.*
5 *Bedrog.* 6 Met klankspeling op *loos.* 7 *Vrij van lasten.*
8 Hier is blijkbaar een woord weggevallen. 9 *Vennoot, makker.*

Dus was 't Ridderscap verloren;
Ende arme Scalkart des verdiende,
Dat hi den Heren hilt te vrinde;
Sal dan een goet [1] rijc man dogen pine,
Doer enige eere goet te zine
Al hadde hijs wille ende stade?
Neen hi, bi des scalkes rade!
Dat was dat Aristotiles wederriet
Den groeten Alexander, hi niet
En liete comen te zinen oren,
Die al in scalkheit sijn geboren,
Als ende als [2] van armen geslechte;
Sekerlike, hi riet hem rechte.
Want Scalc die rijc is ende van goede,
Hi bedarf wol groeter hoede
Sal hi gaen ter Heren rade,
Ende hi zijn rijcheit niet en scade;
Want die scalcheit, die hi kan,
Die kan licht een ander man;
Des mach hi deilen ende kiesen,
Die arme scalc mach niet verliesen.

4.

Wie vroem, wie scoen, wie goet, wie vroet,
Wie edel van consten [3], wie hoech geboren,
Men acht al niet dan op 't goet,
Des blijft mennich edel moet verloren.

5.

In ene materie, ic verstoet,
So wie begert ere ende goet
Ende metten live dar bezueren,
Gheluc geeft dar toe spoet,
Dat hi beide in sin behoet
Vercriget ende bi avonturen,
So is hy seker binnen muren.
Wie mach die rijcheit hem ontfuren
Anders dan allene wankel moet?

---

1 Dit *goet* is blijkbaar overtollig, en schijnt uit den volgenden regel ten onrechte ingeslopen. Ook buitendien is echter de zin niet duidelijk.

2 *Alles en alles*, *geheel*. 3 *Kennis*.

Can hi dien niet wol besturen,
Engeen van tween sal met hem duren;
't Is verloren, so wat hi doet.

Die 't al leget in der wagescalen,
Ende vaert buten sinen palen,
Om eer te halen in vremden lande,
Hi es vrome ende doet so wale,
Dat men hem d'ere geeft te male
Ende brenge onder der vrende hande.
Nu heeft hi d'ere binnen lande,
Wacht hem wol vor sine viande
Dats misdaet mit geveynsder tale;
Doet hijs niet, ic zets te pande
Min hoeft, hi ne sals hebben scande,
Comt hi inder eren zale.

Si waren wijs diet ierst verseyden
Waeldoen ende ere, al onverscheiden,
Et es te verstaen, een hoge leere:
Wie kan sijns selfs ere breyden
Sonder enich waldoen leyden,
Die is mi te zoeken al te vere;
Misdaet die heeft onmere,
Ende wie si volget is uten kere [1],
Is hy Crysten, Jode, of Heyden;
Mar wi waldoet, die heeft ere:
Des tuge ic an den hoechsten Here,
Die alles dinges kan verbeiden.

Wie mach ere hebben verpacht,
Anders dan die hem van misdoen wacht,
Ende waldoen heeft vor ogen?
Dar en hulpt scoenheit no cracht,
Hoe vroem hi was, hoe wal hi vacht [2],
Can hi hem niet tot waldaet bogen,
In sinen werken wert hi bedrogen;

1 *Het spoor bijster.* 2 *Vocht, streed.*

Ere moet hem sin [1] ontogen.
Och! wie dat daer tegen acht,
Dats een nutlic zot gezogen,
Ende wie hem wil in eren hogen
Die wal geeft zinen worden macht.

Wat loen mach men bi ere kinnen,
Als men die warheit mach bezinnen,
Algader geen waldoen es bezeten;
Wael te doén ende Gode te minnen,
Dats ere buten ende binnen;
Niemant en kan der groten geweten,
Wat loen der waldaet is bezeten;
Wt weldaet is ere gespleten
Ende nemt daeraf al haer beginnen;
Weldaet doet die zonden ontmeten,
Al vergeven ende vergeten;
Waldaet doet den hemel winnen.

DE TREURIGE MUZIKANT [2].

Ick quam gegaen in ein gras,
Daer ein trorich piffer [3] was.
Als icken alsus trorich vant,
Ick sprac: "gezel! wie gheit in hant [4]?"
Hi sprach: "als ein trorich man,
Die gepifen niet en kan
In sulcher maesen [5], in sulcher voegen,
Dat alden luden wol genoegen;
Pife ick den einen wol ze danc,
Et dinct den anderen vil ze lanc;
Sagic, wie das [6] dansen wolde,
Ende wistic wie [7] ich pifen solde,
Des dede ick gerne und wer vro [8];
Och, leyder! en is niet alzo:

1 *Zijn, worden.* 2 Van Jan van Gulik? 3 *Pijper, fluitspeler.*
4 *Hoe gaat het thans?* 5 *Zoodanig.* 6 *Wie dat.* 7 *Hoe.* 8 *Blij, vrolijk.*

Der eyne wil springen, d'ander gaen,
Der derde singen, ende sprect: "lâ staen," [1]
Ende saet [2]: "du hast genoech gepeffen";
Ende swich ick stil, ick bin begreffen [3].
Aldus ist ein ongeval:
Wi alden luden piffen zal,
En mach hem nemmermeer gevallen [4]
Dat he pijfe zu danke hem allen:
He pijft zu weynich of zu vil [5].
Wie om loen dan pijfen wil,
Die hort mennich scimplich wort."
Ich sprach: "geselle, pijf doch vort,
Saltu dich darmit generen,
Sone mach du pifens niet ontberen;
Lijt dat dir zu liden steyt,
Das pifen is dir ongereyt,
Dat alden luden wol behaget."
He sprac: "dat si Gode geclaget,
Dat ich dorch noet dan pifen moet."
Ich sprac: "gezel, nemt vor goet!
Dar pijfer [6] vil in sulcher wisen,
Das al die lude niet en prisen.
Wer God ein pifer, zolde he pifen,
Hem solde vil der lude begriffen;
Aldus can mens niet geramen,
Daer om en machs du dir niet scamen."

VAN LIDEN.

Men noemt eyn woort, dat heyt liden,
Et maect bedroef, et maect verbliden:
Wie in tornen moyt [7] set liden,
Naemaels mach hijs hem verbliden;
Hijs wijs, die lijt mit sulker daet,
Daer hi in [8] eere ende bate ontfaet.

---

1 *Laat af.* 2 Voor *zeit*, *zegt.* 3 *Worde berispt.* 4 *Gebeuren.* 5 *Te veel.* 6 *Pijpen er.* 7 *Toornig gemoed.* 8 *Waarin hij.*

't En is ter werelt so groten Heere,
Hine moet liden dichwijl [1] meere
Dan die maetste [2] van den lande.
Liden mach niet heysen [3] scande,
Ophdat [4] men heeft sulken raet,
Te liden dat te liden staet.
Die pot is goet gegaen beziden,
Die men mit eeren niet mach liden;
Mer woude men al te vele liden,
Die quade souden seer op riden,
Ende doen meneghen bosen daet,
Daer waer recht liden in ontgaet.
Te tide liden is so goet,
Dat mennich man nu gaet te voet,
Had hi te tiden willen liden,
Sijn eyghen peert dat mocht hy riden.
Nu merct, wat liden dan in heeft:
En is geen man, die huden leeft,
Wil hi niet te tide liden,
Hine moet vallen ende ghliden,
Eer hi dan weder oph kan staen,
Wert hem siin liden al gedaen.
Ja, alhir in deser tijt,
Elc zie, dat hi te tide lijt.
Te tide liden maect dichwijl rust,
Ic wilt elken gueden lust,
Ende hi te tide gerne lede,
So hilde rust in liden stede.

Een reyne liden mit verdult
Is eene zake, die vervult
Den menschen in goeden leven;
Wie in liden is onverduld [5],
Ende daerin sinen God bescult
Diën [6] is gheen lof te gheven;
Want hem ruert j [7] mistroyst,
Daer hi sine ziele mede noyst [8],

---

1 Voor *dikwijl*. 2 *Matigste, minste, onaanzienlijkste*. 3 Duitsch voor *heeten*. 4 *Opdat, indien*. 5 *Ongeduldig*. 6 *Die en*. 7 *Een*. 8 *Schaadt*.

Ja, boven alle sonden,
Ende si blijft eeuwelike onverloest,
Is 't, als ons die Scriftuere gloest,
Sine wert in hophen vonden.
Daeromme radich minen vreent,
Als hi liden mit hem vereent,
Dat hij 't duldelike lide;
Daer en helpt niet toe gheweent,
Waer liden te duren meent;
Elc man houts hem anders blide.

VAN DEN PLUCTEN SPOERWAER [1].

Eene jonghe maget hadde gheset
Mit behendicheyt een net,
Ende waende eenen spoerwaer vaen;
Haddet na hare wille volghaen [2],
Si hadde hem ghetoghen wt
Alle die plumen totter twt,
Sone mochte hi niet van der stede,
Ende si helde [3] haer spot daermede,
Ende deden vaste voer haer springhen.
In aldus ghedanen dinghen
Moyst hi sijn te spotte ghedreven;
Mer hi is onghevanghen bleven,
Want hi wert hare lyst ghewaer
(Si was daermede al te openbaer),
Ende heeften voer dat nette gheslaghen;
Hi sal in bosschen ende in haghen
Hem gheneren als hi best kan;
Als sine [4] vaet plucken dan,
Oft haer dunct goet ghedaen,
Hi sal hem node laten vaen,
Daermen maken wil so cael.
Maer wiste hi die waerheit wael,
Dat si hem die plumen liet,

---

1 *Geplukten Sperwer.* 2 *Uitgeloopen.* 3 *Hield.* 4 *Zij hem.*

Hine weygherde haer der vancnes [1] niet,
Hine quame haer seker op die hant;
Maer doen hi sach ende ondervant,
Dat sine daeromme vanghen wilde,
Dat si haer spot met hem hilde,
Doe keerde hi af; des dede hem noet,
Want hi waer veel liever doet,
Dan hi so bloet waer van plumen,
Dat hi die stede niet mochte rumen.
In rechter . . . . . [2] vrindichlicheyt
Waert hi gewarnt voer dat leyt;
Hine is selver niet so blint
Noch van sinne [3] oec so kint.
Si lachede, doe si hadde ghehanghen
't Net, daer sine mede woude vanghen,
Ende achterwaert [4] wincken metter hant;
Doen hem die saken worden becant,
Dat sine vanghen wilde om sceren [5]
Ende met hem houden wilde borderen [6],
Doe keerde hi af al onghevaen,
Ende vloech op eenen boem staen,
Daer hi haer vrude [7] horen mochte.
Doen hoerde hi wael aen haer gheruchte,
Dat sine daerom vanghen wilde,
Dat si sceren met hem hilde:
Dus is hi van den nette ghevlogen,
Ende sy sal lichte vanghen moghen
Eene kreye, die sy houden moet,
Die nemmer goeden vloghe doet.

VROUWE VENUS' BIECHT.

Nu leghet Vrou Venus ende is siec,
Die meneghen bracht heeft in 't verdriet
Ende soude gerne haer biechte spreken,

---

1 *Gevangenis.* 2 Hier heeft de afschrijver zelf een plaats opengelaten.
3 *Verstand.* 4 *Daar achter.* 5 *Den spot te drijven.* 6 *Den draak steken.*
7 *Vreugde.*

Opdat si Gode mocht geneken [1].
Si sprach tot haere cameriren [2]
Dat si niet en late viere,
Si en doe halen die pape;
Si sende wech eenen knape,
Daer die pape te wonen plach.
Hi sprach: "God geve uch [3] goeden dach,
Heere! ende uch [3] allen mede,
Die hier syn te deser stede."
Die pape sprach: "wats dijn wille?"
"Heer mijn vrouwe leget stille
Ende heeft mi hier tot u gezant,
Dat ghi sout comen al te hant [4],
Ende sout haer biechte horen".
Die pape sprach: "gaet henen voren [5],
Ic wil mi haestelich gereyden,
Ende sal dir [6] volghen sonder beyden".
Die pape quam mit sinne voren,
Ende sal Venus' biechte horen.
Hi maecte voer hem een cruus,
Ende sprach, doen hi trat in 't huus:
"Benedicite, dominus!"
Venus sprac: "Heere! haest uys [7]
Ende laet mi mine siele claren,
In [8] sprac mine biechte in dusent jaren".
Die pape sprac: "Vrou! dats te lanc,
Ghi dunct mi wesen herde cranc."
Die pape begonste haren puls te tasten,
Ende vragede, of sy yet plage te vasten?
Si sprach: "Here! nenic, noch viere [9],
Mine quaetheit siin menegertieren."
Hi voelde, dat haer puls lijf [10] sloech
Ende seide, si en had gheen behoef,
Haer testament te besetten [11],
Haer en soude aen 't lijf niet letten:

---

1 *Genaken.* 2 Thans *kamenier* (verg. echter 't oorspronkelijke *cameriĕra*).
3 Hoogd. (*Euch*) voor *u.* 4 *Terstond* (thans). 5 *Vooruit.* 6 Hoogd. voor *di.*
7 *U des.* 8 *Ik en.* 9 *Hoû heilige dagen* ('t lat. *feriari*, Hoogd. *feiern.*)
10 *Leven.* 11 *Stellen.*

Sprectaen [1] u biechte in Gods namen,
Ghi en sult niet uwer sonden scamen [2],
Die ghi mitten live hebt ghedaen,
Wildyr der helscher pijn ontgaen."
"Nenic, niet, Here! en scame mi niet.
Ic heb den meneghen gedaen verdriet:
Ic heb geroeft ende ghestolen
Beide openbaer ende verholen,
Ghemoertbrant, gemoert, ende verraden;
Dit sijn Heere! mine misdaden."
"Nu segt mi, wien hebdi verraden?"
"Menighe vrouwe, des gheloeft;
Ic heb den meneghen tlijf genomen
Ende menighen in pinen doen comen."
Die pape sprach: "dat is misdaen."
"Heere! en was [3], wildijt verstaen:
Het mint mennich in der naturen
Sijn onghelijch, dan [4] mach niet duren;
Die drie naturen [5] minnen die een,
Ende si en mint der driën gheen;
Dat doet, dat si die crone dreghet
Ende onstedicheyt heeft ontseghet.
Die *locht* is also reyne,
Dat sy niet wil sijn ghemeyne
Mitter *erden*, *water*, ende *vuere*,
Om edelheyt haerre naturen;
Si dreghet die crone van der minnen,
Hierom doet sy die andere ontsinnen.
Alzi [6] hare onghelike minnen
Ende sy 't niet ghewinnen konnen,
So roepen si over mi wapen [7],
Dat icker niet en late slapen
Noch gherusten in gheenre uren.
Minden si in hare naturen,
So mochten sy haer lief ghewinnen.
Ich mocht vochticheyt minnen

---

1 *Spreekt dan.* 2 Versta: *ze gul bekennen.* 3 *het was niet* (van *misdaan.*)
4 *Dat en.* 5 Versta, gelijk het vervolg meê brengt: de drie elementen der natuur: *aarde*, *water*, en *vuur*. 6 *Als zij.* 7 *Wee en ach.*

Sonder loes, in rechter naturen,
Anders en mach gheen minne duren;
Al werde ich dicke gheheyten blint,
En [1] tyes mi ane niet en twint.
Elc moet sijn ghelike minnen,
Sal hi van minne troest gewinnen
In der natueren, niet in den goede;
Ghi zwicht ende hoert, als die vroede".
"Nu segt mi, wat hebdi gestolen?"
"Heere! ick heb ghebracht in dolen
Menneghen mensche met quelender minnen,
Dat si dicke waenden ontsinnen;
Welc tijt dat een vercoes een lief,
So was ic listegher dan een dief,
Ende stal hem therte ende bracht [2] sinen lieve,
Aldus ben ich ghelijch den dieve,
Soe moest hi om sijn lief denken;
Daer na thant ghinc ic hem scenken,
Dat suete metten zuren menghen,
Dats hope ende wanhope, die altoes brengen [3]
Den rechten minnere in sijn herte;
Dus moet hi liden mennege smerte:
Bi tiden comt hope ende geeft hem troest,
Dat hi sal werden wael verloest;
Daerna (so) comt wanhope weder,
Ende werpt den hope alder neder [4];
Dus strijt hope ende wanhope,
Dat eene verliest sine slope [5],
Mitten slape drencken ende eten;
Sone kan minre siins liefs vergheten,
Dat hi mit rechte truwe [6] mint.
Aldus doe ick, dat een ontzint."
"Wien hebdi gemoertbranct? dat segt mi."
"Gerne, Heere! dat prueft [7] hierbi:
Als een mensche heeft ghesworen,
Dat hi mi nemmer en wil becoren,
Of dat een niet en wil geloven,

1 Versta: *ik en.* 2 *Bracht het.* 3 Wellicht zal men *dringen* moeten lezen.
4 *Geheel daar neder.* 5 Voor *slape, slaap.* 6 *Trouwe.* 7 *Herkent.*

Dat die minne doet pine dogen,
So come ic stille mit minen vure,
Ende onsteke al siin nature,
Dat hi al bernt in der minnen,
So moet hi thant an mi zinnen,
Hulpe, ende ongelovich(eit) lyen [1]
Ende onghestedicheyt vertyen;
So doervlieghe ic dan siin herte,
Ende doe hem liden sure smerten,
Swaerre dan hi soude liden,
Had hi ghelovich siin in tiden;
Soe moet hi suchten ende carmen,
Mer en [2] laets mi niet ontfarmen,
Want hi teghen mi heeft mesdaen;
Hi moet dan penitencie ontfaen.
Aldus wert mine name gebreyt,
So wijt als eertrike geyt [3]."
"Nu segt, wien hebdi ghemoert?"
"Heere! als ich heb becoert
Eenen so seere mitter minnen,
Dat hy verloren heeft zijn vijf sinnen,
Sone kan hi niet gheduren,
Hi heeft liever t'aventuren
tLijf dan so te leven;
Die aventure mach hem geven
Selke in tornoy of in tafelronde; daer
En mach hem niet werden so swaer,
En si bi nachte of bi dage,
Si en ontsien steke no slage
Noch enegerande toren [4],
Si ne hebben haer lief oft lijf verloren."
"Nu segd mi, wien hebdi verraden?"
"Gherne, Heere! al sout mi scaden:
Ich heb verraden mennegen mensce,
Al dede ich siins hertzen wensche;
Dat grote Heeren haer onghelych namen,
Die dit in haer gedachte dede comen

---

1 *Bekennen* 2 *ik en.* 3 *Gaat.* 4 *Verdriet.*

Dat was beter ghedaen dan gelaten;
Twee onghelijc moeten anderen haten;
Die voer siin lief nemt eenich goet,
Sekerlike hi en is niet vroet;
Want dat een had al ertrike
Ende siin lief niet waer rike [1].
Oech hebbic vrouwen ende joncvrouwen
Haer onghelike doen truwen [2]
Buten haren vrienden raet,
Sine ontsagen ghene misdaet,
Noch weder sonde noch scande,
Noch om vriende, die se kande,
Si lieten vrienden, ere, ende goet
Ende namen, daer hem die sin toe stoet.
Oec so hebbic doen minnen
Mennigen mit al sinen zinnen
Algader teghen siin nature,
So dat hem tleven wert te sure;
Dat dede ich al mit minen liste,
Dat hi van mi te seggen wiste.
Oech hebbe ic man ende vrouwen,
Die elc anderen met trouwen
Te gader trouwe hadden geloeft,
Die maect ic so verdoeft,
Dat si meer eenen anderen minden [3]
Dan si namen bi haren vrinden. [3]
Heere! dit heb ic al misdaen
Ende begeere penitenci tontfaen."
"Vrouwe! ghi sijt seere misdadich;
Mer denct, dat God is ghenadich.
Wildi volgen minen rade,
Ic wille u al uwe misdaden
. . . . [4]"
"Ja ich, Heere! al sonder waen".

---

1 Hier schijnt iets uit weggevallen; wellicht moet men lezen: "hi en waer niet rike". 2 *Trouwen.*

3 Zoo lees ik voor *minnen* en *vrienden*, hoewel de zin ook zoo nog niet juist is, en men wellicht voor *namen* iets anders dient te lezen.

4 Hier is, door achteloosheid van den afschrijver, een regel weggevallen.

"Alle, die mit trouwe minnen,
Dien zuldi hulpen, dat si gewinnen
Haer lief, mit uwen rade;
Ghi sult oech [allen] doen ghenaden,
Die der ghenaden werdich sint,
Vrouwe! dats dieghene die wael mint." —

Waeromme is dese biechte gemaect?
Of yemant, dyer [1] niet heeft gesmaect,
Wat minnen of wat minne sij,
Dat hi prueven mach hirbij,
Waerbi dat die minne is ziec.
Des en wil ic helen niet,
Der loser minre is so vele,
Die, mit haren valschen spele,
Goede minne also verblinden,
Ende gerechte minne scenden;
Waer dat sy eenen minre zien,
Si beroepen, bespotten dien;
Recht of hi were een zot,
Hebben si met hem haer spot,
Des dogen rechte minre pijn
Dat sy aldus beropen [2] sijn.
Valsce minre moeghdi kinnen
Hierbi: si hebben van der minnen
Liever twoert dan die daet;
Dat is alle vrouwen quaet.
Want si beroemen hem van minnen,
Dat si den hope wanen gewinnen.
Bi beroemen werden vrouwen gescent,
Ende die goede minne geblent.
Die wise helet, dat hi dreghet,
Die sotte mildet [3], daer hi bi snevet.
Ghenade God.

---

1 *Die daar.* 2 *Beroepen, beschimpt, gelasterd.* 3 *Vermeldt, brengt uit.*

LIJD DEN TIJT [1].

Het sprac een wijf van hoger art,
Dat elc goet man moet zin bewart
Met vijf pointen, sal hi leeren,
Hoe hi leven mach in eeren.

Dat *ierste* es, als comet zee [2]
Dat hi in liden wert onvree [3],
Dat en sal hi nieman clagen,
Dan vrinden, die 't met hem dragen.
Menich man seit sin liden vort
Dengenen, die 't gerne hoirt,
En hem war leet, dat anders were;
Des maect hi hem selven maere [4]
Ende werdes [5] vele te min geacht;
Hets wael een manlike cracht,
Dat een man wael kan dragen
Sin leyt verborgen, sonder clagen,
Ende van buten togen ein gebare
Of gheen liden in hem en ware;
Wie hem selven niet dwingen kan,
Heeft selden ere, eest wijf, eest man;
Nochtan menich kent die doecht,
Die 't quaetste volget om sin genocht,
Ende al die vroetscap overgeeft;
Nochtan weet hi wel, dat hi sneeft.
Dus eest eerlyc ende goet,
Dat men in genuechten dwinct den moet.

Dat *ander* point, na mijn behagen,
Dat es: eerlike te verdragen;
Al hebben macht Vrouwen, Heren,

1 Van Augustijnken: zie de slotverzen. 2 Lees: *zoe.* 3 Lees: *onvroe.*
4 Lees: *onere.* 5 *Wordt des*, *daarom.*

't En es geen eer, altoes keeren
Ende wreken, dat men wreken mochte;
Het quam wt edelen gedochte
Te verdragen in hogen staet,
Hets werelts ere und zielen raet,
Het maect den goeden zeer gemint,
Het valt oec, dat menre [1] mede verwint
Der quader quaetheit sonder slach.
Dus heeft hi ere, die wreken mach
Ende in deugden dan verdracht.
Het is mennich man geplaecht,
Omdat hi was te wreet in macht.
Al is een Heer van groeten geslacht,
Rijc van goede, hoege van magen,
Sal hijt behouden, hi moet verdragen;
Verdrach in eeren es meer vrome
Dan wrake, die te scaden come.

Ten *derden* [2] moet men sin bereit,
Dat: te leven in truwicheit,
Wie ontrouwelyc leit zin tijt,
Hi scemt sin eere, des seker zijt.
Hoe rike dat hi es van goede,
Ende hi es van wanckelen moede,
Met ontrouwen te bedrieghen,
Goede lieden sonder noet [3] te lieghen,
Hi en is in eeren niet volcomen.
Hets een der edelster blomen,
Te sine so machtich ende ghetrouwe
Elken Heere ende elker Vrouwen
Daer die scont [4] toe ghedraegt.

'*tFierde* punt, daer mens ghewaecht,
Dats: altoes in anxte te leven;
Men ziet si dicke eere begheven,

---

1 *Men er.* 2 Versta *ten derden punte.* 3 *Noodzaak.* 4 *Schuld.*

Die niet en vrezen noch ontzien.
Hoe soude men eere moghen pliën [1],
Of [2] men scande niet ontsaghe?
Hen [3] leeft gheen man in desen daghe,
Soe rijc noch soe mechtech net [4],
Hi en is sculdich, dat hi zet
Anxt, vreze in sinen zin
(Om wel volenden siin beghin)
Voer al dat hem deren mochte.
Of wie niet, in onse ghedochte,
Vresen Gods gherechtichede,
Hoe souden wi die hemelsche stede
Besitten moghen tot eeweghen dage?
Of Xpus niet en hadde ghedregen
Anxt, vrese om onse scout,
Daer sine menscheyt starf an 't hout,
Hoe waerwi des bandes ontbonden,
Daer ons Adam in bant met sonden?
Dus zeg ic u: wie eere begheert,
Anxt moet zijn in hem ghesceert
Voer alle mesdoen, eest Vrou eest Heer,
Of sine blijft hem nemmermeer.

't *Vijfte* punt der eersamheden,
Sijn name is ghenendichede [5]:
Als j man is in wederstoet
Weder hi cleyn zi ofte groet,
Ende met ghenende dat kan volstaen,
Daer leyt eere ende manheyt aen.
Wie lichtelike verloren gheeft
Alle dinc, daer hy aen sneeft,
Hem sal selden goet ghescien.
Daer es manheyt aen te zien,
Dat een thoeft set in den wint,
Als hijt hart ghescepen vint;
Die nye sijn onwille en sach,

1 *Plegen.* 2 *Zoo, indien.* 3 *Het en.* 4 *Mede.* 5 *Vaardigheid.*

Ic wane, hi luttel spreken mach
Van sijnre coenre manheyt;
Mer die toren [1] ende leyt
Herden moet in sinen tiden,
Ende manlec dat kan liden,
Met ghenenden te volheerden,
Dat es eere ende lof van weerden.

Heren, vrouwen, maegden, knapen,
Di na Gods beelde sijt ghescapen!
Augustijn bid u, dat ghi hort
Deze vijf punten van gherechter sort;
Want si in Heeren siin ghenoet,
In God ter werelt ziin si goet,
Ende wie dat leven wille in eeren,
Hy heefter seker quaet t'onberen;
Mer zoe 't nu in die werelt gaet,
Ic ducht er menich sonder staet;
Doch het's weldaet daer na te poghen,
Elken mensche na siin vermoghen.

DE VERLATEN JONKVROUW [2].

In eenen Meye quam ick gegaen,
Aen eenen bosch, daer ic vant staen
Ene sonderlinge scone maget;
Natuer had an haer beiaget,
Dat si onverdrietelec was;
Daer wiesen lover ende gras
Mennegerande, na haer virtuut [3];
Vogelen hadden groet geluut
Elc mit zonderlingen [4] stemmen;
Oic so sach ic vyssche zwemmen
In eene ryevier, die was claer

---

1 *Verdriet.* 2 Mede, naar 't schijnt, van Augustijnken.
3 *Kracht* (*virtus*). 4 *Eigenaardige.*

Ende liep recht dor den bosch aldaer;
Daer wiesen crude, die suete roeken.
Enen telch [1] had si te broken,
Die rijclic was gebluyt [2],
End' sceen of si waer vermoyt
Van gaen, ende si rusten woude.
Mijn gepeys was menichfoude,
Dat si so allene ware;
Si was scoen in 't openbare
Ende hovesch [3] in haer gelaet;
Al dat vrouwen wel staet,
Dat was aen haer in 't aensien.
Ic sprach: "Joncvrouwe, u moet gescien
Al dat u lief is ende goet!"
Si, die haer wijflic ontloet,
Antwort mi suverlic mit desen:
"Cnape, des moeti veynoet wesen!"
Dus vielen hoefscelec haer woert.
Nu haddic gerne geweten voert
Van haer, ende ic vragede mede,
Wat si daer allene so dede;
Want het dochte mi wonder wesen.
Si sprach: "ontrouwe is geresen
Onder manne ende onder vrouwen,
So dat ic niemant en dar betrouwen
Miins ziins ende wes dat ic besta;
Dus coemt, dat ic allene ga,
Ende leve vast in mire hoeden."
Ic sprach: „eenheyt, dats armoede,
Doch is hi wijs diet best doet;
Joncvrou! nu wer ic gerne vroet,
Woudis [4] op hovesscheyt mi bevroeden,
Of ghi langhe in deser hoeden
Hebt gheweest, daer ghi in sijt.
Et sal mi rouwen al mijn tijt,
Dat ics niet eer en was bekeert;

---

1 *Tak.* 2 *Geblüht.* Hoogd. voor *gebloyt*, dat ook door 't rijm vereischt wordt en zeker door Aug. geschreven was.
3 *Vriendelijk, aanminnig.* 4 *Kunt gij.*

Const [1], die men uut scaden leert,
Is dicke swaerlec ane comen."
"Cnape! die mit logen roemen,
Doen den menegen verdriet,
Het 's waer, ic bens allene niet,
Die, bi valscen, losen tongen
Uuten vrueden is ghedrongen
Ydoch gaet in mijn liden naest."
"Joncvrouw! is hier yet verhaest,
Dat ic u heb aldus gevraecht,
Ic bidde, dat ghij's mi verdraecht."
"Cnape! en neemt in gene quade!"
Ic seide: "Jonvrou! et is scade,
Dat u wil is dus ghestelt;
Die mitten goeden hem verzelt,
Daer is goet den tijt mede te liden."
"Cnapen, die roemen ende niden,
Ende meer beloeven dan houden,
Dier heb ic so vele ontgouden,
Dan mi leyder! is te swaer."
"Jonckvrou! het mach wel wesen waer,
Doch salmen den goeden minnen."
"Cnape! ic [2] kanre niet gekinnen,
Wie si siin of hoe gedaen,
Daerom willic alleene gaen;
Het toent hem selc in doechden slecht [3],
Siin herte is fel ende onrecht;
Cnape! dat wetti [4] selve wel."
"Jonvrou! al siin die boese fel,
Woudi [di] [5] daerom overgheven [6]
Goet geselscap, al u leven,
So werdi sekerlic ontweghet;
Die wise aldus seghet,
Dat men sal den boesen scuwen,
Sijn archeyt mitter doecht verduwen,
Die niet misdoet, hine darf [7] niet boten [8]."

---

1 *Kennis.* 2 *Ik en.* 3 *Eenwoudig.* 4 *Weet gij.*
5 Dit *di* verstoort den zin, men neme 't dus òf weg òf leze *woudet ghi.*
6 *Laten varen.* 7 *Behoeft.* 8 *Boeten.*

"Cnape! ghi sout mi wel doen soeten,
Opdat [1] ic waende daerin volstaen."
"Joncvrou! gheen mensche heeft ontfaen
Yet sekers te hebben, quaet of goet,
El dan hi emmer sterven moet;
Mer altoes salmen dbeste hopen."
"Cnape! een riden maect mi hopen,
Of ghi moecht, ic sals u vragen:
Weder soudi bet verdragen,
Dat u u vrient in scampe hoende,
Dan die u nye vrinscap en toende?"
"Jonckvrou! dat wil ich u verzinnen:
Die mi mint, wil icken minnen,
So staeter mi wel van te liden.
Die mi en minnen noch en niden,
Daer voer hebbic mi goet te hoeden;
Op vrienden mach men duecht vermoeden."
Die mi scampe wilen [2] in quaden,
Die is niet mijn vrient gestade.
Jonckvrouwe! is aldus u vragen,
Helpe raet! dan moet ic clagen
Ich ducht mi werden sal in scinen
Wye mach mi hoenen sonder pine
Bat dan hi, dien ic betrouwe,
Also help mi God! nyemant joncvrouwe,
Ende dat is quaet te vergheten."
"Cnape! woudi bi mate meten,
Min wille soude u duncken goet:
Hi, die mi dit liden doet,
Betrouwede ich doecht sonder ducht [3],
Mer hi lach op een ander lucht,
Dat ic leyder! wiste te laet;
Na die scade suecht [4] men die baet."
"Joncvrou! is(ser) wijf of man,
Die te halven keeren chan [5],
Als hi buten wege gaet,
Hien is niet in dommer daet."

---

1 *Omdat.* 2 *Bij wijlen, soms.* 3 *Vrees.* 4 *Zoekt.* 5 *Kan.*

"En trouwe [1], knape! dis wilic ghyen [2]
Mer seker, ic ben noch in dien,
Dat ic mi houden wil alleene,
Sone weet niemant, wat ic meene,
Ende nemen, dat mi mach gebaren [3],
So en hebdi gewonnen noch verloren.
So wat die eene in 't goede verstaet,
Dat sal eenen anderen duncken quaet;
Dus werdi emmer dus begrepen [4].
Och [5] sal ic ummer siin genepen,
Of ic mi nyemans bewinde."
"Joncvrouwe! die wijsheyt eren kinde,
Dat en hoert noch en siet,
Die pine doet hi al om niet;
Joncvrou! ghi wilt te hande tyen,
Dat men selden heeft ghezien,
Het dunct mi seker domphede."
"Knape! wat woudi, dat ic dede?"
"Joncvrou! ghi sout volgen naer
Goet geselscap in 't openbaer,
Daer machmen d'eere mede bewaren [6]
Metten genen die eere dregen;
Dat suldi vinden waer in 't lest."
"Knape! hi dunct mi die best,
Die mi vruden [7] heeft beroeft."
"Joncvrouwe! die lichtelike geloeft,
Dat (hi) waent ende niet weet,
Dicke so comt er hem af leet;
Het sal u seker namaels rouwen."
"Cnape! doch lidict al om trouwen."
"Joncvrou! so dede hier te voeren,
Doe ghine mit herten had vercoren,
Daer ghi cleyn an hebt gewonnen;
Een dul beghinnen is scier begonnen.
Jonckvrou! woudi dit verstaen,
Ghine sout niet allene gaen;

---

1 *U trouwe.* 2 *Belijde.* 3 Lees: *geboeren*, *gebeuren.* 4 *Gegispt.*
5 *Ook.* 6 Lees: *beiagen*, gelijk zin en rijm vereischen. 7 *Vreugde.*

Lieve joncvrou, laet u genoegen!"
"Cnape! hoe soudict liden moegen,
Dat icken mitten oegen saghe,
Die mi wenct in felre lage
Miin hert moeten ummer haten."
"Joncvrou! narouwe mach niet baten,
Mer men sal te voren besien."
"Cnape! wat ummer sal gescien,
Des en mach ic niet ontgaen;
Hi heeft mi so veel gedaen,
Dat hem wesen moet gehat."
"Joncvrou! scuwet hem, den pat,
Daer ghi mocht enen late(n) liden,
God sal u andersins verbliden."
"Lieve cnape! ('t) en mach niet wesen,
Ic blive al mijn lijf [1] in desen;
Gaet Gode bevolen uwer veerde [2]!"
Mettien weende si, dat mi deerde
Seker over al mijn lijf.
En [3] sach ni so scoen een wijf
Noch so volmaect van alle leden;
Sine was anders niet te vreden,
Des ic behoefde in eneger dinc,
El dan [4] si allene ghinc,
Ende haer selve was so wreet.
Ic sprach: "joncvrouwe! dats mi leet,
Dat ghi sijt dus buten keere;
Ic bevele u onsen Heere!"
Dus sciet [5] ick wech ende si bleef daer,
In [6] sachse seder nie daernaer. —
Ghi, Heeren, Cnapen, Maegden, Vrouwen!
Blijft gestede in rechter trouwen,
Hi weet cleene [7] wat hi verwerft,
Die een reyn wijf verderft. —
Her Wanckelmoet.

---

1 *Leven.* 2 *Vaart, weg.* 3 *Ik en.* 4 *Anders dan dat.*
5 Thans: *scheidde.* 6 *Ik en.* 7 *Weinig.*

WEÊR EENS EEN BRIEF

VAN

PAUWELS FOREESTIER.

Aan den Bestuurder der "Dietsche Warande".

Na het artikel van Busken Huet over u, mijn vriend! heb ik in beraad gestaan of ik wel ooit weêr het woord in het openbaar zoû nemen. De man toch heeft geen ongelijk. Het is ons, bij ons drok verkeer, wel eenigermate gegaan als den *shillings* in den zak van Yorick. Het gezellige leven had er zoodanig alle kantjens en kuiltjens van af- en uitgesleten, dat een stuk van King Johns tijd niet meer te onderscheiden was van zijn buurman, gemunt onder Richard den IIIe. Dat heeft het verwerkelijken van onzen aanleg voor gezelligheid tégen zich, dat, als men zich het leven zoo recht *comfortable*, — dat is aangenaam, geleidelijk, voldoende, zonder horten en stooten, — wil maken, als men zoo welwillend en humaan met ieder-een omgaat, als men zoo eeuwig glimlacht en handtjens geeft, alle menschen eindigen met zoo schrikbarend in gedachtenwending, gang, houding, gebaar, blik, stem en spraak op elkander te gaan lijken, dat het allervervelendst wordt, en de menschenmassa er langzamerhand even akelig gaat uitzien als eene perfekt geäliniëerde moderne stadsstraat. In de boeken grimmen en grijnzen de lui nog een weinig, maar in het dagelijksch leven is het botertjen tot den boôm, tusschen de meest verklaarde vijanden. Wat nu dit laatste betreft — hebben wij — gij en ik — wel nooit in zulk eene verhouding tegenover elkander gestaan : maar minder of meer onderscheid viel er toch steeds tusschen ons waar te nemen. Langen tijd schreest gij nog *over één stemming*, toen ik *over-een-stemming*

reeds aanvaard had; gij kwaamt altoos eenigszins ſtatig voor den dag, — zoo als men Guizot, bij voorbeeld, afbeeldt, *geboutonneerd* tot boven aan toe, met bleeke wangen en ſtijve boordtjens, - de rechter hand in de borst. Ik, daarentegen, was meer een *franc compagnon* en aarzelde niet, ondanks mijn meerder leeftijd, eens duchtig in het openbaar te lachen. Maar allengskens, — ook al misſchien toen "de lui" (zoo als de gemeene man *het geëerd publiek* noemt), toen de lui, zeg ik, een weinig meer aan u gewoon raakten, en bevonden, dat de duivel zoo zwart niet was als hij ſcheen, — hebt gij al eens die deftige plooi tot een glimlach vertrokken, en zonder u juist aan letterdieverij ten mijnen opzichte ſchuldig te maken, zijt ge wel een weinig op mijn burger-mans ſtijlveld gaan jagen. *Enfin*, ik beklaag mij des niet. Ik heb misſchien de voldoening iets tot uw opvoeding te hebben bijgedragen, al vlei ik mij geenszins, dat gij ooit ſmaak in een ouderwetsche pijp tabak zult vinden, en al acht gij dat alle cigaren met den naam van *ſtincadoroos* verdienden vercierd te worden. Hoe 't zij — uwe eigene bevoegdheid om over ſchilderijen te oordeelen in 't midden latende — noodigt gij mij uit de Amsterdamsche Ten-toon-ſtelling van 1865 in behandeling te nemen. Maar waarlijk — de moed ontbreekt mij er toe. Vindt gij, dat de door u, nu al ſints twintig jaar ongeveer, geleverde kritieken iets hebben uitgewerkt? — Maak u geene illuzies. — Om de zaak duidelijker te zeggen: Meent ge niet, dat de zelfde veranderingen, die in de praktijk der nederlandsche kunst te konstateeren vallen, zouden ingetreden zijn, ook al was onze "Spektator" zaliger en uw "Dietsche Warande" nooit in het licht gegeven?

Daar heb-je nu, bij voorbeeld, de opera-quæstie.... Ik ben, in 't begin van 't ſeizoen, met mijn vrouw de Ten-toon-ſtelling wezen zien en na, bij Weyer, 't voor lief genomen te hebben, zijn we naar het Leidsche Plein gekuyerd om de *Huguenots* te gaan — *hooren*? Eigenlijk neen! — Wij gingen bepaald met het oogmerk om het heerlijk tafereel, door Meyerbeer op het weefsel van Scribe geborduurd, zich nog eens te zien ontrol-

len voor de *eyes of the mind.* Waren wij niet in ons recht met dat te vergen?

Drie, vier dagen later las ik in het "Handelsblad", dat de uitvoering van de *Huguenots* een buitengewoon kunstgenot had opgeleverd. *Monsieur* CAUBET, de *Raoul*, die met de letter welke de drukkers "vetjes" noemen, in het hoofd van het *affiche* vermeld werd, had het "Handelsblad" in verrukking gebracht. *Mademoiselle* GARY (*Valentine*) had hare zware partij zeer verdienstelijk vervuld. Ook aan de andere kunstenaars werd tamelijk veel lof gegeven. *Monsieur* TASSON (*Marcel*) had men wel wat zwak gevonden, en *Madame* GENNETIER wat gepasseerd: maar in het geheel was men toch over de uitvoering van de *Huguenots* zeer te-vrede: men ſprak van "genotrijken avond", van "bijvalsbetuigingen", en wat zoodanig vokabulair al meer oplevert. Toen ik MIEKEN dat halve kolommetjen uit het "Handelsblad" vóorlas, keken wij elkander aan met een blik, die onderzoeken wilde, of het bij ons, dan bij den koerantier (men noemt het tegenwoordig, geloof ik, "publicist" [1]) aan de vijf.... haperde. Was dat goed geweest: om dat CAUBET een tamelijk ſterke tenoorſtem heeft, goed zingt, vrij zeker van zijn intonatie en van het pakken der intervallen is, terwijl hij, de hooge tonen uitbrengende, die voor DUPRÉ geſchreven zijn, zich blijkbaar vleit, ondanks den ſchijn van het ergste, niet te zullen barsten? — Was dat goed — die *Mademoiselle* GARY, aan wier vermogen van zingen en, *tant bien que mal*, uitſpreken der woorden alleen men kon hooren, dat ze geen marionet was? — *Madame* MARNEFFE in der tijd was óok niet mooi, en MOUCHELET was óok niet mager ("*par la litote*"): maar dat waren, ten minste, tooneelſpelers. De tegenwoordige zangers maakten zich het spel zoo gemakkelijk, dat men eigenlijk al zoo lief het gordijn had dicht gezien, behoudends de vrijheid om zijn oor tegen het kijkgaatjen te leggen. Is dat een persoonlijkheid, om voor

---

1 En de *Académie* is toch altijd nog onwederlegd met hare definitie: "PUBLICISTE: Celui qui écrit sur le droit public, celui qui a fait de profondes études sur cette science."

Raoul de Nangis op te treden! Als de man, in den 4me akte, zich op zijne knie neêrlaat, houdt het publiek zich het hart vast, dat hij nooit weêr op de been komt. En in 't geheel — de man heeft met het tooneel-*ſpelen* bepaald gebroken; zoo hij 't al ooit verſtaan heeft. Heb nu medelijden met een tenoor van 300 ℔ — in præzentie van een opera van Meyerbeer — het ſtaat u vrij, en pleit voor uw hart. Het ſpelen mét zoo'n mensch kan ik mij óok begrijpen, dat niet alles zijn moet: maar zeg toch niet, dat zoo iets mooi is; dat men met zulk een tenoor de *Huguenots* kan vertoonen. En dan Jufvrouw Gary. Dat is geen ſlecht ſpel; 't is in 't geheel gēen ſpel. 't Is allerdolst — die hartstochtelijke ſtukken (heerlijk geſchilderde tafereelen van het lijden en juichen *du pauvre cœur humain*) te hooren voordragen door iemant in een ſoort van historiesch kostuum, maar wier gelaat, gebaar, ja geheele gedrag in volſtrekte tegenſpraak, althands in volkomen ontkenning verkeert van de dingen, die zij voordraagt. O groote meester Meyerbeer, wat is 't gelukkig dat gij dood zijt en zulke lastering van uwe rijke koncepties niet hebt bijgewoond! En dat vindt men hier ſchoon, en in het eerste dagblad van het land wordt zulk eene *performance* toegejuicht, alsof er niets aan ontbrak, dan dat M. Tasson (toch anders een vrij verdienstelijk akteur) niet zoo veel kracht had ... als Formès of Boucher, en dat *Madame* Gennetier niet zoo heel jong meer is.

Men moet toch zeggen, dat er op alle gebied ijselijk veel vooruitgang in onze tijd is. Vroeger namen de Amsterdammers het met Mouchelet, die zuiver en goed en vrij krachtig zong en met geestdrift de rol van *Raoul* ſpeelde, ter naauwer nood voor lief, en waren heel blij, dat Espinasse met al de ſchakeeringen, die zijn groot talent hem aan de hand gaf en met al de bevalligheid van zijn persoon,

> "Sous le beau ciel de la Touraine
> Parmi ce que la cour offre de plus brillant",

den "*jeune Huguenot*", den gunsteling van Coligny, kwam afbeelden, neen, verwezenlijken. En nu — verdringt men zich op alle rangen en applaudiseert als gekken, om het kunstwerk

van Meyerbeer op de fchromelijkste wijze te zien profaneeren.

De ftap, dien Meyerbeer voorwaards deed op de baan der kunst, deed het hollandsche "geëerde publiek" te-rug, en men ftaat in de eischen, die men een zangfpel ftelt, lager dan toen men voor eene halve eeuw ginder *Zampa*, hier den *Don Juan* of *Titus* toejuichte.

Maar Europa gaat ons ook zoo zonderling voor, op de baan der kunst: achter- in ftede van voorwaards. Het generalizeeren eener kunstform — haar te dwingen alle menschelijke gevoelens en toeftanden, van minder of meer nabij, uit te drukken, en toch te gelijk te rekenen op de hulp, die de andere kunsten daarbij kunnen aanbrengen, vooral op de krachtige intellektueele kern, die in het kunstftuk behoort gelegd te zijn — dit is uit de fmaak, of wordt door Wagner opgevat en aangewend in een zin, die op de verarming van de hoofdkunstform-zelve uitloopt.

Het fchijnt dat de menschelijke vermogens, die federt de restauratie (1815) zeer bepaald met elkander al nader en nader in verbond gingen treden, om nogmaals, even als voor zes eeuwen, het volledigst æsthetiesch ideaal zoo volmaakt mogelijk uit te drukken, eene nieuwe ontbindingsperiode zijn ingetreden.

Of er in een kunstwerk gedachten zitten, daar vraagt men niet meer naar: als er in een fchilderij zich maar wat fchommelig kleurgevoel uitfpreekt; als in een literair ftuk maar heel nuttig over het huwlijk van kapitaal en arbeid geredeneerd wordt; als een muziekftuk zich maar laat folfiëeren: dan heeft men 't gewonnen. De rechte fmaak voor harmonie fchijnt men meer en meer te verliezen. Men zoekt de harmonie niet in de famenftemming van rijke elementen, zoo als Meyerbeer zich die voorgefteld en verwezenlijkt heeft; maar in het glad en effen maken, in het demuzikalizeeren van toeftanden en gevoelsuitingen — zoo althands fchijnt Wagner het te begrijpen. Daar zijn in een ftuk van Meyerbeer geen twee dramatische momenten geheel gelijk; maar van daar dan ook dat er geen twee muzikale frazen de zelfde zijn; bij Wagner

daarentegen, die nog wel gelooft de "toonkunst der toekomst" te hebben uitgevonden, treft men onophoudelijk herhalingen, vervelende *redites* aan. De fchilderkunst, in plaats van zich te verrijken met al wat filozofie en oudheidkunde ter ftoffeering en dieper bezieling van een tafereel aanbieden, tobt zich af om, in het fpoor 't zij van REMBRANDT, 't zij van MIERIS en METZU, 't zij van HOBBEMA of RUYSDAEL, het dien meesters te verbeteren — en het blijft tobben. De ALMA-TADAMAAS zijn witte raven. En de literatuur hier in Holland! de geestigste, pittigste, meest levendige en oorfpronkelijke talenten, de meesterlijkste pennen zet de *Gids* aan de deur; althands hij laat toe, dat zij wechloopen, en als er aan een om 't zeerst geprezen geleerde en litterator (met een der gevluchten — of verjaagden? — oprichter van het tijdfchrift) eene nekrologische hulde moet gebracht worden, — als men meent dat daarvoor ten minste nog weêr een meesterlijke veder de Kadmus'-dochtertjens ten rei zal voeren, dan fchrijft die pen in haar exorde, dat werkelijk "Een woord VAN herinnering VAN de zijde VAN de redactie VAN de *Gids*" niet achter-wege mocht blijven. Zulk een volzin vindt men in het tijdfchrift de *Gids* ten jare 1865, bij de dood van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, na dat men federt 1837 zich altoos in het fchrijven en kritizeeren geoefend heeft!

Daar heerscht een foezerigheid op het kunstgebied, die onverdragelijk is, en duchtig kunnen de vingers u foms branden om al die fnaken, die er in de kunst tegenwoordig met hun hoofd wel geheel niet meer bij fchijnen te zijn, eens aan de ooren te trekken, hun toeroepende: bedenkt toch, dat gij in de verwaande XIXe Eeuw leeft, en dat deze gekrinolizeerde Dame een hoe langer hoe belachlijker geblanket figuur gaat maken, hoe minder gij betoont verduiveld knappe kaerels te zijn.

Bedenkelijk is ook het verfchijnsel, dat de fterfte zoo groot is juist onder de kunstenaars, die beftemd fchenen den fchoonheidsdienst weêr wat in het rechte fpoor te brengen, of die door hunne werken reeds monumenten van de ware, vruchtbare æsthetische fcheppingskracht gefticht hadden.

In het tweede vierde dezer Eeuw ſtierven SCOTT, BYRON, GÖTHE, BILDERDIJK; vrij ſpoedig gevolgd van LAMARTINE en VICTOR HUGO (want zij zijn dood wat men ook droomen moge). Zelfs het duivelachtig genie van HEYNE en het, in tegendeel, kinderlijke van onzen TOLLENS (toch, beiden, meesters over de kunstform, ſchilders en dichters ſamen) moesten overſtappen in.... Carons boot. En die allen laten geen plaatsvervangers achter. BARBIER en GAUTIER zijn ook totaal dood.... FREILIGRATH, DICKENS, BULWER — wat is er van over? AUERBACH.... 't behoort alles tot het verledene: zij laten ons zitten... met onze gebakken peren.... tegenover de akeligste ſtofvergoding; of liever — hemelontvolking; dat op het zelfde neêrkomt. En hier, bij ons? wat is er van GÉNESTET, wat van HOFDIJK geworden? — GÉNESTET — dood, zonder iets meer dan eenige geestige *boutades* na te laten, waarin twijfelzucht en gevoeligheid vruchteloos ſlagleveren. HOFDIJK, de dichter der Kennemer legenden, van *Æddon*, van *Helene* — dood? niet dood? Iemant van dien naam ſchrijft nog eindeloze afleveringen over het grootste gelijk van de waereld, dat de opſtand in de XVIe Eeuw had, en over het groote gelijk van zijn "waarden vriend", den Baron HUGENPOTH TOT DEN BERENCLAUW, over de bekrompenheid en ſlaafsheid, over de gehechtheid aan nacht en ketens van de genen, die niet zijn vóor Willem den Zwijger; over afkoelingen en aanſlibbingen, ſchimmelplanten en apentronies, waar de waereld en de menschen uit gegroeid zijn, en over de domheid der genen, die nog aan eene vroegere ſcheppingsgeſchiedenis hechten. BEETS is, ongeveer, dood; HEIJE is aan 't herzamelen, herdrukken van zijn allerliefste liederen... Een goed ding; ik konstateer en betreur alleen maar, dat er geen produktiviteit meer is.

Hoe ſtaat het met de ſchilderkunst? — Is HERMAN TEN KATE, met zijn groote (desſendiaan-)kataloogpagina over de Inquizitie (of wat is het?) NICOLAAS PIENEMAN vooruitgeſtreefd?

Verwezenlijkt ROCHUSSEN, in *afgewerkte* tafereelen, wat hij met zijn allergeestigste ſchetsen telkens belooft? en, bij zijn eerste optreden, wél deed te beloven? WIJNVELD, de be-

kroonde van 1800-zoo veel, de Direkteur der Schilderklasse aan de Koninklijke Akademie, hangende met zijn nº 611 op de Eerste en Eere-plaats, verbetert hij 't den ouden PIENEMAN? SCHELTEMA, een nieuw talent (nº 452) is *charmant*, maar is het zoo goed als MIERIS, TER BURGH, METZU, en al die personen, die voor 200 jaar dergelijke binnenhuisjens reeds penceelden? Wat hebben wij aan 200 jaar méer ondervinding en meer prætensie, als we toch altijd blijven beneden onze voorgangers? — In het landschap zal men zeggen, doet men reuzenschreden: inderdaad? zoû ROELOFS, met zijn troebele manier, en VAN DER MAATEN of WEISSENBRUCH, met hunne harde (ik ben billijk genoeg voortreflijke talenten, geen krukken te citeeren), zoo veel staan boven BOTH, BERCHEM, RUYSDAEL, HOBBEMA, VAN DER HEYDEN of maar een onnoozelen JAN HACKAERT?

Alle eer, alle eer aan VAN LERIUS, aan ZIMMERMANNS *Sollicitanten*, aan SCHERRES *Winter*: maar ik zoek nu in Holland. Wat treft mij het meest? Het zijn drie immortellenkransen. JAMIN, LÉON, LOUISE STEFFENS — alle drie jong, alle drie dood. Daar zijn er weinigen onder de overlevenden, die zich met hen kunnen meten. Zij stapten niet licht over de zaak heen; zij gaven zich de moeite een ontwerp te maken.

Herinnert gij u het diepgevoelde *Na de Kermis* van LEON, dat hij, in een zwak oogenblik, verdoopt heeft? Ziet gij nog vóor u dat lieve elegante moedertjen van JAMIN, dat den morgengroet van haar dochtertjen ontvangt; zijn Oranjefeest van 't zieke kind? zijn roerend, hoewel onvoltooid, schilderij van de jonge weduwe, een onberedeneerbaren blik langs het ophaalgordijn werpend op de lijkstatie van haar man? zijne *Kostwinster der zieke moeder*? — Zie vóor u, de laatste ten-toonstelling biedt een, zijner alleszins waardig, doek: Eene jonge vrouwelijke verwante, voor de zielsrust biddend van een dierbaren overledene. Is daar vinding, is daar waarheid, harmonie van gedachte en form? — En dan LOUISE STEFFENS — gij herinnert u nog den zieken ouden geestelijke, bezocht door zijn jongeren ambtgenoot. Dat die lieflijke talenten van naauwelijks 25 jaren, meest behagen schepten in weemoedige onderwerpen, —

waar is het aan toe te ſchrijven? Aan een voorgevoel van hun naderend einde? — Dan zoû er iets ziekelijks in de voordracht, niet ſlechts iets droevigs in de keuze van het onderwerp zijn. — Neen, veeleer aan den indruk, dien de buitenwaereld op hen maakte; aan het afnemend meègevoel voor ſchoonheid, en het ſteeds botter wordend begrijpen en waardeeren van naturen als de hunnen. — Kan men er zich nog wel langer in vergisſen — dat de beſchaafde klasſen van tegenwoordig ſteeds meer en meer in behoefte aan kunstindrukken te-rug-gaan; dat de behoefte aan dissipatie, aan afleiding, die den ſleutel geeft van de goede zaken, gemaakt door de *Salons des Variétés*, volſtrekt niets te doen heeft met een zeer gewenscht, maar volſtrekt nog niet intredend hooger beſef van de ſtelling, dat de mensch ook zonder æsthetiesch brood niet leven kan?.... Leven, ja; maar zij leven er dan ook naar. — Nog éene vraag: zijn ISRAËLS en BLES (de ſchilders van zoo veel fijns als er in hart en geest al pleegt om te gaan) nog niet dood? — *Ik* kan op die vraag geen voldoend andwoord geven.

Misſchien zal men zeggen, dat de behoeſte der Hollanders aan ſchoonheids-indrukken ruimſchoots voldoening vindt door het bewonderen der nieuwe gebouwen in de Hof- en Hoofdſtad. 't Is mogelijk: maar ik zoû toch wel willen vragen: of nu werkelijk dat Paleis van den Hoogen Raad de bouwkunst der toekomst vertegenwoordigt? Of gebouwen inderdaad beſtemd zijn een zoo provizioneelen indruk te maken als het matglazen Nijverheidspaleis? Of ovale koepels eenige ſchoonheid hebben? Of het aan de kleur, dan aan de vormen ligt, dat er iets zoo magers uit de ſchepping van den Heer Outshoorn u te gemoet treedt.

Enfin! misſchien zal het aanstaande Kunstmuzeüm en het aanstaande Paleis der Staten-Generaal ons ten uiterste op alle punten voldoen. Daar is Hemel en Aarde om bewogen — als dat niet fraai wordt, dan zal ik gaan wanhopen aan de officieele en officiëuze kunstkennis onzer hoofdlui.

In 't geheel, als ik zoo'n blik werp op hetgeen de kunst

in onze tijd doet, dan ben ik zeer geneigd den diepen zin te erkennen van hetgeen een hooggeplaatst persoon zeide, bij zijn bezoek van de ten-toon-ſtelling der Muzeüm-ontwerpen. Hij ſtapte, zoo al roudziende, voorbij al die grieksche en romeinsche tempels, of afzetsels van deze, en voorbij die *facciataas* van de fransche en italjaansche Renaiſsance. "Ils n'ont plus de foi," zeide Hij; "ils n'ont plus la foi." De Voorzitter der Kommisſie zag hem met eene uitdrukking aan, die te kennen gaf, dat hij niet begreep wat de Koning (want het was WILLEM DE DERDE-zelf) daar zeide. Maar als woorden dienen om gedachten uit te drukken, dan kan men, dunkt me, in deze geen anderen dan den zeer gezonden zin leggen: "Ze weten niet, wat ze willen; het zijn kunstenaars *sans foi, ni loi.*" De grondſlag van ons *willen*, moet het *gelooven* zijn. Geen wonder dan ook, nu men op groote ſchaal het geloof afſchaft, dat nu de *wil* ook meer en meer in 't ongereede raakt, en de modernen maar rondweg zeggen: "Daar is geen wil. Men doet wat men kan; en daarmeê uit."

Ik heb langen tijd gedacht: als het recept voor de goede kunst maar eens te-rug was gevonden, — dan zoû 't wel beter gaan. Maar met al dat determinisme, helpt het bezit van een recept niets.

Geef een wijnkooper het beste recept; zeg hem, dat er ten minste 1/4 druivenſap in den wijn behoort gedaan te worden: als hij, des ondanks, gedetermineerd werd door de natuurwet om besſendrank en campèchenat te leveren — dan kan hij geen wijn maken. Zoo ook met de kunst: zeg honderd maal: neem een IDEE — een *nieuw* gewrocht van uw tot *genie* ontgloeid *vernuft*; drijf er een tintelenden ſtroom van *gevoel* doorheen; stoffeer het met zorglijk verzamelde *waarnemingen* der natuur, uitingen van het *leven*, fijne trekken van *humor* of *verheven ernst*; verlicht het met een ſtraal van Boven (van het *Oneindige*, uit dat hoekjen van uw hart, waar de vragen behandeld worden — *vanwaar*? & *waarheen*?); ſchilder een en ander met *zorg*, met *inſpanning*, met *geweten*. Als alles *zuiver* en *vlot*, zonder vermoeidheid, met groote *liefde* wordt

afgemaakt — zult gij uw uitmuntend kunstwerk aan de liefhebbers kunnen opdisſchen.— Het zal u niets baten. Daar zijn nog andere recepten. Men kan met álles beginnen.... *Tel bâtit un roman sur une jambe de femme*, zegt een auteur; maar duidt daarmeê toch ook wel een weinig het gemis van roeping aan. Het verheven denkbeeld van roeping gaat echter heelemaal op in het veel algemeener denkbeeld van gedetermineerd te wezen tot al wat men doet: alles wordt roeping; het wordt óók roeping een kunstenaar te willen zijn en een knutselaar te worden. Gelukkig die, bij dezen ſtand van zaken, ten minste nog een ſchadelozе roeping heeft. Hun roeping moeten de menschen volgen. Dat kan niet anders. Wat werd, zonder dat, van de natuurwetten? Alles wordt immers door eene ſtrenge *causaliteit* beheerscht. Deze persoon heeft de roeping om zakkeroller, gene om aanrander der eerbaarheid van jonge kinderen, bijv. als weesvader, of, op nog andere wijze, ſmeerlap te wezen; nu heeft een derde of vierde wel de roeping om zoo iemant op te wachten, uit te hooren, te vermanen, te veroordeelen, en verder aan ſommige kleine bepalingen van het Strafwetboek te onderwerpen, cellulair te doen bewaken, te verplegen, en, herſteld aan de maatſchappij te-rug te geven, om, in een ander weeshuis, of elders, zijne roeping weêr te gaan involgen: maar *après tout*, de zoogenaamde misdadiger verdient niet anders dan medelijden van ons; hij kón immers niet anders; hij was gedetermineerd door eene ſtomme, onpersoonlijke, ofte wel beestachtig despoticke, macht buiten hem, om te handelen, zoo als hij gehandeld heeft! De man kan het niet helpen; hij is niet verandwoordelijk — derhalve onſchuldig. Men doet wat men kan; men doet, ieder doet, altijd wat hij moet; ieder doet altijd zijn plicht. *Plicht*, of beter *pligt*, is van *plegen*. Bewonder hier weêr de hooge redelijkheid der taal, in haar wording. *Plicht* is niet wat men *behoort* te *plegen*; maar wat men *pleegt*. Dit aaloud etymologiesch verſchijnsel is genoeg om de moderne theologen of a-theologen — de moderne Heeren, kortom — geheel te rechtvaardigen. Als ſommige kunſtenaars ſlechte ſchilderijen maken,

dan doen zij wat zij behooren te doen; zij *plegen* een domheid, zij *plegen* een gruwel: maar ieder die *pleegt*, doet zijn *plicht*.

Gelukkig dat wij even-zeer in onzen plicht zijn, met die krummelaars en de theoristen, die het, *nolens volens*, voor alle knoeyers en fchavuiten opnemen, belachlijk te maken en te geeselen naar hartelust.

Een zoete plicht is het mij me te verklaren
een trouw vereerder van de beginselen der "D. Warande":

Je
PAUWELS FOREESTIER.

Buikfloot,
11 Dec. 1865.

WANDALISME.

Utrechts verdienstelijke dichter R. Rodenburgh Mentz heeft onlangs, in het verdienstelijk genootfchap *Phylacterion*, een gedicht voorgedragen, getiteld: "de Domkerk en haar ftichting [1]", waarin met noeste vlijt, binnen het getal van niet meer dan 117 dusgenaamde alexandrijnsche vaerzen, de belangrijkste feiten uit de vroegste gefchiedenis van Utrechts vermaarde hoofdkerk zijn famengebracht. Volgends den Heere Rodenburgh (is deze Heer wellicht een nazaat van den ridderlijken dichter Theodoor van Rodenburgh?) is "het achtbaar choorgewelf", "dat aan den toren grenst en met hem was vereend" het werk van Dagobert den Frank "vóór twaalf eeuwen reeds vermaard". Daarna heeft "vader Willebrord" nogmaals "de fchoone kathedraal van Utrecht's stad en sticht" ge"fticht": haar "ftand" werd later *bedreigd* door "'s Noormans voet", "ten koste van haar fchoon"; maar zij bleef gelukkig "voor 't Christendom bewaard, een pronkjuweel in 't Sticht". Vooral fints ze is bevrijd van "Rome's ijd'len praal" en thands haar "Choor ontfluit" voor "Evangelie-taal".

> "Zij staaft nu meer dan ooit het onbedrieg'lijk woord:
> "Een Petra *is* mijn Kerk, de poorten van de hel
> "Verweldigen haar niet."

Tot zoo ver gaat alles goed. In de editie der Evangelietaal volgends den Heere Rodenburgh fchijnt te ftaan "een petra is mijn kerk": wij hebben daar niet tegen. Maar nu fpreekt die Heer een vloek uit, dien wij met een goed woord willen trachten te verbidden.

> . . . . Verga dan spade of snel
> Ons Utrechts Domgesticht! dat elke kathedraal
> Tot puin, als Gerizims en Sions tempel, daal!"

1 Utr. Volks-almanak, bl. 158.

Wij kunnen ons hier niet mede vereenigen. Wij wenschen dat de Utrechtsche Domkerk, waaraan in de laatste jaren zoo veel kosten gemaakt zijn, nog lang in ftand moog blijven: vooral nu wij gehoord hebben: 1° dat zij nog veel ouder is dan van 1248, 2° dat zij haar choor, zoolang van den predikdienst *afgefloten*, weêr voor den dienst *ont*-floten heeft.

Op dit weinige na, hopen wij hartelijk, dat de oudheid- en dichtkundige bijdrage van den Heer Rodenburgh in handen moog komen, ook van alle vrienden van kunst en letteren, al zijn zij geene leden van *Phylacterion* en al fchift dit loffelijk genootfchap ze ook zorgvuldig van de nederlandsche natie uit.

M.

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN EN MUZIEK.)

VAN SUNTE CRISTOFFELS BEELDEN. Eene ikonographische studie, door **G. W. van Heukelum**, Pr. Utrecht. 1865.— De Eerw. schrijver dezer monografie levert eene belangrijke bijdrage tot de kennis der afbeeldingen van St Christoffel (met St Joris, de mannelijke Volksheilige bij uitnemendheid) en tot de juiste waardeering der bedoeling, waarmeê de christen reus in de kerken gesteld werd. De Heer van Heukelum beproeft met goeden uitslag de waarschijnlijkheid aan te toonen, dat de middeleeuwsche schilders en legenden-schrijvers bepaald de bedoeling gehad hebben een historiesch personaadje voor te stellen en dat het volk niet gedacht heeft daar eene bloote allegorie in te moeten zoeken, maar wel deugdelijk de beeltenis eens mans van vleesch en been, eens reusachtigen helds, die slechts zijn meerdere dienen wilde en door de kracht (der genade) van het Jesuskind overwonnen werd. De schrijver bewijst ook, dat, offchoon de vereering van den H. Christophorus als patroon tegen het noodweêr en andere openbare plagen door de Kerk wordt toegelaten, zij als bijgeloof veroordeelt, dat het bloote aanschouwen van een Christoffelbeeld iemant dien dag voor een haastigen dood zoû beveiligen. De Schrijver verklaart er zich ook niet tegen, dat men in de beeltenis van den door de Kerk vereerden bloedgetuige, tevens eene voorstelling zie der les, dat, gelijk Christoffel het goddelijk Kind op zijne schouderen droeg, de Christen Christus in 't hart moet dragen. Dit is trouwens geen modern denkbeeld. De geleerdste en vernuftigste der ikonografen onzer tijd, de meer geprezen dan eigenlijk beoefende Prof. J. Kreuser, toont aan, dat de uitdrukking Christophorus in de tijden der kerkvaders niet uitsluitend op onzen Lycischen Martelaar werd toegepast. De H. Joannes Chrysostomus geeft zelfs aan de christen ziel dien naam: *ναοῦ χριστοφόρου.* Ad Theodor. Laps. I, p. 1 [1]. De oude H. Ignatius wekt de Efezers op met de woorden: *ἐστέ*

---

1 Aangehaald bij Kreuser *Der Christliche Kirchenbau*, I, 139.

θεοφόροι καὶ ναοφόροι, Χριστοφόροι, ἁγιοφόροι [1], en hij die zich-zelven voor Trajanus Θεοφόρος noemt, wordt als ὁ Χριστοφόρος bij uitnemendheid betiteld [2].

Molanus zegt dan ook van ónzen Heilige: "Ut dicatur Chriſtum in humeris portare, ad ſignificandum, quod ſicut nomine ſic & re fuerit verus Chriſtophorus ſive Chriſtiferus [3]." In een onuitgegeven hymne heet het, ten geleide eener miniatuur, die den Heilige op de gewone wijze voorſtelt:

Ave ſancte Criſtofare, Salve criſti baiulator,
Jheſum ſecutus prospere: A quo factus predicator,
Cuncta bona reſpuiſti Multas turmas convertiſti
Summo deo ſervuiſti Penas diras et ſubiſti.
Gaude martyr tu invictus,
etc. [4]

Mone geeft, in zijne ſchoone hymnen-verzameling, wel is waar, onder N° 866 eene latijnsche romance, waarin de legende van den "Cananæus gigantius" beſchreven wordt, maar vooraf, onder N° 865 een hymne, die geheel geestelijk te duiden is. De Heer van Heukelum deelt er eene lezing van mede, die eenigszins van die van Mone afwijkt, hoewel niet in den zin. Maar de badensche archivaris voegt er den aanvang van een nederlandsch gedicht aan toe, dat om twee bizonderheden merkwaardig is. Het draagt ten titel "Van Sinte Chriſtoffels" en men merke ter dezer gelegenheid op, dat het volk even-zeer, van *Christophorus*, *Christoffels* (l=r) of *Christoffel*, als van *Paulus*, *Pauwels*, *Pauwel* en *Pauw* maakte: *Chriſtoffels* is zoo-wel 1e en 4e als 2e naamval. De eerste vaerzen luiden aldus:

O precieus maertelare, Di ſo biddic hier one bede,
Die men verſouct nu harentare! Bi der gracien die di God dede,
Criſtoffels, die helige man Als Hi di doopte al up die ſtede
Men hietene Mondoffel, eer hi ghewan Inden name der Drievoudichede,
Van Gode alſo ghemint te ſine. Wilt weſen mijn advocaet,
Om wien du leits wel ſware pine, enz.

In deze vaerzen, die niet jonger dan de XVe Eeuw kunnen zijn, treedt op den voorgrond: 1° de naamsverandering: toen hij die de *waereld* met zich plach om te dragen, Gods liefde zoodanig verwierf, dat Hij hem Christus-zelven te dragen gaf, veranderde deze Mundifer in een Christifer. De "Aurea legenda" noemt hem *verſtootene.* 2° De marteling, die hij ter liefde Gods doorſtond. 3° Dat hij van God

---

1 T. a. p. II, 131. 2 T. l. a. p. N. 6. 3 *Hist. SS. Imaginum et Picturarum*, Uitg. 1771, bl. 319. 4 HS. in 32° van 1500.

(d. i. Jesus)-zelven in naam der H. Drievuldigheid gedoopt werd. Dit laatste zal zinfpelen op het oogenblik toen Mundifer in Christifer veranderde: want wij lezen anders van geen doop. Wordt hier gedoeld op de rivier, die de Christoffel der legende doorwaadde, als de naaste gelegenheid tot den Doop — men ziet toch dat het verhaal van Jacobus a Voragine zeer op den achtergrond treedt.

De dichter Vida, die in het eerste vierde der XVIe E. bloeide, verklaart de reden, waarom Christophorus door de kunst wordt afgebeeld met Christus op de fchouders aldus:

> Christophore, infixum quod eum ufque in corde gerebas,
> Pictores Chriftum dant tibi ferre humeris. [1]
>
> Wijl ge altijd Christus droegt in 't hart, o Christofoor,
> Stelt Hem de fchilderkunst op uwe fchoudren voor.

Baronius verklaart, in zijne Aanteekeningen op het "Martyrologium Romanum", de zaak niet anders, en men kan dezen geesel der centuriatoren niet befchuldigen, dat hij den opkomenden ketterijen der XVIe Eeuw in 't algemeen, noch het ikonoklastiesch Marnixianisme in 't bizonder, eenige genegenheid toedroeg.

Het fchijnt dus, dat de Heer van Heukelum ten onrechte van de prediking van Luther het gevoelen dagteekent [2], waarbij de legende van St Christoffel niet als een gefchiedverhaal, maar als een parabel, werd opgevat.

't Is jammer, dat ons alle berichten ontbreken omtrent de wijze, waarop de H. Christophorus in de oudste heiligdommen, b. v. in de kerk op den Berg Sinaï, onder Keizer Justiniaan, in de dagen van Paus Gregorius den Groote of van Bisschop Remigius werd afgebeeld [3], maar vrij algemeen fchijnt het geloovig gevoelen al vroegtijdig te zijn verbreid geweest, dat een blik van vereering op het beeld van den Martelaar, op wien de foltertuigen en pijlen van den heidensche Koning niets hadden vermocht, u dien dag voor een haastigen dood behoedde. Dit vertrouwen lokte meê het volk ter kerk en werd bevredigd door de groote afmetingen, die het Christoffelsbeeld van alle kanten zichtbaar maakten. Nam dit geloof, hier of daar, de proportiën aan eener *abominanda fuperftitio*, wie zoû dan geweigerd hebben, het voorbeeld des Heeren van Heukelum te volgen en het dekreet der Synode van Kamerijk te onderfchrijven [4]?

---

1 Marc. Hieronym. Vidæ, Albæ Episcopi *Opera* (1554), bl. 174.
2 Zie zijn werk, bl. 53 en vooral bl. 61.
3 Zie Kreuser, t. a. p. I, 139. 4 T. a. p. bl. 47, 68.

De schrijver geeft een alszins belangrijk verslag van de verschillende Christoffelafbeeldingen, door hem gezien. 't Is te betreuren, dat zijne zedigheid hem belet heeft bedacht te zijn op eene chronologische klassifikatie. Wat hij van zijne ontdekkingen verhaalt en de welgeslaagde steen- en lichtdrukprenten, die hij mededeelt, wettigen echter de meening, dat hem geene Christoffels met het kind Jesus in de rivier van vóor de XIIIe Eeuw bekend zijn. Bij hem ontbreekt dus het bewijs, dat men vóor de bloeitijd der *Aurea Legenda* aan den Martelaar Christophorus de lotgevallen heeft toegeschreven, welke de Genueesche Bisschop, die niet-te-min gewis uit oudere bescheiden geput heeft, op zoo lieflijken trant verhaalt.

De bijschriften, door den Schrijver mededeeld, zijn van tweërlei aard: sommigen spreken het bekende volksgeloof uit omtrent de schutskracht van Christophorus tegen een haastigen dood; de andere geven de zedelijke beteekenis aan van den Christusdrager, als zinnebeeldigen type opgevat. Met deze opvatting zegt de Schrijver zich niet geheel te kunnen vereenigen. Nochtans wordt zij niet slechts door geleerden als Vida, Baronius en Molanus voorgestaan; maar ging ook in het kerkelijk schoolboek over.

"Waerom," luidt de vraag bij den 2^n^ Heilige van 25 Juli, "waerom schildert men S. Christoffel soo groot, Christum op de schouderen draghende?"

"*Andw.* Niet dat hy eenen reuse was, al was hy nochtans groot van stature; maer meest, om dat hy groot ende vroom is gheweest in 't dragen van Christus, niet lichamelick, maer in 't vroom belijden van sijn gelooue ende christelick leuen, tot der doodt toe: dit al wel ouer een komende met sijnen naem, want Christophorus is te segghen Christi-dragher." [1]

De bevoegde Kerklijke Overheid steekt haar zegel aan deze leer: "nihil inveni quod non pertineat ad ædificationem hominis Christiani, tam in vera Christiana et Catholica fide, quam in piis moribus et operibus Christiana et Catholica fide dignis": terwijl de vrome Aartshertogen Albert en Isabel in hun "Secreten Raedt" een permanent privilegie aan den drukker verleenen, die het werk, waar de aangehaalde plaats in voorkomt, ter perse leîde: dat werk was trouwens van de hand des Pater Jezuïets Joannes David. Men behoeft dus de schrikverwekkende namen van "Luther" en "Melanchton", noch de

[1] Bloem-hof der Kerckelicker Ceremonien (1607), bl. 212, o. a. herdrukt in 1658.

onwelluidende van "naprater" dier mannen te dragen [1], om de reusachtige geſtalte van Christophorus, zijn over den vloed dragen van het Christuskind, zijn bloeyenden ſtaf, met en benevens den gordeltasch met kinderfiguren [2], tot het gebied van het zinnebeeld te verwijzen.

De Schrijver valt dan ook Vida en Kreuser wel wat al te hard [3], — hij behandelt ze wat te onmeêdoogend, — voor personen, met wie hij het in den grond eens is. Hij geeft eene ſatyrieke ſchets van den bloeitijd der Humanisten en wijt aan Virgilius, wat hij in Vida wraakt: o. a. dat hij den reus door een zee in plaats van door een vloed laat ſtappen. Deze dichterlijke vrijheid, waartoe de ſchrijver zeer zeker door patristische herinneringen gebracht is (woordſpeling van "amara" met "alta mari" [4]), zal geen kunstrechter veroordeelen, dan een die beſloten heeft een ſtok te vinden, wijl er een hond moet worden geſlagen.

Inderdaad, tegenover de geheele redeneering, die de ſchrijver tot Vida en Kreuser richt (om alleen van deze katholieke beroemdheden te ſpreken) ſtel ik de vraag: ontkenden zij het historiesch beſtaan van den Martelaar Christophorus? Zoo neen, — zoo dat niet uit hunne ſchriften blijkt, — dan bepreekt gij de bekeerden: want ze behooren tot die allegoristen, met wier leer gij zegt u te kunnen vereenigen. Op bl. 24 luidt het, bij den Heer van Heukelum uitdrukkelijk: "Beweerde men, dat de Christoffelbeelden wel persoonlijke beeldtenisſen zijn van den H. Martelaar, die onder Decius den palm verwierf, doch dat ze onder de hand van den middeneeuwschen kunstenaar tevens de dragers werden eener christelijke waarheid, — gelijk Molanus den Christusdrager ſchijnt te begrijpen, — wij zouden er ons meê kunnen vereenigen."

Indien Vida het beſtaan van een historischen Christophorus ontkent, tot wien richt hij dan de meermalen aangeduide vaerzen? "Om dat gij Christus in 't hart hebt gedragen, o Christophorus, en veel bitterheid in het leven verduurd hebt, daarom ſtelt men u voor met Christus op de ſchouderen, worstelend tegen de branding der zee." Hier zijn twee Christophorus-voorſtellingen: die der historie, met Christus in het hart, en die der kunst met Christus op de ſchouders.

---

1 Zie onzen Schr. bl. 22, 28. 2 T. a. p. bl. 14. 3 Bl. 26.

4 't Is jammer, dat, bij 't aanhalen der vaerzen van Vida door den Hr van Heukelum, de plaats bij Vida (drukfout van Kreuser?) verkeerd door hem wordt aangewezen. Vida heeft geen honderd, veel minder 261 hymnen geſchreven.

Maar ook in Kreuser komt het niet óp het bestaan van een historischen Christophorus te ontkennen. Daar echter de kunst, zegt hij, "bei der Darstellung eines solchen geliebten Märtirers keinen festen geschichtlichen Anhaltspunkt hatte, so war sie von selbst zur sinnbildlichen Darstellung gezwungen." Aldus met den H. Christophorus. "Geschichtliches ist von ihm kaum etwas nachzuweisen, als dass er in Lykien den Märtirertod erlitt, und in Spanien schon vor den Zeiten des Einfalls der Araber vielfach verehrt ward [1]." Prof. Kreuser getuigt dus, dat de geschiedenis het martelaarschap van Christophorus in Lycië geboekt heeft en dat hij reeds vroegtijdig in Spanje op vele plaatsen vereerd werd, Wat is dit anders dan de stelling, die de Heer van Heukelum toegeeft: de Christoffelbeelden stellen "den H. Martelaar voor, die onder Decius den palm verwierf, doch werden onder de handen van den middeleeuwschen Kunstenaar tevens de dragers eener christelijke waarheid [2]."

Het eenig onderscheid, dat ik, omtrent het algemeen gevoelen over S[t] Christoffels ikonografie, tusschen de Heeren Kreuser en van Heukelum opmerk, is niet gelegen in het historiesch of bloot allegoriesch bestaan van den Heilige, maar hierin: of de middeleeuwsche kunstenaars de *daad* en de *stoffeering*, waarin zij hunne Christoffels plaatsten, aan de historie of aan de allegorie meenden te ontleenen. De Heer Kreuser, waar hij systematizeert, neigt meer voor het laatste. De Heer van Heukelum voor het eerste. Met bescheidenheid plaats ik mij aan zijne zijde. Neen, de akten-, chronijken- en passionaalschrijvers hebben geenszins bedoeld allegoriesch mengelwerk ten nutte van het lezend publiek te bereiden. De bedriegers aan hunne plaats latende, die verhalen schreven met het oogmerk om ze voor ware geschied-voorstellingen te doen doorgaan, of om de wereld te doen gelooven dat eene verloren geachte hagiografie gelukkig ontdekt was, — hebben al die schrijvers — Hraban Maurus, Vincentius Bellovacensis, Petrus Comestor, Jacobus a Voragine, Thomas Cantipratanus enz., — werklijk gemeend gebeurde zaken voor het nageslacht te bewaren door, in eene nieuwe orde of andere taalform, te boek te stellen wat zij van de daden der geliefde Heiligen gehoord of gelezen hadden. En zóo deden ook de beeldende kunstenaars. Men heeft het naïeve verhaal van den Bisschop van Genua, door den Heer Van Heukelum in dietsche vertaling van 1400 overgenomen, slechts

1 Kreuser, t. a. p. II, 131. 2 Als boven.

te lezen, om de overtuiging te krijgen, dat het niet de welmeenende zedekunde, maar de van leven tintelende liefde voor het gefchiedfeit tot bron heeft.

Het is jammer, dat de verdienstelijke Schrijver onzer monografie den druk van het "Paffionael" van 1499 gevolgd heeft. Deze editie is minder goed dan die, bij den zelfden uitgever, van 1505; maar geen van beiden is zoo zuiver van taal en betrekkelijk keurig van ftijl als het papieren HS., dat weleer aan Le Long heeft toebehoord. Ik ftel echter Henrick Eckert van Homberch niet verandwoordelijk voor al de vlekken, die de legende in de uitgave van den Heer van Heukelum ontcieren. Ik veroorloof mij op den tast er eenige uit te nemen en in 't licht te ftellen.

In 't HS. heet de Heilige, doorgaands, als hier alleen in den hoofdregel: Sinte Criftoffels. Ik fchrijf voords de verfcheiden lezingen in twee kolommen:

	Uitg. v. Heukelum:	HS. van Lelong:
Bl. 53, reg. 4 v. o.	hi was groot . .	hi was alte groot (d. w. z. hij was zeer groot).
"	alfo men in enighe van fyn werken leeft [1].	als men van hem leeft.

Hierbij moet ik in 't voorbijgaan de opmerking maken, dat de text-zelf van Jacobus a Voragine, in den loop der tijden, door minder en meer geloovige handen gekopiëerd is. In fommige oorfpr. drukken leest men, doodeenvoudig, dat Christoffel "XII cubitus" lang was; punt: en dat men van hem leest, hoe hij ftond voor een prins van Chanaan. Andere kopiïsten, dien dat XII kubitusfen toch wel wat heel groot voorkwam, verbonden het "alsmen van hem leeft" aan die XII ellebogen en renonceerden alzoo aan de verandwoordelijkheid.

	Uitg. v. Heukelum	HS. van Lelong
*Bl. 53, reg. 2 v. o.	Op een tyt due	Op eenen tijt doe
" 54, " 6 v. b.	den duvel noemde	den duvel in noemde
* " " " 7 "	kerftenen	kerften
" " " 12 "	feg di	fechftu
* " " " 16 "	Ontfie die	Ontfietftu
* " " " 18 "	ghi die du	ghi die u
" " " 10 v. o.	onfaen	ontfaen
" " en volg.	"behoef" onzijdig, onverbogen . .	tot mijner behoef
" " reg. 3 v. o.	du foecket	du fuecfte

Elders heeft de druk echter nog al eens de kieschere form *s* in den tweeden persoon, waar het HS. de plompere *fte* heeft.

[1] De goede Eckert drukte hier bepaald onzin: Want de gefchiedreus had toch wel geen boeken gefchreven.

	Bl. 54, reg. 1 v. o.	voor zyn here	voor ſinen here
	" 55, " 1 v. b.	in een gemeene wech	in enen gemenen wech
*	" " " 3 "	vloech	vloe
	" " " 5 "	verwonderde hem	verwonderde hi hem
*	" " " " "	dat hi van verre	dat hi ſo
	" " " 9 "	Hier bi wort die duvel gedwonghen en ſeide hem aldus:	Hier mede ſo wert die duvel alſo ſeer gedwonghen, dat hijt hem rechtevoert, ſonder merren, ſeide. Ende ſprac
	" " " 14 "	machtigcher dan ghi wes teyken daer du voor vlietſte ende du ſoe ſeer ontſietſte	machtigher dan ghi wes teyken dat du ſoe ſeer ontſietſte eñ van vreſen daer voor vlietſte
*	" " " 11 v. o.	in ſijn gelove	int gelove
	" " " 10 "	die	dien
	" " " 8 "	een ... dienſt	enen dienſt
	" " " 7 "	echter	hem noch
*	" " " 5 "	Weetſte	Weetſtu
	" " " 4 "	bederven	verderven
	" " " 2 "	bi die rivier	bi der rivieren
*	" " " 1 "	ſo ſal den coninc die du dienen wils	ſo ſalt den coninc dien
*	" 56, " 1 v. b.	dat hi di u tonen (v'tonen) ſal	dat hi hem daer di v'tonen ſal
	" " " 11 "	echter	anderwerf
	" " " 12 "	echter uut eñ	noch wt mer hi
	" " " 11, 12	(herhaling van reg. 9 en 10)	Derdewerf wert hi van deſen kinde geroepen
	" " " 14 v. b.	ſitten opt oever	ſitten opden oever
	" " " 16 "	ſtacſe	trat
	" " " 12 v. o.	meer wies	dieper wert
*	" " " 9 "	bi nae	nauwe

enz. enz.

Zonder uitzondering zijn deze varianten van den druk te verwerpen, naast de lezingen van het HS. Er zijn er ook vele bij die volſtrekt geen zin opleveren: althands al de voorbeelden met een * geteekend. Verder-op maakt de druk, van de "rechters", "ridders" — in één woord, deze text had gewis niet verdiend op dat ſchoone papier met die fraaye letter herdrukt te worden.

Het boek van den Heer van Heukelum is ſmaakvol uitgerust. Eene uitmuntende verciering er voor zijn de platen. De Christoffel uit de St Maartenskerk te Zalt-Bommel is een belangrijke muurſchildering van het laatst der XVe Eeuw. Het beeld van Oud-Zevenaar is een meeſterſtuk, waarmeê kennis te maken een liefhebber der oudheid niet alle dagen overkomt. De kraagſteen met zijn wapens brengt

ons tot 1400, maar de type der XIIIe Eeuw is nog geheel in het beeldhouwwerk te herkennen.

De "Sunte Criftoffel [1]" van den Heer van Heukelum is een gelukkig verfchijnsel. Nog bijna niets was er in Nederland op het gebied der ikonografie gedaan. Te-recht gevoelt de H^r van Heukelum, dat men, om die wetenfchap meester te worden, met bizondere onderzoekingen en monografiën moet aanvangen. Het rezumeeren en fystematizeeren komt later.

Wij danken den Heer van Heukelum voor zijn treffelijk gefchenk, aan onze boekenwaereld gemaakt, en verwachten nog veel van hem. Kapelaan der Metropool en bewaarder van het Aartsbisfchoppelijk Muzeüm, fchijnt hij beftemd om, met zijne talenten en ijver, nog groote diensten aan de zaak der nederlandsche Kunst te bewijzen.

J. A. A. Th.

NEERLANDS OUDHEDEN. Le moyen âge et la Renaissance dans les Pays-bas. Choix d'objets remarquables du 12e au 17e siècle, **par D. van der Kellen Jr.** 1865.[2] — Als vurige liefde voor het vak, lust tot onderzoek, oordeel en fmaak bij rusteloze werkzaamheid reeds lof verdienen in kringen waar hun eene algemeene aanmoediging te beurt valt, — waar het hof, de akademies, de aristokratie of de algemeene mode, door eene ruime onderfteuning zijner uitgaven den oudheidkundige een ook ftoffelijke belooning doen vinden voor zijn arbeid: — welke hulde verdient hij dan niet, die in zoo weinige jaren, hier in Nederland, op het gebied der befchavingsgefchiedenis, reeds zoo veel tot de kennis en het genot zijner landgenoten heeft weten bij te dragen, en den moed niet verliest om zijne fchoone taak voort te zetten, ook wanneer hij van de uitgave van 100 geëtste platen bekennen moet, dat „de deelneming niet groot genoeg geweest is om zijn tijd en inspanning eenigzins te vergoeden."

Het is eerst voor weinige jaren, dat zich, in eene ten-toon-ftelling, gegeven in de lokalen der Maatschappij *Arti et Amicitiæ*, de zin voor *Nederlandsche oudheden* in deze eeuw weder eens krachtig en vruchtbaar openbaarde. Men weet genoeg, dat in het eigenlijk vaderland der *collectionneurs*, waar het gezegend hoekjen van de haard (die kweek-

---

1 Waarom toch die dialekt *Sunte* behouden? Zij is noch ouder, noch edeler dan *Sinte*.

2 20 a 25 afleveringen, die in vier jaren zullen verschijnen. Elke afl. 5 platen met toelichting. Prijs, op gewoon papier *f* 2.— chin. *f* 2.50.

plaats van zachte en zuivere zeden, kunstzin en alle ſtille genoegens) zich zoo eigenaardig leent voor de beoefening van penningen en prenten, dat daar, in de tijd der Van Mierissen en Van Loons, Alkemaden en Van der Schellingen, Schoe-... en Rademakers de dienst van het verledene zeer in zwang en aanzien was. Maar de revolutiën van 1787, -95, 1813 en -31 hadden in 't algemeen eensdeels zulk een overwicht aan het *heden* gegeven, anderdeels den dienst van het verledene met zoo veel geestdrift, zoo weinig kritiesch-nuchteren zin doen ondernemen, dat — wijsgeerig gesproken — onmogelijk vóor de tweede helft der XIXe Eeuw eene recht vruchtbare behandeling der archæologie beginnen kon. In onze dagen, mag men wel zeggen, heeft zich de liefde voor de geschiedenis pas los kunnen maken van de godsdienst- en ſtaatsbelangen, die hare richting in de tijdperken 1789—1848 veelal hebben bepaald. Wel wordt nog heden geſchied- en oudheidkunde als bondgenoot door deze belangen ingeroepen: maar de ondervinding leert toch, dat hare beoefening, ook op vrij groote schaal, mogelijk en wenschelijk is, buiten de godsdienstige en politieke bedoelingen om, en dat men heden ten dage, voor het overblikken en doorvorschen der beſchavingsgeſchiedenis (want wat is het voorwerp der oudheidkunde ánders?) een kritiesch standpunt beklimmen kan, dat hooger gelegen is en van kalmer en helderer atmoſfeer omringd dan aan eenig vroeger geſlacht ten deel viel. Daar wenschen wij onzen tijd hartelijk geluk meê; en al ware 't alleen om het groot en veelzijdig genot, dat dit ſtandpunt aanbiedt, zouden wij ons verheugen, dat onze rijpe leeftijd valt in het veelzins zoo sterk bewogen heden.

De Heer van der Kellen is, van den beginne af, een der werkzaamste en bekwaamste voorstanders onzer vaderlandsche oudheidkunde geweest. De Heer van der Kellen behoort tot die zeldzame en voortreffelijke individualiteiten, die de spreuk onzer praktische fransche naburen tot motto van hun leven nemen: *Si vous voulez qu'un chose soit faite, faites-la*, en die alle dagen zoo veel mogelijk dat gene doen wat de Franschen alweêr noemen: *payer de sa personne.*

Behalve de talloze bizondere zaken op het oudheidkundig gebied, waaraan de Heer van der Kellen zijne zorg, zijne ondersteuning, zijne liefde, gewoon is te wijden, behalve bijv. zijne illustratiën der werken van den H^r^ Hofdijk, zijne 10 teekeningen van de muurſchilderingen in de groote kerk te Haarlem, heeft hij in de laatste vier jaren het werk uitgegeven, waarvan het boven aangekondigde

gezegd kan worden de tweede ſerie uit te maken. Om eenigszins een denkbeeld te geven van het hooge belang dezer verzameling, deelen wij mede dat de genoemde 100 platen, met 50 bladen text, op een ſchaal die duidelijkheid met ſpaarzaamheid vereenigt, in even net als artistiek bewerkte koperëtsen een tal van voorwerpen aanbieden, die de auteur zelf tot de volgende kategoriën heeft gebracht:

"Ambts- en waardigheidsteekenen". Bijv. roeden, staven, arm- en borstverciersels van dienaren der magistraat, muzikanten.

"Voorwerpen betrekkelijk de gilden": als ſtaven, ketens, drinkhoorns, bokalen, ſchilden en andere onderſcheidingsteekens.

"Gedreven gesneden bekers, ſchalen, kannen, enz."

"Ivoorwerk": als boekbanden, heften, enz.

"Beeldhouwwerk": zoowel reeksen van statuëtten, als onderdeelen van bouwverciering, enz.

"Huisraad": lantaarns, koffers, ſtoelen, klokken, dozen, rekken, lepels, ſnuiters, enz.

"Kerkversieringen": kroonen, kandelaren; ook gewijde vaten, enz.

"Wapenen en muziekinstrumenten."

en "Aarden kruiken."

De nieuwe onderneming van den Heer van der Kellen, die, even als de vroegere, ook door een franschen text wordt toegelicht, ſtaat in geen opzicht beneden de eerste. De auteur is gelukkig genoeg geweest, in de laatste tijden, een tal van voorwerpen te leeren kennen, die hem gelegenheid geven de middeleeuwsche vormen en daarmede de zeden en kunstbedrevenheid van het oudere tijdperk nog wat rijker te vertegenwoordigen dan in het eerste werk het geval is geweest. De drie verſchenen afleveringen, in folio-formaat, bieden voortreflijk uitgevoerde afbeeldingen aan van de volgende voorwerpen: Een kastjen uit de 2e helft der XVe E. (flamboyant), een "reliekhouder" (cylinder) van het eind der XIVe Eeuw (ware het gezach van Viollet-le-Duc hier niet tusſchen, dan zouden wij 't een goede 50 jaar ouder ſchatten), een nautulusbeker van 1600, een eikenhouten kist van 1606, een ijzeren kandelaar uit de XVe Eeuw, een ſlot van omſtr. 1500, een handlantaarn uit de XIVe Eeuw, een Procesſiekruis van 1525, een beker van 1678, jachtgeweeren uit de XVIIe E., een pistool van 1670—90, kostumen, uit miniaturen geput, enz. enz.

Wij twijfelen niet, of de volhardende liefde des Heeren van der Kellen voor zijn lievelingsvak zal er in ſlagen allengskens een grooter getal prozelyeten tot den dienst der ſchoonheidsvormen, gelijk deze

zich in den loop der eeuwen op vaderlandschen bodem ontplooid hebben, te bekeeren. Hij heeft den geest der tijd mede: kennisdorst, kritiek pulseeren krachtig in de aderen onzer moderne maatſchappij; daarbij voegt zich de wensch om nu en dan van den strijd der meeningen op het kerk- en staatsgebied eens uit te rusten in archæologischen lommer.

Wij wenschen den Heer van der Kellen van harte moed en kracht, om zijne ſchoone levenstaak voort te zetten. A. TH.

CONGRÈS DES ÉTUDIANTS. (**Compte-rendu du**) **1865.** — Een komitee van ſtudenten der Luiksche Hoogeſchool heeft, zoo als men weet, eene oproeping gericht aan de ſtudenten van alle landen, om in Kongres bij-een te komen. Daar zouden de verſchillende onderwijsſtelsels, de vrijheid van onderwijs, de tusſchenkomst van geestelijk en van waereldlijk gezach, het verplicht onderwijs, het onderwijs der meisjens enz. enz. worden beſproken, veelzijdig toegelicht en beſluiten en maatregelen uitgelokt, om een en ander op een goeden voet te brengen. Het onderwijs der meisjens, zeide men, zoû in 't bizonder de ſtoffe uitmaken van de *graves délibérations* der HH. studenten. Wij onthouden ons van het rezumeeren der debatten over die ſtof. Wij geven ſlechts eene opmerking ten beste. Vroeger hoorde men ſomtijds van Vorstenkongresſen ſpreken; daar zijn, ſedert, wetenſchappelijke en maatſchappelijke kongresſen, kongresſen van dichters, van ſchilders, van tuinluî, enz. bijgekomen. Wij vinden het zeer goed, dat er, blijkends het in Luik gebeurde, nu ook voortaan kongressen van minderjarigen zullen gehouden worden. *Mondigheid* is een betrekkelijk begrip: het moge als beginsel van rechtsvordering gelden; het is geen behoorlijk begrensde wijsgeerige voorſtelling en dus ook geen te konstateeren anthropologiesch verſchijnsel. De 22-jarigen zullen altijd van oordeel wezen, dat de 23-jarigen niet knapper zijn dan zij, en dus geen meerdere rechten moeten bezitten; het zelfde denkt de 20- van de 21-jarigen; de 19-jarige van de Heertjens van 20 jaar. De 18-jarige ſchat zich zoo bevoegd als een 19-jarige. Op 17 jaar ziet men niet in, dat men op 18 een ſtap in verſtand en bezadigdheid heeft vooruitgedaan. Het zelfde oordeel ſpreken de 16- over de 17-, de 15- over de 16-, de 14- over de 15-, de 13- over de 14-jarigen uit, en zoo vervolgends tot 3, 4 jaar toe.

Het is billijk, dat ieder door zijne *pairs* geoordeeld worde: het is dus onbillijk een ſtudent te onderwijzen naar een ſtelsel, dat in

de opinie der ſtudenten veroordeeld is. Daar er nu, als wij boven zeiden, in de ſchatting der belanghebbenden en derhalve bevoegden, geen onderſcheid in de te konstateeren mondigheid des geestes beſtaat, tusſchen kinderen, knaapjens en jongelingen, is er geen reden, om ook ſchoolknapen het recht tot vergadering in kongresſen te onthouden. En waarom zou men aan het vrouwelijk geſlacht weigeren, wat men aan het mannelijke gunt? Wij hebben dus ook kongresſen van pensionnaires en dagſcholiersters te gemoet te zien; kongresſen van allen, die hun goed- en afkeuring, hun behagen en verveling kunnen te kennen geven; te kunnen ſpreken, schijnt niet eens direkt noodig; als de kindertjens maar een trouw ſtenograaf bij zich hebben, die hunne verlangens opteekent. Dat hieruit weder kongresſen van bakers en minnen zullen volgen, ſpreekt van zelve, en is winst voor de hand.

M.

MENGELINGEN.

BESTEMMING VAN MONUMENTEN. — "Die Denkmäler sind im Grunde nur um der "Publicationen" willen da.... genug, dass man die Hervorbringung der Kunst "schwarz auf weiss" besitzt, um Reflexionen darüber anstellen zu können." REICHENSPERGER. Dit geestig woord van onzen vriend wordt ſchitterend in praktijk gebracht door onze geleerde genootſchappen en andere inſtellingen tot bewaring van monumenten. Katalogen-maken, ziedaar het kulmen der historische en æsthetische wetenſchap dezer dagen. Of de dingen er niet ZIJN, komt er niet op aan; als wij de katalogen maar hebben, — en zie! van vele zaken, beſtaan immers zelfs de teekeningen!

M.

DE GRENZEN VAN NATUUR EN KUNST. — "Die Alten konnten freilich, auch wenn sie gewollt hätten, nicht so naturalisiren wie die neueren Maler; allein für den Zweck der Glasmalerei war dieser Mangel ein grosses Glück, da die Versuchung fern blieb, die durch das Wesen dieser Kunstgattung gestrekten Gränzen zu überschreiten und, wie heutzutage, Stylmengerei zu treiben."

"Organ für chr. Kunst", 1 Mt 1865.

SIEGENBEEK, GEHANDHAAFD. — Op de Vergadering van Onderwijzers, in de maand Juli 1865 te Zierikzee gehouden, is met 1424 tegen 215 ſtemmen de wenschelijkheid uitgeſproken der invoering van de Woordenboekſpelling op de ſcholen. De HH. Schoolopzieners te Amsterdam hebben, met voorbijgaan der Plaatselijke Schoolkommisſie, zich het recht aangematigd om allen onderwijzers, ook den houders van bizondere ſcholen, te laten weten, dat het hun niet geraden was de woordenboekſpelling op hunne ſcholen in te voeren. Wat beſpottelijke aanmatiging! Men zoû wenschen ſchoolmeester te zijn, om deze ongeëvenaarde pedanterie, dit ergerlijk misbruik van macht, dit volkomen onwettig despotisme, door verſmading van den "raad" te kunnen beſchamen. Morgen zenden de Heeren zeker gelijke waarſchuwing aan de tijdſchriftredaktiën. Z.

SLUITEND BEWIJS. — In het *Handelsblad* van 6 Dec. leest men het volgende: "De (te Parijs) beſtaande vrijmetselaarsloge der Broeders en Vrienden heeft op eene zeer eigenaardige wijze geprotesteerd tegen de jongste veroordeeling van de orde door den Paus. Zij heeft namelijk beſloten de 35 weezen, die door de 40 leden, waaruit de werkplaats (loge?) beſtaat, worden onderhouden, met drie behoeftige kinderen te vermeerderen." Inderdaad — nu is de grond, waarop de veroordeeling van het gezelſchap ſteunt, volkomen wederlegd. Ieder die iets aan een arme geeft, levert daardoor het bewijs, dat hij ook in andere opzichten moreel is, dat hij de ware leer omtrent de welvaart der maatschappij voorſtaat, dat zijne voorſtellingen uit de geschiedenis en zijne methode van filozofeeren onberispelijk zijn. — Iets dergelijks valt ook op het gebied der ſchoone kunsten te konstateeren. Menig ontaard kritikus is, bij het zien van een ſlecht ſchilderij of van een onmogelijk gebouw, terſtond met zijne veroordeeling gereed, en waagt die uit te ſpreken. Maar, Mijnheer, hebt ge dan niet vernomen, dat die ſchilder een voortreflijk echtgenoot en vader, een gedienstig burger, een braaf, fatsoenlijk man is? Vermeet gij u eene ſchilderij gebrekkig, ja ſlecht te noemen, die door zulk een braaf en goed man geſchilderd is? Wat ſtaat gij laag!... Het geldt meer bij u, naar 't ſchijnt, een groot ſchilder dan een braaf man te zijn. Die bouwmeester, hij is ook al een vlijtig huisvader; hij is eerlijk en trouw; hij wint het brood voor zijn talrijk gezin. Is er iets meer noodig om u te noopen met lof van zijn gebouw te ſpreken? Maar vooral gij, die u Christenen noemt, herinnert u, dat

de liefde "het meest" is, en derhalve, dat als de liefde beoefend wordt, als arme kinderkens, weduwen en weezen, worden gevoed en gekleed, als er turf en warme ſpijs wordt uitgedeeld, dat dan, natuurlijk, het overige, in het gemoed en verſtand der weldoeners, er niet op aankomt. Wat komt er de waarheid op aan, als de liefde (het hoogste!) maar wordt beoefend? Wie zal den moed hebben den ſteunpilaar der bordeelen zijne eigenaardige gewoonten te verwijten, als die man brood, als hij dekens, als hij muntbiljetten en rijksdaalders aan arme lieden geeft? Wat veroordeelt gij de met een beleedigenden naam aangeduide echtbrekers enz. enz. [1]! Tegenover éene "zwakheid" van dien aard, ſtaat het *werkverſchaffen* aan vijf, zes personen misſchien, die, zonder dien edelen, den hongerdood wellicht zouden ſterven! Neen, hij die veel eten en kleederen aan de behoeftigen uitreikt, hij die bovendien vaak nog de verlichting onder zijne min beſchaafde natuurgenoten bevordert, hij is de braafste, de edelste man: zijn privaat leven komt er voor 't overige niet op aan: hij mag tegen het 6e en 10e gebod zondigen, zoo veel hij noodig of wenschelijk oordeelt; hij mag ook afſchuwelijke ſchilderijen maken en expozeeren; hij mag ook zeggen, dat er geen God is — behalve den lekkeren ſmaak van goeden Borgonje-wijn en koteletten-pastei — hij mag beweeren dat twee maal twee is gelijk vier en een half.

Dat het uitreiken van ſpijzen en kleederen aan arme lieden, voor het overige, rechtigt tot al wat men wil — laat zich gemaklijk hooren: want, het *comfort* is de god der XIXe Eeuw, en wie zoû niet gaarne meêwerken om den dienst van dien God meer en meer algemeen te maken, al is het ook ſlechts bij toenadering? X.

LEOPOLD, KONING DER BELGEN, EXIT. — „De dagbladen van alle kleur zijn opgevuld geweest met lofredenen op (zaliger) dezen wijsten der Koningen: een ware Salomon — in beleid, voorzichtigheid en gematigdheid, en een toonbeeld van hetgeen men noemt *honnêteté*;

---

1 Hoe Wet en Recht (in ons dierbaar en vroeger zich zoo gunstig op het gebied van zeden en ſchaamte kenmerkend vaderland) over dergelijke zaken denkt, zie men bijv. uit het volgende:

"Het Prov. Geregtshof in N.-Holl. heeft gisteren A. B. wegens feitelijkheid tegen de eerbaarheid met gewelddadigheid uitgevoerd of ondernomen tegen iemand van de vrouwelijke kunne, veroordeeld tot drie maanden eenzame opſluiting met de kosten." (*Alg. Handelsbl.* 14 Nov. 64). Drie maanden huisvesting, verpleging, voeding en vermaning, ter beſtraffing van het vernielen der existentie eener onweerbare!

uitdrukking, die haar krediet en hare populariteit te danken heeft aan het aangenaam vlottende harer beteekenis. Meent men er *eerlijkheid* meê? Men zoû het aan den Heer Rustenberg-Rothschild kunnen vragen, die, altijd volgends de bladen, in 1848 het fortuin van dezen koninklijken Koning door handige ſpekulaties aan de effekten-beurs, vijfmaal vergroot heeft. — Beteekent het *fatsoen?* Men zoû daarover, behalven opgemelde ſpecialiteit in het jodisme, de bekende Mevrouw Meyer en hare kinderen kunnen hooren. Deze personen, die, naar de eenſtemmige getuigenis van alle Belgen met twee oogen, in nauwe betrekking tot den grijzen Salomon ſtonden, hebben gewis meer dan eens ondervonden, hoe, door de booze waereld, over het koninklijk fatsoen geoordeeld werd. Maar wellicht is *l'honnêteté d'un roi* te verſtaan als *magnanimité*, *grandeur d'âme*, *confiance en soi*, *héroïsme*. Het is waar, dat deze Koning zoo diep van zijne koninklijke roeping doordrongen was, dat hij meer dan eens, wanneer er klachten rezen, die tot onlusten aanleiding konden geven, aan zijne omgeving zeide: ik wil geene moeilijkheden: meent men, dat ik gemist kan worden, dan ga ik dadelijk heen. Karel de Groote en Lodewijk de XIVe zouden dat de grootmoedigheid van een knecht genoemd hebben. Meende die Koning in zijne zedigheid misſchien, dat het maar een livereirok was, dien hij droeg? Het is ook waar, dat die Koning zijn ministerie toen het, in den geest van vier vijfden der natie, katholiek was, het veld heeft doen ruimen voor de ſcheldwoorden en de ſtraatſteenen der liberalen, maar dan ook van de belgische liberalen, het brutaalste en despotiekste menschenras, dat ergends te vinden is. Maar dat is alles politiek. Wij willen, niet waar? een lauwer ſtrikken om het borstbeeld van den overleden wijzen Koning, als die het recht ten opzichte van Walen en Vlamingen, in de eischen hunner nationaliteit en letterkunde, met zulk eene rechtſchapen en machtige hand bedeelde. Het is waar, dat de wijze Koning, toen zijn krooningsverjaardag gevierd moest worden, den Vlamingen, — den onnoozelen halzen! — heeft doen gelooven, dat aan al hunne grieven zoû worden te gemoet gekomen: *il aimait „ce bon vieux flamand"* (hij wist er wat van!) Maar toen het vlaggen en illumineeren gedaan was, heeft men het projekt van ſatisfaktie oogenblikkelijk in een fraaye „doos" gepakt. De procesſen der Vlamingen wordt nog altijd in de taal des vreemdelings geinſtrueerd; de vlaamsche jongens nog altijd in het fransch gekommandeerd; de wetten nog altijd in het fransch geredigeerd, gediskuteerd en gediktatorianizeerd. Neen, men heeft wel gelijk, aan dat CHA-

BAKTER, aan die Salomons-wijsheid en rechtvaardigheid, den hoogsten lof toe te zwaayen.... *'t Ies 'nen schonen jongen!*" voor 't overige: *Requiescat in pace!* [1]"

TAKT. — Onder de Vorsten, die uitmunten door takt, wordt met lof genoemd de regeerende Keizer aller Rusfen. Jufv. Aaltje Fregeres, te Broek-in-Waterland, had, volgends het *Handelsblad*, aan wijlen den troonopvolger eenige broeker zeldzaamheden vereerd. "Dit aandenken aan Broek in Waterland is," zegt het *Handelsbl.* "door de keizerlijke familie niet vergeten. Aaltje werd dezer dagen door den Russischen Consul te Amsterdam ontboden, die haar een kistje overhandigde met begeleidenden brief van Z. M. den Keizer van Rusland. Dit kistje bevatte eene keurige afbeelding in brons van het groot en prachtig monument, dat in Rusland in 1862 is opgerigt ter herinnering aan het duizendjarige bestaan van het Russische Rijk". Wat gepast cadeautjen voor dat over-t-IJsche vrouwtjen!

X.

---

1 *Particuliere correspondentie* der D. Warande, uit Buikiloot.

DE HARMONIËN

VAN HET

OUDE EN NIEUWE TESTAMENT

IN DE BEELDENDE KUNST.

BIBLIA PAUPERUM.

Indien, met de Hervorming der XVIe Eeuw, de zucht van het leekenvolk hier en daar was toegenomen om de gezamendlijke Boeken, die de Heilige Schrift uitmaken, als een voorwerp van lektuur en eigen uitlegging te behandelen, — men kan niet zeggen dat het gebruik van de leeringen en voorſtellingen des Bijbels in de Middeleeuwen minder algemeen en minder vruchtbaar was.

Ieder-een weet, of behoort te weten, dat de christelijke kerkdienst van laatstgenoemd tijdperk geheel vervuld, dooraderd en bezield is van den geest en de texten der Heilige Schriftuur. De historische, profeetische en lyrische hoofdſtukken van den Bijbel zijn oordeelkundig over de christelijke liturgie verdeeld en worden priesters en leeken, naar de orde der feest- en vastendagen en naar den aard der kanonieke uren, nog heden ter overweging, bidding of uitjubeling door het kerkgezach aanbevolen.

De christen Kerk der Middeleeuwen rekende hierin het eigenlijk, het hoofd-gebruik der H. Schriften gelegen te zijn. In de bloeitijd der nationaliteiten heeft dan ook bij geen volk ooit iemant gemeend, dat de Heilige Oorkonden, van historischen en ſymbolischen aard, waarop de leer en tucht voor priesters

en geloovigen steunden, in de eerste plaats tot voorwerp van studie of nieuwsgierigheid of tot element van lektuur voor het "publiek" bestemd waren. Zulk denkbeeld kon wel in geene andere hersens opkomen dan die door het kriticisme der XVI[e] Eeuw geprikkeld werden en alle notie van Kerk en kerkordening daarbij langzamerhand zouden inschieten.

Daaruit is ook het beroemde woord van den H. Augustinus te verklaren: de schilderijen zijn de boeken der leeken. In de romeinsche christenwaereld waren het alleen de hoogere standen die lazen — zij, die, in de Bazilieken, het Presbyterium, het Senatorium en het Matronæum bezett'en. Het volk, dat rechts en links de kerkbeuken vulde, werd, bij zijn bidden en zingen, gesticht en geleerd onder anderen ook door de tafereelen, die op de muren geschilderd waren.

Groote muurvlakken, die niets aanboden voor het oog en den geest van den beschouwer, kende men in vroegere maatschappelijke toestanden bijna niet. Even zeer als de huisdisch, de liggende tafel, ter maaltijd streeling voor de tong en spijze voor den stóffelijken mensch aanbood, zoo bood de muur, de staande tafel, aan wat het geluk van oog en ziel verhoogen kon.

De geschiedenis van het Christendom, in zijne voorbereiding en vóorschaduwing, behoorde natuurlijk tot de meest gereede stoffen, die in de verschillende christentijden op de muren der Heiligdommen, van kerken en grafplaatsen geschilderd, op de hangtapeeten gestikt en in velerlei beeldwerk vertoond werden.

Tot de liefste voorstellingen, waarmeè de christenziel zich bezighield, behoorden de harmoniën van het Oude en Nieuwe Testament: de plaatsen, toestanden, personen, die ginds in vóorlooping en vóorspiegeling, hier in wezenlijkheid, beloftevervulling en bevestiging in 't leven traden. Men vond hierin krachtige bewijzen voor de waarheid van Christus' Woord en daarmeè voor het gezach der door Hem gestichte Kerk.

Het volk was met die typologische vergelijking van het Oude en Nieuwe van der jeugd vertrouwd. Men kan in de groote kerk te Naarden nog eene late uitwerking van zoodanige reeks van "harmoniën" tegen het houten tongewelf ge-

ſchilderd zien [1]. Het volk lás nog in de XVe en XVIe Eeuw weinig of niet. De *Biblia Pauperum*, waarin de "Harmoniën" van het Oude en Nieuwe Verbond in teekening zijn gebracht, bevestigt aldus het woord van Augustinus: de béelden zijn het leerboek des volks.

De Koninkl.-Hannoversche "Rath" en Boekerij-ſekretaris Eduard Bodemann maakt de opmerking, dat de "Biblia Pauperum" geenszins in dien zin een *Armenbijbel* zoû zijn, alsof hij beſtemd ware voor arme Leeken, wien de aanſchaffing van een handſchrift des O. en N. Testaments te moeilijk zoû zijn gevallen, — want dat de Katholieke Kerk den zulken geheel het gebruik van den Bijbel ontzeide, — maar dat de hier bedoelde armen de nederige ordes- en kloostergeestelijken zijn, wien, even arm aan beſchaving als aan geld, zulk een homiletiesch hulpmiddel in gewoon kerklatijn uitmuntend te ſtade kwam.

Uit deze redeneering blijkt (te midden van eenige licht te weêrleggen ongerijmdheden), dat de Heer Bodemann meer waarde hecht aan de bijſchriften der tafereelen, dan aan de voorſtellingen-zelven. Dit is mij onbegrijpelijk. De geheele inrichting (wat men met een kunstwoord het *agencement* noemt) der paginaas getuigt voor de meerdere juistheid der andere waardeering. Zij vormen, op het eerste gezicht, wat men zoû noemen een ſtichtelijk "prentenboek". Eene handleiding voor arme paters en fraters, die den volke Gods woord te verkondigen hadden, zoû blijkbaar veel doelmatiger en beter koop zijn in te richten geweest.

De voorſtellingen der "Biblia Pauperum" ſtaan niet op zich-zelven. Te-recht zegt de Heer Bodemann-zelf: "Elementen van zulk eene typische en antitypische tegenoverſtelling van het Oude en Nieuwe Testament vindt men reeds bij de kerkvaders der Eerste Eeuw." In de vijfde was de reeks dezer

---

1 De Heer D[r] L. J. F. Janssen van Leiden had eene uitgave dezer tafereelen aangekondigd, in ſteendruk gebracht naar de teekeningen van den Heer J. A. de Rijk, thands K. Pr. en Seminarieleeraar te Voorhout. 't Is te verwonderen en te betreuren, dat men voor de uitgave van zulk een opmerklijk voortbrengsel der Nederl. kunst van den aanvang der XVI[e] Eeuw geene genoegzame deelneming gevonden heeft.

typologische figuren reeds tot een grooten rijkdom aangegroeid, die zich al ſpoedig in de kunst veelzijdig openbaarde. Allengskens vestigden de groepen zich naast en tegenover elkander in ſystematische orde en het ſtelsel ſtond met het einde der XIe Eeuw vast in glansende volledigheid: "de cyklus was geſloten en aan de toepasſingen lag een vaste wet ten grondſlag [1]".

Het oudste voorbeeld der volledige typologische groepenreeks, die wij in de "Biblia Pauperum" aantreffen, wordt gevonden op een geëmalieerd antipendium der XIIe Eeuw uit het ſtiſt Klosterneuburg; het meest beſprokene op de transvensters van het in 1692 door de Franschen afgebrande klooster Hirschau in Wurtemberg. Bodemann gewaagt van het groot getal handſchriften uit de XIVe en XVe Eeuw, die, tot in de kleinste bizonderheden, de zelfde onderwerpen, in de zelfde orde geſchikt, bevatten; hij haalt eene altaartafel aan in de Maria-kerk te Gardelegen, de choorſtoelen in de Anna-kerk te Eisleben, de hoofdkerk van Freiburg, en den kloostergang van den Bremer Dom, — waar men het zelfde ontwerp, in ſchilder- of beeldwerk, verwezenlijkt vindt.

Eene beroemde ſpecialiteit, in het vak der oude drukkunst, de Heer J. D. F. Sotzmann konstateert, dat de teekeningen der "Biblia" uit de ſchool der van Eyken zijn voortgekomen en acht het waarſchijnlijk, dat zij gekopiëerd zijn naar goede miniatuurhandſchriften [2].

Deze miniatuurhandſchriften werden gewoonlijk vervaardigd voor vermogende personen. Er viel voor geringe burgers of behoeftigen niet aan te denken prentboeken te bezitten, die, van het eerste tot het laatste beeldtjen, met pen en penceel bewerkt waren. Niets is dus natuurlijker dan dat de houtſneêkunst in den aanvang der XVe Eeuw dienstbaar gemaakt werd aan de vervulling eener tot dus verre onvoldane behoefte. Tot heden had de gemeente de afbeelding der uitkomst van

1 E. Bodemann," Xylograph. u. Typogr. Incunabelen der Kön. öff. Bibl. zu Hannover." Ald. 1866. Bl. 3.

2 "Aelteste Geſch. der Xylographie", in Von Raumers *Hist. Taschenbuch*, VIII, 1837; verg. zijn "Gutenberg u. seine Mitbewerber", ald. N. reeks, II, 1841.

de profeciën en der verwezenlijking van de voorfchaduwingen des Ouden Verbonds alleen nog maar kunnen bewonderen op de muren en glazen der bedeplaatsen en bij uitzondering in de boeken en kunsttafereelen der aanzienlijken; voortaan zouden zij dezen hunnen "bijbel" voor een kleinen prijs kunnen koopen en meê naar huis dragen. Bij de waarde, die men aan de platen toekende, is het niet te verwonderen, dat men de texten onverdietscht gelaten heeft. Ieder-een weet trouwens, welke meening gold ten aanzien der bruikbaarheid van het kerklatijn ook voor hen, die het niet woord voor woord verftonden.

De HH. Charles de Brou en Thoré (W. Bürger) erkennen om ftrijd, dat de teekeningen der "Biblia" uit de fchool van Van Eyck zijn, en Sotzmann zoowel als Bodemann erkennen dat het oudste exemplaar, berustend ter koninkl. boekerij van Hannover zonder twijfel moet gehouden worden voor een drukwerk van nederlandschen oorfprong, "wegen der Verwandtfchaft mit der Schriftform der Koster'schen Presse" [1]. Ja, Bodemann verklaart "der Druck unferer Bibl. Paup. ist wohl mit Sicherheit dem Lorenz Jauszoon (Lorenz Koster) in Haarlem zuzuschreiben." Al is nu de "Biblia" geen voortbrengsel van de kunst om met losfe letters te drukken, 't verdient toch opmerking, dat zoo onvoorwaardelijk door dezen Duitscher aan Lourens Coster (die Nederlanders-zelven tegenwoordig bezig zijn naar het mythenrijk te verbannen [2]) de eer der verfpreiding van dit werk gegeven wordt.

Het houtfneedtjen, dat aan ons artikel is toegevoegd, geeft maar een zeer onvolkomen denkbeeld van het plastische gedeelte der uitgave. Het is ontleend aan het blad gemerkt 10, k. De "Biblia", in haar geheel, waarvan een fraai oud exemplaar in de verzameling berust van J[hr] J. P. Six alhier,

1 Bodemann, t. a. p. bl. 6.

2 De Heer Bodemann kiest geen partij in het gefchil; maar neigt blijkbaar ter gunste der "Priorität der Erfindung" door onzen Coster. Maar wat beweeren wij tegenover de Duitschers? Zij beweeren dat reeds Cicero "die vollkommenste Idee der Erfindung der Buchdrucker-Kunst gehabt hat"; zie Schaab, Gefch. der Erf. der Buchdr.-Kunst, I, blz. 434.

den geoefenden en milden oudheidkenner, die fteeds zoo bereidvaardig aan anderen het genot zijner kunstfchatten en kundigheden verleent, — is, behalve de befchrijving en proeven, die de Heer Bodemann van haar mededeelt, keurig uitgegeven door den bekenden bibliofiel en voorftander van Lourens Coster, J. Ph. Berjeau.

De inhoud der "Biblia" regelt zich naar de opvolging der belangrijkste feiten uit het Leven van Jezus en eindigt met eene voorftelling van het loon der rechtvaardigen.

Elke bladzijde van het klein-folio-boek is volgenderwijze verdeeld.

In het midden heeft men het feit uit de Evangeliegefchiedenis; rechts en links daarvan de voorfchaduwing — het evenbeeld of tegenftuk — uit het Oude Testament. Zoo heeft bijv. *De Boodfchap des Engels aan Maria* ter rechter zijde (links van den toefchouwer) *De Boodfchap van den Engel der Duisternis bij Eva*; ter linker (rechts van den toefchouwer) *Gideon en het Vlies*, het zinnebeeld van Mariaas maagdelijkheid. *Het Laatste Avondmaal* heeft bijv. ter rechter zij *Melchisedech*, *den offeraar van brood en wijn*, ter linker *Het Manna*. *De Gekruiste Christus* is geplaatst tusschen *Het offer van Abraham* en *De koperen flang*. *De Verrijsenis* wordt vergezeld van de voorftelling des *Sterken Samsons*, *die de deuren der poorte van Gaza uit hare krammen licht* en van den *Profeet*, *die opftaat uit den buik van den walvisch*.

Een drietal twee-regelige latijnsche rijmtjens verklaart telkens de beteekenis der drievoudige voorftelling. Zoo, bijv. leest men, onder *De Verrijsenis*, met *Samson* en *Jonas*:

Obfeffus torbis:	Quem faxum texit	De tumulo Crifte:
Sampfon valvas tulit urbis.	Fr[a]ngens tumulum Jhefus exit.	Surgens te denotat ifte.

Bovendien worden de plaatsen uit het Oude Testament kortelijk in latijnsch proza aangeduid en befchreven. Boven en onder de hoofdtafereelen zijn in gothische nissen de beelden opgenomen der Profeeten en andere Schriftuurpersonen, die gerekend worden bij voorfpelling het feit des Nieuwen Testaments te hebben

aangeduid. Elk hunner heeft een banderol in de hand, waarop de plaats gefchreven ftaat, die zij daar vertegenwoordigen.

Bij voorbeeld boven het tafereel der *Verrijsenis*, heeft men figuren, die David en Jacob voorftellen. David zegt, volgends zijn fpreukband: "Excitatus est tanquam domus dormiens Dominus." Het andere beeld wordt de text uit Genesis XLIX [1] in den mond gelegd: "Catulus leonis Iuda filius meus." De fcepter zal van Juda niet genomen worden tot dat Hij komt die gezonden zal worden [2], die verwint als een leeuw. Onder ftaan Oseas en Salomon. De eerste toont op zijn fpreukband de woorden: "In die tercia fufcitabit, nos fciemus et fequemur eum." De andere: "In die refurrectionis mee congregabo gentes."

Wij geven nu eene naauwkeurige kopij van den text dezes Bijbels-voor-den-gemeenen-man, en laten aan den lezer over de gevolgtrekkingen en opmerkingen te maken, waartoe hij ruimfchoots gelegenheid heeft.

Wij vermelden, voor het gemak van den lezer, éerst de Schriftuurtexten, op de fpreukbanden voorkomend, die zich uit de bovenste nissen ontrollen; daaronder geven wij den text, waarin de onderwerpen der oud-testamentische tafereelen omfchreven worden; vervolgends vermelden wij in 't Nederlandsch de drie sujetten; hieronder voegen wij de rijmtjens, die er op ftaan, en fluiten eindelijk de zaak af met de Schriftuurtexten der banden, in de onderste nisfen thuisbehoorende.

---

1 V. 9. 2 V. 10.

INTERPRETATIO TYPORUM BIBLIAE PAUPERUM

(MIDDELEEUWSCHE BIJBELHARMONIE).

1. A

Ecce virgo concipiet et pariet filium. Isayas VII.

Legitur in Genesi iij cap°, quod dixit Dominus serpenti super pectus tuum gradieris et postea ibidem legitur de serpente et muliere: ipsa conteret capud tuum et tu insidiaberis calcaneo ejus: Nam istud in annuntiatione beate Marie gloriose virginis adimpletum est.

Descendit dominus sicut pluvia in vellus. David.

Legitur in libro Judicum VI° cap°, quod Gedeon petiit signum victorie in vellere per rorem omnem irrigandam: quod figurabat virginem Mariam gloriosam sine corruptione impregnandam ex Spiritus Sancti infusione.

Eva, door de slang bekoord. — **Maria Boodschap.** — **Gideon en het Vlies.**

V^s *Vipera vim perdit: sine vi pariente puella.*

V^s *Rore madet vellus: permansit arida tellus.*

V^s *Virgo salutatur: innupta manens gravidatur.*

Ezechiel xliiij: Porta hæc clausa erit et non aperietur.

Iherem^as. xxxi: Creavit Dominus novum super terram femina circumdabit virum.

2. b

Lapis angularis sine manibus abcissus est a monte. Daniel IJ.

Legitur in libro Exodi iij° cap°, quod Moyses vidit rubum ardentem et non ardebat et Dominum audivit de rubo sic loquentem: Rubus ardens qui non consumitur figurat beatam virginem Mariam parientem sine corruptione integritatis corporis quia virgo peperit et incorrupta permansit.

Parvulus natus est nobis filius datus est nobis. Ysaias IX.

Legitur in libro Numerorum, xvii cap°, quod virga Aaron una nocte fronduit et floruit: quæ virga figurabat virginem Mariam sterilem sine virili semine parituram filium scilicet Ihesum Cristum semper benedictum.

Het brandend Braambosch. — **De Geboorte Christi.** — **Aärons roede bloeit.**

V^s *Lucet et ignescit: sed non rubus igne calescit.*

V^s *Hic contra morem: producit virgula florem.*

V^s *Absque dolore paris virgo Maria maris.*

Abacuc iij: Domine audivi auditum tuum et timui.

Miche' v: Tu Bethleem terra Iuda non eris minima in principibus Iuda.

3. c

Reges tharſis et insule * munera offerunt. David.

Legitur in 2° libro Regum, 3° cap°, quod Abner princeps militiæ Saul venit ad David in Iheroſoliman ut ad eum reduceret totum populum Iſrael qui tunc ſequebatur domum Saul. Quod figurabat adventum magorum ad Criſtum qui cum miſticis muneribus Criſtum adorabant.

Et adorabunt veſtigia pedum tuorum. Yſaie IX.

Legitur in 3° libro Regum, x° cap°, quod regina Saba audita fama Salomonis venit in iherosolimam cum magnis muneribus eum adorando quæ regina gentilis erat. Quod bene figurabat gentes quæ Dominum de longinquo muneribus veniebant adorare.

Abner, die David te Hebron bezoekt.

Aanbidding der III Koningen.

De Koningin van Scheba bezoekt Salomon.

V^s^ *Plebs notat hic gentes Criſto jungi cupientes.*

V^s^ *Hec typate gentem: notat ad Criſtum venientem.*

V^s^ *Criſtus adoratur aurum thus mirrha locatur.*

Yſaie ii: Fluent ad eum omnes gentes et ibunt populi multi.

Bala^m^ Num. cap° xxiiii: Orietur ſtella ex Jacob et ſurgitur virga de radice.

* In 't Eng. ex. hierbij: (*Thule*)

---

4. d

Dominus in templo ſancto ſuo. David.

Legitur in libro Levitici, xii cap°, quod omnis mulier pariens primogenitum ipſum redimere cum ove debet: pauperes autem qui ovem non habere poterant: turtures aut duos pullos columbarum pro puero offerre debebant et hoc pro ſua purificatione quod virgo gloriosa implevit quamvis purificari non indiguit.

Veniet ad templum ſanctum ſuum dominator quem vos quæritis. Malac. III.

Legitur in primo libro Regum 1° cap°, quod cum Anna mater Samuelis ipſum Samuelem ablactam obtulit eum Hely ſacerdoti in tabernaculo Dei quæ oblatio præfigurabat oblationem Dei in templo Symoni factam.

De opdracht der eerstgeborenen in den tempel.

Opdracht van Christus in den tempel: Maria Lichtmis.

Samuel, aan den tempeldienst gewijd.

V^s^ *Hic preſentatur partus prior ut redimatur.*

V^s^ *Oblatum Criſtum Samuel te denotat iſtum.*

V^s^ *Virgo libans Criſtum Symeonis recipit iſtum.*

Zach. ii: Ecce ego venio et habitabo in medio veſtri.

Sopho. iij: Rex Iſrael dominus in medio tui.

5. e

Ecce Dominus ingreditur Egyptum et movebuntur ſymullacra. Iſ. XIX.

Ecce elongavi fugiens et manſi in ſolitudine. David.

Legitur in Geneſi, xxvii° cap°, quod cum Rebecca, mater Eſau et Jacob, audiſſet quod aliquo tempore evenire poſſet quod Jacob, interficeretur ipſa filium ſuum Jacob de terra ſua miſit ad terram alienam ut necem ſubterfugeret. Quod bene figurabat fugam Criſti in terra Egypti, quum Herodes ipſum iam natum quaeſivit ad perdendum.

Legitur in primo libro Regum, cap° xix, quod rex Saul miſit apparitores ut quaererent David ad interficiendum: uxor autem Davidis nomine Mycol ſubmiſit ipſum per unam feneſtram cum fune et ſic evaſit quaerentes eum. Rex autem Saul Herodem figurat qui Criſtum quæſivit ad perdendum quum Joſeph eum cum Maria in Egyptum duxit et ſic manus quærentium eum evaſit.

Rebecca zendt Jacob tot Laban. | Vlucht in Ægypten. | Mychol bevordert Davids vlucht.

V° *Liquit tecta patris*
Jacob formidine fratris.

V° *Per Mycol David*
Saul inſidias ſibi cavit.

V° *Herodis diram*
Criſtus puer effugit iram.

Jher xii: Reliqui domum meam et dimiſi habitationem meam.

Oſ. v: Vadent ad quaerendum dominum et non invenient eum.

---

6. f

Ipſe confringet ſymullachra eorum depopulabitur. Oſee X.

De domo Dei tui interficiam omne ſymulachrum. Naum primo.

Legitur in libro Exodi xxxi° et xxxii° cap°, quod cum Moyſes veniſſet ad radicem montis Sinay ipſe ſolus aſcendit in montem ad recipiendum legem quo facto ipſo deſcendente vidit vitulum conflatulem quem Aaron fecerat de auro ipſe Moyſes tabulis projectis vitulum deſtruxit et fregit. Quod bene figurabat corruencia ydola Criſto ingrediente in Egyptum.

Legitur in primo libro Regum v° cap°, quod philiſtini archam Domini quam rapuerant in bello: poſuiſſent juxta Dagon Deum eorum de mane intrantes templum: invenerunt Dagon jacentem in terra et utraſque manus praeciſas que figura vere completa eſt quando beata virgo cum Criſto puero ſuo venit in Egyptum tunc ydola Egypti corruerunt et bene figurat virgo quae cum Criſto venit in miſerias id eſt errores infidelium corruerunt.

Aanbidding van 't gouden kalf. | Omstorting der afgoden, bij de komst in Ægypten. | De afgod Dagon valt voor de Ark.

V° *Per Moyſem ſacrum*
tritur vituli ſimulacrum.

V° *Archa repentine*
Fit Dagon cauſa ruine.

V° *Ydola preſente*
Criſto cecidere repente.

Zachar. xiii: In die illa diſpergam nomina ydolorum de terra.

Sopho. v. Attenuabit Dominus omnes deos de terra.

7. g

Vindica Domine ſanguinem ſacerdotum tuorum qui effuſus eſt. David.

Legitur in primo lib° Regum xxii° cap°, quod Rex Saul fecit occidere omnes ſacerdotes domini in nobe quia David fugientem receperant et eo panem ſacrum ad comedendum dederant: Saul figurat Herodem. David enim Criſtum figurat: ſacerdotes vero pueros: quos Herodes innocenter fecit occidi propter Criſtum.

Leo rugiens et urſus eſuriens princeps impius ſuper populum pauperem. Prov^{m}. xxviii.

Legitur in quarto lib° Regum xi cap°, quod Athalia regina, videns filium ſuum mortuum fecit occedi (*sic*) omnes filios regis ne regnarent pro prole ſua: huic autem ſoror regis ſubtraxit filium ſuum minorem qui poſtea factus eſt rex: Regina crudelis Herodem figurat qui propter Criſtum pueros fecit occidi puer autem ſubtractus morti figurat Criſtum ab occiſione regis Herodis furti ſubductum.

Saul doet de priesters ombrengen, die David ontvangen hadden.

Kindermoord te Bethlehem.

Athaliaas slachting der zonen van Ahasias.

V^{s} *Saul propter David Criſtos Domini nece ſtravit.*

V^{s} *Uno ſublato ſtirps eſt data regia furto.*

V^{s} *Iſti pro Criſto mundo tolluntur ab iſto.*

Jhe^{r} xxxi: Vox in rama audita eſt ploratus et ullulatus.

Oſee viii: Criſti regnaverunt et non ex me.

8. h

Vindica nos domine in ſalutari tuo. David.

Legitur in 2° lib° Regum ii° cap°, quod mortuo rege Saul, David conſuluit Dominum qui reſpondit ſibi ut reverteret in terram Juda, David enim ſignificat Criſtum qui poſt mortem Herodis rediit in terram Juda: ſic enim ewangelium teſtatur dicens: angelus Domini ſurge et tolle puerum et matrem ejus et vade &c^{a} defuncti ſunt enim qui querebant animam pueri.

Egipte noli flere quoniam Dominus doluit ſuper te. Oſee.

Legitur in Geneſi, xxxi et xxxii cap°, quod Jacob revertens in terram ſuam de qua fugerat propter furorem Eſau fratris ſui praemiſit oves et boves et camelos et aſinos et ipſe ſequebatur, cum uxoribus et pueris Jacob qui fugerat fratrem ſuum Criſtum ſignificat qui Herodem regem fugit quem Eſau ſignificat, vero Herode mortuo Criſtus in terram Iuda revertitur.

David raadpleegt God over zijn terugkeer, na Sauls dood.

Terugkomst uit Ægypten.

Jacobs thuiskeer.

V^{s} *Ad patriam David defuncto Saul remeavit.*

V^{s} *Formidat fratrem Jacob ardet viſere patrem.*

V^{s} *Ad loca ſancta regit* (lees: *redit*) *Jheſus Egipto qui recedit.*

Oſee x: De Egipto vorcam filium meum.

Sacha. primo. Revertar ad Jheruſalem in miſericordiis.

9. i

Haurietis aquas in gaudio de fontibus salvatoris. Ysa. XII.

In ecclesias benedicite Deo Domino de fontibus Israel. David.

Legitur in Exodo xiiii cap°, quod Pharao cum persequeret filios Israel cum corribus et equitibus, intravit mare rubrum post filios Israel et Dominus reduxit aquas maris super eos: et ita liberavit populum suum de manu inimici persequentis ita et nunc per aquas baptismi a Cristo consecratas populum cristianum a vinculis originalis peccati liberavit.

Legitur in libro Numerorum, xiii cap°, quod nuncii qui missi erant ad explorandum terram promissionis cum redirent inciderunt botrum et portaverunt in vecte et transito Iordane adduxerunt in testimonium bonitatis terrae illius quod significat si volumus intrare regnum celorum opportet nos primo transire per aquas baptismi.

Doortocht van de Roode Zee. | De Doop van Chr. | De twee boden brengen de druiventros uit het Beloofde Land.

V^s *Hostes merguntur per maris iter gradiuntur.*

V^s *Flumen transitur et patria mellis aditur.*

V^s *Dum baptisatur Cristus baptisma sacratur.*

Ezech. xxxvi: Effundam super vos aquam mundam.

Zachar. xiii: In die illa erit fons patens domus David.

10. k

Temptaverunt me et subsannaverunt me subsannacione. David XXX.

Perversa gogitatio (*sic*) quasi lutum contra figulum.

Legitur in Genesi, xxv cap°, quod Esau post decoctionem quam fecerat frater ejus Jacob vendidit sibi primogenita. Id est honorem qui debetur primogenito et benedictionem paternam perdidit: sic dyabolus primos parentes propter gulam et superbiam decepit dicens quocunque die comederitis eritis sicut Dii scientes bonum et malum.

Legitur in Genesi, iii cap°, quod Adam et Eva decepti fuerunt per serpentem qui eos de gula temptabant quia nos dyabolus tanquam instrumentum seducit decipiendo quod bene figurabat temptacionem quam dyabolus Cristo adhibuit quum Cristum temptavit dicens si filius Dei es dic ut lapides isti panes fiant que temptacio gulam inferebat.

Esau verkoopt zijn eerst-geboorterecht. | Christus, bekoord in de woestijn. | Adam en Eva, verleid door de slang.

V^s *Lentis ob ardorem Proprium male perdit honorem.*

V^s *Serpens vicit Adam vetitam sibi sugeret escam.*

V^s *Cristum temptavit Sathanas ut eum superaret* (sic).

2 *Regum* vii. Interfeci universos inimicos tuos.

Job xvi. Hostis meus terribilibus oculis intuitus est me.

11. l

Ego occidam et vivefaciam percutiam et ego fanabo. Deut. XXXI.

Legitur in iii° lib° Regum, xvii cap°, quod Helyas propheta tulit puerum mortuum fuper montem orans et dicens obfecro revertatur animam pueri et factum eft ita et reddidit puerum matri fuæ vivum: quod bene figurabat Lazari refufcitationem quem Dominus a mortuis refufcitavit et eum fuis fororibus fcilicet Mariæ Magdalenæ et Marthæ reftituit.

Domine liberafti animam meam ab inferis. David.

Legitur in iiii libro Regum, iiii cap°, quod Helizeus propheta vidit puerum vidue qui eum hofpitare folebat defunctum et proftravit fe fuper puerum et calefacta eft caro pueri et revixit puer Helizeus Criftum figurat puer vero qui a mortuis refufcitavit Lazarum reprefentat quem videntibus Iudeis ad vitam reddidit.

De doode zoon der weduwe, voor Elias.

Opwekking van Lazarus.

De zoon der weduwe, opgewekt door Elisæus.

V

V* *Eft vidue natus per Helyam vivificatus.*

V* *Per tua dona Deus vitam dedit huic Helifeus.*

V* *Per te fit Crifte redivivus Lazarus ifte.*

Iob xiiii: Putas ne mortuus homo rurfum vivat.

1* *Regum* ii: Dominus mortificat et vivificat.

12. m

Speciofus forma pre filiis hominum. David.

Legitur in Genefi, xviii cap°, quod Abraham vidit tres pueros fcilicet angelos qui ad hofpicium fuum venerant tres vidit et unum adoravit. Tres angeli fignificabant trinitatem perfonarum fcilicet in homine qui unum adoravit quando dedit intelligi unitatum effencie ita Criftus in fua tranffiguratione fe confundit verum Deum in effencia unum et in perfonis trinum.

Jherufalem venit lumen tuum et gloria Domini fuper te orta eft. Yfai. LX.

In Daniele legitur iii° cap°, quod Nabugodonofor rex Babylonis mifit tres pueros in caminum ignis et cum ad caminum accederet ut eos in igne profpiceret vidit cum eis quartum fimilem filio Dei: tres pueri perfonarum trinitatem dabant intelligi quartus unitatem effencie Crifti in tranffiguratione fua fe confundit verum in effencia unum in perfonis trinum.

Abraham en de 3 Engelen.

De Transfiguratie.

De jongelingen in de vurige oven.

V* *Tres contemplatur Abraham folum veneratur.*

V* *Panditur en ifti gentili gloria Crifti.*

V* *Ecce Dei natum cernunt tres glorificatum.*

Mala. U*: Orietur vobis timentibus nomen meum fol juftitiæ.

Aba. iii: Splendor ejus ut lux erit et cornua in manibus ejus.

13. n

Quacunque hora homo ingemuerit omnium iniquitatem non recordabor. Eze. XVIII.

Cor contritum et humiliatum Deus non difpicies. David.

Legitur in ij° lib. Regum xii cap°, quod Nathan propheta miffus fuerat ad David ut eum corriperet ipfe vero rex David penitentia ductus mifericordiam eft a Deo confecutus. David enim penitens Mariam Magdalenam penitentem defignabat quæ meruit omnium peccatorum fuorum veniam.

Legitur in libro Numer. xii cap°, quod Maria foror Moyfi et Aaron propter fuum peccatum leprofa facta fuit et a fua immundicia per Moyfem curata eft: Moyfes enim Criftum figurabat qui Mariam Magdalenam ab omnibus immunditiis suorum peccatorum mundavit ficut ipfe in Luca teftatur dicens remittuntur tibi peccata tua, &c.

Nathan, David bestraffende.

Maria Magdalena, aan de voeten van Jesus.

Miriam, met melaatschheid gestraft en door Moyses genezen.

V* *Voce Nathan tactus*
rex pravos corrigit actus.

V* *Hec leprofa facta*
Pena fit munda reacta.

V* *Hanc a peccatis*
Abfolvit fons bonitatis.

Convertimini ad me et convertar ad vos. Zach. 1°.

Non eft fimilis tuis in diis Domine. David.

14. o

Filie Syon exultent in rege fuo. David.

Egrediemini filie Syon et videte regem Salomonem. Canticorum III.

Legitur in 1° lib° Regum xvii° cap°, quod cum David percuffiffet Golyam præcidit caput ejus et tulit illud in manu fua cui venienti de philiftio occurrerunt mulieres cum tympanis et choris ipfum gaudentes receperent in Jherufalem cum magna gloria David enim Criftum fignat quem pueri hebreorum receperunt in Jherufalem voce magna clamantes et dicentes benedictum qui venit in nomine Domini.

Legitur in iiij° lib° Regum ii° cap°, quod cum Helifeus reverteretur ad civitatem occurrerunt ei pueri prophetarum ipfum cum magna gloria et honore recipientes et laudantes. Helifeus criftum fignificat quem venientem in Jherufalem pueri hebreorum cum magna gloria et honore receperunt.

David, met het hoofd van Goliath.

Christus' intocht in Jerusalem.

De kinderen der profeeten verwelkomen Elisæus.

V* *Hoftem qui ftravit*
laudatur carmine David.

V* *Gloria nata Dei*
tibi convenit hec Helifei.

V* *Carmen hebreorum*
te laudat Crifte bonorum.

Sachar ix: Dicite filie Syon ecce rex tuus venit tibi manfuetus.

Sachar ix: Ipfe tanquam pauper afcendens fuper pullinum afine.

15. p

Eiciam omnes de domo mea. Oze XI.

Legitur in primo libro Esdre fcribe cap° iii°, quod rex Darius precepit Efdre fcribe ut iret in Jherufalem et quod ipfe templum mundaret rex Darius Criftum fignificat qui ementes et vendentes de templo expulfit fic templum Domini mundavit ab illicitis dans per hec intelligere quod templum Domini domus orationis et non emptionis neque venditiones.

Zelus domus tue comedit me. David.

Legitur in vi° lib° Machabeorum x° cap°, quod Judas Machabeus precepit judeis ut templum de illicitis mundarent et fanctificarent quia contra legem pollutum erat. Ifte Machabeus Criftum fignificat qui facto flagello de funiculis ementes et vendentes in templo de ipfo expulfit et excuffit dicens nolite facere domum patris mei domum negationis.

Esdras, van Darius bevolen den Tempel te zuiveren.

Christus, de wisselaars uit den tempel drijvende.

Judas Macchabæus, bevelen gevende tot zuivering van den Tempel.

V• *Templum mundari*
jubet hic et fefta vocari.

V• *Et tua fancta Deus*
mundare ftudet Machabeus.

V• *Criftus vendentes*
templo repellit ementes.

Amos ii: Odio habuerunt in porta corripientem.

Zacharie ultimo: Non erat ultra mercator in domo Domini.

16. q

In confilium eorum non veniet anima mea. Gen. Jacob LXIX.

Legitur in Genefi xxxvii cap°, quod fratres Jofeph miferunt ad patrem fuum Jacob nuncium quemdam dicentem quod fera peffima devoravit filium fuum hoc enim facerant dolofe confpirantes in mortem fratris fui: Jofeph dolofe venditur a fratribus fuis Criftum fignificat qui a Juda dolofe venditus fuit in mortem fine culpa.

Iniquitatem dum convenirent confiliati funt accipere animam. David.

Legitur in ii° lib° Regum xv cap°, quod Abfolon filius David ftetit ad introitum porte civitatis Jherufalem et populo ingrediente loquebatur quis me conftituet judicem et inclinavit corda virorum qui fecum confpirantes erant contra patrem fuum. David ipfum in regem conftituerent et poftea illius patrem perfequentes quem occidere intendebat: ifte Abfolon Judam proditorem fignificat qui in mortem Crifti cum Judeis confpiravit.

Josephs voorgewende dood, aan Jacob aangezegd.

Judas Iscariot verraadt Jesus.

Absalon moedigt het volk aan, tegen zijn Vader op te staan.

V• *Turba malignatur*
fratrum puer nominatur.

V• *Nititur in facta*
Patris proles fcelerata.

V• *In mortem Crifti*
confpirant infimul ifti.

Proverbiorum xxi: Non eft fapientia neque prudentia.

Jheremie xi: Super me cogitaverunt concilia.

AIOL.

Les beaux esprits se rencontrent: voor eenigen tijd geleden ontving ik een paket, waarvan het zegel een fchild vertoonde, *d'azur à la mitre d'évêque d'or*, *accompagnée de trois gerbes du même*. Ik ontfloot uit het omflag een artikel over den *Roman d'Aiol*. Ik vond in mijne brievenbus een ander paket, verzegeld evenzeer *d'azur*, maar *aux trois oranges d'or*, *tigées et feuillées de finople*; het bracht mij een artikel — over den *Roman d'Aiol*. Aiol mag van geluk fpreken. In een vroeger tijdperk is hem de eer te beurt gevallen door de pen der hagiografische Legende en door de harp van het Epos beurtelings gevierd te worden. Later valt hem — offchoon niet onvoorwaardelijk bewonderd — eene veelvoudige behandeling in de fransche lettergefchiedenis ten deel. Eergisteren wijden twee voorname geleerden — Duitschers in verfcheiden zin — hunnen arbeid aan een paar ftrookjens pergament, waar een allergeringst morceeltjen van Aiols lotgevallen, in middelnederlandsche vaerzen, op gefchreven was: de doktoren F. Deycks en J. H. Bormans. Gisteren zonden (ieder voor zijn hoofd) de Heeren Dr W. Bisschop en E. W. L. Eyssonius Wichers (men heeft ze herkend aan hun blazoen) een ftuk over den Ridder Aiol naar de "Dietsche Warande". Ik heb recht noch lust Aiol zijn goed geluk te betwisten, en daar Aiol onder het fchild der Drie Korenfchoven weêr in een eenigszins ander kostuum verfchijnt, dan onder dat der Drie Oranje-appelen, wil ik hem niet weêrhouden twee maal zijne opwachting bij de bezoekers der »Warande" te maken.

A. Th.

OVER DEN "AIOL",

DOOR

E. W. L. EYSSONIUS WICHERS.

In 1859 gaf prof. F. Deycks zijne "Carminum epicorum germanicorum saeculi XIII et XIV fragmenta" uit. Het derde en laatste stuk uit dezen bundel, werd door hem met den titel *Makaris* bestempeld. Sedert heeft echter dr. Jonckbloet aangewezen tot welk gedicht dit fragment behoort [1]. 't Maakt een gedeelte uit van eene mnl. vertaling eener fransche *chanson de geste* "*Aiol*" getiteld. Het fransche stuk is onuitgegeven, doch Paulin Paris heeft in de "Histoire litéraire" over dit werk geschreven [2].

De korte inhoud van het fransche stuk is deze:

Karel de Groote's zoon Lodewijk huwt zijne zuster Avisse uit aan den graaf Elie. Op aanstoken van Macaire van Lauzanne verjaagt Lodewijk hem eenigen tijd later uit Frankrijk. Zeven jaren lang leefde Elie met zijne vrouw in een bosch, waar hun een zoon geboren werd, Aiol genaamd. Toen A. groot geworden was zond Elie hem naar het hof van zijn oom Lodewijk. Na op reis eenige heldendaden te hebben verricht komt hij te Poitiers, waar hij erg bespot werd over zijn slechte wapens en over zijn paard Marchegai, dat in lang niet geroskamd was en geene ijzers meer droeg. Eindelijk komt hij te Orleans aan, waar hij na lang omdolen gastvrijheid geniet bij de gravin Isabeau, eene zuster van zijne moeder, aan wie hij zich echter niet bekend maakte. Gedurende zijn verblijf alhier wordt Isabeaus dochter Luciane verliefd op onzen ridder, die echter besloten heeft aan geene vrouw te denken voor dat hij zijn vader met den Koning verzoend heeft.

Zijne tante Isabeau was de weduwe van Mile d'Aigleut, die vermoord was door de verwanten van Macaire. Om die wandaad te wreken had Elie geoorloogd tegen den Koning van Frankrijk, waarom

---

1 *Carel ende Elegast*, pag. 145.

2 Tom. XXII, p. 274—288. Zie over den *Aiol* verder Jubinal in zijne aanteekeningen op Rutebeuf, p. 407.

hij verbannen was. De graaf van Bourges begon nu, om Elie te wreken, Orleans, waar Koning Lodewijk vertoefde, te belegeren, juist toen Aiol daar ook was. Aiol bevecht en overwint vier ridders van den graaf van Bourges, en door zijne bemiddeling eindigt deze oorlog.

Nu treedt Elie aan het hof van Koning Lodewijk op, zonder zich echter bekend te maken: de Koning overhoopt hem met gunstbewijzen, ieder is zijn vriend, alleen Macaire de Lauzanne is zijn vijand.

Op zekeren dag verschijnt aan het hof Fournebeu, en eischt in naam van zijn meester Mibrien de kroon van Frankrijk op, en in naam van Mahomet en Apollo de verdelging van alle kerken. Koning Lodewijk zendt Aiol naar het hof van Mibrien. Hier leert hij Mirabel, Mibriens dochter, kennen. Hij ontvoert haar en brengt haar naar Frankrijk, met doel om haar de christelijke godsdienst te doen omhelzen en haar dan te huwen. Doch één bezwaar bestaat: Luciane namelijk beweert dat zij de verloofde van Aiol is. Nu besluit Aiol zich bekend te maken: Koning Lodewijk is zijn oom, Isabeau zijne tante, en dus mag hij zijne nicht Luciane niet huwen. Hierop huwt hij Mirabel, en Elie wordt in zijne waardigheden hersteld.

Eindelijk wordt Aiol door Macaire overvallen en aan de Sarrasenen verkocht. Na zijne bevrijding reist hij door Griekenland, waar door zijne heldendaden Floris, Koning van Salonika, op den troon wordt hersteld. Nu gaat hij naar Frankrijk, waar hij Mirabel terug vindt. Het gedicht eindigt met de ter dood brenging van Macaire.

Ik geloof dat deze zeer korte inhoudsopgave voldoende is om het ongunstig oordeel, dat P. Paris over deze *chanson de geste* velt, te rechtvaardigen. Van eenheid is hier volstrekt geen sprake; de ongelukken van Aiol trekken onze aandacht niet. Macaire is eene navolging van Ganelon, Marchegai van het paard Bayard.

In de kronijk van Albericus Triumtontium wordt op het jaar 779 vermeld, dat vele de daden van Aiol bezongen:

"*e de sorore Ludovici genuït Aiol de quo canitur a multis.* [1]

Deze kronijk werd tusschen 1239 en 1250 geschreven [2], zoodat de *Aiol* voor 1239 gedicht moet zijn. Doch noch nader kunnen wij den tijd van ontstaan afbakenen.

1 *Carel ende Elegast*, pag. 145. 2 l. l. p. 150.

In het gedicht komt een plaats voor, waar de dichter zich beklaagt dat men in zijn tijd te vroeg huwde. Vroeger trouwde men niet voor zijn 30jarigen leeftijd, en nu huwen kinderen, die naauwelijks 12 jaar oud zijn:

> nus hon ne prendoit femo s'avait XXX ans passé,
> et la pucele encontre ausi de tel aé.
> quant venoient al termine, qu'alaient espouser,
> avaient-il tel honte, ce sachiés por verté,
> cuidaient tant li peuple les déust esgarder,
> on fait mais deus enfans de XII ans asambler:
> prenés garde qués oirs il pevent engendrer. [1]

P. Paris, die het eerst de aandacht op deze plaats vestigde, meent dat deze versen eene toespeling bevatten op het huwelijk van den twaalfjarigen zoon van Philip August, Lodewijk met de dertienjarige Blanche van Castilie, welk huwelijk in 1200 gesloten werd [2].

Andere plaatsen in het gedicht, waar gesproken wordt over Griekenland, Salonika, en waar een zekere Manessier van Venetie genoemd wordt, bewijzen ook dat de *Aiol* gedicht is in het begin der 13 eeuw, toen de Franschen en Grieken het grieksche keizerrijk hadden veroverd.

> Isle de Cret, Corse et Sezile
> Chypre, douce terre et douce isle,
> où tant avoient recouvrance
> quant vous serez en autrui pile
> li rois tendra deçà concile
> Comment Aiouls s'en vint en France.

De schrijver kent de Artursage [3], zoo dat hieruit ook blijkt dat hij in het beging der 13 eeuw leefde.

Een plaats uit la complainte de Constantinoble door Ruteboeuf [4]:

---

1 Vergelijk met deze plaats Maerlants Nature Bloeme, I B. vs. 42 (D. I. p. 13):

> Gans een salech raet waert dan
> Dat men huwelijc wilde sparen
> Tote XXII jaren;
> Dan sijn die senewen entie been
> Beide volcomen overeen,
> Entie wasdom meest volcomen.
> Plaghe mens tsoude der werelt vromen.

2 "Hist. litéraire", 22, p. 287.

3 l. l. p. 277. 4 Deel I, p. 102 van Jubinals uitgave.

leert dat de *Aiol* ook nog in de tweede helft der 13de eeuw gelezen werd, Rutebeufs bloeitijd toch valt tusschen 1255 en 1285 [1].

Het mnl. fragment is 219 versen groot. 't Is eene vertaling van het laatste deel van het fransche stuk. In de tweede helft der 13 eeuw zal het fransche stuk waarschijnlijk in het dietsch zijn overgebracht.

Hoe de vertaler zijn taak volbracht heeft, is niet na te gaan, omdat we te weinige gegevens hebben, om tot een resultaat te komen.

Daar Deycks *Fragmenta* maar in weinige handen zijn, meen ik den lezers der "D. Warande" geen ondienst te doen, met het stuk hier over te schrijven [2].

1 . . tut une hard unwerde:
"Ovel fcale, dat di Got fchende,
End di al ungeval tu fende!
Die felheit is ein deel gewroken,
5 Die du hude uns hees gefproken."
Hellewijn du hi verfach
Dat Gwineot dar nieder lach:
"Stant up, ai lecker, feit hi, drade;
Dat di Got ungeval berade!
10 Nim dine wapen, laet uns riden
Te gader an die place ftriden."
Die Lombart hi vernam die tale,
Die hi um tu sprac, harde wale,
Maer hine feide nien noch ja.
15 Hellewijn was van torne ga:
In finen munt hi une fluch

---

1 Jubinal Préface. XXVIII.

2 Dit afschrift werd door ons vergeleken met dat van Prof. Bormans, gedrukt in de *Bulletins de l'Académie royale de Belgique*, 2e serie, T. XV, n° 1. Waar de *u* als ons *oe* werd uitgesproken, ftaat er een kleine *o* boven: ook in *ur* en *um* (*haer*, *heur*, *haer* en *hem*). De Best. der "D. W."

V. 2. Prof. Bormans verandert "fchende", op den voet van "fcachte" (v. 48) in "fcende", en dat, hoewel de fchrijver-zelf, "vifce! (v. 182), zoo als hij éerst fchreef, in "vifched" verandert. Het HS. onderfcheidt even ftandvastig de *ch* van de *c* als hier en alom de *c* van *k* onderfcheiden wordt: het fchrijft (v. 211) "kinder", en (v. 210) "cleideren"; maar plaatst zoo ook voor de *c* en de *i* de *fch*, doch, voor de *a*, de *o*, de *u* en de medeklinkers, *fc*.

Die hant, ende bet ungevug
Huf hine van der erden ho;
Bet torne dans (?) hi une fo
20 Dat un die winfter (?) lippe reit:
Dat vleifch van finen tanden fpleit,
So dat men harde wal van dien
Al fine tande mochte fien.
Dien Coninge gaf hine gevaen,
25 Die une dede fenden faen
In fine ftat alte Seffun;
Dar hiet hine in dien kerker dun.
Aldus fo lach hi tu Seffune,
Al went die Coninc, te rantzune
30 Vor finen lijf, van roden golde
Sijn evenwech genemen wolde.
Die Burgunihune du tehant
Bet fporen quamen út gerant:
Frantfoife untviengen fi bet nide.
35 Dar mochte men in dien geftride
Menegen fcacht hebben fien croken,
Menegen halfberg durgebroken,
Menegen man in elke fide
Dar nieder liegen in dien ftride.
40 Groet was die puntianz en*tel*ike;
Die ftrijt vergaderde *ridder*like.
Nu quam Makaris út, vermeten,
Gewapent up ein ors gefeten,
Na finen wille rikelike.
45 Hi quam gerant vermetenlike,
Dar hi die Frantfoife fach riden.
Dar ftac hi fo van unfer fiden
Gwinerei bet finen fcachte,
Dat hine doet ter erden lachte.
50 Dat moide fere einen barune,
Dat was Bertram van Seffune.

V. 17 en elders, "bet", *met.*

V. 19. Voor "dans" ftelt Prof. Bormans *wranc* voor.

V. 25. "Saen": HS. "haen". V. 36. D[r] Deycks leest: "schlacht".

V. 40. Prof. Bormans ftelt dit *entelike*, dat hij door *eiselijk* verklaart, in de plaats van "ende rike". V. 41. HS. "rikelike."

Bertram was rouwich, du hi ſach
Dat Gwinerei dar nieder lach:
Sijn ors hi bet dien ſporen ſlug,
55 Dat liep na ſinen wille genuch.
Galtier van Munbardun hi ſtac,
Die wapen hi um̃ dure brac;
Dur ſinen liif ſtac hi dien ſcacht
Al tu der hant bet ſulker cracht
60 Dat hi ter erden doet gelach,
Dart menich ridder ane ſach.
Hellewijn bet ſporen ſlug
Sijn ors, dat un wel balde druch.
Van Plasence ſtac hi Moriſe
65 Dur ſinen ſchilt, wel a devise;
Ende dur al ſijn atzemant
Stac hine doet al tu der hant.
Creihieren hi begnnde ſaen:
"Die Burgunihune ſijn untdaen."
70 Nu quam Makaris tu gerant.
(Dat hi ten ewen ſi geſcant!
Got mutene vermaledien!);
Nu riet hi ſuken dar Elyen,
Die*n* was *hi* vient *tu* dien doet.
75 El*y*e quam bet forcen groet:
Dar ſi ſich beide wal becanden,
Bet cragte ſi te gader randen:
Die ſchilde wurden gar terant,
Die ſpere braken tu der hant;
80 Die ſtucke wurpen ſi dar nieder,
Die ſcarpe ſwert ſi tugen ſieder,
Si werten ſich als ſijs bedorten
Want ſi ſich underlingen vorten.

V. 54, 62. Prof. B. verandert "ſlůg" in *slůch.* Daar hij echter den kodex van dit ſtuk tot het 1e vierde der XIIIe E. brengt (bl. 13), blijkt het recht niet, hier aan eene fout van late dagteekening te gelooven. V. 90 ſtaat echter "ſlůch"; men hield dus beiden voor goed.

V. 74. HS. "Die was vient an d. d." V. 77. Zie de aant. op v. 54 en 62.

V. 78. "ſchilde", v. 81 "ſcarpe": zie de noot op v. 2.

V. 82. "bedorten", *bedurſden*, noodig hadden.

V. 83. "vorten", *vorchten*, *furchten*, ontzagen.

Elye fluch Makaris du
85 Up finen helm en boven hu,
Dat um die cirkel quam gevallen
Ter erden bet dien blumen allen.
So groten flach hi ume gaf,
Dat hi um undern ougen af
90 Dat vleifch al van dien beine fluch
Bet finen fwerde, dat hi druch.
Makaris hi vlo dur die noet:
Hi waende fijn gewunt ter doet
Makaris vlo, du um was cunt
95 Dat hi ten ftride was gewunt;
Bet ume vlun *die* Burgunihune,
Die um ne pijnden meer te dune
Batalihe in einen maende fleder;
Want um Frantfoife waren wieder,
100 So waer fo fi te velde quamen;
Des fi wel dicke fcade namen.
Frantfoife ftichten harde fchiere
Umb ure marke burge viere.
Sent dúrde vijf jaer ende bat
105 Ur gefeet umbe die ftat,
Eer fi der ftunden ie begunnen
Dat fi fi bet gewalt gewunnen.
Aiol lach in des kerkers grunde,
Die fich gevrouwen niene cunde.
110 Sijn herte dat leet grote noet;
Hi dreef wel dicke iamer groet,
Wan eer so hoge tijt gelach
Winach ende Pasche*n*dach.
Oec waende Mirabel, die vrouwe,
115 Van torne fterven end dur rouwe.
— "Wach arme, diefer groter noet!
Mijn lafter die is alte groet."

V. 86, 87, verfta: den *cimier*.

V. 89, Prof. Bormans flaat voor: "van dien" voor "undern".

V. 96. HS. "B. ů vluen B."

V. 102. "fchiere", zie aant. op v. 2.

V. 105. Prof. B. ftelt voor: "Ůr her geset", mij dunkt onverdedigbaar. "Gefeet" ftaat hier duidelijk voor "beleg". V. 112. *Wan hi ė?*

Dit was dat ſeid Aiol, die vrie:
— "Ai ſcone vrouwe, ſute amie,
120 Ic secgu, bi God unſen Here,
Dat mi vernoiet michel mere
Dit ungeval dur uwe ſcolt,
Dan dat ic lide duſent volt."
Mirabel, die vrouwe ſcone,
125 Si riep an Gode van dien trone;
It was bet ur ſo verre irgaen
Dat ſi bet kinde was bevaen.
Aiol hi ſeide: "ſcone vrouwe!
Gine ſult niet driven groten rouwe,
130 Want uns dar luttel af mag comen
So wieder eren ochte vromen
Dar út, int her, dar is mijn vader,
Mijn ome Lowijs end al gader
Die hoge lude van Vrancrike;
135 Die ne ſulen siekerlike
Van hinne nimmer wiederkeren,
Al went ſi die verradeneren
Gevaen ende die ſtat te breken."
— "Dat ſi dar met ſo lange treken,"
140 Sprac Mirabel, die ſcone *vrouwe*,
"Des lidic an dien herten rouwe." —
Mirabel, die walgedane,
Begund in arbeide te gane.
Du ur die termet end die ſtunde
145 Dar af te *dringene begunde* . . .
. . . .
Dat houet hi du nieder ſluch;
Hi dachte michel ungevuch.
Hi ſprac ten vrouwen dat ſi quamen,
End dat ſi Mirabele namen
150 Dat ſi ſi ume nien untſachten,
Mer ſi ſi ume wiederbrachten:
— "Ic wille deſe twene vuden,

V. 130. Zie de aant. op v. 54. V. 131. Hetzij eer, hetzij voordeel.
V. 137. HS. "Alt went ſi dien verradenere".
V. 144. Prof. Bormans verkiest, voor "termet", termt, *termijn*.

Te vrumen mannen end te guden."
Die vrouwen negen ume du
155 Van blijtſcap al ten vuten tu.
Die vrouwen in dien kerker quamen;
Die ſcone Mirabel ſi namen,
Up eine culte ſi ſi lachten,
Dar up ſi ſi gedragen brachten
160 Uter dien kerker in dien ſal.
Si weinden ende ſeiden al:
— "Ai, ſcone vrouwe, ai edel wijf,
Wie ſcone was nochdan u lijf,
Du gi hier quamet in dit lant.
165 Macaris hi ſal ſijn geſcant:
Got ſal um dur uwe ſculde
Untſecgen gare ſine hulde."
Te hús ſi ſi gedragen brachten;
Ur ſcone lijf ſi ur belachten
170 Bet einer culten, was van pelle.
Die ungetruwe end die ſelle
Die ſcone kinder hi du nam,
So ſchier et in dien avunt quam;
Hi quam aldur die ſtat gegaen;
175 Hi gienc uppe die brucge ſtaen,
Dar hi dien Roden ſtarkeſt vant;
Die kent wurp hi dar in tehant.
Dar dede Got van deime trone
Ein groet mirakel end ein ſcone:
180 Under der brucgen was ein man,
Dien ic genumen wale can:
Tierri, die visched in dien mane.
Hi ſach die kinder walgedane
Bi ume vlieten in dien wage.
185 Na um so vur hi hard untrage:
Uter dien water hi ſi druch.
Bet haeſten hi du ſi beſluch
In ſine cleider ſutelike.
Du vur hi danne heimelike,

¹ V. 166. Prof. Bormans ſtelt voor te lezen: "Got *hi*".
V. 176. "Rode", *Rhône*.

190 So dat it nieman ne vernam,
Dat defe dinc van ume quam.
Tierri hi druch die kinder fieder
In fine hereberge wieder.
Te gegen ume quam fijn wijf.
195 Got hi gemaked uren lijf,
Want fi was eine vrouwe fcone;
Si hiet vrou Aihe van Montone.
Twe fcone keroen fi untftac.
Gutlike fi tu ume fprac:
200 "Wie is it u vergaen te nacht?
Hebdi iet guder vifche bracht.
Wan laetdi helpen u dar af."
Tierri ur antworde du gaf:
"Gebracht fo hebbic vifche genuch
205 Te minen trouwen int gevuch;
Van arde fint fi alfo gut
Dat men fi eten niene mut.
Of gijs geloven niene ruket
Gaet ginder in mijn cleet, befuket."
210 Si gienc ten cleideren tehant;
Die fcone kinder fi untwant;
Si rurden vute ende hande.
Die vrouwe, du fi dat becande,
Si wart erveret fo van dien
215 Dat fi fi an ne dorfte fien.
Viel fere rupen fi began
Van voerten, die fi dar gewan:
— "Ic maen u bi des Godes cracht,
Wat is dit, dat *gi mi dar bracht?* [1]

V. 209. Prof. B. leest: "ind mijn cl. befuket".

1 Daar zijn ook nog een ftrook en een paar ftukjens van het HS. bekend, die alleen te verklaren zullen zijn, wanneer er een tweede affchrift van den Dietschen "Aiol" mocht opgefpoord worden. Al het tot dus verre gevondene is afkomstig uit het land van Loon, en de Heer Busken Huet had zijne meesterlijke fotografie van de tooneelen, waarbinnen Ada van Holland zich bewogen heeft, met de onderftelling kunnen verrijken, dat de dichter, of althands de fchoonfchrijver, welke den Dietschen "Aiol" op het pergament heeft gebracht, voor háre bibliotheek gewerkt heeft.

DE ROMAN D'AIOL,

DOOR

Dr. W. BISSCHOP.

Het is algemeen bekend dat er voor een kleine twintig jaar te onzent een hevige strijd gevoerd is over den tijd van het begin onzer middelnederlandsche letterkunde; sommigen lieten met Jacob van Maerlant den bloei, anderen het verval dier letterkunde aanvangen. Prof. Jonckbloet, die het laatste gevoelen voorstond, heeft toen uit de werken van Maerlant en eenigen zijner tijdgenooten de plaatsen bijeengebracht, waarin op middelnederlandsche gedichten gewezen werd; enkele dezer zijn thans verloren, maar nog van tijd tot tijd worden fragmenten gevonden van dichtstukken, waarvan voor die vondst geene of slechts flauwe sporen over waren. 't Is waar, vele van die gedichten zijn vertalingen vooral naar fransche origineelen; maar behalve dat de meeste ridderromans, wat den inhoud betreft, gemeen goed van geheel Europa mogen genoemd worden, zoo is er menig vertaler, die zijn werk niet slaafs, maar zelfstandig volbracht heeft, die bijgevoegd en uitgelaten, verbeterd en omgewerkt heeft.

Van daar, dat elk nieuw ontdekt gedicht of fragment van groot belang is, niet alleen voor eene nauwkeuriger kennis onzer taal, maar vooral ook als nieuw bewijs dat onze vaderen in de dertiende eeuw zich niet buiten de beschaving van het overige Europa plaatsten; maar zich op de hoogte der geestesontwikkeling in andere landen hielden.

Daarom begroeten wij ook met blijdschap de onlangs uitgegeven fragmenten eener middelnederlandsche vertaling van den roman d'Aiol. Haar bestaan was geheel onbekend, zoo zelfs dat Jonckbloet in zijne uitmuntende geschiedenis der

Middelnederlandsche dichtkunst er met geen woord melding van maakt.

Op die vondst wilde ik de lezers van dit Tijdschrift opmerkzaam maken. Vooraf zij het mij vergund den inhoud van den roman d'Aiol in hoofdtrekken mede te deelen. Er bestaat van de oorspronkelijke bewerking slechts één H. S. dat zich in Parijs bevindt en nog onuitgegeven is. Gelukkig echter is het overzicht in Fauriels *Histoire de la poésie provençale*, in de *Histoire Litéraire de France* tome XXII en in de aanhalingen van prof. Bormans volledig genoeg, om van den inhoud een duidelijk denkbeeld te geven. Aan deze drie boeken en vooral aan de eerste twee ben ik mijne mededeelingen dan ook grootendeels verschuldigd.

Als wij de verdeeling, door Fauriel gemaakt, aannemen, dan behoort de roman d'Aiol tot de tweede hoofdsoort der Karelromans; dat is tot die, waarin de strijd der Karolingers met hunne machtige leenmannen wordt afgeschilderd. In die romans is dan eens Karel Martel, dan Lodewijk de Vrome, dan en wel gewoonlijk Karel de Groote de hoofdpersoon. De voornaamste romans van deze klasse zijn, behalve den onzen, die van Gerard de Roussillon, en van Renout van Montalbaan of de vier Heemskinderen.

Aiol was de zoon van Helias, Graaf van Toulouse; deze was gehuwd met Avissa, zuster van Lodewijk den Vrome. Helias had aan zijn zwager groote diensten bewezen; meer dan eens had hij in de oorlogen met de Saracenen zijn leven gered; meer dan eens zijne eer verdedigd. Maar voor al die opofferingen werd hij slecht beloond. Opgezet door een verraderlijk raadsman, Macaire de Lauzane, ontnam Lodewijk hem al zijne goederen en verjoeg hem uit het land. Geen zijner vrienden kwam hem te hulp; van alles beroofd, dwaalde hij, met zijne echtgenoote, al bedelende het land door, totdat hij eindelijk eene veilige schuilplaats vond bij een kluizenaar in de omstreken van Bordeaux. Daar, in het midden van een uitgestrekt en eenzaam woud, beviel de gravin Avissa van een zoon, die bij den doop den naam van Aiol ontving.

Toen dit knaapje een man geworden was en van den kluizenaar en zijne ouders geleerd had, al wat zij hem leeren konden, lezen,

den loop der sterren, paardrijden en vaardigheid in het gebruik van lans en zwaard, moest hij de wereld in, om te trachten den hem toekomenden rang te herwinnen. Er wordt besloten dat hij naar het hof van zijn oom gaan zal. Voor zijn vertrek geeft Helias hem menigen goeden raad. Hij moest nooit spelen, zelfs niet op het schaakbord, want speelde hij slecht, dan zou hij er bij verliezen en hij zou niet kunnen betalen, en speelde hij goed, dan liep hij gevaar om in twist te geraken met hen, die hem niet aankonden; hij moest op geene getrouwde vrouwen verlieven, zelfs niet al kwamen zij hem aanhalend te gemoet; hij moest niet veel wijn gebruiken; bovenal moest hij aan ouden van dagen eerbied bewijzen en niemand om armoedige of slechte kleeding bespotten. Wat dit laatste betreft, mocht Aiol wel wenschen, dat ieder, dien hij ontmoette, dit gevoelen voorstond. Want hij zelf zag er al heel armelijk uit; in de wildernis, waarin zij zich bevonden, was niet veel gelegenheid om hem eene uitrusting te geven, zooals een ridder betaamde. De kleeding, die zijn vader in beter dagen gedragen had en die hij in der tijd gelukkig meê had genomen, werd, zoo goed het kon, voor hem vermaakt. Maar helaas! ook zijne wapenen waren in een slechten toestand, zijn lans was krom geworden, zijn helm gedeukt, zijn zwaard geschaard. En wat het ergste was, zijn ros Marchegai, eens de roem der strijdpaarden, was in jaren niet geroskamd en had zijne vier hoefijzers verloren. Veel geld kon zijn vader hem ook niet meêgeven; zijn geheele schat bestond uit vier kleine muntjes, die hij hem afstond met de woorden:

Fiez, quant iceus fauront, Dex est ès cieus.

Zoo uitgerust, gaat Aiol op reis. Al spoedig heeft hij gelegenheid om van hetgeen hij bij zijn vader geleerd had, gebruik te maken. Hij ontmoet vier saraceensche ridders, die, met buit beladen, naar Spanje terugkeerden. Twee hunner doodt hij, de beide anderen jaagt hij op de vlucht en maakt zich van hun goed meester. Een weinig verder waren er zeven bezig met het berooven van eenige monniken; ook met dezen bindt Aiol den strijd aan, overwint ze en geeft aan de arme kloosterlingen niet alleen hun geld en reliquieën terug, maar schenkt ze bovendien ook alles, wat hij vroeger aan de Saracenen had ontnomen. Eindelijk komt hij te Poitiers aan. Daar beginnen zijne beproevingen. Dadelijk bij zijn binnentreden vraagt hem een zwierbol, die juist uit de herberg komt, of hij hem dat prachtige schild en dat gepolijste zwaard wil geven, om daarmeê aan den herbergier zijn schuld te

betalen. 't Was maar één borrel, voegt hij er bij. Vervolgens moet hij van de volksmenigte allerlei bijtende aanmerkingen op zijne uitrusting hooren. Dat paard, zeggen ze, is zeker uit de stal van Koning Artuer weggeloopen; die lans is zeker van Koning Esau geweest, die vier eeuwen geleden leefde. Een derde roept met een klassieke reminiscens, wat houdt dat paard van Alexander zich goed. Aiol laat ze echter praten en vervolgt stil zijn weg. Gelukkig komt hij kort daarna een vroeger dienstman van zijn vader tegen, die hem gastvrij onthaalt en hem een gouden ring ten geschenke geeft, om te verkoopen of te beleenen, als hij geld noodig heeft.

Eindelijk is hij buiten Poitiers en op weg naar Orleans. Daar aangekomen, mag hij de goede lessen zijns vaders wel voor den geest roepen. Want van de bevolking dezer stad heeft hij nog veel meer te lijden, dan te Poitiers het geval was geweest.

Door hun gejubel en schimpschoten achtervolgd, zoekt hij eene herberg, doch vindt er geen. Vraagt hij inlichting, men wendt voor, dat men hem niet begrijpt of brengt hem op dwaalweg. Doch onverwacht daagt er redding op. Eene zekere gravin Isabella (toevallig eene zuster van Aiols moeder, wat zij eerst later merkt) stond voor haar raam en zag de verlegenheid van den onbekenden ridder; zij werd getroffen door zijn gunstig uiterlijk, dat zoo in strijd was met zijne potsierlijke uitrusting. Zij krijgt medelijden met hem en zendt hare dochter Luciane, eene jonge en schoone maagd, om den ridder te vragen of hij te harent zijn intrek wil nemen. Met veel moeite dringt Luciane door de menigte heen, doet het verzoek en Aiol geeft er van ganscher harte gehoor aan. Hij gaat met haar mee: in het voorhof gekomen, schiet een stalknecht toe, die de zorg voor Marchegai op zich neemt. Aiol knapt zich wat op en gaat zijne opwachting bij Isabella maken. Hij wordt door haar zeer voorkomend ontvangen en gastvrij onthaald: na den avondmaaltijd brengt Liciane hem naar zijne slaapkamer, die zeer gerieflijk was ingericht. Eigenlijk was dit het werk van een der pages geweest, maar Luciane was op Aiol verliefd geworden en was volgens de gewoonte der middeleeuwsche dames, althans in de ridderromans, niet te beschroomd, om hem zulks vrij duidelijk te laten merken. Luciane gaat zelfs zoo ver van hem de onbehoorlijkste voorstellen te doen; doch zij moet ongetroost hem weêr verlaten, daar Aiol niets van haar weten wil.

Na haar vertrek, legt Aiol opnieuw de gelofte af, om aan geene vrouw gehoor te geven, voor dat hij zijn vader met den keizer ver-

zoend heeft. — Den volgenden ochtend merkt hij in zijn gesprek met Isabelle dat zij de zuster zijner moeder is. Luciane was dus zijne volle nicht; dubbel blij en dankbaar was nu Aiol, dat hij haar den vorigen nacht niet te wille was geweest. Aiol verneemt verder van Isabelle, dat zij de weduwe is van Mile d'Aiglent, die in der tijd door Macaire vermoord was. Om dezen te straffen had Aiols vader weleer de wapenen opgevat, waardoor hij bij den keizer in ongenade was gevallen. En om Helias te wreken, naderde thans de hertog van Bourges de muren van Orleans, in welke stad de keizer zich bevond. Vier zijner ridders treden vooruit en dagen uit 's hertogs naam de ridders des konings ten kampstrijd uit. Lodewijk verbiedt, hier aan gehoor te geven, doch Aiol, die niet tot 's keizers mannen behoort, rekent zich door dit verbod niet gebonden, trekt naar het leger des hertogs, kampt met diens ridders en overwint ze. Woedend snelt de hertog zelf toe, ook hij wordt ontwapend, naar de stad gevoerd en aan den keizer overgeleverd. — Thans eerst komt Aiol er achter, dat de hertog eigenlijk de partij zijns vaders voorstaat: hij vraagt dus aan den keizer zijne begenadiging, die hem ook toegestaan wordt.

Daarenboven geeft deze aan Aiol ter belooning voor zijne dapperheid paarden, wapenen en de vrije beschikking over zijn geheelen schat. Aiol wil echter, de reden laat de dichter in het duister, zijn naam en afkomst nog niet bekend maken; hij zendt evenwel aan zijne ouders kleederen, geld en allerlei benoodigdheden.

Hier kon, zou men meenen, met eene kleine wijziging, het gedicht gevoeglijk eindigen. Maar zou Aiol de type van een echten ridder uit dit tijdperk worden, dan moesten er Saracenen bij komen. Dit gebeurt dan ook.

Op zekeren dag, omstreeks Pinkster, terwijl Lodewijk te Orleans hof houdt, verschijnt een afgezant des konings van Sarragossa in de stad. In 's keizers tegenwoordigheid toegelaten, eischt hij met de noodige onbeschaamdheid in naam van zijn meester Mibriaen, Lodewijks kroon en heerschappij; in naam van Mamet en Apollijn, de omverwerping van alle christenkerken. Buiten zich zelf van woede over dezen verregaanden overmoed, beveelt Lodewijk den afgezant neus en ooren af te snijden, zijn rechteroog uit te rukken en hem zoo naar zijn meester terug te zenden. Aiol echter neemt zijne partij op, wijst den keizer op de rechten van afgezanten en bewaart hem zoo voor de dreigende verminking.

Natuurlijk moet Lodewijk op den trotschen eisch van koning Mibriaen antwoorden. Dat antwoord zal Aiol naar Saragossa overbrengen. Hij gaat op weg met een talrijk gevolg, ontsnapt gelukkig aan de lagen van Macaire en komt ter bestemder plaatse. Hier verlieft hij op Mirabel, dochter van koning Mibriaen; hij laat aan zijne metgezellen de zorg voor 's keizers belangen over, schaakt de prinses en voert haar naar Frankrijk. Op de reis hierheen heeft Aiol talrijke ontmoetingen, met wier verhaal ik niemands geduld op de pijnbank zal leggen: hij komt echter gelukkig alle gevaren te boven, vooral ook door hulp van Mirabel. Deze had zich langzamerhand met haren schaker verzoend, zij vergat ouders en magen, vaderland en godsdienst; haar eenig verlangen is Aiol te huwen. Zij leggen te zamen de lange reis af, doch in alle eer en deugd, want — en dit is eene eigenaardigheid, die wij in vele middeleeuwsche gedichten aantreffen, — Mirabel is nog ongedoopt en geen goed Christenridder, zoo als Aiol was, zou met eene Saraceensche gemeenschap willen hebben.

> La puchele se couche de lès le bacheler —
> Aiols li fieus Elie la prist à regarder,
> Ens en son cuer la prist forment à enamer;
> Jà la vousist baisier, s'éust crestienté:
> Mais por chou qu'ert paienne ne la vout adeser;
> La loi au roi Jhesu ne voloit vergonder.

Ten laatste komen zij te Orleans aan; Mirabel laat zich doopen en nu staat niets hunne vereeniging in den weg dan Luciane; deze beschouwde zich als de verloofde van Aiol. Zij was dan ook niets in haar schik geweest, toen Aiol met eene zoo jonge schoone uit Spanje terug was gekeerd. Zij zegt ronduit aan Mirabel, dat zij, Luciane, de oudste brieven heeft. Om zich uit deze moeilijkheid te redden, is Aiol wel genoodzaakt voor zijn naam en dien zijns vaders uit te komen. Daaruit blijkt, dat Isabelle zijne tante en Luciane zijne volle nicht is; aan een huwelijk met de laatste viel dus niet te denken. Luciane voelt ook zelve, dat de nauwe bloedsbetrekking, die tusschen hen bestaat, een onoverkomelijke hinderpaal is en hoewel zeer tegen haar zin, (wat zij duidelijk te kennen geeft) schikt zij zich in haar lot.

> Mais par cel saint apostre qu'on requiert en Galice,
> Encore amaisse miex que ne m'apartenistes.

Aiol huwt Mirabel; zijn vader Helias wordt in het bezit van al zijne goederen, in rang en aanzien hersteld. Hij zelf heeft nog velerlei ontmoetingen; door Macaire en de zijnen wordt hij verraderlijk gevangen genomen en aan de Saracenen verkocht. Gelukkig komt hij

ten laatste in Frankrijk terug, straft den valschen verrader Macaire en leeft met Mirabel lang en gelukkig.

Dit is de hoofdinhoud van onzen roman, ontdaan van de vele bij- en tusschenverhalen, die in het oorspronkelijk, dat ongeveer 11000 verzen groot is, gevonden worden. Gelijk van de meeste middeleeuwsche gedichten is ook hier de tijd der vervaardiging moeilijk te bepalen. Uit enkele bijzonderheden komt P. Paris tot de gissing dat het in de eerste jaren der dertiende eeuw ontstaan is. In deze quæstie zal ik mij thans niet verdiepen; alleen zij het mij vergund, behoudens al den eerbied dien ik voor het gevoelen van dien scherpzinnigen geleerde koester, als mijne meening uit te spreken, dat zijne gronden mij nu en dan wel eens wat ver gezocht voorkomen. Een voorbeeld wil ik ten bewijze hiervan aanvoeren. In eene der vele episodes van dezen roman, laat de dichter zich uit over de veranderingen, die er in de laatste jaren, wat zeden en gewoonten betreft, hebben plaats gehad. Hij prijst, gelijk zulks te doen gebruikelijk is, het verledene ten koste van het tegenwoordige. Vroeger hoopten de menschen zich niet op in de steden, die kweekscholen der ondeugd, maar bleven op het land wonen: niemand trouwde voor zijn dertigste jaar en als zij voor den priester verschenen, om hun huwelijk te doen inzegenen

> Avoient ils tel honte ce sachiés por verté
> Cuidoient tout li peuple les déust esgarder.

Maar thans, de schaamte is er uit; wellust zwaait overal den scepter: kinderen van twaalf jaar gaan met elkander huwen. Welk kroost moet er uit dergelijke verbintenissen voortkomen? In deze woorden nu ziet Paulin Paris eene toespeling op het huwelijk van Lodewijk, zoon van Philippe Auguste en Blanche van Castilie. Van dit echtpaar was de man even twaalf, de vrouw dertien jaar. Hun huwelijk had plaats in 1200; dit moet dus ten naasten bij het geboortejaar van dit gedicht zijn. Hoe een ander er over denkt, weet ik niet, maar mij komt die grond al heel zwak voor; vooral als wij bedenken hoe dikwijls er hier en daar over het dwaze van een huwe-

lijk tusschen personen, die nog bijna kinderen zijn, geklaagd wordt. Daarenboven kan zoo iets des noods aangenomen worden als bewijs voor den ouderdom van de episode, waarin eene dergelijke toespeling voorkomt, doch moeilijk kan het voor het geheele gedicht gelden. Immers de opmerking, die bij de meeste middeleeuwsche heldendichten gemaakt kan worden, is ook op het onze geheel toepasselijk. Het bestaat uit verschillende bewerkingen van dezelfde stof, telkens komt hetzelfde onderwerp min of meer gewijzigd terug. De oorzaak van dit verschijnsel is duidelijk. Zulk een heldendicht is eene aaneenrijging van dezelfde onderwerpen, door verschillende dichters behandeld. 't Is bekend hoe de HH. Jonckbloet en Dozy dit aangetoond hebben, wat de gedichten op Willem van Oranje betreft; in het Rolandslied doet zich hetzelfde verschijnsel herhaaldelijk voor: ook in den Roman d'Aiol, hoewel van kleiner omvang, zijn er duidelijke sporen van. Het zij mij vergund dit door een enkel voorbeeld aan te toonen. In het laatste gedeelte van ons gedicht, vindt men de ontmoeting afgeteekend van Aiol met zijn vader, nadat deze door den koning in genade is aangenomen. Treffend is die eerste ontmoeting na eene zoo lange afwezigheid niet. Helias is op zijne wapenen en zijn paard vrij wat meer gesteld dan op zijn zoon: de eerste vraag, die bij tot hem richt is dan ook daarnaar. Hiervan bestaan twee verhalen. Het eerste is [1]:

Mon fils, où sont mes armes, où est mon destrier?
Aiol ne veut quereller ni disputer avec son père.
Il lui amène Marchegai par la rène dorée;
Le haubert, le blanc heaume et la tranchante épée,
La targe que l'on voit moult bien enluminée
Et la lance fourbie et moult bien faite.
Sire, voici les armes que vous m'avez données.
Faites-en vos plaisirs et tout ce que voulez.
Beau fils, lui dit Elie, je vous tiens quitte.

---

1 Ten einde verkeerde beoordeeling te voorkomen, maak ik de lezers nogmaals indachtig aan 't geen ik boven zeide, dat de tekst van Aiol nog onuitgegeven is. De fragmenten, die ik hier mededeel, zijn aan *Fauriels Hist. de la poésie provençale* ontleend. Wat den inhoud betreft, komen zij zeker met het origineel overeen, doch de taal is door hem, ten gerieve der lezers van zijn boek, sterk gemoderniseerd.

Dit verhaal is zeer eenvoudig en bevat waarschijnlijk de oudste voorstelling. Onmiddellijk daarop volgt dezelfde gebeurtenis veel meer uitgewerkt, veel meer op effect berekend:

Beau fils, a dit Elie, moult avez bien agi,
Qui reconquis m'avez tous mes héritages.
J'étais pauvre hier soir, aujourd'hui je suis puissant,
Mes armes, mon cheval, rendez-moi à cette heure,
Qu'autrefois vous donnai dans le bois au départ.
Sire, lui dit Aiol, je n'ouis oncques telle,
L'heaume et le blanc haubert n'ont pu durer si longtemps
La lance et l'écu, je les perdis au joûter,
Et Marchegay est mort, à sa fin est allé.
Dès longtemps l'ont mangé les chiens dans un fossé.
Il ne pouvait plus courir; il était tout lourdaut.
Quand Elie l'entend, peu s'en faut qu'il n'enrage;
Il a pris un baton avec sa sauvage fierté,
Il a couru sur lui et le voulait tuer.
Glouton, lui dit le duc, mal l'osâtes vous dire
Que Marchegay soit mort, mon excellent destrier:
Jamais autre si bon ne serait retrouvé.
Sortez hors de ma terre, vous n'en aurez jamais un pied.
Cuidez vous, faux couart, glouton démesuré,
Pour vos chausses de soie et pour vos souliers peints
Et pour vos blonds cheveux que vous faites tresser,
Etre vaillant seigneur, moi musart appelé?
Lors, les barons de France se mettent à plaisanter,
Le roi Louis lui-même en a un ris jetté.
Quand Aiol vit son père à lui si courroucé,
Rapidement et tôt lui est aux pieds alé.
Sire, merci pour Dieu, lui dit Aiol, le brave;
Le cheval et les armes vous puis je encore montrer.
Il les fait toutes alors sur la place apporter;
Il les a richement toutes fait bien orner,
Et d'or fin et d'argent très-richement garnir.
Et devant lui fit Marchegay amener;
Le cheval était gras, plein avoit les côtés,
Car Aiol l'avoit fait longuement reposer.
Par deux chaines d'argent il le fait amener.
Elie écarte un peu son vêtement d'hermine,
Et caresse au cheval le flanc et les côtés.
Et Elie lui dit: fils, je vous tiens quitte.

Het is duidelijk dat deze twee bewerkingen niet van dezelfde hand zijn kunnen. Ik mag hierover echter niet langer uitweiden: ook zou tot eene uitvoeriger beoordeeling in de eerste plaats noodig zijn, dat men het gedicht geheel voor zich had. Dan eerst is het, althans eenigermate, mogelijk den

betrekkelijken ouderdom der verschillende onderdeelen te bepalen. 't Is daarom te hopen dat het H. S. van Aiol spoedig door den een of anderen franschen geleerde moge worden uitgegeven.

Eindelijk nog een enkel woord over de middelnederlandsche vertaling.

Wij zeiden daar straks dat nog in 1838, toen prof. Jonckbloet het derde deel zijner Geschiedenis der Dichtkunst schreef, van die vertaling niets bekend was. Eerst in 1839 heeft Dr Ferdinand Deycks te Munster een fragment van 218 verzen aan het licht gebracht, die hij reeds jaren vroeger ergens aan den Rijn (zoo is zijne duidelijke aanwijzing) gevonden had. Hij heeft dit fragment, te gelijk met een paar van andere gedichten, uitgegeven in een stukje van 39 bladz. onder den titel: "Carminum Epicorum Germanicorum Neerlandicorum, seculi 13 et 14 fragmenta", zonder aanteekeningen, nauwkeurige beschrijving van het H. S.; zelfs zonder aanduiding van de plaats, waar de brokjes perkament gevonden waren. In één woord, hij heeft het slordig gedaan. Deze uitgave werd betrekkelijk aan weinigen bekend. Doch zie.... een jaar of drie geleden vond de Heer *de Borman* te Vliermael een paar strooken perkament met brokstukken van een hem onbekend oud-nederlandsch gedicht. Hij stelde ze ter hand aan Prof. *Bormans* te Luik, een man, wiens verdiensten omtrent de middelnederlandsche letterkunde aan een ieder genoeg bekend zijn, al ware het slechts door zijne zorgvuldig bewerkte uitgaaf van *Ste Christine* — Prof. Bormans zag dadelijk, dewijl in de eerste 23 regels de eigennaam Aiol driemaal voorkwam, tot welk gedicht de fragmenten waarschijnlijk behoorden. Hij liet door een zijner oud leerlingen uit het fransche origineel een honderdtal verzen, waarvan zijne fragmenten de vertaling moesten bevatten, overschrijven, en zijne gissing werd in alle opzichten bevestigd. De middelnederlandsche vertaling is dus bewezen, al is er slechts een zeer klein gedeelte, in het geheel nog geen 300 verzen, van over. Prof. Bormans heeft de gezamenlijke fragmenten allerzorgvuldigst

bewerkt, gecritiseerd en gecommentariëerd en die bewerking in eene der zittingen van de Belgische Academie ter tafel gebracht. Zij is vervolgens in het 15e deel van de Bulletins dier instelling opgenomen, met de facsimiles der perkamenten strooken te Vliermael gevonden.

Toen Prof. Bormans met zijne bewerking bijna gereed was, maakte zijn vriend Snellaert hem met de uitgaaf van Dr Deycks bekend. Bormans stelde zich met dezen in betrekking; Dr Deycks had de beleefdheid hem de strookjes perkament in originali over te zenden. Daaruit bleek dat de tweeërlei strooken in der tijd tot hetzelfde H. S. behoord hadden.

De taal der fragmenten is een eenigzins naar het Duitsch overhellend dialect. De vertaling is vrij; nu en dan wordt het een soort van omschrijving; de vertaler heeft blijkbaar geen kans gezien om het origineel even beknopt terug te geven. Prof. Bormans die, gelijk van zelf spreekt, met zijne vondst is ingenomen, verheft haar zeer; misschien wat al te veel. Dit is wel meer zijn zwak. In de fragmenten van het Rolandslied, onlangs door hem uitgegeven, voert hij eene geanimeerde polemiek tegen Jonckbloet, die den vertaler herhaaldelijk aan de kaak had gesteld. Ik zou niet gaarne beweren dat het recht aan de zijde van Prof. Bormans is. Maar in elk geval zijn wij hem grooten dank verschuldigd. Hij heeft gedaan wat zijne hand vond om te doen.

Ten slotte volgen hier de te Vliermael gevonden fragmenten:

. . . . ichte sal verclagen.
Bet ſporen ſlugen *du algader*
Die viere cnapen end die vader.
Si quamen nieder in dat dal,
5 Die vader ind die kinder *al*,
Under die *mor*denere geſlagen,
Wat ſi die ors mochten gedragen.
Gelijc hi ſtac dien ſinen doet.
Noch ſagens Aiol in dier noet.
10 Geraimes riet an em tehant,
Die ſine hande du unbant.

Vs. 8. Prof. Bormans ſchijnt mij te recht van oordeel, dat hier *Iegelijc* gelezen moet worden. A. Th.

Vs. 11. *du*. Zie ten opzichte der ů mijne noot onder het art. van den Heer Wichers. A. Th.

Du wart Aiol, du hijt gesach,
Noch blider dan men secgen *mach.*
Die anderen si du geviengen
15 Bet haesten, *dat si nien ontgiengen.*
*Te ga*der bunden em die hande:
Dat was un laster ende scande.
Dar bi dar stut ein casteel al*de*
Besiden, buten andien walde.
20 Dat hus dat was verwustet sere.
Da was ein ridder wilen here,
Ein edel man, dien oec die tzagen
Dar hadden wilen doet geslagen.
Van deme hus si ave namen
25 Die sparen die un [wael] bequamen.
Einen bom*tac si du* banden
Enboven, so si beste cunden.
Aiol . . . .
Dat si die oude mordenere
30 Bestaen ne sulen niewet mere.
Die burchgreve tehant begunde
Te spreken, *als* hi wale cunde:
"Vernemet, edele iunchere,
Ic *bin* dur ú gemudet sere.
35 Is sal ú vragen eine tale,
Die secget mi, so dudi wale;
Dat ú Got mute benedien,
Waer af bekennedi Helyen?
Nu secget uppe *u eer de* daet,
40 Of gi dien hertoch iet bestaet?
Dar *vraech ic ú die waer*heit af."
Aiol em antworde *du* gaf:
"Des suldi, here, mi vervragen,
Ine *sal nieman* dar af gesagen,
45 Wat mi dat scadet ochte *vrume*,
Er ic tUrliens wieder cume,
Dar ic dien coni*nge* vercunde
Die bodescap bet minen munde,
So *wil* ic ú vorwaer geloven
50 In Got die wunet hijr enboven,
Minnedi dien hertoge iet,
Sone mugedi*mi* haten niet."
Geraimes sprac: "So mi dat leven!
Ine sal ú nimmer meer begeven,
55 Eer wi tU*rliens sijn gecomen.*

Vs. 43. De HH. Bormans en Bisschop lezen hier "verdragen", maar in 't HS. staat (*n'en déplaise aux docteurs*) "*ucruragen*". A. TH.

ERNST OF KORTSWIJL?

Naar aanleiding der "Lotgevallen van Klaasje Zevenster", door Mr J. van Lennep,

DOOR

Cd BUSKEN HUET.

Er is in het doen en laten van den heer Van Lennep als auteur, hoe zal ik het uitdrukken? iets vrijpostigs, iets familiaars, iets ongegeneerds, waardoor hij zijne recensenten zeer in verlegenheid brengt. Eenerzijds wekt hij den lust bij hen op, een loopje met hem te nemen, hem voor zijn *sans-gêne* met gelijke munt te betalen, en het publiek voor hem te waarschuwen. Verbeeldt u toch niet, dwingt hij hen bijna te zeggen tot die schare van bewonderaars, verbeeldt u in 's hemels naam niet dat Van Lennep een ernstig schrijver is; hij heeft de kunst niet waarlijk lief; het is hem niet te doen om het boetseren van een schoon en blijvend werk; zijn eenig oogmerk is, u tijdelijk te vermaken en in den bijval eener glimlagchende menigte voedsel te vinden voor zijne eigenliefde. Doch wie beseft niet dat dezelfde beoordeelaars, door aldus te spreken, gewaagd spel spelen? Met een man als den heer Van Lennep steekt niemand straffeloos den draak; zijne kunst is niet ligtzinnig genoeg om onvoorwaardelijk verworpen te worden, en zelfs te midden zijner afdwalingen vertoonen zich de natuurlijke sporen van een wezenlijk talent. Dit blijkt op nieuw uit de *Lotgevallen van Klaasje Zevenster*. Voorzigtigheid en billijkheid maken het u tot een pligt dit boek met onderscheiding te bejegenen, terwijl gij tevens, ten einde de auteur u niet in zijne vuist uitlagche, zorg moet dragen dit zijn jongste kunstgewrocht niet al te zeer *au sérieux* te nemen.

De teedere vondeling dan, van wier kort leven deze vijf boekdeelen ons het lang verhaal aanbieden, — en Nederland weet van ouds dat men een vondeling moet zijn om in de oogen van den heer Van Lennep als hoofdpersoon eener belangwekkende geschiedenis te kunnen dienen; de arme Klaasje Zevenster, die in hare prilste jeugd, op een laten Sint-Nikolaasavond van het jaar 1820 en zoo veel, in eene "engelsch" riekende doos, te Leiden aan huis bezorgd werd bij den student Bol, kandidaat in de theologie en weldra tot de H. Dienst; die door het op de kamer van Bol vergaderd studenten-gezelschap om godswil aangenomen werd als pleegkind; door hen voor eenige guldens in de week besteed werd in de schamele woning van Mie Lammertsz, courtisane uit de volksklasse; op zes- of achtjarigen leeftijd met dit vrouwspersoon naar Amsterdam trok en zich aldaar naar ligchaam en geest ontwikkelde in een kelder; vervolgens door hare pleegvaders op eene kostschool werd gedaan, waar zij fransch leerde spreken en piano leerde spelen, totdat één hunner, de heer Van Zirik te 's Hage, haar bij zich aan huis nam als goevernante zijner kinderen; die door den inspekteur van politie Pedaal uit de woning van den heer Van Zirik overgebragt werd naar die van mevrouw de wed• Mont-Athos, eigenares van een kosthuis voor genumeroteerde jonge jufvrouwen; in dien tempel der ontucht eene geheele maand opgehouden werd en aldaar ten doel stond aan de snoodste aanranding; als door een zamenloop van providentiële toevalligheden gered werd uit dien strik; na eene overhaaste vlugt uit 's Hage, alweder uit genade, te Amsterdam opgenomen werd door eene oude kennis, de wed• Hermans; ten huize dier weduwe genoodzaakt was, even als deze, met handenarbeid in haar onderhoud te voorzien, tot zij ten slotte een eigen onderkomen vond bij mad• Puri, modemaakster van beroep: dit deerniswaardig schepsel, deze vrouwelijke verloren zoon, die een prijs uit de loterij meende getrokken te hebben toen zij als winkeljufvrouw een droog stuk onafhankelijk brood verdienen mogt, was van moederszijde vermaagschapt, en van zeer nabij vermaagschapt, aan de Van Doertoghe's!

De burgermeisjes op onze naai- en breischolen, in wier kring

Klaasje Zevenster overigens grooten opgang gemaakt heeft, hebben misschien niet aanstonds diep genoeg gevoeld wat het zeggen wil eene Van Doertoghe te zijn en hoe oneindig veel in dien éénen naam opgesloten ligt. De ontsluijering van Klaasje's ware afkomst is daardoor voor haar eene grooter verrassing geweest dan voor ons, die door het lezen van de werken van den heer Van Lennep in hunnen zamenhang eenige kennis opgedaan hebben aangaande een oud zwak van hem. De brood- en havelooze Klaasje was schoon, was begaafd, was een model van aangeboren schranderheid en onvergankelijk fatsoen: derhalve, dit wisten wij van te voren, stamde Klaasje uit een patricisch geslacht. Den heer Van Lennep te kennen, en te weten dat volgens hem bloed niet liegen kan, is een pleonasme.

Heeft Klaasje, alvorens afscheid te nemen van deze wereld vol proletariers, geweten dat zij eene uitverkorene was? Geweten dat haar overgrootvader van moederszijde, als Gedeputeerde te velde, plagt te blijven zitten in zijn leunstoel, terwijl zes en dertig europesche prinsen de bevelen uit zijnen mond stonden op te vangen in hunne hoeden? Heeft Klaasje de zaligheid beleefd van dat besef? Dat heeft zij, en schier meer dan dat. Van vaderszijde kleindochter van een indisch millionair, bezitster van zeven tonnen gouds en van nog een aantal andere tonnen gouds in hope, heeft zij op naauwlijks twintigjarigen leeftijd den adem uitgeblazen in een der liefste vertrekken van een grafelijk slot; is zij gestorven met eene gravin aan haar hoofden- en eene gravin aan haar voeteneinde; met een jongen graaf geknield voor hare legerstede, en een eenigzins ouderen graaf schreijend in een hoek der kamer. Zoo sterven de Van Doertoghe's, indien zij sterven.

Dit is het vermakelijk stramien waarop Klaasje Zevensters droefgeestige lotgevallen geborduurd zijn. Zijn uitgangspunt nemend in een van zijne gemeenzaamste vooroordeelen heeft de heer Van Lennep zich het volgend probleem gesteld: Gegeven eene vondeling van het vrouwelijk geslacht, in wier aderen het bloed eener Amsterdamsche burgemeesters-familie vloeit uit den goeden ouden tijd; gegeven eene opvoeding die elke andere vrouwelijke vondeling zedelijk te gronde zou hebben doen gaan; gegeven

zeven of acht pleegvaders, waarvan niet één zijn pligt betracht en waarvan de weldenkendste bovendien te Batavia woont; gegeven aan den eenen kant, onder den vorm der liefde van een rijk en adellijk en welgemaakt artillerie-officier, de sterkste verleiding waaraan eene jonge goevernante, schoon en teerhartig, blootgesteld kan zijn; aan den anderen kant, in de gedaante van een publiek huis en van een verblijf van eenige weken daarin, de gruwzaamste verdenking welke op het karakter van een onschuldig meisje geworpen kan worden: dit alles gegeven zijnde, zal die vondeling falen? Antwoord: zoo weinig zal zij dit doen, dat er integendeel eene tweede Pamela uit haar groeijen zal, een toonbeeld van deugd en goede zeden; zoo weinig, dat wijlen de boekverkooper Richardson in het schimmenrijk zal loopen peinzen over een regtsgeding wegens nadruk.

Werkelijk zijn *Pamela* en *Clarissa Harlowe* van Richardson, *Willem Leevend* en *Sara Burgerhart* van de dames Wolff en Deken, *Suzanna Bronkhorst* en *Hillegonda Buisman* van Adriaan Loosjes, de modellen waarnaar *Klaasje Zevenster* gevormd is. *Klaasje Zevenster* gelijkt op die boeken, in zoo ver men er, bij hetzelfde gepreek en hetzelfde gemoraliseer, dezelfde langdradigheden in aantreft. Zij verschilt er van, gelijk een boek uit de tweede helft der 19e eeuw noodwendig verschillen moet van de vertegenwoordigers van een genre, geschapen in de tweede helft der 18e; door minder geest en minder stijl; door iets heterogeentooneelmatigs, herinnerend aan die melodrama's van la Porte St. Martin, waarvan gij in de maandagsche feuilletons der Parijsche dagbladen analyse op analyse vinden kunt. Wie in éénen adem Zevenaer en Hoogenberg noemt, heeft een tooneel-dokter aan een tooneel-advokaat gekoppeld. Jufvrouw Hermans is eene moeder met ingewanden uit den souffleursbak; de oude Flinck een tooneel-grootvader, Bleek een tooneel-bankroetier, de man Puri een tooneel-echtgenoot, wiens gebroken hollandsch tot niets anders dient als om de fransche répartie's van zijne vrouw behoorlijk te doen uitkomen. In vergelijking van al dit wufte en oppervlakkige verkrijgt de daareven aangestipte bloed-theorie, ofschoon de lof betrekkelijk is, inderdaad diepte.

Ernstige mannen, waaronder godsdienstleeraars, hebben in *Klaasje Zevenster* eene geheel andere hoofdgedachte meenen te vinden. Volgens hen moet deze roman niet aangemerkt worden als eene apologie van het patriciaat, maar als eene oorlogsverklaring aan de prostitutie. Een hunner heeft, in zijne opgetogenheid en zijnen leerlust, den wensch geopenbaard, dat de heer Van Lennep aan dat onderwerp een geheel boekwerk mogt willen wijden, in twee deelen, maar dan onder een titel die zwijgend zeggen wilde: "Alleen voor heeren". Door een ander, die het kwaad der prostitutie sedert jaren tot een voorwerp van naauwlettend onderzoek gemaakt heeft, is in *Klaasje Zevenster* eene lijvige, doch welsprekende bijdrage voor den Magdalena-almanak gezien, en zoo goed als officieel heeft de direktie van het Asyl Steenbeek den heer Van Lennep dank betuigd voor zijn gewaardeerd hulpbetoon. In dit een en ander is ongetwijfeld iets vreemds, iets dat tot meesmuilen stemt; doch het bewijst in elk geval hoe voorbarig men geweest is met den schrijver van *Klaasje Zevenster*, op grond van zijns derden deels tweede stuk, het verwijt van zedeloosheid naar het achtbaar hoofd te slingeren. Wat mij betreft, ik heb het alleen opmerkelijk gevonden dat juist de ruwste en aanstootelijkste partijen van dezen roman het best geschilderd waren. Het middagmaal ten huize van Van Zirik is, in weerwil van het vele ongezoutene, aldaar over tafel verkondigd, inderdaad karakteristiek; de tooneelen in het etablissement Mont-Athos zouden door een teekenaar van beroep slechts even nagezien behooren te worden om blijvende litterarische waarde te bekomen. Het overige is meerendeels marionettenspel uit de oude doos.

Het element Van Doertoghe, daar blijf ik bij, is het eigenaardigste van den geheelen roman. Jammer slechts dat de schrijver daarbij zoo subjektief geweest is in zijne opvatting en voorstelling. De onwillekeurige indruk toch dien men van zijne patriciërs ontvangt is die van een aangestoken of voos geslacht, zich van het gros der menschen door niets degelijks onderscheidend, zonder kundigheden, zonder talenten, zonder hart, en alleen kenbaar aan den aanleg van hunne buitenplaatsen of het merk van

hun tafelzilver. De oude mevrouw Van Doertoghe, op hare hofstede Doornwijck, wier overleden man ten slotte neiging blijkt gehad te hebben tot zeer plebeesche tekortkomingen in het uitbetalen; die oude deftige dame met haar dorpspredikant en haar plattelands-heelmeester tot biechtvader en lijfarts, haar idioten generaal tot mannelijke gezelschapsjufvrouw, haar kelder vol franschen wijn en haar pseudo-aristokratischen afkeer van fransche truffels, is in den grond der zaak weinig meer dan eene statige malloot. Of liever, want ook oude zottinnen kunnen meesterlijk geschetst worden, de schrijver is zoo zeer vervuld van de herinnering aan zijne eigen familie-relatiën met de Van Doertoghe's, die gedachte streelt hem zoo en doet hem zoo goed, dat hij met het schepsel zijner verbeelding zich langzamerhand vereenzelvigt en de kleingeestigheden waaruit het gekneed is van lieverlede tot de zijnen maakt. Waarlijk, zegt gij onwillekeurig bij uzelven, indien de nederlandsche patriciërs der 18e eeuw over het algemeen even groote mediokriteiten geweest zijn als de personen van dien rang waarmede de heer Van Lennep ons in *Klaasje Zevenster* kennis doet maken, dan wordt de val van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden slechts al te verklaarbaar; dan kon die flaauwe en wormstekige maatschappij onmogelijk langer blijven voortbestaan; dan is geene omwenteling regtvaardiger geweest dan die waaraan de Bataafsche Republiek, met hare talentvolle kruideniers, het kortstondig aanzijn te danken heeft gehad; dan is het maar goed dat een onhistorisch koningschap zich op die bouwvallen weldoend is komen vestigen. Doch het ligt volstrekt niet in de bedoeling van den heer Van Lennep dat gij die gevolgtrekking maken zult. Integendeel; ofschoon hij in de gedaante van den heer Van Bassen, van den heer M. en den heer W., u sommige zijner patriciërs present geeft, hij blijft van oordeel dat alleen de lieden van die kaste goede manieren hebben. Zij-alleen weten hoe het in de wereld behoort. Tot in hunne zonderlingheden toe straalt zeker hooger maatschappelijk leven door.

Een vooroordeel noem ik deze zienswijze, omdat hetgeen 's heeren Van Lenneps verbeelding tot eene kwestie van patrici-

sche afkomst maakt, in de werkelijkheid alleen eene kwestie is van fortuin en goeden smaak. Volgens den schrijver van *Klaasje Zevenster* bestaan er geen andere parvenu's als lieden zonder kunstzin of beschaving, kapitalisten geworden in den handel of in de aannemerij, voormalige suiker- of beetwortelplanters, naar den geest ondergegaan in zaken. Doch neem een onzer deugdelijke vaderlandsche kunstenaars van den tegenwoordigen tijd, mannen die bijna zonder uitzondering tot de opkomende burgerklasse behooren; geef dien artiste tot echtgenoot een welontwikkeld meisje van zijn eigen stand in de maatschappij; laat dat schrander paar, na aan het hoofd van een wassend huisgezin gedurende eenige jaren den nood des arbeids ondervonden te hebben, onverwachts in het bezit komen van eene overvloedige erfenis; laat hen de stad en hare bekrompen burgerwoningen vaarwel zeggen en eigenaars worden van een stichtsch of geldersch landgoed; laat den man in de kracht zijns levens daar bouwen en vertimmeren naar zijne keus, de jonge vrouw aanleggen en planten naar hartelust: zij zullen u eene buitenplaats doen verrijzen, grootscher en eleganter dan het 18e-eeuwsche Doornwijck, waar mevrouw Van Doertoghe woonde, fashionabler vooral dan Groot Hardestein, van mevrouw Van Eylar, de moeder. Met opzet gebruik ik den overtreffenden trap. De oude gravin Van Eylar toch doet, in weerwil van hare aanzienlijke geboorte en haar nog aanzienlijker huwelijk, door hare voorliefde voor vette schoothonden altijd nog eenigzins aan eene tot hofjesjufvrouw bevorderde baker of keukenmeid denken. De smaakvolle vrouw van den smaakvollen kunstenaar daarentegen zal dat hinderlijke en triviale weren uit haar huis. In overleg met haren man zal zij alles in hare nieuwe woning liefelijkheid weten te doen ademen, terwijl hij van zijnen kant zorg zal dragen, niet slechts voor goeden wijn en goede sigaren, gelijk graaf Louis, niet slechts voor jagthonden en rijpaarden, gelijk graaf Maurits (heb geld en fantasie, en al deze dingen zullen u toegeworpen worden), maar ook en in de eerste plaats voor meubelen en sieraden die het schoonheidsgevoel weldadig aandoen. Op Groot noch Klein Hardestein ontmoet de bezoeker, of het moesten

eenige stijve familie-portretten zijn, één enkel voorwerp van kunst of smaak, één marmergroep of schilderstuk, één fraai gebonden lievelings-auteur. Hij beweegt er zich ja in een kring van heeren en dames die hem van den ochtend tot den avond schijnen toe te roepen: Bemerkt gij wel hoe voortreffelijk wij opgevoed zijn? Doch op den langen weg wordt ook die onderhoudende vraag eentoonig. Men zou haar wenschen te beantwoorden met de wedervraag: Die parvenu's uit de groote wereld, hebben zij eene ziel?

Na de Van Doertoghe's is er voor den heer Van Lennep niets verheveners op deze aarde dan de Van Eylars: na de patriciërs de adel. Het onderscheid tusschen deze twee klassen van personen bestaat bij hem voornamelijk hierin (want de dames der eene zoowel als der andere orde mazen kousen en rekken tafellakens) dat de oude mevrouw Van Doertoghe bij sommige plegtige gelegenheden met vier paarden rijdt; de Van Eylars, onder alle omstandigheden, met niet meer dan hoogstens twee. Bovendien bezitten de Van Doertoghe's, behalve eene buitenplaats, ook een eigen huis in de stad; terwijl wanneer de Van Eylars boodschappen komen doen te Amsterdam of te 's Hage, zij even als commis-voyageurs in het Keizershof of in den Doelen logeren. Heeren en meesters zijn de Van Eylars alleen op hun landgoed. Voor het overige is de graaf Van Eylar, Nicolette's pleegvader, het model van een edelman. Daarover is in den geheelen roman slechts één stem; en in dat koor zingt, als naar gewoonte, de schrijver mede. Intusschen is er reeds in de doopnamen van dien heer, afgezien van zijn karakter en zijne gedragingen, iets dat onaangenaam treft. Of hoe is deze edelman van oud-nederlandsche afkomst, wiens geslacht reeds sedert onheugelijke tijden tot de bloem onzer *gentry* behoord had, hoe is hij aan die twee fransche namen gekomen — Louis Napoléon — waaraan hij den hollandschen van Peter paarde? De reden is eenvoudig, maar niet eervol. De ouders van den graaf, die in hunne jeugd het hof gemaakt hadden aan Prins Willem V en in hunnen ouderdom aan Koning Willem I, waren in den vollen bloei hunner jaren dienstdoende geesten geweest ten hove van den zetbaas eens magtigen Broeders; en als loon voor die buigzaamheid, voor die on-

trouw aan het Huis van Oranje, had de Lamme Koning zich tusschentijds verwaardigd, hun oudste zoontje tot peetvader te verstrekken. Fraaije adeldom voorwaar, en loffelijk intermezzo! Of sedert wanneer is verraad, aan de nationale dynastie gepleegd, een karaktertrek van edellieden, van wie het heet dat zij van ouder tot ouder aanzienlijke eereposten aan het nationale hof bekleed hebben?

Die graaf Van Eylar is over het geheel een tamelijk bekomzaam persoon. Iets minder flaauw dan zijn jongere broeder Maurits of zijn kapelaan Gerlof Bol, schijnt hij voor het overige, en eenigzins uit de hoogte gezien, een volmaakte nul. Ook zou hij zijn leven lang wel in de schaduw gebleven zijn, had niet onze toenmalige Koning, nadat graaf Louis als figurant in een Kabinet van overgang gedurende korten tijd geschitterd had door zijne onbeduidendheid, hem geheel ten onregte tot Minister van Staat benoemd. Graaf Louis was in dien kring misplaatst. Zijn levensdoel lag niet op het gebied der staatkunde. Het was een doel, doch van minder omvang of vlugt. Zijn vader, die een doorbrenger was geweest, had op zijn ouden dag, tot reparatie van zijn fortuin en misschien ook tot herstel van zijne gezondheid, een tweede huwelijk aangegaan met eene jonge en rijke west-indische erfgename van lager adellijken rang dan den zijnen; doch de dood was hem komen verrassen toen hij met het geld dier dame nog slechts een gedeelte zijner eigen schulden betaald had. Die schulden zijns vaders verder te delgen met het fortuin van zijne stiefmoeder; het landgoed Hardestein langzamerhand vrij te maken van de hypotheken waarmede het bezwaard was; met kreoolsch goud, goud waaraan een weinig negerinnenbloed kleefde, weder eenig relief te geven aan zijn min of meer verloopen geldersch geslacht — aan deze Shylock-taak zien wij Z. Exc. Louis Napoléon Peter grave van Eylar, Minister van Staat, enz., in *Klaasje Zevenster* de tien of twaalf beste jaren zijns levens wijden. Wat zijne omgeving betreft: de gelaatskleur zijner stiefmoeder verhaalde nog altijd van de ongebondenheid haars vaders of grootvaders; zijne vrouw was in het jeugdige eene even groote zottin als mevrouw Van Doertoghe in het bejaarde;

zijn broeder en oogappel Maurits de karakterloosste der artillerie- en ordonnans-officieren, die in eenig tijdperk onzer geschiedenis tot oneer verstrekt hebben aan het nederlandsche leger.

Ja maar, zegt gij, de heer Van Lennep teekende deze menschen naar het leven. Kan hij het helpen dat zij zulke stumperts waren? Met uw verlof, antwoord ik, de heer Van Lennep gaat integendeel in deze lieden op; het is tusschen hem en hen „louter amour en inklinatie"; en daarom mist zijne karakterteekening objektieve waarde. Hij beklaagt u bijna dat gij niet even als hijzelf op Hardestein gelogeerd hebt, en doet u tevens in den persoon van den ongemanierden ontvanger Snel gevoelen, hoe kwalijk *gij* in dien kring op uwe plaats zoudt geweest zijn.

De zedelijke strekking van *Klaasje Zevenster*, daarop wilde ik komen, is gemankeerd; gemankeerd doordat het volle licht hier op bijzaken, niet op de hoofdzaak valt. De eigenlijke springveer toch van Klaasje's lotgevallen, Klaasjes kwestie van leven en dood, is geweest de jaloezie van mevrouw Van Zirik; aan welken leerzamen hartstogt, in toepassing op Klaasje, gelegenheid tot ontwikkeling gegeven is door de onverschoonbare handelwijze van den predikant Bol, in overleg met graaf Louis van Eylar. Waarom werd, toen het uitgekomen was dat Maurits het hof aan Klaasje maakte, die knaap en minnaar niet van Hardestein verwijderd? Waarom moest Klaasje in overijling als goevernante worden uitbesteed ten huize van eene dame, van wier bedenkelijke zeden Bol en Eylar kennis droegen? Omdat die twee dappere ridders de weerlooze vondeling van het teedere geslacht wel aandurfden, maar opzagen tegen eene scène met den verliefden en grafelijken Maurits. Doch in den roman komt dit berispelijk gedrag in het geheel niet uit. Veeleer schijnt het daar dat Bol en Eylar, toen zij de jonge Hagar meedogenloos de woestijn inzonden, aan eene deftige en hoogere noodzakelijkheid gehoorzaamden. Van mevrouw Van Ziriks jaloezie, de naaste aanleiding tot Klaasje's ondergang, wordt melding gemaakt, dit is zoo; doch in een roman is het niet om melding maken, maar om in beeld brengen te doen. En dan, wij zien mevrouw Van Zirik wel eene enkele maal toegeven aan hare booze lusten; doch juist omdat

wij dit en niet iets anders en beters zien; omdat het overspel dezer dame van eene zoo vulgaire soort is, gaat de moraliteit van haar wangedrag volstrekt verloren. Een jong gemoed, nog onkundig van de wereld en niet verzekerd van eigen kracht, kan sidderen bij de kennismaking met eene Medea, kan de bede slaken: Bewaar mij, o God, van immer te vallen in de handen eener vrouw als deze! Die indruk is zedelijk en tegelijk bestaanbaar met echt schoonheidsgevoel. Doch voor eene vrouw als mevrouw Van Zirik, die in de tegenwoordigheid van haar zoontje zich door den goeverneur van dat zoontje laat omhelzen en in haar eigen boudoir aan dat manspersoon verdachte rendez-vous geeft, voor zulk eene vrouw gevoelt hot onbedorven gemoed slechts walging. Instinktmatig beseft het dat mevrouw Van Zirik alleen bij vergissing een hôtel op den Vijverberg bewoonde, en eigenlijk te huis behoorde in den kring der pensionnaires van mad^e Mont-Athos.

Ook in den breeden episode van Drenkelaers dingen naar de hand der freule Van Doertoghe is het morele doel gemist. Ik zwijg van de hoogst gebrekkige wijze (eene nachtelijke alleenspraak) waarop de auteur ons voor het eerst met 's heeren Drenkelaers onheilspellende binnenborst kennis doet maken. Van dat paardenmiddel in zake van karakterteekening kan men alleen zeggen dat ook de jonge Albert Flinck er gebruik van maakt om ons bij kaarslicht den roman zijns levens te openbaren. Twee monologen van dien aard, twee bekentenissen van beeldend onvermogen. Doch dat freule Bettemie, na op Drenkelaer verliefd geworden te zijn door het fascinerende in den blik van dien substituut-griffier; na hare liefde voor hem gevoed te hebben met de karbonkels in het basilisken-kopje aan het boveneind van zijn flakon; dat freule Bettemie van haren hartstogt voor Drenkelaer genezen wordt, niet door eene overwinning van haar beter op haar minder ik, zelfs niet door het toenemen van haar verstandelijk inzigt in Drenkelaers feilen, maar enkel en alleen door het breken van den wonder-flakon ten gevolge van het stooten van haar tante's rijtuig tegen een steenen paaltje aan den openbaren weg — ziedaar iets wat geheel en al buiten het gebied der zedelijkheid

ligt. Elke soort van hoogachting voor het karakter der freule, eene lieveling van den schrijver, wordt door die ontknooping onmogelijk gemaakt. Geen solide man zou Bettemie voor zijne vrouw begeeren, en men begrijpt niet regt waarom de auteur zich zoo veel moeite geeft, haar aan Drenkelaers lagen te doen ontkomen. Die twee, zou men zeggen, waren juist aan elkander gewaagd. Even goed als Drenkelaer naderhand zijne idealen over boord geworpen en een huwelijk met de van haren man gescheiden mevrouw Van Zirik gesloten heeft, even goed had freule Bettemie in vervolg van tijd, hare antecedenten in aanmerking genomen, aan Drenkelaers zijde eene goede vrouw van de wereld en eene vermaarde kokette kunnen worden. Jonge dames, wier deugd aan het breken van een reukfleschje hangt, zijn niet te vertrouwen. Zulk volkje is tot alles in staat. In geen geval verdienen zij dat de eene of andere onergdenkende Albert zich om harentwil blootstelle aan het gevaar, naar aanleiding van een tweeden of derden flakon, te eeniger tijd verraden te worden voor een ondernemend minnaar.

Vruchteloos zoekt voorts de auteur onze belangstelling te wekken in het voordeel van zijn *jeune premier*, Maurits Van Eylar, en door die belangstelling-zelve ons gemoed te vormen. Het karakter van Maurits Van Eylar, ik herhaal het, bestaat in geen karakter te hebben. Alleen is bij hem tot *tic* geworden soortgelijk gebrek, of soortgelijke deugd, als eigen was aan Van Alphens kleinen Kornelis, die een glas gebroken had en zijne mama niet wilde bedriegen. Waarom Maurits in den aanvang eigenlijk zoo veel zwarigheid maakt om Klaasje Zevenster ten huwelijk te vragen, is niet duidelijk. Even als de gelaatskleur zijner moeder, verklapte ook de zijne, bovendien gekompliceerd met een verdachten neger-krullebol, dat het in zijne aderen stroomend bloed juist niet van onvermengd europeschen of vranken oorsprong was. Eene echtverbindtenis tusschen dezen afstammeling eener west-indische slavin en de vondeling Klaasje zou inderdaad niets onbetamelijks gehad hebben. Daarbij bezat Klaasje alléén meer verstand en meer talenten dan de oude en de jonge gravin te zamen, terwijl men den wensch niet onderdrukken kan dat het wel wat

verkamerheerd en verstalmeesterd geslacht op Hardestein eens verfrischt geworden ware door de gezegende gevolgen van een zuiver menschelijken hartstogt. Doch een huwelijk van Maurits met Klaasje, toen er aan Klaasje nog iets was, zou, naar de eigen verklaring van graaf Louis, een nagel geweest zijn aan de doodkist van *madame mère*, de kreoolsche; en Maurits, die noch in zijne geboorte, noch in zijn fortuin (integendeel!) eene voldoende reden zag om van Klaasje afstand te doen, die Klaasje hartelijk beminde en ook zeer gaarne bij Klaasje kinderen zou gekregen hebben, graaf Maurits van Eylar, luitenant bij de rijdende artillerie en ordonnans-officier des Konings in den dop, kon zijne mama niet bedroeven. Daarom hield hij Klaasje aan haar woord, toen zij met een voor zijne lafhartigheid beschamenden heldenmoed tot hem zeide: "ik heb u niet lief"; daarom steeg hij te paard en reed weg in galop, toen Klaasje haar afscheidsbezoek op Hardestein zou komen brengen; daarom liet hij het arme kind, dat hem zoo betooverd had, door broeder Louis en famulus Bol als bonne-goevernante stillekens wegmoffelen in een gezin, waarvan men niets anders wist als dit eene dat mevrouw niet pluis en mijnheer een zoutelooze grappenmaker was. Niets in het later gedrag van Maurits is in staat ons te verzoenen met dit jammerlijke; en hoe meer gij u tracht te verplaatsen in de voor geene kwalifikatie vatbare behandeling, door Klaasje Zevenster op het geparfumeerd Hardestein ondergaan, hoe sterker voor u de verzoeking wordt te vragen, of er inderdaad verwantschap bestaat tusschen het adellijke in menschen en het onwelriekende in adellijk wild? Amusant is het dat Maurits, na den door hem en de zijnen aan Klaasje gepleegden moord, omdat hij wist "hoe zijn moeder er op gesteld was, hem vóór haren dood getrouwd te zien", in het huwelijk trad met Ernestine Van Marsden. De artillerie-officier is derhalve in zijne rol gebleven. Op zijn graf zal men kunnen schrijven: Hij leefde, nam eene vrouw, en stierf, ten einde genoegen te geven aan zijne mama.

Klaasje Zevensters zedelijke strekking, gelijk men ziet, wordt door mij niet geloochend, maar beperkt. De in dien roman ten

tooneele gevoerde personen zouden een heilzamen indruk op ons kunnen maken, indien de auteur ze niet uitgemonsterd had met zijne onzuivere maatschappelijke begrippen en zij door hem niet ingespannen waren om als vehikelen daarvan te dienen. De heer Van Lennep is niet een dier moralisten wier kunstenaarsoog, in de wetten waardoor onze maatschappij beheerscht wordt, het relative en willekeurige opmerkt. De mechaniek der menschelijke zamenleving wordt door hem niet doorgrond. Wanneer in dien gedenkwaardigen nacht mad• Mont-Athos van Klaasje zegt: „Laten ze voor mijn part snurken; zij zal nu in allen gevalle een heer bij zich gehad hebben, om 't even wien, en dat is genoeg", resumeert de koppelaarster in één sprekenden volzin de moraal van den heer Van Lennep. Voor het vulgus en voor mad• Mont-Athos is het inderdaad "om 't even" slecht te zijn en slecht te schijnen, zich te bezoedelen en voor bezoedeld door te gaan. Even zoo neemt de heer Van Lennep geen onderscheid aan tusschen goed zijn en goed heeten, tusschen in aanzien zijn en werkelijk uitmunten. Gelijk de schare denkt over goed en kwaad, denkt ook hijzelf daarover. Het feit dat de mensch alles verschuldigd is aan zijne geboorte, zoodat rang noch rijkdom iets anders van hem maken kunnen als tegelijk met zijnen aanleg gegeven is, dat feit wordt door hem, in bondgenootschap met eene zelfzuchtige en tot verachten geneigde wereld, getravestisseerd. Aan het begrip van geboorte verbindt hij dezelfde vooroordeelen als zij; is met haar dupe van schijn en konventie; scheert, even als zij, alle menschen en alle dingen over dezelfde kam; toont zich haar dienaar, in stede van haar meester, en boet voor die ondergeschiktheid met het verlies der gave, haar voor te stellen gelijk zij waarlijk is. Het plooibare in zijn karakter levert den sleutel tot zijne litteratuur. Hij is een onderhoudend schrijver, doch een schrijver van wien geene kracht, maar alleen tijdverdrijf uitgaat.

De zoo even bedoelde zedelijke strekking van *Klaasje Zevenster* is dan ook eene geheel andere als die waarvan de heer Van Lennep zelf gewaagt in dat apologetisch gesprek op den spoortrein, halverwege het derde deel door hem ingelascht. Aan

mij, en aan velen met mij, zijn zulke pleidooijen niet besteed. Wij geven toe dat het uitschilderen van het huis Mont-Athos zijne nuttige zijde hebben kan. Het is mogelijk, zeggen wij, dat er reine jonge meisjes met weinig verbeeldingskracht gevonden worden, die noodig hebben dat men haar leere:

Comment font les deux mains d'un homme qui viole; —

meisjes wier ouders verstandig handelen zouden met het voorbeeld van dien nederlandschen huisvader te volgen, die onlangs in de Haarlemsche Courant eene fransche goevernante vroeg om zijne dochters onderrigt te geven in *les ouvrages du sexe.* Doch wij zijn niet onnoozel genoeg om te gelooven dat de heer Van Lennep met dat goevernante-oogmerk *Klaasje Zevenster* geschreven heeft; en zelfs beweren wij, indien men ons dwingt onze geheele meening te zeggen, dat hij zich dergelijk doel niet voor oogen heeft kunnen stellen zonder zich illusiën te maken omtrent zijn gezag. Wij zoeken de moraliteit van dezen roman en, het zij gezegd tot lof van den auteur, wij vinden ten deele die moraliteit in de door hem voorgestelde karakters. Deze zijn echter te onvolkomen om aan de eischen van gene te kunnen voldoen. De heer Van Lennep wil dat wij in den predikant Bol een belangwekkend persoon zullen zien, wel een weinig zonderling en een vriend van paradoxen, maar voor het overige een edeldenkend man, en daarbij, zoo geen genie, dan toch een vernuft. Doch onze geheele inwendige mensch komt daartegen op. Ware Gerlof Bol door den auteur goed geteekend en hadden de elementen van dit karakter de vereischte bewerking ondergaan, wij zouden reeds in Gerlofs studenten-tijd, toen hij zoo schrikkelijk bang was om voor den vader van Klaasje te worden aangezien, de kiem hebben ontdekt van eene menschenvrees die later in pligtverzuim ontaarden zou; in zijne predilektie voor Louis van Eylar de kiem zijner toekomstige zwakheid ten opzigte van heeren en dames van geboorte; in de breedsprakigheid zijner jeugd de kiem der eindelooze dissertatien van zijnen mannelijken leeftijd; en het besluit onzer indrukken zou de gulle uitroep zijn geweest: Moge eene edelmoedige Voorzienigheid ons vaderland bewaren voor eene vermenigvuldiging van deze predikantensoort! Doch bij den heer

Van Lennep gaat de eenheid van Bols karakter even reddeloos verloren als die van het karakter der freule Van Doertoghe. De Gerlof Bol, dien hij ons geeft, moet van het begin tot het einde gelden voor denzelfden waardigen type, terwijl hij in de schatting van den lezer voortdurend daalt en achteruitgaat. Aan de akademie zei Gerlof inderdaad nog wel eens eene aardigheid, ook al plunderde hij daartoe bij voorbaat sommige fransche auteurs, die hun eerste boek destijds nog moesten uitgeven. Doch in stede van zich te blijven ontwikkelen, hetzij in overeenstemming, hetzij in strijd met de denkbeelden zijner dagen, verslikdorpt hij gaandeweegs te eenemaal, ook en vooral op Hardestein. Ten laatste wordt zijne konversatie duldeloos langdradig, en schijnt hij alleen nog maar te deugen om de gasten van mevrouw Van Doertoghe, in wier kring hij te zelden ontbreekt, voortegaan in het tafelgebed. Toen hij nog proponent moest worden was zijne vrees voor het oordeel der wereld, hoe zwak en afkeurenswaardig in een aanstaand godsdienstleeraar, ten minste verschoonbaar; doch wanneer wij hem naderhand zien bezwijken voor den aandrang zijner zuster, hem zien dulden dat de inhalige Leentje hare beurs spekt met bijna het geheele bankje van honderd gulden, door Eylar voor Klaasje's ontvangst op de pastorij bestemd, keeren wij ons van den flaauwert met weerzin af. Toen hij als eerstbeginnend predikant de vlag moest strijken in zijn onderhoud met Mie Lammertsz, de onbesnedene van harte, kon men sympathie gevoelen voor dien misplaatsten en naar verdienste gestraften, doch voor het overige welgemeenden zendelingsijver. Treedt hij daarentegen in het laatste deel, bij gelegenheid der groote tooneelvertooning ten huize van Hoogenberg, met alle deftigheid toe op den bekeerden Galjart en drukt hij dien verloren en door Klaasje teruggebragten wijnkooper op veelbeteekenende wijze de hand, dan is van den ouden Gerlof Bol niets overgebleven als een officieel predikant, die vreezen zou uit zijne rol te vallen indien hij onder zulke omstandigheden niet met eene felicitatie *ad hoc* voor den dag kwam. En terwijl de zedelijke en intellektuele verbastering van den president der rederijkerskamer de Dorstige Pleïaden zich aldus ontwikkelt en voltooit, doet de heer Van Lennep het voor-

komen alsof die geheel en al oogendienaar en wereldling geworden priester bij voortduring dezelfde aanspraak bleef behouden op onze hoogachting. Zoo valt, door gebrek aan kunst, de les der kunst in het water.

Dit is mijne hoofdbedenking tegen *Klaasje Zevenster*, en de voorname reden waarom het mij voor den goeden naam van onze Leeuwendalers spijt dat deze roman zoo gretig door hen gelezen is. Had men een blijk van eigen oordeel willen geven en tegelijk den schrijver van *Ferdinand Huyck* een welverdiend kompliment willen maken, men had *Klaasje Zevenster* onopgemerkt voorbij moeten laten gaan; een boek, dat noch zijnen schrijver, noch de letterkunde van diens vaderland tot eer verstrekt, en waarmede men geene eenigzins levendige ingenomenheid betuigen kan zonder in verdenking te komen van aan wanbeschaving te lijden. Zullen wij dan altijd kinderen blijven en ons vermaken met speelgoed? Zie hier een roman, de slordigste dien de heer Van Lennep ooit geschreven heeft, een aan de genade van den zetter overgeleverd brouillon, een ellenlang verhaal met niet één weldoordacht hoofdstuk er in, niet één fijne of welsprekende bladzijde, krielend van onwaarschijnlijkheden, krakend aan den gang gehouden door de grove mechaniek eener poppenkast-intrigue, voor de eene helft gestoffeerd met monsters en duivelinnen, voor de andere helft met huisbakken engelen van beiderlei geslacht, een roman uit de werkelijkheid doch waarin de werkelijke dingen en de werkelijke menschen te eenemaal gemist worden, vijf deelen vol onbeduidendheden en gemeenplaatsen. Ook met de beste voornemens is het niet mogelijk voor de in dit boek opgevoerde personen de geringste belangstelling te koesteren. De hoofdpersoon is een wassen beeld, gekneed uit niets als deugden en niets als talenten, doch zonder een zweem dier spontaneïteit waaraan het specifiek-menschelijke herkend wordt. Men zou van Klaasje Zevenster kunnen zeggen dat de natuur haar voortgebragt had in een oogenblik van distraktie, en dat dit meisje eigenlijk bestemd geweest was het schoothondje der oude gravin Van Eylar te worden. Klaasje's grootvader en medehoofdpersoon, de oude Flinck, schijnt door eene soortgelijke vergissing het aanzijn beko-

men te hebben. Deze izegrim is geen mensch, maar eene friesche klok. Aan zijne inborst ontbrak niets van hetgeen noodig was om een hartelijk schepsel van hem te maken. Zijne ruwheid, zijne achterdocht, zijn menschenhaat, — met geen dezer gebreken was het hem ernst, en de auteur heeft ze hem slechts geleend ten einde aan Klaasje eene gelegenheid te openen hem voor de leus tot inkeer te brengen. Klaasje komt, Klaasje windt grootvader op, Klaasje draait een weinig aan den wijzer op de plaat van grootvaders ziel, en krak, daar wordt grootvader in zijne soort een der beminnelijkste menschen die gij u denken kunt. Zonder ééne uitzondering gaat het met de andere karakters even zoo; en wanneer Klaasje zelve het werk niet afkan, of de roman anders te spoedig uit geweest zou zijn, komt de Voorzienigheid tusschenbeide. Den predikant Bol, iemand met niet den minsten aanleg voor de ziekte der geleerden en die ook het herderswerk kalmpjes opnam, bezoekt de Voorzienigheid met eene zenuwzinkingkoorts, juist op het oogenblik dat die pleegvader zich met vrucht naar Den Haag zou hebben kunnen begeven ten einde zich omtrent Klaasje's fabelachtig wangedrag te vergewissen. De Voorzienigheid maakt den weduwnaar Galjart tot een habitué van het koffijhuis Mont-Athos, juist in den tijd dat Klaasje daar vertoefde en zij hem noodig had om den baron Tilbury van de trappen te werpen. De Voorzienigheid doet Klaasje, juist toen deze de dringendste behoefte gevoelde aan eenige kontanten en aan eene vriendin, een rolletje dukaten in den zak van een vergeten japon en in den persoon van hare zoogzuster Trui eene onbetaalbare helpster vinden. Zoo is het. De schepselen van 's heeren Van Lenneps verbeelding doen niets en worden niets; het gaat hun alleen, al naar mate zij de moraal der wereld, die tegelijk de moraal van den schrijver en van mad[e] Mont-Athos is, versmaden of in acht nemen, naar den vleesche of tegen den wind. De huichelaar Bleck verdrinkt zich in eene sloot; de intrigant Drenkelaer ziet Bettemie en haar patricischen bruidschat zijn neus voorbijgaan; de wellusteling Tilbury wordt gestraft met een eenzamen en verachten ouderdom. De verloopen Galjart daarentegen, die geluisterd heeft naar de psalmen en

gezangen hem door Klaasje voorgelezen, komt maatschappelijk weder teregt; hij krijgt een baantje bij eene Amsterdamsche courant en tot tweede vrouw een Amsterdamsch meisje met een liefhebbend hart en een ruim geweten. Eene uitzondering op den regel vormt alleen mevrouw Van Zirik. Als overspeelster en zielverkoopster had deze dame een uiteinde verdiend in den trant als dat van Bleek, en de strop is dan ook reeds toegehaald geweest om haar schuldigen hals. Doch de aannemer Klabbe schoot toe en sneed haar af.

In deze laatste omstandigheid vindt men iets van de bijzondere *tournure d'esprit* van den heer Van Lennep terug. Een zoo geoefend schrijver als hij kan het publiek bedienen naar zijne keus, en al naar mate de omstandigheden het eischen weet hij teeder, pathetisch en innig te zijn. Doch die innigheid en die pathos zijn bij hem slechts aangenomen manieren. Op den bodem zijner ziel ligt eene geheel andere gedachte: dezelfde welke hij in den persoon der afgesneden mevrouw Van Zirik met veel talent weet te doen oprijzen voor onzen geest. Als denker behoort namelijk de heer Van Lennep tot de klasse van hen die het menschelijk leven noch geheel en al materieel, noch geheel en al tragisch, maar min of meer als een blijspel en bij voorkeur als eene klucht opvatten. Hij is de wedergade van dokter Van Zevenaer in diens gesprek met mijnheer en mevrouw Bleek over den berooiden en lijdenden Galjart. "Ja, hoe dan?" vroeg Bleek, "ik kan mij voor Galjart toch niet uitkleeden." "Wel neen", zeide mevrouw, die naar ligchaam en ziel het evenbeeld haars echtgenoots was, "wij kunnen ons niet uitkleeden". En hoe deed en dacht dokter Van Zevenaer, geboren Van Lennep, toen de leelijke mevrouw Bleek zich van deze beeldspraak bediende? "Van Zevenaer", lezen wij, "keek haar eens even aan, mat haar van 't hoofd tot de voeten, en dacht bij zich zelven, dat hij volstrekt niet gesteld zou wezen op het spektakel, 't welk zij hem in zoodanig geval zou aanbieden." De heer Van Lennep, dit is duidelijk, heeft het kwaad niet lief; immers het echtpaar Bleek vindt geene genade in zijne oogen. Doch zijn haat voor het kwade is even verdeeld als zijne liefde voor het goede en verhevene. Op het oogenblik zelf dat

de schraapzieke echtelingen ons de verdorvenste zijde van hun gemoed vertoonen, heeft hij, in den persoon des dokters en door de kleederen heen van mevrouw Bleek, een geopend oog voor de wangestalte dier vrouw. Dit teekent, dunkt mij. Zoo kan niemand denken of gevoelen die het menschdom eert, niemand die het veracht, maar alleen iemand die in den grond van zijn hart het leven als eene farce beschouwt, en overal hier beneden, in het gemeene zoowel als in het aandoenlijke, speelruimte overlaat voor het snaaksche.

Dit partikuliere doet u den heer Van Lennep hoogstellen; veel hooger en op eene oneindig veiliger plaats dan de schare zich verbeeldt. Ook zou hij zelf, vertrouw ik, indien deze bladzijden bestemd waren onder zijne oogen te komen, de laatste zijn die zich over mijne vrijmoedige aanmerkingen vertoornde. Zeker, hem lezend geraakt gij somwijlen in eene zwartgallige stemming, en is het alsof de verzuchting u van de lippen moet:

> o Fille d'Euripide, o belle fille antique,
> o Muse! qu'as-tu fait de ta blanche tunique? —

doch weldra onderdrukt gij die opwelling en wordt het besef van Thalia's regten, hoe welsprekend Melpomene pleiten moge, vaardig over u. Nogtans is de blijvende indruk niet sympathetisch, en met al uwe goede bedoelingen kunt gij niet nalaten het te bejammeren dat zulke schoone en zeldzame gaven voor de litterarische vorming van den landgenoot zoo weinig vruchten afwerpen.

Klaasje Zevenster, het hooge woord moet er uit, is beneden het middelmatige. In elk ander land van Europa zou een roman als deze door het toongevend gedeelte des publieks met eenparige stemmen gerepudieerd zijn; en voor geen zegen is de heer Van Lennep, als schrijver van dit verhaal, de natuur grooter dank verschuldigd als voor het beschermend predikaat van Nederlander. Doch hiermede is alles niet gezegd. De futiliteit van *Klaasje Zevenster* is van eene te eigene en te delikate soort dan dat een trouwhartig recensent deze bijzonderheid onopgemerkt voorbij mag laten gaan. Mij zijn lezers en lezeressen bekend, die, na kennis gemaakt

te hebben met het eerste deel van den roman, het daarbij hebben laten blijven en teruggekeerd zijn tot substantiëler lektuur; of wel, na uit pligtgevoel en schier uit vaderlandsliefde Klaasje's lotgevallen ten einde toe gevolgd te hebben, het verlies hebben bejammerd der aan andere en nuttiger bezigheden daartoe ontwoekerde uren. Doch evenzeer heb ik vernomen van lezeressen en lezers voor wie 's heeren Van Lenneps nieuwe kreatie eene ware uitspanning is geweest; lezeressen en lezers die hem in den geest dank betuigd hebben voor zijn aangenaam onderhoud. Bij den stand der litterarische ontwikkeling te onzent kan dit feit niet gelden voor een doorslaand bewijs van smaak; het bevestigt ons alleen in de min of meer pessimistische meening dat het leven van een aantal beminnelijke menschen hier te lande, welligt in verband met ons klimaat, zoo vreugdeloos is, dat zelfs een boek als *Klaasje Zevenster* bij hen voor eene verkwikking geldt. Doch ook het minst kieskeurig publiek verslindt geen roman, of neemt dien niet in met volle teugen, tenzij er aan dien roman iets ongemeens en tenzij dat ongemeene iets betrekkelijk goeds is. *Klaasje Zevenster* nu onderscheidt zich eerstens hierdoor, dat op dit oogenblik niet één auteur in Nederland bij magte is iets beters te leveren dan dit verhaal; zoodat de schare, blijde dat er ten minste weder eens een leesbaar hollandsch uitspanningsboek verschenen is, met graagte, en ook, al zou teleurstelling het vermoedelijk einde zijn, met eene gunstige vooringenomenheid, het gezelschap zoekt van dezen witten raaf. Ten anderen behoudt de heer Van Lennep, ook al blijft hij voor een keer beneden zich zelven of al timmert hij ligter en digter dan ooit te voren, altijd iets dat aan niemand eigen is als aan hem: eene gelijkvloeijendheid van *parlage*, zou de heer Thorbecke zeggen, die het gemakkelijker is te berispen dan te evenaren; eene limpiditeit van voorstelling zoo groot, dat zelfs het *Handelsblad* hem "te duidelijk" vindt; bovenal eene vaardigheid in het knoopen en ontknoopen, het monteren en demonteren, die belangstelling wekt, de nieuwsgierigheid prikkelt, de aandacht boeit, en menigeen met onverdeeld genoegen datgene doet lezen en uitlezen, waarvan hij bij slot van

rekening bekennen moet dat het niet bijster veel om het lijf heeft.

Intusschen is de heer Van Lennep zelf, wat aangaat de innerlijke waarde van *Klaasje Zevenster*, eene geheel andere en veel gunstiger meening toegedaan. Half erkennend dat hij bij vorige gelegenheden wel eens wat losjes over zijn werk heengeloopen is, geeft hij nu Klaasje's lotgevallen voor het doorwrochtste van al zijne geschriften uit. "Gedurende twintig jaren van mijn leven", zegt hij, "heb ik aan dat werk met herhaalde tusschenpoozen mijn tijd besteed en heb het tallooze malen herzien en overgewerkt." Doch juist het schreeuwende van het zich hier aanbiedend kontrast — een zoo onbelangrijk boek de vrucht van zoo vele jaren arbeids van de zijde van een zoo begaafd auteur — legt ons de welligt onbescheiden, doch in elk geval belangstellende vraag op de lippen: Ernst of kortswijl? Ernst, diepe en volkomen ernst, antwoordt dat lid eener nationale jury, die onlangs, met het oog op den heer Van Lennep en diens nieuwen roman, het niet voorhanden zijn te onzent van een *Prix Monthyon* bejammerde. Kortswijl, louter kortswijl, beweert een ander, "minder week en niet zoo ligt aan 't weenen", in wiens verbeelding de olympisch vrolijke schrijver van *Klaasje Zevenster*, op dit eigen oogenblik en bij dit drukkend zomerweder, hoogst tevreden over het met drie uitgevers gesloten akkoord, op de gezondheid van het nederlandsche volk een half fleschje Champagne-frappé zit te ledigen op den Boulevard des Italiens te Parijs. Zoo loopen de meeningen uiteen. En wij? Op mijn woord, ik weet het niet. Heeft de heer Van Lennep werkelijk gedurende de twintig beste jaren van zijn leven aan *Klaasje Zevenster* gearbeid en is dat boek inderdaad de maatstaf van hetgeen in hem is, dan ziet men zich gedrongen aan eene ligtbeladen mars te denken. Fopt hij ons daarentegen en is *Klaasje Zevenster* niets anders als een oud en weleer afgekeurd beestje, door toevallige omstandigheden weder eens van stal gehaald en bij die gelegenheid een weinig uitgekamd en opgetuigd, wij zouden bij den schrijver eene virtuositeit in het mystificeren moeten onderstellen, wier bestaan, in verband met zijnen leeftijd

en zijn karakter, wij tot hiertoe bij hem niet hadden vermoed. De aannemelijkste gissing omtrent de wording van Klaasje's lotgevallen — de aannemelijkste omdat zij de verschoonendste is — schijnt mij derhalve deze te zijn, dat de heer Van Lennep, verstoken van den spoorslag, voor den litterator gelegen in het opgroeijen te midden van een welontwikkeld en veeleischend publiek, er van lieverlede toe gekomen is zich tevreden te stellen met produkten waaronder geen ander schrijver van naam zijne handteekening zou willen plaatsen. "Hetgeen goed genoeg is voor mij," pleegt hij te denken, en in zekeren zin gaat die overlegging op, "is ligt ook goed genoeg voor Nederland."

NOG EENS EEN BRIEF

VAN

PAUWELS FOREESTIER.

Buikſloot, 1° Jul. 1866.

Aan den Beſtuurder der "Dietsche Warande".

Ik heb het hier, over 't Y, nu beter dan.... dan.... dan.... ja, hoe moet dat nu? Het "geëerde (ſchaterlachende) publiek" zegt dat VAN LENNEP, VAN LENNEP zeit dat VAN ALPHEN, en VAN ALPHEN dat..... *papaatjen* gelijk heeft. En wat zegt *papaatjen*? wat dus VAN ALPHEN, VAN LENNEP, het publiek, de *vox populi*, in één woord het hoogste gezach? — Hooren wij dat hoogste gezach:

> "Schryven moet men, zegt *papaatjen*,
> Even zoo als of men praat."

En hoe praat men nu? of liever hoe behoort men te praten? — De Heer VAN LENNEP (en mijne ſchuld is het niet, dat ieder nog altijd den mond vol heeft van *Klaasje Zevenster* en van de *Vermakelijke Spraakkunst*), de Heer v. L. dan past de dialoogvormen van DE PERPONCHER eenigszins nader toe, en zegt, dat ik niet mag zeggen, dat ik het hier over 't Y, aan het water, in de koelte, onder mijn loverdakjen, beter heb dan GIJ te Amsterdam. Maar ik mag óók niet zeggen "beter dan JIJ": want dan ſpreek ik de dienstbodentaal van de familie *Van Zirik*; ik mag óók niet zeggen "beter dan u.": want dan bereid ik mij eene boetpredikatie voor van den Eerwaarden *Gerlof Bol*, en al verkondigt de man wel eens paradoxen, de Schrijver neemt blijkbaar 's mans uitſpraken toch nog al ernstig op; ja, men is geneigd, bij de "grappen" van *Van Zirik*, Esq., en bij de "paradoxen" van DBol, haast voet te geven aan de meening, dat de Schrijver beſcheidenlijk heeft willen be-

proeven, in hoe verre zekere gewaagde ftellingen en kwinkflagen nog levensvatbaarheid hadden, en daarom maar befloten heeft ze in een te voren gekompromitteerden mond te leggen, dan kon men er hem, den geestigen Auteur (of eigenlijken debitant) nooit op aankijken.

Ik mag dus niet zeggen, dat ik het, bij deze thermometerhoogte van 80, 90 graden-*Fahrenheit* (vergeving dat ik met *Celsius* nog niet over weg kan), beter heb dan GIJ; ik mag niet zeggen, dat ik het beter heb dan JIJ,
niet zeggen, dat ik het beter heb dan U. En ik wil
niet zeggen, dat ik het beter heb dan UED. of UWWELEDELGEB.

Wat moet ik dus zeggen? De Heer VAN LENNEP wenscht dat ik zeggen zal, dat ik het beter heb dan — MijnHeer! Begrijp: om dat wij op den voet zijn van "Mijnheer THIJM" en "Mijnheer FOREESTIER"; om dat wij elkaâr, als er nadruk op het voornaamwoord (tweede persoon) moet vallen, niet, zoo als broêrs en zusters of gemeenzame kennissen van gelijke leeftijd doen (behalve in den kring *Van Lennep*), *jij* en *jou* toevoegen; daarom moeten we fpreken, zoo als Bol en Freule van Doertoghe tot Drenkelaer (II, 219; I, 316), zoo als Bol doet tot *Madame mère* (I, 299-307) — in de derde persoon; met andere woorden — we moeten de taalform bezigen, waarin ook de oppasser van den "substituur-griffier" en de tuinbaas der *Douairière* zich onberispelijk tegenover hun Heer of Vrouw plegen uit te drukken.

Op den voet waarop we zijn, mogen we blijven, zoo lang er geen nadruk op het voornaamwoord (tweede persoon) behoeft te vallen. Ik mag vragen: "wèl, mijn Heer THIJM, begin ik nu langzamerhand in genoegzame mate tot "je" óude kennisfen te behooren, dat ik "je" mijn Heer ALBERDINGK moet gaan noemen? "Je" hebt me toch gezeid, niet waar? dat hierin de jongeren zich zoo wat van de ouderen onderfcheidden." — Dat mag ik vragen en zeggen. Maar ik mag niet vragen: "Heeft u. — of heeft uw vader — of hebben derden die onderfcheiding ingevoerd?" Wil ik dat weten, dan moet ik de pijp uit den mond nemen en netjens op de tafel voor

mij neêrleggen, het kalotjen, dat mijn fteeds fchaarscher en grijzer en droger wordend hoofdhaar befchermt, even aflichten: en vragen, met een lichte buiging: "Heeft mijn Heer, of heeft zijn Vader, of hebben derden dat ingevoerd?" Na deze plechtigheid, mag ik mij weêr met u op mijn gemak zetten, en fpreken als gewoonlijk.

Maar mij dunkt ik zie je "van hier" — zoo als de Brabanders nog altijd fpreken (voor ons *hier-van-daan*) — lichtelijk met het hoofd fchudden; om je mond komt dat trekjen van kwalijk verborgen deernis, gehuwd aan de overtuiging van beter-wetenfchap; en je roept me toe: "Mijn Heer FOREESTIER, je fchijnt "het boek" van VAN LENNEP niet met de verfchuldigde oplettendheid gelezen te hebben: op blz. 280 van het tweede deel vindt ge uitdrukkelijk, en *en toutes lettres* de taalvorm, die de auteur zorgvuldig heeft wîllen vermijden; die hij toch niet misfen kon; maar om wier wille hij zich vele zijfprongen, veel *gène* getroost heeft — iets, dat voor iemant als den Heer VAN LENNEP, die geenszins "van nature ftijf" is, vrij wat te zeggen was."

En gij wijst mij den bedoelden taalvorm aan: het is het kostelijke — "jezelf".

Ik zal dus moeten vragen:

"Heb jezelf, heeft je vader, of hebben derden dat ingevoerd?" Menig-een zoû er met deze verklaring werklijk inloopen. Maar 's Heeren VAN LENNEPS eigen taalgevoel waarborgt mij tegen het verder voortplanten dezer valsche ftelling. "Jezelf" is heel iets anders dan *jij* of u. (1e naamval). Blijven we bij ons voorbeeld. Uw vader is de eerste ALBERDINGK (hoû mij de personaliteit ten goede), die den naam van THIJM gevoerd heeft. Nu wensch ik derhalve, dat de Heer VAN LENNEP mìj zijn amendement levere, op de redaktie van deze vraag: "Heeft reeds uw (je) Vader-zelf, heeft ú (heb-jij), of hebben derden die onderfcheiding ingevoerd?" De Heer VAN LENNEP zal hiervoor, krachtens zijn leer en zijn praktijk, moeten lezen:

(deftig) "Heeft reeds uw Vader-zelf, heeft mijn Heer, of hebben derden...."

(gemeenzaam) "Heeft reeds je Vader-zelf, heb-jezelf, of hebben derden...."

Ik zie geen kans daaraan te ontkomen. Ik mag *gij* in gemeenzamen ftijl geaccentueerd niet anders uitdrukken dan met "jezelf"; ik kom dus tot de eenzelvige redaktie: "heeft je Vader-(de eerste naamvoerder)zelf, of heb-jezelf...."

Een paar andere voorbeelden.

Plaatsen wij ons in een aristokratischen kring; in zulk een huis, in zulk gezelschap, waar het Hollandsch door de leergierigen van de lippen der welopgevoeden behoort te worden opgevangen. Ik wandel, tot dat einde, de fchuit van fchipper Ruychrock van de Werve, den tabakswinkel van den Heer Ploos van Amstel, ja, zelfs de wijnkooperij van den Heer Bicker, voorzichtigheidshalve, voorbij. Het is wel waar, dat in ons jong Koninkrijk de *Ducs et Pairs* niet abondant zijn; het is wel waar, dat bij den Gelderschen en Noord-Brabantschen landadel, meerendeels vreemd gebleven aan de letterkundige ontwikkeling der natie, misfchien niet veel licht zal te halen wezen; het is wel waar, dat het land geregeerd wordt door fatsoenlijke lui, eigenlijk uit álle ftanden en van állen ftempel (ik spreek niet van de bonte groepjens onzer Provinciale Staten — maar zelfs van de gezamendlijke leden der Uitvoerende en Wetgevende Macht): maar dit behoeft ons niet af te fchrikken. Ik meen eene familie, die heden tot den eersten ftand gerekend wordt, en gedurende 4 generaties hier in Holland dat zelfde of nagenoeg dat voorrecht genoten, heeft. De kinderen zijn na het middagmaal nog een oogenblik in de eetkamer gebleven; de ouders zijn een luchtjen in den tuin gaan fcheppen. Mama hoort een flag; zij vliegt naarbinnen; daar heeft men een geridon, met een mooyen bloempot er op, omgegooid. Wie heeft het gedaan? — *Jan*, *Karel* (de wildeman) en *Henriette* zijn in de kamer. Nu moet de Heer van Lennep de moeder in den mond leggen:

"Heb jezelf dat gedaan, *Karel*?"

Blijkbaar vraagt de moeder hier iets anders dan ze wil vragen. Het voornaamwoord, eenigszins anders gespeld, zou te

pas komen, als ze zich bijv. wilde vergewissen, of *Karel* misschien *Henriette* tegen den geridon aangegooid had; als *Henriette* ondertusschen dadelijk exkuus kwam vragen, en Mama wilde den waren schuldige kennen: ze zoû dan vragen: "Heb je dat zelf gedaan, *Henriette?*"

In 't andere geval moet de Moeder noodzakelijk vragen: "Hebjij dat weèr gedaan, *Karel?*"

Ik vooronderstel liefst geene familie, waar men *U* tegen de kinderen zegt.

Om te onderzoeken, of de Heer VAN LENNEP met het vermijden van u. (1e naamval) beter wechkomt, onderftel ik, dat *Henriette* niet meer in de leeftijd is van geridons om te gooyen, maar in die van kanapeekusfens te borduren. Zij heeft een nichtjen bij zich gelogeerd — *Cécile*. In dit oogenblik is *Cécile* met eenig tapiseriewerk bezig. *Pieter*, een neef van *Henriette*, komt zijn aanstaande prezenteeren. *Henriettes* moeder is uit; *zij* ontvangt de jongelui. De onbekende verloofde bewondert de pantoffel, die *Cécile* heeft neèrgelegd. "O," zegt *Cecile*, »dat is nog niets.... dan moet u (gij, ge, je, de jufvrouw) het werk van *Henriette* zien...." en zij krijgt het kanapeekussen. "Zoo! heeft ú. dat gedaan!" zegt het meisjen van *Pieter*, tot *Pieters* nichtjen; "het frappeerde me al dadelijk toen ik de kamer inkwam." Volgends den Heer v. L. moest ze zeggen: "Zoo! hebt jezelf (of heb-jezelf) dat gedaan!..." wat natuurlijk niet te pas komt. Die vraag zoû te pas komen, als *Cécile* een jufvrouw van gezelfchap, of zoo iets, was, en het aanstaand nichtjen wilde zeggen: "Heb-je 't niet door een handlangster laten doen?" — *Pieter* wil weten of *Henriette*, morgenavond op de muziekpartij bij de familie X., zingen zal. "Zul-jij ook zingen, *Henriette?*" vraagt hij. De vraag van den Heer v. L.: "Zult (of zal?) jezelf ook zingen?" komt alleen dán te pas, als *Henriette*, of hare ouders, de muziekpartij geven.

Die dat niet voelt, kan ik het moeilijk leeren. Maar met het meervoud komt de Heer v. L. geheel niet wech. "Ik heb verleden jaar een kleine Rhijnreis gemaakt — zijt gij (gijlieden,

jijluî, jullië) óok nog van hier geweest?" Hoe zal de Heer v. L. dit regelen? Naar mijne waarneming zegt men (ik spreek van de hoofdsteden der provinciën Holland en Utrecht) gemeenzaam, "ben-jullie"; voor een dertig jaar — "ben-jaeleu" met eene opfchorting van den klank *leu* uit het fransche *fleur*. In de beleefde form is hier geen fpreekwijs voor, en zegt men: "is u. met Mijn Heer", of "is u. met Mevrouw" enz. De Heer VAN LENNEP zegt dan: "Zijn Mijnheer en Mevrouw ook nog, enz." Dit is inderdaad toch niet algemeen in te voeren.

"Heeft Meneer geen diploma, als inzender, is Meneer geen lid van het *Paleis*?.... maar juustement, al was Meneer lid, dan moest Meneer tóch een driegulden betalen...."

Zoo fprak mij, in den morgen van den 21n der vorige in hare hitte wechgefmolten maand, een deurwachter aan het *Paleis voor Volksvlijt*, "het paleis" bij uitnemendheid — zoo als men het wel graag doopen zoû — toe, en "Meneer" was zoo goed niet, of hij moest over zijn zak gaan.

Wij hebben dan ook de plechtige opening der ten-toon-ftelling bijgewoond. Tot ons leedwezen waren wij geen *he-*, noch *she-*leden van kommissies, geen dagbladfchrijvers noch -fchrijfsters, en werden wij, aristokratische 3-guldenspersonen, met de demokratische HH. inzenders naar de gaanderij verwezen. Wij hadden van daar een goed gezicht op de "beeldige" dekoratie, de kartonnen lambrekijns, de gazen drapeering en het beeldwerk van pleister en geknaauwd papier, waarmeê men Prins FREDERIK gehuldigd heeft. We hebben daar heel goed, toen de Prins binnenkwam, het anachronistiesch "*Wilhelmus van Nasfouwen*" hooren fpelen, een citaat uit het "Geusen-liedtboeck" (niet zinnebeeldig, maar reëel), dat men nu maar op zijn plaats moest laten. Men had, in de XVIIe E., zóo zeer het gevoel, dat het jachtlied van KAREL DEN Ve, door den fluwen MARNIX getravestiseerd ter gunste van 's Keizers *féal chevalier* WILLEM DEN ZWIJGER, niet op latere toeftanden en latere personen flaan kon, dat men zich gehaast héeft, na den dood van MAURITS, een nieuw *Princen-liedt* te maken. 't Mag nu wat vreemd zijn, dat DIRCK PIETERSSEN, bij wien *de Pers* uithing,

dit lied op de wijze "Bayse moy, ma Jeanneton" geſchreven heeft — er blijkt in allen geval uit, dat "'t Liedt van Tſaerles", of dan *Wilhelmus van Nasſouwe*, niet meer dienen kon [1]. Dit laatste toch is, in den vorm eener zoet-zerpe zelfverdediging, een *défi* voor 's Princen tegenſtanders. Veel beter past in onze tijd, paste, ter eere van dézen Frederik, Fredrick Henricx eendrachtslied:

"Wildy dat ick voor u tree,
Volgt dan oock mijn ganghen,
Want tot Liefden eñ tot Vree
Streckt al mijn verlanghen.
Borghers, drijft wegh Twist eñ Haet,
Die ons Landt so dapper ſchaedt,
En vlecht al uw ſinnen
Met den bandt van minnen."

Wilhelmus aan te heffen, als een Prins uit het Huis van Oranje ergends verschijnt, beteekent iets; of het beteekent niets. Beteekent het niets — dan moest men den Vorst den onzin sparen; beteekent het iets — dan is dat iets een inkonstitutioneel wachtwoord, hetwelk slechts door een klein gedeelte der natie geëerbiedigd wordt, en men moest niet meenen het Koninklijk Huis met zulke onvoegzaamheden te kunnen vereeren.

De Prins kwam hier niet in zijn eigen naam, niet als "Grootmeester Nationaal" der vrijmetselaarslootsen; maar als vertegenwoordiger des Konings: de nationale hymne — *Wien Neêrlandsch bloed* — zou hier op zijn plaats zijn geweest.

Wij hebben dien dag nog méer muziek gehoord. Eene kantate van den Heer Joh. M. Coenen; text van den Heer P. H. Witkamp. Een mooye gedachte beſloot het gedicht: *Knowledge is power*, aangevuld.

"Vlijt brengt Zegen, Kennis Kracht."

Reciteer en accentueer dezen regel; ieder zal u verſtaan. Maar breng hem in muziek: ieder zal begrijpen, dat aan de vlijt wordt toegeſchreven 1° zegen, 2° kennis, 3° kracht op te

1 Zie "Ged. uit de versch. Tijdp." D. II, bl. 282, 493.

leveren. 't Is jammer van de mooye gedachte. Zij is vernietigd, en de Heer COENEN heeft er geen ſchuld aan. Ik ben geen dichter, maar zou de Heer WITKAMP niet beter gedaan hebben te ſchrijven (daar de laatste regel tóch buiten het doorloopend metrum is):

"Vlijt brengt den Zegen, Kennis de Kracht"?

De Heer VAN EYK, Sekretaris *du palais*, de nieuwe, wakkere Burgemeester van Amsterdam, van wien ik, in 't voorbijgaan, wensch, dat hij toch het eigenaardige der ſtad niet gants en al afſchaffe: niet alle grachten dempe; niet alle policiecensuur opheffe; niet, na dichtſchroeving der kelen van de nachtwachts (onder een vorig Beſtuur, dat voor den ſlaap der ingezetenen ten deze wel wat al te moederlijk gezorgd heeft), de aardige ſtraatroepen der amsterdamsche kleinhandelaars verbiede (hae, wat volzin, 't is of ik de eerste bladzijde van *Klaasje* onder handen heb!) — die Heeren dan, zeg ik, en daarbij uw HEEMSKERK, Az. (Z. Exc.) benevens *last not least* (Shakeſperianisme door Prof. VETH voor een jaar of 20 het eerst gebruikt en ſedert vreeslijk *mis*bruikt), de *leste* — de *beste* — *la rime? non*; *la raison*, *bon*: niet *Jeanneton*, uit het lied van PERS, maar zijn held, de naamgenoot zijns helds, *Prince* FREDERICK: deze Heeren dan hebben, beweert men, redevoeringen gehouden. We hebben er echter niets van kunnen verſtaan: want is het gebouw weinig geventileerd, en mager gekonstrueerd, *het hoort er*, des ondanks, moeilijk. Hopen wij dat al die *ſpeeches* (alweêr een modewoord, waarmeê de lui voorgeven, dat de engelsche taal hun niet vreemd is) gedrukt zullen worden. "Wat *drukken* aangaat," zou *Van Zirik* zeggen, "de warmte maakte er onder het glazen tongewelf al een duchtig begin meê: *drukkend* heet was het er." 't Was anders niet vol. Men had de bokken ditmaal maar bij de ſchapen moeten laten. De gerezerveerde ſtoelen, beneden, waren legio en leeg tevens; de "opgezetenen" in uiterst kleinen getale; terwijl de ontvolking der gaanderij niet in het oog zou geloopen hebben.

Alle voorwerpen, die de Prins gezien had, mochten ook

den blik en de hulde van het publiek ontvangen. 't Was vreemd, dat men de inzenders niet had doen postvatten bij hunne produkten, om den Prins de *honneurs* te doen: want al zijn de Heeren Ministers van Binnenl. Zaken en van Finantiën ongetwijfeld zeer knap, en al is de Heer VAN EYK *Secrétaire du palais*, men kan toch niet van álles verftandhebben; ten minste, ik hou die encyklopædische warenkennis nog al voor eene onmogelijkheid. Het was dan, zoo als ik zeide, vreeslijk warm, offchoon niet vol, in het paleis. Toch niet dermate, dat men zich uit den midden-*plateau* der aangerechte zaken — eene pyramide van touwwerk, — oogenbliklijk, in zijn desperatie, een ftrop zoû hebben willen kiezen. In allen geval waren er twee fonteinen (óok inzendsel) aangebracht, om zulken lust eerst nog wat af te koelen. Maar ,wat een ftraaltjens! MIEKEN dacht, dat het *Eau-de-Cologne*-fonteintjens waren, zoo als men vroeger in Frascati had. Wij hadden eens een uur of tien, bijna zonder ophouden, gefpoord; kennisfen haalden ons van het ftation; brachten ons bij zich aan huis, en prezenteerden ons — een glaasjen Cereswijn, met een befchuitjen. Dat is ongeveer het gevoel, dat gij ondergaat, in de kolosfale *serre* der nijverheid, tegenover de fpringende fonteinen.

De kunst expozitie kwam ons voor niet fameus te zijn. Een fchilderij van HERMAN TEN KATE wordt nog het meeste opgemerkt.

Maar in elk geval, indien gij aanteekenen wilt, dat er in het jaar der oorlogen, der vee- en menschenziekten, in Amsterdam eene eerste groote nijverheids- en kunst-ten-toon-ftelling heeft plaatsgehad, zeg er dan bij, dat het goed doet aan het nederlandsch gemoed te zien en te voelen, hoe veel *énergie* er in dit kleine land toch nog huist en hoe weinig de befchuldiging verdiend is, dat men in Holland niets meer kan. Ziet het er, op weinige loffelijke uitzonderingen na, met de openbare kunstfmaak en het kunstvermogen zeer magertjens uit: er wordt toch nog *gewerkt*, met lust, volharding en ambitie.

In mijn vorig fchrijven ben ik het andwoord fchuldig ge-

bleven op de vraag of Bles en Israëls dood zijn. Ter inftelling eener *expertise* heb ik mij verleden week naar Den Haag begeven, en ben dáar de ten-toon-ftelling gaan zien. Ik haast mij de onzekerheid *in casu* wech te nemen. Israëls fchildert nog; maar hoe langer hoe meer in het ruwe; om op een afftand gezien te worden. *Moeder's hulp* (N° 220) ftelt u zijn Breistertjen voor, thands jonge moeder, ziek, in een ftoel liggend; een kind van twee jaar komt met een ftoof aanfjouwen. Het moedertjen ziet dat, in haar lijden, welgevallig aan. Dat is een lief ftuk. Mijne befchuldiging van ruwheid flaat dan ook meer op *Ouden en Jongen* (N°. 221). Een deftig burger Heer zit met een pijp in den mond, en een rooden zakdoek in de hand, tegenover zijn vrouw, die hem in de open lucht aan een herbergtafeltjen een kopjen thee fchenkt. De Heer denkt na, en Mevrouw ook. Ik zeg "Mevrouw", om dat 's mans gade een tikjen befchaafder is dan hij en van iets beter familie fchijnt. In een laantjen links doet een onbeduidend jongeling eene onbeduidende liefdesverklaring aan een onbeduidend meisjen. Alles is meer gefchommeld dan gefchilderd en ik prefereer zoowel Jan Steen als Ter Burgh. Bles heeft, behalven zijn allerliefst paneeltjen *Les geven en les nemen*, waarvan ik niet begrijp waarom het op nieuw geëxpozeerd wordt, als zijnde reeds overgegaan in het kabinet van D^r. Zubli te 's Gravenhage, — een kapitaal stuk: *Acht jaar gewacht*; — allergeestigst. De kraamheer, met zijn triomfante en dikke tronie, in zijn gele zijden kamerjapon; het kraamvrouwtjen, verzorgd door hare vriendinnen en geburen van verscheiden stempel; eene oude meid (de baker?), die over alle hoofden heen een leuningstoel aandraagt; elke fyziomomie uit de natuur; alles nieuw en pikant; zonder veel ftijl in het *ajustement*, zonder veel agrement in het *doen*, maar toch niet zonder harmonie: *enfin*, zoo als Bles dat doet.

't Is anders, gij zult mij toegeven, niet genoeg, dat de fchilders de dingen doen zoo als zij die plegen te doen; elk ding dient toch wel iets op zich-zelf te zijn: anders, inderdaad, al is het werk ook nóg zoo goed, gaat men weêr vragen, of de auteurs nog wel leven. Ik kan begrijpen, dat zoo lang er

in Nederland (en elders) Kabinetten aan te vullen zijn, iedereen een *van de Sande Bakhuyzen*, een *van Borselen*, een *F. Breuhaus de Groot*, een *Gruyter*, een *Jufv. Haanen*, een *de Haas*, een *Hollander*, een *Hoppenbrouwers*, een "zeetje van" *Koekkoek*, een *Stroebel*, een *Tom*, een *Vertin*, een *S. L. Verveer*, een *J. G. Vogel*, een *J. Weissenbruch*, een *van der Maaten* hebben wil; dat zijn, alle, ſiksche meesters; maar is dat voor het zelfgevoel van die kunstenaars voldoende? — Ik zie zoo graág, dat ieder nieuw voortbrengsel iets op zich-zelf is. Waarom lijken al die produkten van ieder dier artisten zoo veel op het laatst voorgaande; en waarom doen de ſchilderijen van Bles bijv. dit niet? Doet Bles eigenlijk méer dan hij behoeft? Rochussen behaagt zich in den rook der veldſlagen en in het ſtof der groote wegen; men verwijt hem, dat hem dit te ſtade komt: maar hij weet toch wat hij wil, en wil telkens iets nieuws, iets frisch. Zijn *Laatste Carré der garde* (N°. 304) is vol diep gevoel, roerend van krachtig uitgeſproken konviktie. Gij moet die fiere grenadiers, bebloed, bemorst, afgetobd, maar recht van leest, in doodsche ſtilte hun geweeren ladend, daar zien: *c'est ça* — ongetwijfeld!

Bisschop is mijn vriend, van ouds. Waarom verandert hij zijn manier, waarom begint hij te Israëlsizeeren? Dat grove vindt men niet in de natuur; Bisschop behoeft dat niet om kracht te krijgen.

Als ik op deze ten-toon ſtelling vier ſchilderijen mocht uitkiezen, dan zou ik mij niet lang bedenken. (Tegenover het akelig boetseerwerk van die Dame met haar langen naam betreur ik niet, dat zelfs in Buikſloot de huizen ongeſchikt zijn tot plaatsing der voortbrengsels onzer *Fidiasſen*.) Ik kies:

1° Taco Scheltema, *Een lichtſtraal in de duisternis* (N° 316): een juweel. Een jonge ſtaatsgevangene (XVI° E.) is in zijn kerker, van zijne matten ſtoel op een ſtuk metselwerk, een soort van *borne* geklommen, op eenigen afstand van den muur; hij rekt zich op de teenen, houdt zich met de vingertoppen der linker hand tegen den wand op, en grijpt met de andere hoog boven zich, om van den onderdrempel des kerkervensters een

bloem te krijgen, die door iemant van buiten daar op geworpen is. Het onderwerp, indien ik het juist befchrijf, is treffend uitgedrukt. Ik heb er lang naar gezien, en toen moest de donkere *foulard* voor den dag komen: want de bril weigerde haar dienst. Het zelfde wat ik van deze fchilderij te zeggen heb, past op anderen: goed gedacht, goed geteekend, goed van kleur: maar dan komt er een onderfcheid, dieper dan de put van Jozef: hier is het leven, hier klopt een hart — ginds is de vertooning; dat daar ginds — goed gedacht, goed geteekend, goed van kleur, — is, om de waarheid te zeggen: NIETS. Och, wat theoretizeeren wij toch! De ware maatftaf zit in ons hart. Het zelfde wat men van een meesterftuk zegt, de zelfde hoedanighèden, die men daarin prijst, kan men van allerlei middelmatigs zeggen!... Neen, de eenige kritiek is deze: dat ik den lezer bij de ooren neem, en hem voor het kunstftuk zet, en zeg: zie — en fchrei! En gebeurt dat niet — dan helpen al onze praatjens nièmendal: per flot van rekening komt het hierop uit, of dat zekere, dat ik en weet niet wat in het ding ziet. Is er dat in — *tant mieux*, God dank! dan is er weèr eens, in onze ellendige tijd (waarin men een ftandbeeld voor den wakkeren SARPHATI wil oprichten — *om dat* hij het *Paleis* met de ovale koepel heeft doen bouwen!)... dan is er, zeg ik, weèr eens een kunstftuk geboren, dan heeft de mensch nog niet in bezwijming zich op zijn linker zij te keeren *et crèver comme un chien* ..... Maar gij, FOREESTIER, zult gij, o. a., dat dan zeggen, *s'il y a lieu* om zich geroerd te voelen? Eigenlijk, laat het ons maar bekennen, broeders en broedertjens van de officiëele en officiëuze pers, die er daar onder uwen linker vestzak zoo'n kloppertjen op nahouden, dat heel ftillekens fluistert *anch' io*, *anch' io*: eigenlijk ja, ik en X. Y. en Z. en nog een paar [1]. Treurige toeftand! Geen mogelijkheid, voor wie dat kloppertjen niet heeft — dat ftemijzer! — geen mogelijkheid om met ja of neen te andwoorden op de vragen: SCHENKEL? SCHERMER? SCHIED-

---

1 NB. Deze geheele apologie van de fubjektiviteit der kritiek blijft voor rekening van den Heer FOREESTIER. De Best. der "Dietsche Warande."

GES? SCHIPPERUS? SCHLOSSER? SCHUTZ? — Geen mogelijkheid!

2° GUSTAVE DE JONGHE (te Parijs), *Vroomheid* (N° 224). Tweede juweel. Ook realisme: maar wélk realisme! Ga in een belgi- sche kerk, blijf daar ſtaan achter een pijler, kijk daar vóór om heen, naar dat heiligdommetjen, rechts. Daar zit een jonge Dame bij; met zoo 'n ſtoel met een laag zittinkjen voor zich. Zij heft het oog op, in zachte overweging; de handen, in bruine glacee handſchoenen, houden het kerkboek half ge- ſloten op haar ſchoot; een tweede, jonge, vrouw, in de zware rouw, beweegt zich op het tweede plan (gij ziet het profiel van dat alles); die tweede ſteekt een waskaars te méer op, waar nog andere (ter eere van de *Consolatrix Afflictorum*, "Troosteres der bedrukten"), ſtaan te branden. Ziedaar de heele zaak. Is dat alles? ja, maar doe er ook niets af: dat lieve gezicht, die oogopſlag, die niet onberispelijke wenkbraauw, die fijne *châle*, die eigene plooying, die eigen houding, die voorgevoelde opvolging van lijnen, dat zitten, dat zien, die proportiën, die menschelijke ziel onder dat ontzettend aktueele kostuum, en die ſchim dáár op den tweeden grond — het is er, hoort gij? Dat is geen voordracht — maar die zaken zijn daar. N° 224, uw kataloog, de ten-toon-ſtellingszaal, het gebouw met zijn malle fronton, het Bosch aan den kouden overkant, den Haag — 't is weech, hoort gij, en gij ziet daar, wat ik u opnoem. O, die het leven zóo kan uitdrukken — zóo vreemd aan alle gemeene berekeningen, met zoo'n ſmaad voor affektatie, met zoo'n argloosheid ten opzichte van het ideaal, die mag ook meêpraten, die voelt God in zijn hart: niet om dat de kunstkooper dit ſtukjen *Vroomheid* betitelt, maar om dat hij een trouwe werkman is in het atelier, waar de goede God het Leven voortbrengt.

Er is geen onderſcheid meer tusſchen realisme en idealisme: er is alleen onderscheid tusſchen kunstwerk en maakwerk: tusſchen het geborene en het vervaardigde; tusſchen een levensvonk uit zijn hart te nemen, die uit Gods glorie daarin gevallen is, en deze te omkasſen, dat zij ſchittert en de men- schen ſchreyen; tusſchen dit, zeg ik, en een palet te nemen

met een ſchilderſtok en eenige borstels, en te weten dat men een langen baard heeft, en zich te feliciteeren, dat men *Madame Mont-Athos* een model*letje* (!) te huur vraagt, en te gaan ploeteren, en de galerij van GOUPIL of anderen met een ſchilderij te gaan ſtoffeeren.

3° AUGUST JERNBERG (Dusseldorp), *Kermisfeest in Westphalen* (N° 223). Onbetaalbaar! Zie de fyzionomiën. Zie, stuk voor ſtuk, hoe alles bij elkaâr hoort: die handen bij dat bakkes; die broek en die jas en die beenen en die hoed; en die jongen en die meid, en die moeder en dat kind, en die kastelein en die likkebroêr. Geestiger dan VAUTIER, minder af en degelijk van behandeling dan WIESCHEBRINK: maar mooi! Zie de ellendige aquatint van ALFRED CORNILLIET (N° 81) naar dit meesterstuk, en beloof plechtig voortaan dood en leven zorgvuldig uit elkaâr te zullen houden. JERNBERG is een meester in N° 223; en N° 81 maakt hem tot minder dan niets.

4° ALEXANDER WUST (Andwerpen), *Waterval in Noorwegen.* Ei lieve, waarom is RUYSDAEL nu mooyer? Hoor dat klotsen, voel die frischheid; zie dien groenen watervervloed in halven dag. De ſchilderij is breed, de lucht laag; van den linker kant naar voren ſtroomt het water u te gemoet; 't is of het u overſtelpt; gij hijgt, of gij in het bad ſtapt, en dan die koude! Neen, al kan ik hem niet over JERNBERG hangen, ik wil dezen WUST er wel bij hebben.

Liever, onder de 4, dan N° 555, ALMA TADEMA, *Voor 't feest?* — Had ik nooit iets ſchooners van TADEMA gezien — ik prefereerde zijne bloemvlechtsters, al werken zij in tegenwoordigheid van dien mij al te rustigen, welgezetelden Griek, boven dat feest der golven: maar TADEMA heeft mij zoo veel hoogere verrukkingen verſchaft. Zoo is dan álles relatief. *Alles?* wie zegt dat? Maar ik zag van hem: bij die ongeëvenaarde charakter- en kostuumſtudie, bij die fotografische diepte, die ontzettende lokale kleuren, die divinatorische gave, om u te doen vragen ei, ei, heeft u. het *Erechtheum* laten bouwen, en den tempel van Belus, en de kerk van St Remy, — behalve dat alles, bij die *comédie de mœurs*, de *comédie de caractères*; en nu

zeg ik: Tadema, *noblesse oblige;* affchepen kunt gij ons niet meer — " Altijd dan meesterftukken maken?" — Van ja, knikt Miekens glimlach.

Auguste Allebé, voor uw lief *S. Jorisgild* (N° 3), met zijn uitftekend gepozeerden "Meniër den Onderpastôr", — H. A. de Bloeme, met uw voortreflijk portret van den Heer Koorn, dat weinig achterftaat in kunstenaarsintentie bij dat van den Generaal de Guiata van Louis Gallait (N° 148), en even schoon van kleurgamma, flechts wat meer gefatigeerd is, H. Bource, met een uwer doeken (ter dezer ten-toon-stelling gem' — N° 32, — Cermak (ja, ik weet wel, dat gij een groot man zijt), — Adolf Dillens, met een stuk niet volkomen op de hoogte van uw talent en reputatie, — Pierre Tétar van Elven, met uw vermakelijke preek in de Waldenzen (*fort étonnés*), — Gallait, waarlijk niet voor uw *François I*, — Hazeu, mij nog eenigermate nieuw, die reeds op eene vroegere ten-toon-stelling zoo frisch en flink afftaakt bij de zedekundige leesboekjens van uwen geachten grootvader, — E. Koster, met uw ronde beukenlaan (N° 242), ook gij, J. Taanman, met uw N° 332, maar vooral Van Trigt met uw *Katechisatie in een Noorweegsche dorpskerk* (N° 363), zijt mij gegroet! Wij hebben u onderfcheiden! Wie zijn die wij? toch zachts zóo veel als een naamloze dagbladfchrijver: de Heer Pauwels Foreestier, partikulier, lid van de buikflootsche *club*, onder de kenfpreuk: "L'aristocratie de l'intelligence".

Nog eens doorloop ik den Katalogus:

N° 1—2. Abels — *mortuus est!* Sinds 40 jaar op alle ten-toon-ftellingen met zijn manefchijnen te vinden; nog een discipel van dien braven Jan van Ravenzwaay, die zoo menigen lauwer op onze ten-toon-ftellingen behaald heeft, en nog altijd, even vriendelijk werkzaam, verkeert in het land der levenden!

Daar is toch iets aandoenlijks in — dat Abels nu voortaan ftellig op de gewone ten-toon-ftellingen ontbreken zal. Zacht befchijne de maan, die hij zoo volhardend en in alle zedigheid gehuldigd heeft, zijn terp.

N° 7. Artz — *Waanzinnig Truken.* Niet weêr op die schaal, geachte Artz; zelfs uw prototype Israëls kan wel falen. De prulkaerel Raffaello di Sanzio, dien gij natuurlijk minacht, heeft eens aan een hand 6 vingers gefchilderd: dit bewijst wel niets: want Rafaël, als ik zeide, is een nulliteit — bij Jozef Israëls vergeleken: maar het bewijst toch de menschelijke faalbaarheid: iets menschelijks was er toch ook, zelfs aan den fchilder der *Madonna di San Sisto*, wel aan, niet waar, *gentlemen!*

N° 16. Niet onaartig. Ik prijs weinig; dus het weinige heeft hier zijn waarde.

N° 41. *Voor het eerst zamen naar de kerk.* De jongen heeft de pokken gehad (*école* Israëls); het meisjen is goed — van achteren heel goed. Ik bewijs niets; ik beweer maar.

Er is, in mijn voorbijgaan, dikwijls even veel en méer humaniteit als in mijn matige loftuitingen gelegen.

N° 80. Ik kom hier niet op het ftuk, maar op dat beleedigend aangeplakt blaadtjen (hier en aan N° 211, N° 578, 387 enz.), waarbij verklaard wordt, dat deze ftukken, verkocht aan de Haagsche verzameling voor moderne kunst, "ter beschikking blijven van *ieder ander* kooper tot den dag der sluiting" van de ten-toon-ftelling. Die fijne, welopgevoede, kiesche Hagenaars! *ils n'en font pas d'autres!* Bloedrood moesten ze worden, en de fchilders ook, en ieder die het beleedigende dezer bepaling niet inziet. O Kunst! o gij die van *eer* placht te leven: *honos alit artes!*

N° 86—87. Courbet *Le silence se fait*, rondom dien naam. Met die *fomnambule* (N° 87) fjouwen ze van de eene ten-toon-ftelling naar de andere. Die honden (N° 86)! heerlijk! *Nachbarrinn, euer Fläfchen!* Zoo veel fchoonheid is niet uit te houden. Mijnheer Israëls, mag ik even uw palet? Ginds is een fchot, een gewezen groen luik van een boerenfchuur; drukken wij daar eenige reizen uw palet (ik fpreek niet zinnebeeldig, maar reëel) op af — dan hebben we brrrrr... den laureaat Courbet. Spreek mij er niet van!... En het fijne gevoel, dat Israëls tusfchen zijn tinten en tonen van beden-

kelijke zuiverheid weet uit te halen, is, in ieder geval, onbereikbaar voor den patroon der realisten.

N° 97. Gij valt mij uit de hand. Ik had hoop. Zoo heb ik voor jaren op Bisschop, zoo heb ik later op Taanman niet vergéefs gehoopt.

N° 121—123. *Conf.* mijne vroegere orakels.

N° 146. Fuchs (L. J.), Andwerpen, ſtreeft naar onopgecierde waarheid, vreemd van alle manier.

N° 165. Mijnheer Guet, wij kennen malkaâr. Dit ſtukjen is echter te goed om de ſlaapkamer van Baron Tilbury te vercieren.

N° 172. Hamman *dégringoleert.*

N° 192. Heppener: een heel klein Roelofsjen, plus een heel klein van der Maatentjen.

N° 195. Charles Hermans: *Vrees voor het water.* Met andere woorden, jonge vrouwen, badend zonder badhemd. Ei lieve, Mijnheer Hermans, gij wéet er niets van. Neem op een goeden morgen uw parapluïe onder den arm, wandel uit de *rue des Arts* 30, naar het *Station du Nord* (den Noörder stoase, — ge wiët wel, ien de direkse van Schoarbiëk; ge zait toch giënen Bruseloar, Menier Ermans?) eh wel! niëm 'n biljetteke vòr Olland, det ies het noaste adres, goa noar den Hoag, Wielemstroat, Numéro 31; doar vient-ge Madam Marie Louise le Fèvre Deumier, née Roulleaux des Gages, die heeft gemaakt de ongeveer naakte *Diana*, alhier ten toon-gefteld: adresfeer u dus daar, om te weten te komen, hoe een naakte vrouw er uit ziet. Vóor dat gij die inlichtingen gekregen zult hebben — onthoud u: als het mogelijk is.

N° 203. Hoevenaar:... *bien.*

N° 290. B. de Poorter. *Een geus.* Studie. Zeer goed.

N° 313. Ph. Sadée. *Het uitgaan der dorpskerk. Chapeau bas!* vergeving, dat ik u niet eerder genoemd heb. Een der fraaiste doeken der ten-toon-ſtelling; zoo goed als de *Zondagmorgen* in het kabinet van Fodor .... zijn naam begint met een S. niet die allerliefste boeredeern, die die roos in heur haar ging ſteken; dat was brilianter: maar die jufvrouw van de XVIe Eeuw (met hoogduitsche kostuumverzaking), die Moeder

(Grootmoeder?) voorleest.... ik ben er — SIEGERT.... haast zoo goed als SIEGERT.

N° 334. *Landfchap.* Fransch.

N° 338. SIMONS (THEOD. C.), Parijs. "Commisfie" der Haagsche Ten-toon-ftelling! is dat nu annonceeren? Hebt gij dan niets in uw hart, voor den 19 jarigen armen amsterdamschen weesjongen, die met zoo veel kunstliefde en *énergie* zijn moeilijke kunstbaan is opgegaan? Laat die jongen eens een kop van den Koning maken; en gij zult iets anders zien, dan het broddelwerk van uwe *Madame*... zoo als ze heeten mag! Laat hem eens een kompozitie maken als de *Adolf van Nassau en Jan van Brabant* van uwen Mr A. VER HUELL, en gij zult iets anders zien dan het onverklaarbare N° 369 — onverklaarbaar van iemant als ALEXANDER VER HUELL! Waar was zijn hoofd, zijn fmaak, takt? Wat heeft die man treurige vrienden. Neen, kom dan hier in Buikfloot.

Hij zal alweêr zeggen, je hebt goed praten: ze bewonderen je daar, ftilzwijgend; toch niet! Maar — nog één komplimentjen en dan treed ik af — voor dit maal!

Mijn waarde L. DE STUERS, ik weet niet van wat leeftijd gij zijt; ik remarkeer u voor het eerst; maar vergun mij u te zeggen, dat er vinding, dat er ftoutheid, dat er een *avenir* in uw werk is. Gij verlaat het betreden fpoor. Maak de kennis van den schepenschilder BREDHAUS DE GROOT — een eerst man in dat vak; van dien kunt ge nog wat leeren. Maar een dichter zijt ge; dat heb-je van God.

En nu! vaartwel, mijne Heeren! — *Si non è vero, è pure... è pure* — al wat ge wilt.

En vaarwel, ook gij, Warandmeester. Heb ik het in uw slingerpaden wat bont gemaakt, bedenk, hij is een halve wildeman, een

FOREESTIER.

WANDALISME.

XXXVI.

Men gaat ſteeds voort met bizonder veel geestdrift aan den dag te leggen voor oude zaken; maar alleen — op papier; niet in natura. En te-recht. Heb-je een ding op papier; je kunt het rollen, je kunt het vouwen, je kunt het affnijden, opzetten, voorzien met aanteekeningen; je kunt het in een omflag, in een laadtjen, in een kokertjen, in je zak, op een plankjen, je kunt het overal bergen; en verveelt het je — je maakt er een prop van, en gooit er de waanzinnige kunstvrienden meê om de ooren....

Scherts ter zijde — is het inderdaad niet treurig met die zaak geſteld? Alle dagen nieuwe ſloopingen, en alle dagen het zelfde huichelachtig bedrijf van den kant der *would-be* oudheidvereerders.

Zoo deelden Burgemeester en Wethouders van Eindhoven onlangs weêr van alles mede aan den Heer Leemans (den *omnis homo* der Commisſie voor de overblijfsels), die daaromtrent deſtiglijk verſlag uitbrengt in de zitting der Akademie (Letterk. Afd.) van 11 Dec. ll. — maar ondertusschen breken die Burgemeester en Wethouders hun allerliefst ſtadhuis van de XVIe Eeuw af, en zetten er een monster van een ding neêr. Wat heeft men aan zulk een "oudheidkunde"? Zij heeft al de onverdraaglijke pedanterie van een zich bewust en bewondrend devoement voor de publieke zaak, voor "het ware, het ſchoone en het goede", en — zij præsteert niets. Haar gantsche maatſchappelijke aktie is ſaamgevat in het epistolariesch kladwerk eener XIXe-eeuwsche korrespondentie; die reeds ontastbare aktie wordt gealambikeerd in eene "mededeeling" van Dr Leemans aan de Akademie — *et tout est dit.* Komt

er nog hier of daar eens een voortreflijk bouwwerk, geïnſpireerd op de Eeuw, toen de "vakmannen" wat meer verſtand en zelfbeheersching hadden dan de Sekretaris van de Maatſchappij van Bouwkunst in zijne woedende *speeches* toont te bezitten, — komt, zeggen we, nog ergends zulk een bouwwerk tot ſtand — zoo als bijv. de nieuwe Cathrinenkerk in dat zelfde Eindhoven, — dan weten die kunstlievende Eindhovenaren te weeg te brengen, dat het ſtuk het achterste-voor gezet wordt! *Lepida capita!* Maar laten wij ons niet dood ergeren! de voldoening voor onze tegenpartij ware te zoet! S.

XXXVII.

MODERNIZEERING VAN GEVELS. — In Amsterdam zijn er nog een goed getal overblijfsels van de verſchillende bouwſtijlperioden der drie laatste eeuwen. Dat geeft het ſchilderachtig voorkomen aan onze stad, betwelk o. a. door de zoogezegd onverbeterlijke Gothikers Didron en Reichensperger zoo hoog gewaardeerd is. Ja, dit moeten we, in 't voorbijgaan en tusſchen twee haakjens, opmerken, dat de beweering "Didron, Reichensperger enz. enz. vinden alleen wat Gothiek is mooi," tot de meest geakkrediteerde leugens behoort, die de partij Leliman als wapen tegen ons gebruikt. Wij konstateeren dan, dat de *bouw-détails* der Renaissance, de gevels van 1590, 1620, 1640, 1680, 1700, 1750, welke in Amsterdam aanwezig zijn, zelfs door voorſtanders der Gothiek geestig, ſchilderachtig, zeer waardeerbaar zijn bevonden. Het ſchijnt dus, dat de Burgerij er op bedacht moest zijn die dingen te ſparen. Dit doet zij echter niet. Zij breekt ze bij haar best af, en wien het aan geld ontbreekt, om zijn geheelen gevel te vernieuwen, haast zich toch zijn in ſteen gebeitelde deurposten, de ſteenen omlijstingen en frontalen van de middenvensters en van het raam boven de voordeur door houten lijsten en kozijnen,

zonder beeldwerk, te doen vervangen. Aldus (één voorbeeld uit duizend) aan een (thands gepleisterd!) huisjen op de Heerengracht bij de Hartenſtraat en aan den opgang van een der fraaiste bovenhuizen onzer ſtad, Heerengracht bij de Wolvenſtraat, KK 248.

Heeft iemant een leuning aan zijn ſtoep met fraaye pijlers (of balusters) uit de tijd van Lodewijk den XIV, — hij heeft niets haastigers te doen, als hij een bankbiljet over de hand heeft, dan die rijk vercierde pijlers aan Raap te verkoopen en eenige ſtijlloze, magere dingen uit de gieterij te ontbieden. Millionairs vinden er behagen in hunne ſtoepen te vercieren met het zelfde gietwerk, dat het optreedtjen van een naaister of toehuis van een timmermansbaas verciert. Zie bijv. Heerengracht, KK 182.

Zoo gaat het in 't algemeen. Maar daar zijn ook loffelijke uitzonderingen, en die, naar gelang harer meerdere zeldzaamheid, hooger waardeering verdienen. Bijv., aan het fraaye huis op het Cingel bij de Gasthuismolenſteeg, KK 7, dat met zijn breeden achtergevel en tuin op de Heerengracht uitkomt, onder den naam van het "IJzeren hek", moest de ſtoep en leuning vernieuwd worden. Menig voorbijganger hield zijn hart vast, bij de gedachte, dat ook hier, vóor dien breed behandelden gevel, drie magere giet-ijzerſtaven de fraai gemodeleerde balusters zouden vervangen: maar zijn wantrouwen is beſchaamd. De 5 fraaye pijlers zijn ſchoon gemaakt, hunne cieraden zijn opgezuiverd, zij zijn herſteld, en zullen morgen op zijn oud-Amsterdamsch geſchilderd worden, naar behooren. Vooral heden ten dage zal niemant onze belangſtelling in dien gevel wraken: want werd het huis in het begin dezer Eeuw bewoond door den gehaten Franschen Præfekt, — thands abriteert de gevel eene der geachtste familiën der ſtad en is de Heer des huizes tevens een der voornaamste en edelmoedigste bouwheeren van het nieuwe St-Jacobsgeſticht, in de Plantaadje. *Ehre dem Ehre gebührt.* K.

MENGELINGEN[1].

DE VEREENIGING TOT BESCHERMING DER DIEREN. — Deze loffelijke vereeniging heeft 13 April in de Rezidentie eene alg. vergadering gehouden onder voorzitting van den Heer Schiffer van Bleiswijk. Tot nieuwe leden van het Beftuur zijn gekozen de Edellieden Jhr. Mock, Jhr. Melvil van Karnebeek, K. F. Baron van Lijnden, de Gegradueerden Mr. Delprat en Dr. Beynen, benevens H. D. Potter en Van den Berg. "Daarna had ten slotte," zegt het *Handelsblad*, eene treffende plechtigheid plaats. Aan 10 Agenten van Policie, die in den geest der Vereeniging waren werkzaam geweest, werden "onder eene gepaste toespraak van den Voorzitter geldelijke premien ter belooning (anderen zeggen "geldelijke beloomingen tot premie") gefchonken", en, wat eindeloos meer zegt: "de Voorzitter reikte, uit naam der Vereeniging aan ieder hunner — de hand toe". Dit is gewis niet gefchied dan onder een vloed van tranen, door al de aanwezige dierenvrienden gefchreid.

Wat beleven wij toch aangename dagen! Alle wetten en plichten — alle ijzeren dwangbepalingen — vallen allengskens wech. Immers als de Wetgever wechvalt, en blijkt nooit beftaan te hebben, dan verdampen en vervliegen de wetten van zelve; de imaginaties, hare eenige fchuilhoeken, laten haar los en zij tuimelen in 't niet. Maar daarentegen gaan de menschen nu uit liefde alles doen, wat ze vroeger nog niet eens deden uit vrees. Het bovennatuurlijke is onmogelijk, onbeftaanbaar. De God der Christenen onderfcheidde zich altijd hierdoor van die der Heidenen en der Pantheïsten, dat hij o. a. bovennatuurlijk was. Aan dit ftandpunt boven de natuur ontleende hij zijn kracht en zijn recht om wetten aan de natuur, o. a. ook aan de menschen voor te schrijven. Sints nu het bovennatuurlijke is wechgevallen (volgends de moderne begrippen) is het méest wechgevallen de Bovennatuurlijke Persoon bij uitnemendheid. Daar is dus geen

1 Volgends fommigen zijn onze "Mengelingen" niet altijd van æsthetischen aard. Wij moeten de vrijheid nemen op te merken, dat de æsthetika wortelt eenerzijds in de theologie, anderzijds in hetgeen Aug. Comte (met een barbarisme) noemt de sociologie. Van daar dat deze twee wetenfchappen foms worden aangeroerd. *De Beftuurder.*

wetgever; derhalve zijn er ook geen wetten. Niemant is dus, op ſtraffe van ſchuldig te ſtaan aan *zonde*, gehouden eenige wet na te leven. De eenige ſtraf, die op het overſchrijden van ſommige rhetoriesch aldus genoemde natuur-*wetten* ſtaat, is het verliezen der *gezondheid*. Maar dat moet ieder-een voor zich weten. Wie heeft voor een lekkere tafel geen indigestie over? Zoo men door indigestiën op te wekken, niet meer zondigt, dan is er aan het hebben van indigestiën ook geen ſchande meer verbonden. Het denkbeeld van ſchande valt natuurlijk óok wech. Schande was alleen hierin gelegen, dat iemant zijn *plicht* niet deed. Zijn er geen voorſchriften, geen geboden meer, die men heeft op te volgen — dan valt de plicht natuurlijk wech. Ieder-een doet altijd dat gene wat hem voorkomt zijn geluk, zijn genoegen, op een gegeven oogenblik, het meest te bevorderen. En dit is inderdaad de eenige natuurwet; dus de eenige wet. Sommigen zeggen wel, als je meer over die zaak hadt nagedacht, zoû je anders gehandeld en meer, langduriger of dieper genot geſmaakt hebben. Maar wie zal die grens trekken? Wie zal op zijn horlogie aanwijzen, hoe lang iemant had moeten nadenken, voor dat hij tot een beſluit kwam of, ook maar zonder beſluit, handelde? Ieder heeft daarover zijn eigen meening. En niemant heeft het recht te vorderen, dat men hem belijde: "gij kent de waarheid beter dan een ander". Ieder is in alles zijn eigen en opperste rechter: want anders verviel men in eene zeer verouderde gezachstheorie. Nu zal men wel zeggen, dat het opheffen van wetten, van plichten, allicht kan te-weeg-brengen, dat sommige menschen anderen gaan knevelen, verdrukken, mishandelen, en dat het zich op den hals halen van indigesties hoe langer hoe meer toe zal nemen: maar dit is niet waarſchijnlijk: want de menschen zijn tot dus verre alleen onrechtvaardig en boos, om dat de wetten en voorſchriften hen irriteerden. Nu ze vrijheid hebben te doen wat zij willen — aangezien er geen persoonlijke, bovennatuurlijke Wetgever beſtaat, zullen ze begrijpen, dat ze op zich zelven moeten gaan passen: zij zullen alle overdrijving hunner hartstochtelijke begeerten gaan mijden: de Koning of Prezident, in ieder land, zal een voorbeeld, wel niet van ingetogenheid worden (*à quoi bon*?), maar van wijsheid, van een wijs, zich-zelf bewust epikurisme. Er zullen geene verdrukkingen, geene oorlogen, geene aristokraten meer zijn. Zie maar reeds de Sociëteit tot beſcherming — zelfs van de dieren! — zie maar eens den Voorzitter, die edelmoediglijk de hand geeft aan een tiental haagsche Dienders!

X.

ŒKONOMISME. — Als een overvloedig bewijs, hoe het britsche Goevernement den vrijen handel voorſtaat, wordt zeer opgehemeld de vermindering op de rechten der *fransche* wijnen! (*Handelsbl.* 30 Dec). De Engelschen zijn zoo gek niet. Zij laten op het vasteland overal uittrompetten, dat alles bij hen openbaar is, en vrij ingevoerd mag worden. Leve de konkurrentie! roepen zij. Maar als gij in Engeland komt, moogt gij geene zaak zien fabriceeren, dan die op het vasteland even goed gemaakt wordt, en niets zonder inkomende rechten binnenvoeren dan wat het land niet oplevert: zoo als bijv. Franschen Wijn. Maar dat wordt door de onnoozele vastelandstheoristen niet gemerkt. *Perfide Albion! Badauds du continent!* M.

DETERMINISME. — De Heer Martin S. van Hoogeveen, oud 35 jaren, is "wegens onderscheidene aanslagen op de eerbaarheid, in zijne hoedanigheid als binnenvader in het armenhuis te Zwartsluis [gepleegd]" veroordeeld, door het prov. gerechtshof in Overijssel, tot eene gevangenisſtraf voor den tijd van 10 jaren. (*Handelsbl* 18 *Mei.*) Op zijn 45° jaar kan deze brave "binnenvader" zijn vroeger handwerk dus weder opvatten. Vroeger had men nadrukkelijker middelen om zulke ſchavuiten ſchadeloos te maken: maar wij leven in de eeuw der verlichting, en alle menschelijke vermogens hebben recht op gelegenheid tot ontwikkeling en botviering; dus ook de trek tot oneerbaarbaarheid der weesvaders en andere brave mannen.

Men moet de hartstochten niet te keer gaan; men moet ze (zoo mogelijk?) leiden. Daar is niets kwaads in den mensch; maar van alles kan, natuurlijk, misbruik gemaakt worden. Men moet alles met mate, met voegzaamheid doen. Iemant, wiens natuur hem voorſchrijft kinderen enz. te verkrachten, kan zich immers tot het *minimum* beperken! Wat hoeft hij „onderſcheidene" aanſlagen te plegen? Kan hij 't niet bij 4 of 5, des noods 6 of 7, laten berusten? — Prof. Opzoomer en al de deterministen trekken een bedenkelijk gezicht. Als of men zoo maar meester over zijne handelingen was. Men doet wat men kan, niet wat men wil; of eigenlijk óok wat men wil: want de wil is niet vrij. Wat buiten ons ſtaat dwingt ons tot *willen*, en wordt die wil dan wéer van buiten af niet belemmerd, dan ſchiet die *wil* oogenblikkelijk uit tot *daad*. Zoo is de regel — en zoo is het goed: wat is — is goed. Dat Prof. Opzoomer een fatsoenlijk man is, heeft men te danken aan eene dringende macht buiten af, die hem daartoe determineert. Het motto der waereldwet is *fiat*, *fiat*. X.

LE SENTIMENT EXQUIS DES CONVENANCES. — Wat wij meermalen met vreugde en trots hebben getuigd en beweerd, ontvangt dagelijks nieuwe bevestiging: dat namelijk onze tijd zoo bizonder vooruitgaat in fijne befchaving. Niemant zal het kenmerk van befchaving zoeken in het vermogen van nieuwe uitvindingen te doen, noch ook in eene geregelde, maar dagelijks gekomplikeerder werking van het oordeel. Scheikunde, astronomie, mechaniek maken de befchaving niet. Den grootsten chimist, ingeniëur of fterrekundige zal niemant, om die reden, den befchaafdsten man noemen. Befchaving is harmonische volmaking: daar komt het hart, daar komt de liefde voor het ideaal in elke zijner verfchijningen, daar komt kracht tot ontvangen en voortbrengen op verfchillend gebied, *le sixième sens*, daar komt van alles bij te pas: veel individueels, vooral ook veel sociaals. Bij uitnemendheid, indien men het maar ruim genoeg opvat, is de vrucht, of eigenlijk de bloem der befchaving: *le sentiment exquis des convenances*. En hierin ftaat natuurlijk onze zoo door en door befchaafde tijd bizonder hoog. Den 26ⁿ April is te Brusfel, in de Kamer der Volksvertegenwoordigers — die het geheele Volk reprezenteeren, zonder diskussie aangenomen het voorftel van zekeren Heer Pirmez, om al de rekeningen der leveranciers en ambachtsbazen, wier waren en diensten men zich bij de begrafenis van Koning Leopold I heeft aangefchaft, "openbaar te maken" — om dat men vreest beftolen te zijn. Het konstitutioneel regeeringsftelsel brengt toch al tot mooye dingen! Als of het niet duizend maal verkieslijk ware, voor de erfgenamen van dien Crœsus, dat zij een paar maal honderd duizend francs in de ftaatskas ftortten, dan dat de dekoraties der *chambre ardente* uit elkaâr gefcheurd, en er nagegaan wordt, of men den dooden Koning gemeene harst, in plaats van *benjoin* in zijn kadaver geftopt heeft — of wáár vullen misfchien de liberalen hun doode Koningen meê op? M.

RIDDERTEEKENS. — De Heer K. Wiener, een israëlitiesch ftempelfnijder, heeft verlof gekregen tot het aannemen en dragen der verciersclen van de Christusorde, hem door Z. M. den Koning van Portugal gefchonken. De dichter Nolet de Brauwere van Steeland desgelijks voor de verciersclen der ridderorde van Adolf van Nasfau — *Handelsblad* 22 Mei. Den verdienstlijken Dietschen dichter had de Koning óok wel de opmerking mogen maken, waarmeê de aanvrage om zeker ridderkruis te mogen aannemen, wijlen den Heer Westreenen

van Tiellandt beandwoord werd: „als uw kleêrenmaker nog plaats op uw rok weet te vinden, is het mij wel." De Heer Wiener is er erger aan toe: die wordt óok met kruisen vervolgd, en ditmaal moet hij in de Christus-orde zitting nemen. „Ic doe dit geerne, Heer Coninc!" zegt hij, met den middeleeuwschen romancier, en beweert toch, als Israëliet, volkomen *in zijn geheel* te blijven. En dan klaagt men nog, dat onze eeuw geen *karakters*, geen *mannen* meer oplevert! X.

PROEVEN VAN "VOORZANGERS- [en Schoolknape-] **NEDERDUITSCH", uit beroemde hedendaagsche schrijvers.**— *Klaasje Zevenster.* I, bl. 1. Eerste volzin: 29 regels, ter helfte: "het zou mij niet verwonderen, indien genoemde personen, *op* eens, bij het zien van het *op*ſchrift, *boven* dit *hoofd*ſtuk geplaatst, den neus *op*trokken, het pas *geöpen*de boek weêr dichtsloegen, enz. welke ceremonie,.. aan de freuletjes,.. TEN wier BATE zij *genomen* werd, een tijdelijke teleurstelling zal veroorzaakt hebben.

D[l] I, 33. "konnen", voor *konden* – *paſsim.*

„ 51. "herklonk op nieuw", voor *klonk ten tweeden male.*

„ 74. "in den wieg gelegd"; 75: "den wollen deken" (*decanus*?).

„ 125. Een ſtudent tot Vrouw Lammertsz: "En juist daarom geven wij u van onzen kant een stuk in handen, waarbij wij aannemen u te vergoeden wat door u ten behoeve van het kind is besteed.... ieder onzer afzonderlijk is tot het nakomen van de daarin vermelde voorwaarden verplicht."

„ 222. Bol tot Klaasje: "indien men met lieden spreekt, tegen over welke men een eerbiedigen afstand meent te moeten bewaren, dan kan men...."

„ 316. "Ik ben edelmoediger dan Mijn Heer" — waar een niet-Voorzanger "dan jij" zoû zeggen.

„ 317. "om dat ik," hernam Bettemie, "altijd geleerd heb, dat men *steeds zoodanig* onderwerp op het tapijt moet brengen, *als waarin degene*, met wie men praat, het best t'huis is....."

„ 319. "booze insimulatiën."

„ 319. "*dezulken*, die wezentlijk belang er in stellen er wat van te hooren."

„ 323. "Wat deze wel *dunkte* van het uitzicht."

„ 333. 1[e] volzin — model van ſtijl: in 5 regels 3 maal "op", in 6, 2 maal "stond" en eens "stonden."

„ 334. "uitlegging", "uitvallen".

D[1] I, 299—307. Bol tot Mevr. v. Eylar altijd in de 3e persoon.

II, bl. 63. "gebeurtenissen van geloofwaardige lieden".

" 69. "nieuwe argumenten, om bij die te voegen *welke* Mw... heeft opgesomd" (zegt Eylar). ald. "*uit dien hoofde* gronden *plegen* aan te voeren" (Eylar).

" 85. "waarbij ik de illuzie *heb*, dat ik een natuurlijke, breede rivier voor mij *heb*, die kronkelend door het landschap *spoelt*" (Eylar).

" 90. "den theetafel".

" 94, reg. 12 "natuurlijk", 15 "natuurlijk", 20 "natuurlijk".

" 95, "wel de *zoodanigen* onder zijn manschap *als* niet gesneuveld waren"; "*immers daarvan* zijn mij geen bijzonderheden ter oore gekomen." — Drenkelaer.

" 119. "dat *je*, als een welopgevoed *Heer*, niet anders zeggen *kon*", Fr. v. Doertoghe tot Drenkelaer.

" 159. "ongeveer niet ongelijk aan die van de vlierbloem".

" 186. "De oude genegenheid, die hij en Bettemie voor elkander plachten te *voeden*" (Drenkelaer fpreekt).

" 192. "buiten deur" (meiden-Nederduitsch), voor *buiten de deur*.

" 194. "prachtige paarden"; „prachtige nijgingen".

" 196. "Sina" (zegt Freule v. Doertoghe, voor China).

" 198. "(zij) stoort zich Papaas toestemming niet".

" 211. "een beleediging, *der* vervaardigster aangedaan" (Maurits).

" 213. "ik, voor het vermogen van hare bekoonlijkheden *zwichten*DE" (Drenkelaer).

" 237. Maurits tot Nicolette: (eene danseres,) "die ik voor mijn eigen genoegen gevraagd heb" (namelijk Nicolette-zelve).

" 249. "ik wil *geenszins* u binden" (Drenkelaer tegen Bettemie).

" 252. "indien de uitslag *uwer* nasporingen gunstig voor mij uitvalt" (Drenkelaer tot Bettemie).

" 268. "zoo het aan de openbare liefdadigheid ware overgelaten geweest".

" 293. "tijdelijke neiging, die dagelijksche omgang heeft doen *geboren* worden" (Nicolette tot Maurits).

" 298. "jijlui mans *zijt* toch rare wezens".

" 313. "wervelziek".

" 316. "te bal gaan". M.

ANTEYKENINGEN,

GEDAEN VAN

Broer HENDRIK VAN BIESTEN,

Orateur van de Minnebroeders

BINNEN

AMSTERDAM,

OP DE NIJEUWE MARE EN GESCHIEDENIS, DAT GESCHIET IS BINNEN EN OMTRENT AMSTERDAM, SEDERT DEN JAERE 1534 TOT DEN JAERE 1567; GETROUWELIJC GECOMPONIERT.

De Bestuurder der "Dietsche Warande" wenscht zich geluk uit de hand van een ijvorig beoefenaar der Nederlandsche kerkgeschiedenis deze "Anteykeningen" van den ook als dichter bekenden Hendrick van Biesten ter opneming te hebben ontvangen. Na zoo veel filozofie en roman, als er in de vorige en deze eeuw al over de materie der feiten geleverd is, na zoo veel verband van feiten als daardoor van tijd tot tijd geheel is verduisterd geraakt, leeft elke eerlijke en redelijke geest waarlijk op, wanneer hem weêr eens onwraakbare oorkonden, of ook maar officiëuze getuigenissen van geloofwaardige tijdgenoten worden voorgelegd.

Zinstorende schrijffouten van een vroeger kopiïst hebben wij, onder aanduiding, verbeterd. A. Th.

Nieuwe Mare dat geschiet is bynnen Amsterdam zedert den Jaere 1534.

Item. Omtrent Lichtmis of in den jaere 34 zyn opgerezen zeeckere opineuse menschen, genaempt verdopers, waer aff by den Schout van Amsterdam sommighe [alhier] gevanghen zyn of in de Haghe gebracht; en zyluiden quamen by den anderen buyten Jan Roden poort.

Item in 't beghinzel van Marcio is gepubliceert een placcaet, waer inne die Keyserlycke Maj[t] alle die verdopers gracy verleent, mits dat zyluyden binnen 14 daghen haer stellen voir eenen biechtvader, bekennende haer dwalinge, [ende] ontfangen outmoedighe penitencie.

Item op den 21 Maert a° 34 hem verzamelden van alle landen hier omtrent [....van] der secten der Anabaptisten met wyf ende kinderen, omme te reyzen met tien ofte vijftien schepen nae 't lant van Overyssel, omme voort te trecken nae 't lant van belofte, achterlatende huijs, hof, lant, zant, vrienden ende maghen ende alle, dat zij hadden.

Item ten daghe als boven zoo is gecomen binnen der stede van Amsterdam een Secretaris uyt den Haghe belastende den Burgemeesteren, dat zy de schepen zouden doen arresteeren; en zy arresteerden nogh vijf schepen met Herdopers ende van dier secten der Anabaptisten.

Item op den 22 Marcio in 't jaer voirsz: hebben hem vercloeckt vyf mannen van den voirsz secten, die welcke op den middach liepen als ontsinnighe menschen lancx der stede met bloote zwaerden en bussen langes der straten zonder yemant te quetsen, roepende: in den name des Heren die vermaledydinge is aen die Oude Zyde, en die gebenedydinge es aen de Nijeuwe Zyde ende diergelycke woerden, waeromme die burgeren te samen schoeten en de scutterijen aen de Plaetse vergaderden.

Item op den 30 Marcio zyn hier binnen Amsterdam geëxecuteert metten swaerde ende op raden gestelt twee mannen van den Herdo-

pers, ende dat by consent vanden Rade van Hollant, die doe ter tijt hier present waren, of in Amsterdam.

Item op den 29 April a° 34 zynder gecomen zeeckere brieven uyt Vrieslant aen de Burghemeesteren van Amsterdam, waerschouwende de voirsz stede, als dat die Herdopers binnen Amsterdam vergaderen wilden; uyt welcke oersake men vergadert hebbe die drie Scutterijen, ende 't Vrouwe gilt ende Cruys gilt, des namiddaechs op 't Stadthuijs ende es met hemluden raet gehouwen omme daer inne te versien, en een verbot metter clocken of geluijt, dat gheene burgeren yemant zouden herberghen, huyzen ofte hoven, die men wiste dat verdoept waren; op die pene van de huysen [te....]; ofte zy zouden dat den gherechte aengheven, en alle die verdoept waeren, ende geen poirteren en waeren souden haer voir vyff uren uyter stede [verwijderen]: op haeren hals te verbueren. Als nu die clock vijf uren was geslagen, syn die scutterijen wederom verghadert, aen de Plaetse, mit haeren [.....], ende hebben veele burgerhuijsen deursocht, ende zy hebben twintig personen gevangen genomen.

Item op den tweden dach van May hier nae es binnen Amsterdam gecomen die grave van Hoochstraten, Stadthouder generael, metten Roeroede van Brabant ende Vlaenderen.

Item den achtsten dach Mey hier nae zyn gecondemneert, by de Wet van Amsterdam, twee mannen te quartieren van de secte der Anabaptisten om zeeckere confessiën, by haer geleden totter intencie van de bederffenis der voirsz stede.

Item den 10^{den} Mey dach a° 34 zynder binnen Amsterdam voorde processie gegaen bloots hoofts, bervoets in witte lynen clederen 36 mannen vanden Anabaptisten, die welcke wederriepen en resilieerden, met kaerssen in haere handen.

Item op den xj Mey zyn tot Amsterdam bij 't hof van Hollant geëxponeert vier mannen gebrant te warden, ende vier onthoeft van de Anabaptisten ende den 16 Mey noch vyf onthoeft, ende op raderen gestelt: deeze justicie geschiede hier in presentie ende bywesen van de Grave van Hoochstraten ende de Raetsheeren van 't hof van Hollant, die doen hier present waeren.

Des andere daechs hier nae zyn die heeren weder van hier getrocken na den Haghe; en de Stadthouder, mynheere van Hoochstraten es getrocken nae Monickendam, Edam, Hoorn, ende Enchuyzen, om te besichtigen de starcten der zelver steden.

Item in 't eerste van September a° 1534 es die Grave van Hooch-

straten als Stadthouder gecomen binnen Delft, Leyden en Haerlem om metten gerechte ende vroetschap der zelver steden te communiceeren ende raden, met wat manieren men zoude extirpeeren en uyt roeyen de secten der Anabaptisten en Sacramentarissen, tot toesicht ende bewaernis der zelver steden; Ende es van daer den Eersten October gecomen binnen Amsterdam, met hem brengende myn heere Van Assendelft, Mr Vincent, tresorier, Mr Joest Sasbout, Mr Reinier Brunt, Procureur Generael, als Raden van Hollant; ende zy hebben den tweeden October bij hen ontboden te comen in 't Couvent van de Betaniën, aldaer myn heeren geloghiert waeren, Heymen Jacobsz, Schout, Cornelis Benninck ende Albert Boelesz, Burghemeesteren, Claes Hillebrants, Mr Cornelis Dobbesz, Mr Claes Heyn ende Joest Sybrantsz Buyk, schepenen, aldaer henluijden voerhoudende 25 articulen, roerende de slapheyt vander Justicie; waer op by den gerechte van Amsterdam geantwort worde die waerheyt van 't ghene dat zy wisten, ende op veele articulen zeyden zy niet gehoert te hebben: dit des avonds gedaen zynde zoe hebben zy des anderen daechs vergadert op 't Stadthuijs metten 36 Raden dezer stede, ende daer es by hen gecomen de Stadthouder metten andere heeren ende Raden van Hollant, ende hebben aldaer raet met den anderen gehouwen.

Item op den 4 en 5 dach als boven zyn ontboeden geweest alle de 36 raeden der stede, ende die van den gerechte dezer stede waeren een yegelick appaert by myn heeren ende Raden van Hollant in haer Logys, en men hielt haer voer deeze na bescreve puntten: ofter eenige van den Gerechten ofte 36 Raden waeren, die suspect van de Anabaptisten of Sacramentarissen ofte Lutherij gehouden worden; of men oock in der stede des nachts goede wacht hielde, ende of men oock alle yaren goede rekening dede van der stadts goeden.

Item. Op den achsten dach Octobris zynder by schoenen daghe twee burgers opter strate gevangen van der secten der Anabaptisten, by den Procureur Generael, waer deur een fama es gecomen onder den gemeenten dat men noch wel twee hondert burgeren by nachte zoude vanghen ende uytter stadt voeren na den Haghe: om welke oirsake zeekere gemeente van burgeren hen gehouden hebben by avont ende by nachte op de Plaets dezer stede sonder weten ende consent van de Burgemeesters. 't Is gebeurt op den 10 dach als boven dat Jan Ysebrantz Holesloet ende Joest Buijck als wachtmeesteren ende Hoefden van der stede, met die Rotten van der schutterijen [......], die 't zelfde nyet wel en namen, dat zoe veel volx by avont op de Plaets zoude

vergaderen, nadien zij geen wacht aldaer en hadden: Ende by tusschen spreecken van Jan Holesloet ende Joest Buijck zijn zij omtrent middernacht van de Plaets gegaen nae huys, mits hem belovende ende vast staende dat men niemant by nacht en zoude vanghen ofte van de bedde haelen: Ende naedien myn heere de Stadthouder gehoert heeft de murmuracy en vergaderinge van der gemeente by nacht, heeft twee of drie nachten met vreesen in der stadt geweest, en zyn volck laeten waeken, ende by hem in zyn logys blyven. Terwijlen myn heere de Stadthouder binnen Amsterdam was, hebben die Burgemeesteren moeten proponeeren ende noemen een burger om 't schoutambacht te bedienen, naedien Heijmen Jacobsz dat nyet langer bedienen en wilde, waeromme die 36 Raden vergaderen moesten den derden October ende hebben daertoe gebeden met hen allen Claes Gerrit Matensz om die functie vander stede te bedienen, 't welcke hy geheel refuseerde; nochtans in 't eynde doer veele bidden naem hy dat Officie aen om te bedienen ende worde by den Stadthouder geeëdt, ende kreech acte van provisie, omme van stonden aen te moegen bedienen 't voirsz officie.

Item op den sesten December isser een burger metten swaerde gerecht en op raden gestelt, mits dat hy verdoept was ende hem qualicken gevoelde vanden Sacramente; Ende een vrouwe verdroncken op den zelfsten dach, dewelcke mede was van der zelver secten.

Geschiedenis binnen Amsterdam in 't jaer ons Heeren 1535.

Item op den elfsten dach Februarij 'smorghens weynich tijts voor drie uren zyn verghadert geweest ten huijze van Jan Rijnertsz, lakenkooper in de Sout-steech, welcke Johan absent was ende in Oistlant was, zoe waeren tot zynen huijze verghadert, seeckere herdoopers, als seven mannen ende vier vrouwen; onder den welcken een man was, die hem uyt gaff voer een propheet genaempt Heynrich, ende was een snyder van zyn ambocht; ende twee ofte drie daghen voor deeze verghaderinge zoe hebben dezelve verghadert geweest: Ende deeze propheete proramer (?) was, hoe zij luiden hen zelven

lieten duncken. Ende nae dat hy zyn gebedt voleyndt hadde, zoe heeft hy gesproeken *van* een man en zyn jongeren; ick hebbe gezien Godts mogentheid, ende Godts enigen Zoen, ende ick hebbe met Godt zelve gesproeken ende hebben geweest in den hemel ende in de helle, ende dat oirdel Godts es nakende, ende ghij dienaer bent vermaledijt, die helle is u nijet goet genoech dan door den ondersten en de diepsten: hoe zult gy sincken! die dienaer dit hoerende, heeft geroepen met luyder stemme; heere Godt vader almagtigh, weest mijnder barmhartich ende goedertieren. Ende als doen zoe zey dan die propheet; nu bent gy een Kint Godts, ende uw sonden zyn u vergheven; Ende op den voirnoemden dach 's morgens voirsz vroech zijn zijluiden verghadert geweest ter plaetze voirsz ende sommighe van de vrouwen zijn heijmelyck van haer mans zyde opgestaen ende by henluyden gecomen ende nae dat zy met malcanderen drie of vier uren gepredict hadden, zoe heeft die propheet van zyn hooft [genomen] zyn kaskemet ende harnasch, messe ende andere bellicose instrumenten ende heeft ze in 't vier geleyt, alsoe dat hy puer naekt stonde, nyet hebbende, waermede hy zyn schamelheydt mochte bedecken, en terstont beval hij die andere ses mannen dat zy oeck zoe doen zouden, ende haer naekt macken als zy deden, ende oock mede die vier vrouwen die haer alsoe naekt maecten, dat zy gheen vlechtsnoer aen hoer haijr en behijelden, maer alles, dat van de aerde gemaket was, moesten zy in het vuer verbranden, gelijk zij allegaer deden, meenende Godt eene sacrificie daer mede te doen.

Nademael dat die clederen vervaerlicken begonnen te styncken ende smuelen, soe es die vyfde vrouw wakker geworden, 't welck was die vrouw van den huijze, ende die sliep, ende van dat regiment niet en wijste, es boven gecomen om te zien watter te doen was, ende als zy zach dat zy met haer elven daer naect stonden, te weten seven mannen ende vier vrouwen, soo heeft die propheet haer geboden dat zy zulx mede doen zoude, 't welck zy terstond deed ende maekte haer naect. Voorts als zy nu dus met hen 15 daer naect stonden, doe beval haer de propheet, dat zy hem navolghen zouden in loopen en roepen, als dede, ende zyn weynich nae drie uren uijt den huys geloepen, maekende een vreeselick geluyt van gescrey ende van roepen! Ende haer roepen was: Wee, Wee, Wee, Wraek! Wraek! Wraek! O Hemelsche Vader! ende liepen aldus naect langes der straeten, maer nae een half ure tyts, dat die burgeren op der straten quamen met haer wapenen ende gheweer, soe zyn alle gevanghen,

uytgheseyt de vyfste vrouw, en wist men nyt, waer die bleef. Ende als zyluijden op 't Stadthuys gevanghen saten, ende en hebben zy hem niet geschaempt noch zedert hen willen decken, seggende dat sy de naecte waerheyt waeren; Ende als zy aldus uyt den huijse, geloopen waeren soe es de doore gesloothen geweest van den huyse alsoe dat de gebueren daer nyet in vermochten, om die brant te uijten, zoe hebben haekbus genomen, ende hebben den doere open geschoten, ende brandt worde onder haer clederen [van toen] ghenomen, ende int stroo van den bedde, ende de brant worde geblust, ende men vont daer twee schoetelen met vleys, en clederen, geweer ende andere juweelen op het vyer leggen. Ende terstont syn die drie scutterien aen de plaets verghadert, en men besochte sommighe burgers huijsen, alsoo datter oock veel luijden om gevangen worden, sommighe tot haer onschult, en die liet men weder gaen en allen dien dach worde die slach opgehouden en die Kercken geslooten en die poorten gingen dien dach tweemael op en toe.

Item op den XX February zynder binnen Monnekendam gecomen honderdt mannen uyt Hennegouwen om te straffen de geene, die adhæreerden den Anabaptisten, ende met henluyden syn gecomen myn heer van Assendelft en de Procureur Generael en Raden van Hollant. Ende op dien tyt synder sommighe huysen, die suspect waren, onder den voet geworpen ende verwoest gemaekt ende gelaten, en ten eewigen daghe sullen [die] verwoeste plaetse blyven tot een eeuwige memorij.

Item op den 25 Februarij syn dese zeven mannen die naeckt liepen, ende dat rumoer in Amsterdam gemaekt hadden, persevereerende in haer boosheyt, onthooft ende in lynne clederen op raden gestelt.

Item op den 6 Maert zynder by de wet van Amsterdam noch negen van dit geselschap van de Anabaptisten onthooft en op raden gestelt.

Den Oploop.

Item. Op den tienden Maydach in den avonstont als men dat Cruysgilt ate is gecomen een jongen tot een burger, genaemt Pieter Honich, zeggende dat die Herdopers starck waren wel zes of zeven

hondert manspersoonen, ende van meeninghe zynde die stadt van dier nachte te becrachtigen; welke Pieter Honich dat gaf te kennen Claes Doedesen en Dirick Hillebrandzen Otter, die doen ter tyt waren Scepen van Amstelredamme, en zyn met hen drie gegaen van stonde aen aen de Plaetse, den Burgemeesteren dit te kennen gevende: die Burgemeesteren geen geloof en gaven zulx waerachtig te weesen, en om alle sekerheijt wille soe stelde hem die jongen ende presenteerde inde gevanckenisse te gaen indien 't soo niet en ware. Ende tot meerder litteken soo soudemen vinden op die Retoryckers camer ses haeckbussen, al gevult, gelyck men vont, en worden van daer gebracht op 't Stadthuys. Als de Burgemeesteren dit teijken sagen, so worde sy geloovich, en sy hielden raet, hoe men die burgeren by een soude vergaderen op die Plaets, maer aleer zy konden accordeeren, quamen die Herdopers met een vliegent vaendel seer viandelijck van den Damsluis op, nae die Plaets getrocken, wel versien met raembusschen en andere wapenen, als slachzwaerden, hellebaerden en andere geweer, en hebben soo terstond die Plaets en Stadthuys ingenomen toe elf uren, dootslaende ten eersten sommighe van de wachters, die sy opt Stadthuijs vonden, ende men clopte terstont den burger op, en sy quamen met haer geweer aen die Marct, en besetten ten eerste alle stegen en straten en passagiën van de Plaets ende 't Stadthuys, dat zy niet starcker en mochten worden, en dat sy geen aenslach souden maeken voor de dach aenquam, gelyk men dede; maer meester Pieter Colin, Burgemeester, worde gescoten met meer andere burgeren geslagen, overmits die van [d'Oude?] Syde metter heetter daet aenvielen, ende int aencomen mosten sy weder den vlucht nemen. Die burgeren van die Nieuwe Syde siende dat die Herdopers weeken op 't Stadthuys en Zegelhuis, om dat zy zagen dat sy niet starcker mochten worden en alle passagiën beset waren die respondeerden op die Plaetse, ende zy boven 40 of 50 man niet starck waren, so hebben die burgers die Retorikers Camer ingenomen, die welcke was boven die Wach over 't Stadthuijs.

[Doe] die Herdopers haer niet langes die Grote Sael ofte Zegelhuijs mochten bergen, so verstroiden sy haer over alle het Stadthuijs; en men brochte twee slangen met een cortou omtrent den Damsluijs, ende men scote op die dore van St Lysbets Gasthuijs, dat men daer met ghewelt van volck mochte incomen, en omtrent vyf ure smorghens den XI May vielen die burgers dapper aen, en sy cregen in het geheele Stadthuijs, uytgenomen die nieuwe Raetscamer, waer die Her-

dopers, omtrent 24 starck, in waeren geweecken, en terstondt worden sy aldaer duer doren en vensteren aengevochten, alsoo dat sy aldaer alle deurschoten ende deurslagen worden, en men vont op het Stadthuijs van die Herdopers doot leggen 38 persoonen, en men creech daer niet meer dan 12 gevangen; maer van goede en getrouwe burgers synder doot gebleven in als niet meer als 20 man, ende die dode lichamen van die Herdopers sijn des namiddachs gevoert over aen die Volewyck, alwaer een galge worde gemaekt van twee [vaâmen?] hoech, ende daer worden sy aen gehangen metten hoofden nederwaerts en de voeten opwaerts.

Item op den 14 May daernae worden-der van dese 12 gevangens elf gedoodt, te weten men leide haer op een banck, ende men snede haert hart levendigh uijt haer lichaem, en zeide: Verrader, daer is dijn hart, en daer nae worden haer hoofden afgehouden, ende voort het lichaem aen vier quartieren, en die hoofden werden aen alle poorten uijtgesteecken ende die quartieren buijten die poorten aen galgen gehangen.

Item op den 15 Mey synder noch drie mannen metten swaerde gerecht ende op raden gestelt, en zeven vrouwen verdroncken int Tij, dat welcke waren Herdopers.

Item op den 21 Mey synder noch negen vrouwen verdroncken, om der zelver secten wille ende dat sy herdoept waren.

Item noch op den zelven dach als voirsz zynder by de wet van Amstelredam gecondemneert twee vrouwen, woonende in de pylstege, om gehangen te worden aen een galge voor haer eyge deure, alsoot gebuerde, om dat sy van die verraderiē wisten, ende die verrader uijt haere huijse quamen getrocken nae de plaetse den 10 Meydach 's avonts als voirsz is.

Item den 22 Mey isser een man gerecht omdat hy van dat opset wiste ende niet openbaerde den raet der stadt, ende hy worde gequartiert, ende syn quartieren worden aen een radt gehangen ende zyn hooft op een staeck.

Item op den eersten Junius, synder noch twee mannen gerecht en gequartiert, omdat sy van't verraet wisten, ende die vrouwe, uyt wiens huys die naeckte persoonen liepen, is voor haer deur gehangen, ende die moeder met haer soon in die Blauwe Engel op den Nieuwen dyck syn doe mede gehangen voor haer eigen deur omdat syluyden Jakob van Campen, den bisschop, gelogheert hadden.

Item op den 10 July soo is Jacob van Kampen, die hem uijtgaf

te wesen bisschop van Amstelredamme, seer ernstelicken geexamineert wesende by myn heer van Assendelft, M[r] Aerian Sandelyn en den Procureur generael, als Raden van 't hof van Hollant, ende mede bywesende die Gerechte der stede, en worde by Schepenen vonnisse gewezen te sitten in een stoel op 't schavot voort 't Stadthuijs een half ure, hebbende een myter van blick op zyn hoofd, aen welke myter stont geschilderd het wapen van Amsterdam, en daer is syn tonghe afgesneden, omdat hy Godt daer-mede had geblasphemeert onder die schamele gemeente, en daer naer worde syn rechter hand afgehouden, daer hij het volck mede herdoopt hadde en doen bonde hem de buel op een banck, ende sloech hem het hoofd af met een vleyshouwers byl, ende zyn lichaem worde op die plaetse verbrant, ende zyn hooft ende syn hant worden uytgesteeken op die Haerlemmer poort met die myter op 't hooft staende.

Item op die selfste dach wordender twee vrouwen verdroncken omdat zy herdoopt waeren, en twee in de vierschare gehangen.

Item den 28 July synder noch onthooft vier mannen, onder welcke was eene Barent Backer van Swol, en was cokenmeester van den Coninck van Munster, en worden, nae sy doodt waren, gequartiert, ende haer hoofden worden gestelt op 't Roo Blockhuijs by de Nieuwe Brug.

Item soo syn int generael, soo voer den Oploop als in den Oploop en nae den Oploop, na inhoude des datum van desen, so geslaghen als gejustificeert hondert ende zestien manspersoonen en vyf en twintig vrouwen, bedraghende den nomber tsamen, soo mans als vrouwen, hondert een en veertich persoonen int generael.

Geschiedenis en corte beschryvinge bijsonder in die stadt van Amstelredam, zedert men begonnen heeft te roepen vive le Gueux. De Oorspronck van dien is geresen in de Maent van April int jaer 1566 nae 't gemeen scriven en stilo van Hollant.

Item in den jare ende datum voirsz was die Conincklyke Maïesteijt rypelycke geresolveert, als de gealligeerde Edeluyden den gemeente aenrechten en wysmaecten, dat die placaete, [so] by den Keyser Karolus zynen heer vader hochloffelyker memorie als by zyne Maïesteyt gepubliceert, in alle riguer te doen executeeren ende de gemeente d'inquisitie subject te maken, hier van last gevende den Cardinael Grandvelle, die welcke hier toe hertoch Erik van Brunswyk hadde vercoren om syne assistentie van oppositie te gebruicken. Voorts als sy seyden, soo hadde de voirsz Cardinael de geestelickheyt also gepersuadeert te sullen syn tot haren vordel en dat sy cloeckelijcke gelden souden fijneren en contribueren om gernisoen van knechten aen te nemen, met welcke alle opesysij soude worden wederstaen en alle wederspannickheijt gepunieert, die welcke als die voirsz gälligeerde met veel brieven en [documenten] wys maecten, niemant soude mogen swigen, van wat qualiteijt ofte condici hy ware; ofte [yet] tegens hem soude geseyt worden dat [straffe] waerdich synde dat alsdan syn lyf en goet soude geconfisqueert en subiect gemaect worden door valsche beschuldinge van voirsz benidery, die welcke, om deel te hebben in alsulcken mans confiscatie van de goede van sijnen viant, tot alle tyden accuserende [hem] onder 't dexel van placaten.

Item voirts om redenen voirsz soo syn in 't jaer voirsz in April enige Edelmannen geconfedereert by een solemnelycken eedt voor hem nemende met goet en bloet te willen wederstaen die executie der placaten voirsz: van alle welcke verbontgenoten en hoofden waren heer Hendrick van Bredenroede ende graef Lodewyck van Nassouwen. Omme met vrientschap haere propoest te effecteeren ende die rigo-

reuse placaten op 't stuck vander ouder religie te doen cesseeren, hebben die voirsz geälligeerde geconcipiëert een requeste, die welcke myn heere van Bredenroede Madame de Parma presenteerde den 15 dach van April a° 1566. Ende hy niet anders voor antwoort en ontfinck van den inhout van de requeste, dan dat haer Hoocheyt haren heer broeder der Coninkl. Majesteijt der remontrantie soude adverteren, [dit] den remonstratuer toe seggende met [vermaninghe] van alle goede devoir, omme te verwilligen syne Maj[t] om te condescendeeren tot den versoucke van den suppliant; oock in haer Apost[ille] verclarende, dat haer Hoocheijt voortijts by advijs van de Governeurs van de landen en de Ridders van der Oerde ende luyden van de Staten ende secreten [Raede] by haer synde hadde begonnen te bedencken ende te maken ene moderatie op die placaten voirsz, om die de Coninckiyke Maj[t] te presenteren; maer aengesien haer macht soo verre niet en strect dat haer Hoocheijt soude schorseeren de inquisitie en placaten, dus beloefde sij den remonstranten voirsz dat ter wyle de Coninckiycke Majesteijt [was overlegghende op dit stuck] by den inquisiteurs ende Officiers soude geprocedeert worden discretelijck ende manierlyck een ygelijck in hare lasten, soo dat men gheen oorsake soude hebben om hem te beclaghen. Corts daer na heeft men gesien den Adeldom van 't hof gaen al in 't graeu gecleet ende droegen nappen aen haer syden, ende aen haer hoeijen ende oock een party droegen vosse starten aen haer hoeden, in de plaets van een plumagie ende oock monneken van hout ende been gesneden, aen haer hoeden hangende, ende een party droegen slippen van vrouwen doecken aen haer hoeden. Ende sommige sneden slippen in die randen van haer hoeden, hoe costelick dat die hoeden syn, en oock van sy: ['t] moster al gesleept wesen, ende dit al tot schimp van madame de Parma, die doen ter tydt was Gouverneur van [S[r]] Coninckl. Majesteijt landen van herwaerts. Dit dede den Adel al tot schimp ende oock so droegen si om haer hals een root bandeken, daer aen hinck een silveren penninck hangende op de borst, 't welck aen de een syde hadde het vidimus des Coninex ende aen die andere syde een bedelsack met twee handen in malcanderen gevlecht, ende op die cante van 't penninxken stout geschreven: tousjours fidelles au roi jusques a porter la besace, dat was te zeggen: altyt getrou den Coninck tot het dragen der bedelsack. En nogh soo leiden sy die gesneden rant van die hoeden onder die crans (?), omdat sy malcanderen souden kennen die van haer compaengij waeren. Dit heeft die

gemeente terstont na gecontreveijt, hangende oock een napken van ijvoer aen haer hoeden ende een penninxken om haer hals als voirsz is, het welcke men noemde een silveren guesken, ende sommige hadden 't van fyn gout doen maken; ende sy riepen in tavernen ende songen achter straten: vive le gueux voor een seyn onder haer collegas en compaengij, ende dit quam ter oirsake, dat een ridder van der Oorden op een tyt had geseyt, alsmen die gemeente doe aenrechte, tot Madame de Parma, als haer hoochheijt was pronosticerende, Madame en belcx u niet, ghy syt in die stadt van Gues. Die oirsake dat sy vossen starten droegen aen haer hoeden was dese dat hartoch Hendrick geseyt hadde: die vossen sullen de Guesen ofte die Gansen te kloec wesen. Ter contrarie die Conicklyke Maj[t] syn getrouwe dienaeren droegen mede om den hals ende op die borst die sommige een paternoster [van] vyftich [....], ende anderen een penninxken, daer op stonde aen de eene syde: Salvator ende aen die andere syde een Marien-beeldeken ofte het Vidimus des Coninex, en sommige een crucifix van silver, sinpten haer hoeden mede, welcke sunp [sy] by de hoeden opstaken onder die coorden, ende riepen eendrachtich in tavernen ende elders op die straten: vive le Roi; als die Guesen riepen: vive le Gueux, soo antwoorden die Catholyken: vive bien pour eux, dat was te seggen: het is wel voor ons. Hier uit syn geresen en gevolcht veel pasquillen en famuese liedekens, schampige en marieuse [1] geschriften die de oude Catholycke religie ende de Coninck-lyke Majesteyt contrarie waren.

Item op den xiii Juny anno 1566 waren vergadert op Sacraments-dach in den somer die Oude Schutters op haer doelen, ende riepen malcanderen toe over 't tafel: vive le Gueux, en brochten malcanderen toe in den naem van Vive le Gueux, die sommige die alsoo gesint waren en de Catholijcke religie niet seer en beminden.

Daer na op den xxiii Juny waren oock vergadert op die Voetboochs doelen die Schutters, ende aten haer reken-mael, ende na die maeltydt, als die dranck in 't hooft quam, riepen sy malcanderen oock toe over tafel; vive le Gueux.

Hier na den xxjx, welck was op S[t] Pieter en Pouwels dach, was myn heer van Brederoede met sommige burgers, die gues waren, op den Dam in 'den Prins' te gast, ende na den noen als myn heer van Brederoede ende die wagen daer voer de duere stonde, vergaderden

1 Malicieuse?

daer veele burgers, ende als myn heer nu op die wagen was, soe riep hy met luider stemme: Vive le Gueux, veel burgeren die daer omtrent waren, riepen mede: Vive le Gueux: en sommighen namen een croes wyn ende brochten ['t] myn heer, op die wagen sittende, in den naem van: Vive le Gueux:

Desgelijx vergadert wezende die Hantbochs Schutters op haeren doelen den jx en x July, als sy haer rekenmael aten, so hebben sy gemaekt, aen de Coninex tafel sittende, een gues: zoo men seyde soo leeck het wel een grauwe monnik, hangende die aen een kan, ende werde overal om-gedronken met die vois roepende, vive le Gueux, over den heelen Doelen.

Voorts soo quam daer een, genaemt Jan Brouck, met deese can, daer die Geus ofte het controfeitsel des Coninckx aen hinck, ende met een dronck brengende Albert Marcus, die doen ter tydt burgemeester was, ende daer op den Doelen mede ten eten was, seggende dese Jan Brouck: ick brengt u, Albert Marcus (kennende hem niet voor een burgemeester te noemen) in den naem van Vive le Gueux, welcke Burgermeester antwoorde, ende ontfinck den dronck, seggende: Vive le Roij et tous les bons Gentil hommes, qui sont en service! en anderen s*eyd*en dat selfde die mede aen die tafel saten, daer de burgemeester Albert Marcus sat; dat was te zeggen: die Coninck getrouw en alle Edelmannen, die hem getrouwelyck dienstigh zijn.

Voorts so syn daer sommige geweest, doen sy nu droncken worden, die geghaen syn beneden in 't doelhuys ende hebben aldaer vinden staen een bedelaer, die welcke hadde een lasarus nap ende badt om eens te drincken, welcke nap sy van hem coften en quamen met den lasarus nap weder boven op den doelen over tafel ende schoncken die nap vol bier ende dronckent malcanderen toe soo vuijt die nap ende riepen over den doelen: ick brengt u cousijn, ick brengt u compere, in den naem van Santé, vive le Geus, die anderen weder, die van die consoorte waren, riepen weder ick, ick wachts in den naem van: Santé, vive le Gues:

Den xxiiij July Anno 66. op S. Jacobs avondt schreeff Clement Volckersz tot Naerden een brief aen eenige van onse burgers alhier tot Amsterdam, dat hertoch Erijck was gecomen tot Naerden met etlijcke paerden ende voetknechten te schepe uit die zuyer zee, ende schreef: soo ick Clement bemercke, soo verwacht hy meer volcx; waerom die selfde, die den brief ontvanghen hadde met opsichts brief, den burgemeesteren hier van soude adverteeren, ende aenrechten

alle verraderije te precaveren, ende het cundig maken; Ende die guesgezint waren hier in Amsterdam hebben in den avondstont huer wapenen aengetrocken, menende dat hartog Erijck haer inder nacht soude overompelen ende verrassen. Welcke brieven te post quamen van Naerden ende alhier van vele burgeren werden gelesen, al om een commocij ende oproerte in der stadt te maken, den gemeente tegen den Burghemeesteren segghende, dat ooc die raet van der stadt van syn comste wel wiste. Dus zoo raesde die ghemeente, die wat Gues gesint waren alle die nacht langes die straten, ende maesten (?) sonder ordinantie als verwoyde menschen, segghende liever duisent doden te sterven ende alle nachten te waken dan die verrader, het hooft van de inquisitie, in te laten, dats hartoch Erijck, van welcke doen veel quaets worde geseyt in dier tijt; ende van dier tijt mosten die schutterijen des nachs waken op 't Stadthuijs met zes rotten ende des dachs, lange geweer dragen.

Item op den xxxj July op St Pieters avont quam eender, genaemt Jan Aertsz mandemaker, alhier van Alcmaer ende preeckte syn eersten sermoen buyten die Haerlemmer poort int velt omtrent den rietvinck, ende het sermoen duerde wel drie uren lanck, ende was van de begin tot den eynde nyet dan schelden ende schrollen op die gheestelyckheyt, ende die daer aencleven, ende die dieners ofte invoerders van dese predicant, alle burgeren der stadt, end quamen al gewapent met bussen ende pistoletten ende andere lang geweer, daer sy den verleijder mede brochten ter plaetse, daer hy syn sermoen doen soude opt velt.

Item op Sint Peeters dagh preekte in Waterlant, te Buyckesloot, een verlopen monnick van der Augustinen oorden, genaemt Gabriël, waerom te hooren veel burgeren over voeren, gelyck of men het oprechte woord Gods in Amsterdam noyt geoondicht en hadde, soo nieusgierig was het volck tot dese nieuwe verleyders ofte predicanten.

Op den dach voirsz deden die Burgemeesteren vergaderen die drie scutteriën, elck op syn doelen haer voorhoudende of men dese nieuwe predicanten soude stoiren in haere sermoen off niet: waer op die meeste schutters seiden ende ter antwoort gaven niet goet te syn die predicanten te verstoiren in [haerl.] predicatie, overmits een iegelijk van syn vrienden daer onder hadde, maer dat men den zelfden predicant buyten der stadt soude houden; dit aldus eendractelijcke geaccordeert wesende, so hebben die schutters eens deels den predicant na der tijt selfs in der stadt gehaelt ende leijden hem in; want uit hem selfs

en wilde hij niet incomen ende so leyden sij hem in, tegen den wille van Burgemeesteren, en veel andere burgeren en schutteren, tegens welcken predicant grotelyx worde protest gedaen buyten de St Antonis poort van een genaemt meester Pieter Vlotimus van Burgemeesters wegen, welcke Vlotimus was secretaris der stede; niet tegenstaende sy (die scutteren) dwongen den predicant byna in der stadt te gaen, ende quamen met bussen ende pistoletten ende leyden hem soo St Antonis poort in, in welcke poort sat een rot schutteren, die daer den wacht hadden ende schoncken den predicant en alle syn geselschap, die met hem quamen, ende droncken wt een nap van ijmberen hout, dat soo gebeelt is, daer aen hangende een calbas van den selfden houte; ende die scutteren, die in die poorte saten, was het rot van Willem Maerts Calf, baliuw van Amsterlant, ende sy namen den predicant bij haer in 't poorthuijsken en deden hem goet cier aen op die tydt, dat hebbe ick scriver van desen boecke self gesien, het welcke myn leedt genoch was, ende veel met mijn, dat wy 't sien mosten, ende niet en conden ofte mosten wreken; op die tydt verdroechmen veel om vreedts wille, ende lietent al metter langer handt comen, alst oock is gecomen.

Item op den V Augusti worde hier een andere reijse, buyten op die Rietvinck, gepreeckt van die verlopen monnick, die in 't Waterlant gepreeckt hadde als voirsz is, welcke worde uit Waterlant over gehaelt van ettelycke burgers, dat alle schutters waren, met name Dirck Olofs Vlascoper, Reijnier Kant, Willem Corssen, Jan Muerlinck, Gerrit Jans van Delft, Albert die Graft, Lubbert met Hans Spreuckhuijs, Hendrick Hoppesack, Ghiliamen Gardin, Aerian Cromhout; dese quamen alle met den predicant uit Waterlant over met bussen en pistoletten in de hant, ende brochten hem int velt, daer hy preken soude, als ick selfs hebbe gesien met myn broeders huysvrou, die dit geschreven heeft.

Item op den xxiij Augusti, 't welcke was op S. Bartholomeus Avont omtrent drie ende vier uren was er een kint te kerstenen in de oude Kerck, ende een van de Peeten wilde hebben, dat die cappelaen het kint soude segenen in duyts, ende die priester en wilden 't niet doen dan op d'ouwe costuijm ende manier, waer door groote commocij is gecomen in de kerck, ende den Vesper was noch niet uit, ende mostent laten staen uit te zingen, om 't rumoers wille.

Ende daer vergaderde veel volcx van lichter aert, en sy begonnen die handen te slaen aen etlycke outaren ende beelden om die te raseeren en stucken te breken, ende omtrent vier ofte vijf uren quam

die schout, Pieter Pieters, in de Kerck, met syn dienaers ende stadtwakers ende oock etlycke burgers, ende dreven die Beelden-stormer uit die Kerck die soo verbaest waren, datse met groote hopen uit die Kerck liepen, soo dat er twee kinderen in den drang van 't uitlopen syn doot gebleven: dit geschiet synde quamen die drie schutterie aen die marct met haer geweer ende men schote de Plaets af met deelen [1], en hielden daer wacht nacht en dagh, negen dagen lanck, om alle beeldestormerië te behoeden.

Item den xxvj Augus. worden geaccordeerd om alle oorsake van beeldestormerije te verhoeden ende om die fauer der Guesen een weinich te versaden by ordinantie ende raden der stede dat men die beelde in alle Kercke soude afnemen en uit ter kerke brengen, en de groote beelden, die men niet afnemen en coste, soude men beschieten met deelen, dat men die niet zien en mochte, om gheen afgoderië te sien, als doe die guesen seiden, dattet was. Alle Kercken [worden] gesloten ende gheen diensten gedaen van missen noch van preken noch van luijen over die dooden; noch niet van St. Bartholomeus dach tot den xxviij September toe; doe worden die kerken weder geopend ende dienst gedaen als men van outs placht.

Den xxviij September isser een Gues, genaemt Simen Miets, in de nieuwe kerck begraven, met die ceremoniën op de Guese manier, van haerluyder predicant; ende dit gedaen sijnde, soo synder een partij van Guesen gelopen na het minnebroeders convent, omdat te raseeren ende stucken te slaen, maer het clooster worden alle dagen ende des 's nachts bewaert van stadswacht, ende die Guesen namen een balck ende die liepen die duer vant couvent open, ende die wachters, die daer in waren wilden hen ter weer stellen tegens die geene, die dit feijt aenrechten, soo quam die capetyn van de wacht, wiens naem was Pieter Kars, die welcke was goet gues, ende riep tot die wakers: "verweert u niet, ende loopt achter het convent uit, het is die burgemeesters wille;" welke Pieter Kars worde nader tijt gebannen op die Coninex geleijen, ende hij worde van hier gesonden naer Spanje, ende doen worde die kerke weder gesloten ende die schutteryen waren weder in haer wapenen nacht en dach vier dagen lanck.

Item den xxviij September worde het Cathusers Klooster hier buijten Amsterdam gedestruërt ende al in stucken geslagen datter in was, alwaer grote schade geschiede van veel costelijcke glasen, ende des

1 Planken.

anderen dachs ginck Pieter Pietersz, die Schout, buijten int clooster met sommige schutteren ende burgers, ende dreef die Rabauwen daer uit, ende nam er vier gevangen: Als nu die Schout met dese gevangens in der stadt quam, omtrent die Engelsche stege, daer is gecomen Willem Maertsz Baerlion ende sneet die gevangers los, seggende dat die Burgemeesters hem dit belast hadde; die oorsake, dat hy dese gevangers los maekte, was, dat die Guesen, die wat van macht waren, vreesden, dat sy daer bemelt souden worden door pijnigen ofte anderen tormenten, wie die geene waren die haer daer toe gecoft ofte verwillicht hadde om sulx te doen, want het was wel te presumeeren, datter groote meesters van de ryckdom in Amsterdam was, die andere schamelen bloets daer toe coften met giften ende gave, als naderhant wel gebleken is in Amsterdam.

Item den eersten October op St Remigius-Baeffven-dach, hebben die Guesen met den burgemeesteren geäccordeert, ende hem gunnende dat sij soude gebruijcken die Minnebroers kerk om haer predicatie daer in te doen tot experientie van haer religie, mits dat die oude Catholycke Religie ook haer voortganck soude hebben in haer gewoenlijcke plaetsen, ende op dien dach is alle de stadt verblijt geweest ende luijden des avonts te negen uren die boere clock met alle die clocken in der stadt cleyn en groot van blijtschap.

Item op den ij^den October deden die Guesen haer eerste sermoen in de Minnebroers op haer mannier van Calvinus leringe, ende op den zelfden dach worden die kercke van de oude Religie weder geöpent, ende men hielden processy een yegelyck in syn kerck, ende dancten ende looffden God almachtich dattet daer toe gecomen was.

Op dach en datum voirsz presenteerde sommige Oosterlinge [1] den Raedt der Stede een requeste, begerende te hebben S. Olofs Capelle tot haer executie van de leeringe van Martinus na uitwijsen der Confessie; maer den Raedt der Stede van Amsterdam den suppliant[en] sommige dingen voorhoudende, soo sijn sij in alle redelycheijt van haer opinie afgegaen.

Item op een sondach den xv^en December 66 soo deelde Jan Aertsz Mandemaker, predicant van de Guese ofte de nieuwe Gereformeerde, soo sij doe wilden heeten, het nachtmael uit, in de Minnebroers kerck, ende het duerde van 's morgens te acht uren tot 's avonts toe vier uren.

Het uitdeelen van de Guesen nachtmael geschiede aldus in de

---

1 Van de Oostzee.

Minnebroers kerck: Daer stont gedekt een tafel, daer op stont een can met wyn ende een groote silveren beker by, ende een plateel met ronde stucken gesneden broot, soo stonde Jan Aertsz, der Guesen verleyder ofte predicant, aen die tafel ende het volck ginck knielen aen de tafel ende sommighe sitten met hem xij al teffens, ende alsdan nam Jan Aertsz een stuk broot ende brack daer altemet een stuxken af ende gaf 't een yegelijck in de mondt met die woorden, die hy daer toe sprekende was; ende als dan nam hij den beker, ende goet die vol wijns, ende gaff die voorste, die aen den tafel sadt, uit te drincken ende soo voort tot die xij persoonen toe droncken sy den beker uit.

Item onder dit uitdelen van der Guesen nachtmael, soo quamen in de kerck vier schuitevoers van de Camper-steiger, met hem brengende een kruie met bier ende een tapkan; als die Guesen om-droncken uit den beker, die aen den tafel te nachtmael gingen, soo droncken dese eens mede om, van haer bier, dat sij mede gebrocht hadde. Ende sy songen tot schamp ende spyt van die daer te nachtmael gingen: *Laet den beker omme gaen, omme gaen, heijo! omme gaen*; *Jan*, *Pieter ofte Paulus zal desen beker ontfaen;* soo dat haer dan in den mond quam. Sy worden van [de] Guesen uit die kerck hieten gaen met gemoet ofte ongemoet als sy oock deden; welcke schuytevoers van Catholijcke gecoft [waren], om sulx te doen als voorsz is.

Voorts onder dese persoonen, die te nachtmael hadden geweest, was een vrou, die mede ter tafelen hadde geweest ende den brock ontfangen, ende uit den beker soo dapperlyck gedroncken, dese quam ende seyde tot haer buerwijf, doe sy van daer quam, ende seide toe: *ick heb mede ten nachtmael geweest ende uyt den beker soo dapperlyck gedroncken, doe ick hem creech, soo dat ick wel half droncken ben; het is my vrij in myn hooft gelopen, ick wilde wel morgen noch soo eens ter nachtmael gaen.* Het is wel te vermoeden, dat het soo seeker is; want het was van de hoegelantse franse wyn, die sij over haer nachtmael droncken: men mach considereeren watten devotie daer is geweest onder die Luijden!

Voorts om alle nieuwichheyt te adverteeren voor ons ende onse nacomelinge, soo ist gebuert onder dit voorsz nachtmael ofte galgebroots-mael (als dat die Catholijcke dat doen ter tijt noemde), soo isser een oude vrouwe van Edam, genaemt Niesemoer, een scheeptimmermans vrou [geweest], woonende buijten S[t] Anthonis poort op die timmerwerff, dese quam mede om nachtmael te haelen. Onder alle soo

gaf Jan Aertsz. dese vrouw bij ongeval een corst van 't broot tot haer deel in de mondt, soo worpt sy 't al over ende weder over; sy was tandeloos; sy condet niet incrijgen ongecaut; soo seij de vrou tot Jan Aertsz, der guesen predicant, die haer den brock hadde gegeven: *wet duyvel geijstu mij daer?* op haer Edams, *ick en cant niet incrigen, Jan Aertsz*: ende sij liet den brock uit haer mondt vallen, ende sij nam die beker, ende dronck hastig toe, ende bij alle geval soo lieper een hondt onder die tafel, die den brock op aet, die 't oude wijf hadde laten vallen, soo was den hondt mede ter galge-broots ofte nachtmael op die tyt.

Terwyle Jan Aertsz, der guesen predicant, sondt, ende deelde het nachtmael als voorsz is, soo stondt een ander predicant van der guesen, genaemt Schelsijns, een verlopen paep uit het noorderlant ende preecte op die stoel in de minnebroerskerk al van haer nachtmael, dat sy daer uitdelende waren. Voorts die auteur ende hoofden der guesen gingen eerst ter tafel omt nachtmael te ontfangen ende hadden questy onder malcander, wie Judas soude weesen, gelyck of sy waeren die xij Apostelen, ende Jan Aertsz onse lieven heer. Dit syn die name van [de] eerste xij, die ter nachtmael gingen: Die aldereerste was Hendrick van Marcken, Herman int Cromhout, Dirck Olofsz, vlascoper, Jacob Dirriksz Roosecrans, Andries Boelesz, Lubbert Nut, Philips de Gasdijn, Egbert Meynertsz, Egbert Roeloffz, Reynier Kant, noch een genaemt Jan Muijen, die die visch op droech in de Rinck (?), dese was Judas, ende alsoo voort by xii aleffens gingen zij ter tafelen; dit duerden alle den dach van smorgens tot savonts te 4 uren.

Soo omtrent 4 uren naden middach doe quam die Prins van Orangen met syn broeder graeff Lodewijck, in Amsterdam van Uytrecht, ende als hy inquam, soo lagender twalyf grooten bussen op die Roobrug by de Reguliers poort, daer die prins in quam, welcke worden afgeschoten, ende als die Guesen dit hoorden, die in de minnebroers waren, ende ter nachtmael geweest hadden, ende noch souden gaen, dat schieten, ende seggen dat haer Prins in quam, liepen al recht uit de Kerck off sij gejaecht worden, en die preker Schelsyns liep mede van den stoel ende Jan Aertsz liep mede van den tafel die kerk uit, met al haer geselschap, ende lieten den tafel ende den schotel met het broot, ende den kan en de beker met den wijn staen.

Geschiedenis Anno 1567 in Amstelrodam.

Den XVI Jauuary worden hier by den President van Hollandt die drie scutteriën voorgehouden eenen eedt, welcke eedt men doet, eer men schutter wort, in handen van den Burgemeesteren. Ende seyden den schutteren dat sy den eedt wel wilden doen achter volgen alst behoorden, maer eenige van de schutters, van de Clevenaers doelen, segde tot den President, "als wij dien eedt weder sullen doen op een niew, soo begeren wy perdoen te hebben van alles watter voorgaende is geschiet"; waer op die President ten antwoordt gaff, dat het in sijn macht niet en was ende boven syn commissie iemant perdoen te geven, maer die perdoen begeert, die mach 't versoecken aen de hoocheijt boven; ende den schutteren van den selfden doelen, die Catholijck waren, seyden tot die gues waren, kent ghij u beswaert, verwerft perdoen voor u persoon, een igelyck voor syn selfs, want wij kennen ons niet schuldig oit misdaen te hebben voor ons alle van watter voormaels is geschiet." Waer van quam een groot beroerte op den voirsz doelen onder alle die schutteren, ende die Guess grumden al vast op die Catholijcke, en den President ginck van daer met grooter vreesen nae de voetboechs doelen ende na den Handtboochsdoelen om die mede 't zelffde voor te houden.

Den xvij Januarij worden gepubliceert twalf articelen, by den Prince geconcipieert, het welcke waren al tot ruste ende vrede der voirsz stede.

Den xix January preecten die Guesen haer laesten sermoen in de Minnebroers Kerck, ende haer worden geassigneert om haer predicatie te houden de oude Zyds Colck in Moij Hermens spycker [1], daer die stuer uit hangt, welcke spijcker die Guesen doen hielden voor haer Kerck ende noemden die Jerusalem; ende noch een spijcker, staende buijten St Antonis poort die welcke sy noemde Betania, in welck Betania sij op een tyt eens preecten ende den windt was noortwest ende het sermoen duerden wat lang, soo dat die spycker heel onder water vloeide, ende niemant mocht daer uit comen sonder hem nadt te maken, ende men haelde het volc al meest met schuijten, en noch hadden die Guesen, om haer predicatie te doen, die opperste solder van 't huyszitten huijs aen de oude zyde, welcke

1 Pakhuis.

sy noemde den berch van Calvarien, omdat het soo hooch was te climmen. Ende noch hadden sy tot haer verdoen een spijcker [1], staende op die nieve zydts Achterborchwal by de zes crucken, die welcke sij noemde Bethelehem, want sij was seer beroyt.

Den xxi Januarij anno 1567 vertrock den Prince van Orangen uit Amsterdam na Haerlem, ende hy gaf die van Haerlem het commissij die groote nieuwe sluys te leggen op Sparendam, om datter groote schepen te Haerlem mede soude aencomen, waerom die van Haerlem den Prince namaels seer groot hebben gelaudeert.

Den xxvi Januarij worden hier een vaendel opgerecht van ons burgers, waer van dat Hopman was Willem Pauwelsz ende Bouwen Leepoog lutenant.

Welcke Bouwen worden afgezedt, omdat hij niet goet gues en ware; daer drongen die Guesen die Burgemeesters toe, ende in syn plaetse worden gestelt Willem Marisz Calff.

Den viij February quam er een bode in Amsterdam van [de] Hartoginne van Parma, dat men alle die outaren ende beelden weder soude oprichten; ende in de oude Kerck was S. Jans outaer eerst weder opgerecht.

Item op den xii February op asselen woensdach, preeckte in d'ouwe Kerck een geleert man van Haerlem, genaemt meester Jan Hooch ende Leech, welcke altijt geconvoieert [wort] met vyf ofte ses mannen, waer hy na die Kerck ginck, om syn lijff te beschermen van de overlast van de Guesen, omdat sy hem seer hatich waren duer syn predicatie, [volgens] welcke haer leeringen met den Scrifturres noch Judaice (?) van de Guesen overeen en quamen.

Item die xvii February, een dach voor ende na, hadden die guesen in Amsterdam een gemeen spreeckwoort onder malcandere, seggende: *die Grijns moet off, die Grijns moet off*. Ende niemant wis ofte conde weten, wat sy daer meende, dan corts daer na quam dese nabeschreven trubbel, doe waren die grijnsen off. Als 't wel is gebleecken soo dat me se wel kende die van de guese consoorten waren ende mede in wapenen quamen bij de guesen op datum hierna volgende.

Item den xxiv February op St Matthijs dach waren der sommige van de guesen in der stadt, die den gemeente aenrechte, dat die Burgemeesteren al heijmelijcke knechten aennaemen ende dat al uitgenomen papisten, ende alsóó die guesen, die in der stadt waren, bij nachte overrompelen [zouden]; waer door die gemeene guese seer oproerich

---

[1] Pakhuis.

waren tegen die Burgemeesteren, ende in den avont syn de Gedeputeerden van de guesen gegaen tot Joost Buyk, die doe burgemeester was, om deese saek in communicatie te leggen, ende syn wel gemoet van den anderen gescheiden, soo dat die guesen, te weten het rappalge, daer voor die dueren stonde ende hoorde dat die saeck met haer gedeputeerde verdragen was, riepen alle met luijder stemme over straet: *Vive le Gues, de Grijns moet off;* ende sy begonnen van die ure off, eenige van hem lieden in wapenen te maken ende die nieuwe brug in te nemen inder nacht, ende hebben een groote toeval gecregen smorgens in den dageraet van 't gemeene popel ende [den] rijckdom, die alle [1] guesgezindt waren.

Des smorgens den xxv February de guesen seer starck wesende op de Nieuwe Brug, ende die catholijcke gemeente en wist hier noch niet van, soo hebben die guesen henlieden verdeelt, een partij op den Nieuwen-dijck, een deel op 't Water, ende een partij in de Waermoestraet, ende een deel aen den vesten by 't Boshuijs, alle met pypen en trommen en vliegent vaendel. Ende sy bezettent Boshuys, dat die burgemeesters daer gheen geschut uit en soude halen.

Ende sy maecten een schans op de Pouwels broers sluijs, ende in de Kerckstraet voor meester Hendrik Dirxsz duer, ende op die Papenbrug leyden sy geschut ende in dat steeghgen naest Mr Hendrick Dirxsz huijs mede, om daer me te schieten op die plaets nae 't stadthuijs, om den burger te crencken, die op die plaets waren tot assistentie van de burgemeesteren en den raet der voirsz stede.

Voorts op dach en datum voirsz zyn veel getrouwe catholycke burgeren op die Plaets gecomen met hen wapenen en geweer smorgens omtrent 7 en 8 uren, tot hulp ende bystant van myn heeren den burgemeesteren ende by namen die gebueren uit die Calverstraet en Ossenmarct met dat omgaende quartier die quamen met een oprecht vliegent vaendel seer starck ende eendrachtelijck op die marct voor 't stadthuijs, om te beletten (Godt almachtigh ten voersten) der rebellen propost ende haer quade schelmerije van de guesen; van welcke gebueren uit den Calverstraet en Ossemarct dat vaendrager was Gerrit Claesz, die soon in "Borgongien", ende voerders waren Jan Claesz Pyl ende Peter Proper (?). Ende noyt en waren de burgemeesteren ende die gemeente meer bevreest, die op de marct waren, dan doe dit volck quam aentrecken uit die Calverstraet nae den marct, want die bur-

1 Nam. die "toeval", of aanwinst.

gemeesters en wisten niet off sy quamen als vrienden ofte als vyanden; ende als men sach dat het waren die burgeren by der Heyliger Stee van daen en Ossemarct ende die Hendrick ende voerders voorn, soo waren die burgemeesteren verblyt, ende alle die catholycke gemeente, die op die marct ende op het stadthuys waren, van den getrouwe dienst ende assistentie, die hem van de Calver-straet en Ossemarct werde gedaen, ende men maecte schansen op die marct op alle hoeken van de plaets, datter niemant en mocht opcomen dan men daer begeerde te hebben, ende kende voor een goedt catholyck burger te syn.

Ende terwylen die burgers ende die guesen aldus tegen malcanderen stonden in wapenen punt a punt, soo liepen al over en weder over, aen beyde syde, notable persoonen [so van der ghereformeerde] als van catholycke partien, altemet in groot peryckel haers lyfs om vrede te maeken tusschen beyde partien, om alle tweedracht en geschillen ter neder te leggen sonder bloetstorting aen beyde syden; ende het is geäccordeert na den middach, dat yegelyck na huys trecken, mits condicy, dat men die schansen op die marct eerst soude afbreecken en vertrecken elx na huys, ende dat gedaen wesende, soo souden die guesen haer schansen mede affbreecken ende afftrecken.

Als nu die Catholycke burgers meest al van de marct waren getrocken na huijs, soo en wilden die guesen noch niet afbreecken haer schansen noch vertrecken voor sanderen daechs, ende dat men 't accoort, datter gemaect was, souden publiceeren met een trompet aen alle hoecken van stegen ende straten.

Soo quamen die burgers weder tegen den avont op die marct, als sij van te voren hadden gedaen, ende bleven daer alle die nacht op die marct, ende op 't stadthuijs ende in de huijsen, aen de marct staende, ende hielden alle die nacht wel scharpe wacht aen byde syden, want niemant en betroude den anderen veel toe, het was al "sich voor dich, trouwe is weinich."

Ende den xxvj Februarij 's morgens omtrent negen uren soo wordet gepubliceert voor alle hoecken, stegen ende straten metten trompette ende noch wilden die schelmse guesen niet opbreken haer schansen ende afftrecken, off die catholijcken mosten eerst van de marct afftrecken, het welck die burger deden, ende waren die minsten ende trocken eerst off van de marct met haer wapenen ende geweer. Ende die Catholijcke burgers nu van de marct wesende, so en wilden die guesen dat noch niet geloven, so quamen die guesen al gewapend, wel 140 geleden, over die marct getrocken, om te sien of die schansen

al off gebroken waren, die op die marct hadde geweest, van welcke waren die drie voorsten voerders Jan Brouk, Winrich Jansz "in de drie vijzels" ende Matthijs van Bancken, een banckrotier, ende sy gingen noch soo proncken duer veel stegen ende straten, omdat sij wel bekent souden wesen, ende seijden tot elcke man, dus gaende over strate, dat voirsz woort nu is: *die grijns af, nu is die grijns aff*: ende omtrent den middach braken sy mede haer schansen af ende vertrocken na huijs met haer wapenen ende geweer.

Den xxvij Februarij quam myn heer van Brederode in Amsterdam met een kleijn weijt schuitken, die Roobrugh in roijen 's namiddachs omtrent vier uren, waer door een groote vrese quam inder stadt onder die Catholycke burgeren, duer welcke veel luijden [met] haer goet vluchtten uit der stadt, 't welcke die guesen souden hebben belet, hadden sy gemocht [1], seggende men behoort den Coninck getrou te syn met goet ende bloet, want om ander luyden goet was die guesen meest te doen.

Den xiiij Maert is hier in Amsterdam gecomen een secretaris van de Con. Majts wegen, genaemt de la Torre, ende is gelogeert "in den Prins" op den Dam, tot welcke qnamen veel guesen uit der stadt, ende oock een party Vriesche Edeluijden; nae veel woorden die sy met hem hadden, so hebben sy hem gescholden voor een verrader, ende hebben hem sijn bosset met brieven benomen ende opgebroken ende hebbent myn heer van Brederode gebrocht ende sij hebben daer niet in gevonden dan teergelt ende ettelycke missieven ende blanck papier, ende sij schelden den secretaris seer, en sommighe deden haer waepenen aen, ende gingen stoutelyck in "de Prins", ende bewaerden hem nau, dat hij niet een voet mocht versetten, ende deze trubbel is een weynich gecesseert, so hebben die Burgemeesters den Secretaris versteken ende uit der stadt geholpen nae Naerden ende voort na Uijtrecht.

Item op den dach voorsz versochten die guesen den burgemeesteren, dat men Brederode soude maeke Cappeteyn Generael over die heele stadt ende van knechten, die in stads dienst waren, ende die men noch aennemen soude, ende Burgemeesteren mosten 't consenteren, want veele van de rebelle guesen quamen al gewapent met haer geweer op de marct, ende het worde geconsenteert, onder conditie dat'er twee commissarissen van de Guesen ende twee van de burgemeesteren wegen, soude reijsen aen den Prins, om advys hier op te

---

[1] Vermocht, kunnen.

versoeken, als sij deden, soo dat die commissarissen wederom gecomen sijn ende met hem [1] brochten twee Edelluyden van Madame de Parma ende twee van den Prince wegen, dewelcke aen mijn heer Brederoede haer exploet hebben gedaen, soo dat die guesen geheel het voornemen hebben laten varen, ende daer niet meer [van] vermaent.

Den xviij Maert worde singnuer Jan Brouck artelarijmeester gemaekt, om het geschut te ordineeren om de stadt, 't welcke de gemeene guesen soo wilden hebben.

Op den dach als boven maeckten die guesen in Amsterdam een groot getier onder de gemeente en hilden scharpe wacht, meerder als sy oyt hadden gedaen, voor myn heer van Brederode loesement, Engelenburch, daer hy t'huijs lach, seggende ende spreiende over al dat men Brederode soude verrassen by nachte ende voeren hem uit ter stadt.

Item op den selfden dach syn der veel Edelluijden uit Vrieslandt in Amsterdam gecomen in Bootsgesellen cleren, om met mijn heer van Brederoede te spreken, ende op den dach voirsz quam mijn heer van Bredenroedes huijsvrou oock in Amsterdam in een laudtwijfs habijt.

Item op den xx Maert worden hier toegemaeckt twee scheepsboten, daer op 6 of 8 bussen met 16 mannen, die zouden varen d'een in den Amstel en die ander in 't IJe, om te sien of die graef van Aerenbergh oock quam met enige schepen uit Vrieslandt, ende in de Amstel, off de graef van Megen oock quam met eenige macht van Utrecht om de guesen te plagen, en die burgenmeesters mosten het volck lonen van stadsgelt, ende het waren all guesen, die op dese booten roeijden, en daer op voeren, want sij en betroudent niemant anders toe dan van haer consoorten, want altijt meenden sij, dat se souden worden verrast ofte verraden, ende selfs en waren sy niet uit, dan om een ander te verraden, als 't altyt is bevonden in alle haer stucken, wat sy hebben aengerecht.

Den xxjv Maert quamen hier voor de poort veel Edelluyden uit Vrieslandt ende van andere wegen, welcke die poort worde geweygert, ende men wilden se niet in der stadt hebben, soo dat sy gingen tot den Cappeteyn van 't boot, ende nae 't samen spreken met malcander, so hebben die edelluyden, den bootsgesellen haer cleren aengedaen, ende so roeyende na der stadt om met het boot ende het volc in der stadt te comen, Hendrik Cornelissen, burgemeester, van dit concept geadverteert wesende, quam op den aenslach

1 Zich.

ende vraechde: waer heen met dat boot? Sy antwoorden: heer burgemeester, het boot is leck, wy moetent brauen, wel seyde den Burgemeester, blijft buyten, ick sal de timmerluyden senden, die 't buyten sullen brauen ende dicht maken.

Ende alsoo syn die guesen met den adel die in bootsgesellen habyt waren, van haer propoost gefraudeert.

Den xxviij Maert synder veel guesen uit Brabant ende uit Vlaenderen gecomen hier voor de Haerlemmer poort, ende men wilden se niet in der stadt hebben ende hadden geern steeckgelt gehadt van een ygelyck, soo synder eenige van de guesen uit der stadt gecomen by henlieden, ende sy hebben aelmissen onder haerlieden versamelt om haer broeders voort te helpen, ende sy vertrocken van hier naer Vrieslant.

Den xx April worden hier aengenomen noch vier honderd burgers in dienst, waer van Willem Poulisz creeg onder syn vaendel hondert man, en die ander drie hondert man worden Hopman over gemaect luchtige Lenart Jansz Graeff ende luijtenant Arent Jansz Coesvelt.

Den xxiij April quam die tydinge in Amsterdam dat den Officier van Alffen ende der Gou die burger van Amsterdam haer goeden daer aenhaelden voor prijs, waer duer quam een groote vrees onder de guesen, merckende dattet de Coninclycke Majesteyt niet wel en nam dese groote rebellichheyt.

Den xxiv April quamen myn heer van Brederoeds knechten van Viauen hier tot Ouderkerck, ende deden den huijsman groot overlast ende gewelt, ende verdestrueerden die kerck, datter niet geheels in en bleeff, waer duer hem den burger in Amsterdam in wapenen stelde op die mueren, ende op die marct, soo wel die goeden catholijcken als guesen.

Den xxvj April quamen eenige Edelen ende bevelhebbers van mijn heer van Brederoes knechten met die kinderen van Batenburch hier inder stadt, te weten Monseur Dangelot onder condicy, dat met myn heer van Brederoe een ure soude spreecken, ende dan weder uit die stadt vertrecken, als sy deden, maer nemen noch wel wat uren aen haer selven.

Den xxvij April 's avonts omtrent thien uren vertrock myn heer van Brederode uit Amsterdam.

LIEDEKEN,

op het jaer 1572, als Holland afviel van de vorsten, van den Coninck gesonden, uytgenomen Amsterdam alleen.

GEMAECKT DOOR BROER HENDRICK VAN BIESTEN, WIJLEN ORATEUR VAN DE MINREBROEDERS BINNEN AMSTERDAM.

Op de wijs: *Van den slagh van Munster.*
of: *Daer voer een buys al uyt Schiedam.*
of: *Te Maey, als alle de vogeltjes singen.*

1.

Wie wil hooren een nieuw liedt
Wat in t jaer twee en seventigh 's gefchiedt?
Hoort toe ick sal t u singen,
Al van t Graeffschap, dat Hollandt hiet;
Godt laet het zijn noodt verwinnen!

2.

Seven kleyn en vijff steden groot
Zijn ingenomen al sonder stoot;
De Geusen zijn der ingelaten.
Niemandt en heeft geschooten een loodt
'T Landt off den Coningh ter baten.

3.

Acht hebben er menigh kerck geschendt,
Hoewel daer ftonden veel omtrent
Die 't aenfagen met haer oogen.
Ghy vrouwen, hoe waert ghy soo verblendt,
Hoe kost ghy dat stuck gedoogen?

4.

Hollandt, vergeefs wordt ghy beklaeght,
Ghy hebt er soo meenigh priester geplaegt
En liet de vromen versuchten.
Goudt, silver kelcken hebt ghy gejaeght:
Dat waren der Geusen vruchten.

5.

Priesters gehangen, gebracht ter dood,
Godts kerck geraeckt in sware noodt,
De Geestelijckheyt most et becoopen.
De schric in alle cloosters was groot,
T most'er al vluchten en loopen.

6.

S'hebben de Sacramenten onteert,
Autaren verwoest en omgekeert,
Wie kan d'elende verklaren?
Sy hebben Godts maeghden gevioleert
Die Christus gehoersaem waeren.

7.

Dort, boven andere steden schoon,
Ghy spande bycans alleen de kroon,
Hoe vielt ghy den Coningh tegen.
Verloort tot uwen rechten loon
Salicheyt, neering en zegen.

8.

Gou, ghy waert er soo catholijck,
Nu sijt ghij besmet met ketterslijk,
D'onnooselen moet ick beclaegen;
Ghy zijt gevallen door snoo practijck
En door qua schippers lagen.

9.

Haerlem, ghy waart een edele stadt,
Nu hebt ghy u soo lelijck bekladt,
Justitie weghgenomen.
Geusen boeleerden uw rijckdom en schat
En zijn daer in gekomen.

10.

Amsterdam, die t all te boven gaet,
Als een lelij onder de doornen staet
Is zy onbesmet gebleeven.
Al lagh zy in haer vyanden quaedt,
De moedt heeft haer niet begeven.

11.

Verdreve priesters heeft zy ontfaen,
Haer poorten laet en vroegh opgedaen,

Om de vroomen te logeeren
En haer van kruys en lijden t' ontslaen;
Daer om zal se bloeyen met eeren.

12.

De Coningh moet haer geeven prijs,
En Godt het hemelsche paradijs,
Om 't geloof dat sy heeft gehouwen.
Eendrachtigh haer Burgers, haer Raedt was wijs.
Dat deed de Geusen verflouwen.

13.

'T was van oegst den seventhiensten dagh,
Dat Graeff van Lumee de stadt belagh;
Men hoorden daer schieten en graeyen.
De burgers men vroomlijck vechten sagh,
De Geusen met schanden schaeyen.

14.

Met goedt en bloedt (hoort mijn vermaen!)
Heeft sy verradery tegen gestaen,
Daerom sal se werden verheven.
Als andere steden sullen vergaen
Sal Amsterdam noch leven.

15.

Schoonhoven de stadt al met Edam
Behoort men te prijsen naer Amsterdam,
Sy hebben haer vroom gedragen;
Edam van boven geen hulp vernam:
De goeden sagh men verjagen.

16.

Delfft, hoeveerdigh al in 't gemoet,
Ghy zijt gevallen in Coninghs boet,
Door weelden sagh men u dalen.
Tot val brocht u dijn groote goedt,
Na Geusen sagh men u talen.

17.

Leyden, waert ghy noch nyet geleert,
Dat ghy tweemael zijt omgekeert,
Die kercken en cloosters saeght breken.
Gy hebt uitheemschen gelogeert
En gheesten die oproer preken.

18.

Twee gesusters, in boosheyt klaer,
Waren Enchuysen en Alckmaer;
D'een heeft de vijf minderbroeders gevangen,
En brocht se t'samen in groot gevaer
T' Enckhuysen zijnſe gehangen.

19.

De Haegh heeft geen waerschouwing geacht
Al hoorde sy der vromen klacht
Vande wreetheydt der ketteryen;
Maer doen 't gevoelde der geusen macht,
Geraeckt het mede in lijen.

20.

Ik heb geen andere ſteden gemelt
Die onder de Geusen zijn getelt,
Een andere Prins geswooren.
Sy hebben ons benauwt, gequelt
En s Coninghs landen verlooren.

21.

Seght my Geuſen, is dit het doen
Dat ghy geeft u Graeff voor sijn pardoen,
Privilegien, die Hy heeft gegeven?
Hy is te goedt, dan dat soo koen
Ghy hem dus soudt begeven.

22.

Prins des Hemels, wy dancken u seer.
De Geusen betrouwen wij niet weer,
Vranckrijck heeft d'oogen ontloken.
Wy waren verkocht, gelevert dat 's meer,
Had 't verraedt niet uyt gebroken.

23.

Die eerst dit liedeken schreeff vol smert
Beminde t Gelooff met al sijn hert,
T'Amsterdam tot loff geſongen
Van een, die anghstigh sat benert,
Maer is den dans outsprongen.

WEÊRKLANK VAN EEN ECHO,

DOOR

W. WESSELS, Pr.

Een Echo van 1573, door W. J. Hofdijk [1], te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon, 1866.

> Ieder kunstenaar wachte zich, om zich in den dienst van een of ander wijsgeerige school of staatkundige theorie te begeven; want wat met een ander doel door hem gewrocht wordt, dan dat om aan de eeuwige wetten van het schoon te gehoorzamen, heeft als [kunstwerk] geenerlei blijvende waarde.
>
> Theophile Gautier (*L'art moderne*).

De Heer Hofdijk toont zich sedert eenigen tijd, wat de menschen "vuil tegen de Roomschen" zouden noemen. Hij haalt verschillende lang vergeten geschiedenissen uit het stof te voorschijn, steekt ze in een bevallig kleed en zendt ze de wijde wereld in, om.... door die oprakeling van oude veten heelende wonden op nieuw open te rijten, en de kwijnende fakkel van twist en tweedracht wat aan te wakkeren. Ik zeg niet, dat dit doel bij de uitgave van dergelijke geschriften voorzit, — hij zal er wel andere oogmerken mede hebben, — maar dat deze gevolgen echter noodzakelijk er uit voortvloeien, kan wel niemand betwijfelen. Zij blijven daarom ook niet minder voor zijne rekening.

---

1 Mevrouw Bosboom en de Heer Hofdijk hebben geene mededingers van eenig talent meer, in hunne hoedanigheid als *tenants* van het verouderde Generaliteits-wapen: *de sinople, à la couleuvre anti-papiste couleur de feu.* Wij kunnen daarom niet nalaten den beiden strijdlustigen kinderen van het vreedzaam Alkmaar (*les derniers des Abencérages*) van tijd tot tijd eens den pols te voelen — op hoop (nog) van herstel.

De Red. v. d. "D. Warande".

Zulk eene handelwijze kan evenwel de ware roeping des dichters niet wezen. Een eedler taak is hem opgelegd, een grootscher bestemming ten opzichte van zijn volk beschoren. Eendracht is de kracht eens volks, het sterkste onderpand van zijne zelfstandigheid, de zekerste waarborg voor zijne welvaart. Wee den zanger, die zijne snaren spant om de harten der zonen van hetzelfde vaderland nog voor iets anders te doen gloeien dan voor het schoone en goede, en in deze de felle vlam van blinden haat en nijd ontsteekt; hij is hun een engel des verderfs! Het nageslacht moge zijne talenten waardeeren, zijn naam zal niet in zegening zijn.

Waar de verhalen zelf niet hatelijk genoeg zijn voor "de Roomschen", daar kleedt de dichter zelf ze op anti-papistische wijze in. Dit ziet men uit een der laatste pennevruchten van zijne hand, een dichtstuk, dat eene overbekende gebeurtenis behandelt, en het beleg van Alkmaar in 1573 ten onderwerp heeft. Aan dien strijd, die overigens wel in staat is een dichterlijken geest in vervoering te brengen, worden beginselen ten grondslag gelegd, welke niet alleen historisch onwaar zijn, en door andere verschijnselen gelogenstraft worden, maar ook uitgewerkt en toegepast, op een toon als of men het catholicisme aan de diepste verachting wilde prijsgeven. Het schijnt dat een forsche voorstelling van twee tegenover elkander geplaatste denkbeeldige beginselen de dichterlijke beschrijving belangwekkend heeft moeten maken, en dat er door een sterk contrast alleen indruk was te weeg te brengen. Doch die in de dingen meer zoekt dan er in zit, en er meer uit wil halen dan er in te vinden is, of vol ontzetting daar het allervreeselijkste aanschouwt, waar ieder ander *niets* ziet, diens droombeelden treffen niet, met welk een welsprekenden gloed ook voorgedragen; integendeel, hoe warmer men hersenschimmen verdedigt des te dichter nadert men aan het belachelijke.

En wat bij de uiteenzetting van al zulke smaadvolle verzinselen elk weldenkend en bezadigd mensch het meest moet stuiten, is, dat de dichter daarbij het masker der verdraag-

zaamheid voorhangt en gevoelens voorwendt, die hem, blijkens zijne eigen woorden, geheel vreemd zijn. Valschelijk slaat hij zijne medeburgers in het aangezicht, terwijl hij zich beroemt "hoe hij iedere geloofsovertuiging in het individu eerbiedigt" en "er immer verre van blijft om eenige christelijke eerdienst te willen aantasten". Ja wat nog meer is, onbeschroomd stelt hij zich voor als "een onbevangen strijder voor het menschelijk recht", hij, die aan anderen dat zelfde recht, het recht der gewetensvrijheid, d. i. van ook katholiek te mogen zijn, wanneer men dit verkiest, klaarblijkelijk ontzegt.

De aangehaalde schoonklinkende verklaring kan men lezen in den begeleidenden brief aan den Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw, die tevens eene toewijding is van het bovengenoemde dichtstuk, "Een echo uit 1573". Die opdracht is eene daad waarvan men niet kan zeggen of zij uit een volkomen gebrek aan kiesch gevoel, of uit de schroomelijkste kortzichtigheid voortkomt. Immers de Heer van Hugenpoth is, wat ieder een weet, katholiek, en wat wellicht elk een niet weet, een gemeenzaam vriend van onzen gevierden dichter. Mag men hem geen huichelaar noemen, dan gelooft hij al de leerstukken die de Kerk te gelooven voorstelt, en zonder welke aan te nemen, zij het slechts een enkel, men ophoudt katholiek te zijn. Als zoodanig is hij een aanhanger van "de vermolmde traditie", waarvan de Heer Hofdijk, met een zienersblik en het vol gezag der onfeilbaarheid, verzekert, dat zij niet meer bestaan kan.

Hij (de Baron) steekt nog:

"In d'eigen modder waar hij (Alkm.) lang zich uit verhief."

's Heeren Hofdijks alter ego behoort tot degenen:

"Wie door logen
"Door hersenschim, door overleevring, door de macht
"Van sleur of van gewoonte in kluistren zijn gebracht."

Die "waarde vriend" is een zoon der kerk waar voor de schrijver zoo veel "eerbied" betoont, als hij haar noemt: "de oude slagboom tegen alle vooruitgang", "het dogma dat de

wetenschap verduistert" en als "een kind vervoogdt", en haar scheldt als degene die "het eenvoudig woord des Heeren met menschenwaan en menschenvond" omkleed heeft.

Dezelfde is belijder van den godsdienst dien zijn vriend beweert niet aan te tasten, wanneer hij zingt, dat deze "geestesdienstbaarheid en onbeperkt gezach doet aanbidden als een dag van licht"; en hem in eene bonte allegorische voorstelling afmaalt als:

"dat purperplooien
"Om schoudren van een lijk; d'ontvleeschden schedel tooien
"Met schittrend kroonjuweel, en 't "ecce homo" dan
"Daarbij te preevlen met een vroom gebaar."

Dat "preevlen van 't "ecce homo" (??) met een vroom gebaar", ik hoop toch niet dat de dichter dit van zijnen vriend heeft afgezien? De godsdienst des vriends, is trouwens "dat lang bewierookt beeld op leemen voeten wortlend, dat de klang van zijn orakelstem sedert lang verloren heeft", maar toch nog "den vooruitgang belemren kan."

Ten laatste schijnt de dichter dan ook geenszins de Roomsgezinden, geenszins de geloofsgenooten van den Heer van Hugenpoth, maar alleen de Hervormden voor *menschen* te houden en hen op menschelijke rechten (vrijheid van geweten) aanspraak te geven; ten minste worden de Alkmaarders van thans, en in hen al hunne geestverwanten aangevuurd om toch "den teruggang" dat hier synoniem met catholicisme is, te blijven bekampen:

"'t zij u prikkel, om de hand
"Niet los te laten van het zwaard, tot wederstand
"Aan alle list, geweld, verleiding, vrome lagen
"Waarmeê teruggang immer tracht wêer de oude dagen
"Van geestesdienstbaarheid en onbeperkt gezach
"Te doen herleven en aanbidden."

Waarlijk, een burgeroorlog voor de deur! Ik geloof echter dat de dichter verre van op zijn duitsch "onbevangen" te zijn, hier zeer *bevangen* is, doch bevangen door verblindende dweeperij en felle sectehaat.

Het blijkt intusschen wel dat er geheel andere noten gekraakt worden in "De echo" dan in het vleiend schrijven. Hare galmen zijn alles behalve harmonisch met dien liefelijken voorzang. Of zij den Heer van H. zullen streelen zal veel van zijn gezond verstand afhangen. Dit echter lijdt geen twijfel, dat een dichter zijnen "waarde vriend", die katholiek is, al aardig onthalen kan.

Het geheele poeem schildert ons met de levendigste kleuren de inspanning van het Spaansche leger en zijnen veldheer don Frederik (dien de doorgeleerde kenner van het Kastiliaansch met prijselijke nauwgezetheid don Fadrique noemt) om Alkmaar te bemachtigen, en den heldenmoed der stedelingen waarmede zij elken storm afsloegen. Aan beide kanten echter worden de strijders door een beginsel aangedreven en aangevuurd, dat, om zoo te zeggen, alle handelingen bezielt. De bewoners van Alkmaar kampen met eenen moed en opoffering voor "de ontwikkeling van den geest", die alle moderne philosophen zou beschamen. En de Spaansche krijgsknechten loopen storm om Alkmaar weêr Roomsch te maken, met eene razernij, waarbij het blakendste vuur der grootste Heiligen om zielen voor de Kerk te winnen niets beteekent. 't Is de strijd tusschen het licht en de duisternis, de wetenschap en de domheid, den vooruitgang en den achteruitgang, het verlicht verstand en het domperig bijgeloof, tusschen de geloovig-godsdienstige beginselen van den Baron van H. en de wetenschappelijk-godsdienstige van den dichter van Kennemerland.

Gelijk reeds uit deze kleine schets van den gedachtengang blijkt, en bij eene nadere ontwikkeling nog duidelijker zal worden, ligt er zoo veel onwaars en onwijsgeerigs aan dien wederzijdschen strijd ten grondslag; heerscht er overal zulk eene overdrijving en verwarring van denkbeelden; is er in de opvatting van vele dingen zooveel onnatuurlijks en onmogelijks; straalt in het geheel zoo blijkbaar de strekking door, om van niets iets te maken, en, om toch maar te treffen, aan beide partijen toe te dichten wat niet bestaat — dat men verwonderd moet wezen, hoe iemand met de gaven des geestes van

eenen Hofdijk die gebeurtenis op eene dergelijke wijze heeft kunnen inkleeden.

De Alkmaarders strijden voor "het menschelijk recht", "de vrijheid van den mensch" en dat wordt uitgegild en uitgebazuind met een enthousiasme als of wij in den sans-culottentijd zijn, en ook alle Alkmaarders mannen van 1792 in plaats van 1573 waren.

En wat beteekenen nu die veel omvattende woorden? De ontwikkeling van den menschelijken geest. En wat is hier onder begrepen? — Het kunnen gelooven aan het "eenvoudig (?) woord des Heeren ontbolsterd van menschenvond en menschenwaan", en het verlof om, door geologische onderzoekingen uit te vorschen wie alles geschapen heeft, en waar wij voor bestemd zijn.

Allervreemdste denkbeelden liggen in dat recht en die vrijheid opgesloten. De een zal ze onderling onbestaanbaar, een ander onwaar en onwijsgeerig, een derde, misschien ook niets beteekenend achten. Doch dat de dichter ze werkelijk zoo heeft opgevat, zal ons blijken.

De Spanjaarden hebben bloed en leven veil voor hetgeen "Godlijk recht" genoemd wordt. De Alkmaarders weren het af en "God zelf" is hen hierbij behulpzaam. Dit recht biedt overigens een mengelmoes aan der meest zonderlinge bestanddeelen. Vorstelijk, kerkelijk staatsrecht, heilige tyrannie, geloof, absoluut gezag, koningschap bij Gods gratie, 't oud begrip, 't oud systeem, modder, absoluten throon, en nog meer, 't gaat alles in dat ééne recht op.

Verschillend van "het recht der Menschheid" treedt dit geheel als persoon op, en valt als een verschrikkelijk spook dat allerlei gedaanten aanneemt op het nietig Alkmaar aan. "'t Godlijk recht bewaakt den wal", "'t ging een bondschap aan met een vondst van nieuwen tijd", de kanonnen, als of een eeuw vroeger het buskruit al niet bestond; de schoten knallen, en het heet: "zoo blaze de oude sleur triomf," het geschut dondert, en de dichter roept: "Gods kerk spreekt door 't kanon", de veldheer beveelt, "bestormen", waartoe? "om door

'tgeweld de vormen van het ontmergd gezach te herstellen", de Spanjaarden bestijgen den wal, en het klinkt: "t Recht bij Gods gratie stijgt" de wallen op.

Men mag zich zeker verwonderen, hoe iemand van zulk een geoefenden smaak en gezond oordeel als onze Alkmaarder zanger dergelijke denkbeelden tot ééne ontzettende persoonlijkheid, waaraan niemand een naam zal kunnen geven, heeft kunnen samenvoegen, en zoo handelend laten optreden.

Uit het aangevoerde blijkt ook, hoe het geheel des gedichts meer de hersenschimmige droombeelden eener verhitte phantazie, dan wel de historische waarheid ten grondslag heeft; iets, wat de deskundige en onpartijdige lezer de schouders moet doen ophalen en doen lachen over zoo veel schermen in de lucht. In den ganschen strijd van 1573 schijnt de dichter slechts een godsdienstig vraagstuk te zien, waarom mén hem mag te huis brengen onder degenen waarvan Prof. Fruin in het laatste December-nommer van den Gids, gewaagt: "die, "behoorende tot de rechtzinnig protestantsche school in weerwil "hunner monarchale beginselen, toch nooit vergeten dat de "zegepraal van den opstand de zegepraal is geweest van de "in haar oog alleen zuivere godsdienst."

Deze geleerde, die stem mag hebben waar het onze vaderlandsche geschiedenis geldt, legt een geheel ander denkbeeld aan den strijd van 1573 ten grondslag. "De oorspronkelijke "grond des opstands,", zegt hij, "lag in de weinige invloed "dien de koning aan het volk gunde. Men wilde een constitu- "tie met een beperkt koningsgezag." Dit blijkt uit de eigenmachtige keuze van Mathias van Oostenrijk tot landvoogd, door de hoofden des opstands. "De voorwaarden, aan dezen "gesteld en door hem aangenomen, vormden een constitutie "waardoor het oppergezag niet minder dan in onze hedendaag- "sche monarchie beperkt werd."

Ik zal mij veroorloven denzelfden Hoogleeraar méer aan te halen, bij de verdere beschouwing van 's Heeren Hofdijks dichtstuk. Niet zoo zeer om dat de denkbeelden, die hij met eene rondborstigheid en waarheidsliefde, welke hem tot eere ver-

strekken, ontwikkelt, alreeds niet door Katholieken geuit zijn, als wel omdat dergelijke beweringen in hunnen mond voor "felle oranje-antipathie" worden uitgekreten, en als leugenverzinsels gebrandmerkt.

En wat groeide nu uit de vreeselijke worsteling Alkmaars? Het bekampen van "het gelooven".

Laat ons in de eerste plaats de denkbeelden over menschelijk recht en vrijheid van de Alkmaarders — anders toch konden zij er moeilijk voor strijden — of liever die des dichters beschouwen.

Dat recht en die vrijheid bestaan in eene onophoudelijke ontwikkeling van den geest "altijd vooruit, nimmer terug." Het schijnt zich te gronden op het voorbeeld der natuur.

> "Waar de onbewuste stof dus rusteloos zich wil
> "Ontwikklen — sta de zich bewuste geest niet stil,
> "Maar schrijde rustig voort met vasten voetstap, immer
> "Vooruit, steeds onverstaagd, het doel in 't oog — en nimmer
> "Te rug, wat hem den weg bemoeilijke of versperre."

Of nu de menschelijke geest tot het jaar 1573 stil gestaan hebbe, welk gevoelen overal doorstraalt, hierover zullen wij met de Alkmaarders en den dichter maar niet twisten. Men kan zich zoo iets verbeelden. Het voorbeeld van "de plant", waarop de geest gewezen wordt, is, in mijn oog, allergebrekkigst. Immers het plantenrijk en de geheele aarde is nog juist als voor 1000 jaren, behalve eenige betrekkelijk kleine veranderingen, die op zulk eene oppervlakte niet eens mogen genoemd worden. Is er in de plantenwereld vooruitgang? Bloeien zij telken jare schooner? Neemt zij iedere lente in omvang steeds toe? Een goed waarnemer zal opgemerkt hebben dat de planten, eenmaal volgroeid, op dezelfde hoogte blijven. En moest het heelal met zijn geheele toebehooren altijd, altijd, ontwikkelen, waar zou het dan heen?

Tot 1573 was aan die ontwikkeling nog niets gedaan.

> "Toen stoffelijke kracht een vrij terrein moest winnen,
> "Waar zich de kloeke geest een bodem kon ontginnen."

Noch voor kunsten, noch voor wetenschappen was tot op dat gelukkige jaar dan iets gedaan, kon iets gedaan worden. Rampzalige tijd! Wie zal hulp brengen in dien nood? De prins van Oranje. Deze zag, even als de heer Hofdijk, de slavernij in waarin de geest gekluisterd was. En om hem te bevrijden stak hij de vaan des opstands op. Welk een belanglooze heldenmoed! Een strijd voor een idee! Een andere Napoleon! "Niemant tast

"dwars door vuur en nevel, vlam en rook
"Den donkren tijd zoo diep in 't hart. Hij peilt de wonde
"En zegt op trouwe en eed haar hulpe toe."

Die wijsgeerige strekking in den Prins van Oranje zal zeker nog wel door niemand zijn opgemerkt. Prof. Fruin zoekt dan ook heel iets anders achter zijn verzet, gelijk wij gezien hebben.

Moge het wijsgeerige doel des Prinsen verwondering wekken, bij het grootsche plan der Alkmaarders mag het niet eens vergeleken worden.

"De strijd ontbrandt; niet slechts den kleenen staat,
"Maar heel der menschheid en der menschen recht ten baat:
"De strijd der volkren, door éen enkel volk gestreden...

Mooier kan het zeker niet, wanneer alles waar is. Wij weten zeer goed dat de Hollanders, in den strijd om Alkmaar, noch voor de vrijheid der Maleiers en andere Indianen noch zelfs voor die der slaven, gevochten hebben. De belangeloosheid van hunnen vrijheidskamp kunnen wij opmaken uit eenige woorden van den Heer Fruin, die tevens tot de waardeering van die opgeblazen grootspraak kunnen dienen. "Zoo lang de vrijheid "nog een voorrecht scheen, gunde ons volk haar aan geen "andere natiën. Wij sidderden op de gedachte, dat de rege- "ring der zuidelijke Nederlanden ons voorbeeld volgen en "godsdienstvrijheid zou verleenen. Alleen vrij te wezen te "midden van overheerde en slecht bestuurde rijken, scheen "het hoogste goed". Uit 's Heeren Hofdijks klinkende machtspreuk ziet men ook, hoe egoïstisch de mensch is. Wanneer de Duitschers ze lazen, zij spogen vuur en vlam over zoo

veel aanmatiging en miskenning van het werk van hunnen Luther. Als ware de dichter bevreesd dat wij een te beperkt oogmerk aan den strijd te Alkmaar zouden toekennen, herhaalt hij het nadrukkelijker en met nog algemeener woord, dat die kamp gold:

"De vrijheid van den mensch".

't Is goed dat er dit wordt bijgevoegd; ieder ander wijsgeer toch, zou bij geen mogelijkheid zulk eene gevolgtrekking uit het vorige gemaakt hebben. Men zou anders ook kunnen zeggen, dat zij om de *onvrijheid* der menschen streden. Zij waren immers Calvinisten?

Al streed men ten bate der gansche menschheid, toch schijnt men van dat doel niet al te levendig doordrongen geweest te zijn, men zou zeggen, dat meer een ontwikkelingsinstinkt hen er toe gebracht heeft. Zij willen zich niet overgeven aan don Fadrique:

"Die, kindren van hun tijd, en in dien tijd geboren,
"Zelfs onbegrepen (?) der behoefte zijn bewust
"Die hem ten levensadem is gesteld."

Die instinkmatige aandrift om den geest te ontwikkelen, niet alleen den hunne maar dien der geheele menschheid, wat moet hij zich sterk hebben doen gevoelen in die stedelingen, daar zij er zulke offers voor over hadden! — Een weinig verder zal het ons echter duidelijk blijken, uit de aanhaling des Hoogleeraars, dat de menschen van die dagen — hetgeen ook zeer natuurlijk is — de begrippen van godsdienstvrijheid, leervrijheid, en persoonlijke vrijheid opvatten, gelijk die overal werden opgevat en in praktijk gebracht. Zij waren kinderen van hun tijd, en derhalve hun tijd niet een paar eeuwen vooruit. "Werden de staten, de koningen, de absolute heeren van het land" "toen men Philips kwijt was," zij werden ook de absolute heeren van "de geesten en gewissen" en van al het overige, waartegen de dichter zijne stadgenooten laat strijden.

Ondertusschen gaat de strijd aan. Twee bestormingen worden heldhaftig afgeslagen, en als men de stad door hongersnood tot overgave wil dwingen, worden de dijken doorge-

stoken, en de vijand moet het beleg opbreken. De dichter heeft daarbij zijnen ouden roem van aanschouwelijk en levendig beschrijven gehandhaafd. Het beginsel echter *waarvoor* men de wapens heeft aangegord, komt daarbij slechts flauw te voorschijn. Het moest alles bezielen, doch men verliest het, als 't ware geheel uit het oog, tot waar de zege bevochten is. Dan klinkt het:

> . . . . "Triomf het menschelijk recht verwon!
> . . . . "De lang verroeste keten
> "Nog bloedig klemmende om de vrijheid van geweten
> "Wordt losgerukt."

De Heer Fruin zal ons zeggen wat hiervan waar is. "De "godsdienstige vrijheid bestond niet rechtens, alleen bij ge- "doogen. Rechtens bestond wel de vrijheid om te gelooven, "maar geenszins de vrijheid om het geloof openlijk te belij- "den en na te leven." De keten bleef dus klemmen, maar 't was een andere om andere gewetens. "Dat de overheid "niet verplicht is de ware godsdienst te beschermen en de "dwaalleer uit te roeien, was eene stelling die bijna niemand "durfde uiten, en die door de overgroote meerderheid voor "even gevaarlijk als ongerijmd werd uitgekreten. Geen andere "dan de staatskerk werd erkend: alle andere kerkgenootschap- "pen *bestonden in strijd met de wet.* De plakkaten tegen de "roomsche eerdienst werden gedurig vernieuwd." Dat triomfroepen had de dichter, gelijk men ziet, zeer goed kunnen nalaten. Alles bleef gelijk het was, slechts de rollen werden veranderd. "De volksmenigte, zegt dezelfde geleerde, blaakte "van onverdraagzaamheid en partijhaat."

Maar de dichter denkt er anders over. Na deze overwinning nu, zal:

> "de heilge nimbus blinken
> "Die straks den genius der vrijheid van den geest
> "Des menschen hoofd omkranst . . . .
> "De ontboeide wetenschap, door 't dogma lang verduisterd
> "En als een kind vervoogd, wordt thans allengs ontkluisterd,
> "Herneemt heur zeedlijk recht."

Hooren wij den historicus. "Aan onze hoogescholen heerschte "vrijheid van onderzoek en onderwijs, maar ook slechts bij "gedoogen. Gedurig kwamen de Staten tusschen beide als de "kerk aan het onderwijs aanstoot nam; en dan smoorden zij "bij voorkeur den twist en het *onderzoek* te gelijk en bevalen "stilzwijgen over het onderwerp. De philosophie moest voor "opperste regel houden, dat 't geen den menschen van God "den Heer door de Heylige Schriftuur is geopenbaart, als 't "alderseeckerste voor vast ende indubitabel gehouden moet "worden. Aldus "de ordre" van H. E. G. M. door de Witt "opgesteld." Men zou hieruit zeggen dat de nimbus na 1573 nog niet ontstoken is, de wetenschap geboeid, en 't verduisterende dogma bestaan bleef. En verder: "De wetenschap "had het hier beter dan elders, omdat de regering hier "minder macht had. Ware er ééne hoogeschool geweest, voor "alle provinciën onder het toezicht der Staten Generaal, de "vrijheid van onderwijs zou hier niet veel beter zijn geweest "dan elders." De vrijheid van drukpers zal ook wel tot de vrijheid van den mensch behooren; en hoe was het daarmede na de overwinning, waarvan zoo veel vrijheidsvruchten worden opgenoemd? "Hadden de Staten de drukpers in hun bedwang "gehad, aan den lust om ze te beteugelen zou het hen niet "ontbroken hebben. Dit bewijzen de vele plakkaten tegen het "drukken en verspreiden van boeken en van geheele soorten "van boeken". Hoort wat de Witt schreef aan van Beuningen. "En," gij kunt gerust zijn, zegt de genoemde schrijver, "dat "zijn tijdgenooten niet vrijzinniger niet verlichter waren dan "hij." "Ick en leze noyt eenige couranten of wtkomende "boexkens". Zoo veel hechtte hij aan de publicke opinie. Aan de Groot, die geklaagd had over de "licentie der Gazetten" antwoordde hij, dat hij "noch een wtterste effort doen sou "om dienthalve een goede ende vigoureuze resolutie wtte "wercken." Ware de republiek één geweest, de drukpers zou "hier niet meer dan elders ontzien zijn geworden."

De vrijheidsrezultaten die onzen dichter in zulk eene uitbundige vervoering hebben gebracht, zijn dus wel mager te

noemen, en al die grootsche termen voor glinsterende veelkleurige zeepbellen te houden.

Ik houd het er daarom ook voor, dat "het onbeperkt gezach", waarmede zoo druk geschermd wordt, bleef bestaan in weerwil van de Alkmaarsche overwinning. Het ging — zoo men wil — slechts in andere handen over. En wilt gij weten hoe het met de persoonlijke vrijheid stond onder HH. Hoogmogenden? "Men vergreep zich niet zoo erg als elders", zegt Prof. Fruin. "Het was iets anders een Koning van Frankrijk, den "vertegenwoordiger Gods op aarde, te beleedigen, en kwaad te "spreken van den burgemeester. Wel is waar, tegenover zijne "regenten was het niet mogelijk recht te krijgen. Geen onaf"hankelijke rechterlijke macht beschermde de burgers tegen "de willekeur der overheden." Iedere balling, vond hier toevlucht. "Maar," vervolgt hij, "meer dan de wet en meer "dan de goedgunstigheid der regering beschermde hen de "veelheid der regenten. Ik voor mij geloof niet dat de Staten "ten gevalle der verdrukte onschuld, het ongenoegen van mach"tige vorsten op zich zouden geladen hebben [1]."

---

1 De Hoogleeraar begaat, terwijl hij deze opmerking maakt, eene onbillijkheid die veel gelijkenis heeft met die van den heer Hofdijk. De willekeurige wreedheden van Lodewijk XIV zet hij op rekening van het beginsel "dat deze als koning, de vertegenwoordiger Gods op aarde was", als of dit den vorst recht gaf, buiten zijne rechten te gaan! Al beschouwt men de vorstelijke macht als van boven komende, daar uit volgt toch niet dat de overheden, eene macht gebruikende die buiten de grenzen gaat en derhalve niet van boven is, rechtmatig handelen. Het koningschap is en wordt nog overal als iets heiligers beschouwd dan het presidentschap eener republiek en een vergrijp er tegen zwaarder geacht. Of is onze Koning ook niet onschendbaar? Maar noch de kath. Kerk noch de publieke meening heeft daarom ooit gemeend dat de koningen doen konden wat zij wilden. Kinderachtig is daarom ook het schermen van onzen Kennermerdichter met het "Koning bij de gratie Gods" van Philips. Dit maakte immers het onwettige niet wettig? Onze koning tituleert zich immers ook zoo? En wanneer hij nu misbruik maakte van zijn gezag, moet men dat aan zijn "door de Gratie Gods" wijten? Wanneer een vertegenwoordiger des konings van zijne macht gebruik maakt om willekeur, wreedheden en onrecht te plegen, moet dit dan gezet worden op rekening van "vertegenwoordiger des konings", terwijl hij die dingen buiten de machtiging des vorsten doet? Ik geloof ook, dat men bij de beschouwing van historische personen wel in 't oog moet houden dat het kinderen van hun tijd zijn en dat het onnoozel is van hen te willen eischen dat zij in liberale begrippen hun tijd twee eeuwen vooruit zijn. In ieder geval zullen de Alkmaarders het zelfde beginsel dat alle macht, d. i.

De triomf van het menschelijk recht was dus zoo groot niet, en de zanger had zijn lied, ook na de zege op de Spanjaarden, onder dit opzicht ten minste, wel een toontje lager mogen stemmen.

Wellicht denkt hier iemand, maar waarin bestaat dan toch eigenlijk dat gevierde menschelijk recht? Wij hebben er tot nog toe slechts hoogdravende doch vage woorden en termen over vernomen; waarin is het *wezen* dier vrijheid gelegen? Iets meer bepaalds laat de dichter doorschemeren op bl. 10, maar het eigenlijke is het nog niet. Het eenvoudig Woord des Heeren, door Jan Arendts den mandenmaker, die zich als predikant had opgeworpen, verkondigd, had er zoo iets van.

"Jan Arendts, op wiens stem het gantsche Kennerland
"Eens 't eerst verzamelde, om 't eenvoudig woord des Heeren,
"Van menschenwaan en menschenvond ontbolsterd, te eeren,
"Te eerbiedigen, en te beleven."

Het wezenlijke der zaak vinden wij eenige bladzijden verder; of het echter bestaanbaar is met de preeken van Arendts laat ik daar; genoeg, de Alkmaarders hebben er voor gevochten. Na hun zege kan 't "onbeperkt gezach":

vrije menschen zielen
"Niet meer door mutsert en schavot doen nederknielen.
"Het kan Gods rijkste gift, het krachtig wiekenpaar
"Des geestes, tegen dank niet meer omklemmen, waar
"Hij dwangloos, onbeperkt, de ruimten in wil streven,
"Om 't levende heelal den oirsprong aller leven
"Fier af te luistren: nimmer rustend: sfeer aan sfeer
"Doorvorschen, of met de eigen fiere stoutheid neêr
"Te dalen in *de nacht der aarde*, om hare lagen
"Naar de onbekende *nacht der eeuwen* te ondervragen,
"En daar óok andwoord van te vergen op 't "Van Waar?"
"Waarheen?" dien oceaan van zwoegend gissen, waar
"Een nacht slechts boven welft: nacht, door God-zelf geschapen,

---

van *iedere* wettige overheid hoogere en lagere, van boven komt, met andere woorden "het recht bij Gods Gratie" evenzeer gehuldigd hebben. 't Is immers bijbelsch?

"Opdat zijn stofflijk beeld niet dommlende in zou slapen,
"Maar steeds den prikkel in zich voelen, die hem spoort
"Om licht te zoeken, altoos licht.... tot 't eindlijk gloort,
"Zij 't ook *hierna.*"

Ik geloof dat we het resultaat van ons onderzoek, van te weten te komen waarin dat geroemde menschelijk recht eigenlijk bestaat, van weinig beteekenis mogen noemen. De kern van dit denkbeeld schijnt besloten te liggen in "nacht der aarde" en "nacht der eeuwen" en "hierna" die met verschillende letters gedrukt zijn. Gelijk men ziet, alles loopt op geologische onderzoekingen uit om te weten "van waar" alles is, wat, "de oorsprong aller leven" is, en "waarheen" wij moeten, d. i. welke bestemming wij hebben. Vinden wij hier geen uitkomst, dan nog kans "hierna". En daarvoor dan werd die bloedige strijd gestreden. Maar zou Jan Arendts hen dat niet geleerd hebben? Zouden zij van hem niet hebben afgeluisterd wie de "oirsprong aller leven" is? zou hij hen het "waarheen"? niet hebben aangewezen? Waren het dan dweepende twijfelaars?

Zou men ook niet zeggen, dat de Alkmaarders zoo wat voor aanhangers der moderne richting worden aangezien? O! stonden zij nog eens op, die rechtzinnige psalmzangers, die gemeentenaren van Jan Arendts den mandenmaker, in hun pijen en wambuizen, wat zouden zij den dichter aangrijnzen, die het hun als een roem aanrekent gestreden te hebben om te kunnen zoeken wat zij al lang wisten. "Van waar!" Wat zouden zij huiveren, die geloovige lieden, bij de gedachte "te dalen in den nacht der aarde", zij die zoo gaarne in hunnen bijbel bladerden en antwoord zochten en vonden op alles; en de geologie nog niet eens in 't verschiet zagen! Wat zouden ze hem nuchter aanzien, hun zanger, die hen voor zoo onnoozel houdt dat zij niet eens wisten "waarheen" en meenden dat dit "waarheen" uit de ingewanden der aarde moest opgedolven worden, en dan nog zonder het zeker vooruitzicht van het te vinden! Zouden de heldhaftige kinderen van 1573 ook niet denken dat onze dichter het "eenvoudig en ontbolsterd

woord des heeren" zoo zeer vereenvoudigd, ontbolsterd en weder ontbolsterd had, dat er de kern bij was ingeschoten en het hem noch zekerheid van het ontstaan der dingen, noch gewisheid omtrent onze bestemming verschafte?

Zij "de stoffelijke beelden Gods", rondtastende in "een nacht van zwoegend gissen", een nacht door God "zelf geschapen", tot hun eigen welzijn daargesteld, zij wilden licht hebben, het licht: "van waar alles? waarheen?" In den nacht der aarde is dat licht verborgen, verborgen zeg ik, neen, misschien verborgen. Om hiertoe te kunnen geraken strijden zij voor zich zelven en hunne nakomelingen. Het kan evenwel zeer goed wezen, dat zij het licht niet vinden; maar de dichter troost hen met het vooruitzicht, dat hunne moeite toch beloond zal worden, en zij het vinden zullen "zij 't ook *hierna*". Ergo, door geologische onderzoekingen moeten zij trachten tot het eeuwig licht, hoe bijbelsch! geraken.

Arme Jan Arendts wat wordt er nu toch van uw eenvoudig en ontbolsterd woord des Heeren! En al die wijsbegeerte der Alkmaarders is saam getrokken in de leuze:

"Met Alkmaar voor den Prins!" dat is: "Voor 't recht met God!"

O onzin!

En wat was dan *het onrecht*, waartegen zij de wapens hadden aangegord? Men kan er moeilijk achterkomen, waartegen eigenlijk de wapens gevoerd werden. Nu eens zou men zeggen dat het meer de wijze van bestuur, dan weder denken, dat het meer den godsdienst, het catholicisme gold. Die denkbeelden zijn op eene vreeselijke wijze dooreen gehaspeld. Echter schijnt het toch wel een heilige oorlog geweest te zijn, en mogen al de gesneuvelde Alkmaarders gerust onder de martelaars voor de "ware religie" worden gerekend. Het beginsel toch, dat de Spanjaarden voorstonden en vertegenwoordigden, was:

"'t absoluut gezach
"Van weinigen, dat over geesten en gewissen
"In onbeperktheid zal bevelen en beslissen."

Den Koning van Spanje voor zijne rechten, hetzij dan ver-

meende of niet, te laten strijden, scheen den dichter zeker te prozaisch. Een "heilige kampstrijd voor het geloof (!)" — geen handhaving van bestaande verbodsbepalingen en naleving van den allerdiersten der door den katholieken Koning gezworen eeden — zou méer indruk verwekken en aan het geheel méer belang bijzetten. Van daar die onhistorische voorstelling. Sprak hij enkel van "gezach" — dat zou de rechtzinnige lezers met geen huivering genoeg vervullen, van daar "onbeperktheid". Men ziet, de dichter heeft een onbeperkt gebruik gemaakt van het "omnia licent" dat Horatius den poëten toekent.

Dat "onbeperkt gezach" schijnt ondertusschen reeds "ontmergd" geweest te zijn en zijne "vormen" verloren te hebben. Don Fadrique wil het herstellen. En waardoor? Door verraad. Dit lukt evenwel niet. En wat nu?:

"Dat dan 't geweld de vormen
"Van 't reeds ontmergd gezach herstellen doe: — "Bestormen!"

Zoo vurig als de Alkmaarders waren, om voor zich en het nageslacht het voorrecht te verwerven, van in den nacht der aarde te kunnen afdalen om den oorsprong "aller leven" te zoeken; zoo heet schijnen de spaansche krijgers geweest te zijn om de Alkmaarders weêr Roomsch te maken en aan het "gezach" te onderwerpen. Het waren ijveraars voor het geloof zonder voorbeeld. Of evenwel dit heilig karakter te recht aan die lieden wordt toegekend, mag men afleiden uit de volgende beschrijving:

"Krijgers, die de wallen
"Van Petrus hoofdstad even stout met honderdtallen
"Beklimmen, als op 't zeevlak van Lepanto 't boord
"Der Turken, 't vroom gebed om buit al reeds verhoord:
"Om buit, van ketters of geloovigen — om 't even."

Deze vrome mannen nu zijn de dweepende vertegenwoordigers niet van Philips, maar der katholieke kerk, die met het Boudhisme op éene lijn wordt geplaatst. Hoort, hun kanon buldert. Wie der Alkmaarders nog hope voede:

"Hij deinze thans: hij werp' zich neder voor 't gezach,
"Zoo als de Hindoe voor de goddelijke wielen
"Van Djaggernath (!) en laat' zich plettren en vernielen!

"Gods kerk spreekt door 't kanon... wat zal de mensch weerstaan!...
"En zoo rukt 't reuzig Spanje op 't nietig Alkmaar aan."

Waarom toch niet "de kerk" en de figuur volgehouden? Dat ware immers veel reuziger en indrukwekkender geweest. Het contrast zou er bij gewonnen hebben. Maar nu wordt deze opgeblazen ontboezeming onnatuurlijk, door in eenen zin "de kerk" in te krimpen tot een kleinen uithoek van Europa, en dat ontzaggelijk lichaam in eenen adem om te scheppen tot een dwerg. Deze metarmorphose is te sterk.

Nog in een anderen vorm daagt "de kerk" op. 't Is om van te beven. Zij is niets meer of minder dan een corporatie van duivels.

"De Spanjaards! ziet — zij komen!
"Hun naam gelijkt den naam der duivlen in getal,
"Want hij is Legio!....

De werkelijkheid is toch zoo erg niet als de schijn. De dichter heeft zich allerongelukkigst uitgedrukt, of den lezer slechts bang willen maken, door het geheel een vreeselijk aanzien te geven. Neen, 't zijn geen mannen met paardepoten, bokshoornen en apenstaart. Zij lijken er niet eens op. "In getal" lijken zij er slechts op. En dit wordt krachtig aangedrongen en gestaafd door een bijbelplaats: "want hij is Legio." De Romeinen hadden legio's, de Franschen hebben ze ook gehad. Wat eene treffende vergelijking! Welk een volheid van zin en uitdrukking! — Die uitroep beteekent dan ook zoo veel als niets. Het zijn holle klanken. Voor de bijbelmannen van 1573 kon het zoeken van zulk eene aangrijpende overeenkomst er door, te meer daar zij geloofden; niet voor den Heer H. Och dat gelooven! och die arme duivels! Zij zijn immers de wereld al lang uitgebannen? Hoe onwetenschappelijk spreken toch die Alkmaarders van 1573! Zouden ze misschien ook geen kruis geslagen hebben? Ik zou er niet op durven zweren [1]. Genoeg, alleen

1 Nog 50 jaren na het beleg van Alkmaar bestonden de aanzienlijken der stad uit Katholieken, blijkens eene acte van het jaar 1619, waar advocaten en verschillende adelijken vermeld staan, die zich belijders van het catholicisme verklaren. Men zie den aanst. K. Almanak 1867, bl. 203.

die overeenkomst in naam, wat der duivelen *getal* aangaat, vermeerdert der bewoners schrik, en de dichter, sidderende voor eene duivelachtige "heilige tyrannie", deelt in die angsten. Als stond hij zelf op de muren der benarde stad moedigt hij daarom de belegerden aan:

"Verschroei die longen, zeng dat trotsche hart, want zie!
"'t Geldt hier een doodwonde aan de *heilge* tyrannie!"

De kath. kerk heeft bres geschoten. Nu zou de regelmatige gang des gevechts wel vorderen dat zij ook storm liep. Maar neen! Eensklaps wordt zij gemetamorphoseerd in eene andere persoonlijkheid, zoodra zij bij de muren is.

"uit nevelende dalen,
"'t Recht bij Gods gratie stijgt, dat in den naam van God
"Het vorstlijk purper draagt, maar dan der volkren lot
"Met zoeten glimlach gaarn den duivel geeft in handen." [1]

Wie geeft nu den stedelingen geen gelijk? Niemand wordt gaarne den satan overgeleverd. Deze taak aan de kerk op te dragen schijnt de dichter niet aangedurfd te hebben, daarom komt in eens dat "recht bij Gods gratie" te voorschijn.

En wederom vuurt de zanger zijne stadgenooten aan, om te blaken:

"Een vuur dat beendren blaakt, en 't drabbig merg verteert
"Van 't oud systeem.

Of nu de kerk, of "het recht" zoo diep zat is hier moeilijk uit te maken, maar zeker zal men wel kunnen aannemen dat de mergpijpen der krijgers hol waren. Een oud systeem in de beenderen, onder de gedaante van drabbig merg. Welk een idee!

1 In de "echo" zelf schijnt de dichter een onverbiddelijk voorstander van een ongekrenkt recht en van stipte eerlijkheid. Achter in de aanteekeningen zou men zeggen, dat hij nog al voorstander is van: het doel heiligt de middelen. Ieder edeldenkend mensch zal zeggen dat men zijn woord, en vrij gegeven woord moet houden, ook jegens schurken, en Motley keurt het dan ook af, dat men een Spanjaard, die nog al wreedheden gepleegd had jegens de Hervormden, "verraderlijk" doodde, in weerwil men hem het leven had beloofd, zoo hij verklaringen deed van den toestand der Spanjaarden. De Heer Hofdijk meent dat aan zulke schurken woord te houden, bijna een vergrijp tegen de menschheid is. Ook dit is een zonderling menschelijk recht.

Ook nog eene andere figuur kan men eenige verzen verder vinden, even aangrijpend. Op de muren stapelt men keien op en deze verbeelden het beginsel waarvoor Alkmaar kampt. De Spanjaarden zijn in 't staal, en dit vertegenwoordigt het hunne, wat het dan ook zij.

"*Daar* staal, *hier* steen — maar *hier* het nieuw, *daar* 't oud begrip:
"En nu beslissing dan, wat berst de rots of 't schip?"

Wie is de rots? Wie het schip? Misschien de eerste de stad, de tweede de Spanjaarden. Een zonderlinge voorstelling.

Het geheel nu, d. i. "gezach" en "kerk", en "'t recht bij Gods gratie", het oud systeem en "begrip" heeft de dichter verder opgelost en samengevat in een modderpoel. De vuist eens vrijen burgers toont wat hij vermag:

"Wanneer een stalen klaauw hem weer zou domplen willen
"In d'eigen modder, waar hij lang zich uit verhief."

Ook onder den algemeenen naam van "vuil" treden de voorstanders van de kerk enz. op, terwijl de stedelingen met hunnen vinnigen weerstand "loog" verbeelden. De wal is schoon,

"Het bijtend loog heeft alle vuil geschuimd.

Waar de storm wordt afgeslagen daar heet het: "het godlijk recht ontfing een hartewond"; waar de kanonnen en geweren knallen daar blijkt:

"Midlerwijl hoe 't godlijk recht den wal bewaakt."

En dan dat "preevlen van het "ecce homo" met een vroom gebaar" schijnt wel ontleend aan de sprookjes van Moeder de Gans. Alsmede ook dat geheimzinnig werken van het "bewyrookte beeld" tegen de Alkmaarsche beginselen. Nog andere huiveringwekkende personificaties der "Kerk" gaan wij stilzwijgend voorbij. Behoef ik nog te melden dat "de heilige inkwisitie", niet vergeten is? O dat heerlijk thema, al zoo veel jaren opgedreund en afgezaagd, — 't blijft onuitputbaar! Wat zijn de dichters en romanschrijvers daaraan niet verplicht! Hoe vele ijzingwekkende tooneelen! Wat al spanningwekkende verhalen! Zij maakt elk een tot schrijver en tot dichter.

Ik heb ook nog aandachtig rondgezien of de Jezuïeten er niet bij in 't spel kwamen, al was het slechts in de aanteekeningen. Zij bloeiden wel wat later; maar het overige in aanmerking genomen, hadden zij best bij het geheel kunnen figureeren. Hoe menige dichterlijke geest is ook aan hen zijne vruchtbaarheid niet verschuldigd! Wat zijn zij niet geschikt om de harten met verschrikking te vervullen! Gelukkig de schrijver die ze in zijne intrigue kan invoeren, al is 't slechts één enkele; hij is voor honderd bladen druks en 6 oplagen geborgen! Maar al bleven zij weg, niemand zal het den dichter tot verwijt maken dat hij spaarzaam is geweest, met verschrikkingsmiddelen om indruk te maken op de massa. Zij moet alles kunnen tasten en voelen. Overal is het er dan ook op aangelegd om de vrome gemoederen der eenvoudigen en rechtzinnigen met ontzetting en huivering te vervullen. Alles moest akelig, verschrikkelijk en ijzingwekkend zijn. 't Is gemakkelijker evenwel om te overdrijven dan de dingen naar waarheid te schetsen; maar die meent dat zulke zwarte kleuren dezelfde uitwerking hebben op meer ontwikkelden, vergist zich. Het tegendeel wordt uitgewerkt. Alleen de kinderen zijn bang voor boemannen; groote menschen lachen er mede. Ik geloof daarom wel dat menig oud moedertje bij het spinnewiel zou huiveren bij de vreeselijke vertellingen des dichters, en misschien menige rechtzinnige cornet, daaronder bevend de handen zou vouwen, een blik van ontzetting ten hemel slaan en angstig omkijken naar den donkeren hoek van een schaars verlicht vertrek op eenen stormachtigen winteravond of er zich soms geen Spanjaard of een handlanger der "kerk" in de nabijheid bevond, maar dat dit ook het geval zal zijn bij meer verlichten zou ik zeer betwijfelen.

Wat men hier of daar ook uitgevoerd hebbe, weet ik niet; maar wat iemand in het bijzonder doet, heeft men toch geen recht op de rekening te stellen van den godsdienst waartoe hij behoort, zoo lang het niet bewezen is, dat deze dergelijke handelingen voorschrijft of wettigt. Niets valt lichter om iemand te bezwalken en belachelijk te maken dan sprookjes op te

disschen. De goede gemeente gelooft er altijd wat van. Hiervoor echter staat iedereen bloot. Wanneer ik mij hier tot de rol wilde verlagen van onzen dichterlijken wijsgeer, dan zou het mij weinig moeite kosten om een tal van sprookjes, en ook ware, doch op zich zelve staande feiten bijeen te zamelen, uit het leven der Hervormden getrokken, even dwaas even belachelijk, even verschrikkelijk als hetgene in "de Echo" wordt opgedischt. De verzameling van dergelijke vertellingen moet men maar aan de couranten overlaten — het Handelsblad niet uitgezonderd — die zeker uit gebrek van degelijke berichten, geschiedenissen mededeelen van "abten" ja altijd "abten," welke kant nog wal raken, en van liefdezusters, die de ondeugende kinderen met gloeiende tangen in den neus knijpen, enz. enz. Achten de deftige bestuurders van groote dagbladen dergelijke tractaten niet beneden zich, van den Heer Hofdijk heeft het zeker niemand kunnen denken, dat hij zich door zijn sectehaat zoo ver zou laten vervoeren om zijne muze tot zoo iets te verlagen. En dan die geheele samensmelting van het recht der kerk, en dat van Graaf Philips in één "Godlijk recht" waardoor het spaansche leger een kerkelijk leger wordt en de veldheer met zijne troepen, in zekeren zin, een heilig karakter krijgen, het getuigt van eene begripsverwarring die onder menschen met gezonde hersenen tot de zeldzaamheden behoort. Er straalt ook een blinde haat in door, die, zonder acht te slaan op de allerbekendste feiten, alles regelt naar willekeur, om zijn voorwerp aan den diepsten afkeer prijs te geven. Tot nog toe was Philips alleen de groote zondebok; in den "Echo" wordt hem eene deelgenoote gegeven in zijne misdrijven, de katholieke kerk. Deze voorstelling is evenwel zoo gezocht en kleingeestig, zoo spitsvondig en gewrongen, dat zij het dichtstuk in de oogen van elken weldenkende een onbekookt uitvloeisel van lasterende dweeperij doet worden.

Wat toch beteekent hier het "godlijk recht", dat de Alkmaarsche muren beukte, van de zijde des konings? Er kan hier moeilijk iets anders mede bedoeld worden dan zijne over-

tuiging, dat de vorstelijke macht van boven komt, gelijk ieder ander wettig gezag. Dit bijbelsch beginsel houden ook nu nog de vorsten van Europa vast, en de eene zoo wel als de andere, onze geëerbiedigde koning niet uitgezonderd, noemt zich vorst "door de gratie Gods". Wanneer nu de Csaar Polen uitmoordt, of onze gouverneur generaal in Indië namens zijnen koning door de gratie Gods, de weerspannige Dajakkers tuchtigt en aan zijn gezag onderwerpt, kan men dan, deze feiten bezingende, met recht en zonder zich laf aan te stellen, zeggen: het godlijk recht verwoest en vertrapt Polen; 't recht bij Gods gratie bombardeert de Dajakkers?

En de H. Ap. Paulus beweert dat *alle* wettige macht van boven komt. Dit geldt dus voor alle regeeringsvormen zonder uitzondering, en is van toepassing ook op alle hunne onderdeelen, tot zelfs in den beperkten huiselijken kring. En wie zou nu niet medelijdend de schouders ophalen over de bekrompene spitsvondigheid van dengene, die, op het voetspoor van onzen dichter, durfde spreken, van het godlijk recht, dat hij eenen weerspannigen zoon had zien tuchtigen, waar hij getuige geweest was eener vaderlijke bestraffing. En wanneer hij bovendien de kerk waartoe die vader behoorde er bij haalde, gelijk wij haar met het spaansche leger hebben zien vereenzelvigen, en met den grootsten ernst mededeelde, hoe de kerk den jongen kastijdde, had hij dan niet veel kans om voor verbijsterd, of voor een kinderachtige dwaas te worden aangezien? En wat moet nu de man van smaak en van heldere begrippen over kerk en staat toch denken over de zonderlinge personificaties en opvattingen van den Heer Hofdijk?

En op welken grond rust toch de bewering dat de verhouding der kerk tot hare aanhangers dezelfde is als die des vorsten tot zijne onderdanen? Waar ter wereld is toch zoo iets vertoond? Ware het ergens van toepassing, het zou op den kerkelijken staat wezen, maar die goed onderscheidt weet dat er een hemelsbreed verschil is tusschen den Paus en den Koning.

Te logisch om te kunnen aannemen, dat het ja en neen

in het zelfde voorwerp en onder het zelfde opzicht tegelijk bestaanbaar zijn, en door eenen Godmensch kan gehuldigd wezen; te verstandig om te kunnen denken dat de Alwijze en Almachtige verschenen in het vleesch, eene leer ter zaligheid kan verkondigd hebben, wier zin en beteekenis veel minder uit te vorschen is dan de stelsels der aardsche wijsgeeren, en waar eigenlijk niemand met zekerheid achter kan komen, — houdt de kerk de onwrikbare overtuiging dat Hij slechts ééne en ook voor ons menschen met zekerheid kenbare waarheid heeft medegedeeld, en door de eeuwen heen zuiver bewaard en dat zij die bezit. Implicite — zoo als zelfs bij dwalenden ter goeder trouw bestaanbaar is — of explicite moet men die ééne waarheid gelooven, zoo men wil zalig worden. Vandaar het stelsel van uitsluiting in de kerk. Die een formeel dogma, het zij uitwendig het zij inwendig ontkent, houdt op lid der kerk [1] te zijn: zij doet hem in den ban. De Heer H. zal deze redeneering wel heel dom vinden. Maar hij heeft ook een logica op zijn eigen hand. Dat de kerk onmogelijk voor de Hervorming, zoo als Luther die begonnen had, kon gezind zijn, zal wel niemand betwijfelen, maar volgt daar nu uit dat zij tot de Alkmaarders in dezelfde verhouding stond, als graaf Philips? Wie gevoelt niet dat de goddelijke zending der kerk, en de rechten eens vorsten ten opzichte zijner onderdanen oneindig verschillen? Voorwaar, die twee zulke heterogene bestanddeelen kan verbinden, hij heeft *de Combinationsgabe*.

Maar de Hoogleeraar Brill verzekert toch dat de kerk die eerst de vrijheid voorstond, haar later afvallig werd om een "ligue" met Spanje te vormen. Ik heb altijd den geachten Hoogleeraar

1 Men meene evenwel niet, dat de Katholieken gelijk de Heer Hofdijk in zijne bekrompenheid zich verbeeldt, geene grondige bewijzen hebben, het zij in de rede, het zij in bijbel of traditie, voor hetgeen zij aannemen, en dat die millioenen zich maar wat laten wijs maken. Zoo domperig zich anderen voor te stellen, is geen bewijs van groote scherpzinnigheid. En zouden nu al de geloofsgenooten des dichters in staat zijn om de wijsgeerige nasporingen te volgen, waarin de Hervorming volgens hem bestaat? ook alle groote en kleine mandemakers?

als grooter letter- en taalkundige hooren beschouwen, dan als historicus. Deze autoriteit, waarop de dichter in weerwil van zijnen afkeer van alle "gezach" zich grondt, is dus niet sterk. Ik wou wel eens eene bepaling hooren van hetgeen zij door "Roomsche Kerk" verstaan. Ik vrees er hard voor dat zij niet volgens haar werkelijk bestaan, maar veeleer volgens de behoefte van het oogenblik — echter meer uit traagheid om eens een katholieken theoloog, of de catechismus Conc. Tridentini na te slaan, dan wel uit kwaadwilligheid — zoude vervaardigd worden.

Wat onze beide geleerden de "Roomsche Kerk" noemen [1], zou men kunnen bepalen: als de zichtbare vereeniging der geloovigen, die onder de leering en leiding van eene door Christus ingestelde Hierarchie zijne leer belijden en met den H. Geest hun heil zoeken te bewerken. Bestaan er nu oorkonden waaruit blijkt, dat dit lichaam een verbond met Spanje heeft aangegaan? Men noemt ook wel "de kerk" het leerend en bestierend gedeelte, den Paus en het Episcopaat. Doch heeft men ooit vernomen dat al de bisschoppen der wereld met den Paus aan het hoofd een ligue gevormd hebben tegen ons land, met Spanje?

Maar de Paus alleen dan? Doch is dan de Paus de kerk? En bestaan er bescheiden dat hij soms als privaat vorst geld of troepen naar ons vaderland geëxpedieerd heeft? Misschien berusten zij bij den Heer Brill, maar anders heb ik er nimmer iets van gehoord. Die krijgslieden waren zoo wat katholiek; volgens de beschrijving des dichters evenwel geleken zij meer op ongeloovigen; in ieder geval zij heetten, ten minste, Roomsch, doch dit maakt hen toch niet tot de "Roomsche Kerk", en hun strijd tot haar strijd. Men moet al zonderlinge begrippen hebben over de verhouding der kerk tot den staat, en eene zonderlinge wijsbegeerte, om den strijd van een vorst tegen onderdanen die eene onkatholieke leer als de leuze

1 De catechismus op last van het Concilie van Trente uitgegeven noemt dan ook de kerk "Populus fidelis per universum orbem dispersus."

van hun verzet hebben aangenomen, voor een kerkelijken strijd aan te zien. Dan heeft het kanon der kerk meer gebulderd als voor Alkmaar, maar nog vaker het kanon der gereformeerde kerk. Maar de katholieke wereld schonk toch hare sympathie aan het wreede Spanje? Laat ons dit eens onderstellen. Volgens de ontboezeming van den Heer Hofdijk zou men mogen zeggen, dat het ongelukkige Polen al is het ook katholiek, al zijne sympathie heeft, en het verwondert mij dat de bloedige strijd dier edele natie tegen eene onderdrukking, waarbij de spaansche niet mag vergeleken worden, zijne dichterlijke ziel nog niet heeft aangetrokken. In geval nu de dichter zoo iets ondernam, zou het dan nog geoorloofd zijn, hem zonder omslag bij het Poolsche leger in te lijven en zijn geweer te laten knallen? Men kan hier uit opmaken hoe het primordiaal denkbeeld aan den strijd der aanvallers ten gronde gelegd, niet alleen waarheid, maar ook grootschheid van opvatting mist, en slechts de kleingeestige speling van een onverdraagzaam vernuft is.

Neemt men "dogma" voor de kerk, dan geeft men blijk van eene zaakkennis en eene juistheid van inzicht, die geene wederlegging waardig is. Hoe de Roomsche Kerk eerst vóór en later tegen de vrijheid kon zijn zal elken katholiek die weet wat "de kerk" is, ook wel onbegrijpelijk zijn. 't Is makkelijk om vele dingen te *zeggen* en te laten drukken, ook al druischt het tegen alle feiten en gezonde redeneering aan; het "godlijk recht" leert ons dit op eene treffende wijze [1]. Het is ook tevens eene mislukte proeve van ironie, welke de echte stempel ontbreekt, die door hare gemaaktheid en gezochtheid stuit, en den lezer noch door hare fijne geestigheid doet glimlachen, noch door haren hoogen ernst en waardigheid, met diepe ergernis vervult.

---

1 Daar onze dichter toch zulk een voorstander van de rechten van den mensch is, verwondert het ons, dat het systeem van gewetensdwang door zijne geloofsgenooten in Zweden, Noorwegen en Denemarken uitgeoefend, ook zijne meewarigheid niet heeft gaande gemaakt. Hen schijnt de Alkmaarsche strijd tot nog toe weinig gebaat te hebben.

En nu het gevolg van den strijd tusschen de vrijheid van den mensch en het godlijk recht. Dit is:

"De strijd van Weten en Gelooven."

Daarmede is dan ook de orthodoxie aan de deur gezet, en Mevrouw Bosboom mocht nog wel eens een historischen Roman ontwerpen om den dichter te beduiden, dat het voorgeslacht onmogelijk zoo iets met den strijd kan bedoeld hebben, daar zij zich vast "in den geloove" toonden. Men zou ook zeggen dat de dichter zijne wijsbegeerte de plaats van het op den bijbel steunend christendom wil doen innemen. Maar onhollandscher denkbeeld zal wel nooit door een Hollander, aan het hollandsch voorgeslacht zijn toegedacht. Immers de gewapende Hollandsche Maagd had steeds den bijbel tot rustpunt.

De groote kerk te Alkmaar schijnt het brandpunt van den strijd te zijn ter vernietiging des geloofs, in haar ontbrandde de eerste vonk, die tot een fellen gloed aanwies, en die het tegenwoordig geslacht nog meer moet aanblazen. Zij:

"roept u ter aller uur
"Met luide stemme toe: "Weest trouw! Weest trouw!" — Het vuur
"Daar in ontgloeiend, niet gesmoord, maar aangeblazen,
"Gevoed, gestookt! De winst, die reeds drie eeuwen lazen
"Uit zulk een heerlijk' oogst, niet loom verwaarloosd!

Met andere woorden: altijd maar gewerkt om het geloof aan "het ontbolsterd woord des Heeren" te verdelgen. Weg met de H. Drieëenheid, weg met de Menschwording, met de Verrijsenis, de Hemelvaart, weg met alle wonderen d. i. = weg met het christendom. Op, Alkmaarders, op, tegen die phantasmagoriën de wapenen aangegord en het geloof daaraan vernietigd! Dit is de edele strijd de strijd: der wetenschap tegen het geloof, uit de bange worsteling van 1573 geboren. Daardoor alleen zult gij u waardige kinderen toonen van uwe dappere voorouders, die.... "het ontbolsterd woord des Heeren beleefden, eerbiedigden", en dus *geloofden*.

Deze gedachten liggen opgesloten in het aanmoedigend slot van den "echo". Ik geloof niet dat het voorgeslacht hierop: Amen

zou zeggen; evenmin als er zijn zullen, die de juiste redeneering des zangers zullen bewonderen. En wat hierbij niet minder opmerking verdient, is, dat ook het huis van Oranje weder aan de spitse van den strijd voor de vrijheid van den geest wordt gesteld, gelijk de Prins van Oranje in 1573 die eereplaats innam.

"Onsterflijk leef dan onder u steeds de oude leuze,
"Met Alkmaar voor den Prins!" dat is: "Met God voor 't recht".

Hier wordt blijkbaar ondersteld dat de "oirsprong aller leven" reeds gevonden is. Toch zal het de orthodoxie zoo doende te kwaad krijgen.

De Heer Fruin heeft ons reeds in weinige doch krachtige trekken de gevolgen geschetst, die de strijd met Spanje gehad heeft, voor de vrijheid van onderzoek, van godsdienst, van drukpers, en die van elken persoon in het bijzonder. Men verruilde de eene absolute regeering voor de andere. Zij waren daardoor inderdaad kinderen van hun tijd. Zeker, in het protestantisme lag de kiem der wetenschap door den Heer H. bedoeld, de wetenschap die alle positief geloof zou aantasten, en een oplossend beginsel worden voor de Hervorming. Zij heeft het dan ook reeds voor een groot gedeelte opgelost en in de moderne richting een godsdienstig stelsel doen geboren worden, waarvoor de rechte naam nog niet gevonden is. Te meenen echter dat de eerste Hervormers zoo iets beoogden, voor zoo iets streden, is onnoozel. Neen, niet in ons vaderland — en dit is het tot eere — ontgloorde de strijd tegen alle positief geloof, door den dichter bedoeld en bezongen. In het paapsche Frankrijk stak die wetenschap het eerst de vaan op, en kwam over Duitschland tot ons [1]. Ook de vrijheid waarin wij ons thans verheugen werd ons door Frankrijk

[1] Opmerkelijk is het, dat het grootste gedeelte van de bespiegelingen der tegenwoordige wetenschap tegen het christendom uit de Duitschers geput zijn, en er soms letterlijk in terug gevonden worden. Over de verhouding tusschen kerk en wetenschap durven wij den Heer Hofdijk een artikel ter lezing aanbevelen opgenomen in een der eerste afleveringen van het maandschrift "de Katholiek" van dit jaar.

aangebracht. Ik zou dit niet durven beweren, wanneer de genoemde Hoogleeraar niet geschreven had: "voor niet eenen "staat misschien is de groote omwenteling zoo radicaal ge- "weest als voor dien der vereenigde Nederlanden. De revolutie "der vorige eeuw heeft..... met de traditie der republiek "gebroken". En nu "is de staat wezenlijk ingericht zoo als "de landsheeren uit het Bourgondische en Oostenrijksche huis "bedoeld hadden. Het ideaal van Karel V schijnt verwezenlijkt."

Maar de dichter schijnt er zich bitter weinig om te bekreunen, of de heele wereld van zijne inbeeldingen zegge, dat zij onwaar zijn, en hij tegen luchtverhevelingen schermt, zich bang makende voor.... niets. De tegenwoordige Alkmaarders moeten met alle geweld helden worden als hunne voorouders. Rome zet hun den voet dwars, wil hen onder haar juk brengen. Daarom de hand:

> "Niet los te laten van het zwaard, tot wederstand
> "Aan alle list, geweld, verleiding, vrome lagen,
> "Waarmeê teruggang immer tracht om de oude dagen
> "Van geestesdienstbaarheid en onbeperkt gezach
> "Te doen herleven, en te aanbidden."

Hersenschimmen anders niet, even als hun wetenschappelijk gevecht tegen het geloof, waartoe zij worden aangespoord. En dan, hoe zou dat strijden van het Weten tegen het Geloo-ven in de kerk te Alkmaar, haren vorigen bezoekers aanstaan? Mij dunkt zij keeren zich om in hunne graven, als zij het merken, en de holle grafstem van den vromen Jan Arendts, klinkt er nog eens tusschen, van uit zijne onderaardsche rustplaats: Zalig zijn zij die niet gezien en toch geloofd hebben. Joannes XX, vers 29.

Ik kan mij niet weerhouden om nog een enkelen blik te werpen op twee personen die de dichter als de leiders van den strijd der Alkmaarders meer in 't bijzonder laat optreden. Niet om het treffende dat hunne persoonlijkheid inboezemt,

en de bewondering die de dichter ons voor hen afdwingt, maar om den vreemden gang der redeneering die daarbij gevoerd wordt.

> "Doch ziet — er werken in heel de eindelooze schepping
> "Twee krachten slechts, met albeheerschbre vleugelklepping.
> "De kracht des geestes, en de kracht der stof. Ook in
> "Der menschen maatschappij, in 't kleinere gezin
> "Van staat, van stad:"

Deze aanhef klinkt grootsch, maar is, helaas, onwaar. Buiten twijfel, er werkt een geest in de schepping, de Almachtige, doch deze Geest staat niet op dezelfde lijn met de stof; Hij staat er niet neven; alle stof en alle geest ontleent alle werking alleen aan Hem; zijne verhouding tot de stof is niet als die der ziel tot het lichaam; Hij behoort niet tot de natuur; Hij is geen natuurgeest. Krachten werken er in de natuur, wie zal het loochenen? Wilde vloeden, woedende zeeën, verwoestende aardbevingen, verdelgende lavastroomen: de lente siert de aarde met groen en bloemen, de zomer koestert de vruchten en doet ze rijpen. Maar wie bid ik u, heeft ooit vernomen, dat er een bezielende geest in die stoffelijke krachten huist? Van dieren hoort men wel eens zeggen dat zij een geest hebben, maar van de eiken en rotsen nimmer. Of zou de dichter ook, zonder er zelf bewust van te zijn, Pantheïst wezen?

De overbrenging van dat brommend thema op de maatschappij kan daarom moeilijk anders dan het tegendeel van belangstelling inboezemen. Wat toch is eene onware vergelijking en eene ontboezeming of lofrede, op een valsch beginsel gebouwd? Of nu de geest die in de maatschappij werkt tot dezelfde categorie behoort (maar zeker blijkt zij evenmin een bovenaardsche te zijn), als die zich in de schepping beweegt durf ik niet beamen, maar ook evenmin tegenspreken. Doch het verstandigste onderstellende blijft toch de stelling maar half waar, of vervalt in het kinderachtige. De geest die in haar werkt is het:

> "Kloeke brein van enkle wakkre mannen."

Maar nu de stof. Dit zullen misschien de stoom of 't kanon, of andere werktuigen zijn, door den mensch in beweging gebracht. Neen, die werkende stof is zijn lichaam. Dat krachtige geesten ontzaggelijk veel op hunne omgeving vermogen is zeker, maar even onwaar is het, dat zij zoo veel invloed uitoefenen met hunne handen en voeten. Door physische argumenten de massa te bewegen, gaat moeilijk.

Wilt gij den geest en de stof zien werken te Alkmaar? Hoort dan. De gouverneur der stad Cabeliau is ziek; Jan Arendts de predikant ook.

"Maar stoffelijke kracht noch die des geestes — schijnen
"Ook krankten totter dood haar hooploos te ondermijnen —
"Bezwijmen machteloos".

Maar hoe werkt nu de geest en 't stof in weerwil hunner zwakte?

"Van uit Sint Annaashof klinkt over al de wallen
"De zwakke stem des Gouverneurs met daavrend schallen,
"En, schoon gefluisterd aan het ziekbed, is metaal
"Heur echo, dreunend van het bolwerk t'elken maal".

In die zieke stem zat dus wel pit. Ziet daar het hoogste toppunt der werking van geest en stof in een kleinen staat. Die zwakke stem gaf wel een krachtigen weerklank, ik vind anders dien "echo" wel wat gemaakt en onnatuurlijk.

En hoe werkte nu de geest en stof van Jan Arendts?

"Hij sterft.... maar bidt — en dit's zijn leering: "God verhoort
" "Altoos de bede des rechtvaardigen!" Dat schoort
"Op nieuw den moed."

Deze "zuizende echo", zoo als de dichter ook de stem des mandemakers noemt, had insgelijks een wonderbare kracht, maar het zal wel bij uitzondering voor de Alkmaarders geweest zijn; daar het gros der menschen hoe godzalig ook, door zoo'n paar woordtjes niet zoo handig geëlectriseerd wordt.

De logica is hier, gelijk men ziet, armzalig. Bovendien, is een zwak fluisteren de grootste heldendaad eens veldheers om

zijne troepen moed in te boezemen, — dan, ongelukkig leger! Weet een stervende predikant in zulke omstandigheden aan de zijnen, die grootendeels door zijn toedoen in zulke benarde omstandigheden geraakt zijn, niets beters toe te voegen, — dan, arme gemeente! Wat moeten toch die strijders licht ontvlambaar geweest zijn! Doch 't waren ook Alkmaarders. Evenwel, heldenfiguren zijn die beide personen niet. Vol vervoering was ook de dichter voor hen niet; dan toch hadden wij ze niet zoo flauw zien werken. Ook gevoelt men zich, na zulk een aanhef, met zulk een slot bitter teleurgesteld. Men verwacht allerlei vreeselijke verschijnselen en er gebeurt niets. Alles loopt op een "zwak gefluister" en een "zuisende echo" uit. 't Is een storm in een glas water. Horatius zou er van zeggen:

"Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus" [1]

Wij zullen een anderen held maar rustig door "de mazen van het speernet" laten trekken, eveneens "het godlijk recht (laten) *trachten* op het rolpaard der kanonnen (Alkmaar) binnen te rijden"; en Bossu niet storen als hij "de vleugelen der vrijheidsvogelen zal knotten" al "ontvalt de daad de hand des veldheers", hoe wel menigeen deze, en ook nog andere figuren te stout zou vinden.

Wat den versbouw aangaat, zou wellicht iemand over achteloosheid klagen. Het gedurig overloopen van den zin, en dat, terwijl de versregel met een eensylbig woord, of zelfs met een geapostropheerde 't eindigt, is geene volmaaktheid, en de veelvuldige rijmen op *dan* en *van* geen navolgenswaardig voorbeeld. De eenvoudigheid en natuurlijkheid, ik wil zelfs meer zeggen, de gemoedelijkheid, die onzen dichter in zoo vele andere kunstvoortbrengselen kenmerkt en ze met zoo veel genot doet lezen, zoekt men hier te vergeefs. Eens werd hem toegeroepen: "Hofdijk, gij hebt een beminnelijke, een schoone ziel!" De streelendste lofspraak zeker, die een menschenkind kan te beurt vallen; maar nu mag men wel klagen met den

---

1 Bergen zijn in barensnood, een belachelijke muis wordt geboren.

held van Virgilius "quantum mutatus ab illo[1]. 't Is hier als of de verkillende adem der prædestinatie over alles is heengegaan. Eene sombere dweeperij klinkt u uit alle toonen tegen. Een diepe wrok tegen al wat katholiek heet trilt in die snaren. De sectehaat grijnst u overal met vinnige blikken aan. Maar zulke leelijke gezichten, zulke zwartgallige gemoedsstemmingen beminnen de muzen niet. "Zonder eenige vooringeno-"menheid, zegt de reeds aangehaalde kunstkeurige schrijver, "dus met volkomen onpartijdigheid, met volslagen belange-"loosheid naar 't schoone te streven, zonder aan eenige daar-"buiten liggende toespeling of strekking zijn werking te ont-"leenen, is het hoofdvereischte bij ieder kunstgewrocht." Deze grondwet is door den dichter geschonden, doch niet straffeloos. Zijn zuivere smaak en fijn gevoel hebben er onder geleden; eene edele zielsverheffing, de echte stempel van het waarlijk verhevene moest wijken voor wrokkigen afkeer.

Menschen die eenen persoonlijken haat botvieren en aan de blakende gramschap hunner ziel tegen afwezige of tegenwoordige personen lucht geven, zij zijn vaak krachtig en schilderachtig in de uitdrukking hunner woede, maar gewoonlijk kleeft er iets triviaals aan beelden en woorden, wat een fijn gevoel kwetst en zekere walging veroorzaakt. De "Echo" is van iets dergelijks niet vrij te pleiten. Dit komt hiervan daan, dat de dichter al de verbittering en opgewondenheid van eenen persoonlijken wrok en kwaadaardigheid tegen de Spanjaarden uitstort of liever uitbraakt. 't Is als of hij er een onder zijne knie heeft. 't Is als heeft hij ze voor zich en koelt zijn woede. Onwillekeurig denkt men aan eene Delphische Pythia op den drievoet, als men leest hoe hij uitvaart en, in zijne verbeelding, als een razende Roeland op de veege vesten van Alkmaar rondspringt. Jammer maar dat men den indruk krijgt als beklom hij de tooneelcoulissen op het Leidsche Plein te Amsterdam, en dan daarbij het gevoel: wat is die man toch vinnig boos! Die razernij schijnt zelfs terug gewerkt te hebben op de

1 Hoe zeer van dien veranderd.

voorstelling der vertegenwoordigers van het katholiek beginsel, die hij even Roomsch maakt, als hij zelf rationalistisch-Gereformeerd is. Hij schijnt wel een woordenlijst van wraak- en vloekademende woorden, die men ons tegen de ketters in den mond legt, te hebben doorloopen om het ergste er uit te halen, en zich zelven op te hitsen. Er is echter een groot verschil tusschen de vervoering eener, om zoo te zeggen, lagere of tooneelmatig opgeschroefde hartstocht, en de edele, diepgevoelde verontwaardiging van een dichterlijk gemoed. Waar de eerste spreekt houdt de laatste, houdt de dichter op. Men zingt daarom gedurig, al scheldende, van "vuil", van "modder", "duivels" enz.: al sarrende, van "longen verschroeien", "bekkeneelen verbrijzelen", van "zengen" en "blaken"; men verwenscht, en daagt uit op eenen toon, gelijk dit niet onder edele helden voegt, en gelijk het den fatsoenlijken lezer niet behoorde te worden voorgelegd. Ook al die wijsgeerige, godsdienstige en staatkundige bijbedoelingen, hebben de æsthetische werking van het geheel verlamd. De vorm toch is niet onafhankelijk van de gedachte, de stof niet van den geest. Neen, de schoone vormen der kunst dienen niet, om onverdraagzaamheid, godsdiensthaat, of partijzucht in een behaaglijk kleed te steken, of er een ander belang in te zoeken dan dat der schoonheid zelf; allerminst om zich dienstbaar te stellen aan het op theatrale wijze exploiteren van de prikkelbaarheid des armen volks.

Het kan wel zijn, dat hier de dichter mompelt: "la critique est aisée, ik wou die stafbrekers over eens anders werk die niets doen dan bedenkelijke gezichten trekken, zelf wel eens aan den arbeid zien." Ik zeg het van Kampen na "het oordeel gaat wijder dan de kunst"; doch waar is het ook, dat de afwezigheid der kunst het oordeel niet ongeoorloofd en wraakbaar maakt. Dat hij die de lier niet kan tokkelen ook niet hooren kan, of er valsche toonen worden aangeslageu, zal wel niet volgen. Eene dergelijke opmerking zouden alleen de uitingen eener kinderachtige bedil- en zelfzucht of de afkeurende orakelspreuken eens kleingeestigen naijvers verdienen, voor

wien tegenspraak eene zelfverheffing en veroordeeling een zekere voldoening is. Ik misgun den Heer Hofdijk zijnen roem niet. Hij worde de kroon der dichteren, de luister van zijn vaderland, zoo als men 't, bij zijn optreden mocht verwachten. Maar onwaarheid blijft onwaarheid, en niemand kan vergen dat men alleen een geopend oog hebbe voor het schoone en de oogen sluite voor wansmaak en leugen. Feiten blijven feiten, en de wijsbegeerte heeft hare onvervreemdbare rechten: en het was voornamelijk onder dit opzicht dat ik het waagde "den Echo" aan eene beoordeeling te onderwerpen. Waar onze Balladenzanger zijne partijzucht vergeet en zijne wijsgeerige lessen staakt, waar hij optreedt met zijne levendige en bezielde schilderingen van het nederlandsche landschap, waar hij u al de vreeselijkheden van den woedenden strijd der hartstochten en al de schakeeringen van het menschelijk gevoel, krachtig of kiesch voor oog en hart tegenwoordig weet te stellen, wie zal hem daar de innigste hulde en de diepste bewondering weigeren? Daar is hij boven mijnen lof verheven; een talent zijner meer waardig, moge hem daar een lauwerkrans op den schedel drukken.

September, 1866.

BRIEVEN

VAN

PAUWELS FOREESTIER.

Buikjloot, 1° Okt. 1866.

Waarde Vriend,

De zon tint de herfstbladen zoo lieflijk geel en bruin, ja tot roodwordens toe, dat men, op dezen 1ⁿ Oktoberdag waarlijk, zelfs hier, in ons luchtig en glinstrend Over-'t-Y, zoû gaan denken, dat al die twijgen en ranken, met hun dunne lover, ons druiventrossen gaan aanbieden, die eenmaal in festijnglazen paerlen zullen. Vooral na zoo veel water als er gevallen is, wordt de zonneschijn en de warmte ons dubbel dierbaar en schijnt de natuur ons dubbel gelukkig, in den laten glimlach van den blonden Fœbus, zoo als de dichters vroeger zeiden. Daar had men 't, zoo even, in den Vergulden Wagen echter niet over; maar wel over den telegrammatischen donderslag, slechts voorspeld door eenig dof gerommel, dat de Tweede Kamer ontbonden is, ter zake van haar ongevraagd advies over de demissie van den Heer Mijer als Minister van Koloniën, en over zijne aanstelling tôt Goeverneur-Generaal van N.-Indië. Sommige onzer koffihuispoliticken vonden het inderdaad ondraaglijk, dat een arm, hoewel hoogst bekwaam man nu plotslijk *f* 200,000 inkomen zoû krijgen; daar men het hem, voor weinige dagen, nog volstrekt niet kon aanzien. Zij meenden, dat de Heer Mijer bij de Staten-Generaal iets had moeten laten doorlekken van zijn uitzicht, om met dat baantjen in de Oost begiftigd te worden. Anderen zeiden, dat dit wel waar was, indien er zich niemant had opgedaan, die zich bereid verklaart de promessen van

den Heer Mijer op den vervaldag te betalen; dat nu alléen bezwaar bij de Staten-Generaal had kunnen rijzen, zoo men de soliditeit van den borg, den Heer Trakranen, in twijfel trok; maar dat men niet beter wist, of de Heer Mijer genoot volstrekt geen teêrder genegenheid van de meerderheid der Tweede Kamer, dan die den Heer Trakranen zal ten deel vallen. Weêr anderen was bericht dat Mijer bepaaldelijk geriskeerd had nog niet benoemd te worden, indien de voorgenomen tusschen-regeering van Baud was doorgegaan. Kortom.... ik keerde in een wolk van politieke wijsheid en uit een wolk van tabaksdamp zoo even huiswaards, na mijn glaasjen bitter aan Vuykjen betaald te hebben.

Vergeef mij, om den wille dier atmosfeer, den staatkundigen aanhef van deze "geachte letteren" — ik moest u over *Klaasje Zevenster* enz. enz. onderhouden, en ik spreek over de slaagsgeraakte konservatieven en liberalen. Trouwens zoo geheel buiten het onderwerp ben ik eigenlijk toch niet. Ook in en *à propos* van *Klaasje* voeren liberalisme en konservatisme strijd. En de grootste strijd is nog losgebroken om tot de wetenschap te komen, of *Klaasje* is een liberaal en libertijnsch of wel een aristokratiesch en konservatief boek. In allen geval — men houdt het voor een demonstratie, en offchoon de Auteur het volstrekt niet onder stoelen of banken steekt, dat hij stamt uit eene eerzame teelt van Warmoestraetsche laken- of zijdewinkeliers, die tot in de tweede helft der vorige Eeuw behoorlijk de leer van den godvreezenden humorist Menno Simons hebben nageleefd en beleden, — schrijft men hem de neiging toe, om van "ons, Patriciërs" te spreken, als of hij op éene lijn stond met de Corvers, die al vóor de XIVe Eeuw, zegt men, hunne zeven schuiten hier te Zaandam hadden aangemeerd, om in een Amsterdamsch toehuis te gaan wonen; met de Bickers, wier naam al in de XVe Eeuw ten amsterdamschen raadhuize een goeden klank had; met de Huydecopers, wier handel in het nuttige runderleder al tot vóor de XVIe schijnt op te klimmen; met de Sixen, wier zilveren *Zes*-punt vóor 1600 reeds uit Henegouwen hérwaards kwam

ſchitteren. Ik wijs op de onwaarſchijnlijkheid, dat de Heer VAN LENNEP den Aristokraten meer eer zoû geven dan hun toekomt.

Volgends ſommigen hebben de Lotgevallen van Klaasje Zevenster ter goeder uur aan den dag gebracht knoeyerijen, als zouden hebben plaats gehad tusschen politiemannen en houderessen van nachtkoffihuizen, op aanſtoken van jaloersche groote Dames. De naaste uit den roman te putten moraal, is deze: als gij een jong, ſchrander, kiesch- en ſnelgevoelend, maar mooi meisjen zijt, en gij wordt te 's Gravenhage gewikkeld in een ſtrijd, op klaarlichten dag om uwentwil gevoerd, tusſchen een verleidelijken goeverneur en een afgeleefden Baron-vrij-gezel, loop dan in een winkel, of ſchel aan een fatsoenlijk huis aan, — liever dan de hulp te vragen van een groot, dik, opgeſchikt wijf, waarvoor men u reeds vroeger gewaarſchuwd heeft. Als gij zulk een meisjen zijt — daarbij eene vondeling, wier ſpraak, wier oogopſlag en manieren, wel is waar, getuigenis geven van haar aanzienlijk bloed, maar die het daarbij behoorend geldelijk attribuut ten eenen-male mist, vlei u dan niet, dat een edel jongeling, die u kent en bemint, een Officier van ſtand en middelen, boven wiens wapen een Gravenkroon prijkt, u, zelfs ook niet in onze tijd, met volhardenden ijver zal aanzoeken en bezweeren zijn vrouw te worden. Als gij hem óok bemint, zal hij dat niet zien; als gij zegt, dat gij hem niet liefhebt, zal hij 't gelooven: en een romanſchrijver zal komen en vertellen aan den lezer, dat de jonge man het wél heeft gemaakt, en laten den held nog een gelukkig huwlijk doen met eene andere. Gij zult misſchien meenen, dat er in VAN LENNEPS voorſtelling en daaruit te trekken zedelijk gevolg godsdienstredenen tusſchen beiden waren: maar dit is volſtrekt het geval niet: want hoezeer *Klaasje Zevenster* niet eens gedoopt was, wordt hier volſtrekt niet naar gevraagd.

En dan zeggen ſommigen nog, dat het werk van den Heer VAN LENNEP de gewenschte zegepraal predikt der hartstocht, ten koste der *convenance*!

Dit laatste woord, in een anderen zin opgevat, brengt mij

tot de hoofdgrieve, die men tegen den roman laat gelden. Ik, voor mij, behoor tot de oude dissenters (even als des Heeren VAN LENNEPS voorgeslacht); ik neem daaruit echter geen aanleiding om met den Heer S., in den *Gids* (bl. 313), te klagen, dat ik niet tot "de diepte en hoogte van het Hollandsche *high life*" ben doorgedrongen. Hier in Holland toch zijn we, zoo ongeveer alle, "eerzame burgerzonen" onder elkander. Of het porcelein en tafelgoed wat fijner is bij Mijnheer Deze en Mevrouw Die, — of de *r* en *a* ten hunnen huize met wat meer keelklemming wordt uitgesproken, — maakt wel verschil — maar niet veel. De DOUGLASSEN en MONTMORENCY-S, de afstammelingen der WASSENAERS en ZUYLENS in rechte mannelijke lijn worden zeldzaam onder ons; de nakomelingen der DE WITTEN en HUYGENSEN zijn geen Graven geworden: voor hooger dan eenige *coteries* van "fatsoendelijke lui" is hier geen ruimte te vinden. Hangen er in Den Haag nog zoo wat tradities van het oude Hof, en brengen onze nieuwbakken Edellieden uit Parijs en van Baden-Baden nu en dan zoo iets meê, waar ieder-een niet dadelijk op de hoogte van is, — in déze waereld voert de Heer VAN LENNEP ons niet binnen. Ik heb in den heelen roman niets aristokratiesch gevonden, dat de nieuwsgierigheid van een burger jongen zoû kunnen prikkelen of bevredigen. Of zoû men dit voor een bewijs der kennis van de fijne formen onzer eerste klasfen moeten houden, dat de Heer VAN LENNEP, die gezegd wordt daar de "diepten en hoogten" van gemeten te hebben, meent of wenscht, dat men, algemeen, in die eerste klasfen zijn derde deel een geschikte familielektuur vond?

Ik herhaal: mij dunkt, dat er geen specifiek onderscheid is, tusschen de etiketten die de geldersche landedelen of de amsterdamsche *Van Doerloghen* in acht nemen, en de wellevendheidsformen, geldend in eenig ander *gentleman*-s-huis van Amsterdam of Rotterdam, van Utrecht of Haarlem, wat zeg ik? van Monnikendam of Leiderdorp. Mijn zesde zintuig, een orgaan, dat de meeste verwantschap heeft met het vermogen van de *reuk*, doet mij wel eene geheel andere nuance waar-

nemen in het *Gesammtleben* bij personen van min of meer fijne opvoeding; maar ik moet bekennen, dat ik op Groot noch Klein Hardestein, evenmin als in de binnenkamer van den Heer *van Bassen*, de aandoening te-rug-gevonden heb. Ik ben het met den Heer S. eens, dat de schrijver noch den Graaf *van Eylar*, noch Mevr. *van Doerloghe*, naar de natuur gekopiëerd heeft; maar daarom kan ik ook niet, met dien kritikus, het voorrecht des auteurs van Klaasje Zevenster zoo hoog waardeeren, dat hij "tot de intieme kennis van het Hollandsche *high life*" zoû zijn doorgedrongen. Ik meen inderdaad, dat er geen wezenlijk onderscheid, maar slechts eene schakeering te konstateeren valt, tusschen onze hoogere en lagere *gentry*: ik beken echter, dat ik mij daarin ten uiterste zoû vergist hebben, zoo er eene gantsche afdeeling van eerste familiën was, waar Klaasje Zevenster als een *family-book* gebruikt zoû worden. Het is het oogenblik, om ons af te vragen, hoe de oplossing zal luiden van dit dubbel punt van onderzoek:

Bestemt de Heer VAN LENNEP, het hollandsche "*high life*" kennende, dezen roman, waarin het tooneel tusschen *Klaasje Zevenster*, *Tilbury* en *Mad. Mont-Athos* geschilderd en meesterlijk geschilderd wordt, voor het boeken-rekjen en de familie-theetafel der eerste huizen? doet hij dat met volle recht, overtuigd dat hij daarmeê in den geest en naar den zin zijner lezers handelt?

Of heeft de Heer VAN LENNEP alleen maar eene poging willen doen, om den roman in die huizen ingang te doen vinden?

Moet op het eerste vraagpunt een "Ja, voorzeker!" volgen — dan beken ik, dat men er, in sommige eerste huizen, eene zedigheid op nahoudt en een begrip van *convenance* heeft, die andere fatsoenlijke lui in hooge mate ergeren.

Is het tweede waar, dan heb ik 't slechts te betreuren, zoo dit element in het Hollandsche "*high life*" zoû worden opgenomen.

Mijne vrouw en ik wij hebben, onder wederzijdsche voorlezing, eenige aangename uren aan 's Heeren VAN LENNEPS jong-

sten roman te danken gehad: maar daarentegen moet ik ook *dit* getuigen: Mieken, die veel gereisd heeft, zoowel in landen als in boeken, die vijf kinderen heeft groot gebracht — Mieken, die niet voor een klein geruchtjen vervaard is — zij heeft het oogenblik toen *Tilbury* zijne rottingfluit aan den mond bracht, met een blos betaald, zoo als 37-jarige wangen maar zelden overdekt.... en dit heb ik recht den Auteur euvel te duiden. Ik ril, bij het denkbeeld, wat het zijn zoû, als Foreestier eene 17-jarige dochter had, en de verbeelding van dit kind werd getuige gemaakt van dat affchuwelijk tooneel. En toch moet ik mij haasten er bij te voegen: eenmaal willende befchrijven wat hier te befchrijven was, kon het onmogelijk met meer ingetogenheid, met een fijner palet, met een kalmer penceeltoets geschieden. Het is, in mijn oog, een grove laster, dat de Auteur een fchuldig behagen heeft gevonden in het beroeren van dezen poel. Ik begrijp niet, hoe men, met goede trouw en æsthetischen takt, zoo iets beweeren kan. De Auteur heeft de tegenovergestelde deugd van hetgeen men hem hier ten laste legt, en dat wel ondanks de lichtzinnigheid, die zich in fommige *équivoques*, in fommige onzedigheden zijner pen openbaart. Het is geen gebrek aan christelijke moraliteit, die hem de *Mont-Athos*-tafereelen heeft doen befchrijven; het is gebrek aan kieschheid. Of liever, de Auteur die zeer goed blijkt te weten wat het publiek door kieschheid verftaat (en naar mijne meening te-recht), zet zich over zijne gewetensbezwaren heen, en meent alles goed te maken met onze kieschheid preutschheid te noemen. Er wordt dan ook vooral gezondigd door de beftemming van het boek. Het is een roman, een onderhoudend verhaal, waarvan misfchien 10,12.000 exemplaren verkocht worden; het is dus vooral beftemd voor de *Klaasjes Zevenster*, voor de *Bettemies*, voor de *Alberts* en *Mauritsen van Eylar* om ons heen.... Wie kan dat billijken? Is die beftemming met wijsheid bepaald en is de keus dezer voorftellingen in over-een-ftemming met de gewone voorwerpen van overweging en vermaak onzer deftige jongelieden, — waarom merkt men dit dan ook niet uit de ge-

ſprekken, die tusſchen de fatsoenlijke jonge-lui in het boekzelf gevoerd worden? — Waarom, in tegendeel, munten, bij VAN LENNEP, zelfs de geſprekken der ſtudenten uit door eene betrekkelijke zedigheid, eene *réserve*, die de ſmaak en het hart des Auteurs even veel eer doen? Waarom moeten de geſprekken en het gemoedsleven in onze fatsoenlijke hollandsche kringen, na de verſchijning van *Klaasje Zevenster*, minder zuiver en zedig, minder ſchuldeloos, minder gemakkelijk zijn, dan voor dat dit boek eene ſtof voor die geſprekken en een element voor dat leven kwam uitmaken?

Met leedwezen konstateer ik, ondertusſchen, dat de ordentelijke lui en de onwraakbare tooneelen in dit werk over het algemeen veel minder fraai van bewerking zijn dan de gemeene; onmiskenbaar ſtaat *Tilbury*-s portret oneindig hoog in kunstwaarde boven de beeltenisſen van de Heeren *van Eylar* niet alleen, maar vooral ook boven dat van den kleurlozen "braven Hendrik", den zoon van de weduwe *Wayland Flinck*. Het is maar niet genoeg te verhalen, dat een jonkman een hollend paard heeft durven tegenhouden, en dat hij de ſtof weinig telt, die dien-ten-gevolge op zijn kantoorjas gevlogen is: dit geeft dien jongen geen aanſpraak op de hoogste eereplaats in het boek. Het zijn vooral de jonge mannen, wier teekening mislukt is, en allermeest, waar zij tegenover de meisjens hunner keuze komen te ſtaan. Niet, dat deze hen dan zoo zeer overſchaduwen, maar er valt een nevel op den geheelen groep.

Galjart is goed geſchilderd tot — op het oogenblik, dat hij zich bekeert; dan zakt zijn figuur in elkaâr. En die gantsche bekeeringsgeſchiedenis! *Nicolette*, die dezen type der gemeenste pierewaayers, dit model aller zuipers en hoereerders, met ſchelvischoogen aan den wallekant liggende, zoo maar *de but en blanc*, om dat hij een van het achttal plichtverzakende pleegvaders is, gaat oppasſen! Neen, aan zulk een ziekbed kan alleen eene heldin der katholieke liefde, — die den ſtrijd des gemoeds volſtreden, den ernst des levens volmaakt in zich opgenomen heeft, wier gebedsverkeer ſints lang in den Hemel is, terwijl haar peilloze offerwilligheid en haar

ſterke arm de lijdende menschheid te hulp ſchieten, — daar kan alleen een "zwartzuster", met het kalm gemoed en den kalmen oogopſlag, haar figuur redden. Ik ſpreek van æsthetika! Die *Galjart*, met zijn ſchor geworden ſtem, wat moet hij anders dan, nu en dan, eens badineeren met het mooye juffertjen, dat hem daar, haast geheel in haar eentjen, aan zijn bed is komen zitten! Dit devoement van *Nicolette* is eene overdrijving van zeer ſmakeloze ſoort. Daar zoû de lezer alleen genoegen meê nemen, als het met zorg, door vroegere aanrakingen dezer beide zoo hemelsbreed uit-een-loopende personen, was voorbereid. Nu doet het niets dan ſtuiten.

En dan *Flinck*. Een *Rembrandt* — een *Van Beveren*!... Maar op een gegeven oogenblik, juist toen de ſchilderij voltooid was, kwam er iemant met een tempermes, en haalde al de betooverende tonen en kleuren van het doek. De Schrijver kon het verhaal ſlecht laten eindigen; het gaat ons voor de familie *Eylar*, voor *Nicolette*-zelve, voor niemant aan het hart: maar aan den ouden *Flinck* was hij eene andere oplosſing ſchuldig. Die figuur is er geheel op aangelegd, om pleizier van *Nicolette* te hebben. Dat gaat maar zoo niet — iemant te laten ſterven, zonder dat die dood past in de æsthetiſche *trame* der levensgevallen van de hoofdperſonen.

Die oude *Flinck* wordt tot een gedesœuvreerden *non-ens* verlaagd door de dood van *Nicolette*, al zoû de auteur het tegenovergeſtelde ook verzekeren; en dat had hij niet aan den Schrijver verdiend, die *une fois de plus* heeft ondervonden, wat dankbare figuur *le bourru* in een drama is.

De familie *van Zirik*, de familie *Lammers Ruffel*, de familie *Mont-Athos*, de familie *Puri* zijn, alle, meesterlijk getoetst. Zij zijn van een *vigueur de ton*, van een ſchitterend en degelijk *empâté*, van een *coup de brosse*, die u volſtrekt niet doet klagen:

> "Le Sanzio pourrait plus gracieusement
> Arrondir cette forme et ce linéament."

Als ik tegen *Mont-Athos* bezwaren heb, dan is het niet ge-

heel op de zelfde gronden, die de Heer S. in den *Gids* aanvoert. Die Heer zegt o. a. het volgende:

"Een naakte Venus in volkomen aesthetischen vorm ver-"heft het edelst en reinst gevoel, dat den menschelijken boe-"zem kan doen trillen, maar een vuile ontkleede schoonmaak-"ster wekt alleen walging bij wie nog andere neigingen kent "dan die der dierlijkheid."

Deze woorden zijn hoogst merkwaardig. Er is daaruit veel te leeren: aller-eerst doet het ons een blik werpen in het cynisme der moderne æsthetiek. Naar deze leer is dus "het edelst en reinst gevoel, dat den menschelijken boezem kan doen trillen", dat gevoel, hetwelk door het zien eener "naakte Venus" tot zijne volkomenheid gebracht, althands verheven wordt. Het »edelst en reinst gevoel" ſchijnt dus op het gebied van het æsthetische, niet op dat van het moreele gezocht te moeten worden. Als de Gravin Hahn-Hahn den held beſchrijft, die, ter dood toe gewond, na dat de ſlag gewonnen is, zich te-rug-ſleept naar de ſtad, om te ſterven, maar niet, voor dat hij het gescheurde vaandel in de lucht ſlingerende, zal hebben uitgeroepen: "Sieg, Sieg! das Vaterland ist gerettet!" dan zal het gevoel, hetwelk de borst diens krijgsmans bezielt en de onze bij het verhaal, of het edelst en reinste gevoel niet zijn, of het zoû kunnen verheven worden door den plotselijken aanblik eener "naakte Venus"!

Wat verſtaat de Heer S. door "volkomen aesthetischen vorm"? Dat, onder anderen, bij hare ſchepping, geen ontuchtige bedoeling heeft voorgezeten? Dit zeker verbetert veel zijne beweering. Maar toch — er is hier, in allen geval, ſprake van eene "Venus"; de Heer S. heeft ze misſchien nooit anders gezien dan in marmer, misſchien alleen in gyps, misſchien alleen zonder armen; misſchien alleen — in *papier mâché* of savonet-ſpetie: God beware hem (zoo hij nog aan het zesde gebod hecht) voor eene levende openbaring in Paradijskostuum van de *Venere dei Medici*! Voor het christelijk gemoed is er, behalve de quæstie van het ſmaakloze en walglijke, altijd nog de quæstie van het misdadige — van (het verouderend begrip!)

de zonde. Mag dit begrip niet meer meê praten, dan *vive la mythologie*, met zijn polygamie, zijn incesten! Wat weet ik! Het wordt inderdaad moeilijk zich eene voorſtelling te maken van de denkwijze onzer moderne Heeren over al zulke onderwerpen. Een "vuile ontkleede ſchoonmaakster" moet geſchuwd worden door ieder beſchaafd mensch; daarmede kunnen alleen die genen het ſtellen, die aan de neigingen der "dierlijkheid" toegeven. Het kriterium der dierlijkheid is dus gelegen in de onverſchilligheid voor het ſchoone. Groote God, wat begripsverwarring! Wat peilloos weehzinken van de eenvoudigste zedelijkheidsvoorſchriften! Waar zal dat heen, als eenmaal de lieden zoo ſlecht en ellendig zullen geworden zijn als hunne beginselen, en dat die beginselen werkelijk in de ſtaatswetboeken zullen worden opgenomen? Onze nieuwste ſtaatswetten leven thands, God dank, nog van den ouden ſlender, van de oude traditie. De kieschheid en het fatsoen onzer vrouwen houden (in de *protesteerende* maatschappijen) de waereld nog een weinig bij elkander: maar waar zal het heen: als ook die zachte banden allengskens ontknoopt worden! Reeds zijn er beſchaafde jonge moeders, verblind genoeg, om toe te laten, dat hare kinderen niet bij de Christen gemeenſchap door den Waterdoop worden opgenomen... Wat zal er van de waereld worden, als door het begrip van zonde geheel de pen zal zijn gehaald, als de æsthetika in de plaats treedt van de moraal, en als de æsthetika in haar recht zal wezen, waar zij het vijgenloof en de beestenvellen uit het aardsche Paradijs verſchopt, — indien ze maar geene ſympathie voor "vuile, ontkleede ſchoonmaaksters" vraagt? De Heer S., vooral Mevrouw S., moge eens nadenken over de gevolgen van den eeredienst, welke op zulk een wijze georganizeerd wordt.

Maar daartoe leent de Auteur van *Klaasje Zevenster* geenszins de hand. De onderſcheiding vergt wat fijnheid van ſchalpel; maar ik houd haar vol. Het is laster te zeggen, dat *Klaasje* een onzedelijk boek is, in den gewonen zin van het woord. Al verneemt men niet, dat de heldin is gedoopt — al komen de fijnen er ſlecht af in den roman — al lanceert

de Auteur naar het hoofd der katholieke geestelijkheid een fchendend *bon-mot*, bij monde van eene der *pensionnaires* van *Madame Mont-Athos* — al is deze naam-zelf lichtzinnig ontleend aan een der belangrijkste monumenten van de oud-christelijke kunst — al komen er eenige ftudentengezegden in het boek voor, die niet aan ftudenten in den mond worden gelegd: er ligt op den grond van het hart des Auteurs iets christelijk-godsdienstigs, geen rationalistiesch religiozisme, vol zelfbewondering en laagheid: maar weldoende warmte. Indien er voor *Klaasje Zevenster* maar twee namen waren: een zedelijk boek of een onzedelijk boek — dan zoû ik geen oogenblik aarzelen het den eersten titel waard te keuren; evenmin er æsthetische verdiensten in te huldigen — met name ook in het uitftekend gefchilderd tooneel dat de Heer S. affchrijft op bl. 523—24 van den *Gids*. Ik herhaal het — ik zie hierin geen wraakbare "fchoonmaaksters"-idealiteit: ik veroordeel alleen de meening, dat het boek gefchikt zoû wezen voor de klassen en leeftijden, waar romans voor gefchreven worden, voor de jonge meisjens, die het NB. op het goede pad zoû moeten houden. Ik wensch dat er andere middelen gevonden worden, om jonge meisjens voor lotgevallen als die van *Nicolette* te bewaren, andere dan ze, bij voorraad, reeds in den geest verblijven te doen bezoeken, wier beftaan zij in 't algemeen niet behoeven te leeren kennen. Het boek is, naar zijn hoofdinhoud geoordeeld, moreel; 't is rijk aan fchoone tafereelen; maar de fabel is niet meesterlijk geweven; het gaat mank aan de ongelijkmatigheid van talent des auteurs, het theatrale en dekoratieve van fommige zijner figuren en groepen, het groote gebrek aan *convenance* in fommige deelen en ondoelmatigheid van het middel, dat hier tegen diep te betreuren maatschappelijke euvelen wordt aangewend.

Er is reeds te veel van het publiek gevergd dan dat ik, behalve bij de boven genoemde, nog bij de andere personen zou durven ftilftaan, die in 's Heeren VAN LENNEPS fchepping eene rol fpelen. Ik denk over *Bettemie* gunstiger dan de Heer HUET, hoewel ik hare mystische hoedanigheid niet behoorlijk

met haar charakter geasſimileerd vind. *Bleek* is uit voortreflijk getemperde tonen geſchilderd; maar ze zijn niet van VAN LENNEPS palet: hij heeft, voor 's mans *heure suprême*, een studie gemaakt in het muzeüm Dickens, afdeeling *Nickleby*, en daardoor heeft het den ſchijn alsof dat voortreffelijk partijtjen, afzonderlijk bewerkt, kunstiglijk in het groote doek is ingezet. Het is VAN LENNEP niet, die daar ſpreekt; het is een geheel ander gevoel dat hier aan het woord is en een vreemd penceel heeft met die treffende koele toetsen den ongelukkigen zelfmoordenaar ſchrikwekkend gekenmerkt. *Drenkelaer* vind ik goed geſlaagd, offchoon mij de hoedanigheid zijner oogen niet voorkomt op de natuur geſtudeerd te zijn. *Hogenberg* komt mij ook zeer verdedigbaar voor, en zijne wachtkamer behoort, zoowel als de herberg te Hardestein, tot de beste *Van Mierisjens* onzer nationale kunstſchool.

Maar ik maak een einde aan dit te lange geſchrijf.... Mijne vrouw heeft mij al herhaaldelijk verzekerd, dat de *minestra* koud was geworden, en zal mij, dit maal, hoop ik verſchoonen, dat ik het oordeel, door de beide *sexagénaires* eigenlijk opgemaakt, voorſtel als grootendeels de vrucht des nadenkens van

Uwen

PAUWELS FOREESTIER.

MENGELINGEN.

NOG IETS SOCIAALS[1]. — Maarten Schierbeek, weesvader in het armhuis te Zwartsluis, door het hof van Overijssel tot 10 jaar tuchthuisſtraf veroordeeld, wegens het bevorderen van onzedelijkheid bij de aan zijn zorgen toevertrouwde minderjarige meisjens, heeft zich in kassatie voorzien. Zeer natuurlijk! volgends de moderne theoriën is het begrip van meerderjarigheid eene konventie, en wat heeft een filozoof zich aan konventies te ſtoren, aan wier vastſtelling hij geen deel heeft gehad? Waren de meisjens *meerderjarig* geweest, dan had Maarten Schierbeek natuurlijk, volgends de theoriën die sints lang alle begrip van *zonde* achter de bank hebben geworpen, niet misdaan. Als twee meerderjarigen het *eens* zijn, mogen zij doen wat zij willen — mids zij geen *derden* in de wielen rijden. Dat is de nieuwe en, bij de meer en meer veldwinnende "kerkgod"-ontkenning, volkomen logische leer. Die brave Schierbeek heeft dus te-recht tegen die 10 jaar tuchthuisſtraf geſparteld — bij wier doorleven hem waarſchijnlijk geen weesmeisjens tot gezelſchap zouden gegeven zijn. Maar het onbarmhartig Hof van Friesland heeft den filozoof zijn ſtreven naar absoluut geluk (alias: Godwording) niet ten goede gehouden, en den *homme aux vastes pensées* nu tot 12 jaar tuchthuisſtraf veroordeeld. Zóo moeten ze nog maar varen — zoo lang de christenachtige traditie hare tyrannie tegenover het modernisme kan ſtaande houden — al ontbreekt haar de grondſlag — het autoriteitsbeginsel — de openbaring Gods in de Kerk. M.

ANGLOMANIE. — Ik heb lang geaarzeld mij te voegen bij hen, die Engeland aan de ſpits der beſchaafde natiën plaatsen; maar ik verklaar mij gewonnen, sints men op High-gate's-kerkhof een marmeren monument voor Thomas Sayers, den vermaarden bokser, heeft opgericht en bij die gelegenheid eene naauwkeurige statistiek van zijne titels en aanspraken op onze erkentlijkheid heeft uitgegeven.

1 Zie "D. War." VII, bl. 513.

Die statistiek is kort, maar welfprekend. Thomas Sayers, bij herhaling de winner van den boksgordel, heeft het volgende verricht:

hij heeft verbrijzeld . . . . . . 66 kinnebakken,
〃 〃 plat geflagen . . . . 269 neuzen,
〃 〃 in- of uitgeftompt . . 431 oogen,
〃 〃 den nek gebroken aan 36 zijner tegenftanders.

In het land, waar men zijne vrouw kan verkoopen, en, bij gebreke van een afgerond *Corpus Juris*, allerlei andere aardighedeu doen kan — mids men maar geleerd genoeg zij in de oude instituten, — in het land der vrijheid bij uitnemendheid (het aangenomen vaderland aller oproermakers en koningsmoorders), — in het land der edelmoedigheid en verlichte filanthropie (waar men zoo goed over zijne Iersche *broeders* denkt) — kan men, zelfs als moordenaar van beroep, de onfterflijkheid verwerven. Het "Engelsch oogpunt" brengt dit meê, en als men maar iets uit zeker oogpunt kan goedkeuren, dan verdient het lof. (Verg. *Handelsbl.* 20 Sept. 1866.) K.

VRIJHEID VAN GODSDIENST. — De vrijheid van Godsdienst is een wettig onderdeel van de algemeene vrijheid van handelen. Ieders vrijheid van handelen is, volgends de moderne begrippen, een recht dat alleen begrensd wordt door de vrijheid van anderen. Indien er maar één mensch op de waereld was (om voor het oogenblik de zoogenaamde dieren nog buiten behandeling te laten) zoû zijne vrijheid, als recht, door NIETS begrensd worden; hij zoû alles MOGEN doen wat hij zoû kunnen. Iets anders is het, of het hem altoos raadzaam geacht moet worden, dat de eenling van dit zijn recht gebruik make. Daar zijn méer rechten, waarvan het foms béter is geen gebruik te maken. Maar wij fpreken hier niet van het *kunnen*, noch van het *willen* of *durven*, maar van het *mogen*. Volgends de moderne begrippen, zeg ik, wordt ons recht om dit of dat te doen, onze vrijheid daartoe, alleen begrensd door die van anderen. Verzetten zich andere menschen dus niet tegen ons gebruik maken van deze onze vrijheid, zijn zij en ook wij van oordeel, dat het plegen van zekere daad ons vrijstaat, — dan is er geen wet, die ons dat verbieden kan. Daar is geen van boven, door een hooger gezach, ons voorgefchreven wet, — derhalve op voorwaarde van anderen niet in hunne vrijheid te krenken, mag de mensch doen wat hij wil. Sommigen fpreken van een geweten, een zelfbesef, een zedelijke wet, die aan ons hart eigen is, zoo als de geur aan de banilië-

peul, of aan de *assa-fœtida*; maar eene ook maar beperkte waarneming leert, dat de éene voor zedelijk voorfchrift houdt wat de andere een onzedelijke zelfdwang noemt [1]. Eenheid van geweten is dus alleen denkbaar bij een algemeen erkend buiten den mensch ftaand gezach. Waar dit gezach geloochend wordt, vervalt die eenheid van geweten, en zoo komt het, dat het recht van den eenen mensch tot vrij handelen alleen beperkt wordt door dat zelfde recht bij zijne medemenschen.

Het is te verwachten, dat naar mate de moderne begrippen meer veld winnen, de staatsinftellingen zich allengskens naar deze leer der verlichting zullen wijzigen. Dit is de troost, dien wij den Haagschen Gemeenteontvanger aanbieden, bij de te-leur-ftelling, welke hij onlangs heeft ondervonden, in de bekende zaak met den belastingfchuldigen Japannees. Gij hebt dat gelezen in den *N. Rotterdammer* of het *Handelsblad*. Wij verheugen ons uit eene "particuliere correspondentie" de volgende wetenswaardige bizonderheden te kunnen putten.

Den Haag verheugt zich tegenwoordig in een hoofdelijken omflag, het gevolg der affchaffing van de accijnsen. Maar elk hoofd van een gezin geniet, voor elk zijner kinderen, 2 % vermindering in zijn aanflag. Nu kreeg zeker Japansch Heer, even als zijn buurluî, een

---

1 De moderne Heeren nemen zelfs de vrijheid — naast de ontkenning van al wat bovennatuurlijk is, de noodzakelijkheid, althands de onmisbaarheid van iets dat zij godsdienst noemen, vast te houden: maar geen twee van hen zijn het eens omtrent hetgeen tot "het wezen van dien godsdienst" behoort. Dr Pierson wil volftrekt voor geen ongodsdienstig mensch doorgaan, en zie toch wat Reville van hem zegt. Renan maakt den indruk, of hij het minimum van den godsdienst vasthoudt, en Tiele haalt toch de fchouders over hem op, en verzekert, dat Renan "het voorbijgaande en het blijvende" in DEN (of laat het DE) godsdienst (zijn), volftrekt niet goed "onderscheiden" heeft; dat hij "willekeurig" tot het noodzaaklijk wezen van het "machtig instinkt", dat men godsdienst noemt, betrekt, wat er niet toe behoort [1]. Vraagt men aan den Heer Tiele, waar het "wezenlijke" van den godsdienst aan getoetst moet worden, dan wijst hij op — de adversaria van den Heer Tiele; vraagt men den Heer Opzoomer — dan wijst deze op die van den Heer Opzoomer (die immers ook zelf zegt hoofd en vader der moderne richting te zijn?); vraagt men den Heer Scholten — dan wijst hij op de adversaria van den Heer Scholten; vraagt men den Heer Modderman, ook hij heeft den wijsvinger gereed, om zijne opftellen aan te duiden, of het hoofd, waaruit zij zijn voorgekomen. Dat zijn alle Jan-Baptisten van een zeer eigenaardig maaksel. De profeet des Nieuwen Verbonds wordt altijd afgebeeld, wijzend op Christus en zeggende: "Ziedaar het Lam Gods": deze profeeten eindigen altijd met op zich-zelven te wijzen, als de genen uit wier hersens een timmermanszoon is voortgekomen, die niets minder verstond dan wonderen te doen, en niets beter dan de waereld er toch aan te doen gelooven.

1 De "Ned.-Spectator", 5 Mei.

biliët ter invulling aan huis. Hij leest de bepaling, krijgt een rol papieren uit zijn fekretaire, en gaat vol vreugde naar den ontvanger. "Mijnheer," zegt hij, "ik zie met veel genoegen, dat in de rezidentie eindelijk een præmie gefteld is op het verrijken van het menschdom met nieuwe fpruiten. Langzamerhand komt gij dan toch met uw verouderd Christendom tot de ruimte van begrippen, tot de vrijheid en mildheid van handelen der ten onrechte zoo veel eeuwen nu reeds *gekonnisfeerde* Heidenen. De Heer Limburg Brouwer, de fanskrietsche fpecialiteit in de Tweede Kamer, is de eenige voorvechter niet meer van de intellektueele meerderheid der Oosterlingen boven de mannen uit het bleeke Westen.... Ik heb dan ook maar een klein quittantietjen klaar gemaakt en dadelijk kunnen wij de zaak regelen." De man fprak perfekt Hollandsch; maar alles was den ontvanger toch nog niet duidelijk.

De Japanner, zonder den verbaasden en vragenden blik des ambtenaars te verftaan, bracht daarop zijn rol voor den dag, inhoudende 56 blaadtjens rijstpapier, waarop met zeer duidelijke japansche letters 56 verfchillende namen gefchreven ftonden en, door den ambtenaar van den burgerlijken ftand te Jeddo (of althands een met dezen westerschen officier gelijkftaand persoon), getuigd werd dat hier de namen en geboortedatums vermeld werden van dat en dat en dat en dat en dat kind van den WelEdel Geftrengen Heer Zooënzoo, rechtzinnig Japannees. "Ik krijg dus van u," zeide de Japanner, en hield zijn beurs open: *f* 9.85". — "Gij, van mij?!" barstte de verfchrikte ontvanger — een paar ftappen te-rug-tredende — uit. "Ja wel," andwoordde het rechtzinnig familiehoofd: "die geen kinderen heeft, betaalt te-recht de boete in dit biliët aangegeven; voor ieder kind daarentegen ontvangt men 2 % van het bedrag dier boete. Mijne belasting zoû zijn, indien ik ellendig genoeg was geen kinderen te hebben: *f* 85.35. Voor elk kind gaat hier 2 % af; dat is, voor 56, 56 maal *f* 1.70, gelijk *f* 95.20. Krijgt gij dus van mij *f* 85.35; ik krijg van u *f* 95.20. Ik reken matig en loyaal: want ik houd mij moreel overtuigd, dat het getal mijner kinderen, in plaats van 56, wel 356, ja 365 bedraagt: maar deze 56 zijn de ordelijk ingefchreven wichten; en daarom wil ik, in dit land, waar alles netjens en bureaukratiesch is ingericht, geene hoogere aanfpraken laten gelden."

De ontvanger andwoordde, dat hij ontvanger, geen betaler was; dat er, derhalve, hoogst genomen, ter gunste van den ordelievenden

en zedigen Japanschen Heer, alleen van doorhaling van den aanſlag, maar geenszins van verdere uitbetaling van premiën ſprake kon zijn, te minder daar het oneigenaardig scheen, dat de hollandsche Hofſtad belooningen zoû uitreiken wegends vermeerdering der bevolking van het Japansche Rijk.

Ondertusſchen is deze zaak door Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage aan het advies van den kontroleur der rijksbelastingen onderworpen (*Handelsb.* 5 Mei).

Hopen wij, dat eerlang onze geheele ſtaatswetgeving en onze gemeenteverordeningen in overeenſtemming met de veranderde rechten in het moderne licht mogen gebracht worden. Bij voorbeeld — deze zoo wreed in zijne rechten verkorte Japanner loopt zelfs gevaar, dat eenige zijner huwelijken hier in Nederland niet als geldig zullen beſchouwd worden. Onlangs hadden wij in de koeranten, dat onze Japanners nog maar kwâjongens zijn bij de voorname Mormonen, die, hoofd voor hoofd, honderden vrouwen en duizenden kinderen hebben. Daar is, in de moderne vrijheidsleer, ook geene aanleiding om zoo iets den desverkiezenden te beletten. Geſteld, dat men het beſpottelijk vooroordeel der onderſcheiding van meer- en minderjarigheid vooreerst nog blijft eerbiedigen, dan wordt toch niemant in zijn recht gekrenkt, en wordt er niet tegen de vrijheidsleer gehandeld, wanneer 600 vrouwen goedvinden éenen man te hebben, en éen man die 600 vrouwen.

Indien gij maar een weinig tijd van leven hebt, zal de glansrijke dag voor u aanbreken, waarin de moderne begrippen niet alleen waarheden zullen zijn, maar ook wezenlijkheden. De grondſlag is ontkenning van objektief gezach: een gezach buiten den mensch. Die ontkenning wint dagelijks veld. Daarmeê gaat ſamen een klimmende twijfel aan de uitſpraken van deskundigen. Deskundig is, per ſlot, in de ſchatting van A ſlechts die gene, die het met A eens is. Of dus al ſommige geneesheeren en ſommige advokaten zullen beweeren, dat polygamie en prosmiskuïteit nadeelig op het menschenras en op de ordelijke verdeeling der erfenisſen zullen werken, kan niet in aanmerking worden genomen: 1° om dat zij 't misſchien niet weten (zoo vele geleerden hebben zich immers vergist! de groote Tycho Brahé dacht, dat de zon om de aarde draaide); 2° om dat, in elk geval, éen mensch niet te zorgen heeft voor de genoegens en het gemak van allen; 3° om dat men met zekerheid op alle gebied mag toepasſen, wat men op dat der staathuishoudkunde vastelijk aanneemt,

dat alle verbod, alle belemmering ſchadelijk werkt: dat men alle redelijke vrijheid moet eischen en toekennen; en dat door redelijke vrijheid alle vrijheid te verſtaan is, die op de vrijheid van anderen geen inbreuk maakt.

Deze zelfde beginselen, overgebracht op het gebied van kunst en letteren, zullen eerst inderdaad *l'Ère nouvelle* openen. Het is, tot dus verre, maar een zigzag-beweging geweest — eene flingering tusſchen Heidendom en Christendom, enz. Ieder ziet echter, dat Heidendom en Christendom éene ſtelling, eene groote dwaling (hun principe) geméen hadden: het beſtaan van een objektief gezach (een gezach, onafhanklijk van den mensch en van 's menschen voorſtellingen). Het beſtaan van dit objektief gezach bewees ook het beſtaan van eene objektieve volmaaktheid — een type van het Goede en Schoone. Wát men voor dezen type te houden had, deed er, in-zoo-verre niet veel toe. Het kwam er maar op aan, dat de mogelijkheid en wezenlijkheid van het beſtaan van zoo'n objektieven type erkend werd. Uit die algemeene erkenning vloeit de verwantſchap voort, die er, buiten alle bedenking, tusſchen de gewrochten der Heidenen en Christenen (ook der Joden en Mohammedanen) beſtaat. Ja, er is zeker wel een hemelsbreed onderſcheid tusſchen de deugd en de kunst van ſommige Heidenen en de deugd en de kunst van de christenvolken, in elk hunner tijdvakken: maar onmiskenbaar is toch alom de huldiging en nabootsing van een objektief, een boven de ſtoflijke orde verheven ideaal.

Dit komt nu wech te vallen. Men zal dus nu, ook op het kunstgebied, de grootste revolutie gaan beleven, waar de aarde ſints zij door menschen bewoond wordt, ooit getuige van is geweest. Tot heden werkten de volken onder een meester, en naar een model. Dat is gedaan; ze zijn de kinderſchoenen ontwasſen: de meester krijgt zijn afſcheid; het model wordt verbrijzeld; het zal alles vrijheid, blijheid zijn; de waereld zal overvloeyen van groote geniën, wier vleugelen tot heden gekort of gebonden waren. Ieder zal ook oordeelen over het opperste recht; en daar ieder zijn uil voor een valk zal blijven houden, en daar het billijk en natuurlijk is, dat de valken heerschen over de uilen, is er een plukveêrpartij op-handen, op dezen aardbol zonder God, zoo als, van de schepping af, door den Almachtigen en eenig Vrijen Beheerscher dezer ongelukkige waereld nog nooit is toegelaten geweest. M.

PROEVEN VAN "VOORZANGERS- [en **Schoolknape-**] **NEDERDUITSCH" en andere stijlfouten, uit beroemde hedendaagsche schrijvers.** (II) —

Klaasje Zevenster. IV.

bl. 10: "ontging niet" — zelfde blz. nogmaals: "ontging niet"
〃 18: "ten wille van mijn zoon"
〃 19: Jufv. Hermans: "doch mijn vader"
〃 〃 〃 〃 op de kostschool, waar *ik mij bevond* (ofschoon...."
〃 21: 〃 〃 hoe noode 't mij viel van mijn kind te ſcheiden"
〃 35: Albert: "Bleek & Comp betaalt nog"
〃 40: "ter wille"
〃 64: Nicolette: ik ben het geweest, die hem *ben* loopen halen
〃 83: de Haarlemmer "de dames-courant" — ook elders de zelfde aardigheid.
〃 98: Bettemie: "mans weten zich te troosten"
〃 140: "Kwaadaardige koffiewijven" Albert. Eerst ook Bleek.
〃 157: Juff. Hermans: "het goede dat wij verrichten"
〃 160: Albert: "Ik geenszins overijld geöordeeld"
〃 161: Juff Hermans: "waarvan je zie-zoo-veel van je eer zoudt moeten geven (metden-Nederduitsch).
〃 168: Juff. Hermans tot Nicolette: "jij handeldet"
〃 253: Nicolette tot Flinck: "De eenige professor... is mijn hart, en wie weet, als mijn Heer dien ook eens raadpleegde"
〃 360: redevoering van Bettemie tegen Ernestine.

BULLETIN PÉRIODIQUE
DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tom. VIIe. — N° 1—2.

M. l'abbé Brouwers publie, dans notre 1re livraison du septième volume, la suite et fin de son "excellente étude sur la restauration et l'achèvement de l'ancienne basilique de S. Servais à Maestricht", dont nous avons parlé dans notre 6me bulletin du sixième volume. C'est un exposé complet et instructif de la peinture murale dont les parois et les voûtes de l'enceinte grandiose et mystérieuse sont couverts. M. le professeur Everts a gratifié nos Nos 1 et 2 d'une relique littéraire de haut intérêt. C'est la charmante histoire, tracée par une plume néerlandaise du XVe siècle, du "commencement du monastère *Jérusalem* à Venray". M. le Dr H. Collaes de Venlo donne un résumé des notions éparses existant sur le compte d'Anna Bijns, le meilleur poëte néerlandais du XVIe siècle. Outre une appréciation des *faicts et gestes* de la Commission qui nous a promis un musée d'œuvres d'art dans notre capitale [1], outre quelques petites notices bibliographiques, notre N° 1 renferme encore deux remarquables pierres de taille, pour le prochain monument qui portera le beau nom D'HISTOIRE LITTÉRAIRE DE LA NÉERLANDE, lesquelles pierres nous devons à la plume de M. le prof. van Vloten.

A propos de monuments nous n'avons pas seulement parlé du Musée, mais encore de ce qui se fera à La Haye et de ce qui s'y est fait. En mémoire de la révolution de 1813 on veut ériger un monument. Comme les initiateurs de cette entreprise patriotique demeurent à La Haye, on a choisi cette résidence pour l'exécution du projet. Un concours d'artistes néerlandais a été ouvert [2] et le Jury a donné son avis. Des deux projets, jugés les meilleurs, *N. O.* par M. Cuypers à Ruremonde, et *Ebenhaëzer*, par MM. van der Waayen Pietersen et Koelman à La Haye, on n'a pas trop su lequel préférer — le jury laissant beaucoup de latitude, et tout en faisant la plus grande part des éloges à N. O., se prononçant en définitive pour

---

1 Voir *Bulletin*, VIe Vol. 5—6, p. 40. 2 L. c.

Ebenhaëzer. Une Commission de délégués a été nommé pour interpréter le rapport du Jury. Les délégues ont jugé que les considérations du Jury l'emportaient sur sa conclusion et, à l'unanimité des voix, a adjugé la palme à M. Cuypers. Mais M. Cuypers avait, une fois de plus, l'inconvénient irrémédiable d'être catholique et, par un de ses organes, le parti antipapiste, qui reste assez nombreux parmi nous, a fait entrevoir l'inconvenance de couronner un projet qui relève des idées artistiques d'avant "1517". Oui, le parti a eu la maladresse de désigner ce millésime comme la barrière qui sépare les opinions et les convictions *reçues* d'avec les prohibées; on s'est mis à battre la grosse-caisse de l'antigothicisme; on a dit que, naturellement, le style classique (dans lequel on prétend à tort que *Ebenhaëzer* est conçu), le style gréco-romain nous convenait parfaitement; tandis que, naturellement, le style gothique ne pouvait nous aller, et une quinzaine plus tard, dans la séance de la Commission centrale, la forte majorité des délégués sus-mentionnés a fait volte-face et a dit que l'honneur de l'exécution revenait à *Ebenhaëzer.* Dans une séance réunie de cette Commission et des Commissions locales on a décidé, avec 97 voix contre 5, que *N. O.*, pour dire la vérité, était "pauvre d'invention", "clérical", "inconvenable", "inadmissible" (onbruikbaar). Oui, la section rotterdamoise de la société d'architecture a déclaré que c'était une copie "tronquée et indigne" du monument du Prince Albert (de Scott). Il est regrettable que les signataires de cet oracle, des personnages parfaitement inoffensifs dans le domaine de l'art, aient fait si bien que le projet *Ebenhaëzer* (auquel, au point de vue historique et artistique tout le monde reconnait des défauts, essentiels et incorrigibles) sera exécuté. Pour donner un juste aperçu de la marche de toute l'affaire nous empruntons à un journal estimable *Le Courrier de la Meuse* le compte-rendu suivant.

„On sait que les délégués des sous-commissions, convoqués par la commission centrale, pour décider lequel des deux projets couronnés, de *Ebenhaeser* ou de *NO*, serait choisi pour l'exécution, se sont réunis à La Haye, le 27 Octobre dernier. Le résultat du vote est connu. Des 102 voix qui ont pris part au scrutin, 97 se sont portées sur le projet Ebenhaeser, et seulement 5 sur le projet NO. Cette majorité a paru écrasante, et pourtant, nous n'hésitons pas à le dire, elle ne prouve rien, si ce n'est que la machine à voter avait été bien ajustée et bien huilée. Oui, le résultat mentionné a une valeur mécanique, mais il n'a pas de valeur rationnelle. Il enlève à M. Cuy-

pers l'honneur d'immortaliser une fois de plus son brillant talent dans un nouveau chef-d'œuvre, mais il n'atteint ni l'éclat de sa réputation d'artiste, ni même la valeur artistique de son projet. La réunion, on le sait, comptait peu d'hommes spéciaux dont l'avis doit être pris en considération; et, ce qui est plus compromettant, le jugement qu'elle a porté est en flagrante contradiction avec un autre jugement devant lequel tout homme de bon sens s'incline avec respect. Nous voulons parler du jugement si décisif, si catégorique, formulé par les artistes et les archéologues les plus autorisés de l'Europe, qui ont été mis à même d'apprécier les projets d'après des photographies qu'on leur avait envoyées, sans nommer, ou faire soupçonner les noms des auteurs. Voici quelle est, en somme, la manière de voir de ces sommités artistiques, sur chacun des deux projets en regard.

"L'illustre Viollet-le-Duc, de Paris, trouve que "le projet Eben-"haeser n'est heureux ni pour le style, ni pour la composition, ni "pour les détails; qu'il est bien dépourvu d'invention, puisque poser "deux, trois piédestaux l'un sur l'autre, ce n'est pas avoir une idée "neuve; qu'au reste ces piédestaux amoncelés, portant une figure re-"lativement petite, ce serait la montagne accouchant d'une souris, "ridiculus mus." "

"M. Beresford-Hope président du Musée architectural de Londres, appelle ce même projet "lourd et monotone, dépourvu d'originalité "et de conception." "

"M. Ad. Siret, directeur du *Journal des Beaux-Arts*, en Belgique, dit que le projet Ebenhaeser "a contre lui l'absence de tout effet "artistique, et qu'il rappelle bon nombre de monuments romains, "consacrés à la mort bien plus qu'à la vie." "

"M. James Weale, directeur du *Beffroi*, à Bruges, est d'avis que si "le projet Ebenhaeser venait à être exécuté, loin d'être un ornement "pour la cité, il serait au contraire un objet déplaisant à la vue." "

"D'après M. Didron, directeur des Annales archéologiques à Paris, "l'architecture du projet Ebenhaeser manque de pureté; ni grecque, "ni romaine, ni de la renaissance, elle n'offre que des profils et des "moulures de menuiserie." "

"M. Aug. Reichenspercher, de Cologne, archéologne très estimé, trouve le projet Ebenhaeser "fade, froid et extrêmement ennuyeux, "ne présentant que des masses carrées, amoncelées les unes sur les "autres, et réunies par des jointures, dont la destination est entière-"ment manquée."

"M. Ferstell, de Vienne, désapprouve le projet Ebenhaeser, "puis-"qu'il ne donne qu'une place secondaire au roi, qui doit être la figure "principale et comme l'âme du monument, et qu'il ménage aux "figures allégoriques les places d'honneur qui sont dues aux person-"nages historiques."

"Enfin, M. le docteur Förster, de Munich, trouve dans Ebenhaeser "moins d'âme et moins d'imagination que dans NO." "

"Voilà comment les illustrations, en fait d'art, ont jugé le projet Ebenhaeser; que vont-elles nous dire du projet NO. Écoutons:

"M. Viollet-le-Duc: "S'il fallait choisir entre les deux projets dont "vous m'envoyez les photographies; il n'est point douteux que j'adop-"terais le projet NO."

"M. Beresford-Hope: "Le projet NO est en lui-même, en sa forme "architecturale et en ses détails plein d'élégance, de grâce et de va-"riété. Dans son plan général ce projet est original et plein de digneté." "

"M. Didron: "Le projet NO est d'une bonne architecture, bien "étudiée, bien établie, plein d'effet, d'esprit et de gaîté." "

"M. Ad Siret: "Le projet NO a pour lui un effet pittoresque, ar-"tistique, souriant et étoffé. Il plaira au peuple, il plaira aux yeux "comme au cœur." "

"M. Reichensperger: "J'approuve le caractère principal ainsi que "le point de départ et la terminaison du projet NO, quoique ce "projet aussi laisse à désirer à mes yeux. Quant au choix à faire "entre les deux projets, je donne sans restriction la préférence à NO." "

"M. Ferstell: "La pensée fondamentale de NO est à tous égards "meilleure; l'idée du monument est mieux comprise, et la figure "principale, qui en est l'âme, mieux placée." "

"M. Förster: "NO a plus d'âme et plus d'imagination que Ebenhaeser."

"Maintenant nous le demandons, ne faut-il pas que le projet NO l'emporte bien décidément et bien visiblement sur son concurrent, pour que les huit autorités invoquées fussent si admirablement d'accord à y donner la préférence? N'est-il pas étonnant qu'elles se soient si parfaitement accordées à faire des vœux pour la réalisation de NO, sans qu'une seule d'entre elles se prononce pour Ebenhaeser? Qu'est-ce donc, à côté d'une décision aussi unanime, aussi formelle, aussi imposante, le jugement d'hommes, pour la plupart incompétents, si nombreux qu'on les suppose?

"Mais ne soyons pas trop prompt à les condamner; ils n'ont déposé

leur vote qu'après avoir été éclairés par un rapport motivé de la commission centrale; avant donc de nous prononcer contre eux, l'équité exige que nous prenions connaissance des motifs exposés par le comité central, motifs dont la gravité peut avoir eu une légitime influence sur leur décision.

"Dans l'appréciation des raisons sur lesquelles la commission centrale appuie ses conclusions, nous prenons pour guide un homme d'un esprit judicieux et juste, d'un caractère impartial, intègre, loyal, M. J. van Lennep, littérateur trés distingué, ancien-président de l'académie des arts plastiques, à Amsterdam, etc. dont personne dans le pays ne contestera l'autorité, ni ne soupçonnera la parfaite indépendance.

"Voici donc," dit M. van Lennep, "les considérations que la commission centrale fait valoir en faveur du projet Ebenhaeser.

" "En premier lieu ce projet a de l'originalité." Mais cette originalité qu'on se plait à attribuer à Ebenhaeser est fortement contestée, on l'a vu plus haut. Quelle valeur pourra avoir le brevet d'originalité que la commission octroie si bénévolement à son protégé, lorsque nous entendons un Viollet-le-Duc, un Beresford-Hope déclarer hautement que ce projet est "dépourvu d'originalité et de conception." "

"En second lieu, la commission déclare, "que Ebenhaeser se recommande par sa forme élancée, relativement à la place que doit occuper le monument." "

"Cette assertion est entièrement erronée. Il n'y a rien d'*élancé* dans cet amas de blocs superposés. On a peut être voulu dire qu'il est *élevé*; mais alors on se trompe sur la signification des mots. Un peuplier est élancé, mais un chêne est élevé; un obélisque est élancé, mais une pyramide est élevée. Nous accordons volontiers que Ebenhaeser soit élevé à l'instar des pyramides, dont il imite la pesanteur, mais qu'on ne dise pas qu'il est élancé (rijzig), car alors on attribuerait à ce projet une qualité qui lui fait entièrement défaut; on tromperait le public, on tromperait les juges.

" "En troisième lieu, dit le rapport, le groupe supérieur exprime une idée heureuse puisqu'il comprend 1° le Lion Néerlandais qui se relève, mais qui n'est pas encore en possession de son faisceau de flèches; 2° ces flèches dans la main de la Vierge Néerlandaise, 3° cette Vierge empêchant la Discorde de se relever et élevant, pour mieux l'écraser, le drapeau d'Orange." "

"Nous sommes fâché de le dire, mais la pensée de ce groupe, des-

tiné à perpétuer la mémoire de 1813, est en tout point *malheureuse*. En effet, quel événement mémorable domine à cette époque? Ce n'est pas la cessation de la discorde entre les partis nationaux; car ces partis s'étaient réconciliés longtemps avant; non, le grand événement de 1813, c'est l'effort unanime qui aboutit heureusement à secouer le joug étranger; l'indépendance nationale conquise sur la domination française, voilà l'événement qu'il s'agit de perpétuer, voilà l'idée qu'il s'agit d'exprimer par le monument à ériger.

"Eh bien, cette idée ne se trouve représentée ni dans le groupe principal ni dans aucune autre partie du monument. Dès lors le projet est fonciérement manqué: c'est un monument commémoratif de novembre 1813, qui ne dit absolument rien du grand événement qui caractérise cette époque. Ne faut-il donc pas admirer la naïveté ou l'audace de la commission centrale, qui nonobstant sa nullité radicale, appelle cette idée *heureuse?*

"Mais, ce qui plus est, cette idée, déjà malheureuse en elle-même, est encore plus malheureuse dans son expression. Cette vierge du groupe n'est pas la Vierge Néerlandaise, ni ce lion le lion Néerlandais.

"En effet, la Vierge Néerlandaise porte d'une main la lance et le bonnet de la liberté, et elle repose de l'autre sur le livre contenant ses priviléges. Le projet n'exprime aucun de ces emblêmes; la femme coiffée d'un casque et tenant un drapeau peut être une Jeanne d'Arc ou une autre héroïne, mais, à coup sur, ce n'est pas la Vierge Néerlandaise.

"Quant au Lion Néerlandais, on ne le reconnaît pas davantage dans l'animal du projet: un lion couché, dépourvu de flèches et d'épée, c'est un lion, mais non pas le Lion Néerlandais. Il faut l'avouer, l'idée fondamentale d'Ebenhaeser lutte de malheur. Mais cela n'empêchera pas la commission centrale de la qualifier d'*heureuse*.

"Nous passons les parties accessoires pour arriver à la conclusion que voici: "La commission centrale est d'avis que l'assemblée peut émettre le vœu, que le président de la commission, le prince Frédéric, charge l'auteur d'Ebenhaeser d'exécuter son projet, en y introduisant les modifications que Son Altesse Royale, de concert avec les auteurs et la commission centrale, aura jugées opportunes.""

"Voilà certes une étrange conclusion. Quoi, du projet que vous prônez vous n'en savez rien dire, si ce n'est 1° qu'il est *original*, chose contestée par des autorités considérables; 2° qu'il est *élancé*, ce qui est une erreur; enfin 3° que le groupe qui le surmonte est *heureux*,

ce qui est tout aussi faux; et après cela vous allez en recommander l'exécution! Mais cette queue ne tient pas à ce veau-là. C'est comme qui dirait: Ce projet est un non-sens; exécutez-le donc!

"Poursuivons, et voyons pour quels motifs la commission centrale désapprouve le projet NO.

"Le rapport dit de ce projet, en premier lieu, qu'il est peu original; "qu'il semble être une imitation du monument érigé en l'honneur du prince Albert."

"Quant à la ressemblance de NO avec le monument du Prince-Époux, soit, nous voulons l'accorder; mais est-ce une raison de rejeter le projet? Si on l'affirme, aucun projet ne saurait plus être agréé dorénavant, puisqu'il est impossible d'en concevoir un (à moins qu'il ne soit absurde) qui ne rappelle l'un ou l'autre monument existant. Et, nous le disons pour son honneur, le projet recommandé n'échappe pas à cette nécessité générale; car si NO est imité du monument anglais, Ebenhaeser a été volé à Pompeyi. Il n'y a donc pas lieu de nier que NO rappelle les lignes principales du monument du prince Albert, mais il est loin d'en être une copie, ni une imitation servile; si loin que l'anglais Beresford-Hope, qui connaît apparemment le monument du Prince-Époux, n'hésite pas d'affirmer (n'en déplaise à la commission) que NO est plein d'*originalité*.

"Le rapport de la commission centrale critique, en second lieu, le choix des sujets et reproche à NO d'avoir représenté des faits postérieurs à 1813; p. ex. "d'avoir représenté Guillaume I, assis dans un fauteuil, avec les insignes de la royauté, tandis que, en 1813, il n'était pas encore roi, et que du reste, à cette époque, il avait autre chose à faire qu'à se reposer."

"Très vrai, mais cela est marqué au coin du bon sens; car pour faire ressortir toute l'importance d'un événement il est nécessaire d'y rattacher ses principaux résultats. Or, la paisible royauté, qui a fait pendant près d'un demi siècle le bonheur de la Néerlande, est sortie de 1813. Au reste la turbulente agitation des journées de novembre est rendue avec beaucoup de vérité dans d'autres parties de NO.

"Mais ce qui nous étonne ici, c'est que la critique dirigée contre NO n'a pas été adressée à Ebenhaeser, qu'elle concerne également. Car ce dernier projet introduit une Vierge civique à genoux, et présentant la couronne à Guillaume. Sans nous arrêter à faire ressortir le servilisme répugnant contenu dans cette scène, nous observons seulement que cet incident n'a pas eu lieu en novembre 1813. Si donc

Ebenhaeser a pu avec raison anticiper sur les événements et faire présenter la couronne, comment se fait-il que NO a eu tort de considérer la couronne, comme déjà reçue? Est-ce que la commission a deux poids et deux mesures? Est-ce que l'esprit de parti l'aveugle au point de lui faire voir le blanc en noir et le noir en blanc, selon les besoins de la cause?

"La commission désapprouve en dernier lieu le projet NO puisqu'il a trop un air religieux, puisqu'il ressemble trop à un temple. Ici Midas montre son bout d'oreille. NO n'a pas plus la forme d'un temple qu'Ebenhaeser, et s'il a une petite teinte religieuse, cela ne lui fait point de tort. Mais ce n'est pas là que le bât presse Midas. Il y a autre chose: NO est conçu dans le style gothique, dans le style qui régnait avant 1517; et voilà pourquoi sa condamnation est prononcée. On dira que cela ne fait ni chaud ni froid, puisque gothique et catholique sont deux choses bien différentes. Le pont du Rhin à Cologne, l'hôtel-de-ville à Hambourg, le monument du Prince-Époux en Angleterre, la chapelle du roi de Prusse à Stolzenfels, sont ils par hasard catholiques, puisqu'ils sont construits en style gothique? Et le Vatican, le palais même du Pape, avec la basilique de St. Pierre, est-il protestant puisqu'il est bâti dans le style devenu dominant depuis 1517? Non, mille fois non, mais pareille confusion d'idées doit-elle étonner de la part de la commission centrale, qui nous a déjà conté tant de sornettes?"

"Il est temps d'arriver à la conclusion, que voici, "Par les motifs allégués la commission comprend que le projet NO ne saurait être recommandé, voire même qu'il ne saurait être d'aucun usage." A coup sûr, la commission a dû bien violenter son esprit et sa conscience pour formuler une pareille conclusion. Comment! NO est donc tellement vicié par sa base, il a des défauts tellement radicaux qu'il n'est pas même susceptible de correction? Qu'en dira le jury qui pourtant l'avait jugé digne d'une couronne? Mais cette conclusion avait paru nécessaire pour éloigner de la réunion des délégués la pensée même que NO put être pris en considération; et l'on a vu plus haut que la conclusion a été parfaitement comprise.

"Le vote de la réunion n'est pas toutefois un résultat opéré par le rapport de la commission centrale; il est la conséquence d'une odieuse trame ourdie dès le premier jour que le jury a commencé ses travaux. Dés le début on a représenté NO comme une œuvre catholique, provenant d'un homme qui professe la foi d'avant 1517, et qui

ne s'en cache pas. C'est à ce titre qu'on a tâché de rendre odieux le projet et son auteur. La question, qui est exclusivement artistique, a été portée sur le terrain religieux. On a réveillé l'intolérance, on a agité les masses, on a organisé un autre mouvement d'avril, et c'est sous l'influence de cette agitation anticatholique, préparée de longue main et entretenue par des publications périodiques et de nombreuses brochures, que les délégués, appartenant presque tous aux provinces septentrionales, ont été réunis, et qu'ils n'ont su être autre chose qu'un mécanisme votant.

"On ne saurait assez stigmatiser cette indigne cabale qui soulève l'indignation de tout cœur honnête, et qui a arraché à M. van Lennep cette solennelle déclaration par laquelle se termine sa remarquable brochure: "Je suis protestant, mais c'est pour cela que je proteste contre de pareils procédés."

"Un dernier mot. La décision définitive est dévolue à Son Altesse, le prince Frédéric, qui certes n'en sera pas fort à son aise. Homme de bon sens et de goût, il n'a pu se laisser prendre aux manœuvres de l'intrigue, ni se faire illusion sur la valeur artistique de chacun des projets. Intelligence élevée et noble, etc."..... il y aurait de l'inconvenance à répéter la conclusion du *Courrier de la Meuse*, aujourd'hui que le prince s'est soumis à la décision du tribunal des 97.

Dans notre N° 2 nous avons eu l'avantage d'insérer une notice de M. Eyssonius Wichers sur le roman de *Raguidel*, ainsi que le commencement d'une remarquable étude de M. l'abbé Brouwers sur les caractères dramatiques de Vondel. M. Ter Gouw, à son tour, nous gratifie d'un apperçu historique et artistique sur les bas-re-liefs d'anciennes façades néerlandaises. En outre il contient quelques *Mélanges*, la plupart d'intérêt purement local; cependant comme le Congrès dit "d'Amsterdam" a eu quelque retentissement, nous ne pouvons omettre de consigner ici que le Directeur de la "Dietsche Warande" n'a pas ose se dispenser de prendre part aux séances de la 3me section, où l'on a traité et maltraité l'art chrétien de telle manière que M. Busken Huet (le spirituel historien littéraire de son temps, qui, pour mériter le titre d'écrivain de haute distinction, ne laisse pas d'être un des coryphées de la théologie moderne) a dû prendre le parti du christianisme dans l'art contre ses détracteurs.

Nous nous permettons d'insérer ici une lettre publiée par nous dans le *Journal de Bruxelles* qui jette quelque lumière peut-être

sur le caractère du congrès et l'impression produite par lui sur nos concitoyens.

Amsterdam, 22 Oct. 1864.

Monsieur le directeur,

Dans le *Courrier de la Sambre* on a inséré, l'un de ces jours, un résumé des travaux de la 3e session de l'*Association internationale pour le progrès des sciences sociales.* Comme cet article a passé dans d'autres organes de l'opinion catholique, les choses qu'on y avance acquièrent un degré de publicité, voire d'importance, qui me donne le courage de vous prier de bien vouloir m'accorder un moment la parole sur la matière en litige, et de me permettre un mot de réclamation au sujet de la part que j'ai prise aux discussions de la 3e section du Congrès d'Amsterdam.

Je commence par un regret et par un avertissement. Je regrette qu'à l'étranger on indique la session en question par le terme : *Congrès d'Amsterdam.* Si tout ce qui se fait à Amsterdam doit être attribué à ma ville comme telle, je ne puis m'opposer cette qualification ; mais il sera utile de déclarer ici que le Congrés n'a en rien qui le caractérisât comme *amsterdamois*, la liberté parlementaire, qu'on y a respectée, n'étant rien d'essentiellement amsterdamois, mais relevant plutôt d'un droit et d'une habitude reconnus dans toute assemblée néerlandaise régulièrement organisée.

Comment des portions notables des classes supérieures de notre population se sont abstenues de prendre part au Congrès a été relevé dans la plupart des organes étrangers, comme aussi le fait qu'en général le Congrès n'a pas été populaire chez nous et que la ville, comme commune, ne s'est presque pas dérangée à l'occasion de cette "solennité".

Il est vrai que le Congrès s'est assemblé dans le palais du Roi; mais il n'est pas moins vrai que les *salles* du palais, anciennement galeries et chambres de l'hôtel de ville, étaient fort étonnées d'entendre retentir leurs parois des vociférations contre le despotisme dans un État voisin et ami, avec le chef duquel notre souverain est personnellement dans les meilleures relations, et contre les horreurs du système aristocratique, représenté, pendant deux siècles, sinon avec une justice absolue, au moins avec une mâle énergie, avec une intelligence féconde en grands résultats, avec probité, bienveillance et dignité par les bourgmestres d'Amsterdam, les anciens et illustres Maîtres de la Maison.

"Cette maison, du reste, célèbre comme monument d'architecture, a été bâtie par un architecte, a été magnifiquement chantée par un poëte, qui tous les deux ont embrassé le catholicisme : Jacob Van Campen [1], seigneur de Randebroeck, et Joost vanden Vondel. Ses statues et bas-reliefs en marbre ont été sculptés par Artus Quellien, malgré son catholicisme, décoré, en plein XVIIe siècle, du titre de "statuaire de la ville d'Amsterdam". Les statues en bronze ont été coulées par les célèbres fondeurs Hemony, famille catholique établie dans notre ville et dont les cloches sonores et les joyeux carillons prêtent, depuis deux siècles, une voix à bon nombre de nos monuments publics. Les belles grisailles du palais sont dues au pinceau de Jacob de Wit, catholique comme d'autres de ses confrères encore, qui ont décoré les murs et les plafonds de leurs tableaux.

On voit bien par tout cela que ce palais, ce ci-devant hôtel de ville, ne semblait pas destiné à servir de réceptacle aux blasphèmes que les "libres-penseurs" y ont fait entendre avec une indécence tellement dévergondée qu'on n'en retrouvera pas l'ombre d'un précédent dans les annales de nos réunions scientifiques. Si les Néerlandais chrétiens ne se sont pas levés en masse, pour se soustraire à ce flot d'injures versées à pleines mains sur leurs institutions, sur leurs principales doctrines, sur toute leur histoire, je dois l'attribuer à leur peu de familiarité avec la langue dont les orateurs se sont servis et dont l'auditoire n'aura pas pu saisir à la volée les crudités imprévues.

Mais c'est aussi en considération de tout cela, c'est par amour pour les traditions de ma ville, par piété filiale en présence de ses gloires, par dévouement à sa cause que, pour ma part, je n'ai pas pu me défendre de rester témoin de ce qui se passerait dans le palais de mes anciens bourgmestres. J'ai assisté, en frémissant, à l'abjuration formelle du Christ comme roi-libérateur; j'ai assisté au discours, à l'action (car un discours est une action) par laquelle on lui a arraché la couronne royale de la tête sacrée, pour la poser sur le front de Spinoza, — l'athée que la synagogue elle-même a retranché de sa communauté [2], et qui a été frappé de l'anathème de ces États de Hollande et de West-Frise [3] dont les *savants* du Congrès ont tant exalté le libéralisme.

---

1 *Volks-Almanak voor Nederl. Katholieken*, 1863, pp. 250, 260.

2 Voir J. Van Vloten, Baruch d'Espinoza, p. 38.

3 Voir Bayle, Dict. phil. in voce. Le *Groot Placcaet-boek* donne un décret du 25 Juin 1678, III, 525.

Je ne voulais pas être absent; je ne voulais pas, chez moi (car depuis trois siècles moi et les miens nous sommes *chez nous* dans l'hôtel de ville d'Amsterdam), laisser disposer du mien, — chez moi, sans moi, et contre moi. J'ai voulu constater que de pareilles choses ne se feraient pas dans notre bonne ville sans que, au moins, il y eût une voix, ne fût-ce qu'une seule, qui protestât contre un pareil abus de l'hospitalité offerte. Mais il y aveit plus d'une voix qui a réclamé. M. Cohen-Stuart et M. le professeur Milliës, tous deux ministres du culte protestant, ont dignement vengé le christianisme des outrages qu'on n'a cessé de lui faire. Je ne sais pas ce qui a décidé ces messieurs à se rendre au Congrès; mais, pour ma part, je dois insister sur le fait que ce n'était pas "par mégarde" que je me trouvais au palais ce jour-là, et que je n'ai pas pu me "fourvoyer" dans une enceinte où je me sentais parfaitement à l'aise, quelque discourtoise (pour ne pas en dire davantage) qu'y fût la conduite des étrangers que nous y avons accueillis.

J. A. Alb. Th.

Voici, pour remplir notre page, quelques jugements portés, en fin de compte, sur le *Congrès d'Amsterdam* par quelquee feuilles belges du parti libéral:

Le Journal de Gand: "Il est évident que nous avons dérangé les Hollandais dans leurs habitudes. Leur hospitalité a été convenable, attentive, mais un peu froide au début et un peu dénuée de grâce."

Le Précurseur: "La critique pourrait regretter que la réception n'ait pas été aussi chaude qu'à Bruxelles et à Gand, que les autorités communales n'aient offert aux membres aucune fête officielle et qu'une partie de la société amsterdamoise soit restée à la campagne, alors qu'elle avait à exercer l'hospitalité, au moins en faisant jouir les étrangers de sa présence... Les Hollandais sont casaniers, ils aiment le foyer et fuient les distractions bruyantes."

Journal de Liége (corresp. brux.) "La froideur de la classe éclairée pour le but humanitaire du Congrès et la contrainte mal dissimulée qu'elle s'est imposée par politesse, ont fait regretter à tous les visiteurs du dehors la réception que la Belgique leur avait fait à deux reprises.

Le Journal de Gand: "Somme toute, le Congrès laissera la Hollande telle qu'il l'a trouvée."

Le Bien public (organe catholique) nous fait le droit de n'ajouter à cette dernière appréciation que ce mot: "Tant mieux!" (10 Oct. 1864).

Librairie C.-L. van Langenhuysen, Amsterdam, Cingel, JJ 483.

BULLETIN PÉRIODIQUE
DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tom. VIIe. — N° 3.

A Monsieur le Sénateur P........,

à Moscou.

Monsieur et ami,

. . . .

Vous me demandez si je continue la publication de la revue, dont, de temps en temps, j'eus l'avantage de vous passer les *bulletins* français. J'y travaille toujours, j'y recueille les travaux de mes amis, je forme de fascicules d'environ cent pages, avec ou sans planches, et je publie ces livraisons, tous les.... 2, 4, 5,... 6 mois. La publication rigoureusement périodique me serait impossible: il faudrait pour cela un homme *entier*, et ce n'est qu'une petite partie de mon temps et de... mon encre qu'il m'est permis de vouer aux études esthétiques et archéologiques.

Demain paraîtra le 3e N° du VIIe volume. Sa composition vous paraîtra assez bizarre; il y entre un peu de tout. Figurez vous que, de leur consentement ou à leur insu, il y aura *collaboration*, pour former ce N° 3, du Préfet de la Congrégation des rites romains avec un membre de la franc-maçonnerie néerlandaise (fort inoffensive, du reste), d'un Cardinal avec un apôtre du rationalisme le plus avancé, d'un protestant, savant amateur du moyen âge, avec un abbé traitant de la poésie du XVIIe siècle, d'un docte littérateur de l'Athène batave avec un pauvre autodidacte...., directeur de la revue.

Inutile de vous dire que, pour cela, les principes de la franc-maçonnerie et d'autres manifestations plus ou moins mystiques du rationalisme moderne ne se prêchent pas dans la revue que je publie; quoique, dans leur application à la théorie des arts, ils s'y discutent de temps en temps.

Un de mes amis m'a fourni la traduction d'un discours prononcé à Rome dans une séance de l'*Académie de la religion catholique*, par l'évêque d'Aquila. C'est dans une assemblée, où siégeaient 7 cardi-

naux, 20 évêques et la fleur de la population romaine, que l'éloquent orateur a attaqué les principes de la Renaissance, démontrant la justesse de la thèse de Mgr. Gaume que le paganisme ressuscité du XVe siècle est la source principale des erreurs et des révolutions modernes. Ce discours a été fortement applaudi; et cela dans la ville d'Auguste et de Léon X! C'est un véritable et consolant triomphe pour la cause du christianisme.

Comme l'art est le domaine principal sur lequel la Renaissance payenne de 1460 et de 1860 se manifeste palpablement, — je n'ai pas hésité à insérer ce discours philosophique et social dans ma revue.

Rome, en écoutant et applaudissant Mgr. d'Aquila a donné un éclatant démenti à ceux qui prétendraient que le Saint-Siége, partageant l'engouement de 1500 pour les formes payennes, ne verrait pas d'un bon œil les succès remportés aujourd'hui par les principes d'esthétique déduits directement de la doctrine chrétienne et des monuments des siècles de foi.

Dans un détail pratique (comme dans la sphère générale de la spéculation) Rome s'est prononcée dans le même sens. Je veux parler de la forme des habits sacerdotaux. J'ai réproduit la lettre du cardinal Patrizi, préfet de la Congrégation des SS. Rites romains, par laquelle il fait observer à un évêque que, quoique depuis le XVIe siècle il se soit introduit une forme de chasubles etc. qui diffère de celle du moyen âge, et quoique le Saint Siége n'ait jamais réclamé contre cette variation, pourtant on peut admettre que des raisons de quelque importance, dans différents diocèses, ont fait adopter de nos jours la forme ancienne, — de manière que la Congrégation, "audito S^mi^ Domini Nostri Pii Papæ IX oraculo", désire que ces raisons soient examinées et exposées devant elle. Certes, ce n'est pas pour l'Eglise grecque que vous désireriez la liberté d'altération des anciennes formes, dont la Renaissance gallicane a si singulièrement abusée.

Quand j'eus le plaisir de vous rencontrer à F., je crois vous avoir parlé de notre grand poëte néerlandais du XVIIe siècle, Joost (Juste) van den Vondel. Depuis, l'étude de cet auteur a pris un grand élan. Notre célèbre romancier, M. Jac. van Lennep, publie, depuis quelques années, les œuvres complètes de Vondel, dans un ordre chronologique, établi par sa très judicieuse critique et non sans quelque peine. C'est une entreprise d'importance et qui fait grand honneur non-seulement au savant et spirituel commentateur qui la dirige, mais encore aux libraires-imprimeurs MM. Binger, qui, mûs par un noble amour de

l'art et de la gloire littéraire de notre nation, la portent à une si bonne fin. Comme Vondel a vécu de 1587 à 1679, et comme il avait le caractère d'une trempe très sociale, son nom se trouve mêlé à tous les grands incidents de la vie religieuse, politique et littéraire de ces temps remarquables, ce qui n'empêche pas qu'il ait fait tout ce qu'il a pu pour compenser par une étude sérieuse des grands modèles de l'antiquité ce qui avait manqué à son éducation première. Cependant tous les partis de nos jours aiment à voir en lui, avant tout, le génie militant: les libéraux l'apprécient beaucoup, parce que, avant 1638, il a chaleureusement défendu la cause des *rémontrants*, le parti de Barnevelt et de Grotius; les aristocrates conservatifs aiment à se rappeler les ovations adressées par le poëte aux bourgmestres d'Amsterdam et à bon nombre de grands seigneurs; les catholiques aiment surtout les chants religieux de sa dernière période et les lances rompues par le poëte chevaleresque en faveur de leur confession. On peut dire que toute la nation lui fait justice; personne ne songe à lui contester le titre de prince des poëtes néerlandais. Aussi M. Bakhuizen van den Brink, l'un des fondateurs de notre nouvelle école littéraire inaugurée vers 1837, avait-il à peine lancé un mot d'un projet de statue pour Vondel, que cette idée de suite a pris racine, et que déjà aujourd'hui j'ai pu donner une *outline* du monument, confié à l'ébauchoir du Directeur de l'Académie royale, M. Louis Royer.

M. l'abbé Brouwers a déjà consacré nombre de pages lumineuses à l'explication de différents ouvrages de notre poëte. Dans ma revue il publie une étude sur quelques caractères dramatiques de Vondel. Il a établi, entr'autres, un parallèle entre Milton et notre Neérlandais, comme chantres du paradis terrestre et de ses habitants, et sur aucun point cela ne tourne à l'avantage du poëte anglais. Notez bien que M. l'abbé Brouwers ne donne pas son appréciation individuelle — mais qu'il laisse juger le lecteur, en mettant les deux poëtes en regard.

Les docteurs Van Vloten et Bisschop, investigateurs infatigables de notre histoire littéraire, ont déterré quelques particularités du siècle de Vondel, que je publie également à cette occasion.

La littérature du moyen âge aussi fait de temps en temps le sujet d'une publication ou d'une critique dans ma revue, et M. Eyssonius Wichers prouve, dans la présente livraison, que, comme presque la totalité des romans des grands cycles, le *Lancelot* de Gauthier

Map, ce gigantesque ouvrage, lui aussi a passé dans notre langue, d'un bout à l'autre [1]).

Pour la partie plastique de l'histoire de notre civilisation je trouve un collaborateur intelligent et spirituel dans la personne de M. J. ter Gouw, qui n'est pas moins enthousiaste du passé de notre ville natale que le directeur de la revue ne l'est lui-même, et qui publie en ce moment une suite de notices très curieuses sur les ancien bas-reliefs de façade, qui fourmillaient dans notre capitale. Je vous envoie sous ce pli une couple de dessins de compositions humoristiques, empruntées à deux des plus anciens monuments de notre ville relativement jeune.

Je termine ordinairement le N° de ma revue par une série de petites boutades intraduisibles, et dont je n'aimerais pas de vous rendre compte: voici pourquoi. Je suppose qu'en Russie il existe, comme partout ailleurs du linge sale (depuis que vous, MM. les barbares, vous portez du linge) — cependant vous trouverez comme nous qu'il faut le laver en famille: ce n'est que quand de grands principes sont en danger que nous dévions de cette règle.

Adieu, mon cher monsieur! ne tardez pas à me donner des nouvelles, et croyez moi, etc.

J. A. A. Th.

Amsterdam, le 15 Juin, 1865.

---

1) Il y a déjà quelques années que plusieurs milliers de vers de la traduction thioise (néerlandaise) ont été publiés pour le compte du gouvernement, par le savant historien de notre ancienne littérature, M. le docteur Jonckbloet.

Librairie C.-L. van Langenhuysen, Amsterdam, Cingel, № 483.

BULLETIN PÉRIODIQUE DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tom. VIIe. — N° 4.

A Monsieur le Sénateur P.........
à Moscou.

Mon cher monsieur,

Se peut-il qu'il y ait déjà plus d'une demi-année, que je n'ai répondu à l'aimable lettre par laquelle vous m'accusiez réception de la mienne du..... 5 Juin 1865! Cependant, il n'y a pas si loin d'Amsterdam à Moscou! Vous vous rappelez le *canard* qui avait décidé M. Burger (dict. Thoré) de se rendre d'un seul bond des frontières de la France à votre antique métropole, pour regarder pendant deux minutes le noir tableau qu'on attribuait à Rembrandt; vous savez comment il chuchota un *fi* dédaigneux, tourna sur ses talons et fut, la même semaine, de retour à Paris, ou à Génève; j'ignore laquelle des deux lui accordait à cette époque l'hospitalité. Quant à l'exercice de cette vertu, la Hollande s'en est acquittée de bien bon cœur à son égard. Aussi jamais notre grand *luminariste* n'avait été compris, comme l'a fait M. Burger. Ce n'est qu'aujourd'hui que nous sommes en possession du brillant commentaire, qui jette un jour tout nouveau sur l'œuvre de notre grand maître. Il n'en est que d'autant plus regrettable qu'on tarde à bâtir une convenable habitation pour les héros de notre art du XVIIe siècle. Je crois vous avoir raconté qu'on avait recueilli une somme de 100,000 florins pour pouvoir jeter au moins les fondements d'nn musée, où le gouvernement logerait la majeure partie des gloires de notre histoire des derniers âges. Malheureusement le ministre de l'intérieur qui aurait dû présider à la construction de ce musée, M. Thorbecke, était, au dire des experts, un grand homme d'état, mais sans comprendre le moins du monde que l'art aussi à une mission à remplir près d'une nation, et que, déjà pour des motifs de convenance seulement, la Hollande ne pouvait pas toujours laisser *gésir* et dépérir dans de méchantes loca-

lités les grandes pages historiques de nos Rembrandt, de nos Van der Helst, de nos Flinck et Bol, de nos Du Jardin et de nos Corneille Troost; que même, n'eût-on à soigner que des Ruysdael, des Hobbema, des Wouwerman, des Berchem, des Vande Velde, des Jan Steen, des Pieter de Hooghe, comme il en abonde chez nous, il valait la peine de disposer une bonne maison pour ces illustres membres de la famille néerlandaise.

Depuis peu le portefeuille de l'Intérieur a été confié à d'autres mains. Espérons que M. Geertsema, qui jusqu'ici n'a gagné que des éperons de ..... notaire, prouvera qu'il soupçonne au moins l'existence de ce qui est à nos yeux une des étoiles principales de la vie d'un être raisonnable: L'ART. L'art, autre chose encore qu'un détail du *Waterſtaat*.... Figurez-vous que nos différents ministères et nos États-Généraux se sont imaginés jusqu'ici que, dans la génealogie des idées et des phénomènes sociaux, la science de bâtir des écluses et des digues était la mère et le résumé encyclopédique de la peinture, de la sculpture et de l'architecture. Les questions d'esthétique plastique sont impitoyablement renvoyées aux bureaux du *Waterſtaat* — les administrations du génie hydraulique. Cependant depuis trente ans L'ART a de nombreux organes chez nous; on donne, même de par les autorités, des expositions à l'infini. Les ministres et les membres des Chambres ne manquent pas de les aller voir. Partout des édifices, surtout des églises catholiques sont en construction, dont l'ensemble et les détails, avec tous les objets d'art qu'ils renferment, ne relèvent pas directement de... l'art de jeter des digues: mais nos sommités politiques admettent qu'il y a un je ne sais quoi qu'on qualifie du nom de *liefhebberij*, et que cela constitue un certain goût et une certaine aptitude qui s'attachent et s'attaquent au *dehors* des choses utiles, pour leur donner ce qu'en Hollandais on appelle *een beetjen oog* *, et ce que dans d'autres pays les peuples, dans l'élan d'un enthousiasme dont nos hommes d'état n'ont aucune idée, proclament *la beauté*. *Liefhebben* est un terme profondément senti.... Vous vous rappelez bien qu'en Suisse, quand vous vouliez donner une leçon de russe a cette charmante petite meunière, vous lui avez fait prononcer les mots *Ye waz lüblü* (je vous déchire naturellement l'oreille, avec la prononciation qui me dicte cette orthographe); je ne connais pas l'étymologie de votre *lüblü*; mais il me paraît avoir plus de rapport

* Un peu d'aspect (littéralement: un peu d'œil).

avec notre *liefhebben* qu'avec l'*aimer* des peuples romans. *Amo te*, *je t'aime* ne peut signifier que : *mon âme se dilate*, dans la direction de l'objet auquel on s'adresse; mais cet objet n'est pas le moins du monde défini. Dans l'expression hollandaise *ik heb je lief*, au contraire, on commence par attribuer l'amabilité à l'objet et on exprime qu'il éveille naturellement le sentiment que cette amabilité (qui n'est, en fin de compte, qu'une des phases du fond et de la forme de la *beauté*) ne peut manquer d'inspirer *; et on se proclame possesseur de ce sentiment (à un degré plus qu'ordinaire). Mais de ce verbe d'un sens si profond, de ce mot charmant de *liefhebben* on a façonné le terme affreux de *liefhebberij*, substantif qu'on a appliqué *aux objets* le plus tristement mesquins, auxquels tel ou tel esprit à moitié idiot peut s'attacher; ainsi qu'*à la faculté* de leur porter cette faiblesse un peu maniaque. C'est ainsi que, quand tel habitant d'une mansarde a semé du cresson dans un baquet et quand, le Dimanche, après l'église, il se met derrière cette plantation, disposée dans sa fenêtre, et quand il reste pendant deux heures à regarder ce cresson par une loupe, s'imaginant qu'il est à regarder dans un bois — on appelle cet appareil *zijn liefhebberij*, et en même temps on appelle *liefhebberij* la disposition d'esprit, l'innocente passion de ce bourgeois. Tel autre apprend au moyen d'une serinette un petit air à son oiseau de Canarie, — c'est *zijn liefhebberij*; tel autre va *à la pêche*, — c'est *zijn liefhebberij*; tel autre collectionne des coquilles, — *liefhebberij*; tel autre fait une belle tragédie, — *liefhebberij*; tel autre court en de mauvais lieux, — *gemeene liefhebberij* (*gemeen*—bas); tel autre joue magistralement du cello, — *liefhebberij*; tel se ruine en achetant des gravures ou des médailles, — *dolle liefhebberij* (*dol*, pris en mauvais sens — très déraisonnable); tel fume 25 cigares par jour, — *dure liefhebberij* (*dure*—coûteux); tel est dilettant-charpentier, — *liefhebberij*; tel est un dessinateur comme Töpffer, — *liefhebberij*. Si quelqu'un peint, chante, sculpte, grave, bâtit p a r m é t i e r, — on convient que tout cela ne s'appelle plus *liefhebberij*: c'est alors un état, une profession, comme celui de commis au bureau des postes, de boulanger, de blanchisseur, de cocher, de marchand de brosserie, de matelot, de monteur des cloches, etc. etc. etc. On trouve toujours le moyen d'échapper au devoir de confesser que la BEAUTÉ, que l'ART existent, et qu'il convient que l'amour

* *Lief* signifie en même temps *aimable* et *chéri*.

du beau, le "sentiment exquis des convenances", la faculté de produire "ce qui plait au patricien honnête-homme", occupe une large place dans l'âme humaine et ne soit pas ignoré du gouvernement d'un état.

La masse des gens, quand elle ne travaille pas, veut se divertir; mais elle ne comprend rien aux agents par lesquels cette aise lui est procurée qu'elle appelle *le plaisir*; elle n'y fait aucune distinction. Ici comme ailleurs on a la bêtise d'applaudir *l'Africaine*, œuvre posthume de Meyerbeer, où il n'y a qu'un thème, qu'un seul effet d'orchestre, qui ajoute a l'éclat de la gloire du grand maître. Le libretto n'est nullement digne de la réputation de Scribe. Vasco de Gama, pour lequel les auteurs demandent de l'intérêt, est un lâche, un infâme: l'Africaine une sotte qui se suicide, l'enchaînement des faits une chose impossible. Un organe peu remarqué, le *Humoristisch Album*, en a donné une parodie excellente et y a ajouté des charges du ténor et de la prima-donna parfaitement réussies. Je dis le ténor et la première chanteuse: ces artistes en effet ne sont que cela. La tradition française est perdue; ils singent fidèlement les Italiens; ils ne jouent plus un drame lyrique; ils chantent des morceaux, et font de leur mieux des *révérences* au public,..... quoi qu'il en coûte au premier ténor, qui pèse 150 kilos.

Si je me plains de la pratique de l'art et de l'appréciation qui lui tombe en partage chez nous, je n'ai guère à me feliciter de la manière philosophique dont la théorie est comprise et appliquée au développement des idées de la nation. L'archéologie, à de rares exceptions près, est généralement considérée comme un des cadres embrassant des objets de *liefhebberij*. Cependant la société d'archéologie établie à Amsterdam, sous la présidence du professeur Moll, historien plein de science et de goût, porte quelques fruits, et parmi les membres, auxquels l'étude de nos anciennes formes sociales à le plus d'obligation, j'aime à citer M. van der Kellen, artiste savant, investigateur infatigable, fidèle réproducteur et classificateur des meilleurs monuments de l'art et de l'industrie du moyen âge.

Une autre fois je vous parlerai de notre littérature moderne et j'aurai soin, en vous faisant tenir la livraison de ma "Warande", de ne pas finir ma lettre sans vous détailler ce qu'elle contient.

Croyez moi etc.

Amsterdam, ce 27 Févr. 1866. J. A. A. Th.

Librairie C.-L. van Langenhuysen, Amsterdam, Cingel, JJ 483.

BULLETIN PÉRIODIQUE
DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tom. VIIe. — N° 5 & 6.

A Mademoiselle la Ctesse V. d. B.
à Anvers. Hilversum, le 21 Oct. 1866.

Mademoiselle,

S'Il est permis de supposer un rapport direct (comme celui d'une *cause* et de son *effet*) entre la prière, que j'eus la hardiesse de Vous adresser, il y a quelque temps, et la prolongation de l'exposition *Overbeck*, — je devrais rougir jusqu'au blanc des yeux de ne pas être allé voir les derniers cartons de l'illustre peintre. Je tâcherai d'expier ma faute, en Vous avouant ce que, peut-être, j'aurais pu taire, qu'aux plus beaux jours de l'exposition j'ai salué de loin les clochers de Ste Gudule, — et que j'ai omis d'aller m'incliner devant les chefs-d'œuvre du fondateur de l'école catholique allemande. Après cet aveu humiliant, daignez accepter un mot d'excuses. Si un devoir impérieux, un manque de temps absolu ne m'avaient forcé de passer "sous les murs" de Bruxelles, sans m'y arrêter, ne serais-je pas au moins venu à Anvers pour Vous demander la permission de manquer à ma parole? — Dieu sait combien je désirais me retremper un moment dans les vivifiantes grandeurs de l'art monumental du vénérable *maëstro*. Certes, les impressions que M. Adolphe Siret nous a communiquées dans son "Journal", quelques vives et fécondes qu'elles puissent être, étaient loin de me satisfaire au point de pouvoir tenir lieu d'une contemplation immédiate; elles n'ont fait qu' aiguillonner mon désir: mais — l'on fait ce qu'on peut, non ce qu'on veut. En attendant j'ai pu aller voir les expositions de peintures à l'huile, ouvertes à la Haye et à Amsterdam! Celle de la résidence se composait principalement de tableaux nouvellement peints;

celle de la capitale, succursale de l'exhibition de l'industrie, était un assemblage peu nombreux de pages recueillies dans différents cabinets d'amateur, dans quelques magasins d'honnêtes brocanteurs et dans les ateliers de quelques peintres. Il y avait, naturellement, du bon; mais je ne puis me résoudre à préparer toujours le même rechauffé de points d'exclamation, à chaque rechauffé de paysages, marines, intérieurs, têtes d'hommes et de femmes, qui nous sont servis. Je conviens qu'une critique permanente et de tous les jours doit tenir note des répétitions comme des nouveautés: mais je ne m'arroge pas le titre de critique permanent. La permanence je ne la soutiens pour mon plaisir que dans les principes philosophiques et dans les relations de l'amitié; dans tout le reste j'aime la variété. Les choses que je fais tous les jours de la même manière, je ne les fais que par obligation.

Un de mes amis, avec lesquels on prétend que j'ai beaucoup de points de rapports [1], s'énonçait, dernièrement, sur notre école de peinture, de la manière suivante: "Où en est la peinture chez nous? — M. Herman ten Kate laisse-t-il le défunt Pieneman, fils, bien loin derrière lui? — M. Rochussen sait-il réaliser, par des tableaux achevés, les espérances qu'il nous avait fait concevoir par ses ébauches toujours neuves, toujours spirituelles? M. le directeur Wijnveld, ancien lauréat, éclipse-t-il feu Pieneman père? M. Taco Scheltema, un talent nouvellement éclos, et qui ne pâlit aucunément à côté de son compatriote, M. Alma Tadema, fait-il aussi bien que Mieris, Ter Burgh, Metzu et tous ces maîtres qui l'ont dévancé de 200 ans?" — Pour être juste il faut dire que depuis que cette question a été faite, M. Scheltema a exposé un chef-d'œuvre, lequel comme création, comme pensée, comme sentiment moral l'emporte infiniment sur les *petits maîtres* de la Hollande du XVIIe siècle. "Dans le paysage on prétend avoir fait des progrès: mais, la main sur le cœur, serait-il vrai que M. Roelofs, avec sa manière confuse et son éternel mauvais temps, MM. Van der Maaten ou Weissenbruch, avec leurs tons crus et leurs *cieux* sans nuages (je ne cite que les maîtres de premier ordre) sont à tel point supérieurs aux Both, Berchem, Ruysdael, Hobbema, van der Heyden (ou rien qu'un simple Jean Hackaert) qu'il vaille la peine de venir au monde, encore 100 ou 200 ans après ces peintres?"

---

[1] Pauwels Forcestier, à Buiksloot.

Nos artistes modernes pensent avoir fait une grande découverte. C'est le réalisme. Quelle illusion! Il y en a eu de tout temps — du réalisme. Sur les murs de Pompeji comme dans les tableaux de Buffalmaco. Les écoles de Bruges et d'Harlem étaient d'abord cela — et puis encore quelque chose:

> "ô Vieil Albert Dürer, ô que profondément
> Tu as senti cela dans ton cœur d'allemand!"

Le *sujet* de nos jours fait communément défaut. Je suis un admirateur de M. David Bles: mais si vous me demandez: s'il fait mieux que Troost — un saisissement me prend — car ce n'est que depuis peu de mois que nous connaissons cet inimitable Troost, dans toute la puissance de son grand talent. Figurez-vous, Mademoiselle, notre étonnement: Troost n'est pas seulement cet excellent dessinateur comique que tout le monde connait (quoique, effectivement, la *finesse* de sa raillerie n'approche pas de celle de M. Bles), mais il est aussi un grand peintre sur large échelle. Il a peint ses *Colléges de Régents* à la Van der Helst, à la Ferdinand Bol, à la Karel Du Jardin, avec une hardiesse de pinceau, une vigueur de ton, une disposition du groupe, une vitalité des personnages, un maniement des étoffes, un charme dans tout l'agencement, qui ne le cède en rien aux peintres du XVIIe siècle — sauf la différence de date, indépendante de la grandeur du talent. La langue de notre poëte Poot (1700) n'est pas celle de Spieghel (1600) — partant Troost (1750) fait rayonner, dans sa poésie peinte, d'autres harmonies que les élèves de Rembrandt (1650).

A propos de littérature. Rarement j'ai à consigner dans la revue, dont je continue toujours la publication, quelque nouveau phénomène dans cette sphère de la vie intellectuelle de notre nation. Deux de nos beaux génies, des enfants de la ville d'Alkmaar, publient encore de temps en temps des élucubrations tant en prose qu'en vers, dont la mission principale est de discréditer le catholicisme. Vous pensez, peut-être, qu'après le romancier Spindler, on devrait abandonner le soin de cette branche littéraire au romancier M. Ernest Renan; puisque, également, la langue française se lit partout. Mais Madame Bosboom-Tousaint et M. Hofdijk jugent différemment, et continuent d'exploiter le XVIe siècle, pour leur prêter des épisodes, dans lesquelles leur antipathie contre l'Église de Rome puisse s'épancher à son aise.

Je suis heureux de pouvoir ajouter à cette communication que cette

tendance devient de plus en plus exceptionnelle. Il y a un rapprochement visible entre les protestants, qui n'ont pas perdu toute croyance, et les catholiques. Deux œuvres littéraires, d'une nature essentiellement différente, déposent, sous ce rapport, un témoignage des plus favorables. M. J.-J.-L. ten Kate, ministre protestant, a publié un poëme magnifique, intitulé *la Création*. Cette pièce, par laquelle l'auteur, dans une facture de vers comme lui seul sait en faire, prouve une fois de plus que la Génèse s'adapte parfaitement à la doctrine géologique de nos jours, trouvera un écho dans les cœurs des catholiques comme de tous les serveurs du Christ.

L'autre grande composition littéraire, dont l'opinion publique s'est fortement occupée dans les derniers mois, est un roman en cinq volumes de M. Van Lennep, intitulé *Klaasje Zevenster*. Ce qu'on a écrit relativement à l'histoire de cette *Clarisse* moderne, forme toute une bibliothèque; à-peu-près comme la littérature dantesque et la littérature shakespérienne. Quelque soit le jugement qu'on porte sur *Klaasje*, comme œuvre morale, comme poëme, comme nœud, comme conception de caractères — toujours est-il que M. van Lennep avec sa verve créatrice en a pu faire un miroir remarquable des mœurs et coutumes de la Hollande dans la première moitié du XIXe siècle. Les catholiques et les protestants s'y sentent également *chez nous*. L'ouvrage a été lu, il a été dévoré: tel bon chrétien voudrait décerner à l'auteur un prix *Monthyon*, tel autre crie à l'inconvenance, à l'immoralité. M. Busken Huet, un de nos critiques les plus judicieux et les plus spirituels, en a donné une analyse, que je crois consciencieuse et par laquelle il motive un jugement très sévère, très défavorable. Je Vous avoue que le livre m'a procuré des moments agréables et que j'y trouve quelques situations admirablement peintes. C'est dans la "Dietsche Warande" que MM. Huet et Foreestier ont pris la parole, pour caractériser *Klaasje Zevenster* chacun à sa manière.

Pour Vous prouver que je ne reste pas les bras croisés, pendant que les autres travaillent, je me permets de Vous communiquer que j'ai préparé pour ma revue deux travaux, dont le commencement a déjà vu le jour.

Si Vous ne tardiez pas tant à honorer d'une seconde visite mon cher pays natal, j'aurais eu le plaisir de Vous montrer, chez moi, différents objets provenant des archives de la branche catholique des Seigneurs de Bréderode: comme leurs diplômes de noblesse, les titres de leurs fiefs et domaines, des fragments généalogiques, des copies

de monuments funéraires; mais surtout une douzaine de portraits, dont le plus ancien représente Messire Reynoult de Bréderode, lequel, étant veuf à soixante ans et éperdument amoureux d'une "damoiselle" qui n'en avait que dix-huit, ne l'a pas voulu demander en mariage, parce que sa noblesse n'égalait pas celle du descendant des comtes de Hollande. Notre Sire de Bréderode, par suite de cet inconvénient, a fait enlever Mademoiselle de Holten (c'était là son nom) et parait avoir conclu avec elle un mariage clandestin, invalide devant la justice séculière, parce que les chevaliers de la Toison d'or ne pouvaient se marier sans le consentement de l'empereur. De ce mariage provint la branche sus-dite des Bréderode, que votre noble impératrice Marie Thérèse a bien voulu faire enregistrer dans les rangs des comtes de l'Empire. C'est dans les papiers de la famille de Bréderode que j'ai trouvé un manuscrit rédigé par un petit-fils de Messire Reynoult, dans lequel l'histoire de sa grand-mère est racontée avec une piété filiale vraiment touchante et dans un style très naïf. J'ai préparé ce manuscrit pour la presse. Un autre travail est une petite étude sur les Harmonies de l'ancien et du Nouveau Testament, à propos de la publication de la *Biblia pauperum*, par Berjeau.

Dans ce moment je m'occupe d'une monographie de la famille Dommer, une des plus anciennes de la ville d'Amsterdam, et dont les traditions se rattachent au miracle de 1345. J'ai beaucoup connu feu M. Gustave Dommer, qui, pendant plusieurs années, a rempli avec honneur les fonctions de membre de la 2e Chambre de nos États-Généraux : c'est donc en partie pour m'acquitter d'un devoir de l'amitié, en partie par amour de ma ville natale, que j'ai entrepris ce travail. Il est de longue haleine, car j'ai dû commencer par remuer de fond en comble la première période de l'histoire de notre ville, obscurcie et altérée dans ses détails.

Le numéro de ma revue qui vient aujourd'hui en circulation contient, outre quelques mélanges de philosophie sociale, les raisonnements de Pauwels Forecstier sur *Klaasje Zevenster*, dont j'ai parlé plus haut; un petit mémoire du frère mineur Henrik van Biesten, sur les troubles du XVIe siècle, et une critique d'un poëme de M. Hofdijk, par M. l'abbé Wessels.

Bien modestement je continue ma petite propagande dans la sphère de l'esthétique et de l'histoire. Si je ne fais pas de convertis — je montre au moins notre pavillon et l'on me sait prêt à le défendre, s'il y a lieu.

Pardonnez-moi cette voie inusitée pour me rappeler à votre indulgent souvenir. Tout le monde n'a pas le talent de notre ami Ittenbach, qui Vous crayonne, en guise de carte de visite, l'un ou l'autre chef-d'œuvre. Les photographies sont encore toujours à la mode. Veuillez reconnaître la mienne sur ces pages, que Vous me permettrez de terminer par l'hommage de mon amitié vive et respectueuse.

Jos. A. Alb. Th.

Dat Dietsche Vaderland
NIL NISI PER